วชิรญาณสังวร

พระประวัติ
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณสังวร

SOMDET PHRA SANGHARAJACHAO
KROM LUANG VAJIRANYANASAMVARA

• A BIOGRAPHY •

พระประวัติ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง

วชิรญาณสังวร

SOMDET PHRA SANGHARAJACHAO KROM LUANG VAJIRANYANASAMVARA
A BIOGRAPHY

วชิรญาณสังวร

พระประวัติ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร

พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการสมโภชพระสุพรรณบัฏ
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร
ในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ ๑๘ - ๑๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๖๓
จำนวน ๒๐,๐๐๐ เล่ม
ISBN : 978-616-565-967-3

บรรณาธิการที่ปรึกษา

สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พุรหฺมคุตฺโต)

พระเทพปริยัติวิมล (แสวง ธมฺเมสโก)

คณะบรรณาธิการ

พระศากยวงศ์วิสุทธิ์ (อนิลมาน ธมฺมสากิโย)

ศาสตราจารย์พิเศษธงทอง จันทรางศุ

รองศาสตราจารย์สุเชาวน์ พลอยชุม

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

คุณพจมาลย์ เกียรติธร

ภาพถ่ายประกอบ

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

คุณพิชัย ยินดีน้อย

คุณพจนารถ สุพรรณกูล

ศิลปกรรมและการออกแบบ

คุณจรัสรวี รัตยันตรกร

ผู้จัดพิมพ์

วัดบวรนิเวศวิหาร

ข้อมูลบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

พระศากยวงศ์วิสุทธิ์.

วชิรญาณสังวร พระประวัติ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร

-- กรุงเทพฯ : วัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๖๓. ๔๒๔ หน้า

๑. ศาสตราจารย์พิเศษธงทอง จันทรางศุ

๒. รองศาสตราจารย์สุเชาวน์ พลอยชุม

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง
สุคุณธรรมวิจารณ์จำรัส อริยวงศาคตญาณวิมล สกลมหาสังฆปริณายก
วิสุทธจริยาจิสมบัติ สุวัฒนมหิจานสังฆวิสุต ปาวจนุตตมนิลาร
พุทธบริษัทศาสวัสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ วิบุลสิลาจารวัตร
สรรพคณิสรมหาสังฆาธิบดี ศรีสมณคุณบรมบพิตร

คำปรารภ

เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร

ทั้งนี้ก็โดยที่ทรงพระราชอนุสรณ์คำนึงถึงพระคุณูปการที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ทรงปฏิบัติบำเพ็ญ ทั้งต่อพระองค์และต่อคณะสงฆ์ พุทธบริษัท ชาติบ้านเมืองเป็นอเนกประการมายาวนาน ถ้าคณนาโดยพระชนมายุ ก็ถึง ๑๐๐ ปี โดยพระสมณฐานันดรที่สกลมหาสังฆปริณายกก็ถึง ๒๔ ปี ซึ่งนับว่ายาวนานกว่า สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใดในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวโดยพระสมณกิจอันนับเนื่องในบรมนาถบพิตรสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ก็ได้ทรงสนองพระราชกิจจานุกิจอย่างใกล้ชิดต่อเนื่องมาทั้ง ๒ รัชกาล กล่าวคือ

ในบรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ก็ได้ทรงปฏิบัติพระสมณกิจฉลองพระเดชพระคุณ เริ่มแต่ครั้งเสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๙ เป็นต้นมา โดยทรงรับพระภาระ เป็นพระอภิบาลและร่วมถวายพระธรรมวินัยใกล้ชิดตลอดระยะเวลาที่ทรงบำเพ็ญเนกขัมมปฏิบัติและสมณวัตรจริยาระหว่างที่เสด็จประทับ ณ พระปั้นหย่า วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลา ๑๕ วัน แม้เมื่อทรงลาผนวชเสด็จคืนสู่พระราชภารบริหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นก็ยังได้ถวายธรรมานุศาสน์ตามกาลานุกาล ถวายพระธรรมเทศนามงคลวิเสสกถาและพระธรรมกถาในการพระราชพิธีมาโดยตลอด สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นจึงทรงเป็นที่ทรงเคารพบูชาในสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ บรมนาถบพิตร เป็นที่ยิ่ง

ในบรมนาถบพิตร รัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ก็ได้ทรงปฏิบัติพระสมณกิจฉลองพระราชกิจจานุกิจมาแต่ครั้งยังทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ นับแต่ทรงเป็นผู้คิดพระนามถวายประกอบพระราชดำริแต่เมื่อแรกพระราชสมภพ ได้ถวายพระอนุศาสนีและพระศาสโนวาทในโอกาสต่าง ๆ แต่ครั้งยังทรงเป็นพระราชกุมาร ทั้งได้เสด็จมาถวายสักการะและทรงสนทนาธรรม ณ วัดบวรนิเวศวิหารบ่อยครั้ง กระทั่งเสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ก็ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่เป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ และรับภาระเป็นพระอาจารย์ถวายพระธรรมวินัยตลอดเวลาที่ทรงผนวชเสด็จประทับ

ณ พระปั้นหย่า วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลา ๑๕ วัน เมื่อทรงลาผนวชแล้ว ก็ยังได้ถวายธรรมานุศาสน์และถวายธรรมกถาตามกาลานุกาลตลอดมา

ด้วยพระสมณกิจและพระสมณวัตรที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงปฏิบัติอย่างต่อเนื่องยาวนานในบรมนาถบพิตรทั้ง ๒ พระองค์ ดังพรรณนามา สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น จึงทรงเป็นที่ทรงศรัทธาปสาทะและทรงเป็นที่ทรงเคารพบูชาในพระองค์เป็นที่ยิ่ง

เพื่อเป็นการถวายพระเกียรติยศและเทิดทูนบูชาอย่างสูงสุด กอปรด้วยพระราชศรัทธาปสาทะให้เป็นที่ปรากฏแก่ทวยราษฎร์ พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร วชิราลงกรณ ราชาภินิษกรมณาจารย์
สุขุมธรรมวิธานดำรง อริยวงศาคตญาณวิมล สกลมหาสังฆปริณายก ตรีปิฎกปริยัติธาดา
วิสุทธจริยาธิสมบัติ สุวัฑฒนภิธานสังฆวิสุต ปาวจนุตตมพิสาร วชิรญาณวงศวิวัฒ พุทธบริษัทคารวสถาน
วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ วิบุลสีลาจารวัตรสุนทร สรรพคณิศรมหาสังฆาธิบดี ศรีสมณุดมบรมบพิตร

การที่พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ครั้งนี้ นับว่าเป็นเหตุการณ์วิเสสอย่างหนึ่งในประวัติศาสตร์คณะสงฆ์ไทย เพราะไม่เคยมีมาก่อน และนับเป็นแบบธรรมเนียมที่เริ่มมีขึ้นในรัชกาลนี้เป็นปฐม ปวงพุทธบริษัทจึงรับพระบรมราชโองการนี้ไว้เหนือเกล้าด้วยความปิติยินดีเป็นล้นพ้น อันเป็นสิ่งส่องแสดงถึงพระราชหฤทัยที่ฝักใฝ่ในพระพุทธศาสนา ส่องแสดงถึงพระราชเจตจำนงที่จะยอยกพระพุทธศาสนาให้จำรูญวัฒนา และเป็นที่สักการะบูชาของปวงชนชาวไทยตลอดไป

คำนำ

เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร เพื่อเป็นการถวายพระเกียรติยศและเทิดทูนบูชาอย่างสูงสุด ทั้งนี้ก็เพื่อประกาศพระคุณูปการของพระองค์ให้เป็นที่ปรากฏแก่มหาชน ดังความแจ้งในประกาศ เรื่อง สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเจ้าแล้วนั้น

เพื่อเป็นการสนองพระบรมราชประสงค์และร่วมโดยเสด็จพระมหากุศลในการนี้ ให้เป็นที่ปรากฏแพร่หลายยิ่งขึ้นวัดบวรนิเวศวิหาร จึงได้กำหนดจัดงานสมโภชพระสุพรรณบัฏในพระบรมราชูปถัมภ์ ระหว่างวันที่ ๑๘ - ๑๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๖๓ และจัดพิมพ์หนังสือ “พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร” นี้ขึ้นในการสมโภชครั้งนี้

สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงปฏิบัติพระศาสนกิจและทรงบำเพ็ญพระสมณวัตรเป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนา ประชาชน และชาติบ้านเมืองเป็นอเนกประการ ควรแก่การสำเหนียกศึกษา เพื่อเป็นทิฏฐานุคติแก่ชนรุ่นหลัง

จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือพระประวัตินี้คงอำนวยให้เกิดทิฏฐิและวิถีอันดีแก่ผู้อ่าน ศึกษาตามควรแก่โยนิโสมนสิการทั่วกัน.

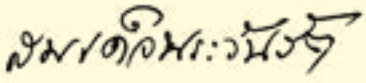

(สมเด็จพระวันรัต)
เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร
กรรมการมหาเถรสมาคม
มีนาคม ๒๕๖๓

(ภาพพระราชทาน)

ราชาภินิษกรมณาจารย์

หากคิดอย่างสามัญชนก็คงต้องกล่าวว่า เป็นเรื่องแปลกประหลาด คุจฟ้ากำหนดให้เป็นไป เพราะคงไม่มีใครคาดคิดว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร จะได้ทรงปฏิบัติพระภารกิจสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ทรงพระราชสมภพ และต่อเนื่องตลอดมาจนตลอดพระชนมายุเป็นเวลายาวนานถึง ๖๐ ปี

พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๘๕ ครั้นวันที่ ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๕ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ บรมนาถบพิตร ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาทูล สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขอประทานพระนาม

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๔๘๕

ทูล สมเด็จพระสังฆราช

ในฐานที่ทรงเป็นบูรพาจารย์ที่เคารพยิ่ง หม่อมฉันจึงใคร่ขอประทานพระกรุณาให้ทรงจัดผูกดวงชาตาลูกชายของหม่อมฉัน ซึ่งเกิดเมื่อวันจันทร์ ที่ ๒๘ กรกฎาคม ศกนี้ เวลา ๑๗ นาฬิกา ๔๕ นาที กับขอประทานหารือในอันจะขนานนามเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ลูกนั้นด้วย.

หม่อมฉันได้ให้กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ มาเฝ้าเพื่อกราบทูลข้อความละเอียด หากมีพระประสงค์จะทรงทราบ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

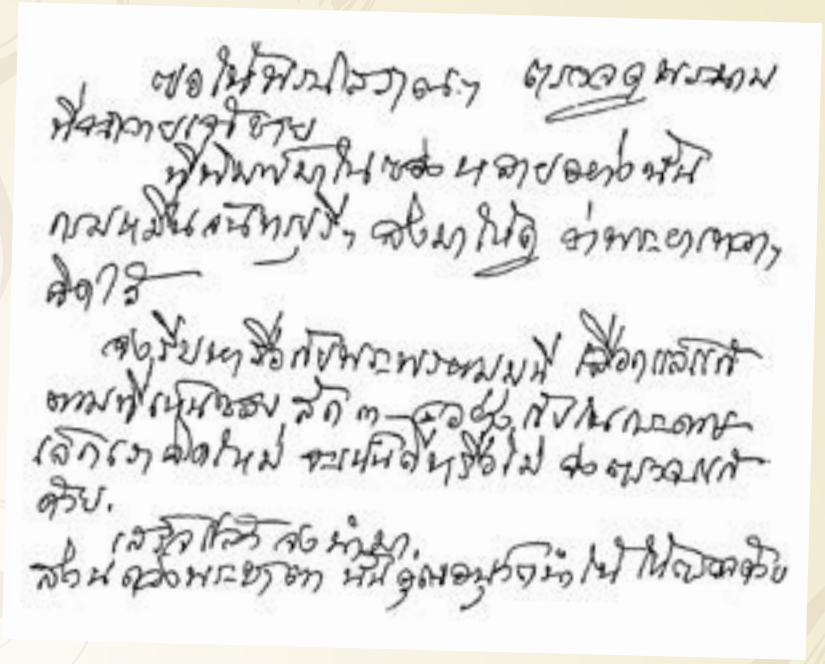

ขอให้พระโสภณฯ ตรวจดูพระนาม ที่จะถวายเจ้าชาย ที่พิมพ์มาในซองหลายอย่างนั้น กรมหมื่นจันทบุรีฯ ส่งมาให้ดู ว่าพระยาเทวาฯ คิดไว้ จงรีบหารือกับพระพรหมมุนี เลือกแล็แก้ ตามที่เห็นชอบ สัก ๓ - ๔ อย่าง กับในกระดาษเล็กเราคิดใหม่ จะเห็นดีหรือไม่ จงตรวจแก้ด้วย. เสร็จแล้วจงนำมา. ส่วนควงพระชาตานั้น คุณอนุวัตทำให้ ให้ตรวจด้วย

ลายพระหัตถ์พระบัญชา สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

ขณะนั้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระโศภนคณาภรณ์ และทรงปฏิบัติหน้าที่เลขานุการส่วนพระองค์ในสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงได้รับพระบัญชาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้นให้ช่วยคิดพระนามถวายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชาย ตามพระราชกระแสรับสั่ง พร้อมทั้งคิดคำถวายพระพรเป็นคำฉันท์ภาษาบาลี นี้คือพระภารกิจแรกที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ทรงปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณในบรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๑๐

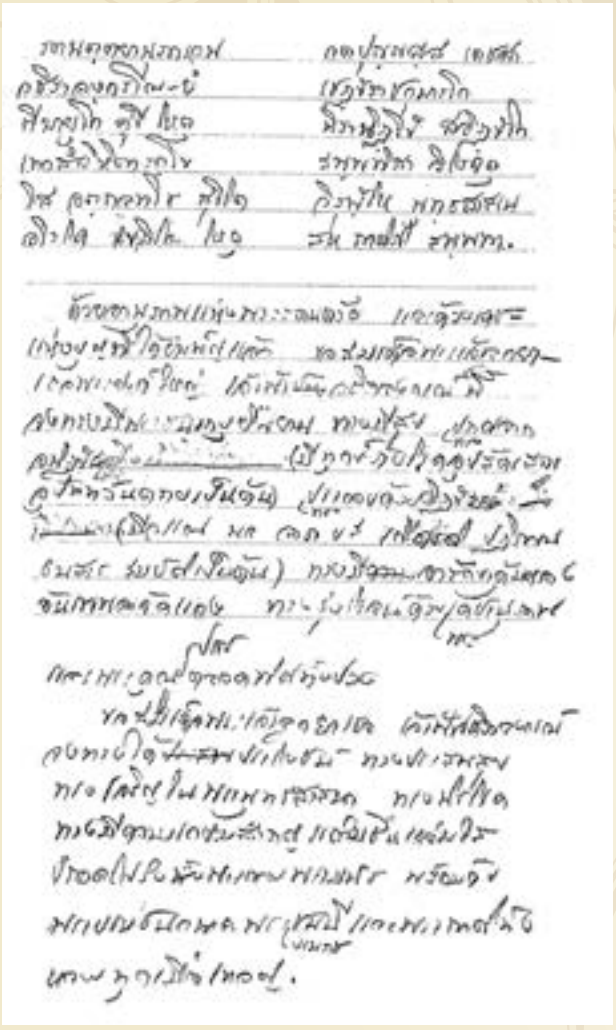

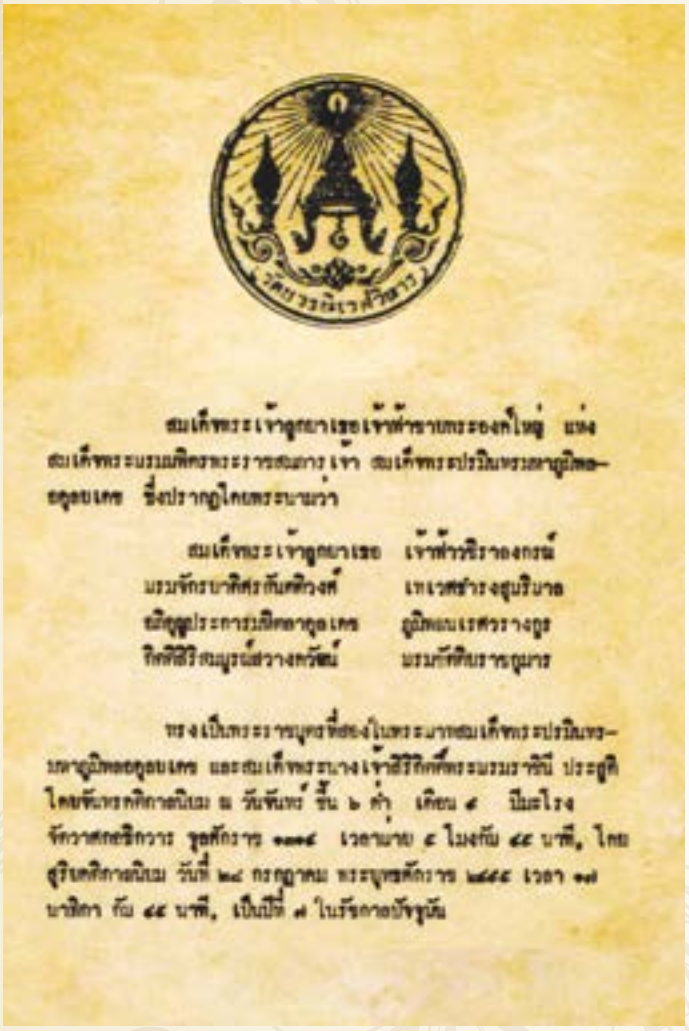

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชายกรองกลใหญ่ แห่ง
สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระราชสมภาร เจ้า สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล-
อดุลยเดช ซึ่งประกาศโดยพระนามว่า

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ	เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์
มหาวชิรุตมพงศ์	เทเวศร์รังสฤษฎ์
สยามมกุฎราชกุมาร	ภูมิพลอดุลยเดช
ทิพยสุวรรณวรางกูร	บรมนัตถบพิตร

ทรงเป็นพระราชบุตรที่สองในพระบาทสมเด็จพระปรมินทร-
มหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินี ประสูติ
โดยพันพรรษกิตาภิเษก ณ วันพันธ์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะโรง
จัตวาศกอธิกวาร จุลศักราช ๑๓๑๔ เวลาบ่าย ๔ โมงกับ ๔๕ นาที, โดย
สุริยคติกาลนิเทศ วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๕ เวลา ๑๗
นาฬิกา กับ ๔๕ นาที, เป็นปีที่ ๗ ในรัชกาลปัจจุบัน

สำเนาลายพระหัตถ์
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร
ร่างคำถวายพระพร

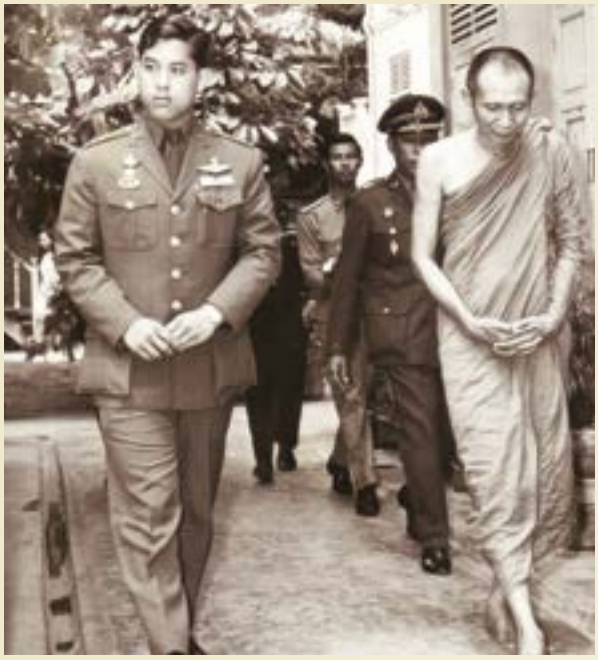

เมื่อทรงพระเจริญสู่พระครุณวัย พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จมาทรงนมัสการและทรงสนทนาธรรมกับสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ณ ตำหนักคอยท่าปราโมชบ้าง ณ พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหารบ้างตามกาลานุกาล เริ่มแต่เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้น ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ เป็นโอกาสให้เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้นได้ถวายศาสโนวาท และถวายธรรมานุศาสน์มาเป็นลำดับ

พุทธศักราช ๒๕๑๕ พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ครบ ๒๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้น ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระญาณสังวร ได้ถวายพระธรรมเทศนาเป็นเบื้องต้นแห่งการพระราชพิธีสถาปนา เฉลิมพระนามาภิไธย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร

ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารและทรงศึกษาวิชาการทหารอยู่ ณ ประเทศออสเตรเลีย สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้น ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระญาณสังวร เสด็จไปทรงปฏิบัติพระศาสนกิจ ณ ประเทศนั้น ก็ได้มีโอกาสรับเสด็จและถวายพระศาสโนวาทตามควร ในระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่ ณ ประเทศออสเตรเลีย เมื่อเสด็จนิวัติสู่ประเทศไทยระหว่างปิดภาคการศึกษา ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงนมัสการสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้น ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

พุทธศักราช ๒๕๒๑ พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๒๖ พรรษา มีพระราชประสงค์จะทรงผนวชในพระพุทธศาสนาตามโบราณราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ บรมนาถบพิตร ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรลงกรณ์ (วาสน์ วาสโน) ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นพระราชอุปัชฌาจารย์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ แล้วเสด็จมาประทับ ณ พระปั้นหย่า วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงบำเพ็ญเนกขัมมปฏิบัติเป็นเวลา ๑๕ วัน ระหว่างทรงผนวช สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้นก็ทรงรับภาระเป็นพระอาจารย์ถวายพระธรรมวินัยโดยตลอด

สืบแต่นั้นมา สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้น ก็ได้ทรงปฏิบัติศาสนกิจสนองพระเดชพระคุณในพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ทั้งเนื่องด้วยการในพระองค์และการในพระราชกรณียกิจส่วนบ้านเมืองตามกาลานุกาล กระทั่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้น ทรงเจริญด้วยพรรษายุกาล พระสุขภาพนามัยไม่เอื้อต่อการปฏิบัติศาสนกิจดังแต่ก่อน จึงได้ทรงระงับยับยั้งอยู่ด้วยสุขวิหารธรรม จนสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖

วชิรญาณสังวร

สารบัญ

๖ คำปรารภ

๘ คำนำ

๑๑-๑ ราชาภินิษกรมณาจารย์

๑๖ ปฐมบท

๒๔ เป็นสามเณร

๓๐ วัดบวรนิเวศวิหาร

๓๔ เข้ากรุง

๔๐ เมื่อแรกอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร

๔๘ ปริยัตินำสู่ปฏิบัติ

๖๐ การวัด

๗๐ การศึกษาของคณะสงฆ์

๘๐ การบริหารคณะสงฆ์

๘๗ ทรงรับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

๙๒ พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

๑๐๒ พระมหากรุณา

๑๓๐ สกลมหาสังฆปริณายก

วชิรญาณสังวร

สารบัญ

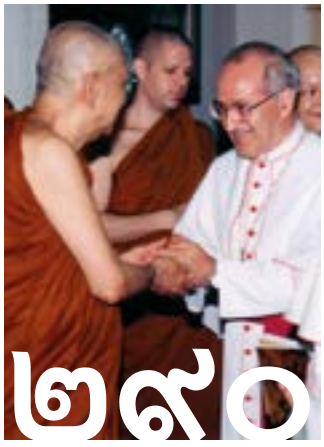

๑๓๘ พระกรณียกิจด้านต่างประเทศ

๒๑๐ งานพระธรรมทูต

๒๒๘ ญาณสังวร

๒๓๔ พระนิพนธ์

๒๔๐ พระประวัติด้านการก่อสร้าง

๒๕๔ พระเครื่องในเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

๒๖๔ พระคุณธรรม

๒๘๑ พระปฏิปทาแบบอย่าง

๒๙๐ พระกิตติคุณ

๓๐๘ สิ้นพระชนม์

๓๔๘ พระราชทานเพลิงพระศพ

๓๕๔ หมายกำหนดการ

๓๖๐ พระราชทานพระเกียรติยศเป็นกรณีพิเศษ

๓๖๔ พระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ

๔๐๔ สถาปนาพระอัฐิ

๔๒๐ สีลสุคนธ์ดลวิเทศ

เราท่านทั้งหลายย่อมเคยได้ยินสำนวนไทยที่ว่า **"ช้างเผือกเกิดขึ้นในป่า"** กันมาบ้างแล้ว สำนวนนี้มีความหมายว่า คนดีมีวิชาความรู้และมีเกียรติคุณรุ่งเรืองจำนวนไม่น้อย มิได้เป็นผู้ที่ถือกำเนิดขึ้นในพระนคร หากแต่มักจะมีชาติภูมิมาจากหัวบ้านหัวเมืองต่าง ๆ เปรียบได้กับช้างเผือกซึ่งเป็นช้างสำคัญคู่พระบารมีของพระมหากษัตริย์เจ้า ที่ไหนเลยจะพบพานได้ในพระมหานคร ช้างสำคัญเหล่านั้นล้วนแต่มีถิ่นกำเนิดในป่าดงพงไพรทั้งสิ้น ถ้อยคำสำนวนข้างต้นนี้ถ้านำมาพินิจพิเคราะห์ให้เชื่อมโยงกับชาติภูมิหรือถิ่นกำเนิดของพระมหาเถระที่เป็นหลักของคณะสงฆ์ไทยมาแต่ไหนแต่ไรเราจะพบว่ามิได้ผิดไปจากความเป็นจริงเท่าไรนัก ในบรรดาพระมหาเถระที่เป็นศรีของพระศาสนาและทรงพระเกียรติคุณยิ่งพระองค์หนึ่งที่เพิ่งเสด็จลับล่วงไป คือสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ก็ทรงอยู่ในฐานะที่ทรงเป็น **"ช้างเผือก"** จากต่างจังหวัดเช่นเดียวกัน จังหวัดที่ว่านั้นคือจังหวัดกาญจนบุรี

ดุจดังอุบัติมาเพื่อเป็น พระ

ณ ปากแพรก ซึ่งรู้จักในเวลาต่อมาว่า ตำบลปากแพรก อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี นี้เอง ชีวิตน้อย ๆ ชีวิตหนึ่งได้อุบัติในครอบครัวของ**นายน้อย และนางกิมน้อย คชวัตร** เมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู เวลาประมาณ ๑๐ ทุ่มมีเศษ (๐๔.๐๐ น. เศษ) ของคืนวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ (นับอย่างปัจจุบันเป็นวันที่ ๔ ตุลาคม) นั่นคืออุบัติกาลของ **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)**

จังหวัดกาญจนบุรี อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ไปทางทิศตะวันตก ราว ๑๒๘ กิโลเมตร ในอดีตกาญจนบุรีเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของไทย เป็นเสมือนปราการด้านตะวันตกของราชอาณาจักร เป็นดินแดนที่กองทัพทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายพม่า ยาตราผ่านไปและผ่านมาอยู่มิได้ขาด กาญจนบุรีจึงเป็นชัยภูมิที่สำคัญแห่งหนึ่งของไทยที่พระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ได้เคยเสด็จไปประทับ ทั้งในยามศึกและในยามสงบ นับแต่แรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้นว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เคยเสด็จพระราชดำเนินยกทัพหลวงไปตั้งค่ายที่ปากแพรก อันเป็นจุดที่แม่น้ำน้อย (แควน้อย) กับแม่น้ำศรีสวัสดิ์ (แควใหญ่) ไหลมารวมกันเป็นจุดเริ่มต้นของแม่น้ำแม่กลอง ครั้นในรัชกาลที่ ๓ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ยกทัพไปปราบจลาจลเมืองญวน ได้ครอบครัวญวนส่งเข้ามาถวายตามธรรมเนียมการศึกในครั้งนั้น ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พวกญวนที่นับถือพระพุทธศาสนาเหล่านี้ไปตั้งครอบครัวอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี เมื่อปลายปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๒ เพื่อรักษาป้อมเมือง เรียกว่า "ญวนครัว" ครั้นล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองกาญจนบุรีโดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ไทรโยค" ก็เป็นทำเลท่องเที่ยวที่โปรดปรานยิ่งนัก ได้เสด็จพระราชดำเนินมายังกาญจนบุรีหลายครั้งหลายคราวในรัชกาลนั้น

บรรพชนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีความเป็นมาน่าสนใจไม่น้อย กล่าวคือ มาจาก ๔ ทิศทาง

- โยมบิดานั้นมีเชื้อสายมาจากกรุงเก่าทางหนึ่ง มาจากปักษ์ใต้ทางหนึ่ง
- โยมมารดามีเชื้อสายมาจากญวนทางหนึ่ง จากจีนทางหนึ่ง

บรรพชนสายญวนนั้น ก็คือพวกญวนครัว พวกญวนที่ไปตั้งครอบครัวอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สร้างวัดญวนขึ้นที่เมืองกาญจนบุรีวัดหนึ่ง ชื่อวัดคั้นถ่อตื่อ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานนามวัดว่า “วัดถาวรวรารามˮ อยู่ติดกับวัดเทวสังฆาราม ส่วนบรรพชนสายจีนนั้น ตามที่เล่ากันมาว่า ได้โดยสารเรือสำเภามาจากเมืองจีน แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดว่ามาจากเมืองใด เรือที่โดยสารมาอับปางก่อนถึงฝั่งเมืองไทย แต่บรรพชนท่านนั้นก็รอดชีวิตมาขึ้นฝั่งเมืองไทยได้ และได้ไปตั้งหลักฐานทำการค้าอยู่เมืองกาญจนบุรี

หลวงพิพิธภักดี
ต้นสกุลคชวัตร

ตามที่เล่ากันมานั้น หลวงพิพิธภักดีเป็นชาวกรุงเก่าเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ ได้ออกไปเป็นผู้ช่วยราชการอยู่ที่เมืองไชยาคราวหนึ่ง และเป็นผู้หนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปคุมเชลยที่เมืองพระตะบองคราวหนึ่ง หลวงพิพิธภักดีไปได้ภริยาชาวเมืองไชยาสองคน ชื่อทับ คนหนึ่ง ชื่อนุ่น คนหนึ่ง และได้ภริยาเป็นชาวเมืองพุมเรียงซึ่งอยู่ใกล้กันกับเมืองไชยาอีกคนหนึ่ง ชื่อแต้ม ต่อมาเมื่อครั้งพวกแขกยกเข้าตีเมืองตรัง เมืองสงขลาของไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด ต่อมาเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ในรัชกาลที่ ๔) เป็นแม่ทัพยกออกไปปราบปราม

หลวงพิพิธภักดีได้ไปในราชการทัพครั้งนั้นด้วย และไปได้ภริยาชื่อจีน ซึ่งเป็นธิดาของพระปลัดเมืองตะกั่วทุ่ง (สน) เป็นหลานสาวพระตะกั่วทุ่ง หรือ พระยาโลหภูมิพิสัย (ขุนดำ ชาวเมืองนครศรีธรรมราช) มีเรื่องราวดังปรากฏในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ซึ่งเป็นบันทึกของข้าราชการท่านหนึ่งในยุคสมัยนั้น จดไว้ทำนองจดหมายเหตุของราชการ

หลวงพิพิธภักดีได้พา จีน ภริยาจากตะกั่วทุ่งมาตั้งครอบครัวอยู่ในกรุงเทพฯ และได้รับภริยาเดิม ชื่อแต้ม จากพุมเรียงมาอยู่ด้วย (ส่วนภริยาชาวเมืองไชยาอีก ๒ คน ได้ถึงแก่กรรมไปก่อนแล้ว) เวลานั้น พี่ชายของหลวงพิพิธภักดี เป็นที่ พระพิชัยสงคราม เจ้าเมืองศรีสวัสดิ์ กาญจนบุรี และพระยาประสิทธิสงคราม (ขำ) เจ้าเมืองกาญจนบุรีครั้งนั้นก็เป็นอาของหลวงพิพิธภักดีด้วย

ต่อมาหลวงพิพิธภักดีพาภริยาทั้งสองไปตั้งครอบครัวอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี เล่ากันมาว่า หลวงพิพิธภักดีเป็นคนดุ เมื่อรับราชการเป็นผู้ช่วยราชการเมืองไชยา เคยเฆี่ยนนักโทษตายทั้งคา เป็นเหตุให้หลวงพิพิธภักดีสลดใจลาออกจากราชการ แต่บางคนกล่าวว่า ต้องออกจากราชการเพราะเกิดความขึ้นเรื่องที่เกี่ยวกับจีน หลานสาวพระตะกั่วทุ่ง เมื่ออพยพมาอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีแล้ว พระพิชัยสงครามผู้พี่ชายจะให้เข้ารับราชการอีกครั้งหนึ่ง แต่หลวงพิพิธภักดีปฏิเสธ และสมัครใจที่จะทำนาเลี้ยงชีพ และมีลูกหลานสืบเชื้อวงศ์ต่อมาถึงนายน้อย คชวัตร ผู้เป็นโยมบิดาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

ตระกูลฝ่ายพระชนก

*เชื้อสายชาวปักษ์ใต้

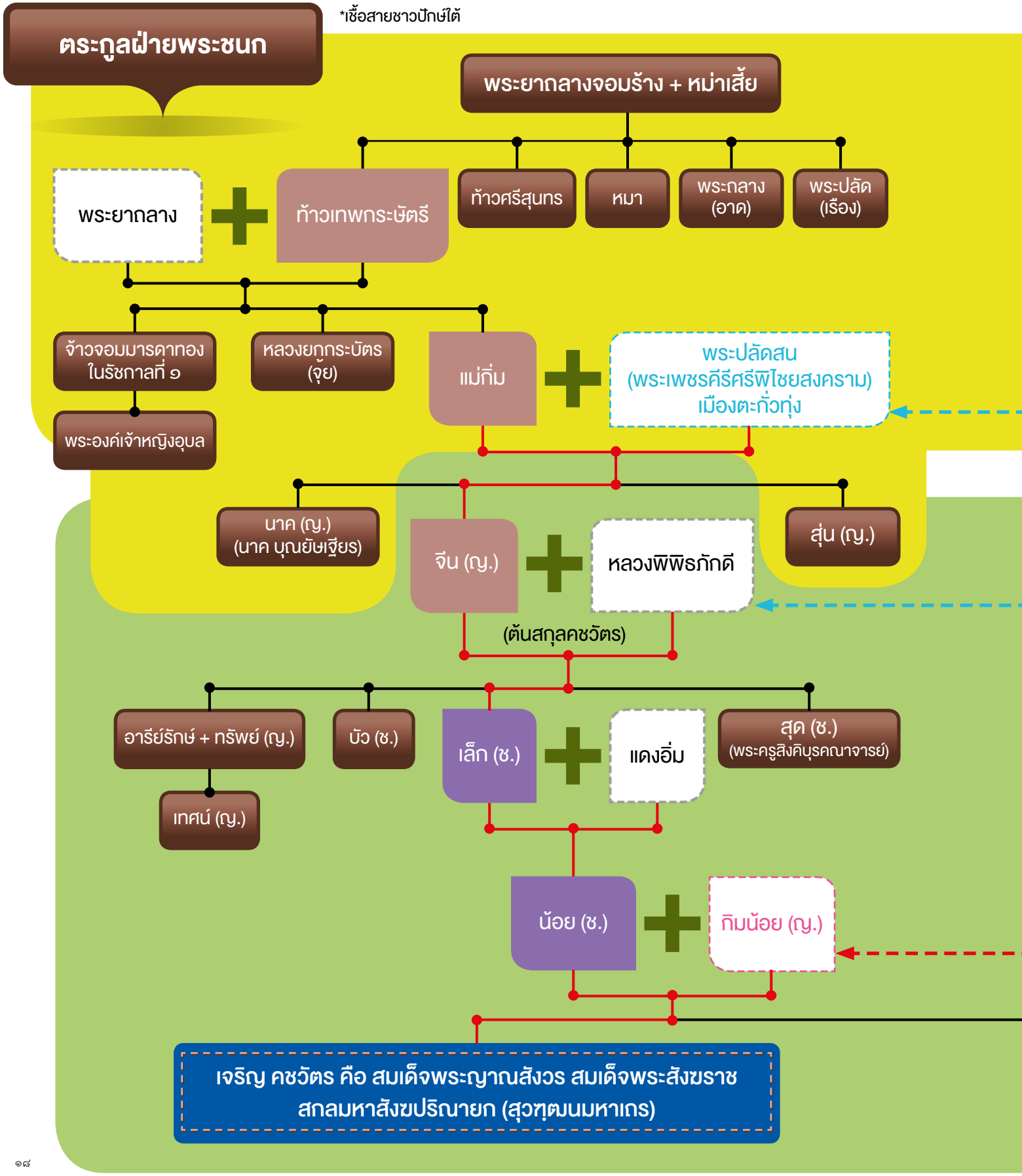

สาแหรกตระกูลเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

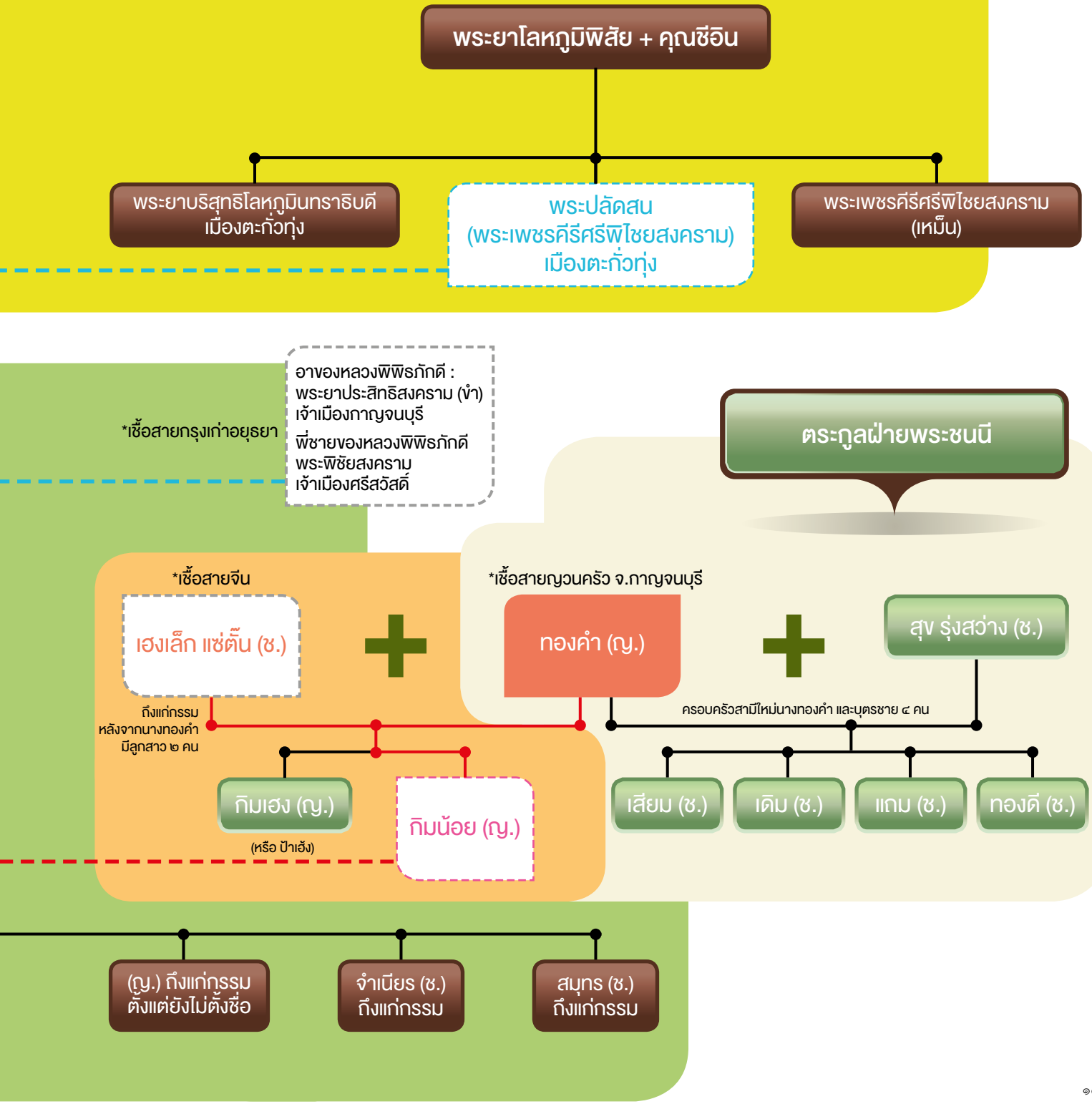

พระชนก

• **นายน้อย คชวัตร** เป็นบุตร**นายเล็ก**และ**นางแดงอิ่ม** เป็นหลานปู่หลานย่าของหลวงพิพิธภักดีและนางจีน เกิดเมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือนยี่ ปีวอก ตรงกับวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้เรียนหนังสือตลอดจนถึงได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุอยู่ ๒ พรรษา ในสำนักพระครูสิงคิบุรคณาจารย์ (สุด) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) ซึ่งเป็นวัดใกล้บ้าน **พระครูสิงคิบุรคณาจารย์** เป็นบุตรคนเล็กของหลวงพิพิธภักดีและนางจีน เป็นอาคนเล็กของนายน้อย คชวัตรเอง เมื่อนายน้อยลาสิกขาแล้วได้เข้ารับราชการ เริ่มแต่เป็นเสมียนสังกัดกระทรวงมหาดไทยที่เมืองกาญจนบุรี และได้แต่งงานกับนางกิมน้อย เมื่ออายุนายน้อยได้ ๒๗ ปี

พระชนนี

• **นางกิมน้อย คชวัตร** เป็นบุตรนายเฮงเล็ก แซ่ตั้น (เชื้อสายจีน) และนางทองคำ (เชื้อสายญวน) เกิดเมื่อวันจันทร์ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีจอ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ ที่ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี มีชื่อเรียกเมื่อเป็นเด็กว่า “กิมน้อย” แปลว่า เข็มน้อย คำว่า “กิม” เป็นคำญวน แปลว่าเข็ม นางกิมน้อยแต่งงานกับนายน้อย คชวัตร เมื่ออายุ ๒๕ ปี และใช้ชื่อเมื่อแต่งงานแล้วตามที่พบในสมุดบันทึกของนายน้อยว่า “แดงแก้ว” แต่ต่อมากลับมาใช้ชื่อว่า “กิมน้อย” หรือ “น้อย” ตามเดิม นางกิมน้อย พูดญวนได้และอ่านเขียนภาษาไทยได้เล็กน้อย

ชีวิตของครอบครัวของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีความสุขน้อย เนื่องมาจากความเจ็บป่วยและความมีอายุสั้นของหัวหน้าครอบครัว ตามประวัติราชการ นายน้อย คชวัตร ได้เป็นเสมียนอำเภอเมืองกาญจนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ จนเป็นผู้รั้งปลัดขวา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑

ต่อมาได้ไปตรวจราชการท้องที่กลับมาป่วยเป็นไข้อย่างแรงต้องออกจากราชการคราวหนึ่ง หายป่วยแล้วจึงกลับเข้ารับราชการใหม่ และได้ให้กำเนิดบุตรคนโต คือ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นปลัดขวา อำเภอวังขนาย ซึ่งอยู่ในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีนั้นเอง

ในปีต่อมา ได้สมัครเป็นสมาชิกเสือป่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ในศกนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงซ้อมรบเสือป่าที่บ้านโป่ง และนครปฐม นายน้อยก็ได้มีโอกาสไปร่วมซ้อมรบด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๕๘ นั้นเอง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้เสด็จตรวจการคณะสงฆ์จังหวัดกาญจนบุรี ขณะประทับที่วัดเทวสังฆาราม ได้โปรดให้ข้าราชการและชาวบ้านนำบุตรหลานเล็ก ๆ เข้าเฝ้า นายน้อย คชวัตร ก็ได้นำบุตรคนโตอายุ ๒ ขวบ คือ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ หรือเด็กชายเจริญ เข้าเฝ้าด้วย

แต่ในเวลานั้นยังไม่มีผู้ใดเฉลียวใจว่าเหตุการณ์วันนั้นมีความหมายยิ่งสำหรับวงการคณะสงฆ์ไทยเพราะเป็นโอกาสเดียวที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งทั้งสองพระองค์ต่างเป็นสกลมหาสังฆปริณายกทั้งคู่ทรงได้พบกัน

“ป้าเฮ้ง”

• **กิมเฮ้ง** พี่สาวคนเดียวของนางกิมน้อยซึ่งรักใคร่สนิทสนมกันมาก เมื่ออายุได้ราว ๑๓ - ๑๔ ปี กิมเฮ้งป่วยด้วยโรคอีสุกอีใส อันเป็นเหตุให้กิมเฮ้งตาบอดทั้ง ๒ ข้างมาแต่ครั้งนั้น กิมเฮ้ง ซึ่งญาติพี่น้องเรียกกันว่า “ป้าเฮ้ง” จึงดำรงชีวิตเป็นโสดมาตลอดอายุ เมื่อน้องสาวคือ นางกิมน้อย แต่งงาน ป้าเฮ้งจึงได้ตกลงกับน้องสาวว่า ถ้ามีลูกคนแรกเป็นชาย จะขอเอาไปเลี้ยงเป็นลูก

ครั้นน้องสาวมีลูกคนแรกก็ปรากฏว่าเป็นลูกชายจริง ๆ ป้าเฮ้งดีใจมากที่ได้หลานชายคนแรกมาเลี้ยงเป็นลูก และด้วยเหตุที่หลานคนแรกเกิดมาเป็นชายสมความปรารถนา ทำให้คิดว่าหลานชายคนนี้คงเกิดมาเพื่อความสุขความเจริญของพ่อแม่และครอบครัวเป็นแน่ ป้าเฮ้งจึงตั้งชื่อหลานรักว่า “เจริญ” และได้เลี้ยงดูเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาแต่เยาว์วัย

ป้าเฮ้งแม้จะตาบอดทั้ง ๒ ข้าง แต่เป็นคนมีความสามารถทำงานต่าง ๆ ได้อย่างคล่องแคล่ว เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เติบโตขึ้น ป้าเฮ้งรู้สึกว่าลำพังตนคนเดียวซึ่งเป็นคนตาบอดคงจะเลี้ยงดูหลานรักได้ไม่เต็มที่ จึงได้ขอให้น้องชายคนหนึ่งชื่อ **เสียม** มาช่วยเลี้ยงดูเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงพระเยาว์ด้วย

๑ สามเณรเจริญ (ยืนแถวหลัง ที่ ๒ จากซ้าย) กับเพื่อนสามเณรและน้องชายทั้งสองคน
๒ น้าชายทั้งสี่ (จากซ้าย) เสียม เติม แถม ทองดี
๓ นายสุข รุ่งสว่าง คุณตาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

ต่อมานายน้อย คชวัตร ได้ย้ายไปเป็นปลัดอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม แล้วป่วยเป็นโรคเนื้อร้ายงอกขึ้น เมื่ออาการมากได้กลับมารักษาตัวที่บ้านกาญจนบุรีและถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ขณะมีอายุเพียง ๓๘ ปี ทิ้งบุตร ๓ คนซึ่งยังมีอายุน้อย ๆ ให้อยู่ในอุปการะของภริยา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น ซึ่งโยมป้าเฮ้งได้ขอไปเลี้ยงตั้งแต่เล็ก ๆ และได้อยู่กับโยมป้าเรื่อยมา แม้เมื่อโยมมารดาย้ายไปอยู่จังหวัดสมุทรสงคราม ก็หาได้นำเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปด้วยไม่ เพราะเกรงใจโยมป้าซึ่งรักเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาก โยมป้าเลี้ยงเอาใจเด็กชายเจริญมากเสียจนใคร ๆ พากันว่าเลี้ยงตามใจเกินไปจะทำให้เสียเด็กภายหลัง แต่โยมป้าก็เถียงว่า “ไม่เสีย” ซึ่งบัดนี้กาลเวลาก็ได้พิสูจน์แล้วว่า ถ้อยคำของโยมป้าเป็นจริงทุกประการ

ชีวิตเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อทรงพระเยาว์ก่อนบวชนั้นมีทั้งสุขและทุกข์ มีทั้งทางดีและทางเสีย คนภายนอกมักจะเห็นว่าทรงเป็นเด็กอ่อนแอขี้อาย สุขก็คือมีโยมป้าที่คอยพะนอเอาใจ ทุกข์ก็คือความพลัดพรากขัดข้องที่ต้องพบมาตั้งแต่เล็ก ๆ และร่างกายอ่อนแอจริง เจ็บป่วยอยู่เสมอ คราวหนึ่งเจ็บมากถึงกับผู้ใหญ่คิดว่าไม่หาย และบนว่าถ้าหายจะให้บวชแก้บน ข้อนี้เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ บวชเณรในเวลาต่อมา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เข้าโรงเรียนประถมศึกษาเมื่อพระชนมายุได้ ๘ พรรษา ที่โรงเรียนประชาบาลวัดเทวสังฆาราม เรียนในศาลาวัด จบประถม ๓ เท่ากับจบประถมศึกษาเมื่อครั้งกระนั้น ถ้าจะเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาก็ต้องย้ายไปเข้าโรงเรียนมัธยมวัดชัยชุมพลชนะสงคราม (วัดใต้) ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด แต่ครูโรงเรียนวัดเทวสังฆาราม ชวนให้เรียนชั้นประถม ๔ ซึ่งจะเปิดสอนต่อไป เท่ากับชั้นมัธยมปีที่ ๑ และจะเปิดชั้นประถม ๕ เท่ากับชั้นมัธยมปีที่ ๒ ต่อไปอีก เพียงแต่ไม่มีการเรียนการสอนวิชาภาษาอังกฤษเท่านั้น จึงตกลงเรียนที่วัดเทวสังฆารามต่อไป ขณะที่มีเพื่อนนักเรียนรุ่นเดียวกันหลายคนไปเรียนชั้นมัธยมที่โรงเรียนวัดชัยชุมพลฯ แล้วไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ

ชอบ เล่น เป็น พระ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีพระอุปนิสัยใฝ่พระทัยทางพระศาสนามาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ กล่าวคือ **ทรงชอบเล่นเป็นพระ** ทำคัมภีร์สำหรับเทศน์ขนาดเล็ก ทรงประดิษฐ์พัดยศขนาดเล็กจำลองตามแบบที่ทอดพระเนตรเห็นคือพัดยศของพระครูอดุลยสมณกิจ เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม ซึ่งอยู่ในละแวกบ้านของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเก็บหินมาทำภูเขา มีถ้ำ ทำเจดีย์เล็กบนยอดเขา เล่นทอดกฐินผ้าป่า เล่นทิ้งกระจาดและทำรูปยมบาลขนาดเล็กด้วยกระดาษแบบพิธีทิ้งกระจาดที่วัดญวน จนเกิดป่วยไข้ขึ้น เป็นเหตุให้ผู้ใหญ่ต้องนำรูปยมบาลนั้นไปเผาทิ้งเสีย บางคราวที่โยมป้าต้องตื่นแต่เช้ามืดออกไปทำงาน โยมป้าก็ต้องให้เทียนไว้สำหรับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งไม่ยอมนอน จะได้จุดเทียนนั้นและนั่งดูเล่น

ลูกเสือเอก เจริญ คชวัตร

ในระหว่างเป็นนักเรียน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้สมัครเป็นลูกเสือ ได้เรียนวิชาลูกเสือจนสอบได้เป็นลูกเสือเอก มีเอกสารที่เป็นลายพระหัตถ์เก่าแก่ชิ้นหนึ่ง ที่ทรงจดไว้เมื่อทรงเป็น **“ลูกเสือเอก เจริญ”** ขณะทรงมีอายุราวสิบปีเศษ มีเนื้อความเล่ารายละเอียดของงานพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา น่าสังเกตว่าทรงจดรายละเอียดของพิธีการรวมตลอดถึงถ้อยคำสาบานในพิธีได้ครบถ้วน เอกสารชิ้นนี้ฉายให้เห็นแววพระปรีชาสามารถและพระอัธยาศัยที่ทรงช่างจดช่างจำมาตั้งแต่พระชันษายังน้อย และได้ทรงปฏิบัติต่อเนื่องมาตลอดพระชนมชีพ

ลายพระหัตถ์เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เรื่องพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เมื่อครั้งทรงเป็น “ลูกเสือเอกเจริญ คชวัตร”

ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ลูกเสือทุกคนของจังหวัดกาญจนบุรี รวมทั้งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เตรียมการฝึกซ้อมอย่างหนัก โดยใช้พลองแทนอาวุธปืนของทหารเพื่อให้เหมาะสมกับฐานะของลูกเสือ เพราะมีแผนการว่าจะได้เข้าร่วมสมทบในการซ้อมรบเสือป่าตามพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๖ ซึ่งมีกำหนดว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงซ้อมรบเสือป่าที่นครปฐม บ้านโป่ง และจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลูกเสือจากกาญจนบุรีเข้าร่วมการซ้อมรบด้วย แต่ก็ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อนในเดือนพฤศจิกายน ศกนั้นเอง เรื่องการซ้อมรบเสือป่าและลูกเสือจึงเป็นอันถูกยกเลิกไป

อนึ่ง สมควรกล่าวด้วยว่า ขณะเป็นนักเรียนอยู่นั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยรับเสด็จเจ้านายหลายครั้ง เช่น ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระปิตุลา (อา) ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสเมืองกาญจนบุรี และได้เสด็จเยี่ยมโรงเรียนวัดเทวสังฆาราม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งทรงเป็นนักเรียนในโรงเรียนดังกล่าวก็ได้ร่วมรับเสด็จด้วย

ย้อนกลับมากล่าวถึงเรื่องการศึกษา เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเรียนถึงชั้นประถม ๕ ก็ทรงเริ่มรู้สึกว่ามาถึงทางตัน เพราะเมื่อจบชั้นประถม ๕ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียนวัดเทวสังฆารามแล้วก็ไม่รู้ว่าจะไปเรียนต่อได้ที่ไหน เพราะในขณะนั้นไม่ทรงมีโยมบิดาที่จะเป็นผู้นำและชี้แนะ ข้างฝ่ายโยมมารดาและป้าเฮ้งก็ไม่มีความสันทัดในเรื่องเช่นนี้ อีกทั้งขณะทรงพระเยาว์ก็รู้สึกพระองค์เองว่าขลาดกลัวที่จะต้องสมาคมกับหมู่คนที่ไม่คุ้นเคยหรือเพิ่งเริ่มรู้จัก ทำให้ไม่ทรงกล้าตัดสินใจไปเรียนต่อที่อื่น

ความคิดความรู้สึกที่ว่าได้มา
“ถึงทางตัน” นั้น
ทำให้ทรงรู้สึกว่าบัดนี้ได้ทรงเดินมาถึง
“ทางแยก” ที่สำคัญของชีวิตนั่นเอง

เป็นสามเณร

ที่กล่าวมาแล้วว่าเมื่อใกล้จะสำเร็จการศึกษาชั้นประถมจากโรงเรียนวัดเทวสังฆาราม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงรู้สึกว่าเดินมาถึงทางตันและจะต้องตัดสินใจเลือกทางเดินสำหรับชีวิตในวันข้างหน้า “ทางตัน” ทางโลกที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงพบในวันนั้นทำให้คนไทยทั้งชาติมีวาสนาที่จะได้ชมบุญเจ้าพระคุณสมเด็จฯ บนเส้นทางเดินสายใหม่คือการดำเนินตามรอยสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ได้ทรงประกาศเส้นทางอันนำไปสู่ความสุขสงบที่แท้จริงมาช้านานกว่าสองพันปีแล้ว

ก่อนที่จะทรงบรรพชาเป็นสามเณร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่เคยอยู่วัด และไม่คุ้นเคยกับหลวงพ่อหรือพระภิกษุรูปใดเป็นพิเศษ ที่ทรงเข้าออกนอกในกับวัดเทวสังฆาราม ก็เป็นแต่เพียงไปเรียนหนังสือในวัด และไปบำเพ็ญกุศลตามเทศกาลต่าง ๆ ในวัด บางคราวเคยตามโยมป้าไปฟังเทศน์ตอนค่ำ มีอยู่พรรษาหนึ่ง ทางวัดจัดให้มีเทศน์ชาดกติดต่อกันทุกคืนตลอดพรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ติดใจเร่งโยมป้าให้พาไปฟังนิทานทุกคืน แต่ถ้าถึงตอนที่เป็นเทศน์ธรรมะ ฟังไม่เข้าใจก็เร่งให้กลับบ้าน

ในต้นพรรษา พ.ศ. ๒๔๖๙ ซึ่งเป็นปีแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว มีน้าของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะออกบวชเป็นพระภิกษุที่วัดเทวสังฆารามสองคน คือน้าแถมกับน้าทองดี ก่อนหน้านั้นไม่นานเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีพลานามัยไม่สมบูรณ์ ล้มป่วยอยู่บ่อย ๆ ดังที่เล่ามาแล้วว่าท่านผู้ใหญ่ในครอบครัวจึงบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขอให้หายป่วย หากหายป่วยจริงก็จะให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ บวชเป็นสามเณร การบนบานเรื่องนี้ได้ผลดี โยมมารดาและโยมป้าเฮ้งจึงชักชวนให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ บวชเป็นสามเณรเพื่อแก้บนตามที่ได้สัญญาไว้เสียในคราวเดียวกัน การบรรพชาเป็นสามเณรครั้งนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีพระชนมายุเข้า ๑๔ พรรษา พระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆารามที่เรียกกันทั่วไปว่า “หลวงพ่อวัดเหนือ” เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูนิวิฐสมาจาร (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปลาราม ที่เรียกกันว่า “หลวงพ่อวัดหนองบัว” เป็นพระอาจารย์ให้สรณะและศีล บวชแล้วจำพรรษาอยู่ที่วัดเทวสังฆาราม ซึ่งเป็นพระอารามฝ่ายมหานิกาย

มีเรื่องเล่ากันสืบมาว่า เมื่อทรงพระเยาว์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ อยู่กับโยมป้าเฮ้งไม่เคยแยกจากกัน นอกจากเวลาไปแรมคืนเมื่อเป็นลูกเสือบางครั้งเท่านั้น คืนวันสุดท้ายก่อนบรรพชาเป็นสามเณร โยมป้าเฮ้งพูดว่า “คืนนี้เป็นคืนสุดท้ายที่จะอยู่ด้วยกัน” ซึ่งวันเวลาต่อมาก็ได้พิสูจน์แล้วว่าเป็นความจริง เพราะทั้งสองได้แยกจากกันตั้งแต่วันนั้นมา จนอวสานแห่งชีวิตของโยมป้า เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

ลักษณะและหลักการที่สำคัญประการหนึ่งของพระพุทธศาสนา คือการศึกษา พระพุทธศาสนานั้นเรียกได้ว่าเป็นศาสนาแห่งการศึกษา เพราะการเริ่มต้นชีวิตทางศาสนาในพระพุทธศาสนานั้นเริ่มด้วยการศึกษา ไม่ว่าจะเป็น ชาวพุทธที่เป็นคฤหัสถ์ คือผู้ที่ยังดำเนินชีวิตในทางโลกทั่วไป หรือเป็นอนาคาริกหรือบรรพชิต คือ พระภิกษุสามเณรหรือเรียกว่านักบวช ก็จะต้องเริ่มต้นด้วยการศึกษาตามหลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าไตรสิกขาอันได้แก่การศึกษาในหลักสำคัญสามประการ คือ ศึกษาเรื่องศีล ศึกษาเรื่องจิต หรือเรื่องสมาธิ และศึกษาเรื่องปัญญา

ถ้าเป็นคฤหัสถ์ หรือชาวบ้านทั่วไป ก็ศึกษาเรื่องศีล คือศึกษาเรียนรู้เรื่องศีล อันหมายถึงการฝึกหัดควบคุมพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา ให้มีปกติอยู่ในกรอบของความถูกต้องดีงาม ศึกษาเรื่องจิตหรือสมาธิ อันหมายถึงการฝึกหัดควบคุมความคิดจิตใจให้มีความสงบมั่นคงพร้อมที่จะทำการงานหน้าที่ต่าง ๆ ของชีวิตได้อย่างมั่นคงถูกต้อง ศึกษาเรื่องปัญญา ก็คือฝึกหัดพัฒนาปัญญา ความรู้ความสามารถในอันที่จะทำให้รู้ผิดชอบชั่วดี สำหรับเป็นเครื่องชี้นำชีวิตให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องดีงาม การศึกษาดังกล่าวเรียกว่า สีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือเขียนและออกเสียงแบบไทย ๆ ว่า ศีลศึกษา จิตศึกษา ปัญญาศึกษา

สำหรับบรรพชิต หรือนักบวชในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า พระภิกษุสามเณร ก็จะต้องศึกษาให้ยิ่งขึ้นและเพิ่มขึ้นกว่าฆราวาสในเรื่องสีลสิกขา ก็จะต้องเป็นอธิสีลสิกขา ในเรื่องจิตตสิกขา ก็จะต้องเป็นอธิจิตตสิกขา และในเรื่องปัญญาสิกขา ก็จะต้องเป็นอธิปัญญาสิกขา และยังมีสิกขาหรือการศึกษาที่จะต้องเพิ่มขึ้นอีก ได้แก่สิกขาบท หรือพระวินัยบัญญัติ ที่เรียกกันทั่วไปว่า ศีลของพระ ซึ่งเป็นข้อกำหนดที่จะพึงศึกษาเพิ่มขึ้นจากการศึกษาของคฤหัสถ์อีกเป็นจำนวนมาก

แต่โดยสรุปแล้ว ไม่ว่าจะเป็นสิกขาสำหรับคฤหัสถ์หรือสิกขาสำหรับบรรพชิต หรือพระภิกษุสามเณร ก็ล้วนเป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามลำดับ หรือตามขั้นตอนของการศึกษา พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การศึกษาเป็นอันดับแรก และเป็นแกนกลางของการพัฒนาชีวิต และยกย่องบุคคลผู้ใคร่ในการศึกษาว่าเป็นบุคคลพิเศษที่คนทั่วไปควรที่จะยึดถือเป็นแบบอย่าง เรียกว่า เอตทัคคะ ที่แปลว่า เป็นเลิศในทางนั้น พุทธสาวกที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องว่าเป็นเลิศในทางใคร่การศึกษาหรือว่าเป็นเยี่ยงอย่างในทางการศึกษา ที่เรียกว่า สิกขากามะ ก็คือพระราหุล

พระพุทธศาสนา

ได้แสดงให้เห็นว่า การศึกษาคือการพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้า ทั้งในด้านพฤติกรรม ความคิดจิตใจ และสติปัญญาความสามารถ ชีวิตที่ขาดการศึกษา จึงเป็นชีวิตที่ขาดการพัฒนา และชีวิตที่ขาดการพัฒนา ก็คือชีวิตปราศจากความเจริญ

พระประวัติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แสดงให้เห็นว่าทรงเป็นผู้ใคร่ในการศึกษามาตั้งแต่ต้น แม้เมื่อยังทรงพระเยาว์ก็ทรงใคร่ครวญถึงการศึกษา ซึ่งยังผลให้ทรงรู้สึกว่าพระองค์มาถึงทางตัน คือไม่รู้จะไปเรียนต่อที่ไหน แต่ก็มีแรงผลักดันบางอย่างมาทำให้พระองค์ทรงพบทางออกที่จะทำให้พระองค์มีโอกาสศึกษาต่อไปได้ นั่นคือ การบรรพชาเป็นสามเณรนั่นเอง

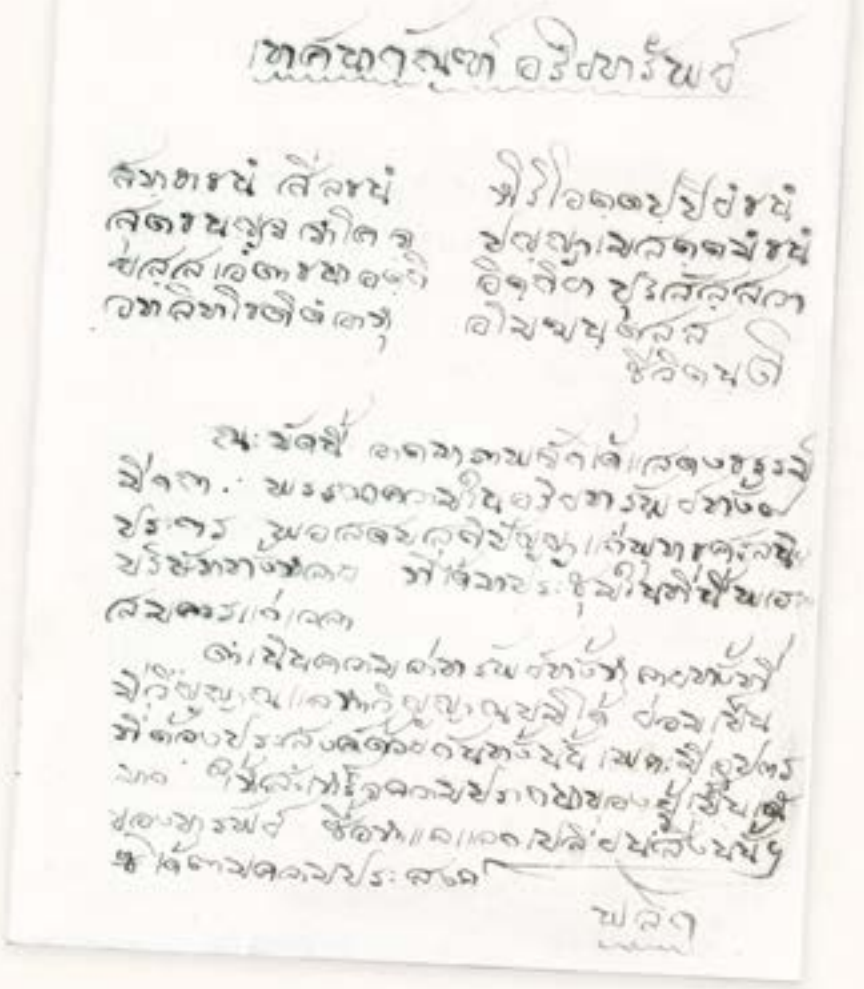

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงบรรพชาเป็นสามเณรเมื่อพระชนมายุย่างเข้าปีที่ ๑๔ ดังกล่าวมาแล้ว อันที่จริงการบวชเณรของพระองค์ ก็เป็นเพียงการบวชแก้บน โดยทั่วไป การบวชแก้บนก็บวชกันไม่กี่วันก็สึก แต่การบวชเณรของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นมีเรื่องสำคัญที่ทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ลืมความรู้สึกว่าทรงบวชแก้บน สิ่งนั้นก็คือการเรียนนั่นเอง ทรงเล่าในภายหลังว่าในพรรษาแรกนั้น “หลวงพ่อวัดเหนือ” หรือหลวงพ่อดี ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ได้ให้พระองค์ท่องสามเณรสิกขา (คือวัตรปฏิบัติที่สามเณรจะต้องศึกษา) ท่องทำวัตรสวดมนต์ต่าง ๆ ที่สำคัญคือท่องจำเทศน์ทั้งกัณฑ์ตามคำบอกของหลวงพ่อดี จนท่องจำได้ทั้งกัณฑ์ กล่าวคือเมื่อเข้าไปทำอุปัชฌายวัตรทุกคืน ท่านอ่านนำให้ฟังเป็นตอน ๆ แล้วให้ท่องตามทีละวรรค คืนละตอนจนจำได้ทั้งกัณฑ์ แล้วให้ขึ้นเทศน์ปากเปล่าแก่พุทธบริษัทในคืนวันพระคืนหนึ่ง กัณฑ์เทศน์ที่ทรงจำได้เป็นประเดิมนี้คือเทศน์เรื่องอริยทรัพย์ ๗ ประการ ซึ่งมีใจความสำคัญว่า อริยทรัพย์เจ็ดประการได้แก่ สัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ และปัญญา ทรัพย์เหล่านี้มีอยู่แก่บุคคลผู้ใด บัณฑิตกล่าวว่า ผู้นั้นเป็นผู้ไม่จนและชีวิตความเป็นอยู่ของผู้นั้นไม่เสียเปล่า

กล่าวได้ว่า ผู้ที่มาทะลุทางตันของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปสู่ทางสว่างของชีวิตก็คือ หลวงพ่อดี หรือที่คนทั่วไปเรียกกันว่าหลวงพ่อวัดเหนือนั่นเอง

และหลวงพ่อเองก็น่าจะมองเห็นแววในทางการศึกษาในตัวเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะเมื่อทรงเป็นสามเณร จากการทดลองให้ท่องจำสามเณรสิกขา ท่องจำทำวัตรสวดมนต์ และท่องจำเทศน์ทั้งกัณฑ์ได้อย่างคล่องแคล่ว เพราะนี่คือกระบวนการเรียนขั้นต้นในพระพุทธศาสนา และคงจะเป็นที่ถูกกับพื้นพระอัธยาศัยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งมีความโน้มเอียงมาทางพระศาสนาอยู่แล้วจึงทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อยังทรงพระเยาว์นั้น ลืมการบวชแก้บน ฉะนั้นเมื่อออกพรรษาแล้ว สามเณรเจริญที่บวชแก้บนก็ยังไม่มีทีท่าว่าจะสึกหรือลาสิกขาแต่อย่างใด

หลวงพ่อดีคงเห็นแววในทางการศึกษาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อยังเป็นสามเณร ดังกล่าวมาแล้ว หลวงพ่อจึงได้ชักชวนสามเณรให้ไปเรียนบาลีที่วัดเสนหา นครปฐม ซึ่งมีพระครูสังวรวินัย (อาจ ชุตินฺธโร) เป็นเจ้าอาวาสและเป็นสำนักเรียนบาลีที่มีชื่อเสียง เป็นการทดสอบดูก่อน พร้อมทั้งได้วาดฝันให้แก่สามเณรในขณะนั้นว่า ***"ต่อไปจะได้กลับมาสอนที่วัดเหนือ แล้วจะสร้างโรงเรียนไว้ให้"***

สมควรกล่าวด้วยว่าในช่วงเวลาที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงศึกษาภาษาบาลีอยู่ที่วัดเสนหานั้น พระครูสังวรวินัย (อาจ ชุตินฺธโร) ได้อาพาธเป็นวัณโรคถึงมรณภาพ พระปลัดห้อย (ต่อมาเป็นพระครูสังวรวินัย) เป็นเจ้าอาวาสสืบต่อมา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้จำพรรษาอยู่ที่วัดเสนหาเรียนแปลธรรมบทต่อไปใน พ.ศ. ๒๔๗๒ อีกหนึ่งพรรษา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อขณะยังเป็นสามเณร ได้ทรงบันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับการไปเรียนบาลีที่วัดเสนหาในครั้งนั้นไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง ดังนี้

จ ด ห ม า ย เ ห ตุ

วันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๐ (วันจันทร์ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๗ ปีเถาะ) ท่านพระครูอดุลยสมณกิจ นำข้าพเจ้าไปวัดเสนหา จังหวัดนครปฐม นายเติม รุ่งสว่างไปส่งด้วย ออกจากวัดเหนือเวลา ๑๒ น. เศษ ถึงวัดเสนหาเวลาเย็น ท่านพระครูอดุลยฯ ได้พาข้าพเจ้าขึ้นฝากกับท่านพระครูสังวรวินัยเจ้าอาวาส ให้ศึกษาพระปริยัติธรรม การมาเรียนครั้งนี้มาโดยความพร้อมเพรียงของญาติทั้งหลาย ครั้นวันแรม ๙ ค่ำ ท่านพระครูอดุลยฯ กลับข้าพเจ้ารู้สึกเหงามาก จนท่านสมุห์เคลือบออกปากว่าคงเรียนไม่สำเร็จกระมัง ต่อๆ มาเป็นปกติ

เมื่อ ณ วันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ วันที่ ๒๒ มิถุนายน วันพฤหัสบดีเวลาบ่ายเริ่มท่องเล่มนามแลอัพยยศัพท์ ท่องจบเมื่อวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ วันนั้นเอง เริ่มท่องเล่มสมาสแลตัทธิต ท่องจบเมื่อ ณ วันแรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๘

เมื่อ ณ วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๙ วันที่ ๘ สิงหาคม เริ่มท่องเล่มอาขยาตแลกิตก์

วันที่ ๑ กรกฎาคม ไปโรงเรียนเป็นวันแรก โรงเรียนได้เปิดสอนก่อนหลายวันแล้ว สอนถึงภควนฺตุศัพท์ พระมหาภักดิ์ ศักดิ์เฉลิม วัดมกุฏกษัตริยาราม ออกมาเป็นครู เวลานั้นข้าพเจ้าท่องหนังสือได้ถึงตอนสังขยา เรียนภควนฺตุศัพท์เป็นคราวแรก

วันที่ ๑ สิงหาคม สอนจบเล่มนามแลอัพยยศัพท์

วันที่ ๒ สิงหาคม (๕๙๙) สอบ ข้าพเจ้าได้ที่ ๑ ได้รับรางวัลคือ กระดาษฟุลสแก๊ฟ ๑ โหล ดินสอดำตราดาว ๑๐ แท่ง ซองจดหมาย ๑๐ ซอง ปากกา ๖ ตัว

วันที่ ๖ สิงหาคม เริ่มเรียนเล่มสมาสแลตัทธิต

วันที่ (๑๒๙๘) สอนจบเล่ม

วันที่ ๘ กันยายนสอบ แล้วเริ่มเรียนเล่มอาขยาตแลกิตก์

วันที่ (๙) ครบ ๑๐๐ วันนับแต่วันถึงมรณกรรมของโยมตาสุข รุ่งสว่าง (ซึ่งเรียกกันว่า หมอสุข) ข้าพเจ้ากลับไปบ้านเนื่องในงานทำบุญ ๑๐๐ วันเสีย ๗ วัน ในระหว่างเริ่มเรียนเล่มอาขยาตแลกิตก์นั้น สอนจบเล่มแล้ว สอบ ณ วันที่ ๘ ตุลาคม แล้วเริ่มเรียนเล่มสมัญญาภิธานแลสนธิ จบแล้วแปลอุภัยภาคทั้ง ๒ เล่ม ฉะเพาะแปลมคธเป็นไทย สอนจบเล่มแล้วไม่มีการสอบประจำเล่ม

วันที่ ๒๐ ตุลาคม สอบรวมครั้งใหญ่ เมื่อเรียนไวยากรณ์จบแล้ว รู้สึกเบิกบานใจมาก

วันที่ ๒๑ ตุลาคม เวลาเช้า ส.ณ.อ่อนเป็นหัวหน้าปรุงกับเข้า มีแกงเนื้อ ข้าพเจ้าอยู่ในแผนกปรุงของหวาน ดูเหมือนแกงบวชฟักทอง ส.ณ.เสถียรทุงเข้า ท่านมหาภักดิ์เป็นผู้อุปการจัดหาสิ่งของเหล่านั้น เพน เลี้ยงระวางครูแลนักเรียน เนื่องในการปิดโรงเรียน โดยความพร้อมเพรียงกัน

จากบันทึกแสดงให้เห็นบรรยากาศการเรียนและความก้าวหน้าในการเรียนบาลีของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เป็นอย่างดี สิ่งที่เห็นได้จากบันทึกของพระองค์ก็คือ พระอุปนิสัยในทางเป็นคนละเอียดละออ มีระเบียบ ช่างสังเกต และช่างจดจำ อันนับว่าเป็นพระอุปนิสัยที่เป็นพื้นฐานของการพัฒนาชีวิตของพระองค์ไปตลอดพระชนมชีพ

และจากบันทึกของพระองค์แสดงให้เห็นว่าทรงมีความก้าวหน้าในการเรียน คือเรียนได้เร็ว และสอบได้ที่ ๑ ทุกครั้ง

รายนามนักเรียนแลผลของการสอบ

	น.อ.	ส.ต.	อ.ก.	สอบใหญ่
พระประยงค์ (สุทธิการี)	ได้ที่ ๓			
พระควร (จนฺทาโร)	ตก			
ส.ณ.อ่อน ตรีสุวรรณศิริ				
ส.ณ.เสถียร หรือ ขื้น เหรียญทอง	ตก			
ส.ณ.เจริญ คชวัตร	ได้ที่ ๑	ได้ที่ ๑	ได้ที่ ๑	ได้ที่ ๑
ส.ณ.เอื้อน ปัญญาอัตถ์	ได้ที่ ๔			
ส.ณ.ปุ่น น้อยศิรี	ตก	ตก	ตก	ตก
ส.ณ.ชั้ว	ตก	มิได้เข้าสอบอีก เพราะเลิกเรียน		
ส.ณ.จรุญ	เพียงมาฟังๆ ครั้นขาดสอบเล่มนามแลอัพยยศัพท์			
	แล้วเลิกเรียนจึงมิได้เข้าสอบทั้ง ๔ ครั้ง			
ด.ช.น้อม สุวิสุทธิ์	ตก			
ด.ช.เนื่อง สุขพูล	ได้ที่ ๒			
ด.ช.ชลอ	ตก			
ด.ช.ส้มเกลี้ยง ทองหยวก	ตก			

ความหมายของอักษรย่อ:

น.อ. = นามและอัพยยศัพท์, ส.ต. = สมาสและตัทธิต, อ.ก. = อาขยาตแลกิตก์

ความก้าวหน้าในการเรียนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดังกล่าวย่อมเป็นที่พอใจของหลวงพ่อดีซึ่งคอยติดตามดูแลเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อยู่ตลอดเวลา แม้ครูผู้สอนเองก็มีความพอใจในเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มากถึงกับชักชวนเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้ไปเรียนต่อที่วัดมกุฏกษัตริยาราม อันเป็นสำนักเดิมของครูผู้สอน (คือ พระมหาภักดิ์ ศักดิ์เฉลิม) พร้อมทั้งได้ติดต่อกับทางวัดมกุฏกษัตริย์ฯ ไว้ให้เรียบร้อยด้วย เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นำเรื่องนี้ไปแจ้งให้หลวงพ่อทราบ หลวงพ่อท่านไม่เห็นชอบด้วย เพราะหลวงพ่อท่านตั้งใจไว้แล้วว่าจะพาไปฝากให้เรียนต่อที่วัดบวรนิเวศวิหาร

หลวงพ่อดีเองเมื่อบวชพรรษาแรก ๆ ก็เคยคิดที่จะมาอยู่เรียนบาลีที่กรุงเทพฯ จึงได้มาอยู่ที่วัดรังษีสุทธาวาส ซึ่งอยู่ติดกับวัดบวรนิเวศวิหาร (ภายหลังเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ รวมเข้ากับวัดบวรนิเวศวิหารและเรียกว่าคณะรังษี) แต่มีเหตุขัดข้องบางประการ ท่านจึงไม่ได้เรียนบาลีตามที่ตั้งใจไว้แต่เดิม แต่ถึงกระนั้นท่านก็พำนักอยู่วัดรังษีสุทธาวาสหลายพรรษา จึงเป็นเหตุให้หลวงพ่อรู้จักคุ้นเคยกับสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (พระนามเดิม ม.ร.ว. ขื่น นพวงศ์) มาตั้งแต่ทรงเป็นพระราชาคณะที่ พระสุคุณคณาภรณ์ หลวงพ่อจึงได้ตัดสินใจที่จะพาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาถวายตัวต่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ เพื่อศึกษาบาลีต่อ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

เมื่อตกลงที่จะมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้กลับจากวัดเสนหามาอยู่วัดเทวสังฆารามชั่วคราว เพื่อเตรียมตัวเข้ากรุงเทพฯ โดยไม่มีใครเลยสักคนในเวลานั้นที่จะหยั่งรู้ว่าการเดินทางเข้ามาศึกษาหาความรู้ในสำนักวัดบวรนิเวศวิหารของสามเณรเจริญ คชวัตร คราวนั้น เมื่อมองย้อนกลับไปแล้วสามารถพูดได้อย่างเต็มปากว่าเป็นวาระสำคัญที่ช้างเผือกเข้ากรุงโดยแท้

วัดบวรนิเวศวิหาร

เพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อเรื่อง ประกอบกับเพื่อที่จะได้เข้าใจได้ถ่องแท้ว่า เพราะเหตุใด
พระครูอดุลยสมณกิจ หรือหลวงพ่อดี จึงตัดสินใจที่จะพาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เข้ามาศึกษาเล่าเรียน
ที่วัดบวรนิเวศวิหาร นอกเหนือจากความสนิทสนมคุ้นเคยที่หลวงพ่อดีใกล้ชิดกับพระเถรานุเถระในวัดบวรนิเวศวิหาร
มีสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ มาแต่เดิมแล้ว วัดบวรนิเวศวิหารนี้เองก็ยังเป็นพระอารามคู่บ้านคู่เมือง
ที่สำคัญมาแต่โบราณกาล กล่าวได้เต็มปากว่าเป็นพระอารามหลวงที่มีเกียรติคุณ และเป็นสำนักเรียนภาษาบาลี
ที่เรืองนามมาแต่ไหนแต่ไร จึงน่าจะได้ย้อนกล่าวถึงประวัติของวัดบวรนิเวศวิหาร ไว้พอสังเขป ดังต่อไปนี้

ตามตำนานมีหลักฐานว่าวัดบวรนิเวศวิหารนี้ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างขึ้นในปีใดปีหนึ่งระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๗ ถึง พ.ศ. ๒๓๗๕ แรกทีเดียวยังมิได้ปรากฏนามพระอารามชัดเจน หากแต่ชาวบ้านทั่วไปเรียกกันโดยลำลองว่า “วัดใหม่” บ้าง “วัดบน” บ้าง สมเด็จพระบวรราชเจ้าพระองค์นั้นได้ทรงเชิญพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่ปรากฏนามในบัดนี้ว่า **พระพุทธสุวรรณเขต** มาจากวัดสระตพาน เมืองเพชรบุรี มาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ และต่อมาอีกไม่นานก็ได้ทรงเชิญ**พระพุทธชินสีห์** ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งของหัวเมืองฝ่ายเหนือ และมีพุทธลักษณะงามวิเศษจาก

พระพุทธสุวรรณเขต (องค์หลัง) และ**พระพุทธชินสีห์** (องค์หน้า) ประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ

พระวิหารที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก มาประดิษฐานที่มุกหลังของพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารด้วยอีกองค์หนึ่ง ต่อมาในยุคที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองวัดได้อัญเชิญย้ายมาประดิษฐานที่มุกหน้าของพระอุโบสถเบื้องหน้าพระพุทธสุวรรณเขต ดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้

เมื่อสมเด็จพระบวรราชเจ้าพระองค์นั้นทรงสถาปนาวัดบวรนิเวศวิหารขึ้นแล้ว ท่านผู้ใดเป็นอธิบดีสงฆ์พระอารามนี้ และมีพระสงฆ์จำนวนมากน้อยเท่าไรก็ไม่ปรากฏ มีหลักฐานแต่เพียงว่าเมื่อสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพสวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๗๕ แล้ว ก่อน พ.ศ. ๒๓๗๙ ไม่นาน พระอารามนี้มีพระเทพโมลี “สิน” เป็นเจ้าอาวาส มีพระสงฆ์ลูกวัดเพียง ๕ รูป ต่อมาพระเทพโมลี (สิน) ลาสิกขา เป็นอันว่าวัดบวรนิเวศวิหารนี้ไม่มีพระราชาคณะผู้ใหญ่ปกครองดูแล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้อาราธนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทวาวงศ์ (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งทรงผนวชและประทับอยู่ที่วัดสมอรายหรือวัดราชาธิวาส ให้เสด็จมาอยู่และทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารนี้

ทัศนียภาพวัดบวรนิเวศวิหาร สมัยรัชกาลที่ ๔ (ด้านถนนบวรนิเวศน์ในปัจจุบัน)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ในรัชกาลที่ ๑ ครั้นพระชนมายุได้ ๒๑ พรรษาก็ทรงผนวชเป็นพระภิกษุตามโบราณราชประเพณี มีพระราชสมณฉายาว่า “วชิรญาโณ” เมื่อทรงพระผนวชได้เพียงไม่กี่วัน สมเด็จพระบรมชนกนาถก็เสด็จสวรรคต โดยยังมิทันได้ทรงมอบหมายราชสมบัติให้แก่ผู้หนึ่งพระองค์ใดเป็นการเฉพาะ เมื่อเจ้านายและข้าราชการทั้งหลายกราบบังคมทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตัดสินพระราชหฤทัยที่จะเสด็จอยู่ในภิกขุภาวะต่อไปเพื่อทรงศึกษาพระพุทธศาสนา ทั้งด้านคันถธุระ คือการเรียนคัมภีร์ปริยัติ และด้านวิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นของคู่กันมาแต่ไหนแต่ไร เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระภิกษุมาได้ระยะหนึ่งได้ทรงศึกษาภาษาบาลีจนเชี่ยวชาญแล้ว เป็นเหตุให้ทรงพิจารณาพระไตรปิฎกโดยถ่องแท้แล้วทรงเห็นว่าวัตรปฏิบัติของ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้อาราธนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร และน่าจะเป็นโอกาสนี้เองที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานชื่อ พระอารามวัดบวรนิเวศวิหาร ให้ใกล้เคียงกันกับนามพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็น “วังหน้า” หรือเป็นวังสำหรับตำแหน่งพระมหาอุปราช

พระสงฆ์ในเวลานั้นย่อหย่อนนัก ทรงรู้สึกสลดสังเวชพระราชหฤทัย ถึงกับทรงเห็นว่ารากเหง้าเค้ามูลแห่งการบรรพชาอุปสมบทจะเสื่อมสูญเสียแล้ว ขณะที่ทรงพระปริวิตกดังนั้น พอดีได้ทรงพบกับพระเถระชาวรามัญรูปหนึ่ง ชื่อ ซาย “พุทฺธวงฺโส” เวลานั้นอยู่ที่วัดบวรมงคลและเป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธมุนี ได้ทรงสอบทานวัตรปฏิบัติของพระเถระรูปดังกล่าว และคณะสงฆ์รามัญทั้งปวง แล้วทรงเห็นว่าสอดคล้องต้องกันกับพระพุทธพจน์ตามพระบาลี จึงทรงเลื่อมใสและทรงขออุปสมบทซ้ำที่เรียกว่า การทำทัฬหีกรรม ในคณะสงฆ์รามัญอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ และได้ทรงเริ่มต้นปรับปรุงวัตรปฏิบัติของตนเองตลอดจนพระภิกษุผู้เป็นศิษย์ที่มาถวายตัวด้วยความเคารพเลื่อมใสและมีจำนวนมากขึ้นทุกที จนเกิดเป็นคณะสงฆ์ที่เรียกว่า “คณะธรรมยุติกนิกาย” หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า ธรรมยุติกา ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒ โดยแรกทีเดียวทรงมีสำนักอยู่ที่วัดสมอราย หรือวัดราชาธิวาส แต่สมควรกล่าวไว้ด้วยว่าในเวลาที่ประทับอยู่ที่วัดสมอรายนั้น มีทั้งพระภิกษุที่เป็นธรรมยุติกาและที่มิได้เป็นธรรมยุติกาอยู่รวมกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้อาราธนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร และน่าจะเป็นโอกาสนี้เองที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานชื่อพระอารามวัดบวรนิเวศวิหาร ให้ใกล้เคียงกันกับนามพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็น “วังหน้า” หรือเป็นวังสำหรับตำแหน่งพระมหาอุปราช เข้าใจว่าเป็นวิธีทรงดำเนินพระบรมราโชบายเหมือนอยากจะประกาศให้ได้รู้ทั่วกันว่าทรงเทียบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ในฐานะกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงพระกรุณาพระราชทานเกียรติยศเป็นพิเศษ ถึงกับโปรดให้เสด็จเข้าไปเลือกของในพระราชวังบวรสถานมงคล หากมีพระราชประสงค์สิ่งใด พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำมาได้ อาทิ พระไตรปิฎกฉบับวังหน้าที่มีกรอบเป็นทองคำลงยาก็มี เป็นถมตะทองก็มี เป็นงาสลักก็มี อันเป็นของปราณีตเกินกว่าที่จะสร้างขึ้นสำหรับวัดทั่วไป การที่ทรงย้ายมาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารเช่นนี้ เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางระเบียบวัดบวรนิเวศวิหารให้เป็นพระอารามฝ่ายธรรมยุติกาทั้งพระอารามเป็นวัดแรก ครั้นต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ เจ้านายและข้าราชการทั้งปวงเห็นพร้อมกันให้กราบบังคมทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงลาผนวช เพื่อมาเถลิงถวัลย์ในราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ เป็นพระมหากษัตริย์ในลำดับที่ ๔ ของพระมหาจักรีบรมราชวงศ์

ในยุคที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารอยู่นานถึงสิบกว่าปีนั้น ได้ทรงทำนุบำรุงวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในพระอารามให้เจริญขึ้นจนมีผู้เลื่อมใสและสรรเสริญว่าพระสงฆ์สำนักวัดบวรนิเวศวิหารของพระองค์ปฏิบัติเคร่งครัดดีเป็นเหตุให้มีคนเข้ามาบวชมากขึ้น ในตอนปลายสมัยที่ทรงครองวัดมีพระสงฆ์จำพรรษาจำนวน ๑๓๐ รูปขึ้นไป บางปีมีจำนวนมากถึง ๑๕๐ รูปก็มี ทรงทำนุบำรุงการเรียนพระปริยัติธรรมให้รุ่งเรือง ทรงบอกปริยัติธรรมเอง ภิกษุสามเณรที่เป็นศิษย์เข้าแปลในสนามหลวง ได้เป็นเปรียญประโยคสูง ถึงประโยค ๙ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดก็มีหลายรูป พระภิกษุที่อยู่วัดหรือสำนักอื่นมาขอเรียนสมทบบ้างก็มี ทรงเป็นหลักอยู่ในการไล่หนังสือพระองค์หนึ่งของคณะสงฆ์ไทย ในวัดบวรนิเวศวิหารมีพระเปรียญที่พูดภาษามคธได้คล่องมีพระภิกษุจากลังกาเข้ามาติดต่อเรื่องการพระศาสนาอยู่เสมอ จนต้องมีคณะหรือที่พักที่จัดไว้เฉพาะพระภิกษุจากลังกา ที่วัดบวรนิเวศวิหารเรียกว่า คณะลังกา บางคราวก็ทรงแต่งสมณทูตไปลังกาพร้อมกันนั้นในส่วนพระองค์เองก็ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษจากมิชชันนารีผู้เข้ามาสอนศาสนา ได้ทรงตั้งโรงพิมพ์ที่เป็นของคนไทยขึ้นเป็นแห่งแรกภายในวัดบวรนิเวศวิหารแทนการจารลงในใบลานอย่างแต่ก่อน โรงพิมพ์นี้ได้พิมพ์หนังสือสวดมนต์บ้าง พิมพ์พระปาฏิโมกข์บ้าง พระราชกรณียกิจเหล่านี้เป็นเหตุให้วัดบวรนิเวศวิหารมีชื่อเสียงและเกียรติคุณวิเศษ เป็นที่พอใจของพุทธศาสนิกชนจำนวนมาก

ตามประวัติที่ได้เล่ามาเช่นนี้ย่อมเห็นได้ในเบื้องต้นว่าวัดบวรนิเวศวิหารมีความสำคัญมาช้านานในประวัติศาสตร์ และกล่าวเฉพาะข้างฝ่ายการของคณะสงฆ์ วัดบวรนิเวศวิหารก็เป็นพระอารามของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกาเป็นพระอารามแรก แม้พ้นยุคสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองวัดไปแล้ว วัดบวรนิเวศวิหารก็ยังคงเป็นพระอารามที่ขึ้นชื่อในเรื่องแบบแผนการปฏิบัติที่เคร่งครัดและเป็นสำนักเรียนภาษาบาลีที่ขึ้นหน้าขึ้นตาเป็นที่นิยมกันโดยทั่วไปว่าในแต่ละปี มีพระภิกษุและสามเณรจากสำนักบวรนิเวศวิหารสอบไล่ในสนามหลวงได้ในจำนวนที่น่าพึงพอใจ

๑ | ๒ | ๓
๔ | ๕

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลาผนวชแล้ว
มีเจ้าอาวาสที่ได้ครองวัดบวรนิเวศวิหารสืบมาจนถึงปัจจุบันตามลำดับดังนี้คือ

๑. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

ทรงครองวัดระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕

๒. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ทรงครองวัดระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๔

๓. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

ทรงครองวัดระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๔ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๑

๔. พระพรหมมุนี (สุวโจ ผิน ป.ธ.๖)

ครองวัดระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๑ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๔

๕. สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ทรงครองวัดระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔ ถึง พ.ศ. ๒๕๕๖

ในวันเวลาที่หลวงพ่อดีนำเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลีที่สำนักวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นสมัยที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงครองวัด แม้เวลานั้นยังไม่ได้ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงมีสมณศักดิ์เป็นแต่เพียงสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ แต่ก็ทรงมีพระเกียรติคุณเป็นที่ร่ำลือและเป็นเหตุจูงใจให้หลวงพ่อดีนำเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เข้ามาพึ่งพระบารมี และเป็นการพลิกโฉมวิถีชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปสู่ความเจริญสมดังพระนามเดิมอย่างน่าอัศจรรย์

เข้ากรุง

ครั้นวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ หลวงพ่อได้พาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เดินทางจากวัดเทวสังฆาราม กาญจนบุรี เข้าสู่กรุงเทพฯ โดยทางรถไฟ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งทรงมีพระอุปนิสัยชอบจดบันทึก ได้ทรงบันทึกเหตุการณ์การเดินทางเข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารครั้งนั้นไว้อย่างละเอียดแม้จะยาวความอยู่สักหน่อย แต่ก็เป็นเรื่องน่ารู้น่าสนใจ เพราะแสดงรายละเอียดของการเดินทางไว้ครบถ้วน ตั้งแต่เริ่มออกเดินทางจากวัดเทวสังฆารามจนถึงวัดบวรนิเวศวิหาร ดังนี้

วันที่ ๘ ตอนเพนไปฉันที่บ้าน วันนี้ที่วัดมีการอุปสมบทด้วย เวลาเย็นเยี่ยมคุณย่าเพียร ผู้มีบุญคุณมาก

วันที่ ๙ ทีต้นว่าจะไปเช้า แต่ไม่ทัน เพราะต้องการให้ทันรถ ๑๑ กท.บ้านโป่ง ตกลงไปเพนแล้ว น้าทิตย์เติมไปหารถที่ตลาด เวลา ๑๒.๐๓ นาฬิกา ออกจากวัดเทวสังฆาราม มีท่านอาจารย์หังและพระบางรูปส่งที่ในวัด เพราะรถไปรับถึงบรรไดกุฏิ (เกือบๆ ถึง) ทางบ้านมีแม่ใหญ่ (คือ ยายทองคำ) และย่าเพียร แลโยมกับน้องชาย ๒ คนมาส่งที่วัด แลดูรู้สึกคิดถึงวัด คือพวกพ้องมาก ครั้นท่านพระครูท่านให้ไปไหว้พระพุทธรูปในห้องท่าน จึงค่อยคลาย ไปทางหน้าบ้านผ่านป้าไป รู้สึกคิดถึงมาก

ถึงบ้านโป่งเวลา ๑๓.๔๐ นาฬิกาได้ ต้องรอรถจนถึงเวลา ๑๔.๕๘ นาฬิกา จึงได้ขึ้นรถ ถึงนครปฐมเวลา ๑๕.๕๕ นาฬิกา ตอนผ่านวัดเสนหาทำให้หวนนึกถึงเรื่องอันเปนไปแล้วในอดีต ให้รู้สึกสลดใจมาก ผ่านโรงเรียนไป เวลานั้นเขากำลังเรียนกัน เมื่อก่อนเราเคยอยู่วัดเสนหา เวลาโน้นต้องพลัดพลากกลับบ้าน เวลานี้กลับพลัดบ้านเข้ากรุงเทพฯ อีก เปนของอนิจจังแท้ทีเดียว

เวลา ๑๗.๕๗ นาฬิกา ถึงกรุงเทพฯ ลงที่บางกอกน้อย ข้ามเรือจ้างที่ท่าพระจันทร์

ถึงวัดบวรราว ๖ โมงเศษ มาที่กุฏิพระครูพุทธมนต์ ไม่พบท่าน เลยไปหาสมเด็จวชิรญาณทีเดียว เดชบุญท่านก็รับโดยดี มิได้มีซักไซ้ถามถึงเรื่องที่ขาด

ไปคราวนี้มีท่านพระครูอุปัชฌาย์ และน้าทิตย์เติมไปส่ง นายเล็กเปนลูกศิษย์ ท่านพระครูไปท่านพระครูนำไปฝาก

คืนนี้ตกลงพักที่คณะเขียวัดบวรซึ่งอยู่ในความปกครองของพระครูพุทธมนต์ ท่านพระครูพักที่กุฏิท่านมหาอุ่น ๕ ประโยค ซึ่งภายหลังเปนครูของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าพักที่กุฏิท่านแนบ รู้สึกว่าท่านมีอัชฌาสัยดีผู้หนึ่ง

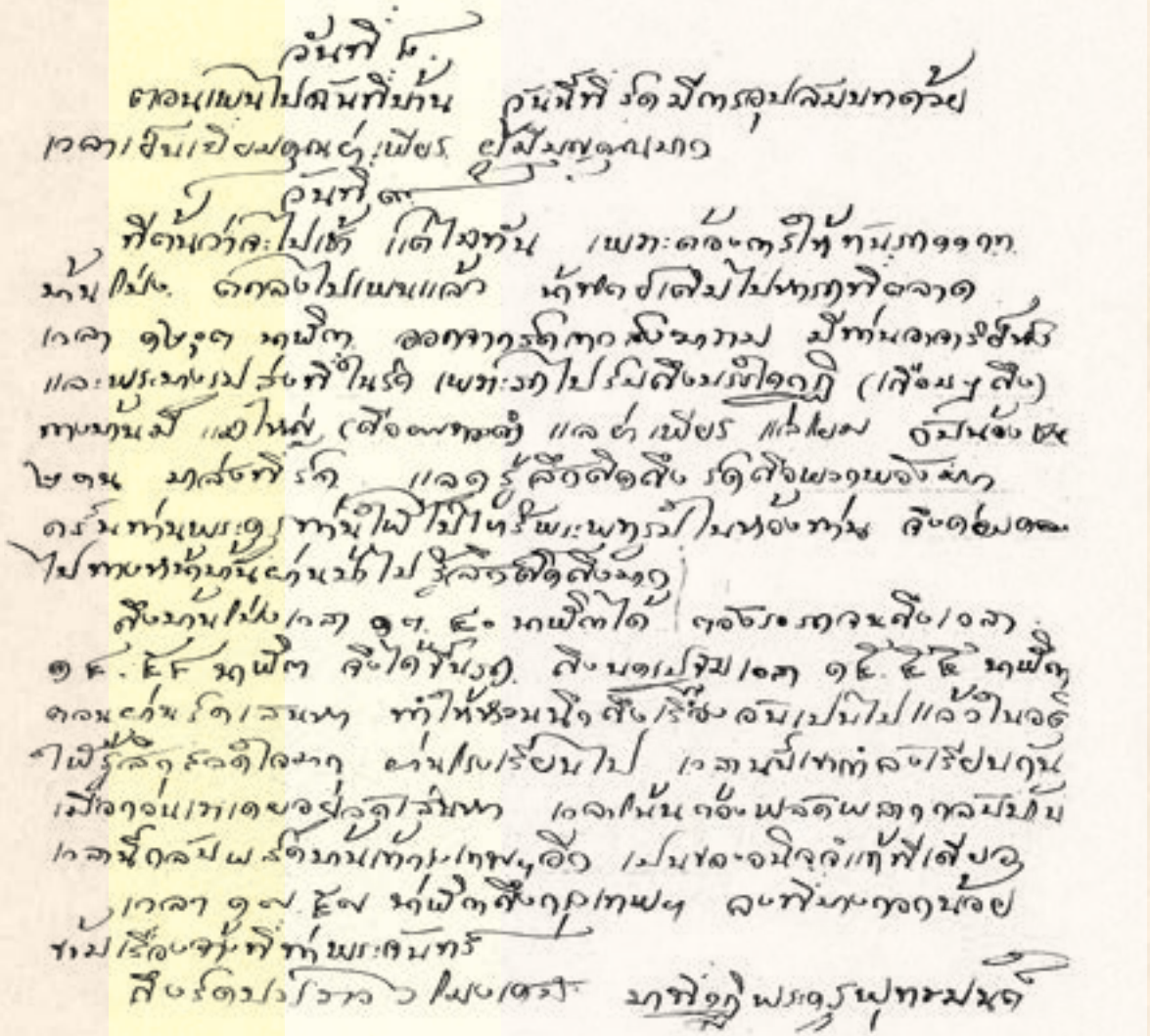

เป็นอันว่าเวลาเย็นของวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้กราบสักการะสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะเมื่อยังทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามเก่าแก่ของคณะธรรมยุติกนิกาย มาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อถวายตัวเป็นศิษย์ในสำนัก เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ทรงรับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เข้าอยู่ในสำนักวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว โปรดให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ อยู่ในความปกครองของพระครูพุทธมนต์ปรีชา (ปญฺญาวุโธ เฉลิม โรจนศิริ ป.ธ.๓) และได้จัดให้อยู่ที่คณะเขียวบวร อันเป็นธรรมเนียมประเพณีในวัดนี้ที่จะแบ่งเสนาสนะออกเป็นคณะต่าง ๆ มีชื่อเรียกต่างกันออกไป แต่ละคณะมีพระเถระรูปหนึ่งรับธุระเป็นเจ้าคณะปกครอง รวมทั้งสิ้นในปัจจุบัน ๑๒ คณะ ได้แก่ คณะเหลืองรังษี คณะแดงรังษี คณะเขียวรังษี (สามคณะนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่เดิมที่เป็นวัดรังษีสุทธาวาส ซึ่งบัดนี้รวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว) คณะแดงบวร คณะขาบบวร คณะเขียวบวร คณะบัญจบเบญจมา คณะสูง (ลออ) คณะสูง (รามเดชะ) คณะสูง (นานาชาติ) คณะตำหนัก และคณะกุฏิ

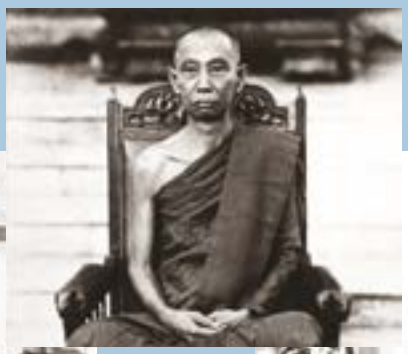

(บน) สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
(ซ้าย) พระครูนิวิฐสมาจาร (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปลาราม
(ขวา) พระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม

(บน) พระรัตนธัชมุนี (จู อิสฺสรญาโณ)
(ขวา) พระปลัดหรุ่ง เจ้าอาวาสวัดทุ่งสมอ
(ล่าง) พระครูพุทธมนต์ปรีชา (ปญฺญาวุโธ เฉลิม โรจนสิริ ป.ธ.๓)

(บน) โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดเทวสังฆาราม
(ซ้ายล่าง) โรงเรียนวัดเสนหา
(กลางและขวาล่าง) เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อครั้งยังเป็นสามเณร

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงบันทึกเกี่ยวกับพระครูพุทธมนต์ปรีชาไว้ว่า

พระครูพุทธมนต์ฯ เป็นคนมีวาจาอ่อนหวาน ใจแข็ง รู้จักกาละเทศะ ควรไม่ควรมีเชาวน์ในสัปปุริสธรรม แม้จะสนิทสนมกับสมเด็จฯ[๑] สมเด็จเชื่อฟังจริง ๆ ก็ตาม แต่เมื่อเข้าหาท่านคราวไร แสดงอาการกายวาจาอ่อนน้อมเต็มที่ ไม่มีอาการกำเริบ แสดงว่ากลัวเกรง เข้าใจกราบเรียนให้สมเด็จฯ เชื่อฟัง เมื่อถึงคราวต้องเป็นหัวหน้าจัดการงาน วางตนเป็นผู้ใหญ่เต็มที่ทั้งอาการกายวาจา สมเป็นหัวหน้า รู้การงานว่าควรจะจัดทำให้ดีโดยประการใด ฉลาดในการปฏิสันฐาน เมื่อเวลาทำงานออกหน้า ศิษย์ที่ท่านไม่ไว้ใจว่าจะทำได้ดีท่านไม่ใช้ เพราะเกรงความเสียหายจะเกิดแก่ศิษย์ พูดถึงพวกแล้วช่วยเต็มที่ แต่คนอื่นปัดเต็มที่เหมือนกัน เข้าใจพูดแก้ตัว

วันหนึ่ง เห็นข้าพเจ้าเดินเคียงกับ ม.ร.ว.พระจเร ท่านจึงสอนภายหลังว่าไม่ควรพระในกรุงเทพฯ มีหลายชั้น ควรแสดงความนับถือและกายวาจาให้พอเหมาะอย่าตีเสมอ ท่านมีอาจารยฐานที่เด่น ประการหนึ่งคือยกย่องศิษย์ให้ปรากฏในเพื่อนฝูง ถึงคราวเป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้ใหญ่ ถึงคราวเป็นเด็ก เป็นเด็ก ถึงคราวแสดงอย่างกันเอง ก็เป็นกันเอง ถึงคราวแสดงอย่างเอาการเอางาน ก็แสดงอย่างเอาการเอางาน ถึงคราวดุ ก็ดุ ด้วยการที่ท่านมีใจและเชาวน์เฉียบอยู่เช่นนี้ จึงทำให้เป็นคนมีอำนาจโตอยู่ในวัดบวรนิเวศ.....ควรเอาเยี่ยงในการรักษาตัวในวิธีทำให้ผู้ใหญ่โปรดไว้วางใจ"

[๑] ทรงหมายถึงสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

ตามธรรมเนียมของวัดบวรนิเวศวิหาร สามเณรจะต้องท่องสามเณรสิกขาและเสขิยวัตรให้ได้ เมื่อท่องได้แล้วพระอุปัชฌาย์ก็จะประทานนามฉายาให้ สำหรับใช้ขานในเวลาทำวัตรค่ำ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่ออยู่วัดบวรนิเวศวิหารได้ไม่ถึงเดือน ก็ได้รับประทานนามฉายาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ

โดยวันหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ เสด็จลงทำวัตรค่ำในพระอุโบสถ ทรงได้ยินขานชื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นชื่อไทย คือ สามเณรเจริญ จึงรับสั่งถามว่า ท่องสามเณรสิกขาและเสขิยวัตรได้แล้วหรือยัง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทูลว่าท่องได้แล้ว จึงรับสั่งถามต่อไปว่า นามสกุลว่าอย่างไร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทูลว่า คชวัตร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ จึงประทานนามฉายาให้ว่า "สุวฑฺฒโน"

ในระยะแรก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ อยู่ที่คณะเขียวบวร ครั้นต่อมาเมื่อพระครูพุทธมนต์ปรีชาย้ายไปอยู่กุฏิปาลิตในคณะเหลืองรังษี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ย้ายตามอาจารย์ไปอยู่คณะเหลืองรังษีด้วย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอยู่ในความปกครองของพระครูพุทธมนต์ปรีชา (เฉลิม) ราว ๓ ปี พระครูพุทธมนต์ฯ ก็ลาสิกขา สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ จึงโปรดให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปอยู่ในความปกครองของพระมหาอู นิสฺสโภ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงบันทึกเกี่ยวกับเหตุการณ์ในชีวิตของพระองค์ตอนนี้ไว้ว่า

เมื่อพระครูพุทธมนต์ฯ สึกแล้ว สมเด็จฯ ให้พระมหาอูไปอยู่กุฏิปาลิต มอบให้เป็นผู้ปกครองข้าพเจ้า และรับสั่งล้อข้าพเจ้าว่า ให้คุมไว้ให้ดี อย่าให้สึกเสียอีก

น่าแปลกใจไม่น้อยที่ต่อมาไม่นานปรากฏว่าพระมหาอูก็ลาสิกขาไปอีกรูปหนึ่ง (ภายหลังลาสิกขามีชื่อว่า โสรัส มีสวรรค์)

ย้อนกลับไปอ่านจากบันทึกส่วนพระองค์ จะเห็นได้ว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีความละเอียดละออและช่างสังเกต ฉะนั้นพระองค์จึงมิได้ศึกษาแต่พระปริยัติธรรมหรือภาษาบาลีเท่านั้น แต่พระองค์ได้ทรงศึกษาคนรอบๆ ตัวไปพร้อมกันด้วย ดังจะเห็นได้จากบันทึกส่วนพระองค์เมื่อครั้งมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารระยะแรกๆ อีกตอนหนึ่งว่า

ข้าพเจ้าเริ่มแปลกใจอีก ที่ไม่นึกมาแต่บ้านนอกว่า
จะพบคำว่า 'พวก' ในวัด จริงอยู่ กรุงเทพฯ เป็นสถานที่ไม่กร่อย
วัดบ้านนอกรู้สึกว่าวัดกร่อยกว่ากรุงเทพฯ การประชุมกันไหว้พระสวดมนต์
หรือพิธีสำคัญต่างๆ ในวันสำคัญแห่งพระพุทธศาสนาเป็นไปพร้อมเพรียง
เต็มอกเต็มใจ ทั้งจำนวนพระเณรมาก เด็กทุกขนาดมาก รู้จักกันง่าย
หมายความว่ารู้จักพูดจากัน แต่พระเณรโดยมาก
หายอมสนิทสนมโดยฐานเป็นกันเองง่ายๆ แลทั่วไปไม่

เมื่อข้าพเจ้าเริ่มมาอยู่นั้น มีความเข้าใจอย่างบ้านนอก
เห็นว่าเมื่อเป็นพระเณรแล้วควรสนิทสนมกัน มีสีหน้าแลปากแลใจตรงกัน
การไปมาหาสู่ระวางเพื่อนร่วมวัด ร่วมวัย ร่วมเรียน โดยฐานเพื่อน
ด้วยเจตนาบริสุทธิ์อย่างเด็กๆ ซื่อๆ ค่อนข้างโง่ของข้าพเจ้า จึงมักถูกสวนกลับ
ด้วยอาการแลสายตาชนิดเดียวกันกับข้าพเจ้าในบางพวกบางคน
ได้รับตรงกันข้ามจากบางพวกบางคน เริ่มสะกิดหัวใจข้าพเจ้าเป็นลำดับมา
จนค่อยรู้ชั้นเชิงของกรุงเทพฯ บ้าง

และอีกตอนหนึ่งในบันทึกส่วนพระองค์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงบันทึกความรู้สึกอันเป็นความรู้ใหม่ของพระองค์เมื่อมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารใหม่ๆ ว่า

ข้าพเจ้ารู้สึกแปลกว่า พวกกรุงเทพฯรู้จักกันง่าย มาอยู่ได้ ๒-๓ วัน
รู้จักกันทั่วคณะ จึงไม่เหงาเลย ไม่เหมือนคราวไปอยู่วัดเสนหา
เหงาไปเกือบตลอดพรรษา แต่การรู้จักกันที่กรุงเทพฯ ชอบพอกันแล้ว
มักตีเสมอกัน แม้ไม่ถึงขนาดชอบพอก็หายอมเป็นผู้น้อยแก่กันง่ายๆ ไม่
การรู้จักกันนั้น หาอำนวยการตักเตือนให้ประพฤติดีงามตามวินัยไม่
มักอำนวยอย่างอื่น เรื่องนี้เริ่มรู้สึกเมื่ออยู่ได้สัก ๒-๓ วัน คือ
ได้ยินพระครูพุทธมนต์ฯ พูดกับพระสิริธรรมมุนี ผู้มีพรรษาเกินอุปัชฌายมัตต์
ข้าพเจ้ายังไม่เคยพบเห็นอย่างนี้ เพราะบ้านนอกนับถือพรรษากันเป็นประมาณ
อยู่มาอีก จึงได้ความรู้ใหม่ว่า ในกรุงเทพฯ พรรษาไม่สู้เป็นประมาณ
นอกจากบางครั้ง ยศ ประโยคที่มีหน้าที่ อำนาจเป็นประมาณ
เว้นประมาณเหล่านี้เสีย เณร พระนวกะ พระมัชฌิมะ พระมหัลลกะ หรือปูนเถระ
ดูดีเสมอกันโดยยกตนขึ้นไปบ้าง ลดตนลงมาบ้าง จะว่าเป็นความผิดของใครไม่ถนัด
มักยกให้โตเต็มที่อยู่แต่สมเด็จฯ[๑] ยศทำเสียโดยไม่รู้สึก
เพราะผู้ตั้งให้มีอำนาจอุดหนุนอยู่โดยฉะเพาะ

[๑]หมายถึงสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

สำหรับการศึกษาพระปริยัติธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น ปรากฏว่าในปีแรกที่มาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร (พ.ศ. ๒๔๗๒) นั้น ทรงสอบได้นักธรรมชั้นตรี

ดูเหมือนความก้าวหน้าในการศึกษาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น ทำให้หลวงพ่อดียิ่งมีความมั่นใจในเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มากยิ่งขึ้น ตามที่เคยให้คำมั่นกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไว้เมื่อครั้งชักชวนให้ไปเรียนบาลีที่วัดเสนหาว่า "จะสร้างโรงเรียนไว้ให้" ฉะนั้น หลังจากหลวงพ่อพาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารได้ ๑ ปี หลวงพ่อก็ได้สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นที่วัดเทวสังฆาราม ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ เรียกว่าโรงเรียนเทวานุกูล เพื่อรอให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กลับไปสอนบาลีตามความคาดหวังของหลวงพ่อ

และใน พ.ศ. ๒๔๗๓ นั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็สอบได้นักธรรมโทและเปรียญธรรม ๓ ประโยค เมื่อพระชนมายุ ๑๗ พรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงบันทึกความรู้สึกของพระองค์เมื่อสอบเปรียญธรรม ๓ ประโยคได้ไว้ว่า

รู้สึกว่าเป็นสุขใจสุขกายมาก ไม่มีปีใดในระวางปี
ที่ก่อนอุปสมบท หรืออุปสมบทแล้วได้ ๒ พรรษา หรือ
จนถึงเขียน จ.ม.เหตุ นี้ ส่งความสุขกายใจให้แก่ข้าพเจ้า
มากเหมือนในระยะที่สอบ ป.ธ. ๓ ได้

“โรงเรียนสร้างเสร็จแล้วนะ”

“จะไม่ทำให้พระอาจารย์ผิดหวัง!”

และผู้ที่น่าจะมีความสุขไม่น้อยไปกว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อีกคนหนึ่งก็คือ หลวงพ่อดีนั่นเอง เพราะความสำเร็จขั้นต้นในการเรียนบาลีของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดังกล่าวนี้ คงทำให้หลวงพ่อรู้สึกว่า ความมุ่งมั่นในอันที่จะสร้างการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นที่วัดเทวสังฆารามถึงกับเตรียมสร้างโรงเรียนไว้รอเจ้าพระคุณสมเด็จฯ กลับมาสอนนั้น คงจะเป็นจริงขึ้นในไม่ช้า

เรื่องการสร้างการศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดเทวสังฆารามนั้น ดูเหมือนหลวงพ่อดีมีความมุ่งมั่นมากและได้ฝากความหวังไว้ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ อย่างเต็มที่ ดังที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเล่าว่า เมื่อมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารนั้น มิได้บวชแปลงเป็นสามเณรธรรมยุต เพราะหลวงพ่อดีมีความประสงค์จะให้กลับไปอุปสมบทอยู่ช่วยท่านสอนพระปริยัติธรรมที่วัดเทวสังฆาราม และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ทำให้ความมุ่งมั่นของหลวงพ่อสมประสงค์

เมื่อแรกอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร

เมื่อแรกเข้ามาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีอายุเพียง ๑๖ พรรษา การเป็นสามเณรน้อยจากวัดต่างจังหวัดแล้วเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ของพระอารามหลวงที่มีประวัติความเป็นมาเก่าแก่ภายในพระนคร ต้องถือว่าเป็นโอกาสสำคัญในวิถีชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ภาระหน้าที่ของท่านในเวลานั้นยังไม่มีการคณะสงฆ์หรือการวัดเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะว่าท่านเป็นแต่เพียงสามเณรน้อย ท่านจึงมีเวลาให้กับการศึกษาได้เต็มที่ ดังจะเห็นผลสำเร็จเบื้องต้นได้จากการที่ท่านสอบได้นักธรรมโทและเป็นสามเณรเปรียญสามประโยคดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อทรงสอบไล่ได้เปรียญสามประโยคเช่นนั้นแล้ว ตามปกติก็ต้องเป็นการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสอบไล่ในประโยค ๔ ตามลำดับขั้นต่อไป

การสอบไล่ประโยค ๔ ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ปรากฏผลเป็นที่น่าประหลาดใจและเป็นบทเรียนสอนพระทัยเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ครั้งสำคัญ เพราะทรงสอบตกเปรียญ ๔ ด้วยความประมาท ทั้งๆ ที่ในเวลาเข้าสอบ ทรงมั่นใจเต็มที่ว่าจะทรงสอบได้ เพราะรู้สึกว่าข้อสอบง่าย แต่ผลสอบปรากฏออกมาตรงกันข้าม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงบันทึกถึงความประมาทครั้งนั้นว่า

ใครๆ เก็งกันว่า ข้าพเจ้าไม่สอบตก เป็นเยี่ยมในพวกนักเรียนด้วยกัน ใจเกิดกำเริบ ไว้ใจเสาะหาประโยคเก็งไว้มากมาย ถึงคราวสอบหาออกประโยคเก็งไม่ ออกประโยคอิมินา ทุวาทสวิเธน ฯเปฯ สัณโดศ ประโยคนี้เคยผ่านมาสักเดือนเศษ เวลาประชุมพลิกผ่านไปหมด เพราะเห็นว่าง่าย ไม่ค่อยมีสาระ ไม่ออกแน่

ใครๆ ก็ว่าอย่างนี้ ครั้นออกมาแล้วยังนึกเสียใจว่า ออกประโยคไม่สมภูมิเราเลย ประโยคเช่นนี้ถึงได้ก็ไม่มีชื่อเสียงอะไรเพราะง่ายมาก เขียนอย่างยิ้มเย้ยประโยค ๔ อยู่ตลอดเวลา เสร็จ ชุ่มหัวใจมาก โปร่งมาก แต่อนิจจา ข้าพเจ้าตกอย่างไม่มีคะแนนติดอยู่เลย ได้สูญ นี้แลเป็นผลของความประมาท

และได้ทรงบันทึกไว้ต่อไปความว่า จากบทเรียนครั้งนั้น ทำให้พระองค์ทรงเลิกเตรียมตัวสอบแบบเก็งข้อสอบ คือสันนิษฐานว่าข้อสอบจะออกเรื่องใดให้แปลประโยคใด นอกจากที่ทรงเก็งว่าจะออกสอบแล้วก็ทรงศึกษาแต่เพียงข้าม ๆ ไป แต่ทรงเปลี่ยนมาใช้วิธีเรียนแบบทำความรู้ความเข้าใจให้ชัดเจนในเนื้อหาของวิชาที่เรียนตลอดทุกเรื่องทุกประเด็นด้วยความไม่ประมาท ก็ปรากฏว่าในปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๗๕ ทรงสอบได้ทั้งนักธรรมเอกและเปรียญธรรม ๔ ประโยค

และในการเตรียมตัวสอบนักธรรมเอกนั้นเอง มีวิชาเกี่ยวกับพระปาติโมกข์คือพระวินัยที่พระภิกษุสงฆ์ต้องฟังสวดเพื่อทรงจำให้แม่นยำทุกวันอุโบสถ คือวันพระใหญ่ที่มีกำหนดเดือนละสองครั้ง กำหนดว่าจะต้องออกสอบด้วย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงท่องจำพระปาติโมกข์ตั้งแต่ต้นจนจบเสียเลยทีเดียว การท่องจำพระปาติโมกข์ซึ่งมีความยาวและต้องใช้เวลาสวดติดต่อกันโดยไม่หยุดพักนานถึงประมาณ ๔๐ นาที เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงใช้เวลาทรงจำเพียง ๙ วันเท่านั้น จึงเป็นอันว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงจำพระปาติโมกข์ได้ตั้งแต่ทรงเป็นสามเณร และทรงจำได้คล่องแคล่วจนตลอดพระชนมชีพของพระองค์

(ซ้าย) พระฉายาบัตร เมื่อได้รับการอุปสมบท ที่วัดเทวสังฆาราม
(ขวาบน) กับหลวงพ่อดี
(ขวาล่าง) ที่หน้าอุโบสถ วัดเทวสังฆาราม

ในปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๗๖ ทรงมีพระชนมายุครบอุปสมบท เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทำให้ความตั้งใจของหลวงพ่อดีผู้มีพระคุณยิ่งของท่านสัมฤทธิ์ผล กล่าวคือ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เดินทางกลับไปอุปสมบท ณ วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยหลวงพ่อ คือ พระครูอดุลยสมณกิจ (ภายหลังได้เป็นที่พระเทพมงคลรังษี) เป็นพระอุปัชฌาย์ หลวงพ่อวัดหนองบัวคือพระครูนิวิฐสมาจาร (ภายหลังได้เป็นที่พระโสภณสมาจาร) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระปลัดหรุ่ง เจ้าอาวาสวัดทุ่งสมอ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ อุปสมบทแล้วทรงจำพรรษา ณ วัดเทวสังฆาราม ๑ พรรษา เพื่อสอนพระปริยัติธรรม ณ โรงเรียนเทวานุกูลที่หลวงพ่อสร้างรอไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ สมความประสงค์ของหลวงพ่อดีผู้เป็นพระอุปัชฌาย์

การอุปสมบทที่วัดเทวสังฆารามคราวนั้น เป็นการอุปสมบทเป็นพระภิกษุในฝ่ายมหานิกาย ต่างนิกายกันกับคณะสงฆ์ของวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นธรรมยุติกนิกาย และเป็นพระอารามที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ตั้งพระทัยจะทรงพำนักเพื่อศึกษาเล่าเรียนและบำเพ็ญสมณธรรม ดังนั้น เมื่อออกพรรษาแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้กลับมาทำทัฬหีกรรม คืออุปสมบทซ้ำที่วัดบวรนิเวศวิหารอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ศกเดียวกัน (ขณะยังนับเดือนเมษายนเป็นต้นปี) โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระรัตนธัชมุนี (จู อิสฺสรญาโณ) ขณะเป็นที่พระเทพเมธี เป็นพระกรรมวาจาจารย์ แม้กลับมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยังเทียวไปเทียวมาเพื่อช่วยหลวงพ่อดีสอนพระปริยัติธรรมที่วัดเทวสังฆารามอยู่อีกสองปี

พ.ศ. ๒๔๗๒
๑๖ พรรษา
มาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร
สอบได้นักธรรมชั้นตรี

พ.ศ. ๒๔๗๓
๑๗ พรรษา
สอบได้นักธรรมชั้นโท
และเปรียญธรรม ๓ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๗๔
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ
พระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน
ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ขณะนั้นมีการพระราชทาน
ผ้าไตรแก่พระภิกษุสามเณรเปรียญทั้งวัด
เจ้าพระคุณสมเด็จฯ **เป็นสามเณรเปรียญรูปเดียว**
ในศกนั้นที่ได้เข้าไปรับพระราชทานผ้าไตร
จากพระราชหัตถ์ ปีต่อจากนั้นก็งด มีเหลือแต่
ไตรสดับปกรณ์เพียง ๓๐ ไตร กระทั่งปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๔๗๕
๑๙ พรรษา
สอบได้นักธรรมชั้นเอก
และเปรียญธรรม ๔ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๗๖
๒๐ พรรษา
กลับไปอุปสมบทที่**วัดเทวสังฆาราม** สนองเจตนา
หลวงพ่อดี และจำพรรษาอยู่ช่วยสอนพระปริยัติธรรม
สนองคุณท่านหนึ่งพรรษาออกพรรษาแล้วกลับมา
วัดบวรนิเวศวิหาร **ทรงทำทัฬหีกรรมอีกครั้งหนึ่ง**
และสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๘๔
๒๘ พรรษา
สอบได้เปรียญธรรม
๙ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๘๑
๒๕ พรรษา
สอบได้เปรียญธรรม
๘ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๗๗
๒๑ พรรษา
สอบได้เปรียญธรรม
๖ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๗๘
๒๒ พรรษา
สอบได้เปรียญธรรม
๗ ประโยค

ผู้ที่สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยคใน พ.ศ. ๒๔๘๔ (ปีเดียวกันกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ) มี ๘ รูปคือ ๑) พระมหาเขียน จิตสีโล ภูสาหัส วัดบวรนิเวศวิหาร ๒) พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน คชวัตร วัดบวรนิเวศวิหาร ๓) พระมหาเชื่อม มหาวีโร มหาวีระ วัดพระเชตุพนฯ ๔) พระมหาสวัสดิ์ ธมฺมชฺชารี พินิจจันทร์ วัดมหาธาตุ ๕) พระมหาปรั่ง อิงฺคาโภ บุญศิริ วัดมหาธาตุ ๖) พระมหาสุด จิตวีโร พิลาวุฒิ วัดแก้วแจ่มฟ้า ๗) พระมหาปลอด กมฺทฺโท งามสะอาด วัดสระเกศ ๘) พระมหาจับ จิตธมฺโม สุนทรมาศ วัดโสมนัสวิหาร

นอกเหนือจากการศึกษาพระปริยัติธรรม และทรงเข้าสอบไล่ในสนามหลวง จนทรงได้รับวุฒิการศึกษาเปรียญธรรม ๙ ประโยค ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดดังกล่าวแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังมีพระอัธยาศัยสนพระทัยใฝ่รู้ในด้านภาษาต่าง ๆ เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาสันสกฤต เป็นต้น ความสนพระทัยเช่นนี้มีมาตั้งแต่ครั้งทรงเป็นสามเณรแล้ว โดยทรงเล่าว่าผู้ที่ทำให้ทรงสนพระทัยเรียนภาษาอังกฤษคือคุณภักดิ์ ฉวีสุข ขณะเมื่อคุณภักดิ์ฯ บวชเป็นนวกะภิกษุที่วัดบวรนิเวศวิหาร และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังเป็นแต่เพียงสามเณร แต่ได้ทรงมีโอกาสเริ่มเรียนภาษาอังกฤษอย่างจริงจังก็ต่อเมื่อทรงเป็นพระเปรียญ ๖ - ๗ ประโยคแล้ว โดยครูของท่านคือ **สวามี สัตยานันทปุรี** นักบวชชาวฮินดูที่เข้ามาพำนักในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๕

ตึกมนุษยนาควิทยาทานในอดีต

สวามี สัตยานันทปุรี

> สวามี สัตยานันทปุรี สำเร็จการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยทางด้านวิทยาศาสตร์ และมีความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ปรัชญา และอักษรศาสตร์เป็นอย่างดี รวมทั้งความรู้ด้านภาษาอีกหลายภาษา เช่น บาลี สันสกฤต อังกฤษ ฝรั่งเศส และละติน ท่านสวามีได้เดินทางเข้ามาประเทศไทยตามคำแนะนำของท่านระพินทรนาถ ฐากูร กวีเอกของอินเดีย ซึ่งเคยเดินทางมาเยือนไทยก่อนหน้านั้น เมื่อเข้ามาอยู่ในประเทศไทยแล้ว ท่านสวามีก็เรียนภาษาไทย ใช้เวลาเรียนอยู่ราว ๖ เดือนเท่านั้น ท่านก็สามารถแสดงปาฐกถาเป็นภาษาไทยได้

> ท่านสวามีได้เผยแพร่ความรู้ด้านปรัชญาและศาสนาแก่ชาวไทยโดยการแสดงปาฐกถา สถานที่ที่ท่านแสดงปาฐกถาก็คือ หอสมุดของมหามกุฏราชวิทยาลัย สถาบันการศึกษาระดับสูงของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกา ซึ่งตั้งอยู่ที่หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง) และเมื่อมีผู้สนใจมากขึ้นก็ได้ตั้งเป็น “ธรรมาศรม” คล้ายกับจะเป็นศูนย์เผยแพร่วัฒนธรรมอินเดีย ต่อมาก็ได้ขยายกิจการเป็น อาศรมวัฒนธรรมไทยภารต ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ ท่านสวามีนับว่าเป็นผู้ที่ทำให้ชาวไทยรู้จักวิชาปรัชญาเป็นครั้งแรก

> นอกจากการสอนหรือแสดงปาฐกถาเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนาแล้ว ท่านสวามียังสอนภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษให้แก่พระภิกษุสามเณรรวมทั้งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งได้เป็นศิษย์ของท่านด้วย ท่านสอนภาษาสันสกฤตที่ตึกมนุษยนาควิทยาทานในวัดบวรนิเวศวิหาร ส่วนภาษาอังกฤษไปสอนที่ตึกสามัคคีธรรมทานซึ่งเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมของวัดบวรนิเวศวิหาร (ปัจจุบันรื้อลงแล้วสร้างตึก สว. ธรรมนิเวศ ขึ้นแทน)

> ต่อมาภายหลังท่านสวามี สัตยานันทปุรี เดินทางไปญี่ปุ่นโดยเครื่องบินและปรากฏว่าเครื่องบินที่ท่านโดยสารไปนั้น ตกที่เกาะอิเซ ประเทศญี่ปุ่น เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕ ท่านถึงแก่กรรมขณะมีอายุ ๔๐ ปีเศษ รวมเวลาที่พำนักอยู่ในประเทศไทย ๑๐ ปี

การเรียนภาษาอังกฤษกับท่านสวามีของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นไม่ค่อยมีความต่อเนื่องนัก เพราะขณะที่ทรงต้องพระประสงค์จะเรียนภาษาอังกฤษกับท่านสวามี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ต้องทรงเป็นครูสอนบาลีของสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหารด้วย แต่เวลาสอนหนังสือกับเวลาเรียนภาษาอังกฤษมักจะตรงกันคือในเวลาบ่าย ต่อเมื่อทรงว่างจากการสอนหนังสือ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงจะได้มีเวลาเรียนภาษาอังกฤษ หรือไม่เช่นนั้นหลังจากที่ทรงเลิกสอนหนังสือแล้ว หากชั้นเรียนของท่านสวามียังไม่เลิกสอน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็จะไปสมทบเรียนกับเขา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเรียนภาษาอังกฤษกับท่านสวามีอยู่ราวสองปีก็เลิกเรียน เพราะท่านสวามีเองเลิกสอน จากนั้นพระองค์ก็ทรงเรียนต่อไปด้วยตนเอง

สำหรับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น หลังจากเลิกเรียนภาษาอังกฤษกับสวามี สัตยานันทปุรี แล้ว พระองค์ก็ทรงฝึกฝนภาษาอังกฤษด้วยตนเองต่อไป โดยการอ่านหนังสือภาษาอังกฤษ อ่านหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษ ฟังรายการภาษาอังกฤษทางวิทยุบีบีซีบ้าง เสียงอเมริกาบ้างในเวลากลางคืน และฟังแผ่นเสียงชุดลิงกัวโฟนบ้าง จนทำให้พระองค์สามารถใช้ภาษาอังกฤษได้ดี ทั้งพูด อ่าน เขียน คู่มือการศึกษาค้นคว้าภาษาอังกฤษที่ทรงใช้เป็นประจำสม่ำเสมอคือพระไตรปิฎกแปลเป็นภาษาอังกฤษ ฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society) พร้อมตำราภาษาอังกฤษที่ทรงมีไว้ใกล้พระองค์เสมออีกเล่มหนึ่งคือ พจนานุกรมภาษาอังกฤษ ฉบับ Oxford Advance Learner's Dictionary of Current English นอกจากนั้นหากทรงอ่านหนังสือเล่มใดแล้วทรงพบถ้อยคำสำนวนที่ไพเราะ หรือข้อความภาษาอังกฤษที่มีความหมายงดงามลึกซึ้งก็จะทรงจดจำไว้ใช้เป็นแบบอย่าง ทรงใช้ทั้งวิธีบันทึกลงสมุดและด้วยการทรงจำ เมื่อทรงพบถ้อยคำสำนวนดี ๆ เกี่ยวกับธรรมะ หรือคำแปลบาลีเป็นภาษาอังกฤษก็จะทรงท่องจำไว้ใช้ประกอบการพูดหรือการเขียนของพระองค์ เช่น เคยรับสั่งแก่ผู้ใกล้ชิดว่า ***"เล่มนี้สำนวนธรรมของเขาดีมาก ที่นี่ยังเคยจำเอาไปใช้"*** (คำว่า "ที่นี่" เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๑ เมื่อรับสั่งถึงพระองค์เอง)

ตัวอย่างหนังสือทรงอ่านของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

อนึ่ง นอกจากจะได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษจากท่านสวามีในขั้นต้นและได้ทรงศึกษาต่อเนื่องมาด้วยพระองค์เองในภายหลังแล้ว สมควรกล่าวด้วยว่าใน พ.ศ. ๒๕๑๒ ขณะเมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ นางโยเซฟีน สแตนตัน ภริยาของนายเอดวิน เอฟ สแตนตัน อดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย คนแรกยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มาศึกษาพระพุทธศาสนากับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ และช่วยฟื้นฟูภาษาอังกฤษของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปพร้อมกันด้วย นางสแตนตันมาสนทนากับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ด้วยภาษาอังกฤษสัปดาห์ละ ๒ - ๓ วัน ในระยะแรก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้หญิงสุประภาดา เกษมสันต์ นางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ผู้มีความรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดีและเคยเป็นอาจารย์สอนภาษาอังกฤษมาก่อน มาทำหน้าที่ล่ามเพื่อช่วยการสื่อสาร แต่ต่อมาไม่นานก็ทรงสามารถสนทนากับนางสแตนตันได้ด้วยพระองค์เอง ทรงตั้งพระทัยฝึกฝนภาษาอังกฤษอย่างจริงจัง ข้างฝ่ายนางสแตนตันก็ทำหน้าที่ครูที่ดี ได้ช่วยแนะนำความรู้ภาษาอังกฤษแก่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ อย่างแข็งขัน ประจวบกับในระยะนั้นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เปิดชั้นเรียนเรียกว่า **Dhamma Class** เพื่อสอนพระพุทธศาสนาและสอนกรรมฐานแก่ชาวต่างประเทศ

ทุกวันจันทร์ พุธ และศุกร์ ที่ตำหนักที่ประทับของพระองค์ด้วย การสอนเช่นนี้ทำให้ต้องทรงเตรียมคำสอนเป็นภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เองเป็นส่วนใหญ่ เว้นก็แต่บางคราวที่ทรงขอให้พระภิกษุชาวต่างประเทศที่บวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารช่วยบรรยายแทนบ้าง ในส่วนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อทรงเตรียมคำบรรยายเป็นภาษาอังกฤษแล้วก็ทรงนำมาอ่านให้นางสแตนตันฟังก่อนรอบหนึ่ง เพื่อฝึกฝนการออกเสียงภาษาอังกฤษให้ถูกต้อง นางสแตนตันจึงได้ชื่อว่าเป็นครูสอนภาษาอังกฤษของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อีกผู้หนึ่งด้วย

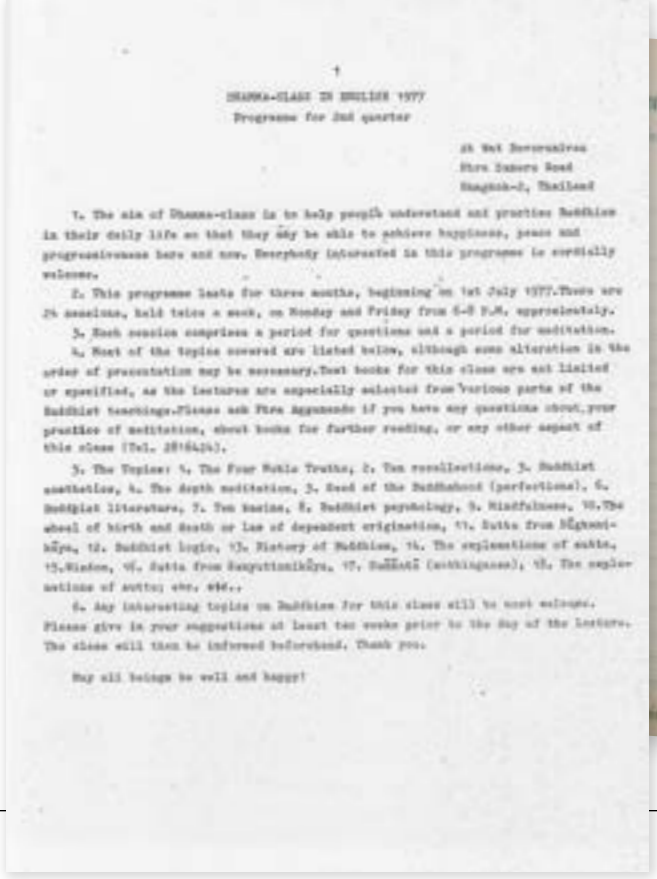

DHAMMA-CLASS IN ENGLISH 1977
Programme for 2nd quarter

At Wat Boworaniwes
Phra Sumeru Road
Bangkok-8, Thailand

1. The aim of Dhamma-class is to help people understand and practise Buddhism in their daily life so that they may be able to achieve happiness, peace and progressiveness here and now. Everybody interested in this programme is cordially welcome.

2. This programme lasts for three months, beginning on 1st July 1977. There are 24 sessions, held twice a week, on Monday and Friday from 6-8 P.M. approximately.

3. Each session comprises a period for questions and a period for meditation.

4. Most of the topics covered are listed below, although some alteration in the order of presentation may be necessary. Text books for this class are not limited or specified, as the lectures are especially selected from various parts of the Buddhist teachings. Please ask Phra Aggananda if you have any questions about your practice of meditation, about books for further reading, or any other aspect of this class (Tel. 281-6424).

5. The Topics: 1. The Four Noble Truths, 2. Ten recollections, 3. Buddhist aesthetics, 4. The depth meditation, 5. Deed of the Buddhahood (perfections), 6. Buddhist literature, 7. Ten basics, 8. Buddhist psychology, 9. Mindfulness, 10. The wheel of birth and death or law of dependent origination, 11. Sutta from Majjhimanikāya, 12. Buddhist logic, 13. History of Buddhism, 14. The explanations of sutta, 15. Wisdom, 16. Sutta from Anguttaranikāya, 17. Buddhist (nothingness), 18. The explanations of sutta; etc. etc..

6. Any interesting topics on Buddhism for this class will be most welcome. Please give in your suggestions at least two weeks prior to the day of the lecture. The class will then be informed beforehand. Thank you.

May all beings be well and happy!

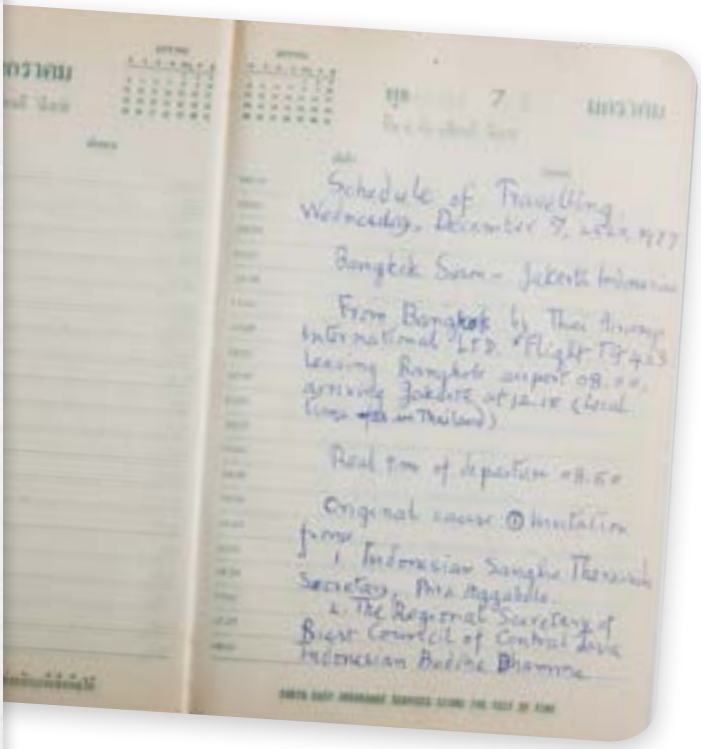

Schedule of Travelling
Wednesday, December 7, 1977
Bangkok Soem - Jakarta Indonesia
From Bangkok by Thai Airways International LTD. Flight TG 423 leaving Bangkok airport 08.00 arriving Jakarta at 12.10 (local time one hour in Thailand)
Real time of departure 08.00
Original source ① invitation from
1. Indonesian Sangha Theravada Secretary, Phra Aggabalo.
2. The Regional Secretary of Bjeit Council of Central Java Indonesian Buddha Dhamma

(ซ้าย) เอกสารเตรียมการสอน DHAMMA CLASS
(ขวา) ลายพระหัตถ์เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงบันทึกเป็นภาษาอังกฤษ

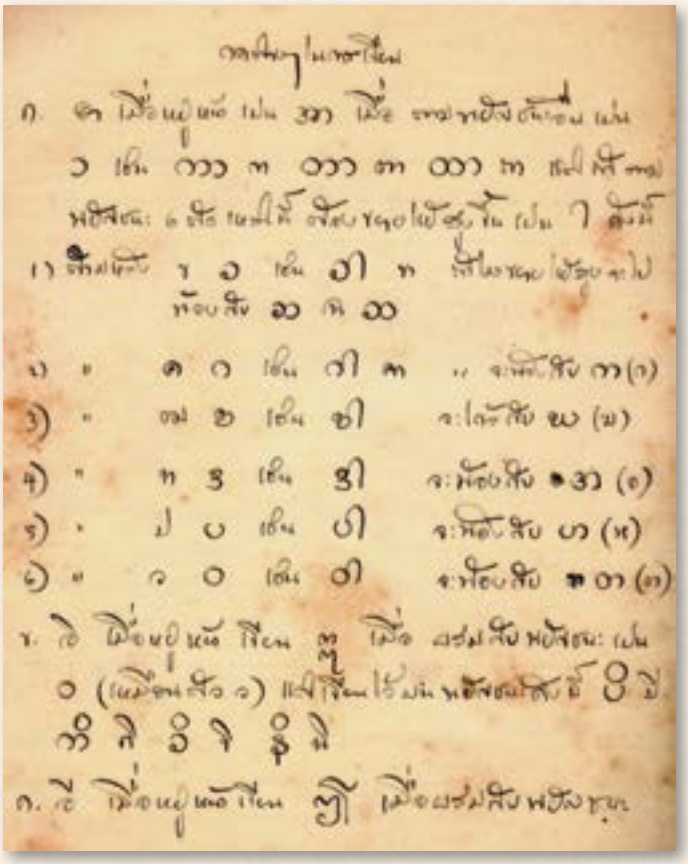

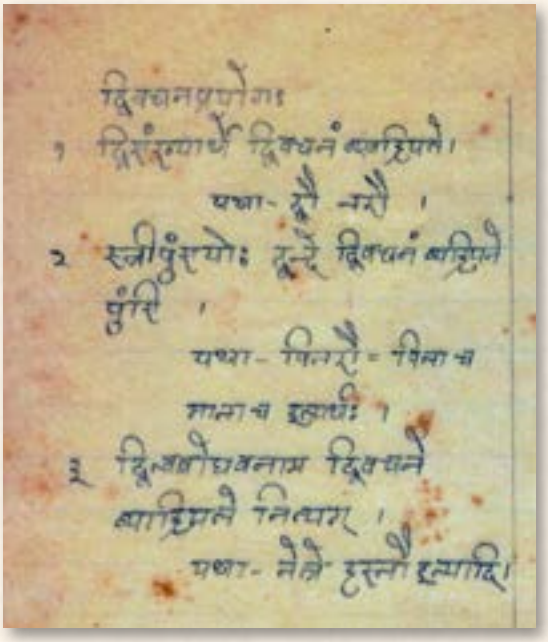

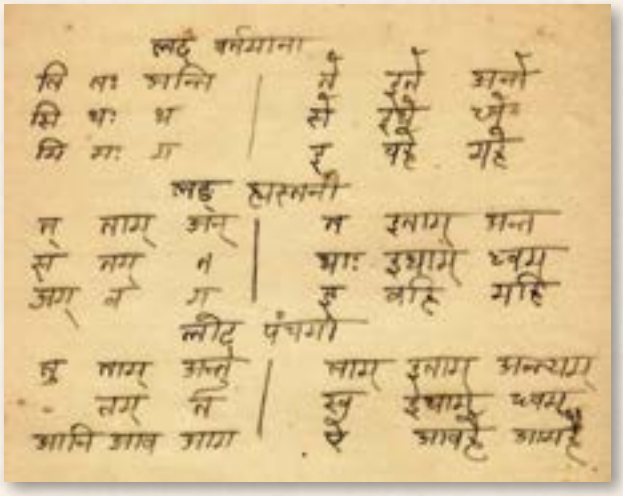

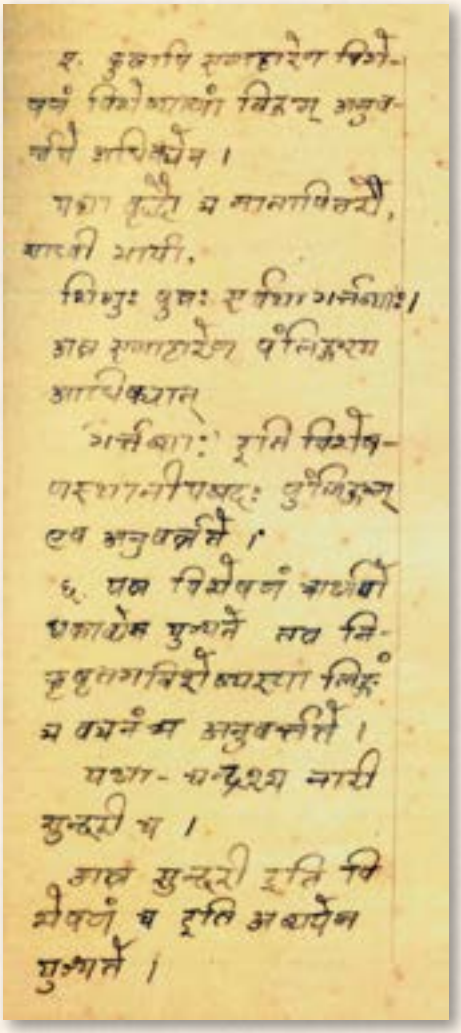

ลายพระหัตถ์เจ้าพระคุณสมเด็จฯ นอกจากจะทรงบันทึกเป็นภาษาอังกฤษแล้ว ยังทรงบันทึก ฝึกฝนการเขียนอักษร และการออกเสียงภาษาต่าง ๆ เพื่อการศึกษาส่วนพระองค์ เช่น อักษรบาลี อักษรพราหมี ภาษาสันสกฤต ภาษาเนปาล อักษรจีน ฯลฯ ด้วยความสนพระทัยในเรื่องภาษาเป็นอย่างยิ่ง

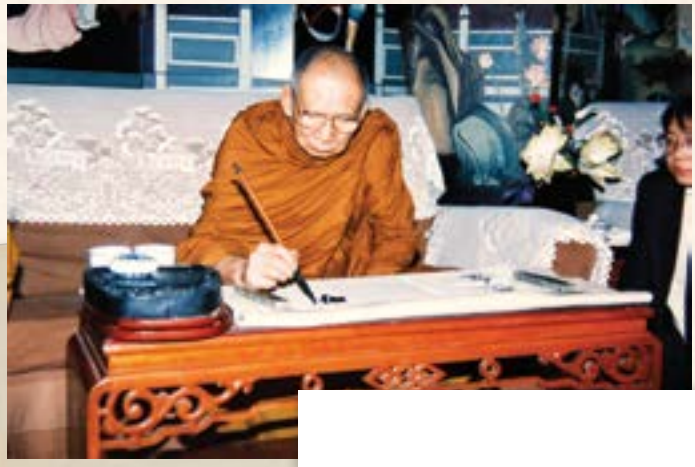

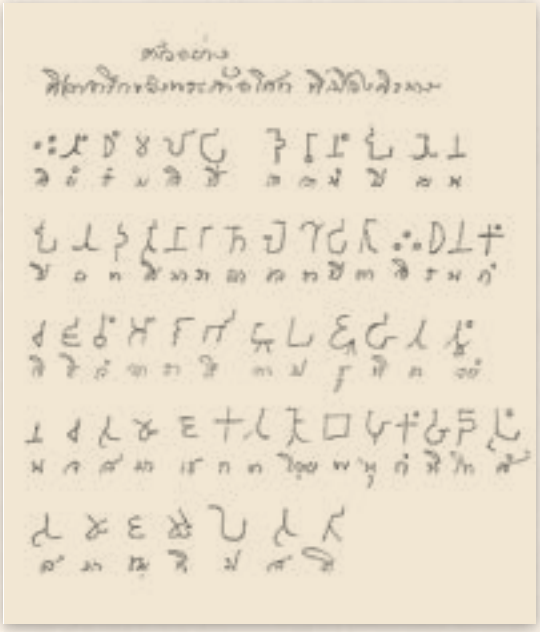

นอกจากภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังสนพระทัยศึกษาภาษาอื่น ๆ เช่น

- ทรงศึกษาภาษาฝรั่งเศสกับนายแพทย์หลวงสุริยพงศ์พิสุทธิแพทย์ (กระจ่าง บุนนาค) ซึ่งมีความชำนาญหลายภาษา
- ทรงเรียนภาษาเยอรมันกับคุณเกษมจิต อัศวจินดา ผู้เคยบวชเป็นพระนวกะที่วัดบวรนิเวศวิหาร
- ทรงเรียนภาษาจีนกับคุณสิริ ศรสงคราม ระหว่างที่บวชเป็นพระนวกะที่วัดบวรนิเวศวิหาร
- สำหรับภาษาอื่น ๆ เนื่องจากไม่ได้ทรงฝึกฝนต่อเนื่องมาในระยะหลังจึงได้ทิ้งไป

ปริยัตินำสู่ปฏิบัติ

ดังที่เคยกล่าวมาแล้วว่าการศึกษาที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วยสองส่วนที่เกื้อกูลกัน มักเรียกกันโดยย่อว่า ปริยัติ และปฏิบัติ โดยมีจุดหมายปลายทางที่เรียกว่า ปฏิเวธ คือความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ อันได้แก่การเวียนว่ายตายเกิด การศึกษาฝ่ายปริยัตินั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงศึกษามาโดยลำดับชั้นทั้งฝ่ายธรรมศึกษาและฝ่ายเปรียญธรรม ซึ่งเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาตามคติจารีตนิยมของไทย จนทรงสำเร็จการศึกษาชั้นสูงสุด คือเปรียญธรรม ๙ ประโยค ขณะเดียวกันก็ทรงใฝ่พระทัยศึกษาภาษาอังกฤษเพื่อเป็นเครื่องมือในการเสาะแสวงหาความรู้เพิ่มเติมขึ้นอีกด้วย

ในช่วงเวลาที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เริ่มสนพระทัยในการเรียนภาษาต่าง ๆ นั้นเอง วันหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ โปรดให้หาและรับสั่งว่า *“กำลังเรียนใหญ่หรือ อย่าบ้าเรียนให้มากนัก หัดทำกรรมฐานเสียบ้าง”*

รับสั่งของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ดังกล่าวเช่นนี้เอง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงถือว่าเป็นเสมือนพระบัญชาและเป็นเหตุให้พระองค์ทรงสนพระทัยในการปฏิบัติกรรมฐานตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา และทรงถือว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นครูกรรมฐานพระองค์แรกของพระองค์**

ประเพณีปฏิบัติ

การปฏิบัติกรรมฐาน เป็นคตินิยมในพระสงฆ์คณะธรรมยุติกาที่สืบเนื่องมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวชอยู่ คือ **เก่งปริยัติ เคร่งครัดวินัย ใส่ใจกรรมฐาน**

ขณะเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ ได้ทรงรื้อฟื้นคตินิยมนี้ขึ้น ด้วยการเอาพระราชหฤทัยใส่ในการศึกษาพระปริยัติธรรมโดยเฉพาะ คือ พระไตรปิฎก ทรงเน้นการปฏิบัติสมณวัตรให้เคร่งครัดตามพระธรรมวินัย และเอาพระราชหฤทัยใส่ในการศึกษาวิปัสสนาธุระ คือ การฝึกปฏิบัติอบรมจิตใจ และทรงแนะนำศิษยานุศิษย์ให้เอาใจใส่ศึกษาปฏิบัติเช่นกัน

ทั้งนี้เพราะทรงถือปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนาที่ว่าพระภิกษุสามเณรมีธุระคือหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ ๒ อย่าง คือ

- **คันถธุระ** คือการศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ เพื่อให้มีความรู้พระธรรมวินัยคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติและสำหรับแนะนำสั่งสอนผู้อื่นต่อไป
- **วิปัสสนาธุระ** คือการศึกษาอบรมจิตใจ ตามหลักสมถะและวิปัสสนา เพื่อให้รู้แจ้งในธรรมและกำจัดกิเลสออกจากจิตใจ

นอกจากจะทรงปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่างให้พระภิกษุสงฆ์ในคณะธรรมยุติกาได้เห็นเป็นแนวทางแล้ว บรรดาศิษย์หลวงเดิมที่เป็นต้นวงศ์ของคณะธรรมยุติกาก็โดยเสด็จตามพระราชนิยมด้วย ตัวอย่างเช่น สมเด็จพระวันรัตน (พุทฺธสิริ ทับ) ซึ่งภายหลังโปรดให้ไปครองวัดโสมนัสวิหารเป็นปฐมเจ้าอาวาส ก็เป็นพระเถระที่มีชื่อเสียงเกียรติคุณเด่นชัดในการปฏิบัติกรรมฐาน

ฉะนั้น พระสงฆ์ธรรมยุติกาจึงถือเป็นประเพณีปฏิบัติสืบมาแต่ครั้งนั้นว่าต้องศึกษาคันถธุระและวิปัสสนาธุระ กล่าวคือ

- ในเวลาเข้าพรรษาก็อยู่ศึกษาคันถธุระในสำนักของตนด้วยความหมั่นเพียร
- เมื่อออกพรรษาแล้ว ก็จาริกธุดงค์ไปตามป่าเขาเพื่อหาที่วิเวกสำหรับจะได้ศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาธุระ

แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ขณะเมื่อยังทรงผนวชอยู่ก็ทรงถือปฏิบัติเช่นนี้มาโดยตลอด ดังปรากฏในพระราชประวัติว่าได้เสด็จจาริกไปตามหัวเมืองต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ

ประเพณีปฏิบัติดังกล่าวนี้ได้เจริญแพร่หลายในหมู่พระสงฆ์ธรรมยุติกาสืบมาจวบจนปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสาน ความนิยมในการศึกษาปฏิบัติกรรมฐานมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในหมู่พระสงฆ์ธรรมยุติกาเท่านั้น แต่ได้แพร่หลายไปในหมู่พระภิกษุสามเณรทั่วไปตลอดถึงพุทธศาสนิกชนทั้งหญิงชาย เป็นที่ทราบกันว่ามีสำนักกรรมฐานเกิดขึ้นในภาคอีสานทั่วไปและมีบูรพาจารย์ทางกรรมฐานเกิดขึ้นมากมายสืบเนื่องกันมาไม่ขาดสาย ที่ปรากฏเกียรติคุณเป็นที่รู้จักกันทั่วไปก็เช่น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) พระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ดูลย์ อตุโล พระอาจารย์เทสก์ เทสรังสี พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์ชา สุภทฺโท เป็นต้น พระบูรพาจารย์ดังกล่าวนี้ล้วนสืบสายมาจากสัทธิวิหาริกคือศิษย์หลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะเมื่อยังทรงผนวชอยู่ทั้งนั้น

สำหรับพระภิกษุสามเณรผู้สนใจในการปฏิบัติกรรมฐานแต่ไม่มีโอกาสที่จะอยู่ในสำนักวัดป่า ก็สามารถปฏิบัติได้โดยปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า **“แม้จะอยู่ในบ้านในเมือง ก็ให้ทำสัญญาคือทำความรู้สึกกำหนดหมายในใจว่าอยู่ในป่า อยู่ในที่ว่าง อยู่ในที่สงบ ก็สามารถทำจิตใจให้ว่างให้สงบได้”**

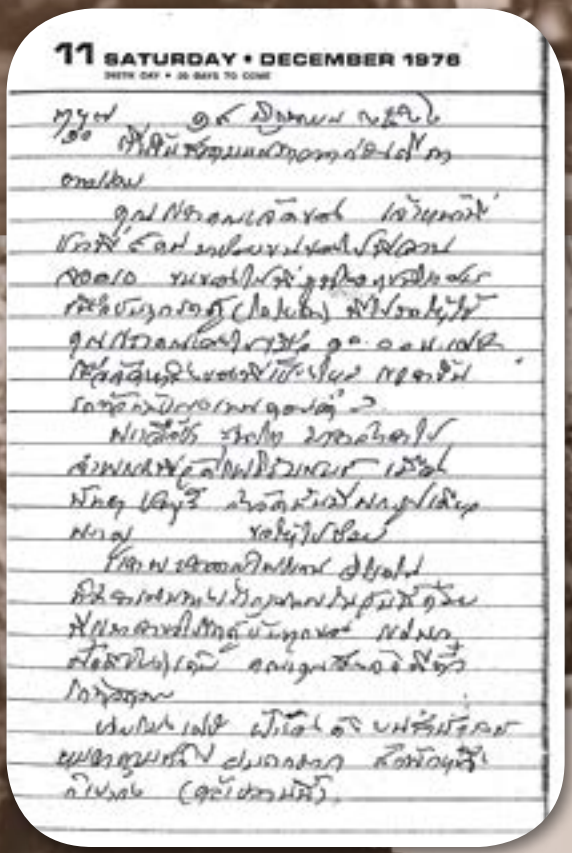
11 SATURDAY • DECEMBER 1978

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แม้เป็นพระภิกษุที่อยู่ในเมือง คือวัดบวรนิเวศวิหาร แต่ก็ได้ทรงปฏิบัติพระองค์ตามหลักดังกล่าวนี้ โดยทรงปฏิบัติพระองค์เสมือนหนึ่งเป็นพระกรรมฐานในเมือง กล่าวคือทรงตื่นบรรทมตีสาม แล้วทรงไหว้พระสวดมนต์ ทรงทบทวนพระปาติโมกข์วันละตอน ๆ แล้วทรงทำสมาธิ จนถึงเวลารุ่งอรุณก็เสด็จออกบิณฑบาต และเสวยมื้อเดียวราว ๘ โมงเช้า เสวยในบาตร และเมื่อทรงมีโอกาสก็เสด็จจาริกไปประทับตามสำนักวัดป่าในภาคอีสานชั่วระยะเวลาหนึ่งเสมอมา

พระธรรมวิสุทธิมงคล หรือ

หลวงตามหาบัว

ได้เล่าถึงการศึกษาและปฏิบัติกรรมฐาน
ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไว้ว่า

.....ท่านเคยมาภาวนาที่นี่ (วัดป่าบ้านตาด)
แต่ก่อนที่ท่านยังไม่ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช
สมัยนั้นสมเด็จพระสังฆราชท่านยังทรงพระชนม์อยู่
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์น่ะ ท่านก็มีโอกาสมาล่ะซิ
มาพักอยู่กับเราทีละไม่น้อยกว่าสิบแหละ
ท่านมาแต่ละครั้ง ๆ เป็นอาทิตย์ ๆ ท่านมาเสมอ
มาที่นี่มาบ่อยแหละ แต่ก่อน...

ท่านไปอยู่ทางกุฏิท่านสุดใจ แต่ก่อนหลังเล็กกว่านั้น ท่านไปพักอยู่คนเดียวตลอด เอาจริงเอาจัง เวลาภาวนาเราก็ไม่ไปกวน จะคุยกันเวลาที่ควรคุยเท่านั้น นอกนั้นก็เปิดโอกาสให้ท่านภาวนาของท่าน เวลามีโอกาสอันดีท่านก็สนทนาธรรมกันกับเราเฉพาะสองต่อสอง ท่านคุยธรรมดา ไม่ได้ว่าพูดน้อย ท่านพูดธรรมดา สงสัยข้อไหน ๆ ซักถามหรือมีข้อเคล็ดลับอะไรที่สงสัยอะไร ออกจากนี้ไปภายนอกท่านก็ถามเฉพาะ ๆ ไม่มีใครทราบแหละ มีท่านกับเราถามกันเฉพาะ

โห เวลาคุยธรรมนี้ท่านเอาจริงเอาจังมาก เฉพาะกับเราคุยกันสองต่อสอง ท่านชอบซักนั้นซักนี่เรื่องจิตตภาวนา เราเป็นผู้เล่าถวายท่าน หรือจะว่าแนะก็ไม่ผิด เพราะท่านตั้งใจศึกษากับเราจริง ๆ ทางด้านจิตตภาวนา เราก็ถวายอุบายต่าง ๆ ให้ท่านฟังตลอด ท่านหนักในทางจิตตภาวนาอานาปานสติ ท่านมาอยู่นี้ ท่านภาวนาไม่เกี่ยวกับใครเลย เราก็ไม่ไปกวน ท่านอยู่เงียบ ๆ นะ ท่านจะมาแต่ตอนเช้ามาบิณฑบาต มาพบกันตอนเช้านี่เท่านั้น ท่านบิณฑบาตหน้าศาลานี้แล้วก็มาฉันที่นี่แล้วไปเงียบเลย เข้าวันหลังจะมาพบกันใหม่ ๆ ท่านภาวนาเต็มที่ของท่าน แต่ก่อนพระก็ไม่มีมาก เราไม่ได้รับพระมาก ๑๘ องค์เป็นอย่างมากวัดนี้....

ท่านนิ่ง ๆ ท่านไม่ค่อยชอบพูด ธรรมดา ๆ ทั่ว ๆ ไป ท่านไม่ค่อยชอบพูด สมเด็จสังฆราช เฉพาะสองต่อสองกับเรานี่ โถ เป็นคนใหม่ขึ้นมา ซักเรื่องอรรถเรื่องธรรม เรื่องจิตตภาวนา เปิดเต็มที่ให้ท่านฟัง ท่านสนใจมาก เพราะแต่ก่อนเราไปพักอยู่วัดบวรฯ เป็นประจำ จากนั้นท่านออกไปพักที่วัดป่าบ้านตาดทีละอาทิตย์ ๆ ท่านไป...

เวลาอยู่ธรรมดาท่านไม่ค่อยคุย ทั่ว ๆ ไปนี่ ท่านเฉย นิ่ม บทเวลาขึ้นเวทีสองต่อสองกับเรานี่ โถ ซัก สงสัยข้อไหนท่านถามมาเลย ๆ เราก็เปิดเลยเชียวนะ ให้ท่านได้เห็นเรื่องภาคปฏิบัติว่าอย่างนั้น ฟัดกันจนถึงที่สุดเลยกับสมเด็จพระสังฆราชฯ สองต่อสอง ท่านหาความจริงเราก็เอาความจริงออกเต็มเหนี่ยว ๆ เลย ถ้าอยู่ธรรมดาท่านไม่ค่อยคุยละ เฉย ๆ ธรรมดา เวลาเข้ากันสองต่อสอง โห เป็นคนใหม่ขึ้นมานะ ซักละเอียดละออเรื่องจิตตภาวนา

เราก็ได้เปิดหัวอกออกให้ท่านฟังอย่างเต็มเหนี่ยวเหมือนกัน ท่านรู้สึกว่าสนใจมากจริง ๆ ต่อธรรมที่เราถอดออกจากหัวใจพูดให้ท่านฟัง เพราะไม่มีใครต่อใคร สองต่อสองเท่านั้น เปิดเต็มเหนี่ยวใส่กันเลย เอาจนถึงเหตุถึงผลว่าอย่างนั้นเถอะ ท่านพอใจมาก

“ปรกติท่านไม่ค่อยคุย เฉยนะ อยู่กับเราก็ตาม ถ้ามีแขกมีคน ท่านก็ไม่คุย แต่เวลาเอาจริงเอาจัง ท่านจะหาเหตุหาผลกับภาคปฏิบัติจริง ๆ ท่านก็ซักจริง ๆ นั่นหล่ะภาคปฏิบัติเราก็เปิดเลยเชียว ให้ท่านได้ฟังสักทีเถอะ ภาคปฏิบัตินี่น่ะภาคเป็นสมบัติของตนโดยแท้ คือการศึกษาเล่าเรียนนั้นมันเป็นความจำ จำมาได้เท่าไรมันก็หลง ๆ ลืม ๆ ไป สำหรับความจริงไม่เป็น ตรงแน่วตลอดเวลา...”

กล่าวได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสนพระทัยใฝ่รู้ใฝ่เรียน ทั้งในด้านปริยัติและในด้านปฏิบัติ หรือเรียกตามสำนวนพระว่า ทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระ และทั้งความรู้ทางธรรมและความรู้ทางโลก

นอกจากความเอาพระทัยใส่ในการศึกษาส่วนพระองค์แล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังเอาพระทัยใส่เรื่องการศึกษาของพระภิกษุสามเณรและเยาวชน รวมถึงการศึกษาพระพุทธศาสนาของประชาชนทั่วไปด้วย

เรื่องการศึกษาของพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนนั้นถือว่าเป็นเรื่องใกล้พระองค์ ผู้ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเอาพระทัยใส่เป็นอันดับแรก นั่นคือพระภิกษุสามเณรในวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นมา ก็ทรงมีภาระหน้าที่เพิ่มขึ้น คือ การอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในฐานะทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ และทรงอบรมสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกาในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าอาวาสหรืออธิบดีสงฆ์แห่งพระอาราม

การอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในฐานะที่ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์นั้น เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบกันมาในวัดบวรนิเวศวิหาร แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวชอยู่ และทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร กล่าวคือพระอุปัชฌาย์อาจารย์มีหน้าที่ต้องอบรมสั่งสอนศิษย์ของตน ไม่ว่าจะเป็น “สัทธิวิหาริก” คือพระภิกษุที่เป็นศิษย์เพราะได้อุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์องค์ใด ก็เป็นสัทธิวิหาริกของพระอุปัชฌาย์นั้น หรือแม้เป็น “อันเตวาสิก” คือศิษย์ที่อยู่ในความปกครองแต่มิใช่เพราะตนเป็นพระอุปัชฌาย์โดยตรง ให้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยทั้งในด้านปริยัติและด้านปฏิบัติ ในด้านปริยัติ คืออบรมสั่งสอนให้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ในด้านปฏิบัติ คือแนะนำและฝึกหัดให้รู้จักปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเพื่อรักษาและขัดเกลาจิตใจจากกิเลส

ในยุคที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นเจ้าอาวาส ก็ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่นี้ต่อเนื่องมาโดยตลอด กล่าวคือในช่วงเข้าพรรษาซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีภิกษุสามเณรบวชใหม่จำนวนมาก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณรใหม่ในเวลา ๑๓.๐๐ น. เป็นประจำทุกวัน วันละประมาณหนึ่งชั่วโมง เป็นการให้การศึกษาด้านปริยัติ

สำหรับการอบรมสั่งสอนเรื่องการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น มีสอนตลอดทั้งปีไม่ได้จำกัดเฉพาะในเวลาเข้าพรรษาเท่านั้น และเปิดโอกาสให้อุบาสกอุบาสิกาผู้สนใจทั่วไปเข้าร่วมฟังและร่วมฝึกปฏิบัติพร้อมกับพระภิกษุสามเณรด้วย จึงมีผู้เข้ารับการอบรมทั้งพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกาแต่ละครั้งจำนวนนับร้อย โดยเฉพาะในช่วงเข้าพรรษา โดยมีกำหนดสอนในตอนค่ำของวันธรรมสวนะและวันหลังวันธรรมสวนะ (สัปดาห์ละ ๒ วัน) ตลอดมาไม่ขาดสาย เป็นเหตุให้การศึกษาปฏิบัติกรรมฐานเป็นที่รู้จักแพร่หลายไปในหมู่พุทธศาสนิกชนทั่วไปทางหนึ่ง

การสอนกรรมฐานที่วัดบวรนิเวศวิหารได้กำหนดเป็นรูปแบบที่ชัดเจนขึ้นในสมัยที่พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ครั้นพระพรหมมุนีมรณภาพ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสสืบต่อมาก็ทรงรับภาระการสอนกรรมฐานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ โดยทรงสืบทอดรูปแบบการสอนต่อมาด้วย คือ

- การสอนเริ่มเวลา ๑๙.๐๐ น. พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทำวัตรสวดมนต์
- พระอาจารย์กล่าวอบรมธรรมปฏิบัติ
- พระสงฆ์ ๔ รูป สวดพระสูตรที่แสดงหลักปฏิบัติทางสมถะและวิปัสสนา ทั้งภาคบาลีและแปลเป็นไทย เพื่อประกอบการพิจารณาในการปฏิบัติคราวละตอน ๆ
- นั่งสงบ ฝึกปฏิบัติจิตใจตามเวลาที่กำหนด
- สวดบทที่พึงพิจารณาเนือง ๆ (อภิณหปัจจเวกขณ์) และแผ่ส่วนกุศล เป็นจบการสอนในวันนั้น

หลักการสอน
สมาธิกรรมฐาน

หลักการสอนสมาธิหรือการสอนกรรมฐานนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำเนินตามหลักสติปัฏฐาน คือ **การกำหนดจิตพิจารณาอยู่ในกาย ในเวทนา ในจิต และในธรรม** อันเป็นหลักสำคัญในการฝึกอบรมจิตหรือฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแนวทางไว้

วิธีปฏิบัติหรือฝึกทำสมาธิ มีมากมายหลายวิธี สุดแต่ความสะดวกหรือความชอบที่เรียกว่าเหมาะกับจริตของผู้ปฏิบัติ ฝ่ายอาจารย์ผู้สอนก็สอนในวิธีที่แตกต่างกันไปตามความถนัด หรือประสบการณ์ของอาจารย์นั้น ๆ แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสรุปตามหลักสติปัฏฐานว่า โดยสรุปแล้วการทำสมาธิมี ๒ วิธี คือ

วิธีที่หนึ่ง

คือ การหยุดจิตให้อยู่ในตำแหน่งอันเดียว ไม่ให้คิดไปในเรื่องอื่น เช่น การกำหนดจิตให้อยู่ที่ลมหายใจเข้าออกที่เรียกว่า วิธีอานาปานสติ

วิธีที่สอง

คือ การพิจารณาไปในกายอันนี้ กำหนดพิจารณาดูกาย แยกให้เห็นเป็นอาการหรือเป็นส่วนต่าง ๆ เช่น แยกให้เห็นเป็นอาการ ๓๒ เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการฝึกปฏิบัติสมาธิ
เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสรุปว่ามี ๒ อย่าง คือ
๑. ทำสมาธิเพื่อแก้อารมณ์และกิเลสของใจที่เกิดขึ้น
ในปัจจุบัน เช่น ความรัก ความโกรธ เป็นต้น ซึ่ง
อาจจะเป็นอันตรายต่อหน้าที่การงานหรือการศึกษา
เล่าเรียน เพื่อจะทำให้อารมณ์หรือกิเลสดังกล่าวนั้น
สงบลงได้ จึงต้องใช้สมาธิคือการหัดเอาชนะใจทำใจ
ให้สงบจากอารมณ์ดังกล่าวนั้น
๒. ทำสมาธิเพื่อฝึกใจให้มีพลัง คือพลังตั้งมั่น
พลังรู้มากขึ้น เช่นเดียวกับร่างกายจะแข็งแรง ก็
ต้องมีการฝึกออกกำลังกาย จิตใจจะมีพลัง ก็ต้อง
มีการฝึกหัดทำสมาธิ

นอกจากการสอน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้ทรงนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน เพื่อเป็นหลักประกอบการศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐานไว้อีกจำนวนมาก ทั้งหลักปฏิบัติเบื้องต้นและหลักปฏิบัติชั้นสูง เช่น

- หลักการทำสมาธิเบื้องต้น
- แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน
- การปฏิบัติทางจิต
- อนุสสติและสติปัฏฐาน
- หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติอบรมจิต เป็นต้น

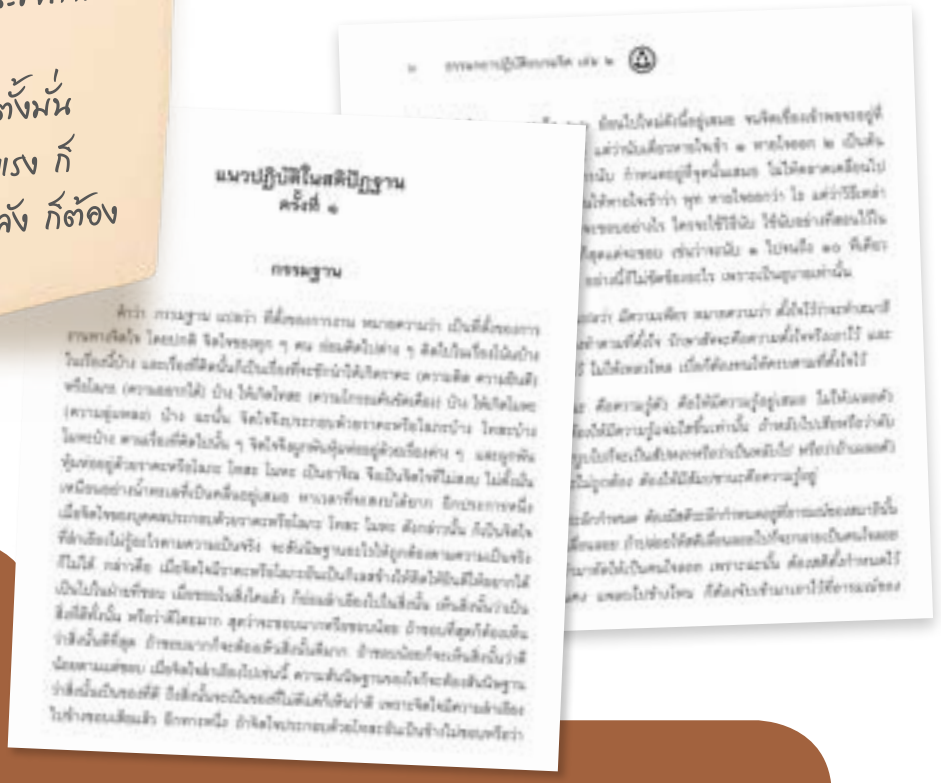
แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน
ครั้งที่ ๑
กรรมฐาน

ในเรื่องการศึกษาทางพระพุทธศาสนานั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงย้ำเรื่องการศึกษาภาคปฏิบัติ คือ การปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเสมอ ไม่ว่าจะทรงสอนพระภิกษุสามเณร หรือชาวบ้านทั่วไป ทรงย้ำว่า

"ข้อสำคัญอยู่ที่การปฏิบัติทางจิตใจ เมื่อจิตใจมีความสงบ มีความบริสุทธิ์ ก็ทำให้ความประพฤติทางกาย ทางวาจาบริสุทธิ์ไปด้วย ฉะนั้น การปฏิบัติทางกรรมฐาน จึงเป็นสิ่งสำคัญที่บรรดาผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตคือผู้บวช ไม่ว่าจะเป็นฆราวาส สมควรจะประพฤติปฏิบัติกัน"

โดยเฉพาะพระภิกษุสามเณร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงย้ำเตือนเสมอว่า

"การงานของพระคือ กรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ ทำสมาธิ หัดนั่งสมาธิ โดยปฏิบัติในบทกรรมฐาน...เมื่อบวชเข้ามาแล้วก็ต้องมีงานทำ การงานที่ขาดไม่ได้ ก็คืองานกรรมฐาน ควรจะต้องทำอยู่เสมอ ถ้ายิ่งว่างจากการงาน ว่างจากการเรียน ต้องทำกรรมฐาน ถ้าทิ้งกรรมฐานเสียแล้ว ใจเต็มไปด้วยกามตัณหาแล้วก็ร้อน แล้วก็อยู่ไม่ได้"

การเทศน์
ในพระอุโบสถ

การปฏิบัติภารกิจที่นับว่าเป็นการให้การศึกษาพระพุทธศาสนาแก่คนทั่วไปอีกอย่างหนึ่งก็คือ การเทศน์ในพระอุโบสถ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงปฏิบัติเป็นกิจวัตรคือการเทศน์ในพระอุโบสถทุกวันพระ ขึ้น/แรม ๑๕ ค่ำ คือเดือนละ ๒ ครั้ง ในการเทศน์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่ละครั้งทรงมีการเตรียมเป็นอย่างดี ซึ่งวิธีการนี้ก็ทรงได้แบบอย่างมาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ผู้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระองค์ กล่าวคือ ก่อนวันที่จะทรงเทศน์ ทรงพิจารณาเลือกหัวข้อธรรมจากพระไตรปิฎกว่าจะทรงเทศน์เรื่องอะไร แล้วทรงจดบันทึกหัวข้อธรรมหรือพุทธภาษิตบทนั้นมาทบทวนจนขึ้นใจ หลังทำวัตรสวดมนต์ก่อนที่จะเข้าที่บรรทมในคืนวันนั้น ก็จะทรงนำเอาหัวข้อธรรมที่ทรงเตรียมไว้นั้นมาไตร่ตรอง ว่าธรรมแต่ละข้อมีความหมายว่าอย่างไร มีกระบวนธรรมอย่างไร มีความเกี่ยวโยงกันอย่างไร จนเข้าใจแจ่มแจ้งในพระทัยตั้งแต่ต้นจนจบ เท่ากับทรงลองเทศน์ให้พระองค์เองฟังก่อน แล้วจึงทรงนำไปเทศน์ให้คนอื่นฟังต่อ ดังนั้น การเทศน์หรือการแสดงธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่ละครั้งจึงมีความแจ่มแจ้งชัดเจน มีความกระชับทั้งในภาษาและเนื้อความ คนที่เคยฟังเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เทศน์ มักกล่าวตรงกันว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นพูดเหมือนเขียน

และเนื่องจากทรงเทศน์จากความคิด ลีลาการเทศน์ของพระองค์จึงต่างจากพระเถระอื่น ๆ คือ พูดช้า ๆ เป็นวรรคเป็นตอน เหมือนทรงทิ้งช่วงให้คนฟังคิดตามกระแสธรรมที่ทรงแสดง คนฟังอาจรู้สึกไม่สนุกเพลิดเพลิน แต่รู้สึกว่าได้คิด พร้อมทั้งอาจจะได้ฟัง “สิ่งที่แปลกใหม่จากที่เคยฟังมา”

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสนพระทัยใฝ่รู้ใฝ่เรียนทั้งด้านปริยัติและด้านปฏิบัติ หรือเรียกตามสำนวนพระว่าทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระ และทั้งความรู้ทางธรรมและความรู้ทางโลก ไม่เพียงแต่สนพระทัยใฝ่รู้วิชาการสมัยใหม่เท่านั้น แต่ยังสนพระทัยในเทคโนโลยีสมัยใหม่ด้วย

การมาถึงยุคคอมพิวเตอร์

ปัจจุบันนี้คนที่ไม่รู้จักคอมพิวเตอร์คงหายาก คอมพิวเตอร์เป็นเสมือนปัจจัยที่ห้าของคนในสังคมปัจจุบันไปแล้วโดยเฉพาะในสังคมเมือง ชีวิตของเราถูกควบคุมด้วยระบบคอมพิวเตอร์ตั้งแต่เข้าจรดเข้านอน เข้านอนแล้วก็ยังอยู่ภายใต้การควบคุมของคอมพิวเตอร์ จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม สิ่งอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ที่เราใช้ในชีวิตประจำวัน ล้วนถูกผลิตด้วยการควบคุมของคอมพิวเตอร์ ระบบสาธารณูปโภคต่าง ๆ ก็ถูกควบคุมด้วยคอมพิวเตอร์ เมื่อระบบคอมพิวเตอร์เกิดผิดพลาด ผู้คนในสังคมก็เดือดร้อนไปตาม ๆ กัน ดูเสมือนว่าพวกเราได้กลายเป็นทาสของเทคโนโลยีอันทันสมัยของระบบคอมพิวเตอร์ไปเสียแล้ว

หากมองจากมุมมองของพระพุทธศาสนา ระบบคอมพิวเตอร์อันทรงพลังนี้ ก็คือการเลียนแบบระบบการทำงานของจิตนั่นเอง แต่จิตนั้นมีประสิทธิภาพมากกว่าหลายเท่า หากแต่ว่ามนุษย์ไม่เข้าใจพลังอำนาจจิต เลยนึกยกย่องการทำงานของระบบคอมพิวเตอร์ และหันไปพึ่งคอมพิวเตอร์สำหรับทุกสิ่งทุกอย่าง

บทเรียนที่จะเล่าต่อไปนี้ เกิดขึ้นราว 20 ปีมาแล้วที่วัดบวรนิเวศวิหาร

เมื่อ 20 ปีที่แล้ว การใช้คอมพิวเตอร์ตามสำนักงานหรือตามอาคารบ้านเรือนถือว่าเป็นสิ่งใหม่ และยังไม่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายโดยเฉพาะในวัดต่าง ๆ ถือว่าเป็นสิ่งต้องห้าม เพราะถือว่าเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยและทันสมัยเกินไปสำหรับชีวิตอันสงบเรียบในวัด เครื่องอำนวยความสะดวกในการทำงานในวัดอย่างดีที่สุดก็มีเพียงเครื่องพิมพ์ดีดไฟฟ้า ซึ่งก็นับว่าทันสมัยมากพอสมควรแล้ว ในช่วงนั้นผู้เขียนได้มีโอกาสเรียนรู้เกี่ยวกับคอมพิวเตอร์และเห็นว่าน่าจะเป็นประโยชน์ในการสนองงานเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (ขณะที่ยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร) แต่การที่จะนำคอมพิวเตอร์เข้ามาใช้ในวัดเป็นเรื่องใหม่ที่ยังไม่นิยมกัน

เย็นวันหนึ่งผู้เขียนได้มีโอกาสกราบทูลอธิบายเกี่ยวกับระบบการทำงานของคอมพิวเตอร์ถวายเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ผู้ซึ่งมีพระชนมายุกว่า ๗๐ พรรษา เพื่อขอประทานอนุญาตนำเครื่องคอมพิวเตอร์มาใช้ในสำนักเลขานุการของพระองค์

หลังจากที่ได้กราบทูลอธิบายระบบกลไกการทำงานต่าง ๆ ของคอมพิวเตอร์ ประกอบไปด้วย ฮาร์ดดิสก์ (Hard disk) คีย์บอร์ด (Keyboard) สำหรับป้อนข้อมูล จอแสดงผลลัพธ์ (Monitor) ระบบปฏิบัติการ (OS) และซอฟต์แวร์ (Software) สำหรับการใช้ข้อมูลที่เก็บอยู่ในฮาร์ดดิสก์ตามวัตถุประสงค์ ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนั้น พระองค์ทรงสละเวลารับฟังคำอธิบายของผู้เขียนกว่า 1 ชั่วโมง อย่างสนพระทัยยิ่ง

หลังจากกราบทูลจบแล้ว ทรงรับสั่งถามว่า *“จบแล้วหรือ”*
ผู้เขียนได้กราบทูลว่า *“จบแล้วและขอประทานอนุญาตนำเครื่องคอมพิวเตอร์ดังกล่าวไปใช้ในสำนักเลขานุการ”*
พระองค์รับสั่งโดยพระพักตร์ที่จริงจังว่า...

“คุณควรจะฝึกปฏิบัติกรรมฐานมากกว่าที่จะคิดเรื่องคอมพิวเตอร์”

.....

ทำให้ผู้เขียนทั้งงง (˘_˘”!) รู้สึกผิดหวัง และรู้สึกผิดที่กราบทูลเรื่องคอมพิวเตอร์ไปตั้งหนึ่งชั่วโมงกว่า โดยคิดในใจของตนเองว่า พระองค์ผู้มีพระชนมายุขนาดนั้น คงไม่สามารถจะเข้าใจในระบบคอมพิวเตอร์ได้

สักพักหนึ่งพระองค์ก็รับสั่งอธิบายต่อไปอีกว่า
“การฝึกปฏิบัติกรรมฐานและการทำงานของจิต ไม่แตกต่างอะไรจากระบบการทำงานของเครื่องคอมพิวเตอร์ แต่มีประสิทธิภาพมากกว่าหลายเท่า อายตนะทั้งหก คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ก็เสมือนคีย์บอร์ดที่คอยป้อนข้อมูลอยู่ตลอดเวลา ภาพ เสียง กลิ่น รส สัมผัส และเรื่องราวต่าง ๆ ที่ผ่านอายตนะทั้งหก ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจถูกป้อนเข้าไปสู่ฮาร์ดดิสก์ คือจิตอยู่ตลอดเวลา ต่างกันก็เพียงว่าฮาร์ดดิสก์ที่เป็นจิตนั้น ไม่มีจำกัดกีกาไบต์เหมือนเครื่องคอมพิวเตอร์”

“ส่วนที่สำคัญคือ การพัฒนาระบบปฏิบัติการ และซอฟต์แวร์ การฝึกกรรมฐานวิธีต่าง ๆ ก็เสมือนการพัฒนาระบบปฏิบัติการ และซอฟต์แวร์นั้นเอง จะเป็นวินโดว์ ไดเกอร์ ลีนุกส์ วอร์ด โฟโต้ชอฟ หรืออะไรก็ตาม ก็คือเครื่องมือต่าง ๆ ที่สามารถเลือกเฟ้นข้อมูลดิบต่าง ๆ ที่อยู่ในฮาร์ดดิสก์ออกมาใช้งานหรือแสดงผลลัพธ์ได้ตามที่ตนต้องการ ส่วนข้อมูลที่ไม่เกี่ยวข้องก็ทิ้งไว้ในฮาร์ดดิสก์นั้นเอง โดยไม่มีการลบเลือนข้อมูลใด ๆ”

“เพราะฉะนั้น การฝึกกรรมฐาน ที่เป็นสมถะหรือวิปัสสนากรรมฐาน ก็คือการสร้างระบบปฏิบัติการส่วนวิธีอบรมกรรมฐานต่าง ๆ ไม่ว่า อานาปานสติ หรือวิปัสสนาวิธี ก็เสมือนกับการพัฒนาซอฟต์แวร์เพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ กันนั่นเอง เมื่อฝึกจิตโดยปฏิบัติกรรมฐานได้แล้ว เราก็สามารถจะใช้ข้อมูลที่มีอยู่ในฮาร์ดดิสก์คือจิตได้ตามที่ตนต้องการ ความทรงจำหรือความรู้ต่าง ๆ ที่ถูกเก็บไว้ในจิต โดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ก็สามารถนำออกมาประยุกต์ใช้ได้ตามประโยชน์และโอกาสอย่างมีประสิทธิภาพ การที่เราไม่สามารถนำข้อมูลที่เก็บไว้ในฮาร์ดดิสก์คือจิตมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ก็เพราะเราขาดซอฟต์แวร์หรือกรรมฐานในการใช้ข้อมูลนั้น ๆ นั่นเอง”

แล้วทรงสรุปและรับสั่งว่า
“คุณควรฝึกกรรมฐานเสีย จะได้ไม่ต้องไปพึ่งพาวัตถุภายนอกที่มีประสิทธิภาพน้อยอย่างเจ้าเครื่องคอมพิวเตอร์ เพราะคุณสามารถพัฒนาระบบการทำงานของคอมพิวเตอร์ในใจคุณเอง โดยไม่ต้องไปลงทุนอะไร และยังมีประสิทธิภาพมากกว่าเครื่องคอมพิวเตอร์ที่เป็นวัตถุหลายสิบเท่า”

หลังจากที่ทรงเน้นให้ผู้เขียนฝึกกรรมฐานแล้ว ท้ายสุดพระองค์ก็ทรงพระเมตตาอนุญาตให้นำเครื่องคอมพิวเตอร์ไปใช้ในสำนักเลขานุการของพระองค์ได้ \(^o^)/

ต่อมา พระองค์เองก็ทรงมีพระวิริยอุตสาหะในการศึกษาการใช้คอมพิวเตอร์จนทรงมีความเชี่ยวชาญในการค้นพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ในระบบดอส (DOS) ได้ แม้ว่าพระองค์จะทรงเจริญพระชนมายุกว่า ๗๐ พรรษาแล้วก็ตาม

กรรมฐานยุคคอมพิวเตอร์ จึงเป็นบทเรียนที่ทำให้ผู้เขียนระลึกถึงการฝึกกรรมฐานทุกครั้งที่นั่งหน้าคอมพิวเตอร์ และให้เห็นถึงคุณค่าของการฝึกกรรมฐาน ในท่ามกลางความวุ่นวายและซับซ้อนของสังคมปัจจุบัน เมื่อฝึกจิตดีแล้ว ไม่เฉพาะแต่ทำให้การงานทั้งปวงสำเร็จไปด้วยดี ซึ่งเป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งของผลสำเร็จของคอมพิวเตอร์ แต่ที่สำคัญยิ่งกว่าก็คือผู้ที่ฝึกจิตของตนได้ดีแล้วสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความผาสุขไม่ว่าในสถานการณ์ใด ๆ เป็นความสุขอันยวดยิ่งที่หาไม่ได้จากวัตถุต่าง ๆ อย่างเจ้าเครื่องคอมพิวเตอร์

เพราะฉะนั้น ในระดับประโยชน์เฉพาะหน้า การใช้คอมพิวเตอร์อย่างมีปัญญาก็ถือว่าใช้ได้ในระดับหนึ่ง แต่ที่สำคัญกว่าและดีกว่านี้หลายร้อยเท่าก็คือต้องฝึกจิตของตนเพื่อประโยชน์อันยวดยิ่งทั้งของตนและสังคม

การวัด

มีธรรมเนียมปฏิบัติอย่างหนึ่งของสังคมไทยมาแต่ไหนแต่ไรกล่าวคือการปกครองคณะสงฆ์นั้นมิได้เป็นอิสระแยกขาดจากกันจากการฝ่ายอาณาจักร เหมือนอย่างที่ในบางประเทศแยกศาสนจักร (Church) และอาณาจักร (State) ออกจากกันโดยเด็ดขาด หากแต่ในบ้านเรานั้นทางฝ่ายผู้ปกครองตั้งแต่พระราชาตลอดไปจนถึงราชการทั้งปวงย่อมถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ดังนั้นการวางระเบียบการปกครองคณะสงฆ์เพื่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นมีความเจริญก้าวหน้า และสามารถแก้ไขข้อขัดข้องหากเกิดมีขึ้นจึงมีความสำคัญ เพื่อการนี้ตามประเพณีปฏิบัติของคณะสงฆ์เองจึงพิจารณาเลือกสรรพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถ ฉลาดรอบรู้ในพระธรรมวินัย และมีวัตรปฏิบัติเป็นที่เคารพเลื่อมใสให้เข้ามาช่วยเหลือดูแลกิจการของพระศาสนา ตั้งแต่หน่วยเล็กที่สุด คือการปกครองดูแลพระอารามหรือวัดวาอารามต่าง ๆ จนถึงชั้นสูงขึ้นมาคือการหมู่คณะ เช่น คณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายและฝ่ายธรรมยุติกา ไปจนถึงภาพรวมคือกิจการของคณะสงฆ์ไทย ในภารกิจของพระศาสนาทั้งสามส่วนนี้ ทุกชั้นทุกส่วนดังกล่าวมาข้างต้นนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีโอกาสได้ปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งต่าง ๆ ตั้งแต่ตำแหน่งชั้นผู้น้อยไปจนถึงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นปธานาธิบดีของคณะสงฆ์ไทยทั่วราชอาณาจักร การได้ย้อนรอยกลับไปศึกษาพิจารณาดูว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งใดมาบ้าง ย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้สำคัญให้เห็นถึงความรู้ความสามารถที่โดดเด่น และประสบการณ์ที่ช่ำชองการคณะสงฆ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดังจะได้กล่าวต่อไป

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

ในส่วนที่เกี่ยวกับการของวัดบวรนิเวศวิหารนั้น ดังที่ได้เล่ามาแล้วว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เข้ามาพำนักอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารเพื่อทรงศึกษาเล่าเรียนตั้งแต่พระชนมายุเพียง ๑๖ พรรษา เมื่อพระชนมายุถึงคราวที่จะอุปสมบท แม้จะทรงกลับไปอุปสมบทในฝ่ายมหานิกายที่วัดเทวสังฆาราม ซึ่งเป็นชาติภูมิเดิมของพระองค์ แต่เจ้าพระคุณสมเด็จก็ได้ทรงกระทำทัฬหีกรรม คืออุปสมบทซ้ำอีกครั้งหนึ่งในคณะธรรมยุติกาที่วัดบวรนิเวศวิหาร และจากนั้นก็ได้ทรงพำนักอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารแห่งนี้มาจนตลอดพระชนมชีพ ในเวลาที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แรกเข้ามาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารได้ทรงถวายตัวเป็นศิษย์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมื่อครั้งยังทรงเป็นสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ และเมื่อถึงคราวที่ทรงอุปสมบทในคณะธรรมยุติกา สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นก็ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ด้วย ด้วยเหตุดังนี้กล่าวอย่างสามัญก็จะเห็นได้ว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ทรงเป็น “ครู” พระองค์สำคัญของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาแต่ไหนแต่ไร**

การได้เป็นสัทธิวิหาริก ในสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เป็นโอกาสวิเศษสุดที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ช่องที่จะสังเกตจดจำ และทรงซึมซับแบบอย่างที่ดีจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้น มีหลายวาระหลายโอกาสที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ โปรดเมตตาเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องน่ารู้ให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทราบ เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเห็นทรงได้ยินเรื่องใดสิ่งใด ก็ทรงจดบันทึกไว้ตามพระอัธยาศัยที่โปรดการจดบันทึก ตัวอย่างเช่น เป็นประเพณีของวัดบวรนิเวศวิหารที่เจ้าอาวาสต้องรับภาระแสดงพระธรรมเทศนาเป็นประจำทุกวันธรรมสวนะ หรือวันพระกลางเดือนแล้วสิ้นเดือนที่เรียกอย่างชาวบ้านว่า “วันพระใหญ่” ซึ่งเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ตั้งแต่ยังเป็นพระภิกษุเปรียญ เมื่อเวลาลงพระอุโบสถ ฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ แต่ละครั้งได้ทรงบันทึกพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ แต่ละกัณฑ์ไว้ โดยใช้วิธีบันทึกจากความทรงจำ คือทรงฟังพระธรรมเทศนานั้นในพระอุโบสถ แล้วทรงกลับมาบันทึกใจความสำคัญของพระธรรมเทศนาแต่ละกัณฑ์ ในโอกาสแรกที่ทรงทำได้ นอกจากนั้นยังทรงสังเกตด้วยว่า ก่อนที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าจะทรงเทศน์ ได้ทรงเตรียมการที่จะเทศน์ด้วยความรอบคอบ กล่าวคือ ทรงกำหนดเบื้องต้นว่าจะแสดงข้อธรรมเรื่องอะไร จากนั้นก็ทรงพิจารณาแนวธรรมะของข้อธรรมนั้นว่าควรอธิบายขยายความอย่างไร ตลอดจนแสดงความเชื่อมโยงของธรรมแต่ละข้อว่าอย่างไร เมื่อทรงไตร่ตรองดูโดยรอบคอบแล้วก็ทรงลองคิดว่าจะอธิบายให้ผู้ฟังเทศน์ได้เข้าใจด้วยแนวทางอย่างไร เสมือนการลองเทศน์ให้พระองค์เองได้ทรงพิจารณาดูก่อนรอบหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ได้ทรงปฏิบัติพระองค์เช่นนี้ จึงทำให้พระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงนั้น ดำเนินเนื้อความไปราบรื่นสละสลวย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงดำเนินการตามแนวทางของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ วิธีเช่นนี้เป็นเหตุให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเทศนาข้อธรรมได้สละสลวย กระจ่างแจ้ง และครบถ้วนตามกระบวนความเข้าหลักของพระพุทธศาสนาว่า “พึงแสดงธรรมด้วยความเคารพ” คือแสดงธรรมด้วยความตั้งใจไม่ว่าจะแสดงธรรมแก่บุคคลใด

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงบันทึกลักษณะวิธีการแสดงพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ มีประเด็นสำคัญคือ

- ทรงกำหนดเบื้องต้นว่าจะแสดงข้อธรรมเรื่องอะไร
- ทรงพิจารณาแนวข้อธรรมนั้นว่าควรอธิบายขยายความอย่างไร
- ทรงแสดงความเชื่อมโยงของธรรมแต่ละข้อว่าอย่างไร
- ทรงลองคิดว่าจะอธิบายให้ผู้ฟังเทศน์ได้เข้าใจด้วยแนวทางอย่างไร เสมือนการลองเทศน์ให้พระองค์เองได้ทรงพิจารณาดูก่อนรอบหนึ่ง

ข้อความที่คัดลอกจากสมุดบันทึกเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่ได้ทรงบันทึกเทศน์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ กัณฑ์เข้าวันมหาปวารณา เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๗

ท่านยกคาถา สีลํ สมาธิ ปญฺญา จ วิมุตฺติ จ อนุตฺตรา อนุพุทฺธา อิเม ธมฺมา โคตเมน ยสสฺสินา ตอนต้น ท่านแสดงพระพุทธคุณบทว่า ภควา อธิบายเป็น ๓ คือ

พระผู้หักวัฏฏะ ๑ พระผู้มีบุญควรคบ ๑ พระผู้จำแนกแจกบุญ ๑

ท่านแสดงถึงความรู้ว่า ความรู้กาย เป็นความรู้ทางโลก ความรู้จิต เป็นความรู้ทางธรรม

ท่านเข้าคาถา แปลว่า ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติอันยอดเยี่ยม ธรรมเหล่านั้น พระโคดมผู้มียศตรัสรู้แล้ว

ท่านอ้างว่า ผู้ฟังได้ยินได้ฟังเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา มาช่ำชองแล้ว จึงแสดงธรรมทั้ง ๓ นี้ แต่เพียงยกหัวข้อขึ้น

แล้วแสดงวิมุตติว่า เมื่อมีศีลก็พ้นจากกิเลสอย่างหยาบด้วยศีล

เมื่อมีสมาธิก็พ้นจากกิเลสอย่างกลางด้วยสมาธิ

เมื่อมีปัญญาก็พ้นจากกิเลสอย่างละเอียดด้วยปัญญา ความพ้นจากกิเลสอย่างหยาบ กลาง และละเอียด เป็นวิมุตติโดยลำดับ แต่นั้นท่านปรารภถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้นวงศ์ธรรมยุต

แสดงประวัติพระศาสนา ชี้เหตุให้เกิดธรรมยุต พร้อมทั้งผลดีที่มีแก่การพระศาสนาในเมื่อธรรมยุตเกิดขึ้นแล้ว เช่น ทำให้พระสงฆ์ฝ่ายเดิมดีตามขึ้น และแสดงถึงการคณะสงฆ์อันเนื่องด้วย พ.ร.บ. ปัจจุบัน (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔) ในที่สุด ขอให้พร้อมกันถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลังจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสอบไล่ได้เป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ แล้ว เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารคือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ก็ยิ่งเพิ่มพูนความไว้วางพระทัยและทรงมอบหมายและสนับสนุนให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงปฏิบัติศาสนกิจเพิ่มพูนขึ้นกว่าแต่ก่อน กล่าวเฉพาะส่วนของวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงมอบหมายให้ทรงเป็นผู้อำนวยการการศึกษา สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร คือรับผิดชอบดูแลการศึกษาของพระภิกษุสามเณรที่พำนักในวัดบวรนิเวศวิหารโดยตลอด ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๔ คือปีที่ทรงได้เป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยคนั้นเลยทีเดียว พร้อมกันนั้นก็ได้ทรงสนับสนุนให้ทรงรับภาระทางคณะสงฆ์ทั้งของคณะธรรมยุติกา และของคณะสงฆ์ไทยเพิ่มพูนขึ้นโดยลำดับ

ถึง พ.ศ. ๒๔๘๙ ภายหลังจากที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ไม่นาน ได้ทรงแต่งตั้งให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นเลขานุการในพระองค์ ในตำแหน่งหน้าที่เช่นนี้ ยิ่งทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ สบช่องโอกาสที่จะได้ทรงพบเห็นเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการบริหารคณะสงฆ์ และได้ทรงใช้ความรู้เหล่านั้นเป็นประโยชน์ต่อมาในภายหลัง ยิ่งวันเวลาผ่านไป เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยิ่งมีบทบาทในการดูแลศาสนกิจของวัดบวรนิเวศวิหารมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เพิ่มพูนขึ้นตามลำดับเวลาด้วย กล่าวคือ พ.ศ. ๒๔๙๐ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระโศภนคณาภรณ์ อีกห้าปีต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช ในราชทินนามเดิม ถัดมาไม่นาน ใน พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ในราชทินนามเดิม

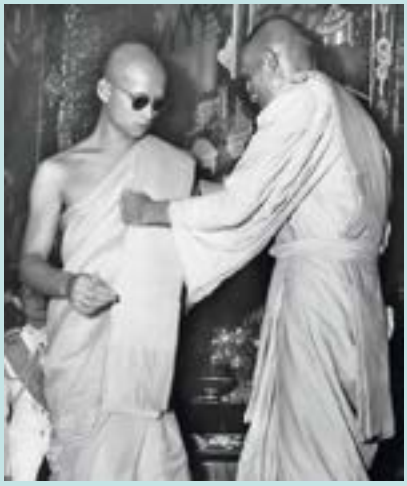

ใน พ.ศ. ๒๔๙๙ มีเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์เกิดขึ้น คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบันทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุและเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างวันที่ ๒๒ ตุลาคม ถึงวันที่ ๕ พฤศจิกายน โอกาสนี้สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ทรงเลือกเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้เป็น “พระอภิบาล” (พระพี่เลี้ยง) ของพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงลาผนวชได้เพียงไม่กี่วัน ในอภิลักขิตสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมวราภรณ์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงอยู่ในฐานะเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่รูปหนึ่งในวัดบวรนิเวศวิหารเวลานั้น

ถัดมาจากเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ครั้งนั้นอีกราวปีเศษ จะด้วยเหตุผลใดไม่ปรากฏ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ โปรดให้หา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปเฝ้า มีรายละเอียดตามบันทึกของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เองว่า

“ณ วันอังคาร ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๘ ค่ำ ปีจอ วันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๑ เวลา ๒๑.๐๐ น. เศษ เสด็จฯ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ โปรดให้พระครูอเนกสาวัน (สด) มาเรียกให้ไปเฝ้าฯ จึงขึ้นไปเฝ้าฯ บนตำหนักบรรจบเบญจมา เสด็จฯ ได้ประทานนาฬิกา ๑ เรือน พร้อมด้วยรับสั่งว่า ให้คุณเป็นมรดก นาฬิกานี้รัชกาลที่ ๕ พระราชทานแด่เจ้าคุณพระพรหมมุนี (แฟง) เมื่อเสด็จฯ กลับจากยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ เพื่อเป็นที่ระลึกที่ท่านได้ช่วยชำระพระไตรปิฎก เมื่อเจ้าคุณพระพรหมมุนีถึงมรณภาพ นาฬิกานี้ก็ตกแก่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ แล้วก็ตกแก่เรา บัดนี้ เราก็ไม่ได้ใช้แล้ว จึงให้เป็นมรดกแก่คุณ ได้ยินว่าราคา ๒ ชั่ง ในครั้งนั้น”

นาฬิกานี้สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ประทานแก่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก่อนที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ จะสิ้นพระชนม์เป็นเวลา ๕ เดือน กับ ๖ วัน โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ได้สิ้นพระชนม์ลงเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๑

เมื่อสมเด็จพระสังฆราช เจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ผู้ที่ได้เป็นเจ้าอาวาสครองวัดบวรนิเวศวิหารในลำดับต่อมา นับว่าเป็นเจ้าอาวาสรูปที่ ๕ ได้แก่ พระพรหมมุนี (สุวโจ ผิน) แต่ท่านได้ครองวัดบวรนิเวศวิหาร อยู่เพียง ๒ ปีเศษ ก็ถึงแก่มรณภาพ เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๔

ครั้นเจ้าคุณพระพรหมมุนีมรณภาพแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะเมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมวราภรณ์ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ในเวลาใกล้เคียงกันก็ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ เป็นประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นพระอุปัชฌาย์ ครั้นถึงวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ในอภิลักขิตสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ก็ได้ทรงรับพระราชทานสถาปนาเป็นพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรองที่พระสาสนโสภณ นับว่าท่านเป็นเจ้าอาวาสลำดับที่ ๖

ตลอดเวลาที่ทรงครองวัดได้ทรงปฏิบัติหน้าที่เจ้าอาวาสด้วยความเรียบร้อย ทรงเอาพระทัยใส่ในการดูแลซ่อมแซมเสนาสนะและอาคารสถานที่ต่าง ๆ ภายในบริเวณวัดให้มีสภาพที่ดีเหมาะสมแก่การใช้งาน ทรงทำนุบำรุงและส่งเสริมการศึกษาและการปฏิบัติธรรมของพระภิกษุสามเณรตลอดถึงอุบาสกอุบาสิกาทั่วไป เป็นเหตุให้เกียรติคุณของวัดบวรนิเวศวิหารมีความรุ่งเรืองและเป็นที่รู้จักยกย่องเป็นการทั่วไป

ในส่วนของพระภิกษุสามเณร ก็ทรงเอาพระทัยใส่เป็นอย่างยิ่ง เมื่อทรงพบเห็นสิ่งใดที่ไม่เหมาะไม่ควร ก็จะทรงนำไปว่ากล่าวตักเตือนในที่ประชุมสงฆ์ คือหลังการฟังพระปาติโมกข์ด้วยพระเมตตา หรือหากมีเรื่องราวหรือเหตุการณ์ใด ๆ ที่พระภิกษุสามเณรควรรู้ควรทราบ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัย ก็จะทรงนำมาเล่ามาบอกในท่ามกลางสงฆ์ คือหลังการฟังพระปาติโมกข์เช่นกัน พระจริยวัตรดังนี้ ย่อมส่องแสดงถึงพระเมตตาความห่วงใยที่ทรงมีต่อพระภิกษุสามเณร มิได้ทรงปล่อยปละละเลยในสิ่งที่ควรปรับปรุงแก้ไข และไม่ทรงทอดทิ้งในสิ่งที่ควรส่งเสริมพัฒนา

ในส่วนศิษย์วัด เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็มิได้ทรงละเว้นเพิกเฉย ทรงใส่พระทัยด้วยพระเมตตา ด้วยทรงถือว่าศิษย์วัดก็คือผู้รับใช้ช่วยเหลือพระภิกษุสามเณรและมาอยู่อาศัยเพื่อรับการฝึกอบรมให้เป็นคนดี ศิษย์วัดจึงมีส่วนที่จะทำให้เกิดความเสื่อมเสียหรือดีงามแก่วัดได้อีกส่วนหนึ่ง

ฉะนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้ตราระเบียบปกครองศิษย์วัดวัดบวรนิเวศวิหารขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

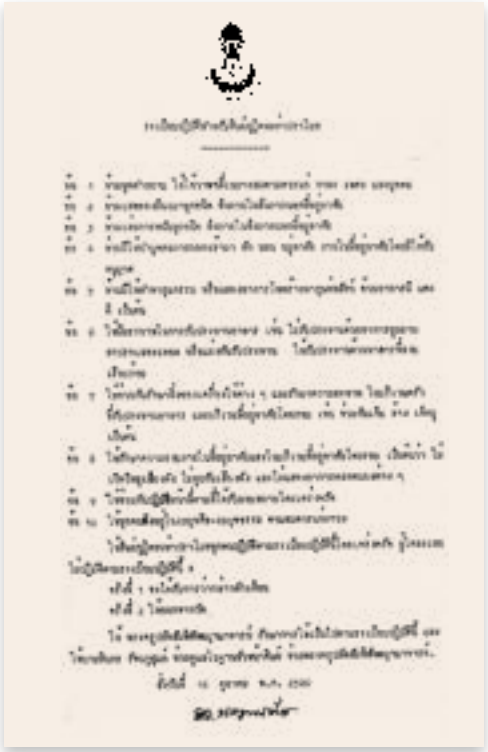

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารอยู่นานถึง ๕๒ ปี ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ให้การบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ – ๒๕๔๐ เป็นจำนวน ๗,๙๐๙ รูป สามเณรจำนวน ๘,๒๕๖ รูป จึงสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๖ คงละไว้เบื้องหลังแต่พระเกียรติคุณที่จะสถิตย์อยู่คู่กับนามวัดบวรนิเวศวิหารไปอีกนานแสนนาน

ระเบียบปกครองศิษย์วัด วัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ. ๒๕๐๗

บททั่วไป

ข้อ ๑ ระเบียบนี้ให้เรียกว่า "ระเบียบปกครองศิษย์วัด วัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ. ๒๕๐๗" **ข้อ ๒** ให้ใช้ระเบียบนี้ตั้งแต่วันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นต้นไป **ข้อ ๓** ให้ยกเลิกระเบียบปกครองศิษย์วัด วัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ. ๒๕๐๗

ข้อความเบื้องต้น

ข้อ ๔ วัดเป็นสถานที่ศึกษาอบรมศิษย์วัดให้มีความรู้และความประพฤติเรียบร้อยดีงาม **ข้อ ๕** การศึกษาให้เป็นไปตามระเบียบของโรงเรียน ส่วนการอบรมให้เป็นไปตามระเบียบนี้ **ข้อ ๖** ในการอบรมนั้นวัดมีความมุ่งหมาย ๔ ประการคือ ๑) ให้ศิษย์วัดเข้าใจหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ๒) ให้ศิษย์วัดมีความรู้และปฏิบัติศาสนพิธีได้ ๓) ให้ศิษย์วัดมีความประพฤติเรียบร้อยดีงาม ๔) ให้ศิษย์วัดทำและรักษาความสะอาดวัดและช่วยปฏิบัติกิจของวัดที่เกิดขึ้น

หมวดที่ ๑

ส่วนที่ ๑ ข้อที่เจ้าหน้าที่และผู้ปกครองพึงปฏิบัติ ข้อ ๗ ผู้ปกครองรับศิษย์หรือนิสิตมิตคนใดไว้ในปกครองต้องแจ้งแก่เจ้าคณะให้ทราบ ในวันที่ศิษย์หรือนิสิตคนนั้นเข้ามายังในคณะ ถ้าเจ้าคณะไม่อยู่ให้แจ้งแก่ผู้ช่วยเจ้าคณะ ถ้าผู้ช่วยเจ้าคณะไม่อยู่ให้แจ้งแก่ภิกษุในคณะนั้นรับรู้ไว้ก่อน เมื่อเจ้าคณะกลับจึงแจ้งให้ทราบโดยฐานะคราวพายใน ๓ วัน นับตั้งแต่วันที่เจ้าคณะกลับ **ข้อ ๒๒** ต้องทำใบมอบตัวตามแบบของวัด ให้แก่เจ้าหน้าที่ทะเบียนวัดภายใน ๗ วัน นับตั้งแต่วันที่รับไว้ในปกครอง ใบมอบตัวให้ทำขึ้น ๒ ฉบับ มีข้อความตรงกัน มอบแก่เจ้าคณะ ๑ ฉบับ เจ้าหน้าที่ทะเบียนวัด ๑ ฉบับ ส่วนการแจ้งแก่นายทะเบียนท้องถิ่น ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ทะเบียนวัดจัดการให้ถูกต้องตามระเบียบแห่งราชการ **ข้อ ๒๓** เมื่อรับศิษย์หรือนิสิตมิตนั้น ๆ ไว้ในปกครอง ต้องอบรมให้ท่อง ๑) ทำวัตร ๒) อาราธนาศีล ๓) อาราธนาธรรม ๔) อาราธนาปริตร ให้ได้ภายใน ๖๐ วัน นับแต่วันที่รับไว้ในปกครอง **ข้อ ๒๔** ห้ามรับศิษย์ที่มีอายุต่ำกว่า ๑๐ ปี ไว้ในปกครอง **ข้อ ๒๕** ถ้าผู้ปกครองจะไม่อยู่ในวัด เพราะไปทำกิจพระศาสนาหรือเกี่ยวแก่การอาพาธภายใน ๑๕ วัน หรือไปพักแรมโดยกิจอื่นจากที่กล่าวแล้วภายใน ๙๐ วันนับแต่วันที่ออกจากวัด ต้องมอบหมายศิษย์หรือนิสิตมิตรองคนแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งปกครองแทน เมื่อไม่มีที่ให้อยู่อาศัย จะให้ไปพักแรมที่บ้านที่ใดแห่งต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการบริหารศิษย์วัดก่อน ถ้าผู้ปกครองไม่อยู่เกินกำหนดดังกล่าวแล้วนี้ ศิษย์หรือนิสิตมิตนั้นจะต้องอยู่อาศัยวัด

หมวดที่ ๑

ส่วนที่ ๒ อำนาจและหน้าที่ ข้อ ๑๐ กรรมการบริหารศิษย์วัดมีอำนาจหน้าที่ควบคุมดูแลความประพฤติของผู้ปกครองและศิษย์วัดทั่วไป และมีหน้าที่ตรวจสอบดูแลความประพฤติของผู้ปกครองและศิษย์วัดให้ดำเนินการปกครองและศึกษาอบรมให้เป็นไปตามระเบียบนี้ ข้อ ๑๑ ผู้ช่วยกรรมการบริหารศิษย์วัดมีอำนาจและหน้าที่โดยมอบหมายจากคณะกรรมการบริหารศิษย์วัด **ข้อ ๑๒** เจ้าคณะมีอำนาจและหน้าที่ปกครองตรวจตราแนะนำและบังคับบัญชาภิกษุสามเณร ศิษย์และนิสิตในคณะของตน ๆ เพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายดังกล่าวแล้วในข้อ ๖ ผู้ช่วยเจ้าคณะมีอำนาจและหน้าที่โดยมอบหมายจากเจ้าคณะ **ข้อ ๑๓** เจ้าหน้าที่ทะเบียนวัดมีอำนาจหน้าที่ทำบัญชีผู้ปกครองและบัญชีผู้อยู่ศึกษาวัดและเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส เกี่ยวกับทะเบียนผู้อยู่ศึกษาวัด มีการย้ายเข้ามาและย้ายออกไป ตลอดถึงการส่งรายชื่อภิกษุศึกษาวัดและทำบัญชีเรียกชื่อผู้อยู่ศึกษาวัดทั้งในวันพระและวันอุโบสถ เป็นต้น ผู้ช่วยเจ้าหน้าที่ทะเบียนวัดมีอำนาจหน้าที่โดยมอบหมายจากเจ้าหน้าที่ทะเบียนวัด **ข้อ ๑๔** ผู้ตรวจมีอำนาจและหน้าที่ได้การอบรมผู้อยู่ศึกษาวัดตามที่กำหนดไว้ และพยายามให้ผู้อบรมจะเห็นผลดีเสมอไป การอบรมพิเศษนั้นจะอบรมผู้อยู่ศึกษาวัดเป็นรายบุคคลก็ได้ หรือจะกำหนดจำนวนเพื่อให้ทราบผลก็ได้ ในการเรียกศิษย์และนิสิตมิตเข้ามาอบรมให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะ **ข้อ ๑๐** ผู้ปกครองมีอำนาจและหน้าที่ปกครองดูแลส่งเสริมและอบรมบังคับบัญชาศิษย์และนิสิตมิตของตนตามระเบียบของวัดนี้ เพื่อบรรลุความมุ่งหมายดังกล่าวแล้วในข้อ ๖

หมวดที่ ๑

ส่วนที่ ๓ ข้อที่เจ้าหน้าที่และผู้ปกครองพึงปฏิบัติ

ข้อ ๑๖ ถ้าผู้ปกครองของศิษย์หรือนิสิตมิตของตนจากวัดก็ตาม ต้องแจ้งแก่เจ้าคณะและเจ้าหน้าที่ทะเบียนวัดภายใน ๓ วัน นับแต่วันที่จาก **ข้อ ๑๗** ศิษย์หรือนิสิตที่ผู้ปกครองออกจากวัดแล้ว ท่านให้ดูแลและสั่งสอนให้ได้ตามสมควร **ข้อ ๑๘** ศิษย์หรือนิสิตที่ผู้ปกครองของตนออกจากวัดแล้วไม่ได้ไปอยู่ในความปกครองของภิกษุรูปใด ภิกษุรูปนั้นปรารถนาจะ ต้องให้ผู้ปกครองของตนมาทำการขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใด ภิกษุรูปนั้นจึงจะให้ศิษย์หรือนิสิตมิตนั้นอยู่ในความปกครองของตนได้ **ข้อ ๑๙** เมื่อมีผู้ปกครองมาทำการขอขมาลาโทษแทนศิษย์หรือนิสิตมิตที่ตนปกครองอยู่ก่อนแล้ว ภิกษุรูปนั้นจะไม่ยอมรับขอขมาลาโทษก็ตาม ภิกษุรูปนั้นต้องแจ้งให้ผู้ปกครองทราบโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ **ข้อ ๒๐** เมื่อมีผู้ปกครองมาขอขมาลาโทษแทนศิษย์หรือนิสิตมิตที่ตนปกครองอยู่ก่อนแล้ว ภิกษุรูปนั้นจะไม่ยอมรับขอขมาลาโทษก็ตาม ภิกษุรูปนั้นต้องแจ้งให้ผู้ปกครองทราบโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในการขอขมาลาโทษนั้น ผู้ปกครองต้องนำศิษย์หรือนิสิตมิตมาด้วย และภิกษุรูปนั้นจะต้องให้ศิษย์หรือนิสิตมิตนั้นกราบขอขมาลาโทษต่อหน้าผู้ปกครองของตนด้วย ถ้าผู้ปกครองไม่ได้นำมาด้วย ภิกษุรูปนั้นจะไม่ยอมรับขอขมาลาโทษ **ข้อ ๒๑** ผู้ที่ต้องขอขมาลาโทษก่อนการ **ข้อ ๒๒** การขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษเป็นรายบุคคลไป จะขอขมาลาโทษเป็นหมู่คณะไม่ได้ เว้นแต่ในกรณีที่ผู้ปกครองไม่ได้ทำการขอขมาลาโทษแทนศิษย์หรือนิสิตมิตของตนก่อนแล้ว **ข้อ ๒๓** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๒๔** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๒๕** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๒๖** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๒๗** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๒๘** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๒๙** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๓๐** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๓๑** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๓๒** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๓๓** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๓๔** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๓๕** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๓๖** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๓๗** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๓๘** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๓๙** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๔๐** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๔๑** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๔๒** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๔๓** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๔๔** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๔๕** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๔๖** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๔๗** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๔๘** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๔๙** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๕๐** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๕๑** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๕๒** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๕๓** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๕๔** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๕๕** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๕๖** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๕๗** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๕๘** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๕๙** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๖๐** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๖๑** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๖๒** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๖๓** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๖๔** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๖๕** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๖๖** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๖๗** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๖๘** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๖๙** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๗๐** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๗๑** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๗๒** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๗๓** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๗๔** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๗๕** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๗๖** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๗๗** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๗๘** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๗๙** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๘๐** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๘๑** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๘๒** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๘๓** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๘๔** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๘๕** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๘๖** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๘๗** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได้ ในการขอขมาลาโทษนั้นจะต้องขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปนั้นเท่านั้น จะขอขมาลาโทษต่อหน้าภิกษุรูปอื่นด้วยไม่ได้ **ข้อ ๘๘** ผู้ปกครองจะต้องขอขมาลาโทษต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะตัวก็ได

วัดเป็นสถานที่สำหรับอยู่บำเพ็ญศาสนกิจแห่งภิกษุสามเณรผู้ต้องการความสงบสุข และเป็นที่เข้ามาบำเพ็ญกุศลของสาธุชนทั่วไป ศิษย์เป็นผู้มาอยู่วัดปฏิบัติภิกษุสามเณร และอาศัยวัดศึกษาอบรมความรู้ ความประพฤติให้ดีงาม ขั้นเดิมศิษย์วัดมีน้อยปกครองง่าย ต่อมาศิษย์วัดมีมากขึ้น ทำให้ปกครองยาก ถ้าปล่อยไว้ไม่จัดการควบคุมดูแลให้เป็นระเบียบ ก็จะเป็นเหตุให้วัดเสื่อมเสีย เป็นที่ติเตียน เป็นที่ไม่นิยม ไม่เป็นทางสงบสุขและไม่สมกับที่ได้ชื่อว่า มาเป็นศิษย์วัดเพื่อศึกษาอบรม ฉะนั้นจึงสมควรแท้ที่จะจัดการอบรมผู้เข้ามาอาศัยวัดให้ตั้งอยู่ในความประพฤติดีงามและเกิดความสงบสุข วัดจึงได้จัดตั้งระเบียบนี้ไว้ มีข้อความดังต่อไปนี้

หมวดที่ ๒
ส่วนที่ ๑ ข้อปฏิบัติ

ข้อ ๓๖ ศิษย์วัด ต้องปฏิบัติ ดังนี้ ๑) ต้องแต่งกายสุภาพเรียบร้อย ๒) ต้องมีความเคารพนบนอบ ต่อพระภิกษุสามเณรผู้ใหญ่ ๓) ต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระภิกษุสามเณรผู้ปกครอง ๔) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นอันธพาล ๕) ต้องไม่ดื่มสุราหรือของมึนเมา ๖) ต้องไม่เล่นการพนันทุกชนิด ๗) ต้องไม่เสพยาเสพติดให้โทษ ๘) ต้องไม่ประพฤติผิดศีลธรรม ๙) ต้องไม่ลักขโมยหรือยักยอกทรัพย์ของผู้อื่น ๑๐) ต้องไม่ทำร้ายร่างกายผู้อื่น ๑๑) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นนักเลงอันธพาล ๑๒) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนเกียจคร้าน ๑๓) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในกาม ๑๔) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักง่าย ๑๕) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักโกรธ ๑๖) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักน้อยในลาภสักการะ ๑๗) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในลาภสักการะ ๑๘) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๑๙) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๒๐) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๒๑) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๒๒) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๒๓) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๒๔) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๒๕) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๒๖) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๒๗) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๒๘) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๒๙) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๓๐) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๓๑) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๓๒) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๓๓) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๓๔) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๓๕) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๓๖) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม ๓๗) ต้องไม่ประพฤติตนเป็นคนมักมากในการสะสม

พระสงฆ์นานาชาติ ในวัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๒๕๐๖ วัดบวรนิเวศวิหารได้มีพระภิกษุชาวยุโรปเข้ามาพำนักเป็นครั้งแรก คือ **พระขันติปาโล** ชื่อเดิม ลอเรนซ์ ชาร์ล มิลล์ เป็นชาวอังกฤษ เข้ามาพำนักเมื่อ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๖ พระขันติปาโลบวชเป็นสามเณรที่ประเทศอังกฤษ มีชื่อว่า สุชีวะ แล้วเดินทางไปอยู่ที่วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย ในสมัยพระธรรมธีรราชมหามุนี (ธีร์ ปุณฺณโก) เป็นเจ้าอาวาส ต่อมาได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ สมาคมมหาโพธิ (หรือวัดลังกา) เมืองแบงกะลอร์ รัฐกานาตกะ (เดิมชื่อไมซอร์) อินเดียใต้ โดยพระธรรมธีรราชมหามุนี เป็นพระอุปัชฌาย์ แล้วเดินทางเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย มาพำนักและอุปสมบทซ้ำเป็นพระภิกษุในสังกัดของสำนักนี้

พระขันติปาโล ได้อยู่จำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลานาน ต่อมา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงส่งไปเป็นพระธรรมทูตปฏิบัติศาสนกิจเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำอยู่ที่วัดพุทธรังษี นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย ร่วมกับพระธรรมทูตไทยอีก ๑ รูป นับเป็นพระธรรมทูตรุ่นแรกที่นำพระพุทธศาสนาเถรวาทไปสู่ทวีปออสเตรเลีย ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นที่นับถือและประดิษฐานมั่นคงลงในทวีปนั้นสืบมาจนทุกวันนี้

ภายหลังพระขันติปาโลลาสิกขา แต่ก็ยังคงทำหน้าที่สอนพระพุทธศาสนาอยู่ที่ประเทศออสเตรเลียในฐานะเป็นอุบาสกคนหนึ่ง

พระชาวต่างชาติอีกรูปหนึ่งที่เคยพำนักและศึกษาพระพุทธศาสนากับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในวัดบวรนิเวศวิหาร ก่อนที่จะอุปสมบท ยุคเดียวกับพระขันติปาโล คือ **พระราชสุเมธาจารย์** หรือที่รู้จักกันทั่วไปในนามว่า พระอาจารย์สุเมโธ ในหนังสือ **ธรรมปรากฏ ชีวประวัติพระราชสุเมธาจารย์** ได้เล่าไว้ความว่า

> …เพื่อนคนหนึ่งที่วัดมหาธาตุ แนะนำให้ไปบวชที่วัดบวรนิเวศวิหาร เพราะมีพระชาวต่างชาติจำพรรษาอยู่ อาจช่วยให้บวชได้ง่ายขึ้น ท่านจึงมุ่งไปวัดบวรฯ เพื่อกราบเรียนขอคำชี้แนะวิธีอุปสมบทเป็นพระภิกษุในประเทศไทย และได้รับคำแนะนำเป็นอย่างดี ทั้งมีโอกาสได้พบพระชาวอังกฤษรูปหนึ่งนามว่า พระขันติปาโล ซึ่งได้ชักชวนท่านให้มาพักปฏิบัติที่คณะสูงภายในวัดบวรฯ เพื่อเตรียมความพร้อมก่อนบวช…
>
> *…ท่านสมเด็จพระญาณสังวรมีความสามารถที่จะอธิบายให้ชาวต่างประเทศเข้าใจคำสอนของพุทธศาสนาได้อย่างลึกซึ้ง เรามีศรัทธาในวิธีการสอนของท่านสมเด็จฯ เพราะตรงและถูกกับจริตของเรา…*

ระหว่างพำนักที่วัดบวรนิเวศวิหาร ท่านมีโอกาสได้เรียนการภาวนากับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์เป็น พระสาสนโสภณ พระองค์ทรงเมตตาจัดโครงการฝึกอบรมกรรมฐานทุกวันเสาร์และวันอาทิตย์โดยทรงเป็นพระอาจารย์อบรมธรรม และนำเจริญวิปัสสนากรรมฐานด้วยพระองค์เอง เนื่องด้วยพระองค์ทรงตรัสภาษาอังกฤษและภาษาอื่นได้หลายภาษา จึงมีศิษย์ต่างชาติจำนวนไม่น้อยที่ได้รับประโยชน์จากโครงการอบรมนี้

ต่อมา พระอาจารย์สุเมโธได้อุปสมบท และไปอยู่ศึกษาปฏิบัติธรรมในสำนักวัดหนองป่าพง ของพระโพธิญาณเถร หรือหลวงพ่อชา สุภทฺโท และได้ออกไปสั่งสอนพระพุทธศาสนา ณ ประเทศอังกฤษ ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทสายวัดป่าแบบไทยเป็นที่แพร่หลายและได้รับความนิยมนับถือไปทั่วยุโรป

หลังจากที่มีพระภิกษุชาวยุโรปรูปแรกที่เข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารแล้ว เป็นเหตุให้ชาวยุโรปชาติอื่น ๆ ได้ติดตามมาบรรพชาอุปสมบทบ้าง มาพำนักอยู่ชั่วคราวเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาบ้าง ต่อเนื่องมาอีกมากและมากขึ้นตามลำดับ กระทั่งทางวัดต้องจัดคณะสูงเป็นเสนาสนะสำหรับพำนักของพระภิกษุชาวต่างประเทศ และเป็นที่พักอาศัยชั่วคราวของชาวต่างประเทศ (ทั้งเอเชียและยุโรป) ที่เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างเป็นสัดส่วนโดยเฉพาะ เรียกว่า **คณะสูงนานาชาติ**

ทางวัดยังจัดให้มีการสอนพระพุทธศาสนาโดยเน้นพิเศษในเรื่องสมาธิกรรมฐานแก่ชาวต่างประเทศทั้งพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ทั่วไป ทำการสอนที่ภายในบริเวณกุฏิเจ้าอาวาส เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะเป็นผู้สอนเองโดยส่วนมากและมีภิกษุอื่นเป็นผู้สอนบ้าง จน พ.ศ. ๒๕๒๗ ทรงเลิกไปเพราะทรงมีพระภาระอื่นมาก นับแต่นั้นมา วัดบวรนิเวศวิหาร ก็มีพระภิกษุชาวตะวันตก ทั้งยุโรป อเมริกา รวมทั้งเอเชีย หลายเชื้อชาติมาอยู่จำพรรษา พรรษาละหลายรูปตลอดมามิได้ขาดจนปัจจุบัน บางรูปบวชชั่วคราวแล้วก็ลาสิกขา บางรูปบวชอยู่นานปีแล้วจึงกลับไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศของตน ท่านเหล่านี้ ได้ทำให้ชาวโลกรู้จักประเทศไทยและพระพุทธศาสนาในประเทศไทยไปพร้อมกัน นับว่าพระภิกษุสามเณรต่างชาติเหล่านี้ได้ทำประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

วัดบวรนิเวศวิหารในยุคของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

เป็นช่วงเวลาที่พระภิกษุสามเณรชาวต่างประเทศมาจำพรรษาและศึกษาพระพุทธศาสนามากที่สุด รวมทั้งคฤหัสถ์ชาวต่างประเทศด้วย เฉพาะพระภิกษุสามเณรจากเอเชีย ยุโรป อเมริกา และออสเตรเลีย ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นอุปัชฌาย์บวชให้ นับแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ อันเป็นปีแรกที่ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร จนถึง พ.ศ. ๒๕๔๒ มีจำนวนถึง ๑๗๖ รูป จำแนกตามรายชื่อประเทศได้ดังนี้

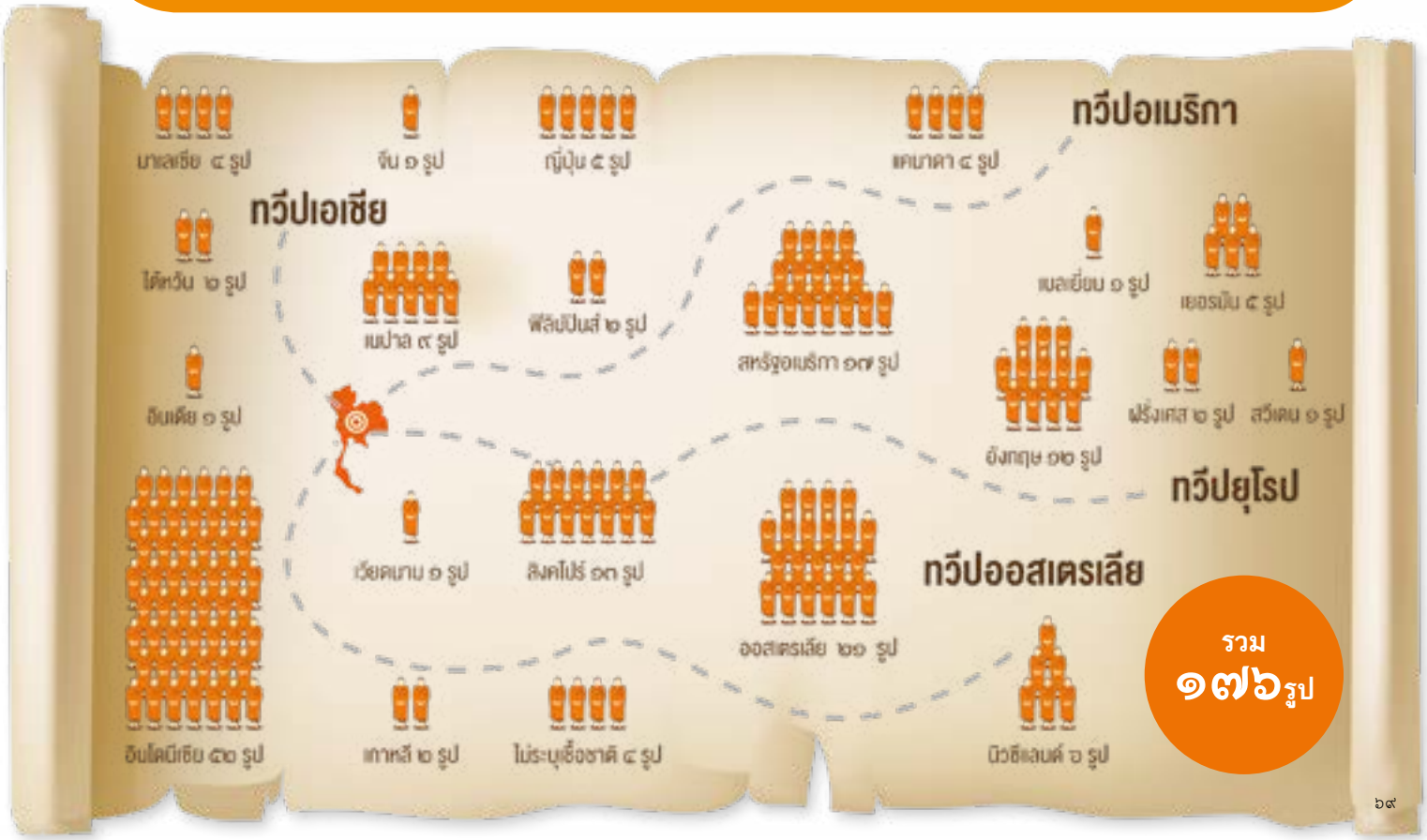

การศึกษาของคณะสงฆ์

นอกจากพระกรณียกิจที่ได้ทรงปฏิบัติในส่วนของการวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นการสนองพระคุณพระอารามซึ่งได้ทรงพำนักมาตั้งแต่พรรษาต้น ๆ มาจนสิ้นพระชนม์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจในส่วนกลางของคณะสงฆ์โดยรวมมาตั้งแต่ไหนแต่ไร เริ่มต้นตั้งแต่ทรงอยู่ในฐานะเป็นเลขานุการของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เป็นเหตุให้ทรงได้สังเกตและได้ทรงผ่านพบประสบการณ์บริหารงานคณะสงฆ์โดยตรงจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ยิ่งทรงเจริญพรรษายุกาลมากขึ้น ทรงเพิ่มพูนด้วยสมณศักดิ์ที่ได้รับพระราชทาน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยิ่งมีงานที่ต้องทรงปฏิบัติรับผิดชอบเพิ่มพูนขึ้นตามไปด้วย เพื่อง่ายแก่ความเข้าใจจะได้เล่าถึงพระกรณียกิจที่เกี่ยวกับการคณะสงฆ์ด้านการศึกษาเสียก่อนเป็นส่วนแรก จากนั้นจึงจะค่อยกล่าวเรื่องการบริหารคณะสงฆ์โดยทั่วไปในภายหลัง

เป็นกรรมการตรวจนักธรรมและบาลีสนามหลวง ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการการตรวจแห่งสนามหลวงเรื่อยมา ตั้งแต่นักธรรมชั้นตรีถึงเอก ตั้งแต่ประโยค ป.ธ. ๓ ถึง ป.ธ. ๙

กล่าวถึงเรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์ การเข้ามาบวชเรียนในพระพุทธศาสนาตามธรรมเนียมของไทยเรานั้น มิใช่บวชเข้ามาเป็นพระภิกษุเพื่ออยู่เปล่า หากแต่หน้าที่สำคัญที่สุดของพระภิกษุคือการศึกษาเล่าเรียน และเป็นการศึกษาเล่าเรียนแม้จนตลอดเวลาที่ครองภิกขุภาวะ ต่อเมื่อ “ลาสิกขา” (สิกขาหมายความถึงการศึกษา) นั่นแหละ การศึกษาในฐานะเป็นพระภิกษุจึงสิ้นสุดลง การศึกษาของคณะสงฆ์แต่ดั้งเดิมมา นอกจากการจัดหลักสูตรการศึกษาเบื้องต้นที่เรียกว่า นักธรรมตรี โท เอก แล้วก็เน้นการศึกษาภาษาบาลี เพื่อจะได้มีความรู้ความสามารถที่จะเข้าใจพระคัมภีร์ และถ่ายทอดพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาจากภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาต้นฉบับมาเป็นภาษาไทยได้โดยถูกต้อง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินหรือทางราชการเองก็ถือเป็นราชการสำคัญที่จะส่งเสริมให้พระภิกษุสงฆ์ศึกษาเล่าเรียนตามแนวทางนี้ จึงจัดให้มีการสอบสนามหลวง จัดความรู้เป็นลำดับชั้น เรียกว่า “ประโยค”

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสอบไล่ได้เปรียญธรรม ๙ ประโยคซึ่งเป็นชั้นสูงสุด และได้ทรงเป็นครูสอนความรู้เพื่อเตรียมการสอบเปรียญธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์มาแต่ไหนแต่ไร แต่นอกจากนั้น ในช่วงเวลาแห่งพระชนมชีพของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เอง การศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบแผนใหม่ก็ได้เกิดขึ้น

เมื่อปลาย พ.ศ.๒๔๘๘ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงพระสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต และนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งเป็นองค์กรเดิมที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้น เพื่ออุดหนุนส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ ตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส โดยเน้นการเตรียมความรู้เพื่อเข้าสอบเปรียญธรรม ได้ทรงตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งแรกของประเทศไทยขึ้น โดยอาศัยนามมหามกุฏราชวิทยาลัยอันเป็นมงคลนาม และมีเกียรติประวัติมาเก่าก่อนเป็นรากฐาน มหาวิทยาลัยที่ทรงตั้งใหม่นี้ ในชั้นแรกเรียกว่า “สภาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย” เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เวลานั้น ยังเป็นแต่เพียงพระเปรียญ ได้มีส่วนร่วมในการก่อตั้งด้วยรูปหนึ่ง ร่วมกับพระเถระธรรมยุติกาอีกหลายรูป ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยชุดแรก ต่อมาไม่นาน ก็ได้ทรงเป็นอาจารย์บรรยายวิชาพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎกด้วย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ
ขณะยังทรงเป็นพระเปรียญ

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่
พระสาสนโสภณ

พ.ศ. ๒๕๐๔ เมื่อทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว ได้ทรงรับตำแหน่งประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยด้วย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยิ่งมีความรับผิดชอบเต็มที่ในการพัฒนาการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนี้ให้เจริญก้าวหน้า ในเวลาไล่เลี่ยกัน คณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายก็ได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง มีนามว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดการเรียนการสอนอยู่ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์ ขณะที่ฝ่ายมหามกุฏราชวิทยาลัยจัดการเรียนการสอนอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ในขั้นแรกทีเดียวฐานะของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งยังไม่ชัดเจน เนื่องจากทั้งฝ่ายมหานิกายและฝ่ายธรรมยุติกาต่างรับผิดชอบในการจัดตั้งและดำเนินการโดยคณะสงฆ์ไทยซึ่งเป็นภาพรวมยังมิได้ให้การรับรอง

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่
พระสาสนโสภณ

พ.ศ. ๒๕๐๙ ทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ซึ่งเป็นสถาบันฝึกอบรมวิชาการชั้นสูงสำหรับพระสงฆ์ที่จะออกไปปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูตเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ กรมการศาสนาจัดตั้งขึ้นโดยความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ในความอุปถัมภ์ของรัฐบาล เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาชั้นสูงให้แก่พระสงฆ์ เพราะจะเป็นประโยชน์ต่อการสั่งสอนและเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในและต่างประเทศ จึงทรงเสนอแนวพระดำริต่อคณะกรรมการอำนวยการฯ และผู้ที่เกี่ยวข้องให้มีการจัดการศึกษาระดับปริญญาโทขึ้นในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยบรรจุหลักสูตรพระธรรมทูตไปต่างประเทศไว้เป็นส่วนหนึ่งของปริญญาโท พระดำริดังกล่าวได้รับการพิจารณาจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดี และได้มีการร่างโครงการศึกษาขั้นปริญญาโทของคณะสงฆ์ขึ้น แต่โครงการนี้ก็หยุดชะงักไปเพราะความไม่พร้อมในหลาย ๆ ด้าน (กระทั่ง ๒๐ ปีต่อมาพระดำริดังกล่าวนั้นจึงได้รับการสานต่อโดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ได้เปิดหลักสูตรปริญญาโทสำหรับพระสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐)

ในระหว่างนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงเสนอมหาเถรสมาคมให้รับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ เพราะก่อนหน้านี้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีสถานะเสมือนสถาบันการศึกษาที่ดำเนินการโดยเอกชน ทางคณะสงฆ์ไม่ได้รับรอง ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเป็นอันมาก จนกระทั่ง เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๑๒ มหาเถรสมาคมได้พิจารณาและรับรองการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งว่าเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ และได้มีการก่อตั้งสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นในศกเดียวกัน เพื่อเป็นศูนย์กลางสำหรับส่งเสริมและกำกับนโยบายทั้งปวงในสังฆมณฑล พร้อมกันนั้นก็ทำหน้าที่ประสานงานระบบการศึกษาทุกสาขาของคณะสงฆ์

ปัจจุบันนี้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้มีพัฒนาการและปรับเปลี่ยนฐานะเป็นหน่วยงานในกำกับของรัฐ ทำหน้าที่เป็นสถาบันอุดมศึกษา เพื่อจัดการเรียนการสอนและการวิจัยในระดับสูง เรียกนามว่า “มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย” และ “มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” มหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งรับผู้เข้าศึกษาทั้งที่เป็นพระภิกษุและฆราวาส

นอกจากมหามกุฏราชวิทยาลัยซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกา ดังกล่าวมาแล้ว ยังมีนิติบุคคลอีกแห่งหนึ่งที่ทำงานควบคู่กันกับมหามกุฏราชวิทยาลัย และเป็นกำลังสำคัญ เสริมความเข้มแข็งให้กับงานของมหามกุฏราชวิทยาลัยเสมอมา นิติบุคคลนี้คือ **“มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์”** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นนายกกรรมการของมูลนิธิดังกล่าวอยู่หลายสิบปี ได้ทรงอำนวยการให้มูลนิธิสนับสนุนงานวิชาการที่สำคัญ ๆ หลายเรื่อง อาทิ

จริงอยู่ว่าพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทยนั้นได้มีการแปลมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร และได้พิมพ์ขึ้นคราวแรกในงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ไปแล้วครั้งหนึ่ง แต่การแปลพระไตรปิฎกครั้งนั้นยังมิได้แปลไปตลอดจนถึงอรรถกถาหรือคำอธิบาย เพื่อประโยชน์ในการศึกษาพระธรรมคำสอน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงโปรดให้แปลพระคัมภีร์อรรถกถาเพิ่มเติมขึ้นและโปรดให้มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์หนังสือชุดสำคัญนี้ขึ้น เรียกว่า **“พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย”** เป็นจำนวนหนังสือถึง ๙๑ เล่ม ประกอบเป็นหนึ่งชุด จำแนกเป็นพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม และอรรถกถาอีก ๔๖ เล่ม หนังสือชุดนี้มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์ขึ้นในโอกาสฉลอง ๒๐๐ ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นครั้งแรก

โปรดให้จัดตั้งแผนกหนังสือพระพุทธศาสนาภาษาต่างประเทศในมหามกุฏราชวิทยาลัย

เพื่อเป็นศูนย์รวมตำรับตำราและหนังสือทางพระพุทธศาสนาที่พิมพ์ขึ้นในภาษาต่างประเทศทุกภาษา ไม่จำกัดแต่เฉพาะเพียงภาษาอังกฤษ ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์และความสะดวกแก่ผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนานั่นเอง

โปรดให้มี
การแปล
พระไตรปิฎก
พร้อมทั้งอรรถกถา
จากบาลี เป็นภาษาไทย

โปรดให้มี
การแปลตำรานักธรรม
ชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก
เป็นภาษาอังกฤษ

โปรดให้มีการแปลตำรานักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ซึ่งเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์ไทยเป็นภาษาอังกฤษ เป็นประโยชน์ยิ่งสำหรับพระภิกษุสามเณรต่างประเทศ และชาวต่างประเทศทั่วไปที่สนใจพระพุทธศาสนา

พระทัศนะในเรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์

๐๔

“อันที่จริง ปัญญาทางธรรมกับทางโลกนั้น ต้องควบคู่กันไป การที่ได้มีสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้น ก็เพื่อที่จะประสานปัญญาทางธรรมกับปัญญาทางโลกคู่กัน ก็จะเป็นประโยชน์มาก พระภิกษุสามเณรปัจจุบันนี้ก็สนใจในการศึกษาแสวงหาปัญญาทางโลกด้วย เพื่อจะได้พูดกับชาวโลกเขารู้เรื่อง แต่ว่าต้องการวิธีการดำเนินการให้เหมาะสม และก็ต้องไม่ละทิ้งการศึกษาพระธรรมวินัยอันเป็นหลักของพระศาสนา”

๐๓

“เป็นความจำเป็นที่จะได้ให้ความรู้ทั้ง ๒ ด้านนี้เดินขนานกันไป คือทั้งทางโลกและทางธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้ โลกกับธรรม อาณาจักรกับพุทธจักรก็มีอยู่ใกล้กัน ขนานกัน พบกัน เป็นความประสานกันในทางปัญญา เมื่อเป็นความประสานกันในทางปัญญาดังกล่าวแล้ว ความเคารพนับถือกัน ความใกล้ชิดต่าง ๆ ความเข้าใจกันต่าง ๆ ก็จะเป็นและเกิดขึ้น ต่างก็สนับสนุนซึ่งกันและกัน ให้ดำเนินไปสู่ความเจริญ”

๐๒

“ก็ขอให้ดำเนินการจัดการศึกษาพระธรรมวินัยให้ดีพอสมควร แต่การที่จะกีดกันในทางโลกนั้นบัดนี้เป็นสิ่งที่ไม่ควร ก็ต้องสนับสนุน เพราะเป็นการให้แสงสว่าง แต่ว่าต้องรักษาในทางธรรมอันเป็นส่วนปริยัติศาสนานี้ให้เข้มแข็งด้วย กับควบคุมดูแลความประพฤติพระธรรมวินัยอย่าให้หละหลวม”

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เคยแสดงพระทัศนะที่สำคัญไว้เกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์และสมดุลระหว่างการศึกษาทางโลกและทางธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับมหาวิทยาลัยว่า

๐๑

“ในภาวะปัจจุบันนี้ เป็นภาวะที่ตรึงกันอยู่ระหว่างโลกกับธรรม เราทั้งหลายซึ่งเป็นผู้บริหารพระศาสนา ก็จำเป็นที่จะต้องรักษาธรรมะไว้เป็นหลัก และก็ต้องอย่าหลงไปทางโลก หมายความว่า ให้การศึกษาทางโลกตามสมควร เพราะว่าเป็นสมัยที่จะยืนยันไปทางเดียวไม่ได้”

ทรงสอนในมหาวิทยาลัยฝ่ายโลก

นอกจากการศึกษาของคณะสงฆ์แล้ว **เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังเป็นพระเถระรูปแรกที่ได้รับอาราธนาให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ** กล่าวคือ

พ.ศ. ๒๕๑๔ ทรงได้รับอาราธนาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ทรงเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยร่วมกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช โดยทรงบรรยายเรื่องพระพุทธ-ศาสนากับสังคมไทย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงเป็นพระเถระรูปแรก ที่ได้รับอาราธนาให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ ซึ่งในขณะนั้นการเรียนการสอนวิชาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยยังไม่เป็นที่แพร่หลาย

พ.ศ. ๒๕๒๐ ทรงได้รับอาราธนาจากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาสมถะและวิปัสสนา (ต่อมาเรียกว่าวิชาฝึกสมาธิตามแนวพุทธศาสนา) แก่นิสิตภาควิชาปรัชญาและศาสนา ซึ่งเป็นวิชาบังคับสำหรับนิสิตชั้นปีที่ ๔ วัตถุประสงค์สำคัญของวิชานี้คือมุ่งให้นิสิตได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาทั้งภาคปริยัติ (ภาคทฤษฎี) และภาคปฏิบัติ โดยมุ่งเน้นให้นิสิตได้รับการฝึกปฏิบัติสมาธิ อันจะเป็นผลดีต่อการปลูกฝังจริยธรรมและคุณธรรม

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จึงเป็นมหาวิทยาลัยแรกที่บรรจุวิชาสมถะและวิปัสสนาไว้ในหลักสูตรการศึกษา รวมทั้งวิชาทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ อีกหลายรายวิชา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงเป็นพระมหาเถระรูปแรกที่เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาสมถะและวิปัสสนาในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งทรงสอนต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายปีจึงมีพระเถระรูปอื่นมาสอนแทน

ในชั้นแรก ได้พานิสิตที่ลงเรียนวิชานี้ไปเรียนที่พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงพระเมตตามาบรรยายให้นิสิตฟัง พร้อมทรงนำการฝึกหัดทำสมาธิด้วยพระองค์เองตลอดมา กระทั่งทรงมอบหมายให้พระเถระรูปอื่นสอนแทน จึงได้ย้ายสถานที่เรียนมาที่หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และต่อมาได้ย้ายสถานที่ไปที่วัดโสมนัสวิหาร ซึ่งสะดวก เงียบสงบ และเหมาะสมยิ่งกว่าที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในระยะแรกที่เปิดสอนวิชาการฝึกทำสมาธิมีนิสิตที่สนใจลงทะเบียนไม่กี่คน และก็ค่อยเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ กระทั่งในปัจจุบันมีนิสิตที่สนใจลงทะเบียนเรียนวิชานี้นับจำนวนเป็นร้อย

ต่อมาได้มีสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ตั้งแต่ระดับอุดมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาและประถมศึกษาให้ความสนใจในการสอนการฝึกหัดทำสมาธิตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนากันมากขึ้น บางสถาบันก็ได้บรรจุวิชาการฝึกหัดทำสมาธิไว้ในหลักสูตรด้วย

ผู้จุดประกายในการศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ในหมู่พุทธศาสนิกชนทุกระดับ

พระองค์ยังทรงได้รับอาราธนาให้บรรยายเกี่ยวกับการฝึกทำสมาธิแก่นิสิตนักศึกษาสถาบันอื่น ๆ ตลอดถึงแก่ข้าราชการและบุคลากรในหน่วยราชการและองค์กรอื่น ๆ อีกอย่างกว้างขวาง นับได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเป็นผู้จุดประกายในการศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐานในหมู่พุทธศาสนิกชนทุกระดับ พระเกียรติคุณของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาเถระฝ่ายคันถธุระและทรงเชี่ยวชาญในฝ่ายวิปัสสนาธุระด้วยได้มีส่วนส่งเสริมให้เกิดความนิยมในการศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐานขึ้นในหมู่พุทธศาสนิกชนทุกระดับอย่างกว้างขวาง ไม่เฉพาะแต่ในด้านวิปัสสนาธุระคือการสอนฝึกทำสมาธิกรรมฐานเท่านั้น แม้ในด้านปริยัติคือการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงได้รับอาราธนาจากสถาบันการศึกษาและหน่วยราชการ องค์กรต่าง ๆ ไปทรงบรรยายหรือแสดงพระธรรมเทศนาอยู่เนือง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา

ประธานาธิบดีแห่งสงฆ์

ลักษณะพิเศษประการหนึ่งของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยคือ พระมหากษัตริย์ทรงถือเป็นพระราชภารธุระสำคัญที่จะทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้สถาพรยั่งยืน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุดน่าจะได้แก่กลอนเพลงยาวพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เมื่อร่วม ๒๐๐ ปีมาแล้วว่า

“ตั้งใจจะอุประถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี”

เพียงนี้ก็เห็นได้แล้วว่าทรงเรียงลำดับเรื่องการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาว่ามีความสำคัญก่อนเรื่องอื่นใดทั้งสิ้น หรือแม้จนตัวอย่างเรื่องที่เล็กน้อยที่สุดก็คือ นามพระราชทานสำหรับปืนใหญ่ประจำพระนครกระบอกหนึ่งที่มีมาตั้งแต่ครั้งต้นกรุงเช่นเดียวกัน มีนามปรากฏอยู่ในทำเนียบว่า “ปืนรักษาพระศาสนา” ดังนี้เป็นต้น

ที่ว่าทรงอุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนานอกจากทรงดูแลป้องกันภยันตรายทั้งจากภายนอกภายในที่จะมาเบียนบ่อนพระพุทธศาสนาแล้ว ยังทรงอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสามเณรผู้รู้ธรรม คือสอบไล่ได้เป็นเปรียญ และพระภิกษุผู้มีตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์ ได้แก่ พระสังฆาธิการและพระราชาคณะทั้งปวง ด้วยการพระราชทานนิตยภัต คือปัจจัยสำหรับบำรุงสมณบริโภคที่ทรงปวารณาถวายไว้เป็นประจำ (แต่จะเทียบว่าเป็นเงินเดือนนั้น หามิได้ เพราะไม่ใช่เรื่องที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงบังคับบัญชาหรือใช้สอยให้พระภิกษุสงฆ์เหล่านั้นทำคุณทำประโยชน์แก่บ้านเมือง หากแต่ทรงถวายนิตยภัตเพราะทรงพระราชศรัทธาและต้องพระราชประสงค์จะบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการสม่ำเสมอ) ทรงส่งเสริมการศึกษาของพระภิกษุสามเณรโดยการจัดสอบสนามหลวงดังได้กล่าวมาแล้ว ทรงสถาปนาหรือบูรณะวัดวาอารามสำหรับพระภิกษุสามเณรที่มาจากจาตุรทิศจะได้ใช้พำนักอาศัย ศึกษาและปฏิบัติธรรมได้โดยสะดวก

พระราชกิจสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวกับการคณะสงฆ์คือทรงปกครองดูแล เป็นธรรมเนียมสืบมาหลายร้อยปีที่จะพระราชทานสมณฐานันดรศักดิ์ให้พระสงฆ์มีอิสริยยศและตำแหน่งหน้าที่ในทางปกครอง ดังความที่ปรากฏในตอนท้ายของสัญญาบัตรพระราชทานสมณศักดิ์ว่า ***“ขอพระคุณจงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ อนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในพระอารามโดยควร”*** แต่เดิมมาในยุคเก่า การปกครองคณะสงฆ์มิได้รวมเป็นเนื้อเดียวกันตลอดทั้งพระราชอาณาจักรดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงอธิบายว่า ***“คณะใหญ่ทั้งสี่ (คือคณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง คณะอรัญวาสี) นั้น ต่างไม่ได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีกิจอันพึงจะทำร่วมกัน เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการสั่งฯ เจ้าคณะรูปใดมีสมณศักดิ์สูง เสนาบดีก็พูดทางเจ้าคณะรูปนั้น ๆ ...แต่ก่อนคณะแยกกันครอง หรือบางสมัยมีสังฆราช ก็เจริญอายุพรรษามีอยู่ก็เป็นแต่เพียงกิตติมศักดิ์ กระทรวงธรรมการจำต้องทำหน้าที่สังฆราช”*** ดังนั้นจึงกล่าวได้โดยย่อว่า ก่อนที่จะมีพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๕ ในรัชกาลที่ ๕) การปกครองคณะสงฆ์ดำเนินการโดยคฤหัสถ์ คฤหัสถ์เป็นผู้แต่งตั้งและถอดถอนพระอุปัชฌาย์ ตลอดไปจนถึงเป็นผู้ชำระวินิจฉัยอธิกรณ์มีเจ้าพนักงานในกรมสังฆการี มีบันดาศักดิ์หรือราชทินนามว่าขุนวินิจฉัยชาญคดี และขุนเมธาวินิจฉัย เป็นต้น

ก่อนพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕ ในรัชกาลที่ ๕) ขึ้นไป

คฤหัสถ์ปกครองพระ คฤหัสถ์เป็นผู้ตั้งและถอดถอนพระอุปัชฌาย์ คฤหัสถ์เป็นผู้วินิจฉัยอธิกรณ์ มีขุนนางเจ้าหน้าที่ชำระอธิกรณ์มีชื่อว่า ขุนวินิจฉัยซาญคดี ขุนเมธาวินิจฉัย พระสงฆ์ที่ละเมิดพระวินัยต้องรับโทษทางบ้านเมืองอีกส่วนหนึ่ง สถานการณ์ของคณะสงฆ์ได้ดำเนินมาในลักษณะนี้จนถึงรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕)
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่องราวเกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ในช่วงนั้นเป็นเรื่องเก่าที่คนทั่วไปมักจะไม่ทราบความเสียแล้ว แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีโอกาสได้รับประทานพระเมตตาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ทรงเล่าเหตุการณ์ในช่วงเวลาที่กรมธรรมการทำหน้าที่ดูแลการคณะสงฆ์ต่างพระเนตรพระกัณฑ์ โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ได้เสด็จมาที่กุฏิของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ และเล่าเรื่องต่าง ๆ ให้ฟัง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงบันทึกเรื่องที่รับสั่งเล่าไว้ว่า ***"ในสมัยสมเด็จกรมพระยาบำราบปรปักษ์ (ในรัชกาลที่ ๕) มีเสด็จออกพระก่อน ๑ ยามเป็นกำหนดเสด็จออกพระ ประทับนั่งบนเตียง พระหมอบเฝ้าที่พื้น เวลา ๑ ยาม กำหนดเฝ้าพระพุทธเจ้าหลวง จึงเสด็จออกพระก่อน ๑ ยาม กรมหมื่นปราบปรปักษ์โอรสของเสด็จในกรมเคยรับสั่งว่า ไม่นับถือพระ เห็นจะเป็นเพราะเห็นอาการเข้าเฝ้าของพระ..."***

เหตุการณ์ดำเนินมาในลักษณะนี้จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ได้วางระเบียบการปกครองคณะสงฆ์แบบใหม่ตามแนวพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ถึงกระนั้นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองคณะสงฆ์ก็ยังมีอยู่คล้ายเดิม (หากแต่เกิดมหาเถรสมาคมขึ้น) ประกอบด้วยเจ้าคณะใหญ่และรองเจ้าคณะใหญ่รวมแปดรูปเพื่อทรงปรึกษาเกี่ยวกับกิจการพระศาสนาประกอบพระบรมราชวินิจฉัย พอดีกับที่เหตุการณ์ช่วงนั้นเป็นเวลาว่างสมเด็จพระสังฆราช หลังจากสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุสฺสเทโว สา) สมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ แล้ว มิได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่อยู่นานปี หากแต่ทรงพระกรุณาโปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส (พระยศในขณะนั้น) ทรงเป็นประธานในที่ประชุมมหาเถรสมาคมจนตลอดรัชกาล

พ.ศ. ๒๔๕๓
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นล่วงมาถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๐ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ หลังจากนั้นราวปีเศษ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงหารือกับกระทรวงธรรมการว่า ***"เวลานี้ได้ฉันเป็นสังฆราชขึ้น น่าที่กระทรวงธรรมการจะปลดเปลื้องการพระสงฆ์ที่ตนไม่ถนัดถวายฉันเสียให้เป็นการเด็ดขาด จะได้เบาแรงและการจะดีขึ้น"***

เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระบรมราชโองการมอบการทั้งปวงซึ่งเป็นกิจธุระพระศาสนาถวายแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้เป็นมหาสังฆปริณายกเพื่อทรงเป็นธุระปกครอง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นจึงทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่ได้ทรงปกครองคณะสงฆ์โดยแท้จริง และทรงทำให้พระสงฆ์ได้ปกครองกันเองเป็นครั้งแรกในประวัติการณ์ของคณะสงฆ์ไทยสืบมาจนปัจจุบัน

หลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. ๒๔๗๕

ต่อมาอีกราวเกือบ ๓๐ ปี ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข ทางฝ่ายบ้านเมืองมีการแบ่งแยกอธิปไตยออกเป็นสามส่วน มีรัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาลยุติธรรมใช้อำนาจอธิปไตยด้านนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการตามลำดับ รัฐบาลในยุคนั้น มีความประสงค์ที่จะจัดการปกครองของคณะสงฆ์ใหม่ให้อนุวัติหรือคล้อยตามทำนองเดียวกันกับประเพณีการปกครองของฝ่ายอาณาจักร จึงมีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ขึ้นตามกฎหมายใหม่นี้ สมเด็จพระสังฆราชทรงบัญญัติสังฆาณัติโดยคำแนะนำของสังฆสภา ทรงบริหารคณะสงฆ์ทางสังฆมนตรี ทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ทางคณะวินัยธร กล่าวเฉพาะฝ่ายบริหาร การบริหารคณะสงฆ์แบ่งเป็นสี่องค์การ คือองค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ มีพระสงฆ์ผู้ดำรงตำแหน่งสังฆนายกรับผิดชอบการบริหารคณะสงฆ์ แต่ละองค์การมีสังฆมนตรีว่าการและสังฆมนตรีช่วยว่าการร่วมกันรับผิดชอบสองรูป ประกอบกันเป็นคณะสังฆมนตรี ทำนองเดียวกันกับคณะรัฐมนตรีที่ทำหน้าที่ด้านบริหารประเทศ

และเมื่อพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๘๔ นี้มีผลบังคับใช้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ทรงเข้ามาปฏิบัติพระภารกิจทางการคณะสงฆ์ที่สำคัญ ๆ ตั้งแต่ระยะเริ่มแรก ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๘๔
พระชนมายุ ๒๘ พรรษา
ทรงได้เป็นสมาชิกสังฆสภาโดยตำแหน่ง ในฐานะเป็นพระเปรียญธรรม ๙ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๘๘
พระชนมายุ ๓๒ พรรษา
เป็นพระวินัยธรชั้นอุทธรณ์

พ.ศ. ๒๔๙๐
พระชนมายุ ๓๔ พรรษา
ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ในราชทินนามที่ พระโศภนคณาภรณ์

พ.ศ. ๒๔๙๕
พระชนมายุ ๓๙ พรรษา
ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช ในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๔๙๘
พระชนมายุ ๔๒ พรรษา
ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๔๙๙
พระชนมายุ ๔๓ พรรษา
เป็นพระวินัยธรชั้นฎีกา และได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมในราชทินนามที่ พระธรรมวราภรณ์

พ.ศ. ๒๕๐๑
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สิ้นพระชนม์ พระศพประดิษฐานอยู่ ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลาถึง ๓ ปี จึงพระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ หลังจากพระราชทานเพลิงพระศพแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนา **สมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตฺติโสภิณ) สังฆนายก วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระองค์ที่ ๑๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์** สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม ได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆนายก จึงมีการตั้งคณะสังฆมนตรีชุดใหม่

พ.ศ. ๒๕๐๓
พระชนมายุ ๔๗ พรรษา
ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครองตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ สั่งการองค์การปกครองคณะธรรมยุตในคราวนั้น เป็นผลให้ทรงมีหน้าที่สั่งการดูแลรับผิดชอบการปกครองคณะธรรมยุต พร้อมกันกับทรงรักษาการเจ้าคณะภาคธรรมยุตทุกภาคด้วย เท่ากับทรงปกครองดูแลวัดและพระภิกษุสามเณรฝ่ายธรรมยุติกาทั่วราชอาณาจักร

คณะสังฆมนตรี พ.ศ. ๒๕๐๓

แถวหน้าสุด : สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ)
สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร ทรงฉายภาพกับคณะสังฆมนตรี ดังนี้

แถวที่ ๒ จากซ้าย : ๑. พระธรรมคุณาภรณ์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา (สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา **๒. พระธรรมรัตนากร (ทรัพย์ โฆสโก)** วัดสังเวชวิศยาราม (สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระวันรัต) เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง **๓. สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (จวน อุฏฺฐายี)** วัดมกุฏกษัตริยาราม (ต่อมาได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช) เป็นสังฆนายก **๔. พระธรรมวโรดม (ปุ่น ปุณฺณสิริ)** วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช) เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ **๕. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (วาสน์ วาสโน)** วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช) เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การสาธารณูปการ

แถวหลังสุด จากซ้าย : ๖. พระธรรมวราภรณ์ (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร (คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก) เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครอง **๗. พระธรรมทัศนาธร (ทองสุก สุทสฺโส)** วัดชนะสงคราม เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การสาธารณูปการ **๘. พระธรรมปาโมกข์ (วิน ธมฺมสาโร)** วัดราชผาติการาม (สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระมหาวีรวงศ์) เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา **๙. พระธรรมจินดาภรณ์ (ทองเจือ จินฺตากโร)** วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี) เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การเผยแผ่ **๑๐. พระธรรมมหาวีรานุวัตร (ไสว จิตวีโร)** วัดไตรมิตรวิทยาราม (สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นพระวิสุทธาธิบดี) เป็นสังฆมนตรี

คณะสังฆมนตรีชุดนี้ เป็นชุดสุดท้ายตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ต่อมาได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕

พ.ศ. ๒๕๐๔
พระชนมายุ ๔๘ พรรษา
ได้ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นพระอุปัชฌาย์ และรับพระราชทานสถาปนาเป็นพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรองที่ พระสาสนโสภณ

พ.ศ. ๒๕๐๕
เรื่องการใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ปรากฏว่าเกิดความขัดข้องและขัดแย้งขึ้นในการปกครองคณะสงฆ์ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ได้เข้าไปสังเกตการประชุมสังฆสภาแล้วพิจารณาเห็นว่ารูปแบบการปกครองตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ไม่เหมาะสมแก่การปกครองคณะสงฆ์ จึงได้มีการยกเลิกกฎหมายฉบับดังกล่าวและประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ โดยกำหนดให้สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทางมหาเธรสมาคม ทรงมีอำนาจทางกฎหมายและพระธรรมวินัย

พ.ศ. ๒๕๐๖
พระชนมายุ ๕๐ พรรษา
ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการมหาเธรสมาคมชุดแรกด้วยรูปหนึ่ง และได้ทรงอยู่ในมหาเธรสมาคมมาจนถึงที่สุดแห่งพระชนมชีพ

กรรมการมหาเธรสมาคมชุดแรก

๑. **สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (อยู่ ญาโณทโย)** วัดสระเกศ
ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช
(สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช)

๒. **สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (จวน อุฏฺฐายี)** วัดมกุฏกษัตริยาราม
(สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช)

๓. **สมเด็จพระวันรัต (ปุ่น ปุณฺณสิริ)** วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
(สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช)

๔. **พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (วาสน์ วาสโน)** วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
(สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช)

๕. **พระธรรมปัญญาบดี (วน จิตฺตาโณ)** วัดอรุณราชวราราม
(สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระพุฒาจารย์)

๖. **พระสาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฺฒโน)**
คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๗. **พระมหาโพธิวงศาจารย์ (สาลี อินฺทโชโต)** วัดอนงคาราม

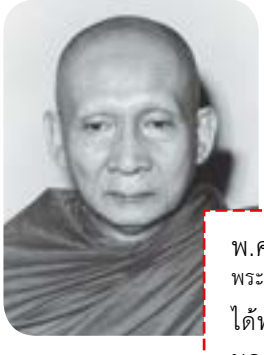

พ.ศ. ๒๕๑๕
พระชนมายุ ๕๙ พรรษา
ได้ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะนครหลวงกรุงเทพธนบุรี และเจ้าคณะจังหวัดสมุทรปราการ (ธรรมยุต) และทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ **สมเด็จพระญาณสังวร**

พ.ศ. ๒๕๑๗
พระชนมายุ ๖๑ พรรษา
ได้ทรงเป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๓๒
พระชนมายุ ๗๖ พรรษา
ทรงได้รับสถาปนาเป็น **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระองค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์** และทรงได้เป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

หลักการบริหาร
การพระศาสนา

จากที่เล่าสู่กันฟังมานี้เราจะเห็นได้ว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงปฏิบัติพระภารกิจของคณะสงฆ์ในตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ มาตั้งแต่พระชนมายุยังน้อย และน่าจะเป็นเพราะพระปรีชาในการบริหารงานคณะสงฆ์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้ทรงทำหน้าที่สำคัญเหล่านั้นตั้งแต่พระชนมายุยังน้อยและทวีความสำคัญเพิ่มขึ้นตามลำดับตลอดจนพระชนมชีพ ในการทำหน้าที่บริหารการพระศาสนาในตำแหน่งใดก็ตามทรงถือหลักสำคัญสามประการ กล่าวคือ

หลักข้อที่ ๑

ธาตุ จิรำ สตำ ธมฺโม

คือการบริหารพระศาสนานั้น เพื่อความดำรงอยู่แห่งพระสัทธรรม คือ ธรรมวินัย หรือพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึงการจัดการศึกษาให้พระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกาได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย หน้าที่ของผู้บริหารพระศาสนาจำเป็นจะต้องรักษาพระธรรมวินัยไว้เป็นหลัก แต่ก็ต้องผ่อนไปในทางโลก คือให้การศึกษาทางโลกตามสมควร เพราะเป็นสมัยที่จะยืนยันไปในทางเดียวไม่ได้

หลักข้อที่ ๒

ธมฺมธรา จ ปุคฺคลา

คือการบริหารพระศาสนานั้นต้องให้มีผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ซึ่งหมายถึงตั้งแต่ทรงจำ และทรงไว้ด้วยการปฏิบัติ คือให้มีผู้ปฏิบัติพระธรรมวินัยให้มีพระธรรมวินัยขึ้นในตน

หลักข้อที่ ๓

สงฺโฆ โหตุ สมคฺโค ว

คือผู้บริหารพระศาสนาจะต้องบริหารให้พระสงฆ์มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกันโดยธรรมวินัย และหลักของความพร้อมเพรียงกันนั้นก็คือ **หลักสาราณียธรรม ๖** นั้นเอง

หลักทั้งสามประการนี้ ถ้าว่าโดยย่อก็คือ การสร้างโรงเรียน สร้างคน และสร้างสามัคคี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องความสามัคคีนั้นทรงย้ำอยู่เสมอว่า

“ต้องพยายามรักษาความสามัคคี ความพร้อมเพรียงกันในระหว่างนิกาย อย่าให้เป็นศัตรูกัน แต่ให้เป็นมิตรกันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยกันรักษาพระศาสนา”

ขณะเดียวกันยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่ทรงย้ำอยู่เสมอคือ เป็นพระต้องมีงานทำ ถ้าไม่มีงานทำอยู่ว่าง ๆ ก็เป็นที่รำคาญ ฟุ้งซ่าน อยู่ไม่ได้ และงานโดยตรงของพระก็คือกรรมฐาน เป็นงานที่ขาดไม่ได้ ควรทำอยู่เสมอ ยิ่งว่างจากงานอื่น ๆ ยิ่งต้องทำกรรมฐาน ถ้าทิ้งกรรมฐานเสียแล้ว ใจก็มากไปด้วยกามตัณหาแล้วก็ร้อน แล้วอยู่ไม่ได้

ท้ายที่สุดทรงสรุปว่าทุกคนมีหน้าที่ปกครองอยู่ด้วยกันทั้งนั้น คือการปกครองตนเอง ไม่ว่าจะเป็นพระหรือเป็นฆราวาสจะต้องปกครองตัวเอง โดยจะต้องมีธรรมสำหรับปกครองตัวเองให้ดำเนินไปในทางที่ดีที่ชอบ และในการปกครองตนเองนั้น ถ้าทำกรรมฐานแล้วจะปกครองตนเองได้ง่ายขึ้น

หลักสาราณียธรรม ๖ หมายถึงหลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันหรือหลักธรรมที่เป็นพลังสร้างความสามัคคีหกประการ ได้แก่ กายกรรมอันประกอบด้วยเมตตา วจีกรรมอันประกอบด้วยเมตตา มโนกรรมอันประกอบด้วยเมตตา สาธารณโภคีคือการรู้จักแบ่งปันสิ่งของให้แก่กันตามควร สีลสามัญญตา คือความรักใคร่สามัคคีรักษาศีลอย่างเคร่งครัดและประพฤติสุจริตตามกฎเกณฑ์ของหมู่คณะ และข้อสุดท้าย ทิฏฐิสามัญญตา คือการมีความเห็นร่วมกัน รู้จักเคารพและรับฟังความเห็นผู้อื่น

คำว่า “สังฆราช”

ตามความหมายที่เข้าใจกันอยู่โดยทั่วไปมาแต่เก่าก่อน หมายถึง ผู้ที่เป็นประมุขของคณะสงฆ์ และได้รับตำแหน่งนั้นเพราะพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง มิได้เป็นเองตามใจชอบหรือยกย่องกันเองในหมู่ที่เป็นลูกศิษย์ คำว่าสังฆราชนี้ มีมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ดังปรากฏความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า *“มีปู่ครู มีเถร มีมหาเถร...สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร...”* และ *“...โปรยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคน...”* ความทั้งสองตอนนี้เมื่ออ่านประกอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่นแล้วเป็นที่เข้าใจได้ว่า การปกครองคณะสงฆ์ครั้งนั้นแบ่งเป็นสองคณะ เรียกว่าคามวาสีคณะหนึ่งจัดเป็นฝ่ายขวา เรียกว่าอรัญวาสีอีกคณะหนึ่งจัดเป็นฝ่ายซ้าย ผู้เป็นหัวหน้าของทั้งสองคณะ ดำรงตำแหน่ง “สังฆราช”

กรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตามทำเนียบสมณศักดิ์ครั้งกรุงเก่ามีตำแหน่งสังฆปริณายกสององค์เรียกว่าพระสังฆราชซ้าย ขวา มี “สมเด็จพระอริยวงศาสังฆราชาธิบดี” เป็นพระสังฆราชฝ่ายขวา ปกครองคณะเหนือคือบรรดาหัวเมืองที่อยู่ตอนเหนือของราชธานีขึ้นไป นับจากราชธานีเป็นเกณฑ์ และมี “พระพนรัต” เป็นพระสังฆราชฝ่ายซ้าย ปกครองคณะใต้ ทั้งสององค์มีเกียรติยศได้รับพระสุพรรณบัฏจารึกนาม แต่พระพนรัตนั้นไม่ได้เป็น “สมเด็จ” ส่วนพระสังฆราชฝ่ายขวาเป็นสมเด็จพระอริยวงศาสังฆราชาธิบดีทุกองค์ จึงเรียกว่า “สมเด็จพระสังฆราช” ถือกันว่ามีศักดิ์สูงกว่าสังฆราชฝ่ายซ้าย เป็นดังนี้เสมอมาตลอดจนสมัยกรุงธนบุรี

กรุงรัตนโกสินทร์

ครั้นมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลก็ได้ทรงดำเนินตามรอยแบบแผนที่มีมาแต่ก่อน โดยทรงสถาปนาพระมหาเถรผู้ใหญ่ที่เป็นที่เคารพสักการะของมหาชนทั่วไป และบางองค์ก็มีคุณูปการเป็นการส่วนพระองค์ด้วย เช่น เป็นพระราชอุปัชฌาจารย์บ้าง พระราชกรรมวาจาจารย์บ้าง ในสมัยที่ทรงพระผนวชหรือได้ถวายศาสโนวาทอยู่เป็นนิจบ้าง ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช บางพระองค์ก็ไม่ปรากฏราชทินนาม เช่น สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) และ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทั้งสามพระองค์นี้ไม่ปรากฏหลักฐานพระนามที่ทรงสถาปนา บางพระองค์ก็ปรากฏราชทินนามคล้ายคลึงกันบ้างแตกต่างกันบ้าง แต่ยังพอเห็นเค้าแบบธรรมเนียมที่มีมาแต่สมัยอยุธยา เช่น สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัตวราสังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมปรินายก พระนามนี้ได้ใช้สำหรับสมเด็จพระสังฆราชหลายองค์ ได้แก่ สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๓ องค์ที่ ๔ และองค์ที่ ๖ อีกพระนามหนึ่งที่ปรากฏพบบ่อยได้แก่พระนามว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระนามนี้ได้ใช้สำหรับสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๙ องค์ที่ ๑๒ และองค์ที่ ๑๔ จนถึงองค์ที่ ๑๘ มีข้อยกเว้นอยู่ว่า หากเป็นสมเด็จพระสังฆราชที่เป็นพระราชวงศ์จะทรงได้รับพระราชทานเกียรติยศในทางพระราชวงศ์เป็นหลัก เช่น ได้ทรงกรมเป็นกรมพระยา ในกรณีของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๘ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๐ ทรงกรมเป็นกรมพระ ในกรณีของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๗ ทรงกรมเป็นกรมหลวง ในกรณีของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๑ และองค์ที่ ๑๓ ตามลำดับ

การสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

ข้อที่ควรกล่าวอีกเรื่องหนึ่งคือ หากมิใช่สมเด็จพระสังฆราชที่เป็นพระราชวงศ์ซึ่งจะทรงจัดพระราชพิธีสถาปนาขึ้นทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเป็นการพิเศษ เช่น การพระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษกที่จัดพระราชทานสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสแล้ว การสถาปนาพระมหาเถระที่ไม่ได้เป็นพระราชวงศ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ก็ไม่ได้มีแบบแผนที่แน่นอนตายตัวแต่อย่างใด เมื่อครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ปรากฏร่องรอยแต่เพียงว่าเมื่อพระมหาเถรองค์ใดได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ก็แห่มาสถิต ณ วัดมหาธาตุ อันเป็นวัดสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ต่อมาในชั้นหลัง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร และ ในรัชกาลปัจจุบันในช่วงต้นรัชกาล พิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชมิได้แยกเป็นการพระราชพิธีต่างหาก แต่มักกระทำต่อเนื่องหรือรวมกันไปกับพระราชพิธีประจำปีที่มีความสำคัญ เช่น พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา หรือพระราชพิธีฉัตรมงคล เพิ่งจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งพิธีสถาปนาขึ้นเป็นพระราชพิธีเฉพาะท่ามกลางมหาสังฆสันนิบาต พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เมื่อคราวทรงสถาปนาสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุฏฐายี จวน) เป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็นคราวแรก และได้ถือเป็นแบบพระราชประเพณีสำหรับการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์ต่อ ๆ มา ตราบกระทั่งปัจจุบัน

ย้อนกลับไปกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสโน วาสน์) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ และได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเพลิงพระศพเมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ แล้ว เป็นเวลาสมควรที่จะได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาเพื่อโปรดสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะรูปใดรูปหนึ่งขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ มาตรา ๗ กำหนดให้การสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งตามโบราณราชประเพณี จะทรงสถาปนาจากสมเด็จพระราชาคณะรูปใดรูปหนึ่ง ในเวลานั้น พลเอกมานะ รัตนโกเศศ รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการซึ่งเป็นผู้รักษาการตามพระราชบัญญัติ จึงได้นำรายนามสมเด็จพระราชาคณะและข้อมูลที่เกี่ยวข้องขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา เพื่อทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย

สมเด็จพระราชาคณะ ในขณะนั้นมี ๖ รูป เรียงลำดับอาวุโสตามสมณศักดิ์ ดังนี้		สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะเมื่อวันที่
๑. **สมเด็จพระญาณสังวร** (สุวฑฺฒโน เจริญ คชวัตร ป.ธ.๙) วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร	อายุ ๗๕ พรรษา ๕๕	๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕
๒. **สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์** (ชุตินฺธโร ฟื้น พรายภู่ ป.ธ.๙) วัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร	อายุ ๘๔ พรรษา ๖๒	๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘
๓. **สมเด็จพระมหาวีรวงศ์** (ธมฺมสาโร วิน ทีปานุเคราะห์ ป.ธ.๙) วัดราชผาติการาม กรุงเทพมหานคร	อายุ ๘๒ พรรษา ๖๐	๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘
๔. **สมเด็จพระวันรัต** (จิตธมฺโม จับ สุนทรมาศ ป.ธ.๙) วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร	อายุ ๘๓ พรรษา ๖๒	๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐
๕. **สมเด็จพระพุฒาจารย์** (อาสโภ อาจ ดวงมาลา ป.ธ.๘) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร	อายุ ๘๕ พรรษา ๖๕	๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘
๖. **สมเด็จพระธีรญาณมุนี** (เขมจารี สนิธ ทั่งจันธร ป.ธ.๙) วัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร	อายุ ๗๘ พรรษา ๕๗	๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘

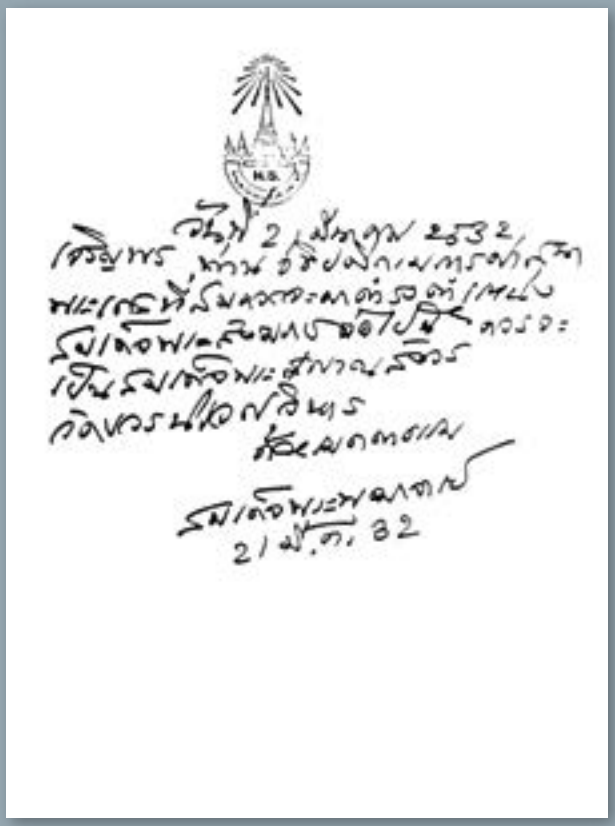

อนึ่งสมเด็จพระพุฒาจารย์ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช ได้มีสังฆทัศนะเกี่ยวกับการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชว่า ควรจะเป็นสมเด็จพระญาณสังวรวัดบวรนิเวศวิหาร และสมเด็จพระพุฒโฆษาจารย์ วัดสามพระยา ได้มีลิขิตขอถอนชื่อหากจะพึงมีเกี่ยวกับการเสนอรายนามเพื่อพิจารณาสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชในครั้งนี้

พลเอกมานะ รัตนโกเศศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้เสนอรายนามพระราชาคณะทั้ง ๖ รูป พร้อมสังฆทัศนะข้างต้นต่อนายกรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษา ณ วันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ ลงมติเห็นควรนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาถวายความเห็นว่า สมเด็จพระราชาคณะที่มีอาวุโสสูงทางสมณศักดิ์เป็นผู้เหมาะสม ได้แก่ **สมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร**

นายอนันต์ อนันตกูล เลขาธิการคณะรัฐมนตรีจึงได้มีหนังสือถึงราชเลขาธิการ ขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาการจะควรประการใดสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

หม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์ ราชเลขาธิการ ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดให้สถาปนา สมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นสมเด็จพระสังฆราช

อนึ่ง สำหรับราชทินนามที่จะได้รับพระราชทานสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชครานี้นั้น ตามแบบธรรมเนียมที่ได้เล่าสู่กันฟังมาแล้วข้างต้น เราจะพบว่าสมเด็จพระสังฆราชที่ไม่ใช่พระราชวงศ์และได้รับสถาปนาในรัชกาลปัจจุบันจะมีพระนามว่า “สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ” ด้วยกันทั้งสิ้น แต่สำหรับครั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเป็นพิเศษให้ใช้ราชทินนาม “ญาณสังวร” เช่นเดียวกันกับที่ได้ทรงใช้ เมื่อทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ เพียงแต่เมื่อเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ก็มีสร้อยพระราชทานนามเพิ่มเข้าไปตามตำแหน่งว่า สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เท่านั้น

พระรูปปั้น สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ประดิษฐาน ณ วัดราชสิทธาราม

พระนาม “ญาณสังวร” นี้ นอกจากจะเป็นราชทินนามของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้แล้ว ในอดีตได้เคยใช้เป็นพระนามของสมเด็จพระราชาคณะรูปอื่นเพียงรูปเดียวในประวัติศาสตร์ ได้แก่ สมเด็จพระญาณสังวร(สุก) แห่งวัดราชสิทธารามหรือวัดพลับทางฝั่งธนบุรี ตั้งแต่ครั้งทรงเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่พระญาณสังวรเถร และได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่สมเด็จพระญาณสังวรในภายหลัง เป็นที่เล่าขานกันมาจนทุกวันนี้ว่าเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นทรงสังวรในญาณเป็นอย่างยิ่ง เป็นเหตุให้พระกรุณาคุณและพระเมตตาคุณเด่นชัด ทรงมีฉายาที่เรียกกันทั่วไปในเวลานั้นว่า “สมเด็จพระสังฆราชสุก ไก่เถื่อน” อันมีความหมายว่าแม้ไก่ป่าที่ไม่คุ้นเคยกับคน ก็ยอมสงบนิ่งเมื่อเข้าใกล้สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น อย่างไรก็ดี สมเด็จพระสังฆราชสุก ไก่เถื่อน เมื่อถึงคราวที่ทรงรับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ ในรัชกาลที่ ๒ ก็ทรงได้รับพระราชทานพระราชทินนามใหม่ว่า สมเด็จพระอริยวงษญาณปริยัติวราสงฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมปริณายก ตามแบบธรรมเนียม หาได้ใช้ราชทินนาม “ญาณสังวร” เมื่อทรงดำรงตำแหน่งพระสังฆราชไม่

คราวนี้จึงเป็นครั้งแรกที่ราชทินนาม “ญาณสังวร” ได้เป็นทั้งราชทินนามสำหรับพระมหาเถรรูปเดียวกัน ทั้งเมื่อทรงเป็นสมเด็จพระราชาคณะ และทั้งเมื่อทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราช ที่เป็นดังนี้ก็น่าจะเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริเห็นว่าราชทินนามดังกล่าวเหมาะแก่พระคุณธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นอย่างยิ่งนั่นเอง

พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

ด้วยเหตุที่พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ ซึ่งเป็นเวลากว่าเสี้ยวศตวรรษแล้ว การเล่าความย้อนหลังเกี่ยวกับพระราชพิธีดังกล่าวโดยสังเขปน่าจะเป็นประโยชน์ และทำให้เราสามารถนึกย้อนเหตุการณ์สำคัญในครั้งนั้นได้โดยชัดเจน

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยที่จะทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระญาณสังวร ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องก็ได้ดำเนินการเพื่อเตรียมความพร้อมในการพระราชพิธีดังกล่าวตามราชประเพณี เรื่องแรกที่ต้องเตรียมการ คือ การจัดสร้างพัดยศสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่

กรมการศาสนาซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องนี้ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าพัดยศสมเด็จพระสังฆราชเล่มที่ใช้ในราชการอยู่ในเวลานั้นได้ใช้มาเป็นเวลานานแล้ว จึงมีลักษณะค่อนข้างเก่าประกอบกับใน พ.ศ. ๒๕๓๒ ซึ่งเป็นปีแห่งการพระราชพิธีนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์มานานกว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ ในราชวงศ์จักรี (มีการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๑) กรมการศาสนาจึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดสร้างพัดยศสมเด็จพระสังฆราชขึ้นใหม่ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดสร้างพัดยศสมเด็จพระสังฆราชเล่มใหม่ได้

แบบลายพัดยศสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราช
ที่สร้างขึ้นใหม่

ลักษณะพัดยศสมณศักดิ์ที่สร้างใหม่คราวนี้ เป็นพัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ พื้นบุผ้าตาดเงินสลับลูกดิ่นผ้าตาดทอง ปักดิ้นเลื่อมเงินและทองแล่ง ขอบพัดที่เป็นแฉกปักเป็นลายช่อใบเทศ ถัดเข้ามาปักลายน่องสิงห์อย่างลายเนื่อง ต่อเข้ามาปักเป็นลายเกลียวใบเทศกระหนาบแม่ลายซึ่งปักเป็นลายเกลียวกนก ชั้นที่ล้อมใจกลางพัดปักเป็นลายน่องสิงห์เนื่องกันทั้งสองข้าง ใจกลางเป็นรูปโคมทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ปักเป็นรูปพระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๙ ประกอบด้วยรูปพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ ภายใต้สัปตปฎลเศวตฉัตร ตรงกลางมีพระมหาอุณาโลมอยู่ในวงพระแสงจักรมีพระรัศมีเปล่งออกโดยรอบ เป็นลักษณะพิเศษแตกต่างจากพัดสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราชที่มีมาแต่ก่อน เพื่อแสดงให้เห็นถึงพระบรมเดชานุภาพ และการศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนา และเป็นพระเกียรติแก่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่ ด้ามพัดเป็นงาตัน ต้นด้ามเป็นเม็ดทรงมัณฑ์แกะลาย คอแกะลายเทพพนม ยอดพัดเป็นงาแกะเป็นรูปฉัตรสามชั้น

เมื่อใกล้ถึงวันพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช โหรหลวงคำนวณพระฤกษ์ถวายแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏในเช้าวันศุกร์ที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๒ และในภาคบ่ายวันเดียวกันเป็นการพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

พระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏ

สมเด็จพระญาณสังวร บรมนริศรธรรมนีติภิบาล
อริยวงศาคตญาณวิมล สกลมหาสังฆปริณายก
ตรีปิฎกปริยัติธาดา วิสุทธจริยาธิสมบัติ
สุวัฑฒนภิธานสงฆวิสุต ปาวจนุตตมพิสาร
สุขุมธรรมวิธานธำรง วชิรญาณวงศวิวัฒ
พุทธบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ
วิบุลสีลาจารวัตรสุนทร บวรธรรมบพิตร
สรรพคณิศร มหาปธานาธิบดี คามวาสี อรัณยวาสี
สมเด็จพระสังฆราช เสด็จสถิต
ณ วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร พระอารามหลวง
ทรงเจริญพระชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ
คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติวิรุฬหิไพบูลย์
ในพระพุทธศาสนาเทอญ

ส่วนการพระราชพิธีในภาคเช้า

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าปิยะรังสิต รังสิต เสด็จไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง กำหนดเวลา ๐๖.๔๙ น. เป็นประถมพระฤกษ์ สุดพระฤกษ์เวลา ๐๗.๑๙ น. เมื่อผู้แทนพระองค์เสด็จถึงพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ ๕ รูป มีสมเด็จพระวันรัต (จิตธมฺโม จับ) วัดโสมนัสวิหาร เป็นประธานสงฆ์ ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ ผู้แทนพระองค์ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร สมเด็จพระวันรัตถวายศีล

ครั้นได้เวลาพระฤกษ์ นายอำพัน ซอบใช้ เจ้าหน้าที่ลิขิต ๔ กองประกาศิต สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ทำหน้าที่อาลักษณ์ เริ่มจารึกพระสุพรรณบัฏตามพระนามดังนี้

เมื่อจารึกพระสุพรรณบัฏเสร็จแล้ว พระราชครูอัษฎาจารย์ (ละเอียด รัตนพราหมณ์) ประธานคณะพราหมณ์หลั่งน้ำเทพมนตร์ที่พระสุพรรณบัฏ เจิมแล้ววางใบมะตูมที่พระสุพรรณบัฏ เจ้าพนักงานเชิญพระสุพรรณบัฏบรรจุถุงผ้าตาดทองวางไว้บนพาน จากนั้นเชิญพานพระสุพรรณบัฏไปยังธรรมาสน์ศิลา เชิญพระสุพรรณบัฏขึ้นวางบนพานแว่นฟ้ากลีบบัวประดับมุกครอบด้วยคลุมปักดิ้นทอง เมื่อเสร็จการพระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏแล้วเจ้าหน้าที่กองประกาศิตเชิญพระสุพรรณบัฏไปยังสำนักราชเลขาธิการ มอบราชเลขาธิการ (หม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์) เชิญขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงเจิม เมื่อทรงเจิมแล้วเชิญกลับมาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำหรับการพระราชพิธีในช่วงบ่าย

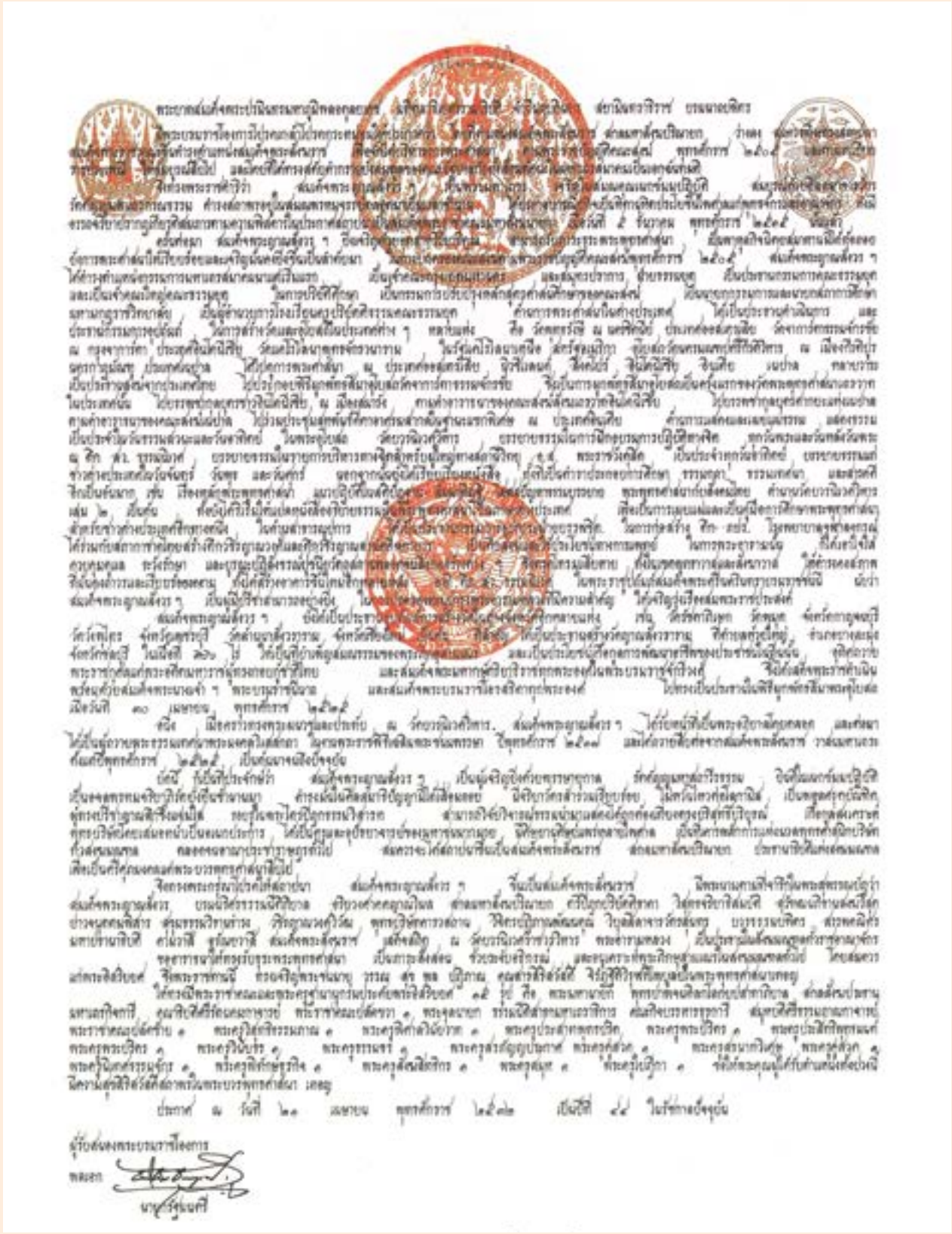

ประกาศพระบรมราชโองการใหญ่
สถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ

ส่วนการพระราชพิธี ในภาคบ่าย

~เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที~

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรชายาฯ และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา
มายังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อเสด็จฯ เข้าในพระอุโบสถแล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ
ทรงกราบ แล้วประทับพระราชอาสน์ สมเด็จพระญาณสังวร ถวายศีล ทรงศีล จบแล้ว

~เวลา ๑๗ นาฬิกา~

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานอาลักษณ์อ่านกระแสพระบรมราชโองการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช
ผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง ณ ที่นั้น ยืนขึ้นเคารพพระบรมราชโองการพร้อมกัน
เมื่อจบประกาศพระบรมราชโองการแล้ว สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ทรงเลื่อนพระองค์จากที่ประทับเดิมไปประทับเหนืออาสนะ
ซึ่งปูลาดด้วยพระสุจหนี่สีเหลืองสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช
สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) นั่งกระโหย่งเท้าและสวด **"สงฆราชฏฐปนานุโมทนา"** จบแล้ว
พระสงฆ์ในพิธีมณฑลพนมมือถวายอนุโมทนาและเปล่งวาจาสาธุขึ้นพร้อมกัน จากนั้นสมเด็จพระวันรัตนำสวด

โส อตฺถลทฺโธ สุขิโต วิรุฬฺโห พุทธสาสเน
อโรโค สุขิโต โหหิ สห สพฺเพหิ ญาติภิ.

พระสงฆ์ทั้งปวงในพิธีมณฑลพนมมือสวดรับพร้อมกันสามจบ

จากนั้น สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จไปประทับที่อาสนะ
ซึ่งปูลาดไว้ข้างพระแท่นเศวตฉัตรที่ต้นอาสน์สงฆ์สงฆมณฑล ส่วนสมเด็จพระราชาคณะและพระราชาคณะ
กรรมการมหาเถรสมาคมตามไปนั่งที่อาสน์สงฆ์ลำดับถัดจากสมเด็จพระสังฆราช

~เวลา ๑๗ นาฬิกา ๒๔ นาที~
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏแด่สมเด็จพระสังฆราช
ขณะนั้นพระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา พร้อมกันกับที่พระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักรเจริญชัยมงคลคาถา
และย่ำระฆังพร้อมกับระฆังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจ้าพนักงานประโคมสังข์ แตรดุริยางค์
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถวายพระสุพรรณบัฏ พระตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช พัดยศ ไตรแพร
และเครื่องสมณศักดิ์รวม ๑๙ รายการ
ภายหลังเมื่อเสร็จพระราชพิธีในช่วงสำคัญข้างต้นแล้ว สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ พระเถระผู้ใหญ่ฝ่ายมหานิกาย
และสมเด็จพระวันรัต พระเถระผู้ใหญ่ฝ่ายธรรมยุตถวายเครื่องสักการะ
สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
เสด็จฯ ไปถวายเครื่องสักการะตามลำดับ
ลำดับจากนั้น นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรี
นายอุกฤษ มงคลนาวิน ประธานรัฐสภา นายจำรัส เขมะจารุ ประธานศาลฎีกา เข้าถวายเครื่องสักการะตามลำดับ
เสร็จแล้วสมเด็จพระสังฆราชทรงกราบพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร เสด็จลงที่ระเบียงหน้าพระอุโบสถ
ทรงรับเครื่องสักการะของบรรพชิตญวน และบรรพชิตจีน จากนั้นจึงเสด็จออกจากพระอุโบสถไปประทับรถยนต์พระประเทียบ
ที่ประตูเกยหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามทางฝั่งด้านกระทรวงกลาโหม เสด็จไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร

พระตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช

อนึ่ง สมควรเล่าเพิ่มเติมด้วยว่าพระตราสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนั้น แรกสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้เคยเล่ามาแล้วว่าเป็นคราวแรกที่พระสงฆ์ในตำแหน่งพระสังฆราชได้ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เอง พระตรานี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้อย่าง พระตรามีลักษณะเป็นดวงกลม ทำด้วยงากลึง กว้าง ๘ เซนติเมตร กลางดวงตราเป็นจักร (หมายถึงธรรมจักร) มีกำใหญ่ ๔ ซี่ ในระหว่างนั้นมีกำเล็กช่องละ ๒ ซี่ เป็น ๘ ซี่ รวมกันทั้งหมดเป็น ๑๒ ซี่ ที่ดุมมีอักษร ธ ตัวขอม ข้างบนมีอุณาโลม ทั้งหมดนี้อยู่ในบุษบกซึ่งตั้งบนบัลลังก์ปลายเรียวรูปเหมือนพระที่นั่งบุษบกมาลา มีฉัตร ๕ ชั้นหนึ่งคู่ ตาลปัตรแฉกหนึ่งคู่อยู่ข้างทั้งซ้ายและขวา พื้นตราผูกลายกระหนกนกคาบ หมายความว่าพระพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมจักรปฐมเทศนาด้วยกำลังพระปัญญา มีอักษรที่ขอบว่า **“สกลคณาธิเบศร์ มหาสังฆปริณายก”** ดวงตราทั้งดวงมีเส้นวงกลมล้อมรอบ ๓ ชั้น พระตรานี้สร้างขึ้นตั้งแต่คราวนั้นแล้วก็ได้ใช้ในราชการเสมอมา จนทุกวันนี้ยังมิได้มีการสร้างใหม่แต่ประการใด

ในวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งประกอบด้วยคณะสงฆ์ ข้าราชการ และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ได้บำเพ็ญกุศลน้อมเกล้าถวายเนื่องในโรกาสได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ณ ศาลากลางจังหวัด ในโอกาสนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้โปรดให้จัดสร้างเหรียญพระรูปขึ้นสำหรับเป็นปฏิการแก่พุทธศาสนิกชนผู้มาร่วมงาน เป็นเหรียญพระรูปครึ่งพระองค์ เนื้อทองแดง ทรงรูปไข่ ขนาด ๑.๕ x ๒ เซนติเมตรขึ้น ด้านหน้าเป็นพระรูปเหมือน ด้านหลังเป็นรูปเจดีย์ ๓ องค์ จังหวัดกาญจนบุรี มีอักษรลายพระหัตถ์ อุ อ ม ในองค์พระเจดีย์ ด้านบนมีคาถาอำนวยพร อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ โดยมีอุณาโลมคั่นกลาง ใต้ฐานเจดีย์มีลายพระหัตถ์พระนามย่อ ญสส และ ๒๑ เมษายน ๒๕๓๒ เป็นเหรียญที่ทรงออกแบบด้วยพระองค์เอง

ลายพระหัตถ์ต้นแบบ

ด้านหลังเหรียญรูปเหมือนสมโภชสมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช ที่ทรงออกแบบเอง เพื่อประทานให้กับพุทธศาสนิกชนที่ไปร่วมในพิธีสมโภช ณ จังหวัดกาญจนบุรี

มีแบบธรรมเนียมมาแต่โบราณกาลว่าเมื่อพระภิกษุรูปใดได้รับสถาปนาให้ทรงดำรงตำแหน่งพระสังฆราชแล้ว ย่อมมีอิสริยศักดิ์เสมอเจ้านายชั้น “พระองค์เจ้า” การกราบทูลหรือการปฏิบัติทั้งปวงที่เกี่ยวข้อง ต้องใช้ราชาศัพท์ให้ถูกต้องเหมาะสม

ในขณะซึ่งพระภิกษุที่ทรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะ หาได้มีฐานะเสมอด้วยเจ้านายชั้นหนึ่งชั้นใดไม่

เป็นอันว่านับตั้งแต่วันศุกร์ที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๒ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ก็ได้ทรงรับพระภารกิจในหน้าที่ประธานในสังฆมณฑลทั่วราชอาณาจักร **“ทรงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในสงฆมณฑลทั่วไป โดยสมควรแก่พระอิสริยยศ”** ที่ทรงได้รับพระราชทาน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงผนวช ๒ ครั้ง
ครั้งแรก ทรงผนวชเป็นสามเณร ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ใน พ.ศ. ๒๔๐๙ เสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลา ๖ เดือน
ครั้งที่ ๒ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ภายหลังจากเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ใน พ.ศ. ๒๔๑๖ เสด็จฯ ประทับพระพุทธรัตนสถานมนทิราราม ในพระบรมมหาราชวัง เป็นเวลา ๑๕ วัน

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอาราธนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทวาวงศ์ และทรงผนวชประทับอยู่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาสในปัจจุบัน) ให้เสด็จมาทรงเป็นเจ้าอาวาสพระองค์แรกของวัดบวรนิเวศวิหาร

นับแต่นั้นมา วัดบวรนิเวศวิหาร
ก็ได้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ที่เสด็จออกทรงผนวช
ตลอดถึงพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวช

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ใน พ.ศ. ๒๔๔๗ เสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลา ๓ เดือน ๒๐ วัน

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดช กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ เสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลา ๓ เดือนเศษ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ใน พ.ศ. ๒๔๙๙ เสด็จฯ ประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลา ๑๕ วัน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ และได้เสด็จมาประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างวันที่ ๖ พฤศจิกายน ถึงวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๑ รวมเวลา ๑๕ วัน

ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องอื่นต่อไป สมควรจะได้กล่าวถึงเรื่องราวพิเศษที่อยู่ในความสนใจและความทรงจำของประชาชนคนไทยมาเป็นเวลาช้านาน และยังเล่าขานกันสืบมา แม้จนปัจจุบันและอนาคต นั่นคือเรื่องราวต่าง ๆ ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงมีโอกาสคุ้นเคยกับพระราชวงศ์ ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตลอดไปจนถึงเจ้านายอีกหลายพระองค์ ความที่ทรงรู้จักคุ้นเคยกันเช่นนี้เป็นกุศลและเป็นบุญแก่ประเทศชาติและประชาชนเป็นอย่างยิ่ง เพราะสำหรับประเทศไทยแล้ว สถาบันศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์มีความสำคัญยิ่งนักต่อการดำรงอยู่ของชาติ ความเป็นไปที่เกื้อกูลกันระหว่างสถาบันทั้งสอง จึงไม่มีผลเป็นอย่างอื่นนอกจากความผาสุกร่มเย็นและประโยชน์ที่ยั่งยืนสำหรับประชาชนคนไทย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีโอกาสได้เป็นที่รู้จักคุ้นเคยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ เวลานั้นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมื่อทรงดำรงพระสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช ผู้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชประสงค์ที่จะได้ทรงผนวชในพระพุทธศาสนามาช้านานแล้ว ต้นปีนั้นสมเด็จพระสังฆราช ผู้ที่ทรงนิยมนับถือด้วยวิสาสะอันสนิท และทรงถือว่ามีคุณูปการส่วนพระองค์มามากได้ประชวรลง พระอาการเป็นที่วิตกทั่วไปจนแทบไม่มีหวัง แต่ด้วยเดชะพระบารมีก็ได้หายประชวรไปได้อย่างน่าอัศจรรย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมฟังพระอาการหลายครั้ง ทรงพระดำริว่า ถ้าได้ทรงผนวชด้วยมีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นพระอุปัชฌายะแล้ว จะเป็นที่สมพระราชประสงค์ในอันที่จะได้ทรงแสดงพระราชคารวะและศรัทธาในองค์สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงตกลงพระราชหฤทัยที่จะทรงผนวช การนี้เป็นที่ตกลงกันว่าสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช จะทรงเป็นพระราชอุปัชฌาจารย์ ทรงผนวชในท่ามกลางสังฆสมาคมที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ จากนั้น เสด็จพระราชดำเนิน

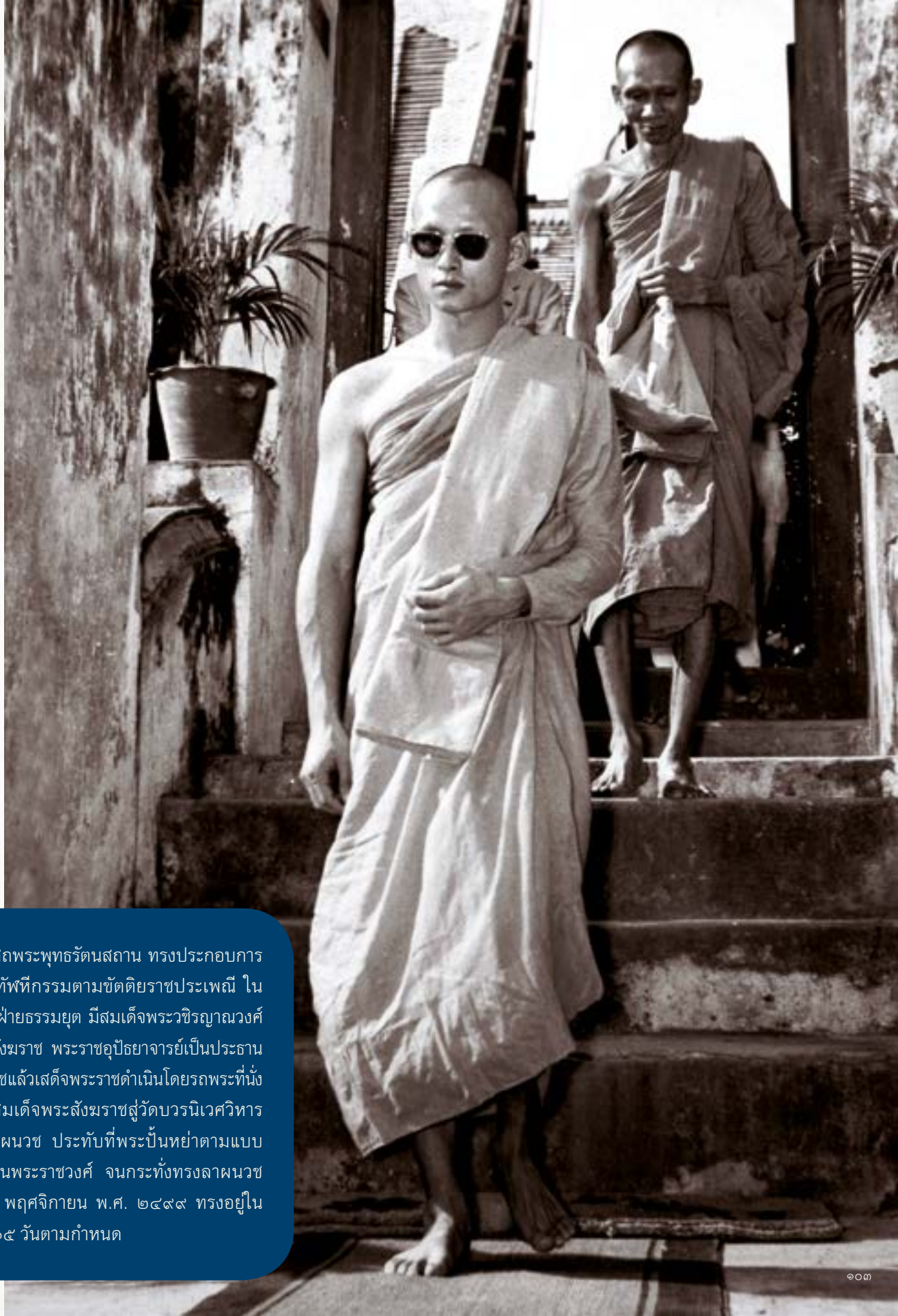

ยังพระอุโบสถพระพุทธรัตนสถาน ทรงประกอบการพระราชพิธีทัฬหีกรรมตามขัตติยราชประเพณี ในสังฆสมาคมฝ่ายธรรมยุต มีสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช พระราชอุปัชฌาจารย์เป็นประธาน เมื่อทรงผนวชแล้วเสด็จพระราชดำเนินโดยรถพระที่นั่ง พร้อมด้วยสมเด็จพระสังฆราชสู่วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างทรงผนวช ประทับที่พระปั้นหย่าตามแบบธรรมเนียมในพระราชวงศ์ จนกระทั่งทรงลาผนวช เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ทรงอยู่ในภิกขุภาวะ ๑๕ วันตามกำหนด

ในการทรงผนวชคราวนั้นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระโศภนคณาภรณ์ได้ทรงนั่งอยู่ในหัตถบาสในพระราชพิธีทรงผนวช ทั้งที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และที่พระอุโบสถพระพุทธรัตนสถาน ยิ่งไปกว่านั้น ทรงได้รับความวางพระทัยจากสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช ให้ทรงปฏิบัติหน้าที่พระอภิบาล (พระพี่เลี้ยง) ของภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลาที่ทรงผนวชด้วย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยประทานสัมภาษณ์ไว้ในหนังสือเรื่อง “สองธรรมราชา” ว่า

“ได้มีความรู้สึกว่าพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงพระผนวชตามพระราชประเพณีอย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ แต่ทรงพระผนวชด้วยพระราชศรัทธาที่ตั้งมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง มิได้ทรงเป็นบุคคลจำพวกที่เรียกว่า “หัวใหม่” ไม่เห็นศาสนาเป็นสำคัญ...ตัวอย่างเช่น เมื่อเสด็จฯ ไปทั้งในและนอกวัด ไม่ทรงสวมฉลองพระบาท เสด็จฯ ไปด้วยพระบาทเปล่าทุกหนแห่ง ทรงปฏิบัติกิจวัตรต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ ทรงรักษาเวลา เมื่อตีระฆังลงโบสถ์ทุกเช้าเย็น เวลา ๘ นาฬิกา และเวลา ๑๗ นาฬิกา ก็จะเสด็จลงโบสถ์ทันที...”

ด้วยฐานะที่ทรงสนิทสนมคุ้นเคยกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ครั้งที่ทรงผนวชนั้นเองทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นที่เคารพนับถือของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นที่ยิ่ง ดังจะเห็นได้จากการที่ได้ทรงรับหน้าที่ถวายพระธรรมเทศนาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศ์ต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระธรรมเทศนาที่เรียกว่า “พระมงคลวิเสสกถา” ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาพิเศษที่พระมหาเถระจะได้ถวายในพระราชพิธีพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา โดยพรรณนาถึงพระราชจรรยาของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินว่าได้ทรงปฏิบัติสอดคล้องต้องตามพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างไร เพื่อจะได้ทรงพิจารณาและบังเกิดพระปีติปราโมทย์แล้วทรงบำเพ็ญราชธรรมนั้นยิ่ง ๆ ขึ้น เป็นการอุปถัมภ์พระราชจรรยาให้ถาวรไพบูลย์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนานี้ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๕๑๗ คราวหนึ่ง และต่อมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๕ ก็ได้ทรงเป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนามงคลวิเสสกถานี้สืบเนื่องจากสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสโน วาสน์) มาจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๔๓ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระชนมายุมากขึ้น พระพลานามัยไม่เอื้อให้ทรงปฏิบัติหน้าที่สำคัญอันนี้ได้ จึงทรงผ่อนพระภาระในเรื่องนี้ให้แก่พระมหาเถระรูปอื่นแทน

ไม่เพียงแต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยในการปฏิบัติหน้าที่ในพระราชพิธีสำคัญ ๆ เท่านั้น หากแต่โดยส่วนพระองค์แล้ว ยังทรงมีความผูกพันใกล้ชิด และเป็นที่เคารพสักการะยิ่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ รวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ ดังสังเกตเห็นได้จากบ่อยครั้งที่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศล หรือเสด็จมาทรงบำเพ็ญพระกุศลในวาระสำคัญต่าง ๆ ที่วัดบวรนิเวศวิหารอยู่เนือง ๆ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชศรัทธาในเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยิ่งนัก ในเวลาที่ทรงปลีกพระองค์ได้จากพระราชกิจที่มีมากมายมหาศาล มักจะทรงขับรถยนต์พระที่นั่งด้วยพระองค์เอง เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มาทรงสนทนาธรรมและบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการส่วนพระองค์อยู่เสมอ

นอกจากนี้ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับแรมในต่างจังหวัด ไม่ว่าจังหวัดใดก็จะทรงอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้เดินทางไปด้วย เช่น เมื่อเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ ในเดือนมกราคมของทุกปี ก็จะทรงอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปประทับที่สำนักสงฆ์ดอยปุยซึ่งอยู่ห่างจากพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ไม่ไกลนัก เพื่อจะได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและสนทนาธรรมกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อโอกาสอำนวย แรกเริ่มสำนักสงฆ์ดอยปุยมีเพียงกุฏิไม้สูงสองชั้นหลังเดียว มีบันไดอยู่ด้านนอก เวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทรงสนทนาธรรมกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทั้งสองพระองค์จะทรงถอดฉลองพระบาทไว้ข้างล่าง และทรงมีพระราชปุจฉาวิสัชนาข้อธรรมกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นการส่วนพระองค์เป็นเวลานาน

ณ สำนักสงฆ์ดอยปุย

ความสงบสงัดและธรรมชาติอันสดชื่นคงช่วยให้คนทั่วไปได้พักผ่อนคลายความตึงเครียดจากการงานหรือความวุ่นวายในเมืองได้ไม่มากก็น้อย แต่สำหรับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แล้ว แม้ไปประทับอยู่ในที่สงบสงัดเช่นนั้นแล้ว แต่หน้าที่ของพระก็ไม่มีวันหยุด พระองค์ยังเสด็จตามขั้นบันไดทางเดินที่ลาดลงจากสำนักสงฆ์ดอยปุยมาที่หมู่บ้านแม้วเป็นระยะทางพอสมควรเพื่อรับบาตร และในบางโอกาสก็ได้เสด็จเยี่ยมเยียนสำนักสงฆ์ และวัดในบริเวณใกล้เคียง รวมทั้งสนทนากับชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ เป็นความชุ่มชื่นใจของผู้ที่ได้เฝ้ารับประทานพระเมตตาเป็นอย่างยิ่ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระมหากรุณาพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้อัญเชิญพระปรมาภิไธยย่อ ภปร. และพระนามาภิไธยย่อ สก. ประดิษฐานที่องค์พระมหามณฑปพุทธบาท ภปร.สก. วัดญาณสังวราราม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และทรงวางศิลาฤกษ์พระบรมธาตุเจดีย์มหาจักรีพิพัฒน์ วัดญาณสังวราราม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเขาชีโอน ซึ่งเป็นพื้นที่ภูเขาสูงรอบบริเวณวัดญาณสังวราราม

นอกจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะทรงรับอาราธนาไปประทับชั่วครั้งคราวตามพระตำหนักต่าง ๆ หรือเสด็จไปทรงเข้างานบำเพ็ญพระราชกุศลของหลวงแล้ว ในส่วนพระองค์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เอง ทรงให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับวันที่ ๖ เมษายนของทุกปี ซึ่งเป็นวันพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและวันที่ระลึกมหาจักรีบรมราชวงศ์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะทรงกำหนดเป็นกิจวัตรประจำทุกปี และเสด็จไปวัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี เพื่อบำเพ็ญพระกุศลวันแผ่นดินไทย อันมีความหมายว่าเป็นการบำเพ็ญพระกุศลอุทิศถวายแด่สมเด็จพระบุรพกษัตริย์และบรรพชนไทยทุกท่านทุกคน

บำเพ็ญพระกุศลวันแผ่นดินไทย

วัดญาณสังวรารามนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำริที่จะสร้างถวายสมเด็จพระมหาบุรพกษัตริยาธิราชเจ้าและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ คณะผู้สร้างวัดญาณสังวราราม ในความอุปถัมภ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงร่วมกับประชาชนชาวไทยสร้างสิ่งอันเป็นปูชนียวัตถุสถานสำคัญขึ้นหลายประการ ระหว่างการก่อสร้างก็ดี หรือเมื่อก่อสร้างแล้วเสร็จบริบูรณ์ก็ดี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดาทุกพระองค์ ทรงพระมหากรุณารับคำกราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพิธีต่าง ๆ สำหรับวัดญาณสังวราราม อยู่โดยตลอดไม่ว่าจะเป็นการวางศิลาฤกษ์หรือการฝังลูกนิมิตสำหรับอุโบสถ เป็นต้น สถานที่แห่งนี้ จึงเป็นอนุสรณ์แห่งความกตัญญูกตเวทีของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่ทรงมีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ยิ่งไปกว่านั้นทุกครั้งคราวที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ถึงพระดำริในงานพระกุศลของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่ว่าจะเป็นการบรรพชากุลบุตรศากยะที่เนปาล หรือการก่อสร้างซ่อมแซมวัดวาอารามต่าง ๆ ก็จะทรงพระกรุณาพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ทุกครั้งไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์มาบำเพ็ญพระราชกุศลและทรงสนทนาธรรมกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร อยู่เสมอ

เรื่องหนึ่งที่ไม่ค่อยมีผู้ใดได้ทราบนักคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงฟังแถบบันทึกเสียงการบรรยายธรรมต่าง ๆ ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อยู่เสมอ และหากทรงทราบว่าผู้ใดกำลังศึกษาปฏิบัติธรรมอยู่ก็จะพระราชทานสำเนาแถบบันทึกเสียงเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แก่ผู้นั้น พร้อมทั้งทรงแนะวิธีการฟังด้วย เช่น มีผู้ได้รับพระราชทานสำเนาแถบบันทึกเสียงดังกล่าวคนหนึ่งกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ รับสั่งเป็นช่วง ๆ ฟังไม่สนุก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสว่า **อย่าคิดไปก่อนว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะพูดว่าอย่างไร ถ้าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ หยุดก็ให้หยุดด้วย เมื่อผู้นั้นนำไปปฏิบัติตามก็พบว่า สำเนาแถบบันทึกเสียงนั้นเป็นธรรมบรรยายที่ดีที่สุดเรื่องหนึ่งของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ**

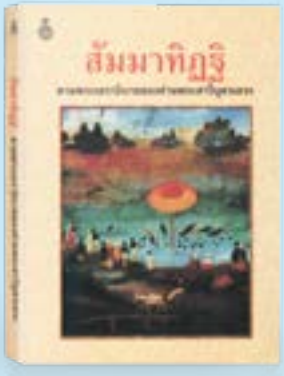

ธรรมบรรยายของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ บางเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสดับศึกษาแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าหน้าที่ถอดความออกมาเป็นหนังสือ พร้อมทั้งทรงตรวจทานต้นฉบับด้วยพระองค์เอง แล้วพระราชทานต้นฉบับมายังเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เพื่อให้จัดพิมพ์เผยแพร่ คือเรื่อง **สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ** พร้อมทั้งพระราชทานพระราชทรัพย์สำหรับการจัดพิมพ์ ด้วยทรงเห็นว่าธรรมบรรยายเรื่องสัมมาทิฏฐินี้มีประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาของประชาชนทั่วไป จึงสมควรที่จะได้เผยแพร่ให้กว้างขวาง

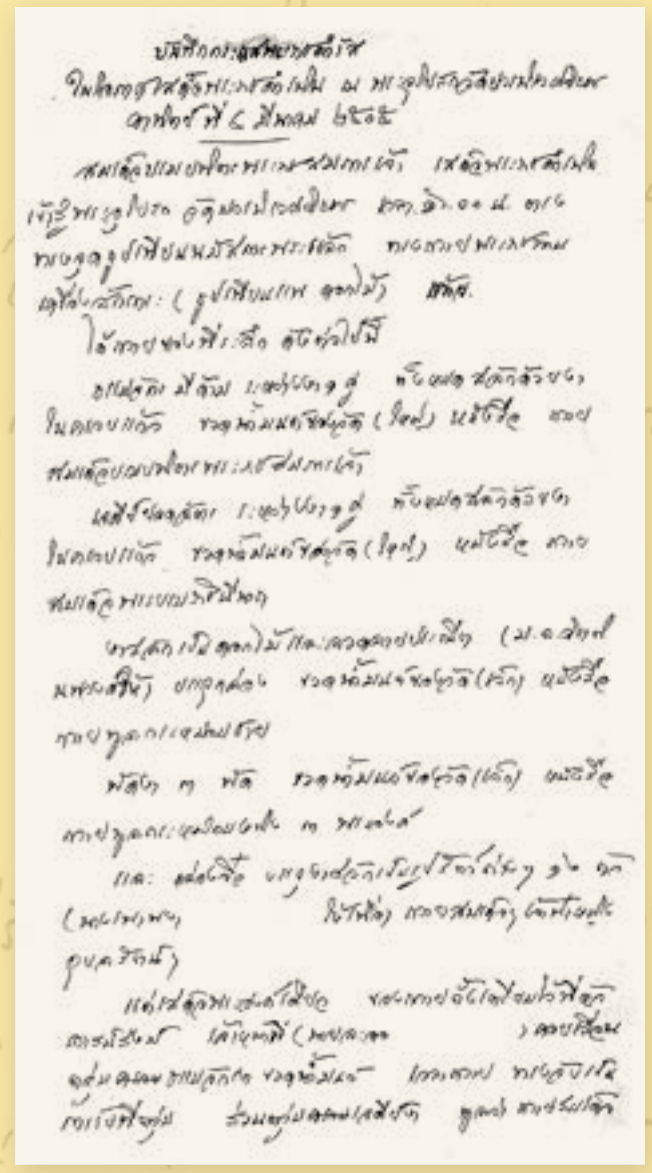

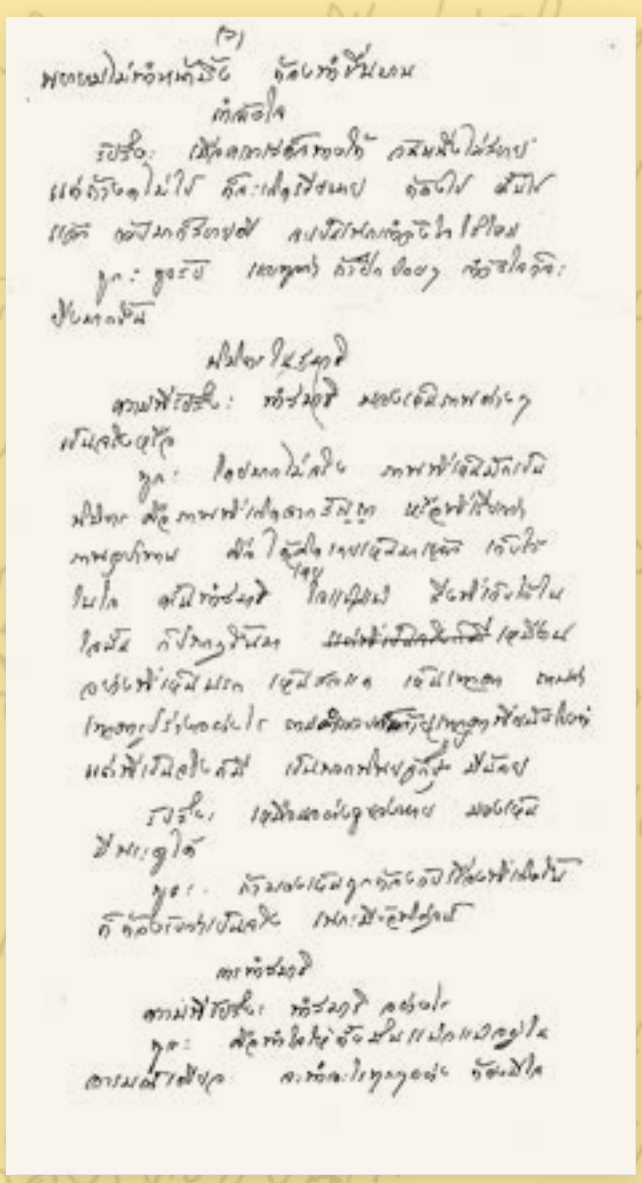

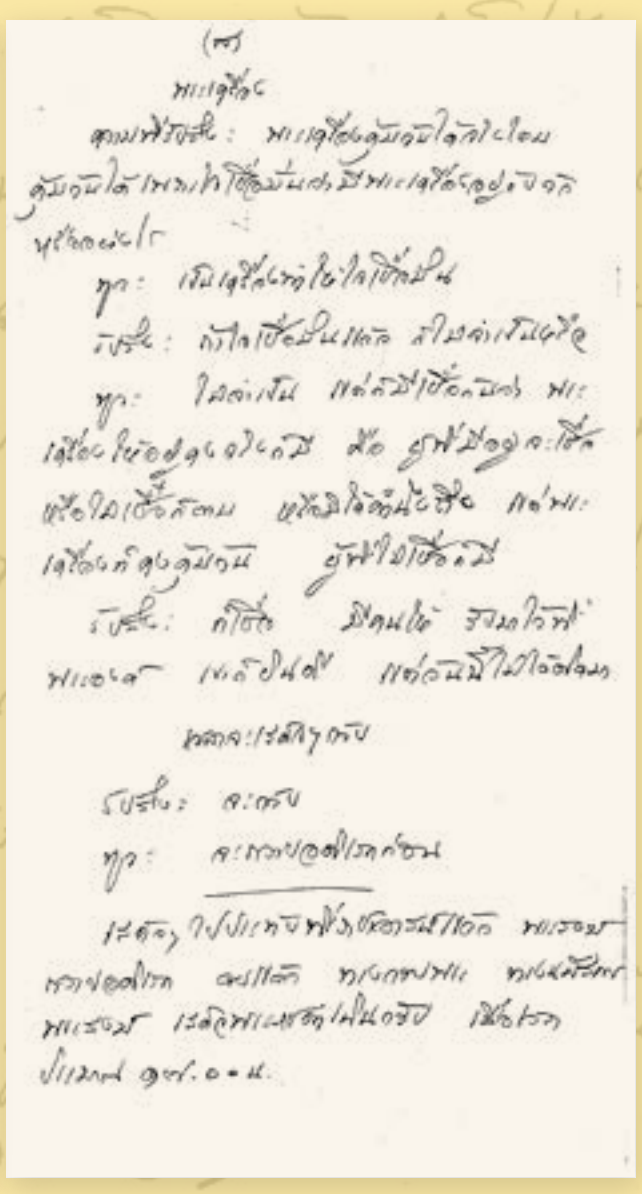

ลายพระหัตถ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ ทรงบันทึกเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์มาทรงสนทนาธรรม ณ พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

เมื่อ บรมบพิตร ทรงสนทนาธรรม กับ บวรธรรมบพิตร

เรื่องหนังสือสอนพระพุทธศาสนา

ความที่รับสั่ง : หนังสือสอนพระพุทธศาสนายากเกินไปแก่สมองเด็ก ให้เด็กเล็กๆ จำประวัติมากเกินไป

ทูลว่า : กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้จัดหลักสูตร

รับสั่ง : อย่างสอนอริยสัจจ์แก่เด็กเล็กๆ เหมือนอย่างจะให้เด็กเป็นพระอรหันต์ จะให้เด็กเข้าใจได้อย่างไร น่าจะสอนบทธรรมง่ายๆ ที่เป็นประโยชน์ในการอบรมเด็กด้วย เช่น ความเพียร และน่าจะจัดเป็นหลักสูตรสูงขึ้นไปโดยลำดับแทรกพุทธประวัติ นิทานชาดก บทสอนคฤหัสถ์ ศาสนาได้มีจัดทำไว้ทำนองนี้ น่าจะทำแจก หรือจำหน่ายถูกๆ ของกระทรวงก็ปล่อยไปเป็นส่วนของกระทรวง

ทูลว่า : จะนำกระแสพระราชดำรินี้ไปจัดทำ แต่การเขียนเรื่องให้เด็กอ่านนั้น เขียนแล้วคิดว่าง่ายเด็กเข้าใจ ครั้นไปลองสอนให้กับเด็ก คือให้เด็กอ่าน เด็กก็ไม่สนใจ

รับสั่ง : ถ้าประสงค์จะทดสอบก็ได้ เขียนส่งไปให้ทูลกระหม่อมเจ้าฟ้าหญิงอุบลรัตน์ฯ อ่าน ถ้าจะทดสอบอายุน้อยกว่านั้นก็ได้

การปฏิบัติพระองค์

ความที่รับสั่ง : การปฏิบัติพระองค์ให้เหมาะเป็นการยากต้องทำ ๒ อย่างพร้อมๆ กันอย่างหนึ่งต้องให้มีภาคภูมิ อีกอย่างหนึ่งต้องให้สุภาพ มิให้เป็นหยิ่ง หรือที่เรียกกันว่าเบ่ง และในสมัยประชาธิปไตย ก็ต้องให้เหมาะสมเข้ากันได้กับประชาชน

ทูล : ตามที่ได้ฟัง ได้ยินแต่เสียงชื่นชมในพระบารมี

รับสั่ง : ต้องคอยสังเกตเป็นบทเรียนและแก้ไขเรื่อยมา เมื่อคราวเสด็จภาคอีสาน วันหนึ่งเหนื่อยมาก หน้าบึ้ง กลับที่พักแล้วนึกขึ้นได้ว่าราษฎรได้มีโอกาสเห็นเราเพียงครั้งเดียวให้เขาเห็นหน้าบึ้งไม่ดี ต่อจากนั้น ถึงจะเหนื่อยมาก ก็ต้องพยายามไม่ทำหน้าบึ้ง ต้องทำชื่นบาน

กำลังใจ

รับสั่ง : เมื่อคราวเสด็จทางใต้ วันหนึ่งไม่สบาย แต่ถ้างดไม่ไป ก็จะเกิดเสียหาย ต้องไปครั้นไปแล้วกลับมาก็สบายดี จะเป็นเพราะกำลังใจใช่ไหม

ทูล ทูลรับ และทูลว่า : ฝึกบ่อยๆ กำลังใจก็จะยิ่งมากขึ้น

นิมิตรในสมาธิ

ความที่รับสั่ง : ทำสมาธิ มองเห็นภาพต่างๆ เป็นจริงหรือ

ทูล : โดยมากไม่จริง ภาพที่เห็นมักเป็นนิมิต คือภาพที่เกิดจากสัญญา หรือที่เรียกว่าภาพอุปาทาน คือได้เคยคิดเคยเห็นมาแล้ว เก็บไว้ในใจ ครั้นทำสมาธิใจแน่วแน่ สิ่งที่เก็บไว้ในใจนั้น ก็ปรากฏขึ้นมา เหมือนอย่างที่เห็นนรก เห็นสวรรค์ เห็นเทวดา ถามว่าเทวดารูปร่างอย่างไร ตามคำตอบ ก็คล้ายรูปเทวดาที่ผนังโบสถ์ แต่ที่เป็นจริงก็มี เป็นพวกทิพยจักษุ มีน้อย

รับสั่ง : เหมือนอย่างดูของหาย มองเห็น มีพระดูได้

ทูล : ถ้ามองเห็นถูกต้องกับเรื่องที่เกิดขึ้น ก็ต้องรับว่าเป็นจริง เพราะมีข้อพิสูจน์

การทำสมาธิ

ความที่รับสั่ง : ทำสมาธิอย่างไร

ทูล : คือทำใจให้ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในอารมณ์เดียว จะทำอะไรทุกๆ อย่าง ต้องมีใจเป็นสมาธิ ในทางปฏิบัติ จึงต้องใช้สมาธิทั้งนั้น แต่มักมีคนเข้าใจว่า ทำสมาธิต้องนั่งหลับตา

รับสั่ง : นั่นทำพิธี ทรงรู้สึกว่า เวลาทรงปฏิบัติราชกิจ ต้องทรงสำรวมพระราชหฤทัย เช่น คราวพระราชทานกระบี่นักเรียนนายร้อย เพียงหยิบให้ ถ้าไม่สำรวมใจมีผิด สำรวมใจอยู่ ก็ทำไม่ผิด

*ถอดความจากบันทึกลายพระหัตถ์เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่ได้ทรงบันทึกข้อสนทนาธรรมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

อิทธิ

ความที่รับสั่ง : หายตัว เป็นจริง หรือเป็นการสะกดจิตไม่ให้เห็น

ทูล : อาจเป็นการสะกดจิต แต่การล่องหนทะลุกำแพงออกไป ถ้าเป็นจริง ก็จะต้องทำตัวอย่างไรให้เล็ดลอดออกไปได้

รับสั่ง : มีในพระพุทธศาสนาหรือเปล่า

ทูล : มีแสดงไว้ แต่ไม่ใช่พระพุทธศาสนาโดยตรง มีแสดงไว้ก่อนในตำรับทางพราหมณ์

รับสั่ง : แต่มีแสดงไว้ในพระพุทธศาสนาด้วย

ทูล : ทูลรับพระราชดำรัส

รับสั่ง : อยู่ในที่นี้ แล้วคิดสะกดจิตคนที่อยู่ในที่อื่นได้ไหม

ทูล : เคยพบแต่ที่แสดงไว้ว่า อยู่ในที่เดียวกัน

พระเครื่อง

ความที่รับสั่ง : พระเครื่องคุ้มกันได้จริงไหม คุ้มกันได้เพราะใจเชื่อมั่นว่ามีพระเครื่องอยู่กับตัวหรืออย่างไร

ทูล : เป็นเครื่องทำให้ใจเชื่อมั่น

รับสั่ง : ถ้าใจเชื่อมั่นแล้ว ก็ไม่จำเป็นหรือ

ทูล : ไม่จำเป็น แต่ก็มีเชื่อกันว่า พระเครื่องให้อยู่คงจริงก็มี คือผู้ที่มีอยู่จะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม หรือมิได้คำนึงถึงแต่พระเครื่องก็คงคุ้มกัน คนที่ไม่เชื่อก็มี

รับสั่ง : ก็เชื่อ มีคนให้ รับมาไว้ที่พระองค์ เขาก็ยินดี แต่วันนี้ไม่ได้ติดมา

เวลาจะเสด็จฯ กลับ

รับสั่ง : จะกลับ

ทูล : จะถวายอดิเรกก่อน

มหาอุบาสิกา

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

นับจากวันที่ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่พระอภิบาลของภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลาที่ทรงผนวช เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ นั้น ถัดมายี่สิบปีเศษ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ทรงทำหน้าที่สำคัญคล้ายคลึงกันนี้อีกวาระหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงผนวช และได้เสด็จมาประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างวันที่ ๖ พฤศจิกายน ถึงวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๑ รวมเวลา ๑๕ วัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ทรงได้รับอาราธนาให้ทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์และได้ทรงทำหน้าที่เป็นพระอาจารย์ถวายพระธรรมวินัยตลอดเวลาที่ทรงผนวช

สำหรับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ นั้น ได้ทรงเคารพคุ้นเคยกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เพราะเมื่อยังทรงพระเยาว์ตลอดจนถึงทรงพระดรุณนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดให้เสด็จมานมัสการและรับถวายศาสโนวาท จากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ บ่อยครั้ง ทั้งได้เสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์มาทรงสนทนาธรรมกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ บ่อยครั้งเช่นกัน

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

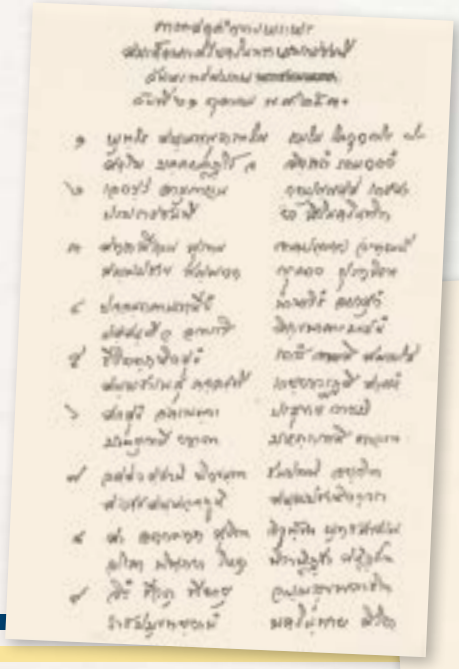

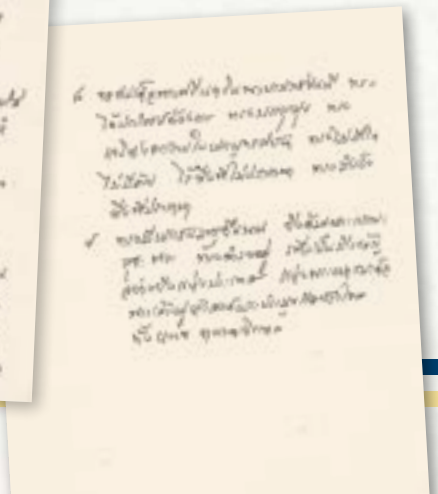

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณจาก สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีให้ได้เข้าเฝ้าฯ ยังที่ประทับ ณ นครโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๓ ระหว่างที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ และคณะ ได้เสด็จปฏิบัติศาสนกิจในทวีปยุโรป

เรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาช้านานแล้ว คือเรื่อง**หนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก** ปรากฏความตามบันทึกกระแสพระราชดำรัสในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้มีพระราชปรารภกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งได้จดบันทึกไว้โดยย่อว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าหนังสือสอนพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ มักยากเกินไปแก่สมองของเด็ก เน้นให้เด็กเล็ก ๆ จำรายละเอียดของประวัติเรื่องราวต่าง ๆ มากเกินไป ทรงทักว่า ถ้านำเรื่องอริยสัจไปสอนแก่เด็กเล็ก เหมือนอยากจะให้เด็กเป็นพระอรหันต์ เด็กจะเข้าใจได้อย่างไร ทรงพระดำริว่าน่าจะสอนบทธรรมะง่าย ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ในการอบรมเด็กด้วย เช่น ความเพียร และน่าจะจัดเป็นหลักสูตรที่มีความรู้สูงขึ้นไปโดยลำดับ แทรกพุทธประวัติ นิทานชาดก หรือธรรมะต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ตามวัยของผู้เรียน

พระราชปรารภข้างต้นนี้ สอดคล้องและเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับพระราชดำริในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี หรือ “สมเด็จย่า” ของประชาชน สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงใฝ่พระราชหฤทัยศึกษาและทรงรอบรู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง และมีพระราชประสงค์ให้ประชาชนคนไทยประพฤติปฏิบัติตามคำสอนในพระศาสนาที่ตนศรัทธานับถือ เพื่อให้เกิดความสงบสุข มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ด้วยเหตุนี้จึงทรงอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้เผยแผ่สาระทางพระพุทธศาสนาด้วยการใช้คำง่าย ๆ เพื่อที่ว่าประชาชนทั่วไปจะได้ทำความเข้าใจและประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การจัดรายการ “การบริหารทางจิต” ทางสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต สมเด็จพระบรมราชชนนีโปรดให้อาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่ครั้งยังเป็นพระสาสนโสภณ จัดดำเนินรายการทั้งสำหรับผู้ใหญ่ เด็กวัยรุ่น และเด็กเล็ก เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๑ เป็นต้นมา ครั้นเมื่อดำเนินรายการมาครบปีแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมคำบรรยายสำหรับผู้ใหญ่ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเรียบเรียงพร้อมด้วยคำบรรยายสำหรับเด็กวัยรุ่น ซึ่งคุณหญิงโสมรัสมิ์ จันทรประภา เรียบเรียงขึ้น พิมพ์เป็นเล่มสมุดสำหรับพระราชทานในวันวิสาขบูชา พ.ศ. ๒๕๑๒ และ ๒๕๑๓ และต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมคำบรรยายที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นผู้บรรยายหลังจากนั้น จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๓ สำหรับพิมพ์พระราชทานและหนังสือเรื่อง “การบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่” นี้ ได้พิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้งจนเป็นที่แพร่หลายทั่วไปจนบัดนี้

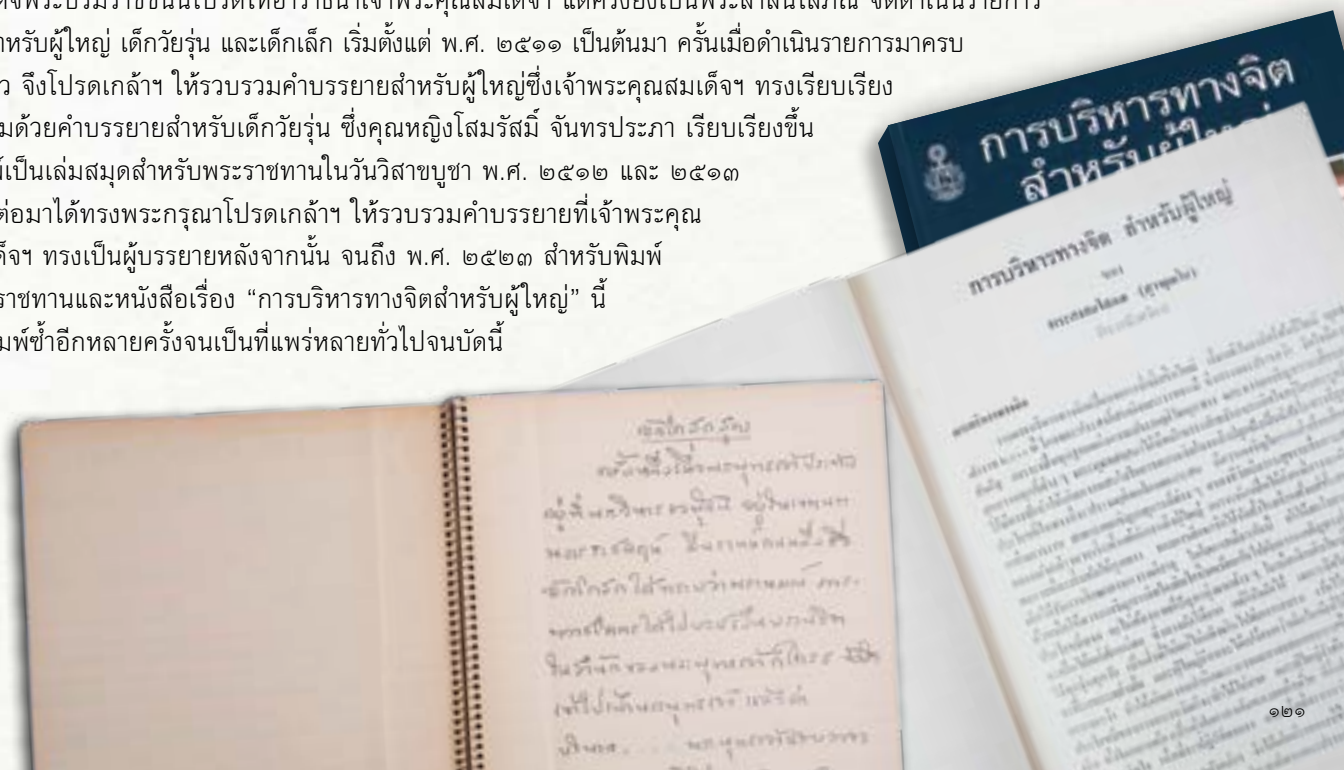

หนังสือตามพระราชดำริ
สมเด็จพระศรีนครินทราฯ

หนังสืออีกเล่มหนึ่งที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงสนพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง และทรงปรารถนาจะให้คนทั่วไปได้ศึกษาก็คือ “มิลินทปัญหา” หนังสือเล่มนี้รวบรวมหัวข้อปุจฉาวิสัชนาทางธรรมระหว่างพระนาคเสนเถระกับพระเจ้ามิลินท์ ที่มีการใช้อุปมาในกระบวนการวิสัชนาพระธรรมวินัยเพื่อให้เข้าใจง่าย โดยเฉพาะข้อธรรมที่ลุ่มลึก ทรงอ่านศึกษาหนังสือเล่มนี้โดยละเอียดจริงจัง แต่ละหน้าของหนังสือ ทรงขีดเส้นใต้ ทรงบันทึกหมายเหตุสาระสำคัญรวมทั้งทรงจดคำแปลคำศัพท์บาลีเป็นภาษาไทย อังกฤษ และฝรั่งเศสไว้ แต่เนื่องจากหนังสือเล่มนี้มีคำบาลีแทรกอยู่เป็นระยะ

แบบทำนองเทศน์สมัยเก่าและคำศัพท์ที่เรียงติดต่อกันยืดยาวเช่นนั้นย่อมทำให้ยากแก่ความเข้าใจ สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงทรงอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้ทรงช่วยปรับปรุงตัดคำบาลีและคำศัพท์ออกเสียบ้างโดยยังรักษาสาระสำคัญเดิมไว้ครบถ้วน แต่ชวนอ่านและสามารถทำให้เข้าใจในพระธรรมวินัยที่ยกขึ้นปุจฉาวิสัชนาได้ถนัดยิ่งขึ้น จากนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์หนังสือ **“มิลินทปัญหา”** ฉบับปรับปรุงนี้พระราชทานในวโรกาสที่ทรงมีพระชนมพรรษาครบ ๗ รอบ ต่อมาเมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้พระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ อีกครั้งหนึ่ง

นอกจากหนังสือเรื่องมิลินทปัญหาแล้ว ยังมีหนังสือเล่มไม่ใหญ่โตนักอีกหลายเล่มที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงอาราธนาให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเรียบเรียงถวาย ได้แก่ หนังสือเรื่อง **“วิธีปฏิบัติให้ถูกต้องทางธรรมะ” “พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร” “ศีล” “อวิชชา” “สันโดษ” “กรรม อักโกสกสูตร ขันติ”** และ **“พรหมวิหาร ๔”** ในการเรียบเรียงหนังสือเหล่านี้ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้พระราชทานพระราชดำริบางประการเป็นแนวทางการเรียบเรียง หรือทรงมีพระราชวิจัยเลือกสรรเฉพาะที่เป็นข้อสำคัญที่แสดงให้เห็นหลักธรรมและหลักปฏิบัติต่าง ๆ แล้วทรงอาราธนาให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงยกร่างต้นฉบับหนังสือขึ้นก่อนตามแนวพระราชประสงค์ แล้วประทานให้**นายขวัญแก้ว วัชโรทัย** นำไปทูลเกล้าฯ ถวายแด่สมเด็จพระบรมราชชนนี บางคราวสมเด็จพระบรมราชชนนีก็พระราชทานข้อคิดความเห็นต่าง ๆ เพิ่มเติมขึ้น แล้วเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็แก้ไขในแนวความตามพระราชประสงค์อีกครั้งหนึ่ง

หนังสือเหล่านี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีมีพระราชกระแสยกย่องว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสามารถเขียนเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่ายได้เป็นอย่างดี ปรากฏความดังลายพระหัตถ์ที่พระราชทานไปยังนายขวัญแก้ว ในฐานะผู้ประสานงานเป็นหลายครั้งว่า

“ศีล ที่ท่านเจ้าคุณสาสนโสภณเขียน ฉันได้อ่านหลายครั้งแล้ว เห็นว่าดีมาก”

“คำนำสำหรับหนังสือเรื่อง ศีล นั้นก็ดีแล้ว จัดการพิมพ์ได้ ท่านเจ้าคุณสาสนฯ ท่านเขียนดีจริง ๆ”

“เรียนท่านเจ้าคุณสาสนฯ ว่าที่ท่านได้กรุณาเขียนหนังสืออย่างมากมายตามความเห็นของฉันนั้น ท่านทำประโยชน์มากสำหรับคนทั่วไป”

เมื่อทั้งสองพระองค์ทรงตรวจแก้และทรงอ่านทานจนสมบูรณ์พร้อมแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงโปรดให้จัดพิมพ์เผยแพร่สู่ประชาชนทั่วไป เป็นประโยชน์แก่นสารยั่งยืนสืบมาจนทุกวันนี้

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเรียกเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ว่า “หลวงปู่” อันแสดงถึงความเคารพนับถือและความสนิทใกล้ชิดที่ทรงมีต่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทั้งทรงห่วงใยพระพลานามัยของ “หลวงปู่” ดังจะเห็นได้ว่า บางครั้งมีผู้มาเข้าเฝ้าจำนวนมากจนทำให้เลยเวลาเสวย จึงทรงมีลายพระหัตถ์เขียนป้ายบอกให้ผู้เข้าเฝ้ารอก่อนเมื่อถึงเวลาเสวย ป้ายนี้ปรากฏลายพระหัตถ์ว่า

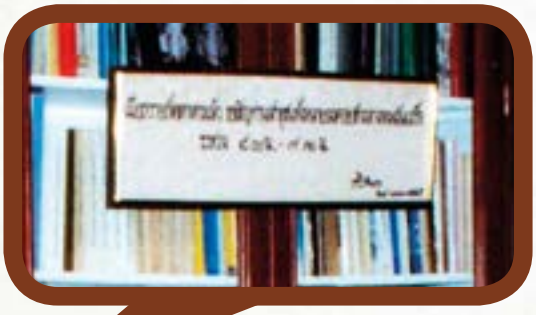

“เมื่อถวายภัตตาหารแล้ว ขอเชิญท่านสาธุชนทั้งหลายคอยข้างล่างจนฉันเสร็จ ระหว่าง ๘.๐๐น. - ๙.๓๐ น.

(พระหัตถเลขา)

สิรินธร”

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงแสดงพระองค์เสมือนเป็นศิษย์พระองค์หนึ่งของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

เช่น เสด็จฯ มาทรงถวายสักการะและถวายภัตตาหารแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในวันคล้ายวันประสูติ ๓ ตุลาคม มิได้ขาด พร้อมทั้งทรงปล่อยนกปล่อยปลาที่คูหลังตำหนักคอยท่า ปราโมช บ่อยครั้ง บางครั้งก็เสด็จฯ มาทรงสนทนาธรรมเป็นการส่วนพระองค์ ณ ตำหนักคอยท่า ปราโมช

เมื่อครั้งทรงศึกษา ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ได้ทรงปรึกษาเรียนรู้ในทางวิชาการกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อยู่เสมอ ดังที่ได้ทรงไว้ในกิตติกรรมประกาศ ในวิทยานิพนธ์เรื่อง **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท** อันเป็นพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ว่า

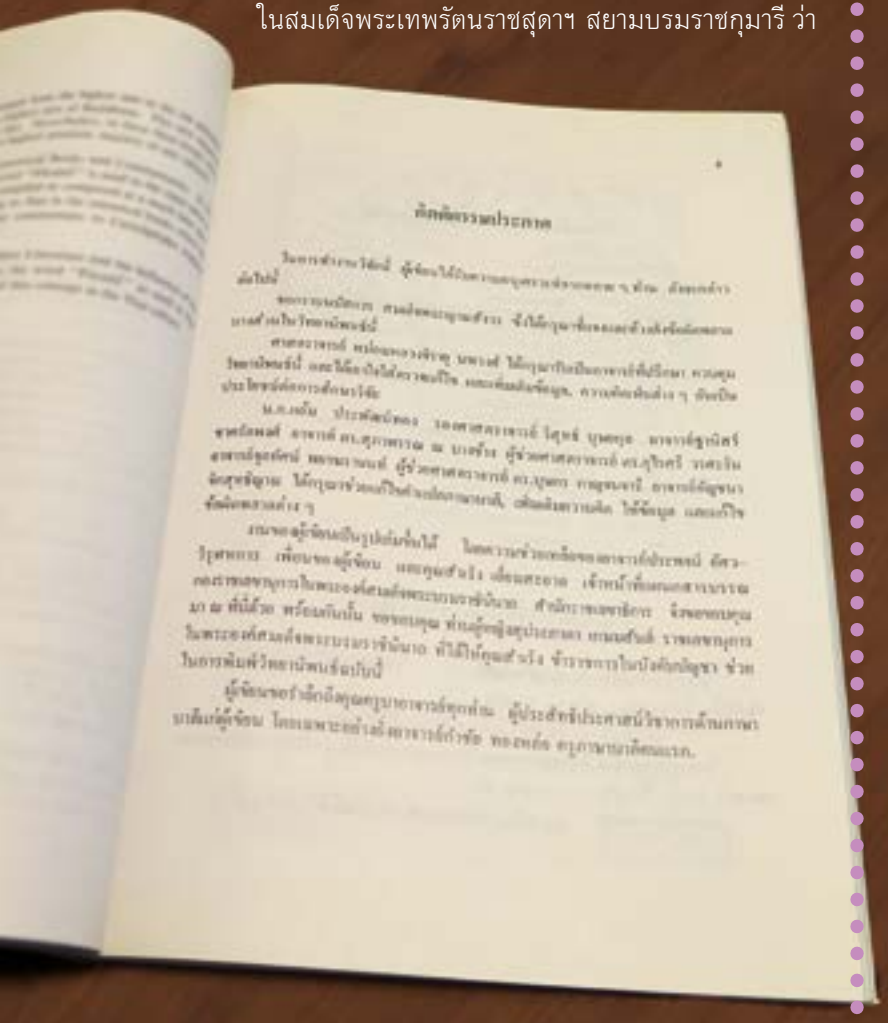

กิตติกรรมประกาศ

และในพระราชนิพนธ์คำนำ ในการพิมพ์วิทยานิพนธ์ พระราชนิพนธ์เรื่อง **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท** เผยแพร่โดยมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๔ ได้ทรงไว้ว่า

หนังสือเล่มนี้เป็นวิทยานิพนธ์ที่ข้าพเจ้าเรียนขึ้น เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ ได้พยายามค้นคว้าหนังสือค้นคว้าต่าง ๆ รวบรวมความหมายของคำว่า "บารมี" ในพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร ได้กรุณาจัดให้มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์เป็นเล่ม ในการครั้งนี้พิมพ์ตามต้นฉบับเดิมที่เป็นวิทยานิพนธ์โดยมิได้แก้ไข การแปลความเนื้อทำวิทยานิพนธ์ได้แปลโดยมุ่งสาระความเพื่อพิจารณาเปรียบเทียบความหมายของคำ ซึ่งอาจมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง ข้าพเจ้าหวังว่าจะได้มีโอกาสแก้ไขสิ่งเหล่านี้ในโอกาสต่อไป

ขอน้อมรำลึกถึงและขอบคุณสมเด็จพระญาณสังวร และคณาจารย์ที่ช่วยสนับสนุนแนะนำ และบัณฑิตวิทยาลัยจำอนุญาตให้จัดพิมพ์วิทยานิพนธ์นี้ได้.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
และ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ
และ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงปฏิบัติหน้าที่พิเศษเกี่ยวกับพระบรมราชวงศ์
อีกหลายคราว เช่น

พ.ศ. ๒๕๒๘
ทรงเป็นผู้อ่านพระอภิธรรมนำกระบวนพระราชอิสริยยศแห่พระโกศพระบรมศพ
สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗
โดยพระมหาพิชัยราชรถสู่พระเมรุมาศ จากพระบรมมหาราชวังไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง
และถวายพระธรรมเทศนา ณ พระที่นั่งทรงธรรม ท้องสนามหลวง

พ.ศ. ๒๕๓๙
ทรงเป็นผู้อ่านพระอภิธรรมนำกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศพระบรมศพ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
โดยพระมหาพิชัยราชรถสู่พระเมรุมาศ จากพระบรมมหาราชวังไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง
และถวายพระธรรมเทศนา ณ พระที่นั่งทรงธรรม ท้องสนามหลวง

พระรูปฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ณ สำนักสงฆ์ทักษิณราชนิเวศน์ จังหวัดนราธิวาส
๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๘

ดังที่กล่าวมาแต่ต้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นที่เคารพนับถือของพระบรมวงศานุวงศ์ นับแต่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เองก็ทรงปฏิบัติหน้าที่สนองพระราชกรณียกิจในด้านต่าง ๆ มาเป็นอันมาก

คนทั่วไปจึงกล่าวอ้างถึงพระองค์ว่าทรงเป็นพระอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงทราบถึงคำกล่าวอ้างนี้ กลับทรงอธิบายว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในฐานะที่ ใคร ๆ ไม่ควรกล่าวอ้างว่าเป็นครูบาอาจารย์ของพระองค์ เพราะทุกคนต่างอยู่ในฐานะปฏิบัติหน้าที่สนองพระราชกรณียกิจด้วยกันทั้งนั้น

สกลมหาสังฆปริณายก

เกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงมีประสบการณ์มาตั้งแต่ทรงมีพรรษายุกาลยังน้อย และค่อย ๆ เพิ่มพูนขึ้นตามลำดับ ทรงซ่ำซองเชี่ยวชาญงานของคณะสงฆ์ในทุกแง่มุม ด้วยเหตุนี้เมื่อทรงสถิตอยู่ในฐานะ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก จึงทรงสามารถปฏิบัติบรรหารงานของคณะสงฆ์ ได้ด้วยความเรียบร้อย เป็นที่เจริญศรัทธาและเป็นที่ยกย่องของสาธุชนโดยทั่วไป

เป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไปว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ประชาชนชาวไทยได้ยึดถือหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นแนวปฏิบัติและเป็นที่พึ่งทางจิตใจมาช้านานหลายร้อยปีแล้ว ศรัทธาที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยมีอยู่ในพระพุทธศาสนาหนักแน่นและมั่นคงยิ่งนัก พระอารามทั้งเก่าและใหม่จำนวนนับหมื่นพระอารามปรากฏให้เห็นเป็นพยานหลักฐานอยู่ทุกมุมเมืองของสยามประเทศ พระภิกษุสงฆ์ผู้ปวารณาตนเข้าบวชเรียนในพระพุทธศาสนามีจำนวนนับหมื่นนับแสนรูปอยู่เป็นประจำ กิจกรรมและกิจการที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจึงมีหลากหลายและมีความซับซ้อน จำเป็นต้องมีการบริหารจัดการที่ดีเพื่อให้พระพุทธศาสนาสถิตสถาพรเป็นร่มธรรมสำหรับชาวไทยและชาวโลกสืบไปในกาลเบื้องหน้า ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเพื่อเป็นหลักเป็นประธานของคณะสงฆ์ ทันทีที่พระมหาเถระรูปใดได้รับสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช พร้อม ๆ กันกับเกียรติยศสูงสุดที่ได้รับพระราชทาน วินาทีเดียวกันนั้นความรับผิดชอบสูงสุดเกี่ยวกับความเป็นไปของการพระศาสนาก็ติดตามมาในทันที

พระภารกิจในฐานะที่ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชมีเพียงใดอย่างไรนั้น มาตรา ๘ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้ระบุไว้แล้วว่า สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่ง สกลมหาสังฆปริณายก ทรงบัญชาการคณะสงฆ์และทรงตราพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชโดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมาย พระธรรมวินัย และกฎมหาเถรสมาคม และนอกจากนั้นมาตรา ๑๒ แห่งพระราชบัญญัติดังกล่าวยังกำหนดให้ สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคม สมเด็จพระราชาคณะทุกรูปเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง และพระราชาคณะซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งมีจำนวนไม่เกินสิบสองรูปเป็นกรรมการ มหาเถรสมาคมที่ว่านี้มีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยดีงาม ปกครองและกำหนดการบรรพชาสามเณร ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์

รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา รวมตลอดถึงการตรากฎมหาเถรสมาคม ออกข้อบังคับ วางระเบียบ ออกคำสั่ง มีมติหรือออกประกาศโดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัย

อำนาจของมหาเถรสมาคมที่กล่าวมาข้างต้นเป็นอำนาจที่กว้างขวางและครอบคลุมเรื่องราวสารพัดที่เกิดขึ้นในการคณะสงฆ์ของไทย ตามแบบแผนที่ปฏิบัติอยู่ในเวลานี้ และเป็นแบบแผนที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมานานพอสมควรแล้วด้วย จะมีการประชุมมหาเถรสมาคมในช่วงบ่ายของวันที่ ๑๐ วันที่ ๒๐ และวันที่ ๓๐ ของแต่ละเดือน เพื่อพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ที่อยู่ในอำนาจหน้าที่โดยมีสมเด็จพระสังฆราชทรงทำหน้าที่เป็นประธานที่ประชุม ส่วนสถานที่ประชุมนั้นมีการกำหนดตามความเหมาะสมของแต่ละยุคสมัย เช่น จัดการประชุมที่พระอารามซึ่งเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชบ้าง ประชุมที่พระตำหนักเพ็ชรซึ่งเป็นอาคารประวัติศาสตร์และมีความเกี่ยวพันกับประวัติการณ์ของคณะสงฆ์มาแต่เดิมบ้าง หรือที่ห้องประชุมของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ที่พุทธมณฑล จังหวัดนครปฐมบ้าง

ในโอกาสสำคัญคราวหนึ่งหลังจากทรงรับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชได้เพียงเดือนเศษ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอธิบายกับพระสงฆ์หมู่ใหญ่ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส ได้ประทานหลักว่า พระภิกษุในพระพุทธศาสนามีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติสามประการด้วยกัน คือ

๑) พระธรรมวินัย อันตั้งอยู่ในฐานะขององค์พระศาสดา ตามนัยแห่งพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ก่อนการเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ว่า *“ดูก่อนอานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแก่เธอทั้งหลายแล้ว พระธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว”*

๒) กฎหมายของบ้านเมือง พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และกฎระเบียบที่เกี่ยวเนื่องกับกฎหมายและพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

๓) จารีต ประเพณี แบบแผน ซึ่งบูรพาจารย์ในพระพุทธศาสนาได้ยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน จนกลายเป็นสัญลักษณ์ เอกลักษณ์ของพระสงฆ์ไทย ที่แม้แต่ผู้รู้ประสบพบเห็นก็ได้รู้ว่าเป็นใคร มาจากไหน มีฐานะหน้าที่อย่างไร

ทรงอธิบายต่อไปว่า ***“ความเป็นผู้ประพฤติถูกต้องดีงามตามหลักทั้งสามประการนี้ ทำให้พระได้ฐานะพิเศษจากสังคม ได้รับการยอมรับนับถือ บูชาจากสังคม ผลจากการประพฤติดีงามของพระแต่ละรูปนั้นจะมีผลในทางดีงามต่อคณะสงฆ์มณฑล แม้จะเป็นการกระทำของคนเพียงคนเดียวคณะเดียว แต่เมื่อสังคมมองพระสงฆ์เป็นภาพรวม ๆ อย่างที่ไทยเรามองเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา สังคมยุคพุทธกาลเรียกว่าสมณศากยบุตร การกระทำที่ไม่เหมาะสมของพระบางรูป บางกลุ่ม จึงมีผลกระทบต่อสถาบันสงฆ์อันเป็นส่วนรวมด้วย...***

...ในฐานะที่เป็นพระภิกษุในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีภาระหลักในการศึกษา ปฏิบัติ เผยแผ่ศาสนธรรม และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนา อันเป็นหน้าที่โดยการบรรพชาอุปสมบทก็ดี ในฐานะของพระสังฆาธิการ สังฆปาโมกข์ ซึ่งมีภาระหน้าที่ในการป้องกัน บำบัด บำรุงรักษาพระพุทธศาสนา ทั้งศาสนบุคคล ศาสนธรรม ศาสนสถาน ศาสนพิธี ตามสมควรแก่กรณีก็ดี ในฐานะที่เป็นครู พระราชาคณะชั้นต่าง ๆ ซึ่งได้รับอาราธนาจากสมเด็จบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภกว่า ขอพระคุณจงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอนช่วยระงับอธิกรณ์ อนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในพระอารามโดยควรก็ดี

...บัดนี้ ภารกิจอันสำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนาได้ตกอยู่ในอำนาจหน้าที่ของท่านทั้งหลายแล้ว ขอให้ท่านทั้งหลายได้อาศัยกุศลเจตนาสมานฉันท์เป็นอันเดียวกัน สร้างเอกภาพทางความคิด ใช้เมตตาจิตเป็นปุเรจาริกต่อทุกคนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง หากจำเป็นต้องเสียสละขอให้พร้อมที่จะสละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อพิทักษ์รักษาพระธรรมวินัย ซึ่งอยู่ในฐานะพระบรมศาสดาเอาไว้ เพราะชีวิตและสรีระของพวกเราได้สละแล้วเพื่อพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อยู่แล้ว”

ในปีที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก หลังจากทรงดำรงตำแหน่งได้เพียง ๒๒ วัน ก็ต้องทรงเผชิญเหตุการณ์วิกฤติ อันเป็นปัญหาใหญ่ของคณะสงฆ์ ในขณะนั้น คือ กรณีสันติอโศก ซึ่งเรื้อรังมานาน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะองค์สกลมหาสังฆปริณายก จึงทรงดำเนินการแก้ไขกรณีนี้โดยเด็ดขาด เพื่อเทิดทูนและป้องกันพระพุทธศาสนาบนพื้นฐานของกุศลเจตนา และเมตตาธรรม ทำให้กรณีดังกล่าวผ่านพ้นไปได้ด้วยความสงบเรียบร้อย

พระโอวาท
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ในการปิดประชุมคณะการกสงฆ์ ณ หอประชุมพุทธมณฑล
วันอังคารที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๓๒ เวลา ๑๗.๐๐ นาฬิกา

ท่านประธานการกสงฆ์ ท่านเจ้าคณะภาค ท่านเจ้าคณะจังหวัดทั้งหลาย
ท่านประธานการกสงฆ์ ได้แถลงว่า
บัดนี้ การประชุมแห่งท่านทั้งหลายได้ข้อตกลงด้วยมติเป็นเอกฉันท์พร้อมเพรียงกัน
ดังที่ท่านประธานการกสงฆ์ได้กล่าวในรายงานแล้ว

ขออนุโมทนาท่านการกสงฆ์ทั้งหลาย พร้อมทั้งคณะเตรียมการซึ่งได้รวบรวมข้อมูลทั้งหลายเสนอโดยละเอียด พร้อมทั้งกฎหมาย พระวินัย เป็นต้น ที่เกี่ยวข้อง และท่านทั้งหลายเมื่อได้พิจารณาตามข้อมูลทั้งหลาย หลักฐานทั้งหลาย พร้อมทั้งคำชี้แจงเพิ่มเติมของคณะเตรียมการ ย่อมจะเห็นได้โดยประจักษ์ชัดว่าเรื่องที่เกิดขึ้นครั้งนี้เป็นเรื่องสำคัญเพียงไร เป็นหลักตอเสี้ยนหนาม เป็นเครื่องบั่นทอนพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์เพียงใด
และก็ได้ข้อยุติที่พึงปฏิบัติแก้ไขสิ่งที่เป็นเสี้ยนหนามหลักตอเหล่านี้ตรงกัน เป็นไปตามกฎหมายตรงกัน เป็นไปตามกฎหมาย เป็นไปตามพระธรรมวินัยดังที่ท่านทั้งหลายได้เห็นตระหนักทั่วกัน
คือ ท่านเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด ทั่วราชอาณาจักร
เหมือนอย่างเป็นการที่มาประชุมกันทำสังคายนาในครั้งหลังจากพุทธกาล
ซึ่งในการสังคายนาแต่ละครั้งย่อมมีเรื่องที่ไม่ดีไม่งามต่าง ๆ เกิดขึ้นในคณะสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา พระเถระซึ่งเป็นประมุขสงฆ์ เป็นใหญ่เป็นที่เคารพนับถือในครั้งนั้น ๆ ก็ประชุมพระเถระทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้หนักอยู่ในพระธรรมในพระวินัย ผู้ทราบพระธรรมวินัย ยกเอาเรื่องนั้น ๆ ขึ้นแถลงให้ที่ประชุมได้ทราบ ว่าได้มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างนั้น ๆ ผู้นั้นหรือฝ่ายนั้นทำอย่างนั้น ๆ ผิดพระธรรมวินัยข้อนั้น ๆ
เช่น ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๒ เป็นต้น ที่มีหลายข้อ และคณะพระเถระทั้งหลายที่ประชุมกันก็รวมกัน เป็นการกสงฆ์เหมือนอย่างที่ท่านทั้งหลายได้ให้มติกันเป็นเอกฉันท์ว่าการที่ผู้นั้น ฝ่ายนั้น ได้ทำอย่างนั้น ๆ ผิดพระวินัยข้อนั้น ๆ อย่างนี้เป็นต้น เหมือนอย่างที่ท่านทั้งหลายได้ให้มติพร้อมกันในครั้งนี้ ครั้นแล้วจึงทำสังคายนา

เพราะฉะนั้น ก่อนแต่สังคายนาทุกครั้งจึงต้องมีเหตุปรารภต่าง ๆ และโดยเฉพาะเช่นที่ยกตัวอย่างในครั้งที่สองนั้น
มีเรื่องประพฤติผิดธรรมวินัยที่ภิกษุฝ่ายหนึ่งได้แสดงและได้ปฏิบัติผิดไปจากพระธรรมวินัย
และก็ได้ประชุมการกสงฆ์นั่นเอง คือพระเถระทั้งหลายดังกล่าว และก็มติสอบสวนกันว่าผิดอย่างนั้น ๆ ข้อนั้น ๆ
โดยการที่การกสงฆ์ผู้ปฏิบัติดังกล่าวนั้น ก็ไม่ได้เรียกผู้ที่กระทำผิด หรือคณะผู้ที่ผิดมาในที่ประชุม
แต่ว่าพระเถระที่เป็นการกสงฆ์ในครั้งนั้น ๆ ต่างได้ข้อมูลที่เพียงพอว่าผู้นั้นหรือฝ่ายนั้นได้ทำจริงอย่างนั้น ๆ
ซึ่งแม้นว่าจะต้องการสอบสวนในภายหลังก็ทำได้ เพราะมีหลักฐานที่สมบูรณ์
แต่ครั้นเมื่อประชุมกันแล้วก็ได้ข้อมูลเพียงพอนี้เองมามีมติ จะเรียกว่ามีมติลับหลังฝ่ายที่เกี่ยวข้องที่ถูกกล่าวหานั้นก็ได้
เพราะว่า ได้ข้อมูลเพียงพอแล้วเราก็ปฏิบัติกันอย่างนั้นในครั้งนี้ ท่านทั้งหลายก็เท่ากับเป็นพระเถระในครั้งนั้น
เป็นการกสงฆ์ในครั้งนั้น มาประชุมกันพิจารณาและมีมติกัน ตามข้อมูลต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างพร้อมเพรียงเพียงพอ
มีมติได้แล้วว่าผิดอย่างนั้น ๆ ควรจะปฏิบัติอย่างนั้น ๆ ดังที่ท่านทั้งหลายได้มีมติอยู่แล้ว
และในครั้งนี้ไม่จำเป็นจะต้องทำสังคายนาเหมือนอย่างในครั้งนั้น เพราะว่าเราได้มีพระธรรมวินัย
หรือพระไตรปิฎกได้จารึกไว้เป็นตัวอักษรเป็นหลักฐานแล้ว และก็ในการพิมพ์ครั้งหนึ่ง ๆ ก็มีการตรวจชำระกัน
และเมื่อเป็นการพิมพ์ครั้งใหญ่ปรารภเหตุการณ์สำคัญก็ใช้คำว่าสังคายนา ดังที่ได้กระทำกันมาในประเทศไทยนี้ก็หลายครั้ง
จนถึงในครั้งหลัง เมื่อปรารภเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ครบ ๖๐
คณะสงฆ์พร้อมทั้งรัฐบาลก็ได้ดำเนินการดังที่เรียกว่า สังคายนาพระธรรมวินัย มีการตรวจชำระพระไตรปิฎก
พุทธวจนะเทียบเคียงกับประเทศนั้น ๆ แล้วพิมพ์ขึ้นใหม่ถวายเป็นพระราชกุศล เราก็เรียกว่าสังคายนา

เพราะฉะนั้น ในครั้งนี้จึงไม่ต้องทำสังคายนาเพราะมีบาลีพระไตรปิฎกพุทธวจนะที่คณะสงฆ์และรัฐบาลได้พิมพ์ขึ้นใหม่
ที่เรียกว่าสังคายนาแล้ว เพราะฉะนั้น พระไตรปิฎกพุทธวจนะที่พิมพ์ขึ้นใหม่นี้ อันสืบเนื่องมาจากการพิมพ์ครั้งก่อน ๆ
จึงเป็นที่ยอมรับของชาติไทย คนไทยทั้งหมด ตั้งแต่พระมหากษัตริย์องค์พระประมุขของประเทศชาติไทย
รัฐบาล ประชาชน และคณะสงฆ์ทั้งปวง ใครจะไปอ้างว่าพระไตรปิฎกผิดหรือบกพร่องนั้นไม่ได้
หรือจะไปปฏิบัติผิดพระวินัยบัญญัติหรือธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกฉบับที่ไทยเรารับรองแล้วนี้
โดยอ้างว่าของตนถูก แต่พระไตรปิฎกนั้นผิด อย่างนี้ไม่ได้ เป็นคนไทยไม่ได้
ไม่ควรจะอยู่ในเมืองไทย ไม่ควรจะเป็นคนไทย
เมื่อเป็นคนไทยต้องรับสิ่งที่คนไทยชาติไทยรับรองคือ พระไตรปิฎกพุทธวจนะซึ่งสังคายนาใหม่
คือพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นหลักฐานแล้ว ต้องปฏิบัติตามนั้น เมื่อปฏิบัติตามนั้นจึงจะควรเป็นคนไทย
จึงจะควรเป็นพระไทย จึงจะควรเป็นพุทธศาสนิกชนชาวไทย จะไปอ้างว่าพระไตรปิฎกผิดหรือบกพร่องนั้นไม่ได้
เพราะคนไทยรับรองของเราแล้วอย่างนี้นี่ อันนี้เป็นหลักสำคัญที่เป็นหลักมูลฐาน
และในคราวนี้ ท่านการกสงฆ์ทั้งหลายไม่ต้องทำสังคายนาเหมือนอย่างครั้งโน้น
ในครั้งโน้นนั้น ยังไม่มีการรวบรวมพระพุทธวจนะให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะว่าสืบต่อกันมาโดยการทรงจำ
และการทรงจำนั้นน้อยท่านนักที่จะทรงจำได้ทั้งหมด จึงมักจะเป็นรูปว่า ท่านองค์นั้นทรงจำได้ในส่วนนั้น
ท่านองค์นั้นทรงจำได้ส่วนนี้ เพราะฉะนั้น นาน ๆ เข้าก็จะต้องมารวมกันสักทีหนึ่ง แล้วก็มาฟื้นความทรงจำกันในที่ประชุม
รับรองในครั้งหนึ่ง ๆ ว่าอย่างนี้ที่ประชุมรับรองว่าถูกต้อง แล้วก็ทรงจำกันต่อไป ในครั้งนั้นต้องทำสังคายนาเพราะเหตุนี้

ถ้าในครั้งนี้ ยังไม่มีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นอักษร และพิมพ์สืบ ๆ กันมา สอบทานกันมาหลายครั้งหลายหน
จนเป็นที่รับรองดังกล่าวแล้ว ยังทรงจำกันอยู่ อย่างท่านที่มาประชุมกันร้อยกว่าองค์นี้ องค์หนึ่งก็ทรงจำในส่วนนั้น
องค์นี้ก็ทรงจำในส่วนนั้น ก็ต้องมาพบกันร้อยกว่าองค์ หรือสองร้อยองค์ สามร้อยองค์
ห้าร้อยองค์ หรือพันองค์ดังในครั้งก่อนนั้น แล้วก็มาสอบทานกัน เมื่อที่ประชุมยุติกันว่าอย่างนี้ถูกต้อง
ก็สวดขึ้นพร้อมกัน คือ จำ จำ นั้นเองขึ้นพร้อม ๆ กัน แล้วก็ทรงจำกันต่อไป
ถ้าในครั้งนั้น ยังไม่มีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นหลักฐาน และมีการสังคายนาสืบต่อกันดังกล่าวแล้ว เราจะต้องทำกันอีก
อย่างครั้งนี้เราไม่ต้องทำแล้ว เพราะมีจารึกเป็นหลักฐานและพิมพ์กัน สังคายนากันมาแล้ว
เราจึงมีแบบสอบกันแน่นอนถูกต้องไม่ต้องเถียงกัน ว่าที่ฝ่ายปฏิบัติละเมิดนั้น เขาปฏิบัติอย่างนี้ อย่างนี้ อย่างนี้
แล้วก็อ้างว่าถูก เราไม่ต้องทำสังคายนากันในตัวหลักคือพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นพุทธวจนะกันแล้ว
เราเปิดพระไตรปิฎกที่เป็นตำราดูก็รู้ได้ทันทีว่าผิดว่าถูก และโดยเฉพาะเมื่อมีการเรียนนักธรรม
ก็มีวินัยมุขเล่ม ๑ เล่ม ๒ เล่ม ๓ ภิกษุสามเณรทั้งหลายต่างก็รู้ทั่วกันหมดหรือโดยมากว่าอะไรผิดวินัย อะไรถูกวินัย

เพราะฉะนั้น จึงสามารถที่จะให้มติกันได้ทันที ดังที่ท่านทั้งหลายได้มีมติกันมาแล้ว
จากข้อมูลที่คณะเตรียมการได้ทำแล้ว แล้วก็ขอให้ทราบว่า ศัพท์ที่ว่าทันทีนี่ ไม่ใช่หมายความว่าทำโดยลวก ๆ
เพราะว่าคณะเตรียมการนี้ได้ทำมาหลายปีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๕ หรือเท่าไหร่ ที่ได้มีการแถลงแล้วหลายปี
รวบรวมกันมาหลายคณะ ดังที่ได้มีแถลงให้ทราบอยู่แล้ว และจนมาครั้งนี้ ก็ได้มีคณะเตรียมงานรวบรวมเอาหลักฐานเหล่านั้น
แล้วมาเพิ่มเติมข้อมูลต่าง ๆ ขึ้นอย่างสมบูรณ์ เพียงพอที่ท่านทั้งหลายจะได้มีมติได้ แม้ในการประชุมเพียงวันเดียว
ไม่ใช่ทำอย่างลวก ๆ แต่ทำกันมาเป็นเวลาห้าหกปี ประมวลกันมาให้ท่านทั้งหลายได้พิจารณา
ในวันนี้และในบัดนี้ เรามีพระไตรปิฎกพุทธวจนะที่สมบูรณ์แล้ว ที่สังคายนาแล้ว รับรองแล้ว ดังกล่าวแล้ว
ไม่ต้องทำสังคายนากันใหม่ ไม่ต้องสอบกันใหม่ว่าพระสูตรนั้นว่าอย่างนี้
พระสูตรนั้นว่าอย่างนี้ วินัยข้อนั้นว่าอย่างนี้ อะไร เป็นต้น เหมือนอย่างในครั้งที่ยังไม่ได้จารึก

เพราะฉะนั้น จากผลงานของท่านที่ได้เตรียมกันมาเป็นเวลานานปี มาสรุปเป็นคำชี้แจง
ทั้งโดยพิสดาร ทั้งโดยย่อ จึงทำให้ท่านทั้งหลายสามารถมีมติได้ และแม้ท่านทั้งหลายเล่า ก็ไม่ใช่ว่ามีมติในวันนี้เท่านั้น
เพราะว่าได้มอบเอกสาร หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ ข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้ ให้ไปเป็นเวลานานวันแล้วเหมือนกัน
มีเวลาที่จะให้ตรวจดู สอบทานดู และเมื่อมีอะไรที่ไม่แจ่มแจ้งในเอกสารที่ให้แล้ว ก็มาไต่ถามกันในวันนี้
ซึ่งพระเถระและคณะเตรียมการก็ได้ถวายอธิบายให้ได้ทราบได้ทันที เพราะได้เตรียมกันมาเป็นแรมปี
และการที่ต้องรอช้านั้น ก็เพราะเหตุที่ มีเหตุต่าง ๆ การรอช้านั้นไม่ใช่มามีในครั้งบัดนี้เท่านั้น
แม้ในครั้งพุทธกาลเองพระพุทธเจ้าเองก็ต้องรอช้าในเรื่องที่เกี่ยวกับพระเทวทัต และแม้เรื่องอื่นอีกหลายเรื่อง
เพราะในทางพระหรือทางคณะสงฆ์นั่นจะทำอะไรก็ต้องอาศัยคณะสงฆ์เองเป็นหลัก และเมื่อเกี่ยวกับสังคมจะเป็นบุคคล
หรือเป็นคณะบุคคลก็ตาม แม้ที่ประกอบความผิดนั้นเอง ก็ต้องอาศัยขออารักขาทางบ้านเมืองในทางปฏิบัติ
ถ้าหากว่าทางคณะสงฆ์ก็ดีทางบ้านเมืองก็ดี หรือทางคณะที่เกี่ยวข้องก็ดี เมื่อยังไม่พร้อมก็ต้องรอกันไปก่อน

หรือบางทีความประพฤติของบุคคลนั้น ๆ ยังไม่ชัดพอ จะทำอะไรผลีผลาม มันก็ย่อมทำไม่ได้
เหมือนอย่างในครั้งนี้ พระพุทธเจ้าเองก็ต้องรอเหมือนกัน ที่จะโปรดใครให้สำเร็จมรรคผลได้ เมื่อวาสนาบารมียังไม่พอ
ก็ต้องทรงอบรมกันไปก่อนหลาย ๆ ครั้ง เวลาช้าบ้างเร็วบ้าง และเมื่อถึงเวลาแล้วจึงจะโปรดมีพระธรรมเทศนา
ที่เป็นแสงสว่างให้เข้าถึงใจ ก็ต้องรอเวลาเหมือนกัน และคณะสงฆ์เรานั้น จะทำอะไรก็ประกอบด้วยเมตตาธรรม
แต่เป็นเมตตาที่ถูกต้อง ในการนิคคหะ คือการข่ม การปราบบำราบก็ทำด้วยเมตตา ถ้าจะถามว่าเมตตา ทำไมจึงต้องข่มต้องบำราบ
ก็เพราะว่าถ้าไม่ข่มไม่บำราบ ผู้นั้นก็ทำผิดเรื่อย ๆ ไป จนถึงเป็นอนันตริยกรรมหรือเป็นมหันตกรรมซึ่งเป็นโทษแก่เขาหนักยิ่งขึ้น
แต่หากว่าถ้าข่ม ปราบบำราบเสียได้ ตั้งแต่ยังไม่หนักนัก ยังไม่ถึงเป็นอนันตริยกรรมไม่ถึงมหันตกรรม
ก็เป็นการช่วยเขานั่นเอง ให้มีโอกาสประพฤติดีในทางอื่น ในทางอันเหมาะสมได้

เพราะฉะนั้น แม้เป็นนิคคหะก็ทำด้วยเมตตาดังกล่าว เป็นปัคคหะก็ทำด้วยเมตตา
ไม่ทำด้วยความโกรธความขึ้งเครียด ความปองร้าย แต่ทำด้วยความหวังดี ความหวังดีต่อคณะบุคคลที่เกี่ยวข้องนั้น ๆ
บุคคลที่เกี่ยวข้องนั้น ๆ หวังดีต่อพระศาสนาหวังดีต่อชาติบ้านเมือง รวมความว่าหวังดีต่อสถาบันของชาติทั้งหมด
คือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ทำด้วยความหวังดี เพราะฉะนั้น การที่เราทั้งหลายได้มาปฏิบัติกันนี้จึงเป็นการทำด้วยเมตตา
ไม่ได้ทำด้วยความโกรธ ความขึ้งเครียดดังที่กล่าวนั้น

เมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดผลดี ผลดีแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องนั้นเอง แม้เป็นฝ่ายผิดธรรมผิดวินัย
และเป็นผลดีแก่ทุก ๆ ฝ่าย ทำคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ทำพระศาสนาให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว
ทำให้ประเทศชาติบ้านเมืองประชาชนผ่องแผ้ว ตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิ คือ
ความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม และปฏิบัติเข้าทางที่ถูกที่ชอบ

เพราะฉะนั้น จึงขอให้เราทั้งหลายได้มีความสำนึกว่า
กรณียกิจที่ได้ปฏิบัติเหล่านี้เป็นบุญเป็นกุศลอย่างสูง และเป็นการแสดงเมตตาธรรม กรุณาธรรมอย่างสูงแก่ทุกฝ่าย
ขอให้มีความเข้าใจกันอย่างนั้น และขอให้ท่านเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัดทั้งหลาย
ได้โปรดทำความเข้าใจแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณรในคณะในสังกัดของท่าน ๆ ในทางที่ชอบที่ควร
เพื่อให้ร่วมใจร่วมกิจกรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งหมดในการจรรโลงพระพุทธศาสนาครั้งนี้ อันเป็นบุญเป็นกุศลอย่างสูง

ฉะนั้น จึงขออนุโมทนาแก่ทุกท่าน และก็ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย
อำนาจบุญกุศลได้อภิบาลรักษาทุกท่าน ให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ
และให้เจริญด้วยธรรมวินัยยิ่ง ๆ ขึ้น และให้ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติกรณียะ
มีหน้าที่ เป็นต้น ของตน ๆ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เทอญ

มาถึงบัดนี้ เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ หาพระองค์ไม่แล้ว แต่หากว่าเราจะได้ย้อนกลับไปพิจารณาดูพระกรณียกิจและพระปฏิปทาในเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระองค์นั้น เราย่อมพบว่าถ้อยพระวาจาที่รับสั่งในวันนั้นมิได้เป็นถ้อยคำที่กล่าวตามแบบธรรมเนียมเพื่อให้ผู้อื่นที่ได้ยินได้ฟังปฏิบัติแต่เพียงฝ่ายเดียว ตลอดเวลาที่ทรงดำรงตำแหน่งหน้าที่ของคณะสงฆ์ในบทบาทใดก็ตาม ตั้งแต่ตำแหน่งเริ่มต้น จนที่สุดที่ได้ดำรงตำแหน่ง “สกลมหาสังฆปริณายก” เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงมั่นคงในหลักการตามถ้อยพระวาจาที่รับสั่งคราวนั้นเป็นอย่างยิ่ง ทรงยึดพระธรรมวินัยว่าเป็นตัวแทนแห่งพระบรมศาสดา ทุกครั้งคราที่ต้องทรงบริหารงานคณะสงฆ์ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินพระทัยในทางส่วนพระองค์ หรือในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งเป็นประธานมหาเถรสมาคมก็ตาม ไม่เคยมีครั้งใดที่ทรงเบี่ยงเบนไปจากพระธรรมและพระวินัย ทรงพระอุตสาหะปฏิบัติหน้าที่สรรพบรรดามีทุกประการด้วยพระวิริยะแรงกล้า เมื่อวันที่ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้น พระชนมายุก็ถึง ๗๕ พรรษาซึ่งนับว่าอยู่ในวัยที่ควรจะทรงพักผ่อนได้แล้ว แต่ตรงกันข้ามวันที่ทรงได้รับสถาปนานั้นเองกลับเป็นวันเริ่มต้นแห่งพระภารกิจมากมายมหาศาลที่ต้องทรงปฏิบัติและรับผิดชอบ และได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจเหล่านั้นด้วยความสง่างามมาเป็นเวลาช้านานจนกระทั่งพระพลานามัยไม่เอื้อให้ทรงสามารถที่จะแบกรับการพระศาสนาเช่นแต่ก่อนได้จึงทรงยอมผ่อนพระภาระให้ผู้มีอำนาจหน้าที่ร่วมกันสนองงานของคณะสงฆ์เป็นลำดับมาจนถึงวาระที่สุด

สมควรกล่าวเพิ่มเติมว่า เนื่องจากคณะสงฆ์ไทยเป็นคณะสงฆ์หมู่ใหญ่ หมู่สงฆ์ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ต้องทรงบริหารปกครอง มีทั้งพระเถระผู้มีอายุพรรษามากกว่าพระองค์ และที่มีอายุพรรษาน้อยกว่าพระองค์ พระจริยวัตรที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงถือปฏิบัติโดยเคร่งครัดคือถือพระธรรมวินัยเป็นหลักในการบริหารปกครอง นั่นคือการแสดงความเคารพต่อกันตามวินัยนิยมหรือเคารพกันตามอายุพรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงแสดงสามีจิกรรม คือทรงเคารพกราบไหว้ต่อพระเถระทุกรูปที่มีอายุพรรษามากกว่า ถึงแม้จะทรงอยู่ในฐานะสกลมหาสังฆปริณายก ต้องทรงปฏิบัติหน้าที่บัญชาการคณะสงฆ์ แต่ก็มิใช่การบัญชาการหรือการตัดสินตามอำเภอพระทัย หากแต่ทรงยึดพระธรรมวินัย

และกฎกติกาต่าง ๆ เป็นสำคัญ แต่ในส่วนพระจริยาแล้วทรงอ่อนน้อมและทรงแสดงความเคารพต่อพระเถระผู้มีอายุมากกว่าเสมอ เมื่อมีพระเถระผู้สูงอายุมาเฝ้าและยังมิได้ทรงรู้จักคุ้นเคย จะทรงถามก่อนเสมอว่า ***"ท่านพรรษาเท่าไร?"*** ถ้าพระภิกษุรูปนั้นมีอายุพรรษามากกว่าก็จะโปรดให้ศิษย์จัดอาสนะถวายให้นั่ง แล้วเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็กราบถวายความเคารพตามพระธรรมวินัย ไม่ว่าท่านผู้นั้นจะเป็นใครหรือมียศศักดิ์อย่างไรหรือไม่ แม้เสด็จไปยังวัดต่าง ๆ ก็ทรงแสดงสามีจิกรรมตามพระธรรมวินัยเช่นกัน แม้พระภิกษุที่มีหน้าที่ปฏิบัติรับใช้พระองค์ สิ่งใดที่พอจะทรงทำเองได้ ก็ทรงทำด้วยพระองค์เอง จะทรงขอให้พระภิกษุรูปอื่นช่วยก็เฉพาะกรณีที่จำเป็นเท่านั้น เคยรับสั่งว่า ***"พระก็เป็นผู้มีศีลเสมอกัน จึงเกรงใจไม่อยากใช้ใคร"*** แม้จนถึงชั้นสามเณรก็ทรงเคารพในความเป็นผู้มีศีลของสามเณร เมื่อโปรดให้ใครนำสิ่งของไปถวายแก่สามเณร จะรับสั่งว่า ***"เอานี่ไปถวายสามเณร"*** มิได้ทรงกล่าวว่า "เอาไปให้เณร" เลยแม้สักครั้งเดียว

ในการบริหารงานคณะสงฆ์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรง "บริหารคน" ด้วยวิธีปกครองใจคนให้รู้สำนึกและรับผิดชอบในหน้าที่มากกว่าที่จะสั่งให้ทำ ไม่ทรงหักหาญน้ำใจ แต่ทรงเลือกใช้วิธีแนะนำให้เกิดสำนึกรู้ขึ้นมา เว้นเสียแต่เป็นเรื่องที่จะเกิดความเสียหายแก่พระศาสนา จำเป็นต้องใช้ความเด็ดขาดก็มิได้ทรงลังเล ตัวอย่างเรื่องที่ทรงเลือกใช้วิธีปลูกฝังความรับผิดชอบ เช่นคราวหนึ่งทรงนิมนต์พระเปรียญหลายรูปในวัดบวรนิเวศวิหารมาแนะนำและฝึกฝน เพื่อให้เป็นครูสอนกรรมฐานแก่ภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป รับสั่งว่า ***"พวกเราควรจะช่วยกันในเรื่องสั่งสอนสมาธิกรรมฐาน เพราะเป็นงานหลักของพระเรา"*** พระเปรียญบางรูปก็ทูลว่า *"เป็นคนพูดไม่เก่งและไม่เคยสอน"* เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งเรียกองค์เองบ่อยครั้งว่า "ที่นี่" มีรับสั่งตอบว่า ***"ที่นี่ก็พูดไม่เก่งและไม่เคยสอนมาก่อนเหมือนกัน แต่เมื่อหน้าที่มาถึง ก็ต้องพยายามฝึกพยายามทำ แล้วก็จะค่อยเก่งขึ้นมาเอง ถ้ารอให้เก่งเสียก่อน คงไม่ได้ทำอะไร"***

พระกระแสรับสั่งข้างต้นดังกล่าวเป็นความจริงแท้ทีเดียว และได้ทรงใช้เป็นกุศโลบายในการบริหารงานคณะสงฆ์ที่อยู่ในพระภารกิจต้องรับผิดชอบด้วยเสมอมา

พระกรณียกิจด้านต่างประเทศ

แม้ประเทศไทยของเราจะมิใช่ประเทศที่เป็นถิ่นกำเนิดของพระพุทธศาสนา แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปหลายร้อยหลายพันปี ล่วงมาถึงปัจจุบันสมัย เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่าประเทศไทยของเราเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนาได้หยั่งรากลงลึกและเป็นไม้ใหญ่ให้ร่ม ให้ความสุขเย็นใจแก่พุทธศาสนิกชนชาวไทยโดยไม่คลอนแคลน

และคงไม่ผิดจากความเป็นจริงนักหากจะกล่าวว่า ประเทศไทยอยู่ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ไม่เฉพาะแต่เพียงภายในภูมิภาคใกล้เคียง หากแต่เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาของโลกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในห้วงเวลาไม่นานที่ผ่านมา พระพุทธศาสนาตามแบบที่ได้มีการอบรมสั่งสอนและได้ถ่ายทอดกันมาในประเทศไทยได้เผยแผ่ไปในนานาประเทศ

จากเมื่อหลายสิบปีก่อน บางประเทศในซีกโลกฝ่ายตะวันตกไม่รู้จักพระพุทธศาสนาและไม่เคยเห็นพระภิกษุมาก่อนเลย แต่มาบัดนี้พระพุทธศาสนาไม่ใช่ของแปลกอีกต่อไป มี “วัด” เกิดขึ้นในต่างประเทศ ที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง แต่ละวัดก็มีพระภิกษุสงฆ์จำพรรษา ได้เทศนาอบรมสั่งสอนพุทธศาสนิกชนในประเทศนั้น ๆ ให้มีความรู้ความเข้าใจและความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นเหล่านี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในกิจการพระธรรมทูต อีกทั้งยังได้เสด็จไปทรงปฏิบัติพระกรณียกิจในต่างประเทศเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ตลอดจนเสด็จไปทรงปฏิบัติพระศาสนกิจตามคำกราบทูลเชิญของผู้คนต่าง ๆ หลายวาระ เป็นผลให้ชาวโลกได้รู้จักพระพุทธศาสนามากขึ้นและเห็นคุณเห็นประโยชน์ของหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนามากขึ้นตามลำดับ

๑๗ครั้ง ๒๑ประเทศ ๘๑เมือง

คือจำนวนการเสด็จไปปฏิบัติพระศาสนกิจในประเทศต่าง ๆ ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

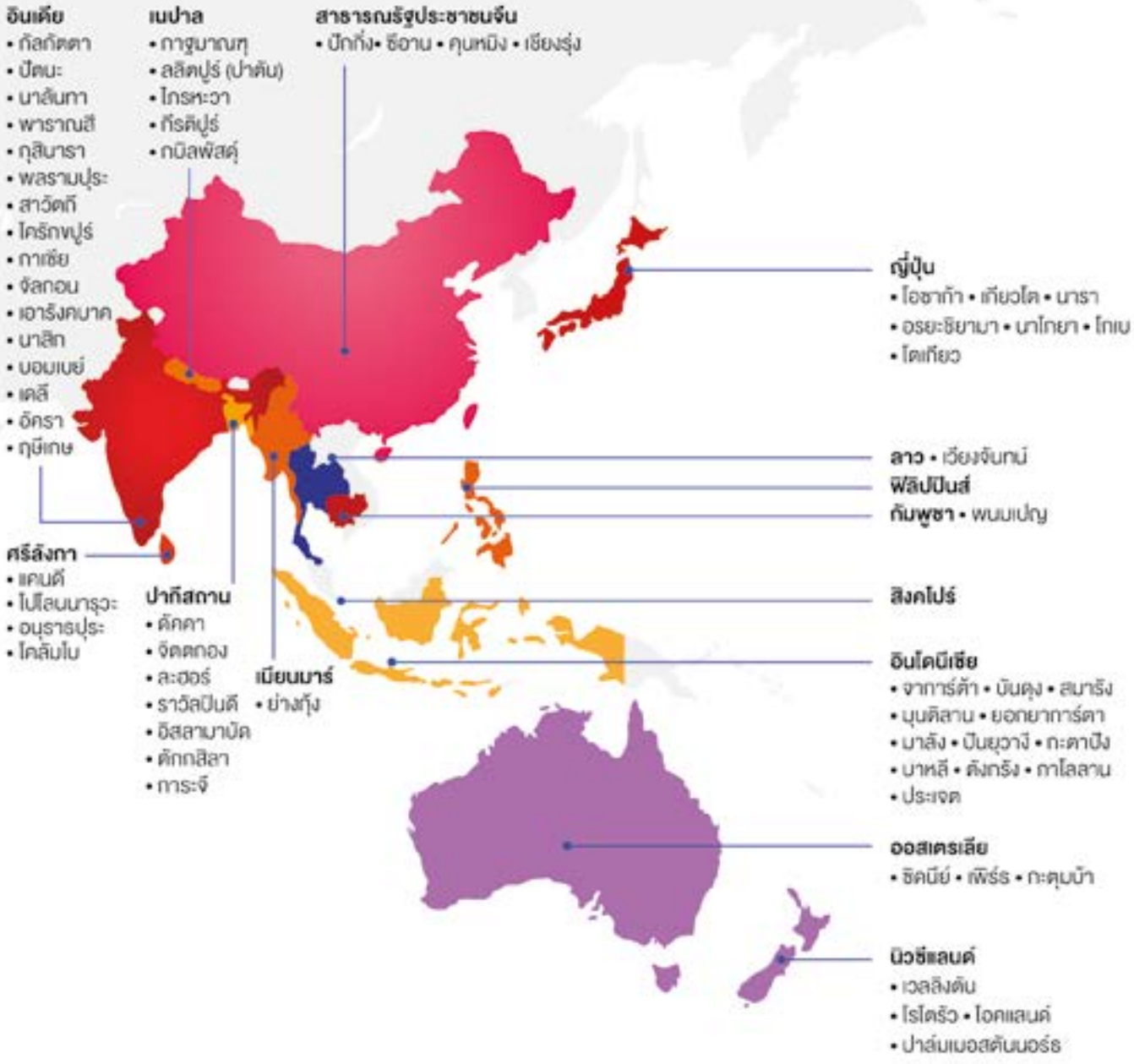

ร่วมสมโภช พระบรมสารีริกธาตุ ณ กรุงพนมเปญ

พระกรณียกิจในต่างประเทศครั้งแรกของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ย้อนหลังไปกว่าหกสิบปีก่อน คือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ ขณะเมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระโศภนคณาภรณ์ ได้ทรงร่วมในคณะผู้แทนไทยเดินทางไปฉลองพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุที่เชิญจากมหาโพธิสมาคม ประเทศอินเดีย ไปยังกรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา งานฉลองสมโภชคราวนั้นจัดใหญ่โตมาก มีสมเด็จพระสุเมธาธิบดี สมเด็จพระสังฆราชฝ่ายมหานิกายของกัมพูชา พร้อมด้วยสมเด็จพระปิตุลา เจ้าฟ้ากรมพระมณีเรศ และสมเด็จเจ้านโรดมสีหนุ เสด็จมาทรงรับ ขบวนแห่พระธาตุเคลื่อนจากสนามบินไปยังวัดพระแก้วในพระราชวังหลวง ระหว่างทางประชาชนตั้งโต๊ะหมู่บูชาถวายสักการะเรียงรายไปตลอดทาง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงบันทึกว่า

"เมื่อถึงกรุงพนมเปญแล้วแน่นขนัดทั้งสองข้างถนนเกือบตลอด แต่เมื่อเข้ากรุงพนมเปญเย็นมาก และค่ำก่อนที่จะถึงปลายทาง"

คณะผู้แทนไทยได้เดินทางไปพร้อมกับเที่ยวบินที่เชิญพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุ ซึ่งบินมาแวะที่สนามบินดอนเมืองในวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ เวลา ๑๒.๑๕ น. เพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุลงให้ชาวไทยได้สักการะบูชาราวชั่วโมงเศษ แล้วจึงเชิญกลับขึ้นเครื่องบินเดินทางต่อไปยังประเทศกัมพูชา

คณะผู้แทนจากประเทศไทยประกอบด้วยพระสงฆ์และคฤหัสถ์รวม ๘ ท่านดังนี้

๑. พระธรรมจินดาภรณ์ (ทองเจือ จินฺตากโร)
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี

๒. พระโศภนคณาภรณ์ (เจริญ สุวฑฺฒโน)
วัดบวรนิเวศวิหาร คือสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๓. พระมหานวม อตฺตคุตฺโต
วัดโสมนัสวิหาร ภายหลังลาสิกขาเข้ารับราชการเป็น พ.อ.(พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์

๔. พระครูสมุห์อนุวัฒน์ (ชาวกัมพูชา)
วัดบวรนิเวศวิหาร สุดท้ายได้เป็นที่พระครูปริตรโกศล

๕. พระยาภรตราชสุพิธ

๖. คุณหญิงเพี้ยน ดำรงธรรมสาร

๗. นายเลอสรร ธรรมพิชา

๘. นางเนื่อง อิ่มสมบัติ

> คณะสงฆ์ในกัมพูชานั้นนับว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคณะสงฆ์ไทยมาก พระมหากษัตริย์ของกัมพูชาก็เคยทรงผนวชเป็นพระภิกษุที่วัดบวรนิเวศวิหาร ถึง ๒ พระองค์คือ สมเด็จพระนโรดม และสมเด็จพระหิริราชดนัยไกรแก้วฟ้า หรือสมเด็จพระศรีสวัสดิ์มณีวงศ์ ในรัชกาลที่ ๔

> เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้จัดสมณทูตเชิญคัมภีร์พระไตรปิฎก ๔๐ คัมภีร์ไปพระราชทานแด่สมเด็จพระหริรักษ์ แห่งกรุงกัมพูชา สมณทูตครั้งนั้นมีพระอมราภิรักขิต (เกิด อมโร) วัดบรมนิวาส เป็นหัวหน้า มีพระอนุจร ๖ รูป คือ พระมหาปาน ปณฺฑาสีโล ป.๔ ชาวกัมพูชาที่มาบวชเล่าเรียนอยู่ที่วัดบรมนิวาส และพระไทยอีก ๕ รูป สมณทูตไทยที่ไปยังกรุงอุดงครั้งนี้เอง ที่ก่อให้เกิดมีคณะธรรมยุตขึ้นในกัมพูชาเป็นครั้งแรก ต่อมาพระมหาปาน ปณฺฑาสีโล ก็ได้รับแต่งตั้งเป็น สมเด็จพระสุคนธาธิบดี สมเด็จพระสังฆราชฝ่ายธรรมยุต (สมเด็จพระสังฆราชฝ่ายมหานิกายมีนามว่า สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี)

> ด้วยเหตุนี้ จึงมีพระภิกษุสามเณรชาวกัมพูชามาอยู่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมในประเทศไทยจำนวนมากมาแต่อดีต ที่วัดบวรนิเวศวิหารก็เคยมีพระภิกษุสามเณรชาวกัมพูชามาอยู่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมมาก แม้ในสมัยที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นเจ้าอาวาสก็มีพระภิกษุสามเณรชาวกัมพูชามาอยู่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมหลายรูป พระสมุห์อนุวัฒน์ที่ร่วมมาในคณะผู้แทนไทยคราวนี้ ก็เป็นพระภิกษุชาวกัมพูชาที่อยู่วัดบวรนิเวศวิหารมานานรูปหนึ่ง

การเสด็จไปประเทศกัมพูชาครั้งนี้ แม้จะเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ แต่ก็กล่าวได้ว่าเป็นการสานความสัมพันธ์ที่ดียิ่งระหว่างวัดบวรนิเวศวิหารกับพระราชวงศ์ของกัมพูชา จากพื้นฐานเดิมที่ในอดีต ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชวงศ์ของกัมพูชาได้ทรงผนวชเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยที่วัดบวรนิเวศวิหารอยู่หลายพระองค์

ร่วมฉัฏฐสังคายนา ณ กรุงย่างกุ้ง

ถัดมาอีกเพียงสองปี ใน พ.ศ. ๒๔๙๗ เพื่อเตรียมการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ประเทศเมียนมาร์ ซึ่งเวลานั้นเรียกว่าประเทศพม่า ได้จัดทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นที่กรุงย่างกุ้ง เรียกว่าการประชุม “ฉัฏฐสังคายนา” หรือการสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งที่ ๖ ประเทศเจ้าภาพเชิญผู้เข้าร่วมประชุมทั้งจากกัมพูชา ลาว เวียดนาม และไทย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงร่วมอยู่ในคณะผู้แทนประเทศไทยเพื่อปฏิบัติหน้าที่ในการประชุมสำคัญครั้งนี้ การประชุมใช้เวลาทั้งสิ้นสิบวัน ในเวลาว่างจากการประชุมที่พอมีอยู่บ้าง จึงได้เสด็จไปเยี่ยมวัดและพุทธสถานหลายแห่ง เป็นเหตุให้ทรงคุ้นเคยกับคณะสงฆ์ของเมียนมาร์พอสมควร

พม่าเรียกการสังคายนาครั้งนี้ว่า ฉัฏฐสังคายนา คือสังคายนาครั้งที่ ๖ เพราะพม่านับการสังคายนาว่าทำในอินเดีย ๓ ครั้งคือครั้งที่ ๑-๒-๓ ครั้งที่ ๔ ทำในลังกา เมื่อครั้งจารึกพระไตรปิฎกเป็นตัวอักษรราว พ.ศ. ๔๕๐ ปี โดยประมาณ และครั้งที่ ๕ ทำในพม่าสมัยพระเจ้ามินดงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔

การสังคายนาในครั้งนี้ทางพม่ามีความมุ่งหวังที่จะสร้างพระไตรปิฎกฉบับสากลที่จะสร้างสันติสุขแก่มนุษยชาติทั่วโลก การจะสร้างพระไตรปิฎกฉบับสากลขึ้นได้ก็ต้องอาศัยผู้รู้จากประเทศพุทธศาสนามาร่วมกันพิจารณาจัดทำ โดยไม่ทิ้งหรือทำลายพระไตรปิฎกฉบับเดิมของแต่ละประเทศ เพียงแต่มาช่วยกันสร้างพระไตรปิฎกฉบับสากลขึ้นมาอีกฉบับหนึ่ง แล้วจัดพิมพ์เผยแพร่ไปทั่วโลก คือ พิมพ์เป็นอักษรพม่า อักษรเทวนาครี อักษรโรมัน พร้อมทั้งแปลออกเป็นภาษาอังกฤษและภาษาฮินดี

เนื่องจากการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับฉัฏฐสังคายนาดังกล่าว ใช้วิธีทยอยพิมพ์ไปเรื่อย ๆ เมื่อทำเสร็จส่วนใดก็รีบจัดพิมพ์ให้เสร็จในส่วนนั้น ฉะนั้น การประชุมฉัฏฐสังคายนาจึงจัดเป็น ๒ สมัย แต่ละสมัยก็เพื่อไปประชุมรับฟังพระไตรปิฎกส่วนที่ทางพม่าจัดทำเรียบร้อยแล้ว และเอามาอ่านให้ที่ประชุมฟังเท่านั้น

ในการไปร่วมประชุมฉัฏฐสังคายนาครั้งนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เล่าว่าทุกอย่างทางพม่าเขาจัดทำไว้เรียบร้อยแล้ว ผู้ร่วมประชุมก็เพียงไปฟังการอ่านพระไตรปิฎกที่เขาจัดพิมพ์มาเรียบร้อยแล้วเท่านั้น แล้วเขาก็นำพระไตรปิฎกที่พิมพ์แล้วนั้นมาแจกให้ที่ประชุมร่วมกันสวดโดยมีพระพม่าสวดเป็นหลัก พระต่างประเทศก็สวดไปตามเขา ฉะนั้นจึงสวดได้บ้างไม่ได้บ้าง เพราะพระแต่ละประเทศมีวิธีสวด วิธีออกเสียงไม่เหมือนกัน

ทางพม่าได้กำหนดขั้นตอนการสังคายนาครั้งนี้เป็น ๓ ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ ๑

เป็นขั้นการเตรียมหรือสอบทาน ให้แต่ละประเทศ (ทั้ง ๕ ประเทศ) ต่างทำในประเทศของตน

ปรากฏว่าในทางปฏิบัติจริงไม่อาจทำได้ตามแผน

มี ๒ ประเทศเท่านั้นที่ทำได้คือ ไทย และลังกา ซึ่งได้ทำการชำระพระไตรปิฎกของตนเสร็จไปก่อนที่พม่าจะทำฉัฏฐสังคายนาไม่นาน ลังกาทำเสร็จทีหลังไทย ไทยกับลังกาจึงส่งพระไตรปิฎกของตนที่ชำระเรียบร้อยแล้วไปให้ทางพม่าเท่ากับร่วมทำงานขั้นที่ ๑ เรียบร้อย พระไตรปิฎกของไทยที่ส่งให้พม่าก็คือพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ส่วนลาวและเขมรแจ้งว่าไม่มีเจ้าหน้าที่ที่จะทำได้ทัน จึงไปขอร่วมงานขั้นที่ ๒ ที่ประเทศพม่า

ผู้แทนคณะสงฆ์ไทย

ที่ไปร่วม**ประชุมฉัฏฐสังคายนาสมัยที่ ๑** ณ กรุงย่างกุ้ง
วันที่ ๒๔ พฤษภาคม - ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๖

หัวหน้าคณะ

พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ)
วัดมหาธาตุ สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระพุฒาจารย์

พระธรรมธีรราชมหามุนี (ธีร์ ปุณฺณโก)
วัดจักรวรรดิราชาวาส สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระธีรญาณมุนี

พระวิสุทธิโสภณ วัดสระเกศ | **พระครูอริยานุวัตร** วัดมหาธาตุ | **พระมหาหนู** วัดมหาธาตุ | **พระมหามนัส** วัดมหาธาตุ | **พระมหาชูศักดิ์** วัดมหาธาตุ | **พระอาจารย์โชติก** (ชาวพม่า) วัดมหาธาตุ

สามเณรติดตาม สามเณรเทพ สามเณรทองอ่อน วัดมหาธาตุ **คฤหัสถ์ร่วมคณะ** ๑. นายฟุ้ง ศรีวิจาร เลขานุการกรมการศาสนา สุดท้ายเป็นอธิบดีกรมการศาสนา ๒. หลวงปริญญาโยควิบูลย์ ผู้แทนพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ๓. ร.อ.ประสาร ทองภักดี สุดท้ายเป็นพันโทและเป็นรองอธิบดีกรมการศาสนา ๔. นายสวัสดิ์ พินิจจันทร์ เจ้าหน้าที่กรมการศาสนา

ผู้แทนคณะสงฆ์ไทย

ที่ไปร่วมประชุมฉัฏฐสังคายนา สมัยที่ ๒ ณ กรุงย่างกุ้ง

การประชุมมีขึ้นตั้งแต่
๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๖
ถึง ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๗

พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ)
วัดมหาธาตุ

พระธรรมราชานุวัตร (ฟู อตฺตสิโว)
วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่

พระธรรมดิลก (ปุ่น ปุณฺณสิริ)
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช

พระเทพเมธี (ชอบ อนุจารี)
วัดราษฎรบำรุง จ.ชลบุรี สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่ พระพิมลธรรม

พระอมรมุนี (จับ จิตธมฺโม)
วัดโสมนัสวิหาร สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระวันรัต

พระศรีสุทัศมุนี (ทองสุก สุทสฺโส)
วัดชนะสงคราม สุดท้ายได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่ พระธรรมทัศนาธร

พระมหาช่วง วรปุญฺโญ
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ วัดปากน้ำภาษีเจริญ

พระโศภนคณาภรณ์ (เจริญ สุวฑฺฒโน)
วัดบวรนิเวศวิหาร สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระอมรเวที (สนั่น จนฺทปชฺโชโต)
วัดนรนารถสุนทริการาม
สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระมหามุนีวงศ์

พระปริยัติเวที (ผุย คตญาโณ)
วัดปทุมวนาราม สุดท้ายได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่ พระเทพปัญญามุนี

พระสุเมธีธรรมภาณ (บู่ สุจิณฺโณ)
วัดบรมนิวาส สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่ พระพรหมมุนี

พระศรีวิสุทธิญาณ (ประยูร สนฺตงฺกุโร)
วัดเทพศิรินทราวาส สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระญาณวโรดม

พระปริยัติโมลี (ฟื้น ปาสาทิโก)
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม สุดท้ายได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่ พระเทพโมลี

พระกวีวงศ์ (สนิธ เขมจารี)
วัดบ้านแหลม จ.สมุทรสงคราม สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระธีรญาณมุนี

พระอริยนันทมุนี (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)
สุดท้ายได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่ พระธรรมโกษาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)

พระมหาพวน ป.ธ.๙ วัดมหาธาตุ | **พระมหาจำนง ป.ธ.๙** วัดสระเกศ ต่อมาลาสิกขา คือ ศ.(พิเศษ) จำนง ทองประเสริฐ | **พระมหาพรหม ป.ธ.๙** วัดมหาธาตุ | **พระมหาเกษม ป.ธ.๗** วัดมหาธาตุ ต่อมาลาสิกขา คือ นายเกษม บุญศรี | **พระมหาทอง** วัดบรมนิวาส | **พระเตชินท์ ธัมมจริยะ** (ชาวพม่า) วัดมหาธาตุ

คฤหัสถ์ร่วมคณะ ๑. นายประหยัด ไพทีกุล ๒. นายสุภาพ แคทุ่ม (ภายหลังเปลี่ยนเป็น สุภูตะโยธิน) ๓. นายดิลก ดวงมาลัย

ขั้นที่ ๒

เป็นขั้นวินิจฉัยว่าอะไรผิดอะไรถูก ควรแก้ไขอย่างไร เป็นขั้นที่ผู้แทนจาก ๕ ประเทศจะต้องมาร่วมประชุมทำร่วมกันในที่ประชุมสังคายนา

ในการปฏิบัติจริงปรากฏว่า เป็นงานที่ทางพม่าดำเนินการกันเอง โดยการตรวจชำระเทียบเคียงพระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ เท่าที่มี แล้วทำเป็นพระไตรปิฎกฉบับฉัฏฐสังคายนาขึ้น จัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือเรียบร้อย

ขั้นที่ ๓

เป็นการประกอบพิธีรับรองยืนยันพระไตรปิฎกที่สังคายนาเรียบร้อยแล้ว พร้อมทั้งจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือเรียบร้อยแล้วด้วย

เป็นการนำพระไตรปิฎกฉบับฉัฏฐสังคายนาที่ทางพม่าจัดพิมพ์เรียบร้อยแล้วมาเสนอที่ประชุมที่เชิญพระสงฆ์จากประเทศต่าง ๆ มาแล้วอ่านพระไตรปิฎกดังกล่าวให้ที่ประชุมฟังเท่านั้น เท่ากับเป็นการรับรองพระไตรปิฎกฉบับนี้ว่าถูกต้องเรียบร้อย

ยิ่งกาลเวลาล่วงผ่านไปเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เจริญด้วยพรรษายุกาล ทั้งเจริญด้วยสมณศักดิ์ที่ได้รับพระราชทาน พระกรณียกิจด้านการต่างประเทศก็ยิ่งเพิ่มพูนมากขึ้น เพราะการคมนาคมติดต่อกันในโลกนี้สะดวกขึ้นกว่าแต่ก่อน ผู้ที่สนใจในพระพุทธศาสนาตามประเทศต่าง ๆ มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จนถึงกับในบางประเทศมีความพร้อมที่จะจัดตั้งวัดวาอารามขึ้น มีฐานะเป็นวัดทางพระพุทธศาสนา บางคราวก็มีการประชุมระหว่างประเทศเกี่ยวกับประเด็นด้านศาสนสัมพันธ์ หรือเป็นประเด็นเฉพาะเจาะจงเรื่องพระพุทธศาสนา บางคราวผู้นำระดับสูงของบางประเทศก็ตั้งใจเชิญเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปเยี่ยมเยียนประเทศต่าง ๆ เพื่อทอดพระเนตรกิจการด้านการศาสนา

ดังนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้เสด็จไปยังต่างประเทศเป็นหลายครั้ง เพื่อทรงปฏิบัติพระศาสนกิจต่าง ๆ ตามที่มีผู้กราบทูลเชิญ โดยสรุปย่อพอสังเขปโดยลำดับดังต่อไปนี้

๐๑
๕ – ๑๐ ตุลาคม
พ.ศ. ๒๔๙๕
กัมพูชา

ทรงร่วมในคณะผู้แทนไทย เดินทางไปฉลองพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุที่เชิญจากมหาโพธิสมาคมอินเดีย ไปยังกรุงพนมเปญ

๐๒
๑๔ – ๒๔ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๔๙๗
พม่า

ทรงร่วมอยู่ในคณะผู้แทนประเทศไทยเพื่อปฏิบัติหน้าที่ในการประชุมฉัฏฐสังคายนา หรือการสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งที่ ๖

๐๓
๒๕ กรกฎาคม – ๕ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๕๐๙
อังกฤษ ฝรั่งเศส
สวิตเซอร์แลนด์ อิตาลี กรีซ

ในฐานะที่ทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ได้เสด็จไปเป็นประธานฝ่ายสงฆ์และถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่งในพิธีเปิดวัดพุทธปทีป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิด เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ในการเสด็จครั้งนั้น ได้ทรงเยี่ยมชมกิจการพระธรรมทูตในประเทศอังกฤษ และทรงเยี่ยมชมการพระศาสนาในประเทศฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ อิตาลี และกรีซ ระหว่างเสด็จกลับประเทศไทยด้วย

๐๔
๑๐ – ๒๐ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๕๑๐
ศรีลังกา

ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม ได้ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี จวน ศิริสม ป.ธ.๙) วัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งเสด็จเยือนประเทศศรีลังกาอย่างเป็นทางการ ตามคำทูลเชิญของรัฐบาลประเทศนั้น เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างพุทธศาสนิกชนทั้งสองประเทศ

๐๕
๑๑ เมษายน – ๒ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๕๑๑
อินโดนีเซีย ออสเตรเลีย
ฟิลิปปินส์

เสด็จไปเยี่ยมชมการพระศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษาทั่วไป ในฐานะประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย โดยอนุมัติของมหาเถรสมาคม พร้อมด้วย พระธรรมธัชมุนี (สนฺตงฺกุโร ประยูร พยุงธรรม ป.ธ.๙) เลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในขณะนั้น

๐๖
๖ พฤษภาคม – ๔ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๕๑๓
อินโดนีเซีย

เสด็จพร้อมด้วย พระธรรมโสภณ (กิจฺจกาโร สนธิ์ มั่งเรือน ป.ธ.๕) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรชาวอินโดนีเซีย จำนวน ๕ คน ตามคำอาราธนาของพระชินรักขิตเถระ หัวหน้าพุทธศาสนิกชนชาวอินโดนีเซีย ในขณะนั้น

๐๗
๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๓
– ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔
ปากีสถาน เนปาล อินเดีย

เสด็จไปเยี่ยมชมการพระศาสนาและการศึกษาในฐานะประธานสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย พร้อมด้วยพระธรรมธัชมุนี (สนฺตงฺกุโร ประยูร พยุงธรรม ป.ธ.๙) เลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในขณะนั้น และในโอกาสเดียวกันก็ได้รับอนุมัติจากมหาเถรสมาคมให้ทรงเป็นผู้แทนของคณะสงฆ์ไทย เสด็จไปเยี่ยมเยียนพระสงฆ์และวัดพระพุทธศาสนาในประเทศปากีสถานตะวันออก (ปัจจุบันคือประเทศบังคลาเทศ) และทรงนำสาส์นของสมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี จวน ศิริสม ป.ธ.๙) วัดมกุฏกษัตริยาราม ถึงพุทธศาสนิกชนชาวปากีสถานตะวันออก พร้อมกับพัสดุสิ่งของและกัปปิยภัณฑ์ ซึ่งทางคณะสงฆ์ไทยจัดหามา ไปช่วยเหลือชาวพุทธในประเทศนั้นที่ประสบวาตภัยครั้งใหญ่ในคราวนั้นด้วย

๐๘
๒๒ พฤษภาคม – ๕ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๕๑๘
ออสเตรเลีย

เสด็จไปเป็นประธานสงฆ์ ในพิธี
เปิดวัดพุทธรังษี ณ นครซิดนีย์
ซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ
สยามมกุฎราชกุมาร
เสด็จพระราชดำเนินไปทรง
ประกอบพิธีเปิดและทรง
บำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา

๐๙
๓ เมษายน – ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๓
สหรัฐอเมริกา แคนาดา
๒๓ เมษายน – ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๓
อังกฤษ ฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์

เสด็จไปทรงปฏิบัติศาสนกิจ
ตามเมืองสำคัญหลายแห่ง
ได้แก่ ลอสแองเจลิส แวนคูเวอร์
เดนเวอร์ ทัลซ่า กรุงวอชิงตัน ดี.ซี.
นครนิวยอร์ก และชิคาโก
ระหว่างทางขากลับได้ทรงแวะ
ปฏิบัติศาสนกิจที่กรุงลอนดอน
กรุงปารีส และนครเจนีวาด้วย
เสด็จกลับถึงประเทศไทย
วันที่ ๑ พฤษภาคม ศกเดียวกัน

๑๐
๑๑ – ๒๑ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๕๒๓
อินเดีย เนปาล

เสด็จไปร่วมประชุมสหพันธ์
คีตาอาศรมสากล ในฐานะเป็น
พระอาคันตุกะพิเศษ เมื่อทรงเสร็จ
ภารกิจที่ประเทศอินเดียแล้ว ได้เสด็จ
ไปเยี่ยมชมการพระศาสนา
ณ ประเทศเนปาลด้วย

๑๑
๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐
– ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๑
อินโดนีเซีย ออสเตรเลีย
นิวซีแลนด์ สิงคโปร์

เสด็จไปบรรพชากุลบุตรชาวอินโดนีเซีย
จำนวน ๔๓ คน ณ เมืองสมารัง
ตามคำอาราธนาของคณะสงฆ์สังฆเถรวาท
อินโดนีเซีย และได้เสด็จไปเยี่ยมชม
กิจการพระศาสนา ณ ประเทศออสเตรเลีย
นิวซีแลนด์ ขากลับทรงแวะเยี่ยมชม
การพระศาสนา ณ ประเทศสิงคโปร์ด้วย

๑๒
๒๒ – ๒๕ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๕๒๘
อินโดนีเซีย

เป็นประธานคณะพร้อมด้วย
พระสงฆ์อีก ๑๙ รูป จากประเทศไทย
ไปทรงประกอบพิธีผูกพัทธสีมา
อุโบสถวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย
ตามคำอาราธนาของคณะสงฆ์
สังฆเถรวาทอินโดนีเซีย เป็นการผูก
พัทธสีมาอุโบสถวัดพระพุทธศาสนา
เถรวาทเป็นครั้งแรกในประเทศนั้น

๑๓
๒๓ – ๓๐ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๕๒๘
เนปาล

เสด็จพร้อมด้วยคณะสงฆ์
จากประเทศไทยไปเป็นประธาน
บรรพชากุลบุตรศากยะแห่งเนปาล
จำนวน ๗๓ คน ณ กรุงกาฐมาณฑุ
ตามคำอาราธนาของคณะสงฆ์เนปาล

๑๔
๒๐ มิถุนายน – ๒ กรกฎาคม
พ.ศ. ๒๕๓๖
สาธารณรัฐประชาชนจีน

ได้ทรงพบปะกับผู้นำชั้นสูงของจีน
หลายท่าน ที่สำคัญที่สุดคือ
ประธานาธิบดีจีน นายเจียง เจ๋อหมิน
เป็นโอกาสให้ได้ทอดพระเนตร
สภาพการณ์พระพุทธศาสนา คณะสงฆ์
และพุทธศาสนิกชนในประเทศจีน
เป็นเหตุให้เกิดความตื่นเต้นแก่
ประชาชนจีนเป็นอย่างยิ่งจนพระสงฆ์จีน
บางรูปกล่าวว่าคณะสงฆ์จากประเทศไทย
เป็นแบบอย่างของชีวิตพรหมจรรย์ที่
แท้จริงที่ได้พบเห็นเป็นครั้งแรก
โอกาสนี้ได้ทรงเยี่ยมเมืองสำคัญ
และวัดต่าง ๆ หลายแห่ง การเสด็จจีน
ครั้งนี้เป็นประโยชน์ยิ่งแก่การพัฒนา
ความสัมพันธ์ระหว่างไทย - จีน
ในทางพระพุทธศาสนาและทางวัฒนธรรม

๑๕
๑๘ – ๒๐ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๕๓๘
เนปาล

เสด็จไปทรงประกอบพิธีบรรจุ
พระบรมสารีริกธาตุและทรงเปิด
อาคาร “ไทยกีรติภวัน”
ณ วัดศรีกีรติวิหาร ที่กรุงกาฐมาณฑุ
และทรงวางศิลาฤกษ์ เป็นประเดิม
มงคลแห่งการก่อสร้าง
วัดไทยลุมพินี ซึ่งเป็นวัดไทย
แห่งแรกและแห่งเดียว
ในประเทศเนปาล
ตั้งอยู่ห่างจากวิหารมายาเทวี
ซึ่งเป็นตำบลที่ประสูติของ
พระบรมศาสดา ราว ๙๕๐ เมตร

๑๖
๔ – ๑๑ เมษายน
พ.ศ. ๒๕๔๑
ญี่ปุ่น

เสด็จไปทรงเป็นประธานเปิดการประชุม
การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโลก
(The World Buddhist Propogation
Conference) ซึ่งพุทธศาสนานิกาย
เนนบุตซึสุ จัดขึ้นที่เมืองเกียวโต
ตามคำกราบทูลอาราธนาของ
คณะกรรมการจัดการประชุม

๑๗
๑๘ – ๒๓ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๕๔๒
อินเดีย เนปาล

ทรงเริ่มปฏิบัติศาสนกิจที่
วัดไทยนาลันทา เมืองนาลันทา
วัดไทยพุทธคยา และวัดป่าพุทธคยา
เมืองพุทธคยาทรงเข้าร่วมพิธี
สมโภชวัดไทยกุสินาราเฉลิมราชย์
เมืองกุสินารา ประเทศอินเดีย แล้วเสด็จ
ต่อไปยังวัดไทยลุมพินี ซึ่งอยู่ชายแดน
ทางฝั่งเนปาล จากนั้นจึงเสด็จไปยัง
วัดศรีกีรติวิหาร กรุงกาฐมาณฑุ
เพื่อทรงแรมคืนอีกหนึ่งคืนก่อนเสด็จ
กลับประเทศไทยในวันรุ่งขึ้น
การเสด็จครั้งนี้ เป็นการเสด็จไปปฏิบัติ
พระศาสนกิจในต่างประเทศ
เป็นครั้งสุดท้ายของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

สรุปรวมว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เสด็จไปปฏิบัติพระศาสนกิจในต่างประเทศรวม ๑๗ ครั้ง และได้เสด็จเยือนประเทศต่าง ๆ รวม ๒๑ ประเทศ เรื่องราวที่เสด็จไปทรงปฏิบัติพระศาสนกิจเหล่านี้ ยังอยู่ในความทรงจำของพุทธศาสนิกชนของประเทศต่าง ๆ รวมตลอดถึงประชาชนในประเทศนั้น ๆ มิรู้ลืม

ประธานสงฆ์เปิดวัดพุทธปทีป ณ กรุงลอนดอน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ได้เป็นประธานสงฆ์ในพิธีเปิดวัดพุทธปทีป ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ระหว่างวันที่ ๑ - ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

วัดพุทธปทีป เป็นวัดไทยแห่งแรกในทวีปยุโรป ได้ดำริก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ ในปีนั้น กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการได้จัดส่งพระธรรมทูตไทยไปปฏิบัติศาสนกิจ ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่ออนุเคราะห์นักเรียนไทยและคนไทยที่มาศึกษาและทำงานในประเทศนั้น และเพื่อส่งเสริมการประกาศพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยทั้ง ๒ นิกาย โดยคณะกรรมการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศจะเลือกเฟ้นพระธรรมทูตผลัดเปลี่ยนกันทำงานตามวาระ มิได้ปรารถนาที่จะให้เป็นวัดสังกัดเฉพาะนิกายใดนิกายหนึ่ง

คณะเดินทาง

๑. พระสาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฺฒโน)
วัดบวรนิเวศวิหาร / คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๒. พระราชสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ)
วัดมหาธาตุ / สุดท้ายได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่ พระธรรมธีรราชมหามุนี

๓. พระชันติปาโล (ลอเรนซ์ มิลล์ ชาวอังกฤษ)
วัดบวรนิเวศวิหาร / ภายหลังลาสิกขา

๔. พันเอกปิ่น มุทุกันต์
อธิบดีกรมการศาสนา

๕. ร้อยเอกสุภาพ สุภูตะโยธิน
แผนกจัดการผลประโยชน์กลาง กองศาสนสมบัติ กรมการศาสนา เลขานุการคณะกรรมการการจัดตั้งวัดพระพุทธศาสนา ณ กรุงลอนดอน

พระธรรมทูตที่มาอยู่ปฏิบัติพระศาสนกิจชุดแรกคือ พระราชสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ) และพระมหาวิจิตร ติสฺสทตฺโต วัดมหาธาตุ ปรากฏว่ามีผู้สนใจพระพุทธศาสนาและมาปฏิบัติธรรมกันเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ทั้งเกิดผลดีแก่นักศึกษาไทยและคนไทยทั่วไป แต่พระธรรมทูตเองกลับมีความลำบากในเรื่องที่พำนัก และไม่มีสถานที่ที่จะเป็นศูนย์รวมในการศึกษาและปฏิบัติพระพุทธศาสนา ทางกรมการศาสนาและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย จึงมีความเห็นร่วมกันว่าควรจะได้มีวัดทางพระพุทธศาสนาขึ้นที่กรุงลอนดอน เพื่อสะดวกแก่การสั่งสอนและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอังกฤษและในทวีปยุโรปต่อไป จึงได้ดำริจัดสร้างวัดขึ้น ขั้นแรกเรียกว่าการจัดสร้างวัดพระพุทธศาสนา ณ กรุงลอนดอน โดยได้เริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ และได้ถวายการจัดสร้างนี้ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่วันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ และเมื่อการจัดสร้างวัดเสร็จเรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า วัดพุทธปทีป เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นวันประกอบพิธีเปิดวัดพุทธปทีป โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดวัดพุทธปทีป พร้อมทั้งทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอาสาฬหบูชาเป็นปฐมฤกษ์ด้วย

ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริ

เป็นแนวทางในการปฏิบัติศาสนกิจของพระธรรมทูตไว้ ๓ ประการ

๑. ให้พระธรรมทูตถือว่า การปลูกฝังศรัทธาแก่นักเรียนไทยในต่างประเทศให้ยึดมั่นในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องสำคัญ

๒. ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ ที่อยู่ในสภาพดินฟ้าอากาศและสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างจากเมืองไทยมาก ก็จะต้องปรับปรุงแก้ไขข้อปฏิบัติบางอย่างเพื่อให้ได้รับความผาสุกตามสมควร โดยให้หารือทางมหาเถรสมาคม ตกลงอย่างไรแล้วประกาศให้พระสงฆ์และประชาชนได้ทราบทั่วกัน แล้วจึงเปลี่ยนแปลง ไม่ควรเปลี่ยนแปลงโดยพลการอันจะทำให้ประชาชนเกิดความเข้าใจผิด

๓. เรื่องการวางแผนผังวัดพุทธปทีป ควรจะได้วางแผนผังไว้อย่างแน่นอนว่าจะสร้างอะไรตรงไหน เนื่องจากมีเนื้อที่จำกัด ไม่ควรปล่อยให้ผู้บริจาคสร้างอะไรตามอัธยาศัย อาจทำให้วัดรุงรังขาดความสวยงาม

พิธีเปิดวัดพุทธปทีปครั้งนี้ เป็นการเปิดกิจการพระธรรมทูตไทยในทวีปยุโรปอย่างเป็นทางการครั้งแรก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ถวายพระธรรมเทศนาเรื่องพุทธปทีปกถา แสดงถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาอันจะนำมาซึ่งความสุขในชีวิตประจำวันของผู้ปฏิบัติทั้งที่เป็นนักเรียนนักศึกษาและประชาชนทั่วไป

หลังจากเสร็จพิธีเปิดวัดพุทธปทีป ณ กรุงลอนดอนแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยพันเอกปิ่น มุทุกันต์ และร้อยเอกสุภาพ สุภูตะโยธิน ได้เดินทางจากประเทศอังกฤษไปสังเกตการณ์การพระศาสนาและการศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ กรีซ และอิตาลี เป็นเวลา ๓ วัน ระหว่างวันที่ ๓-๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

ตามเสด็จเยือน ลังกา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม ตามเสด็จสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม เสด็จเยือนลังกา (ปัจจุบันคือประเทศศรีลังกา) อย่างเป็นทางการ ระหว่างวันที่ ๑๐-๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๐

คณะเดินทาง

๑. สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี)
วัดมกุฏกษัตริยาราม

๒. พระสาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฺฒโน)
วัดบวรนิเวศวิหาร / คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๓. พระธรรมกิตติโสภณ (สุวรรณ สุวณฺณโชโต)
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม / สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

๔. พระเทพกวี (ประยูร สนฺตจิตฺโต)
วัดเทพศิรินทราวาส / สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระญาณวโรดม

๕. พระมหาบรรจง กลฺยาโณ
วัดมกุฏกษัตริยาราม / ปัจจุบันเป็นที่ พระเทพปัญญากวี

๖. พันเอกปิ่น มุทุกันต์
อธิบดีกรมการศาสนา

๗. นายมนูญ ธารานุมาศ
ไวยาวัจกร

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เสด็จแวะเยี่ยมวัดและพุทธศาสนิกชนที่ประเทศสิงคโปร์เป็นเวลาหนึ่งวัน เพราะในครั้งนั้นเที่ยวบินตรงจากกรุงเทพฯ ไปลังกายังไม่มี ต้องไปต่อเครื่องบินที่สิงคโปร์ แล้วเสด็จต่อไปยังลังกา เพื่อเยือนสถานที่สำคัญคือ วัดมัลลวัตเต วัดอัสสคีรียะ วัดพระทันตธาตุ เมืองแคนดี เสด็จเยี่ยมวัดลังกาดิลก และมหาวิทยาลัยลังกา ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเก่าแก่ของลังกา เยี่ยมโบราณสถานที่สำคัญคือ สิคีรียะ

ส่วนเมืองแคนดี มีชื่อเป็นภาษาสิงหลว่า เสนกาทาลกะมหานุวาระ เอกสารเก่าของไทยเรียกว่า ศิริวัฒนบุรีบ้าง สิงห์ขัณฑ์นครบ้าง แต่ทั่วไปนิยมเรียกตามฝรั่งว่า แคนดี

ไทยกับลังกา

มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันในทางพระศาสนามาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ล้านนาและอยุธยา คณะสงฆ์ไทยและคณะสงฆ์ลังกาได้ติดต่อไปมาระหว่างกันมิได้ขาดสาย กระทั่งถึงปลายสมัยอยุธยา คณะสงฆ์ลังกาเสื่อมโทรมถึงขั้นสมณวงศ์เสื่อมสูญไม่มีพระภิกษุแม้แต่รูปเดียว คงเหลือแต่สามเณรอยู่เพียงรูปเดียว คือสามเณรสรณังกร กษัตริย์ลังกาได้ส่งราชทูตมาขอพระสงฆ์จากกรุงศรีอยุธยาไปประดิษฐานสมณวงศ์ขึ้นใหม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจึงได้จัดส่งพระสงฆ์ไทยมีพระอุบาลีเป็นหัวหน้าพร้อมพระอนุจรรวม ๒๐ รูป ออกไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวลังกา เป็นการประดิษฐานสมณวงศ์ขึ้นอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๕ เป็นเหตุให้ลังกากลับมีคณะสงฆ์ขึ้นอีกครั้งเรียกว่า พระสงฆ์สยามวงศ์ หรืออุบาลีวงศ์ สืบมาจนทุกวันนี้ มาในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ไทยก็ได้จัดส่งสมณทูตไปสืบข่าวพระศาสนา ณ ทวีปลังกาหลายครั้ง ฝ่ายพระสงฆ์ลังกาเองก็ได้เดินทางมายังราชอาณาจักรไทยต่อเนื่องกันมาหลายคราว โดยเฉพาะที่วัดบวรนิเวศวิหารได้มีพระสงฆ์ลังกาเข้ามาพำนักอย่างต่อเนื่องมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๒ จนเป็นเหตุให้มีเสนาสนะไว้ต้อนรับพระสงฆ์ลังกาที่วัดบวรนิเวศวิหารโดยเฉพาะ เรียกว่า คณะลังกา เพิ่งรื้อเพื่อใช้พื้นที่สร้างพระวิหารพระศาสดาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ต่อแต่นั้นก็ยังมีพระสงฆ์ลังกาพำนักอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหารต่อเนื่องมาจนบางรูปได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะในรัชกาลที่ ๖ คือ พระสาธุศีลสังวร (สีละรตนะ ถึงมรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒)

ฉะนั้น การที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จเยือนลังกาครั้งนี้ จึงเสมือนเสด็จมาเยี่ยมญาติ

• เสด็จเมืองโปโลนนารุวะ ชมวิหารวฏทาเก หรือพระเจดีย์ทรงกลม สัตตมหาปราสาท ซึ่งเป็นพระเจดีย์สี่เหลี่ยม ๗ ชั้น และอุตตราราม หรือวิหารพระพุทธรูปหิน ซึ่งมีพระพุทธรูปสลักหิน ๔ องค์ คือ พระพุทธรูปปางสมาธิ ปางไสยาสน์หรือปางปรินิพพาน และปางรำพึง

• เสด็จเมืองอนุราธปุระ เมืองหลวงเก่าซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนาในลังกา มีสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น ถูปาราม วัดพระพุทธศาสนาแห่งแรก มิหินตเล ที่พระมหินทเถระพบกับกษัตริย์ลังกาเป็นครั้งแรก ต้นพระศรีมหาโพธิที่พระเจ้าอโศกส่งมาพร้อมกับพระสงฆ์ที่นำพระพุทธศาสนามาสู่ลังกา และพระเจดีย์ที่สำคัญอีกหลายแห่ง

• เสด็จกลับกรุงโคลัมโบ เยี่ยมวัดทีปทุตตมาราม อันเป็นวัดที่พระสงฆ์ไทย คือ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ทรงสร้างไว้

• เยี่ยมวิทยาลัยพระธรรมทูต ชื่อว่ามหารตมะ เยี่ยมวัดกัลยาณีและมหาวิทยาลัยวิทยาลังกา เยี่ยมสำนักงานศูนย์มหาโพธิสมาคม

• วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๐ สมเด็จพระสังฆราชพร้อมคณะ เสด็จจากลังกามายังประเทศสิงคโปร์ โดยประทับแรม ๒ คืน วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ จึงเสด็จกลับประเทศไทย

วัดมัลลวัตเต ในเอกสารเก่าของไทยเรียกว่าวัดบุปผารามบ้าง วัดมาลาวดีบ้าง เป็นวัดที่กษัตริย์ลังกาสร้างสำหรับเป็นที่พำนักของพระสงฆ์ไทยสมัยอยุธยาที่มีพระอุบาลีเป็นหัวหน้าออกมาฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ลังกา เป็นเหตุให้มีพระสงฆ์สยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์ขึ้นในลังกาเมื่อ ๒๐๐ ปีเศษมาแล้ว

วัดพระทันตธาตุ ชาวลังกาเรียกว่า ทาฬทามาลิคาวะ คำว่า ทาฬทา นั้นเพี้ยนมาจากคำบาลีว่า ทันตะ แปลว่า เขี้ยว คำว่า มาลิคาวะ เป็นภาษาสิงหล แปลว่า วัง รวมกันแล้วก็มีความหมายว่า วังของพระทันตธาตุ หรือวังของพระเขี้ยวแก้ว

วัดอัสสคีรียะ มีชื่อเป็นทางการว่า วัดไทยคิรีวิชัยสุนทราราม แต่คนลังกานิยมเรียกว่า วัดอัสสคีรียะ เป็นวัดสำคัญคู่กับวัดมัลลวัตเต เพราะเท่ากับเป็นสำนักงานใหญ่ในการบริหารคณะสงฆ์สยามนิกายหรืออุบาลีวงศ์ ซึ่งเป็นพระสงฆ์ส่วนใหญ่ของลังกาปัจจุบัน

เยือน
อินโดนีเซีย ออสเตรเลีย ฟิลิปปินส์

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ พร้อมคณะได้เดินทางไปดูการพระศาสนาและการศึกษา ณ ประเทศอินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์ ระหว่างวันที่ ๑๖ เมษายน - ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ รวม ๑๗ วัน การเดินทางไปดูการพระศาสนาและการศึกษาครั้งนี้นับว่าได้รับประโยชน์เป็นอันมาก โดยเฉพาะด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

คณะเดินทาง

๑. พระสาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฺฒโน)
วัดบวรนิเวศวิหาร / คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๒. พระเทพกวี (ประยูร สนฺตงฺกุโร)
เลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย / สุดท้ายได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระญาณโรดม

๓. พันโทประสาร ทองภักดี
หัวหน้ากองศาสนศึกษา กรมการศาสนา

ที่ประเทศอินโดนีเซีย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะได้มีโอกาสพบกับ**พระชินรักขิต** พระภิกษุเถรวาทชาวอินโดนีเซียรูปแรกที่เข้ามาฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศนี้ หลังจากที่พระพุทธศาสนาได้เสื่อมสูญจากอินโดนีเซียไปแล้วกว่า ๕๐๐ ปี พระชินรักขิตเป็นชาวอินโดนีเซียเชื้อสายจีน ได้ไปบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่ประเทศพม่า พ.ศ. ๒๔๙๗ แล้วกลับเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศของตน เป็นหัวหน้าชาวพุทธอยู่ในอินโดนีเซีย ขณะนั้นพระชินรักขิตได้ขอให้คณะสงฆ์ไทยจัดส่งพระธรรมทูตไทยออกไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศอินโดนีเซีย เพราะเท่าที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ยังขาดพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถทางพระพุทธศาสนาที่จะสั่งสอนประชาชนเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้รับหลักการเพื่อนำมาพิจารณาดำเนินการสนองศรัทธาของชาวอินโดนีเซียต่อไป

ต่อมา พระชินรักขิตได้เดินทางเข้ามาประเทศไทย และพักที่วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างวันที่ ๑๖ - ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๒ เพื่อทบทวนถึงเรื่องการขอให้คณะสงฆ์ไทยออกไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินโดนีเซียดังที่ได้เคยปรารภไว้ คณะสงฆ์ร่วมกับกรมการศาสนาในนามของรัฐบาลไทยจึงได้จัดส่งพระภิกษุผู้สำเร็จการฝึกอบรมจากสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศรุ่นแรก เป็นพระธรรมทูตไปที่อินโดนีเซีย

พระธรรมทูตรุ่นแรก
ที่ได้รับคัดเลือกไปยังอินโดนีเซีย

หัวหน้าคณะ

พระครูปลัดอรรถจริยานุกิจ (วิญญ์ วิชาโน)
วัดบวรนิเวศวิหาร สุดท้ายได้เป็นที่พระราชวราจารย์

พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์ (บุญเรือง ปุญฺญโชโต)
วัดพระศรีมหาธาตุ (ปัจจุบันเป็นที่ พระธรรมเจติยาจารย์)

พระธรรมทูตชุดนี้ออกเดินทางจากประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ เมื่อพระธรรมทูตไทยมาช่วยแล้วการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินโดนีเซียก็ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว จำนวนชาวพุทธเพิ่มมากขึ้น มีกุลบุตรชาวอินโดนีเซียที่ศรัทธาเลื่อมใสออกบวชเป็นพระภิกษุสามเณรมากขึ้น โดยคณะพระธรรมทูตจัดบวชให้ในประเทศนั้นบ้าง ส่วนที่มาบวชในประเทศไทยก็มาบวชและพำนักที่วัดบวรนิเวศวิหารนั่นเอง นอกจากนี้ชาวอินโดนีเซียยังได้ช่วยกันจัดสร้างวัดพระพุทธศาสนาขึ้นตามเมืองต่าง ๆ หลายวัดและมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

นับแต่การติดต่อกับชาวพุทธในอินโดนีเซียและมีการส่งพระธรรมทูตไทยออกไปปฏิบัติศาสนกิจ ก็เป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนชาวอินโดนีเซียเดินทางเข้ามาบรรพชาอุปสมบทศึกษาพระพุทธศาสนาที่วัดบวรนิเวศวิหารเรื่อยมามิได้ขาดจนถึงปัจจุบัน พระภิกษุสามเณรจากวัดบวรนิเวศวิหารก็ได้ออกไปช่วยกิจการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ณ ประเทศนั้น โดยบางรูปไปอยู่ชั่วคราว บางรูปอยู่ประจำ และผู้ที่กล่าวได้ว่าเป็นกำลังสำคัญที่ทำให้การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและการก่อตั้งคณะสงฆ์เถรวาทแห่งอินโดนีเซียสำเร็จเป็นอันดีก็คือ พระราชวราจารย์ (วิญญ์ วิชาโน) วัดบวรนิเวศวิหาร (มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๙) ซึ่งได้อุทิศกำลังกาย กำลังความคิดอย่างเต็มสติปัญญาให้แก่การปฏิบัติศาสนกิจฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศอินโดนีเซียมาแต่ต้น และได้ปฏิบัติศาสนกิจประจำอยู่ ณ ประเทศนั้นตลอดมาจนวาระสุดท้ายของชีวิตท่าน

สำหรับประเทศฟิลิปปินส์ เนื่องจากชาวพุทธยังมีจำนวนน้อย การตื่นตัวทางพระพุทธศาสนาจึงแตกต่างไปจากที่อินโดนีเซีย แต่ผลจากการเดินทางไปเยี่ยมเยียนคราวนี้ ก็ได้ทำให้มีผู้สนใจพระพุทธศาสนามากขึ้น ก่อนที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะเยือนฟิลิปปินส์ได้เคยมีชาวฟิลิปปินส์มาบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาที่วัดบวรนิเวศวิหาร ๒ คนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ แต่พระภิกษุชาวฟิลิปปินส์ที่บวชคราวนั้น อยู่ไม่นานนักก็ลาสิกขากลับไป การเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ประเทศฟิลิปปินส์จึงขาดตอนไป เพราะไม่มีผู้ประสานงานสืบเนื่องเช่นที่อินโดนีเซีย

ส่วนที่ประเทศออสเตรเลียนั้น ผลจากการที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เดินทางไปเยี่ยมเยียนทำให้มีการดำริที่จะดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศนั้นต่อไป เพราะในขณะนั้นปรากฏว่า มีผู้สนใจและนับถือพระพุทธศาสนาอยู่บ้างแล้ว แต่ส่วนใหญ่เป็นฝ่ายมหายาน ถึงกับมีสมาคมทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นหลายแห่งในหลายเมือง การที่จะดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวรต่อไปนั้น จึงมีทางเป็นไปได้มาก เป็นเหตุให้มีการดำริที่จะสร้างวัดไทยขึ้นและส่งพระธรรมทูตไทยไปอยู่ประจำในเวลาต่อมา

พระมหาประแทน เขมทสฺสี
วัดยานนาวา (สุดท้ายได้เป็นที่ พระครูศรีวิเทศธรรมคุณ)

พระมหาสุชีพ เขมาจาโร
วัดระฆังโฆษิตาราม

เยือนครั้งที่ ๒

อินโดนีเซีย

ผลจากการที่คณะสงฆ์ไทยได้จัดส่งพระธรรมทูตไทยไปปฏิบัติศาสนกิจช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ณ ประเทศอินโดนีเซีย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ ต่อมาได้มีผู้สมัครบวชเป็นพระภิกษุสามเณรเพิ่มมากขึ้น การที่จะเดินทางเข้ามาบวชในประเทศไทยนั้นไม่เป็นการสะดวก และไม่สามารถจะกระทำได้ทุกคน เพราะสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก ฉะนั้นใน พ.ศ. ๒๕๑๓ พระชินรักขิต ผู้นำชาวพุทธในอินโดนีเซียขณะนั้น จึงได้อาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ พร้อมด้วยคณะเดินทางไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตร ณ ประเทศอินโดนีเซีย ระหว่างวันที่ ๖-๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ รวมเป็นเวลา ๘ วัน

สถานที่จัดพิธี : ณ มหาเจดีย์บุโรบูดูร์ วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓
ผู้อุปถัมภ์การบรรพชาอุปสมบท : มหาอุบาสก สารีปุตร สะโดโน
มีพระภิกษุอื่นนั่งสังเกตการณ์หลายรูป คือ พระชินรักขิต, พระมหาประแทน เขมทสฺสี, พระมหาสุชีพ เขมาจาโร, พระคีรีรักขิโต (ชาวอินโดนีเซีย), พระซอโยโน ชินรตะ (Seoyono Jinarata) ชาวสิงคโปร์

คณะเดินทาง

๑. พระสาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฺฒโน)
วัดบวรนิเวศวิหาร / คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๒. พระธรรมโสภณ (สนธิ์ กิจฺจกาโร)
วัดบวรนิเวศวิหาร ภายหลังได้เป็นที่ พระญาณวโรดม

๓. พระขันติปาโล (ลอเรนซ์ มิลล์)
วัดบวรนิเวศวิหาร

๔. ม.ล.สุเจต นพวงศ์
ไวยาวัจกร

ความสำคัญ

ของการเดินทางมาให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวอินโดนีเซียครั้งนี้

อินโดนีเซีย (ครั้งที่ ๒) // พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

พุธ ๖

- เดินทางผ่านกรุงจาการ์ตา ไปยังเมืองบันดุง เยี่ยมวิหารวิมลธรรม ณ บันดุง และแรมคืนที่วิหารวิมลธรรม

ศุกร์ ๘

- จากมุนติลานไปประกอบพิธีอุปสมบท ณ มหาเจดีย์บุโรบูดูร์ กลับไปพักที่มุนติลาน

อาทิตย์ ๑๐

- เดินทางจากยอกยาการ์ตาไปยังเมืองมาลัง แรมคืนที่มาลัง

พฤหัสบดี ๗

- เดินทางจากบันดุงไปยังเมืองสมารัง แล้วเดินทางต่อไปยังเมืองมุนติลาน พบปะชาวพุทธและแรมคืนที่เมืองนี้

เสาร์ ๙

- เดินทางจากมุนติลานไปยังเมืองยอกยาการ์ตา เข้าเยี่ยมสุลต่านแห่งยอกยาการ์ตา

จันทร์ ๑๑

- เดินทางจากมาลังไปยังเมืองปันยุวางี แรมคืนที่ปันยุวางี

คณะสงฆ์ผู้ให้การบรรพชาอุปสมบท

๑. พระสาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฺฒโน)
พระอุปัชฌาย์

๒. พระธรรมโสภณ (สนธิ์ กิจฺจกาโร)
พระกรรมวาจาจารย์

๓. พระครูปลัดอรรถจริยานุกิจ (วิญญ์ วิชาโน)
พระอนุสาวนาจารย์

๔. พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์ (บุญเรือง ปุญฺญโชโต)
คณปูรกะ

๕. พระชันติปาโล (ลอเรนซ์ มิลล์)
คณปูรกะ

๖. พระสุภาโต (ชาวอินโดนีเซีย)
คณปูรกะ

สามเณร ๕ รูป
ผู้เข้ารับการอุปสมบท

•สามเณร Jinasurya Bhuimi
อายุ ๖๗ ปี ได้ฉายา **อคฺคชินมิตฺโต**

•สามเณร Pandita Dhammasiha
อายุ ๕๒ ปี ได้ฉายา **อคฺคธมฺโม**

•สามเณร Dhammavijaya
อายุ ๓๖ ปี ได้ฉายา **สิริวิชโย**

•สามเณร Dhammasushisyo
อายุ ๒๙ ปี ได้ฉายา **ชินธมฺโม**

•สามเณร Djumadi
อายุ ๔๘ ปี ได้ฉายา **สจฺจมโน**

เป็นการประดิษฐานพระพุทธศาสนาเถรวาทลงบนแผ่นดินอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก เพราะคติของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาถือว่าเมื่อพระพุทธศาสนาแผ่เข้าไปถึงถิ่นประเทศใด และจะประดิษฐานมั่นคงในประเทศนั้นก็ต่อเมื่อมีกุลบุตรในประเทศนั้นบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา สามารถปฏิบัติสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไปได้ด้วยตนเอง

เป็นการให้กำเนิดหรือประดิษฐานคณะสงฆ์เถรวาทขึ้นในแผ่นดินของอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก เพราะไม่เคยมีมาก่อนในอดีตกาล ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาที่เคยมีมาในอินโดนีเซียครั้งอดีตนั้นเป็นพระพุทธศาสนาแบบมหายาน

เป็นการประดิษฐานพระสงฆ์ธรรมยุตขึ้นในอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก เพราะได้ทำให้คณะสงฆ์ในอินโดนีเซียเจริญเติบโตมั่นคงจนได้มีการตั้งเป็นคณะสงฆ์เรียกว่า คณะสังฆเถรวาทแห่งอินโดนีเซีย*

* ต่อมาพระสงฆ์ชาวอินโดนีเซียซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็เจริญพรรษายุกาล ถึงขั้นเป็นพระเถระ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ คือ พระปัญญาวราภรณ์ (หุโซโด ปัญฺญาวโร) และได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ คือ พระปัญญาวราภรณ์ (หุโซโด ปัญฺญาวโร) และพระสุเขโม (Hien Kim Oey)

อังคาร ๑๒

• เดินทางจากปันยุวางี ไปยังเมืองกะตาปัง แล้วเดินทางต่อไปยังบาหลี แรมคืน ณ บาหลี

พุธ ๑๓

• เดินทางจากบาหลี กลับกรุงเทพฯ

จากความสำคัญ ๓ ประการนี้ เป็นรากฐานให้พระพุทธศาสนาเถรวาท คณะสงฆ์เถรวาท และวัดพระพุทธศาสนาเถรวาทในอินโดนีเซียเจริญแพร่หลายไปทั่วแผ่นดินอินโดนีเซียอย่างรวดเร็วและมั่นคงดังเป็นที่ประจักษ์ ขณะเดียวกันวัดบวรนิเวศวิหาร ก็ได้เป็นเสมือนศูนย์กลางของการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนิกชนชาวอินโดนีเซียกับชาวไทยทั้งฝ่ายพระและฝ่ายคฤหัสถ์ต่อเนื่องมาจนกระทั่งทุกวันนี้ และที่วัดบวรนิเวศวิหารก็ได้มีพระภิกษุสามเณรชาวอินโดนีเซียมาอยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาต่อเนื่องมามิได้ขาด

เยือน ปากีสถานตะวันออก ปากีสถานตะวันตก เนปาล อินเดีย

พ.ศ. ๒๕๑๓ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคมและประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับมอบหมายจากมหาเถรสมาคมให้นำจตุปัจจัยและสมณบริขารไปมอบแก่พระภิกษุสามเณรและวัดพระพุทธศาสนาในประเทศปากีสถานตะวันออก ซึ่งประสบวาตภัยครั้งใหญ่พร้อมทั้งดูการพระศาสนาและการศึกษาในประเทศปากีสถานตะวันตก เนปาล และอินเดีย ระหว่างวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ - ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔ รวม ๒๕ วัน

ปากีสถานตะวันออก ปากีสถานตะวันตก เนปาล อินเดีย // ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

อังคาร ๘ - พฤหัสบดี ๑๐

- เดินทางตรงจากกรุงเทพฯ ไปยังปากีสถานตะวันออก พักที่วัดธรรมราชิกพุทธวิหาร เมืองดัคคา
- เสด็จเมืองจิตตกองโดยรถไฟ พักที่วัดจิตตกองพุทธวิหาร
- เยี่ยมมหาวิทยาลัยจิตตกอง ซึ่งสร้างตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๙ ยังไม่เรียบร้อยสมบูรณ์
- เยี่ยมวัดมหามุนี แล้วไปเยี่ยมท่านสังฆนายกแห่งสังฆราชิกนิกายที่วัดสันติวิหาร ส่วนท่านสังฆนายกแห่งมหาเถรนิกายไม่มีเวลาพอที่จะไปเยี่ยม เพราะต้องเดินทางกลับเมืองดัคคา ได้แต่ฝากสมณบริขารไปถวาย
- มอบสิ่งของที่คณะสงฆ์ไทยจัดมาช่วยเหลือพระภิกษุสามเณรและชาวพุทธที่ประสบภัยแก่พระวิสุทธานันทะ เพื่อนำไปแจกจ่าย
- เดินทางต่อยังกรุงกาฐมาณฑุ ประเทศเนปาล

ศุกร์ ๑๑ - จันทร์ ๑๔

- เยือนสถานที่ต่าง ๆ ในเนปาลคือ พระเจดีย์สวยัมภู วัดหิรัณยวรณมหาวิหาร วัดมหาพุทธะ พระเจดีย์โพธนาถหรือขัสดิสถูป วัดอานันทกุฏิวิหาร โรงเรียนอานันทกุฏิวิทยาปิฐ และโรงเรียนอานันทกุฏิไซเอนซคอลเลจ วัดศรีสุมังคลวิหาร และศาสนสถานของฮินดูหลายแห่ง
- ออกเดินทางจากกรุงกาฐมาณฑุ ไปยังเมืองปัตนะ รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

จันทร์ ๑๔ - จันทร์ ๒๘

- ถึงเมืองปัตนะ พักที่มหาวิทยาลัยนวนาลันทา ซึ่งมีพระนักศึกษาจากประเทศต่าง ๆ เรียนอยู่มาก มีพระนักศึกษาไทยเรียนอยู่ ๒๐ กว่ารูป
- เยี่ยมชมมหาวิทยาลัยนาลันทาโบราณ พระเวฬุวันตโปธาราม ถ้ำปิปผลิ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ชีวกัมพวันเขาคิชฌกูฏ
- เดินทางไปเข้าพักที่วัดไทยพุทธคยา ชมสถานที่สำคัญในบริเวณพุทธคยา เจดีย์พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้

- เดินทางไปยังพาราณสีโดยรถไฟ พักที่หอพักรับรองของมหาวิทยาลัยพาราณสี เยี่ยมชมสถานที่แสดงปฐมเทศนาที่สารนาถ
- เยี่ยมหอพักนักศึกษา คือ หอพักริวาโกถิ และเสนคุปตะ ขณะนั้นมีพระนักศึกษาไทยพักอยู่เกือบ ๖๐ รูป เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้พาพระนักศึกษาไทยจากวัดบวรนิเวศวิหารมาอยู่ศึกษาที่มหาวิทยาลัยพาราณสีด้วย ๑ รูป

- จากพาราณสีเดินทางไปสาวัตถี ชมสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา แล้วพักที่เมืองพลรามปุระ

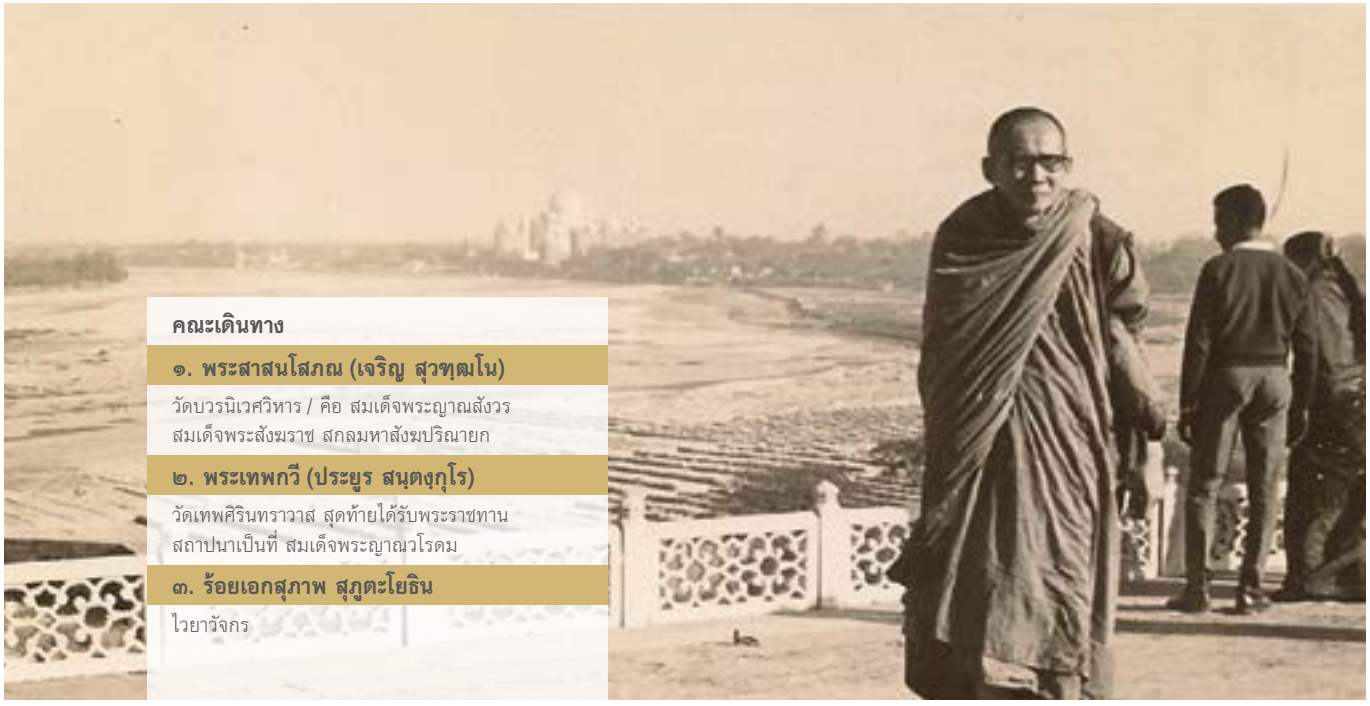

คณะเดินทาง

๑. พระสาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฺฒโน)

วัดบวรนิเวศวิหาร / คือ สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๒. พระเทพกวี (ประยูร สนฺตจิตฺโต)

วัดเทพศิรินทราวาส สุดท้ายได้รับพระราชทาน
สถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระญาณวโรดม

๓. ร้อยเอกสุภาพ สุภูตะโยธิน

ไวยาวัจกร

• เดินทางไปชมลุมพินี สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า ในแดนเนปาล แล้วกลับมาพักที่เมืองโครักขปุร์ อินเดีย

• เสด็จยังเมืองกาเซีย หรือ กุสินารา ชมสถานที่ปรินิพพานและสถานที่ถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า แล้วกลับไปพักที่หอพักของมหาวิทยาลัยพาราณสี ในโอกาสนี้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้พบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับวิชาการและการศึกษากับผู้บริหารของมหาวิทยาลัยพาราณสีด้วย

• เดินทางไปพักที่เมืองจัลกอน ๑ คืน แล้วเดินทางต่อไปเมืองเอารังคบาค ชมถ้ำอะชันตา เอลโลรา พักที่เมืองนาสิก

• เดินทางต่อไปยังบอมเบย์ ชมสถานที่สำคัญเช่น ถ้ำกันเหรี บอมเบย์อยู่ในรัฐมหาราษฎร ซึ่งเป็นบ้านเกิดของ ดร. เอมเบ็ดก้าร์ ผู้นำชาวพุทธในรัฐนี้ ฉะนั้นรัฐนี้จึงมีชาวพุทธมาก

• เดินทางไปยังกรุงเดลี แล้วไปอัครา ชมทัชมาฮาล
• ชมเมืองฤษีเกษ กลับมาพักที่สถานเอกอัครราชทูตไทยในกรุงเดลี

อังคาร ๒๙ – ศุกร์ ๑

• จากกรุงเดลีเดินทางไปเมืองละฮอร์ ปากีสถานตะวันตก โดยรถยนต์
• วันรุ่งขึ้นเดินทางไปเมืองราวัลปินดี และอิสลามาบัด เมืองหลวงของปากีสถาน พักที่สถานเอกอัครราชทูตไทย
• วันรุ่งขึ้นไปชมเมืองตักกสิลา ซึ่งเป็นเมืองวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แวะชมพุทธสถานโบราณหลายแห่ง
• จากอิสลามาบัด เดินทางไปการะจี แล้วเดินทางกลับมากัลกัตตา อินเดีย

มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔

ศุกร์ ๑

• พักที่สถานกงสุลไทย ในกัลกัตตา เพื่อรอเดินทางกลับในวันรุ่งขึ้น

เสาร์ ๒

• เจ้าพระคุณสมเด็จฯ และคณะเดินทางจากกัลกัตตากลับประเทศไทย

ปากีสถานตะวันออก

• ปากีสถานเป็นประเทศมุสลิม แต่ปากีสถานตะวันออกมีชาวพุทธอยู่มาก โดยเฉพาะในเมืองจิตตกอง วัดและพระสงฆ์มีสืบต่อกันมาแต่โบราณ เมื่อราวร้อยกว่าปีมานี้ได้มีพระเถระรามัญรูปหนึ่งชื่อ สารมิตร จากเมืองอาติยัดในพม่า มาบวชแปลงให้พระชาวพื้นเมืองทั้งหมด เว้นอยู่ ๓ รูปที่ไม่ได้บวชแปลง ทั้ง ๓ ได้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตร ต่อมาได้เกิดเป็นพระสงฆ์ ๒ นิกาย คือ พระสงฆ์ที่ได้รับการบวชใหม่จากพระเถระรามัญ เรียกว่า สังฆราชิกนิกาย ส่วนพระสงฆ์ที่สืบมาจากพระเถระ ๓ รูปนั้น เรียกว่า สถวีรนิกาย หรือมหาเถรนิกายซึ่งเป็นพระสงฆ์จำนวนน้อย

• กลุ่มชาวพุทธที่สำคัญในปากีสถานตะวันออก คือตระกูลบารัว ซึ่งเป็นตระกูลชาวพุทธที่สืบต่อกันมายาวนาน

• จากหน่อกล้าของศาสนไมตรีที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ปลูกเพาะไว้ในการไปเยือนปากีสถานตะวันออก ซึ่งต่อมาเป็นประเทศบังคลาเทศ ก็ได้ผลิดอกออกผลเป็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างคณะสงฆ์ไทยกับคณะสงฆ์บังคลาเทศ หลังจากการเสด็จไปเยือนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่นาน คณะสงฆ์แห่งสังฆราชิกนิกายแห่งบังคลาเทศ นำโดยพระศีลาลังกามหาเถระ อุปสังฆนายก พร้อมด้วยคณะรวม ๗ รูป ไวยาวัจกร ๑ คน ได้มาเยือนประเทศไทยเมื่อพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นเวลา ๑๕ วัน และในวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ พระศีลาลังกามหาเถระ พระสังฆนายกแห่งบังคลาเทศ ก็ได้มาถวายสักการะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร แต่นั้นมาพระภิกษุสามเณรบังคลาเทศก็เริ่มมีการติดต่อกับคณะสงฆ์ไทยต่อเนื่องใกล้ชิดขึ้นเป็นลำดับ ในปัจจุบันได้มีพระภิกษุสามเณรบังคลาเทศเข้ามาอยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่งของไทยเป็นจำนวนมาก

เนปาล

• ในอดีตเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา เพราะเป็นสถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า คือ ลุมพินีวัน ต่อมาภายหลังเนปาลตกอยู่ในอำนาจการปกครองของราชวงศ์ฮินดู พระพุทธศาสนาจึงถูกเบียดเบียนจนกระทั่งค่อย ๆ เสื่อมสูญไปในที่สุด แต่สัญลักษณ์แห่งความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนายังมีปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป ได้แก่พระสถูปเจดีย์และพระพุทธรูป ฉะนั้นแม้พระพุทธศาสนาจะเสื่อมสูญไปจากแผ่นดินเนปาลหลายร้อยปี แต่ด้วยสำนึกของกุลบุตรชาวเนปาลที่สืบสายมาจากบรรพบุรุษที่เป็นพุทธศาสนิกชน ยังคงรำลึกถึงพระพุทธศาสนาและได้พยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นในแผ่นดินของตนอีกครั้ง

• พระพุทธศาสนาในเนปาลยุคปัจจุบันเริ่มฟื้นฟูขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ โดยกุลบุตรชาวเนปาลได้ไปบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่อินเดีย แล้วกลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาลเป็นรูปแรก คือ พระมหาปรัชญานันทะ ต่อแต่นั้นจึงได้มีกุลบุตรชาวเนปาลออกบวชเป็นพระภิกษุสามเณรกันเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยไปบวชจากพม่าบ้าง ลังกาบ้าง อินเดียบ้าง แล้วกลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในบ้านเกิดของตน

• ขณะที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จเยือนเนปาลครั้งนี้ มีจำนวนชาวพุทธในเนปาลราว ๑๒ เปอร์เซ็นต์ วัดพุทธศาสนา ๙ วัด พระภิกษุสามเณรทั้งหมดราว ๒๕ รูป แต่มีคนไทยอยู่ในเนปาลเพียง ๕ คนเท่านั้น คือ คุณนิกร พรายแสงเพชร อุปทูต คุณสุรศักดิ์ ขาวบาง เลขาทูตโทและภรรยาคือ คุณสิริวรรณ ขาวบาง และเจ้าหน้าที่บริษัทการบินไทยฯ ประจำกรุงกาฐมาณฑุอีก ๒ คน

• เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้พบปะกับพระอมฤตานันทะ ประธานธรรโมทยสภา ได้หารือกันเรื่องการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาล พระอมฤตานันทะได้ขอให้พระสงฆ์ไทยช่วยส่งเสริมการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาล โดยการให้ทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรเนปาลมาศึกษาในประเทศไทย และใคร่ขอให้คณะสงฆ์ไทยช่วยส่งพระธรรมทูตไทยออกไปช่วยการสั่งสอนเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเนปาลด้วย ผลของการปรึกษาหารือในเบื้องต้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับที่จะนำข้อปรึกษาเรื่องการให้ทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรเนปาลได้เข้ามาศึกษาในประเทศไทย มาเสนอต่อกรมการศาสนาเพื่อพิจารณาดำเนินการต่อไป อันเป็นจุดเริ่มต้นของศาสนสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเนปาล แม้ก่อนการเสด็จมาเยือนเนปาลของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ครั้งนี้ ได้เคยมีพระสงฆ์ไทยและพระสงฆ์จากประเทศอื่นมาเยือนเนปาล

บ้างแล้ว แต่ยังไม่มีการดำเนินการเกี่ยวกับการส่งเสริมการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาลอย่างเป็นรูปธรรมเช่นนี้

• ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๔

> เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะผู้อำนวยการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้พิจารณาอนุมัติทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรเนปาล ๑ ทุน

> คณะสงฆ์เนปาลก็ได้จัดส่งสามเณร ๑ รูป ให้มารับทุนการศึกษาดังกล่าวและอยู่ศึกษาพระพุทธศาสนา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร คือ สามเณรลักษมัน สุโสภโณ (ศากยะ)

• นับแต่นั้นมา พระภิกษุสามเณรเนปาลก็ได้ทยอยเดินทางเข้ามาอยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง โดยแยกย้ายกันไปอยู่ตามวัดในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด จนถึงปัจจุบันมีจำนวนนับร้อย เฉพาะที่วัดบวรนิเวศวิหารก็มีอยู่ตลอด กระทั่งพระภิกษุเนปาลบางรูปได้เจริญอายุพรรษาเป็นพระเถระได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ คือ พระศากยวงศ์วิสุทธิ์ (อนิลมาน ธมฺมสากิโย ศากยะ)

• จากศาสนสัมพันธ์ระหว่างไทย-เนปาล ที่ได้ทรงริเริ่มไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ นั้นได้ทำให้คณะสงฆ์ไทยกับคณะสงฆ์เนปาลมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดตลอดมา โดยเฉพาะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ถวายความอนุเคราะห์แด่พระสังฆนายกเนปาลหลายรูปให้ได้มารับการรักษาพยาบาลในกรุงเทพฯ เมื่อคราวอาพาธ พระสังฆนายกของเนปาลทุกรูปก็ได้มีโอกาสมาเยือนและมาถวายการวะ แด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อครั้งยังทรงพระชนม์อยู่

อินเดีย

ช่วงเวลาที่เสด็จจาริกอยู่ในอินเดียนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้แสดงความรู้สึกส่วนพระองค์ไว้ว่า

"ได้จารึกลงในจิตใจอย่างลึกซึ้ง และเป็นเหตุให้เกิดความสุขอยู่ด้วย พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เป็นอย่างยิ่ง ชมพูทวีปเป็นถิ่นที่เจริญพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติอย่างยิ่ง นอกจากนี้ ยังได้เห็นการปฏิบัติลัทธิศาสนาต่าง ๆ พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งกล่าวไว้ในพระคัมภีร์นับเป็นพัน ๆ ปี ซึ่งในบัดนี้ก็ยังมีให้ดู ให้เห็นให้ชมอยู่ทั่วไป สถานที่และวัตถุเป็นอันมากในชมพูทวีปมีประวัติศาสตร์เกี่ยวกับศาสนาวีรบุรุษ เป็นต้น ซับซ้อนมากกว่าดึกดำบรรพ์ หากจะพูดเล่าประวัติแห่งหนึ่ง ๆ โดยจะได้พูดเล่ากันอย่างน่าฟังและยืดยาว เป็นต้นว่าเป็นถิ่นที่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปมาประกาศพระพุทธศาสนาอยู่ตลอดเวลา ๔๕ พรรษา ไม่มีที่ไหนจะเล่าประวัติได้อย่างถูกต้องเหมือนอย่างถิ่นที่พระพุทธองค์ทรงอยู่จริง และอาตมารู้สึกพึงใจในความไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ใช้ของฟุ่มเฟือย ซึ่งนับเป็นพวกอบายมุขทั้งหลาย และรู้สึกเป็นสุขที่ได้ทราบว่า การครองชีพของประชาชนทั่วไปดีขึ้น มีโรงเรียนสำหรับเด็กในที่ทั่วไป แม้ส่วนใหญ่จะเป็นฮินดูและมุสลิมแต่รู้สึกต่างมีศีล ๕ ในพระพุทธศาสนาอยู่มาก"

กำเนิดวัดไทยใน ออสเตรเลีย

ผลจากการที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ และคณะได้มีโอกาสเดินทางมานครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ และได้ไปเยี่ยมสหพันธ์พุทธสมาคมซึ่งตั้งอยู่ในนครซิดนีย์ ทางคณะได้ทราบจากทางสหพันธ์พุทธสมาคมว่ามีผู้นับถือหรือสนใจพระพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อยกว่า ๓๐๐ คน ได้มีผู้ต้องการขอความอุปถัมภ์จากประเทศไทยเพื่อบริจาคตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นในนครซิดนีย์ และขออาราธนาพระสงฆ์ไทยมาอยู่เผยแผ่พระธรรม จึงแนะนำให้ทางสหพันธ์พุทธสมาคมได้มีหนังสือขอให้มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นในนครซิดนีย์ และส่งพระสงฆ์ออกมาเพื่อทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

ทางมหามกุฏราชวิทยาลัยได้ปรึกษากับ**นายประสงค์ บุญเจิม** เอกอัครราชทูตไทยประจำออสเตรเลียขณะนั้น พร้อมด้วย **ดร. โอวาท สุทธิวาทนฤพุฒิ** ที่ปรึกษา และ **ดร. เชาว์ ณ ศีลวันต์** ในที่สุดกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย มีความเห็นร่วมกันว่าควรจัดตั้งสำนักสงฆ์ในนครซิดนีย์ขึ้น ด้วยเหตุผลคือ

๑. เป็นเมืองที่ชาวต่างประเทศมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้
๒. เป็นเมืองที่มีชาวพุทธอยู่จำนวนมากพอประมาณ
๓. เป็นเมืองที่มีมหาวิทยาลัยหลายแห่ง
๔. เป็นเมืองที่มีนักเรียนและคนไทยอยู่มากกว่าเมืองอื่น ๆ
๕. เป็นเมืองที่ตั้งของสหพันธ์พุทธสมาคมอยู่แล้ว

เมื่อได้ข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้แล้ว ได้นำความเล่าให้**คุณหญิงละมูน มีนะนันท์** ทราบและยินดีปวารณาให้ความอุปถัมภ์ที่จะบริจาคเงินสำหรับซื้อที่ดินและบ้าน ทางมหามกุฏราชวิทยาลัยก็ได้จัดตั้งคณะกรรมการขึ้น โดยมีเอกอัครราชทูตไทยเป็นประธานในการดำเนินการจัดหาซื้อที่ดินและบ้านเพื่อตั้งสำนักสงฆ์ดังกล่าว

กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๕

มหามกุฏราชวิทยาลัยและสถานเอกอัครราชทูตไทยได้หารือมีความเห็นร่วมกันว่า ถ้ามหามกุฏฯ จะจัดส่งพระ ๒ รูป กับไวยาวัจกร ๑ คน ไปประจำอยู่ในนครซิดนีย์ โดยเช่าที่พักอยู่ไปก่อน เพื่อประสานงานกับคณะกรรมการจัดซื้อที่ดินและที่อยู่ ก็น่าจะเกิดผลดี

จึงได้วางโครงการโดยมีความมุ่งหมาย

๑. เพื่อเจริญศาสนสัมพันธ์กับศาสนาพื้นเมือง
๒. เพื่อเผยแผ่พุทธธรรม
๓. เพื่อเผยแพร่วัฒนธรรม
๔. เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจของคนไทยในประเทศนั้น
๕. เพื่อพิจารณาที่ดินและที่อยู่ที่สร้างวัด
๖. เพื่อหาทางวางรากฐานพระพุทธศาสนาเถรวาท
๗. เพื่อสังเกตภาวะของท้องถิ่นและประชาชน

วัดพุทธรังษี

ในระยะแรกที่มหามกุฏราชวิทยาลัยได้จัดส่งพระภิกษุสามเณรผลัดเปลี่ยนกันไปประจำปฏิบัติศาสนกิจ ปรากฏว่ามีชาวพุทธทั้งชาวเอเชียและออสเตรเลียต่างให้ความสนใจมาศึกษาและปฏิบัติธรรม ชาวออสเตรเลียบางคนที่มีศรัทธาแก่กล้าขอบรรพชา บางคนเมื่อบรรพชาแล้วก็เดินทางเข้ามาศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาต่อ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร แล้วก็กลับออกไปช่วยปฏิบัติศาสนกิจ ณ วัดพุทธรังษี บางคนบรรพชาอุปสมบทอยู่ชั่วระยะหนึ่งแล้วก็ลาสิกขา จำนวนผู้เข้ามาขอบรรพชาอุปสมบทก็มีจำนวนเพิ่มขึ้น

ในระยะแรก พระทั้ง ๒ รูป และไวยาวัจกร ซึ่งได้พักอยู่ ณ บ้านเช่าชั่วคราว บ้านเลขที่ ๙ ริบพอนเวย์ โรสเบอรี่ ได้ออกทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาก็ได้ผลดี ปรากฏว่ามีผู้สนใจในการแสวงหาความรู้ทางพุทธธรรมมากขึ้น มีผู้มาฟังธรรมและสนทนาธรรมอยู่ตลอดเวลา นักเรียนไทยก็มารับการอบรมและให้ความอุปถัมภ์ และช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปตามฐานะหน้าที่เพิ่มทวีขึ้นตามลำดับ คณะกรรมการจัดซื้อที่ดินและบ้านเพื่อจัดตั้งวัดได้พิจารณาเห็นลู่ทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาว่าจะเป็นไปได้ เพื่อให้ศาสนกิจนี้เป็นหลักฐานมั่นคงสืบไป จึงได้หารือตกลงกันซื้อที่ดินและบ้านซึ่งเหมาะสมที่จะตั้งเป็นวัดขึ้นที่ถนนสแตนมอร์ เลขที่ ๘๘-๙๐ เป็นบ้านสองชั้นมีที่ดินประมาณ ๑๓๐ ตารางวา ในราคา ๖๕,๐๐๐ เหรียญออสเตรเลีย หรือ ๑,๗๕๘,๒๕๐ บาท ในนามของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ทางทนายความได้จัดการรับโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินและสิ่งปลูกสร้างมาไว้ในนามของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๘

ในจำนวนเงิน ๑,๗๕๘,๒๕๐ บาทนั้น คุณหญิงละมูน มีนะนันท์ บริจาค ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท ส่วนที่เหลือคือ ๒๕๘,๒๕๐ บาท เป็นส่วนของผู้บริจาครายย่อยผ่านมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ต่อจากนั้นมา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ดำเนินการขอพระราชทานนามวัด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า “วัดพุทธรังษี”

มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

มูลนิธิมหามกุฏฯ ได้จัดส่งพระออกมา ๒ รูป คือ
๑. พระปริยัติกวี วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (ปัจจุบันคือสมเด็จพระมหามุนีวงศ์ ซึ่งสำเร็จการฝึกอบรมจากสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ รุ่นแรก)
๒. พระขันติปาโล วัดบวรนิเวศวิหาร (ภายหลังลาสิกขา) พร้อมกับไวยาวัจกร ๑ คน

ความสำคัญ

ของการที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำเนินการให้สร้างวัดพุทธรังษีที่ประเทศออสเตรเลีย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำพระพุทธศาสนาเถรวาทไปประดิษฐานในทวีปออสเตรเลียเป็นครั้งแรก
และยังส่งผลต่อไปถึงประเทศนิวซีแลนด์ หลังจากนั้นก็ได้มีพระพุทธศาสนาเถรวาทกระแสต่าง ๆ หลั่งไหลเข้าไปสู่ออสเตรเลียอย่างไม่ขาดสาย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้กำเนิดวัดพระพุทธศาสนาเถรวาทแห่งแรกในทวีปออสเตรเลีย
เป็นสาเหตุให้เกิดวัดพระพุทธศาสนาเถรวาทอื่น ๆ ตามมาเป็นจำนวนมากในเวลาต่อมา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำคณะสงฆ์ธรรมยุตไปประดิษฐานในทวีปออสเตรเลียเป็นครั้งแรก
ยังผลให้เกิดวัดธรรมยุตขึ้นในออสเตรเลียเป็นจำนวนมากในเวลาต่อมา

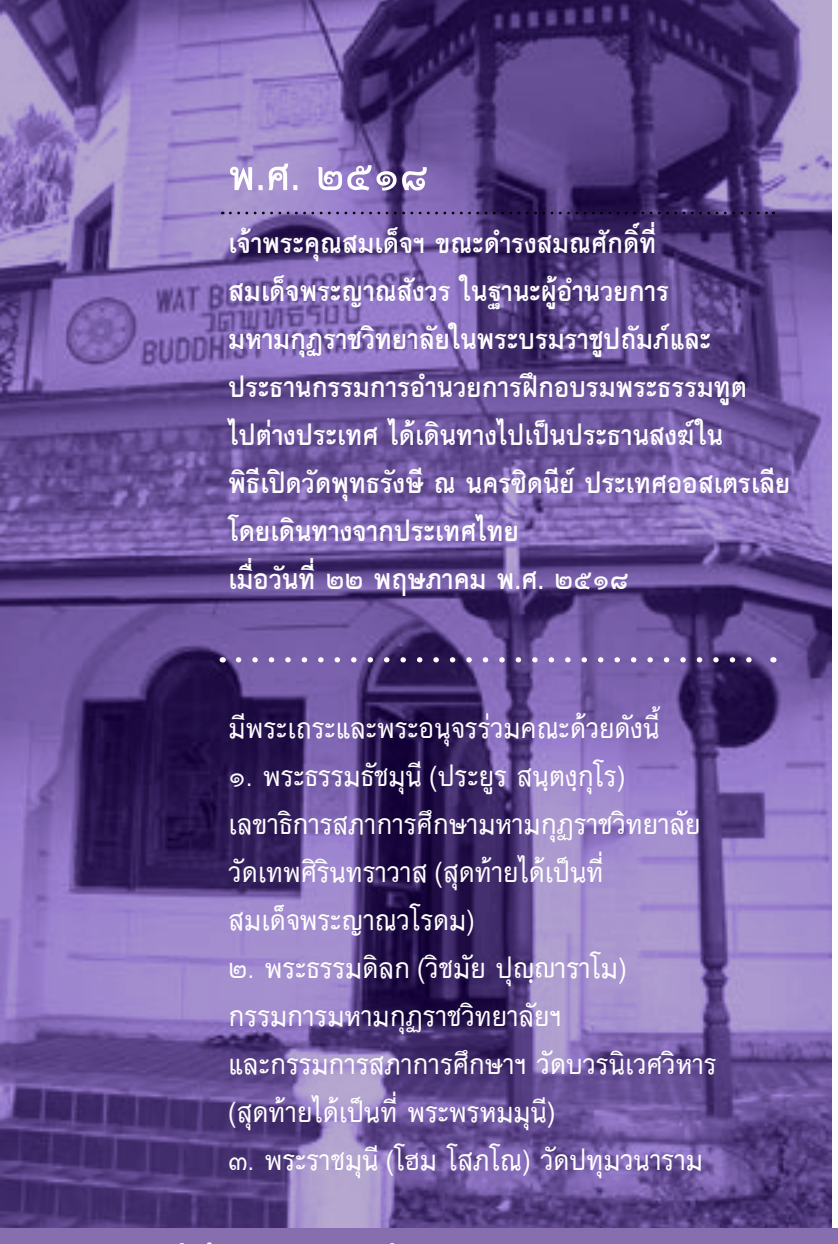

พ.ศ. ๒๕๑๘

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ในฐานะผู้อำนวยการ มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์และ ประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูต ไปต่างประเทศ ได้เดินทางไปเป็นประธานสงฆ์ใน พิธีเปิดวัดพุทธรังษี ณ นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย โดยเดินทางจากประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

มีพระเถระและพระอนุจรร่วมคณะด้วยดังนี้

๑. พระธรรมธัชมุนี (ประยูร สนฺตงฺกุโร) เลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย วัดเทพศิรินทราวาส (สุดท้ายได้เป็นที่ สมเด็จพระญาณวโรดม)

๒. พระธรรมดิลก (วิชมัย ปุญฺญาราโม) กรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ และกรรมการสภาการศึกษาฯ วัดบวรนิเวศวิหาร (สุดท้ายได้เป็นที่ พระพรหมมุนี)

๓. พระราชมุนี (โฮม โสภโณ) วัดปทุมวนาราม

๔. พระปริยัติกวี (อัมพร อมฺพโร) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (ปัจจุบันเป็นที่ สมเด็จพระมหามุนีวงศ์)

๕. พระครูประสิทธิพุทธมนต์ (สุรพงษ์ จานวโร) วัดบวรนิเวศวิหาร (สุดท้ายได้เป็นที่ พระเทพวัชรธรรมาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดตรีทศเทพ)

๖. พระครูปริยัติสารโสภณ (อภิพล อภิพโล) วัดบวรนิเวศวิหาร (ปัจจุบันเป็นที่พระธรรมบัณฑิต เจ้าอาวาสวัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษก)

๗. พระครูอาทรธรรมานุวัตร (จงกล ศุภประเสริฐ) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (ภายหลังลาสิกขา)

๘. พระธมฺมานนฺโท (พระดอน ชาวอังกฤษ) วัดบวรนิเวศวิหาร (ภายหลังลาสิกขา)

สำหรับ พระธรรมดิลกกับพระปริยัติกวีนั้น ได้เดินทางล่วงหน้าไปก่อนแต่วันที่ ๑๘ พฤษภาคม เพื่อเตรียมการพิธี นอกจากนี้ก็มีคฤหัสถ์ผู้เกี่ยวข้องในการจัดตั้งวัดพุทธรังษีในด้านต่าง ๆ ร่วมคณะไปด้วยอีก ๑๖ คน

หลังจากเสร็จสิ้นพิธีเปิดวัดพุทธรังษี ณ นครซิดนีย์แล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ไปเยือนพุทธสมาคมและกลุ่มชาวพุทธในที่ต่าง ๆ ในนครซิดนีย์และขากลับแวะที่ประเทศสิงค์โปร์ด้วย

ซิดนีย์ ออสเตรเลีย // พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

ศุกร์ ๒๓

- เยี่ยมอาร์คบิชอปแห่งซิดนีย์
- เยี่ยมพุทธสมาคมแห่งนิวเซาธ์เวลล์

เสาร์ ๒๔

- เวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินมาทรงนมัสการสมเด็จพระญาณสังวร เป็นการส่วนพระองค์ ณ วัดพุทธรังษี

- สมเด็จพระญาณสังวรและคณะเยี่ยมพุทธสมาคมจีนแห่งออสเตรเลีย

อาทิตย์ ๒๕

- เป็นวันประกอบพิธีเปิดวัดพุทธรังษี และบำพ็ญกุศลวิสาขบูชา

จันทร์ ๒๖

- เดินทางจากซิดนีย์ไปเยี่ยมสำนักสงฆ์และชาวพุทธที่เมืองกะตุมบ้า

พิธีเปิดวัดพุทธรังษี

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

- เวลา ๑๕.๑๐ น.
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินถึงวัดพุทธรังษี
- เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงแคนเบอรา (นายวิวรรธน์ ณ ป้อมเพชร) รับเสด็จ แล้วนำเสด็จเข้าสู่ห้องพิธี ทรงจุดเครื่องนมัสการบูชาพระรัตนตรัย ทรงศีล
- เอกอัครราชทูตไทยกราบบังคมทูลถวายรายงานเกี่ยวกับความเป็นมาของวัดพุทธรังษี
- เสด็จฯ ไปทรงเปิดแพรคลุมป้ายชื่อวัด พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา จบแล้วทรงประเคนจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา เป็นเสร็จการพิธี
- จากนั้นทรงประกอบพิธีพระราชกุศลวันวิสาขบูชา สมเด็จพระญาณสังวรถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่ง จบแล้ว เป็นเสร็จการ เสด็จพระราชดำเนินกลับ

สิงคโปร์ // มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๘

อังคาร ๒๗

- พุทธสมาคมจีนแห่งออสเตรเลีย จัดถวายภัตตาหารเพล แก่คณะ ณ ที่ทำการของสมาคม
- เยี่ยมชมศูนย์ศิลปะแห่งนิวเซาธ์เวลล์ และพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

พุธ ๒๘ – อาทิตย์ ๑

- เยี่ยมเยียนบุคคลและสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในนครซิดนีย์และเมืองใกล้เคียง

จันทร์ ๒ – พุธ ๔

- เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะ เดินทางจากออสเตรเลีย มายังประเทศสิงคโปร์ และเข้าพักเพื่อสังเกตการพระศาสนาพร้อมเยี่ยมเยียนวัดไทย พุทธสมาคมและชาวพุทธในสิงคโปร์ เป็นเวลา ๓ วัน

พฤหัสบดี ๕

- เดินทางออกจากประเทศสิงคโปร์ กลับประเทศไทย

เยือนครั้งที่ ๓

อินโดนีเซีย

บรรพชากุลบุตรครั้งที่ ๒

พ.ศ. ๒๕๒๐ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับอาราธนาจากคณะสงฆ์อินโดนีเซียให้ออกไปให้การบรรพชาแก่กุลบุตรชาวอินโดนีเซีย ณ ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งนับเป็นครั้งที่ ๒ (คราวแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓)

พระเถระ พระสหจร และผู้ติดตาม

๑. พระธรรมดิลก (วิชมัย ปุญฺญาราโม)
วัดบวรนิเวศวิหาร

๒. พระสุวีรญาณ (บุญเรือง ปุญฺญโชโต)
วัดพระศรีมหาธาตุ

๓. พระครูปลัดสัมพิพัฒฌญาณาจารย์ (บุญช่วย สุชวโน)
วัดบวรนิเวศวิหาร

๔. พระสุเชโม (Hien Kim Oey)
ชาวอินโดนีเซีย วัดบวรนิเวศวิหาร

๕. พระกนฺตธมฺโม
ชาวอินโดนีเซีย วัดบวรนิเวศวิหาร

๖. นายวร เวชชศาสตร์
ไวยาวัจกร

๗. นางสาคร เวชชศาสตร์
ผู้ติดตาม

การเสด็จเยือนอินโดนีเซียของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ครั้งนี้ เป็นการตอกย้ำความสำเร็จในการปฏิบัติศาสนกิจของพระธรรมทูตไทยในประเทศอินโดนีเซีย และเป็นเสมือนไปรดน้ำพรวนดินให้แก่หน่อกล้าแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาทและคณะสงฆ์เถรวาท ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้นำมาปลูกเพาะไว้ในอินโดนีเซียเมื่อ ๘ ปีที่แล้ว ให้สดชื่นแข็งแรงยิ่งขึ้น

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้เดินทางต่อไปยังประเทศออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และขากลับแวะที่ประเทศสิงคโปร์ เพื่อดูการพระศาสนาและเยี่ยมเยียนชาวพุทธในประเทศนั้น ๆ ในระหว่างวันที่ ๗ - ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นเวลา ๑๓ วัน

อินโดนีเซีย ครั้งที่ ๓ // ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐

พุธ ๗

- ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ หยุดพักที่สนามบินสิงคโปร์ (ไม่ได้ลงจากเครื่องบิน) แล้วเดินทางต่อถึงสนามบินฮาลิม เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงจาการ์ตา (นายเถลิงชัย ชาติประเสริฐ) ข้าราชการไทย พระธรรมทูตไทย คณะสงฆ์อินโดนีเซียและชาวพุทธมาต้อนรับเป็นจำนวนมาก
- พบอธิบดีกรมศาสนาฮินดูบุดดิสที่กระทรวงศาสนา เยี่ยมสถานเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงจาการ์ตา พบผู้นำชาวพุทธกลุ่มต่าง ๆ ทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน

พฤหัสบดี ๘

- เยี่ยมวิหารปทุมุตรเมืองตังกรัง เยี่ยมโรงเรียนพุทธิสามัญศึกษาสำหรับเด็กชาวพุทธ เยี่ยมเจติยะเชตะวัน วัดอริยทวีปาราม ซึ่งอยู่ในตามันมินี่ อินโดนีเซียอินด้า ซึ่งเป็นเมืองจำลองแบบเมืองโบราณของไทย เป็นวัดที่ทางราชการอินโดนีเซียจัดสร้างแล้วให้ชาวพุทธดูแลใช้ประโยชน์ และเยี่ยมวิหารสีละปารมิตา

ศุกร์ ๙

- ไปเมืองยอร์กยาการ์ตา เยี่ยมวัดมัชฌิมพุทธศาสนวงศ์ เมนดุด

เสาร์ ๑๐

- เป็นวันอุโบสถ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมคณะ ทำอุโบสถฟังพระปาติโมกข์ ณ มหาเจดีย์บุโรบูดูร์ (บุโรพุทโธ) นับเป็นการสวดพระปาติโมกข์ครั้งแรกในประเทศอินโดนีเซีย ชมจันดีหรือเจดีย์ต่าง ๆ ในเมืองยอร์กยาการ์ตา ประชุมชาวพุทธ ณ วิหารตรีรัตนะ

พิธีบรรพชากุลบุตรได้จัดขึ้น ณ วิหารมหาธรรมโลก เมืองสมารัง มีกุลบุตรเข้ารับการบรรพชา ๔๓ คน เป็นการบรรพชาหมู่ครั้งแรกในอินโดนีเซีย เมื่อบรรพชาแล้วอยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นเวลา ๑ เดือน โดยคณะสงฆ์อินโดนีเซียได้จัดหลักสูตรอบรมสามเณร ดังนี้

- ภาคเช้า เสร็จภัตกิจแล้ว ทำวัตรเช้า นั่งสมาธิ เรียนพระวินัย พุทธประวัติ
- ภาคบ่าย เรียนธรรม ฟังบรรยายพิเศษ ความรู้ทั่วไป
- ภาคค่ำ ทำวัตรค่ำ นั่งสมาธิ

หลังจากบรรพชาสามเณรแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ประกอบพิธีบวชสตรี ๓ คน เป็นอุบาสิกา (แม่ชี) นับเป็นการบวชอุบาสิกาครั้งแรกในประเทศนี้เช่นกัน

อาทิตย์ ๑๑

- พิธีบรรพชาสามเณร ณ วิหารมหาธรรมโลก เมืองสมารัง

จันทร์ ๑๒

- เยี่ยมวิหารธรรมสุริยะ เมืองกาโลลาน ซึ่งเป็นเมืองที่มีชาวพุทธมากเมืองหนึ่ง เยี่ยมวิหารสัจจวิริยภูมิ แล้วไปอบรมสามเณรใหม่ที่วิหารมหาธรรมโลก เมืองสมารัง

อังคาร ๑๓ – ศุกร์ ๑๖

- ไปเยี่ยมวัดธรรมทีปาราม บาตู เมืองมาลัง พักและแสดงธรรมอยู่ที่วัดธรรมทีปาราม เป็นเวลา ๔ วัน

เสาร์ ๑๗

- กลับไปกรุงจาการ์ตา

อาทิตย์ ๑๘

- เยี่ยมวิหารศักยวันของพระชินรักขิต ณ เมืองประเจต

จันทร์ ๑๙

- เยือนวิหารสัปตารองโกฝ่ายมหายาน แล้วเดินทางจากกรุงจาการ์ตาไปยังเมืองเพิร์ธ ประเทศออสเตรเลีย

เยือนครั้งที่ ๓

ออสเตรเลีย สิงคโปร์

+ครั้งแรกใน นิวซีแลนด์

หลังเสร็จสิ้นภารกิจ ณ ประเทศอินโดนีเซีย ในวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ แล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะก็ได้เดินทางจากกรุงจาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย ไปยังเมืองเพิร์ธ ประเทศออสเตรเลีย ซึ่งเป็นการเยือนครั้งที่ ๓ ของพระองค์ เพื่อมาติดตามดูผลการปฏิบัติศาสนกิจของพระธรรมทูตไทยที่ได้จัดส่งมา และวัดไทยที่สร้างไว้เมื่อ ๕ ปีที่แล้วว่ามีความก้าวหน้าเพียงไรและมีอุปสรรคปัญหาใดๆ บ้างหรือไม่ ปรากฏว่าการปฏิบัติงานของพระธรรมทูตและความเป็นไปของวัดได้ดำเนินไปด้วยดี ไม่มีอุปสรรคปัญหา แต่กลับได้รับการสนับสนุนจากชาวพุทธทั่วไป และจากพุทธสมาคมของชาวจีนในประเทศนี้กว้างขวางยิ่งขึ้น นอกจากนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้ริเริ่มการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังประเทศนิวซีแลนด์ และดำริที่จะจัดส่งพระสงฆ์ไทยมาอยู่ปฏิบัติศาสนกิจในประเทศนี้ต่อไป

คณะร่วมเดินทาง

๑. สมเด็จพระญาณสังวร

วัดบวรนิเวศวิหาร / คือ สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๒. พระธรรมดิลก (วิชัย ปุญฺญาราโม)

สุดท้ายได้เป็นที่พระพรหมมุนี วัดบวรนิเวศวิหาร

๓. พระครูประกาศธรรมคุณ (จำนงค์ สีหเดโช)

วัดป่าเลไลย์ สิงคโปร์

๔. พระครูปลัดสัมพิพัทฒญาณาจารย์ (บุญช่วย สุชวโน)

วัดบวรนิเวศวิหาร ภายหลังลาสิกขา

๕. นายวร เวชชศาสตร์

ไวยาวัจกร

ออสเตรเลีย // ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐

อังคาร ๒๐

• ภัตกิจเช้า-เพล ที่บ้านนายตัน เส็ง มีนักเรียนไทยมาร่วมถวายภัตตาหารเช้า-เพลด้วยหลายคน

• ตอนกลางคืน มีการพบปะชาวพุทธในเมืองเพิร์ธที่บ้านนายตัน เส็ง มีชาวพุทธทั้งชาวไทยและชาวออสเตรเลีย มาร่วมประชุมสนทนาธรรมราว ๒๐ คน มีการถาม-ตอบปัญหาธรรม ในหัวข้อธรรมทั่วๆ ไป และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้แนะนำหลักการปฏิบัติสมาธิตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แล้วฝึกนั่งสมาธิ ๓๐ นาที

พุธ ๒๑

• เจ้าพระคุณสมเด็จฯ รับอาราธนาไปรับบิณฑบาตที่บ้าน ศาสตราจารย์ ดร. ชัยสุริยะ ชาวลังกา ซึ่งเป็นคณบดีอยู่ที่มหาวิทยาลัยเพิร์ธ

• เวลาเช้า-เพล มีนักเรียนไทยและชาวเวียดนาม สิงคโปร์ มาร่วมถวายภัตตาหารที่ที่พัก

• ตอนกลางคืน มีการประชุมชาวพุทธที่ ออสเตรเลีย เอเชียน เฮาส์ มีชาวพุทธซึ่งเป็นชาวลังกากับออสเตรเลียมาร่วมประชุม ๑๕ คน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แสดงธรรมกถาแนะนำหลักปฏิบัติสมาธิตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ต่อจากที่ได้แสดงในคืนก่อน จบแล้วนั่งสมาธิ ๓๐ นาที

พฤหัสบดี ๒๒

• เจ้าพระคุณสมเด็จฯ รับบิณฑบาต ณ บ้าน ดร.ชัยสุริยะ ภัตกิจเช้า-เพล ที่ที่พัก มีนักเรียนไทยและชาวพุทธเวียดนามออสเตรเลีย มาร่วมถวายภัตตาหารเช้า-เพล เช่นเคย

• ตอนกลางคืน มีการประชุมชาวพุทธในนามของพุทธสมาคมแห่งเพิร์ธ โดยยืมโรงละครแห่งหนึ่งเป็นที่ประชุม มีชาวพุทธมาร่วมราว ๔๐ คน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แสดงธรรมกถาแนะนำการปฏิบัติสมาธิต่อจากที่แสดงในคืนวันก่อน จบแล้วตอบปัญหาธรรม ชาวพุทธที่มาประชุมคืนนี้มีทั้งชาวไทย พม่า ลังกา และออสเตรเลีย จบแล้วนั่งสมาธิ ๓๐ นาที

ศุกร์ ๒๓

• รับบิณฑบาต ที่บ้าน ดร. ชัยสุริยะ ภัตกิจเช้า-เพล ที่ที่พัก

• เดินทางไปยังซิดนีย์ โดยเครื่องบินสายการบินแควนตัส เครื่องบินพักที่เมลเบอร์น ๑ ชั่วโมง ๑๕ นาที แล้วบินต่อไปยังซิดนีย์

• เจ้าหน้าที่กงสุลไทยประจำซิดนีย์มาต้อนรับและคอยอำนวยความสะดวกที่สนามบิน พร้อมด้วยพระสงฆ์ไทยที่ประจำอยู่ที่วัดพุทธรังษี ซิดนีย์ และชาวพุทธหลายท่านได้มาต้อนรับ แล้วนำไปยังวัดพุทธรังษี เลขที่ ๘๘ ถนนสแตนมอร์

เสาร์ ๒๔

• นายวิเชษฐ์ สุทธยาคม เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงแคนเบอร์รา มากราบนมัสการแล้วถวายภัตตาหารแก่คณะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ และพระสงฆ์ที่ประจำอยู่ ณ วัดพุทธรังษี มีชาวพุทธทั้งไทย จีน ลาว เวียดนาม เขมร พม่า ลังกาและออสเตรเลีย มาร่วมถวายภัตตาหารเพลด้วย เสร็จแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กล่าวธรรมกถา แล้วพระสงฆ์อนุโมทนา

อาทิตย์ ๒๕

• เป็นวันร่วมบำเพ็ญกุศลประจำเดือนของชาวพุทธในซิดนีย์ พระสงฆ์นำโดยเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เจริญพระพุทธมนต์แล้วฉันภัตตาหารเพล เสร็จแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กล่าวธรรมกถาแสดงการทำบุญตามหลักพระพุทธศาสนาแก่ชาวพุทธที่มาร่วมบำเพ็ญกุศล แล้วพระสงฆ์อนุโมทนา

จันทร์ ๒๖

• ภัตกิจเช้าที่วัดพุทธรังษี

• พุทธสมาคมจีน นำโดยนายเลียว คหบดีจีน นิมนต์คณะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยพระสงฆ์วัดพุทธรังษีไปฉันภัตตาหารเพลที่สำนักงานของสมาคม ซึ่งจัดเป็นห้องประชุมสำหรับชาวพุทธจีนไปร่วมสวดมนต์สนทนาธรรม พุทธสมาคมแห่งนี้ได้นิมนต์พระไทยที่ประจำอยู่ ณ วัดพุทธรังษี ไปแสดงธรรมแก่ชาวพุทธเป็นประจำ และนายเลียว ผู้นำสมาคมนี้ ก็เอาใจใส่ช่วยเหลือกิจการวัดพุทธรังษีเป็นอันดี และเป็นกรรมการของวัดพุทธรังษีด้วย ในโอกาสที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปเยี่ยมวัดพุทธรังษีครั้งนี้ นายเลียวได้บริจาคเงินร่วมสมทบทุนซื้อที่ดินขยายบริเวณวัดจำนวน ๑,๘๐๐ เหรียญออสเตรเลีย

อังคาร ๒๗ – พุธ ๒๘

• พักผ่อนตามอัธยาศัย ตอนเย็นมีประชุมทำวัตรสวดมนต์ แสดงธรรมและฝึกนั่งสมาธิตามเคย

ออสเตรเลีย // ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐

พฤหัสบดี ๒๙

• ไปเยี่ยมชาวลาว เขมร เวียดนามอพยพ ณ ค่ายผู้อพยพที่เวสต์บริดจ์ โฮเตล ผู้อพยพลี้ภัยที่มาร่วมบำเพ็ญกุศลถวายภัตตาหารเพล ในวันนี้ ส่วนมากเป็นชาวลาวจากค่ายผู้ลี้ภัยในประเทศไทย มีประมาณ ๑๐๐ คนเศษแต่ที่กระจายกันไปตามที่ต่าง ๆ ก็ยังมีอีกมาก ผู้อพยพเหล่านี้ต่างปลาบปลื้มปีติที่มีพระสงฆ์ไปเยี่ยม รู้สึกอบอุ่นใจและรู้สึกคิดถึงบ้านเกิดเมืองนอนมากขึ้น ทางรัฐบาลออสเตรเลียได้จัดที่พักอาศัยให้เป็นอย่างดี พร้อมทั้งจ่ายเบี้ยเลี้ยงประจำวันให้อย่างเพียงพอแก่การดำรงชีพไม่ฝืดเคือง แต่ทุกคนต่างแสดงความรู้สึกว่า ถึงจะสบายอย่างไรก็สู้อยู่บ้านตนเองไม่ได้ หรืออย่างน้อยได้อยู่ในประเทศไทยก็ยังดี เพราะมีวัดและพระสงฆ์ให้ได้มีโอกาสบำเพ็ญกุศล

ศุกร์ ๓๐

• ครอบครัวเลมมอน ซึ่งเป็นชาวพุทธ ได้นิมนต์คณะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะสงฆ์วัดพุทธรังษี ไปเจริญพระพุทธมนต์และฉันเพลที่บ้านพัก ครอบครัวนี้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาและให้การช่วยเหลือพระสงฆ์ไทยเป็นอย่างดี ได้สร้างกุฏิเล็กไว้บริเวณสวนหลังบ้านพัก ๑ หลัง สำหรับให้เป็นที่พักของคณะสงฆ์ และมีพระสงฆ์ไทยอยู่ประจำที่นั่น ๑ รูป

เสาร์ ๓๑

• นายเลียว นายกพุทธสมาคมจีนในซิดนีย์นิมนต์คณะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยพระสงฆ์วัดพุทธรังษี ไปเจริญพระพุทธมนต์และฉันเพลที่บ้านพัก

ได้ทรงออกบิณฑบาต
บน Phillip Road
เมืองเพิร์ธ
ประเทศออสเตรเลีย

ออสเตรเลีย – นิวซีแลนด์ – สิงคโปร์ / มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๑

อาทิตย์ ๑ วันขึ้นปีใหม่

• ชาวพุทธในซิดนีย์ราว ๗๐ คน ทั้งไทย จีน ลาว เขมร พม่า เวียดนาม และออสเตรเลีย มาร่วมทำบุญตักบาตรที่วัดพุทธรังษี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ นำพระสงฆ์ ๗ รูป รับบิณฑบาตบริเวณสนามหญ้าด้านหลังอาคารวัดพุทธรังษี มีการประกอบพิธีบรรพชาชาวออสเตรเลีย ๑ คน ชื่อสามเณรบลูส เป็นพิธีบวชครั้งที่ ๒ ในออสเตรเลีย เสร็จพิธีแล้วพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เป็นการอำนวยพรปีใหม่แก่ชาวพุทธที่มาร่วมทำบุญตักบาตรและถวายภัตตาหารเพล เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กล่าวธรรมกถา ก่อนอนุโมทนา พระสงฆ์สวดอนุโมทนา

จันทร์ ๒

• พักผ่อนตามอัธยาศัย ตอนเย็นประชุมทำวัตรสวดมนต์ แสดงธรรมกถา นั่งสมาธิตามเคย

อังคาร ๓

• เดินทางจากสนามบินซิดนีย์ เวลา ๑๐.๒๕ น. โดยเครื่องบินสายการบินแอร์นิวซีแลนด์ ถึงสนามบินเวลลิงตัน ประเทศนิวซีแลนด์ เวลา ๑๕.๑๕ น. นายสุนทร คงศักดิ์ เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงเวลลิงตัน พร้อมด้วยข้าราชการประจำสถานทูตมาให้การต้อนรับและอำนวยความสะดวก แล้วนำคณะฯ ไปพักที่ทำเนียบเอกอัครราชทูต

• ตอนเย็น เจ้าหน้าที่สถานทูตนำชมกรุงเวลลิงตัน

• ตอนกลางคืน คณะข้าราชการสถานทูตและชาวไทยในกรุงเวลลิงตัน มาประชุมกันที่ทำเนียบเอกอัครราชทูต พระสงฆ์ทำวัตรสวดมนต์และสนทนาธรรม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ตอบปัญหาธรรม แนะนำหลักในการปฏิบัติสมาธิ พร้อมทั้งหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ

พุธ ๔

• เจ้าหน้าที่สถานทูตนำคณะฯ เดินทางไปยังเมืองโรโตรัว แวะฉันเพลที่บ้านนักศึกษาไทยที่เมืองปาล์มเมอสตันนอร์ธ ซึ่งมีนักเรียนไทยในเมืองนี้ ๑๒ คนร่วมถวายเพล ก่อนสวดอนุโมทนา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กล่าวธรรมกถาแสดงมงคล ๓ ประการ คือ การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการอยู่ในถิ่นประเทศที่สมควร พร้อมทั้งแสดงหลักการศึกษาให้เกิดปัญญาความรู้ที่ถูกต้องแก่นักเรียนไทย เสร็จแล้วพระสงฆ์สวดอนุโมทนาและอำลา เดินทางต่อไปพักที่เมืองโรโตรัว ๑ คืน

พฤหัสบดี ๕

• เจ้าหน้าที่สถานทูตนำคณะฯไปชมสถานที่ต่าง ๆ ในเมืองโรโตรัวแล้วกลับที่พัก ตอนบ่าย เดินทางจากเมืองโรโตรัว โดยเครื่องบินไปยังเมืองโอคแลนด์ พัก ๑ คืน

ออสเตรเลีย – นิวซีแลนด์ – สิงคโปร์ / มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๑

ศุกร์ ๖

• เดินทางจากเมืองโอคแลนด์กลับยังกรุงเวลลิงตัน เอกอัครราชทูตไทยและเจ้าหน้าที่สถานทูตไทยมาต้อนรับ นำคณะฯ ไปพักที่ทำเนียบเอกอัครราชทูต มีข้าราชการสถานทูตไทยและคนไทยในกรุงเวลลิงตันมาร่วมกันบำเพ็ญกุศลราว ๕๐ คน พระสงฆ์ ๔ รูปเจริญพระพุทธมนต์แล้วฉันภัตตาหารเพล เสร็จแล้วมีการถ่ายรูปร่วมกัน

• ตอนบ่าย เจ้าหน้าที่สถานทูตนำชมกรุงเวลลิงตันและอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปเยี่ยมสถานทูตไทย ประพรมน้ำพระพุทธมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่สถานทูต

• ตอนกลางคืน ประชุมชาวพุทธทั้งไทย เวียดนาม นิวซีแลนด์ ประมาณ ๔๐ คน ทำวัตรสวดมนต์พร้อมกันที่ทำเนียบเอกอัครราชทูต มีการสนทนาธรรม และปรารภถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในนิวซีแลนด์ ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีพุทธสมาคมหรือองค์การทางพุทธศาสนาที่มั่นคงถาวรและยังมีชาวพุทธน้อย แต่ก็มีผู้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาพอสมควร เจ้าหน้าที่สถานทูตไทยกำลังดำเนินการรวบรวมสมาชิกชาวพุทธจัดตั้งเป็นพุทธสมาคม และได้พยายามจัดตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นในโอกาสต่อไปด้วย คนไทยบางท่านที่อยู่ในประเทศนี้ได้ให้ความสนใจและพร้อมที่จะให้การสนับสนุน

เสาร์ ๗

• ออกเดินทางจากกรุงเวลลิงตันกลับมายังซิดนีย์ ออสเตรเลีย โดยเครื่องบินสายการบินแอร์นิวซีแลนด์ พักที่วัดพุทธรังษี

อาทิตย์ ๘

• ชาวพุทธมาร่วมบำเพ็ญกุศลถวายภัตตาหารเพล ประมาณ ๑๕๐ คน พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ก่อนอนุโมทนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ กล่าวธรรมกถาแสดงการทำบุญ ๓ อย่าง ตามทางพระพุทธศาสนา คือ ทาน ศีล ภาวนา และเน้นให้ทุกคนพยายามปฏิบัติในเรื่องการรักษาศีลและกระทำภาวนาเพื่อรักษาใจให้เป็นสุข

จันทร์ ๙

• เดินทางจากซิดนีย์มาสิงคโปร์ โดยเครื่องบินสายการบินไทย นายเจตน์ สุจริตกุล เอกอัครราชทูตไทยประจำสิงคโปร์ พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่สถานทูต พระสงฆ์ไทยในสิงคโปร์และชาวพุทธจำนวนมากต้อนรับที่สนามบิน นำคณะฯ พักที่วัดป่าเลไลย์ ถนนบิโด๊ก

อังคาร ๑๐

• คณะทายกทายิกาวัดป่าเลไลย์ถวายภัตตาหารเช้า

• เอกอัครราชทูต นิมนต์คณะฯ พร้อมด้วยพระสงฆ์ทั้งหมดในสิงคโปร์ ไปฉันเพลที่ทำเนียบเอกอัครราชทูต จำนวน ๓๒ รูป (พระสงฆ์ไทย ๒๙ รูป ลังกา ๓ รูป)

• เยี่ยมพุทธสมาคมจีน บุดดิสต์ ยูเนียน เยี่ยมวัดจีนที่ใหญ่ที่สุดในสิงคโปร์ ชื่อวัดโฟกั๊กซี (มีพระสงฆ์ไทยจำพรรษาอยู่ ๒ รูป มีศาลาฌาปนกิจแบบศาลาทรงไทย ปัจจุบันกำลังก่อสร้างโบสถ์และวิหารขนาดใหญ่อยู่อีกหลายหลัง เจ้าอาวาสวัดนี้ได้ช่วยเหลือกิจการพระสงฆ์ไทยและวัดไทยในสิงคโปร์เป็นอย่างดีตลอดมา)

• นายตัน นิมนต์คณะฯ ไปพักที่แฟลตของตน ซึ่งในตอนกลางคืนได้จัดเป็นที่ประชุมชาวพุทธ ๔๐ คน มาร่วมฟังธรรม สนทนาธรรม และนั่งสมาธิ

พุธ ๑๑

• ครอบครัวนายตัน ถวายภัตตาหารเช้า

• คณะสงฆ์ไทยในสิงคโปร์อาราธนาไปฉันเพลที่วัดอานันทเมตยาราม (พระปัญญาธรรมนิเทศ เป็นเจ้าอาวาส) จากนั้นพระสงฆ์ทั้งหมดประชุมพร้อมกันในอุโบสถ พระปัญญาธรรมนิเทศ ถวายสักการะและรายงานความเป็นไปของการพระศาสนาในประเทศสิงคโปร์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ประทานโอวาท เสร็จแล้วกลับที่พักแฟลตนายตัน

• ตอนเย็น ประชุมชาวพุทธราว ๔๐ คน ที่แฟลตนายตันเช่นวันก่อน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แสดงธรรม ตอบปัญหาธรรม จบแล้วนั่งสมาธิ

พฤหัสบดี ๑๒

• ครอบครัวนายตันถวายภัตตาหารเช้า-เพล

• เดินทางกลับที่พักวัดป่าเลไลย์

• ตอนเย็น เอกอัครราชทูต เจ้าหน้าที่ประจำสถานทูตไทย ชาวพุทธและพระสงฆ์ไทยในสิงคโปร์ มาส่งคณะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่สนามบิน เดินทางจากสิงคโปร์โดยเครื่องบินบริษัท การบินไทย จำกัด เที่ยวบิน ทีจี ๙๘๒ ถึงกรุงเทพฯ เวลา ๑๙.๔๕ น.

เยือน

อเมริกา แคนาดา ยุโรป

พ.ศ. ๒๕๒๓ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะคือ

• พระธรรมดิลก (วิชมัย ปุณฺณาราโม สุดท้ายได้เป็นที่พระพรหมมุนี) วัดบวรนิเวศวิหาร

• นายแพทย์ถนอมชัย คู่ทวีธรรม • นายอุดม เผือกม่วงศรี มัคคุเทศก์

• นายเอกสิทธิ วัฒนปรีชานนท์ สำนักพระราชวัง

• นายเปล่งศักดิ์ ประกาศเภสัช แห่งบริษัทศรีกรุงวัฒนา

ได้เดินทางไปเยือนประเทศสหรัฐอเมริกา แคนาดา และทวีปยุโรป (อังกฤษ ฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์) เพื่อสังเกตการณ์พระศาสนาและการศึกษา โดยบริษัทศรีกรุงวัฒนา จำกัด ได้ถวายความอุปถัมภ์ในการเดินทางครั้งนี้ทั้งหมด

> สำหรับสถานที่พัก บริษัทศรีกรุงวัฒนา จำกัด ได้จัดการถวายโดยสมควร โดยได้จัดห้องชุดในโรงแรมพร้อมพาหนะล่วงหน้าไว้ทุกแห่ง เพราะอาจจะพักรวมกันในที่แห่งเดียวกันได้ทั้งคณะ สะดวกในการที่จะจัดรายการไปในที่ต่าง ๆ เช่น ไปเยี่ยมวัดไทย ไปในการบำเพ็ญกุศลของข้าราชการไทย คนไทยที่ทำเนียบเอกอัครราชทูต เป็นต้น ทั้งไม่เป็นภาระในการรับรองของใคร ๆ นอกจากนั้น สุขภาพของพระธรรมดิลกไม่แข็งแรง ควรได้พักอยู่ในสถานที่มีอุปกรณ์ในการทำความอบอุ่นเพียงพอ บรรดาเอกอัครราชทูต กงสุล และเจ้าหน้าที่ไทย คนไทย ตลอดถึงวัดไทย พระไทยและวัดต่างชาติ ต้อนรับและถวายความสะดวกสบายเป็นอย่างดีทุกอย่างทุกแห่ง ได้มีพุทธศาสนิกชนนำภัตตาหารมาถวายเป็นจำนวนมาก และทุกโอกาสที่ได้พบพุทธศาสนิกชน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้แจกหนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนาและวัตถุมงคลแก่ทุกคน และแสดงธรรมเป็นสัมโมทนียกถาบ้าง แนวทางปฏิบัติกรรมฐานบ้างตามสมควรในที่มากแห่ง

> ในการกำหนดการประจำวัน บริษัทศรีกรุงวัฒนา จำกัด ถวายให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เลือกว่าต้องประสงค์จะไป ณ สถานที่ใดและจัดวางเวลาไว้ให้เหมาะสม รายการแสดงพระธรรมเทศนา แผ่เมตตาจิตแก่มหาชนโดยเฉพาะคนไทยนั้น ได้ถือลำดับความสำคัญเป็นประการแรก แล้วจึงจัดรายการอื่นเข้าผนวกตามเวลาว่างของแต่ละวัน เช่น ลังกา ญี่ปุ่น เวียดนาม เขมร ลาว ถัดมาก็จะไปเยี่ยมสถานเอกอัครราชทูต พบปะกับบุคคลของศาสนาต่าง ๆ เยี่ยมชมโบสถ์หรือสำนักสงฆ์ของศาสนาอื่น พบปะอาจารย์ วิทยาลัยที่มีการสอนพระพุทธศาสนา เยี่ยมมหาวิทยาลัยและชมพิพิธภัณฑ์ รวมทั้งสถานที่ที่พระสงฆ์พึงศึกษา

> ตลอดเวลาที่อยู่ในต่างประเทศ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้พบปะกับพุทธศาสนิกชนเป็นจำนวนมาก ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ได้มีโอกาสแสดงธรรมให้คนไทยยึดมั่นอยู่ในศาสนา พระมหากษัตริย์ ตอบปัญหาข้องใจทางธรรม โดยเฉพาะผู้ที่ยังไม่เข้าใจกระจ่างในเรื่องพระพุทธศาสนาและการทำสมาธิซึ่งกำลังเป็นที่สนใจของชาวต่างประเทศอยู่ทุกวัน ที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ นอกจากไปเยี่ยมวัดพุทธปทีปเป็นอันดับแรกแล้ว ได้ไปเยี่ยมชมพระวิหารเซ็นต์พอลอันเป็นโบสถ์ศักดิ์สิทธิ์และใหญ่ที่สุดของอังกฤษ ที่กรุงปารีส พระทางคริสตศาสนา นิกายโรมันคาธอลิกได้อาราธนาไปชมการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ณ วิหารโนตเตรอะดาม (Notre-Dame de Paris) ซึ่งมีการประชุมกันเป็นจำนวนมาก และยังไปเยี่ยมสถานที่ที่น่าสนใจอีกหลายแห่ง

ที่นครนิวยอร์ค สหรัฐอเมริกา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ได้พระราชทานพระราชวโรกาสให้
เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กับคณะเฝ้าฯ ที่สนามบิน ประทับรับสั่งสนทนากับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อยู่เป็นเวลานาน
และก่อนออกเดินทางกลับประเทศไทย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ และคณะได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณจาก
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีให้ได้เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคลและถวายพระพุทธรูป ภ.ป.ร.
กับวัตถุมงคลต่าง ๆ และหนังสือธรรม ยังที่ประทับ ณ นครโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ด้วย

> ระหว่างไปเยี่ยมวัดไทยต่าง ๆ นั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เทศน์เชิญชวนพุทธศาสนิกชนให้จัดตั้งเป็นมูลนิธิสำหรับจัดหาภัตตาหารถวายพระ แล้วแต่งตั้งไวยาวัจกร หรือช่วยเป็นอนุศาสนาจารย์ของวัด และสำนักสงฆ์แต่ละแห่ง ซึ่งบางแห่งได้มีผู้บริจาคเงินตั้งมูลนิธิขึ้น ทั้งนี้โดยได้ตระหนักสำนึกในกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับพระสงฆ์ไทยเดินทางไปต่างประเทศ และสร้างวัดขึ้นในประเทศนั้น ๆ ซึ่งรวมความว่า

๑. การที่มีพระสงฆ์ไทย เดินทางไปต่างประเทศด้วยความสำรวมระวังพระวินัย อย่างน้อยก็เป็นกำลังใจแก่พุทธศาสนิกชนคนไทยที่อยู่ต่างประเทศได้มีโอกาสทำบุญตามประเพณีสุดแล้วแต่โอกาส

๒. การสร้างวัดไทยในต่างประเทศนั้น ดูก็จะไม่มีปัญหาอะไรมากนัก ถ้าคนไทยได้ช่วยกันดำเนินการดังนี้คือ ร่วมกันจัดตั้งเป็นมูลนิธิสำหรับใช้จ่ายของวัดแต่ละวัดขึ้น มีคฤหัสถ์ทำหน้าที่ช่วยเป็นอย่างอนุศาสนาจารย์หรือไวยาวัจกร ช่วยพระทำกิจต่าง ๆ เช่น หุงข้าว จัดอาหาร เป็นต้น จะจัดเป็นเวรผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนไป หรือด้วยวิธีอื่น ก็จะช่วยให้พระมีสัปปายะในความเป็นอยู่ สามารถรักษาวินัยได้ มีโอกาสทำศาสนกิจคล่องตัวในการเผยแพร่พุทธธรรม

> คณะฯ ได้ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัยแวนคูเวอร์ และได้พบกับ ศาสตราจารย์ ดร. ฟอน แอล. เรา (Dr. Von L. Rau) ซึ่งเป็นอาจารย์สอนทางธรณีวิทยา ณ มหาวิทยาลัยนั้น และเคยเดินทางมาประเทศไทย ศาสตราจารย์ผู้นี้ได้เล่าถึงทฤษฎีของเวกเนอร์ที่เชื่อว่า สมัยเมื่อเวลาล้าน ๆ ปีมาแล้ว ผืนแผ่นดินอัฟริกา อินเดีย ไทย เป็นต้น เป็นอันเดียวกัน ต่อมาความร้อนใต้แผ่นดินได้ดันขึ้นมาทำให้ผืนแผ่นดินแบ่งแยกออกจากกัน เทือกเขาชายทะเลที่แวนคูเวอร์มีชื่อว่า ภูเขา Cypress Mountains หรือตามที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เสนอแก่ ดร. เรา ว่า ควรที่จะมีคำว่า สยาม (Siam) ด้วย ดังนั้น ดร. เรา จึงตั้งชื่อว่า Siam-Coast Mountains เดิมรวมอยู่กับเทือกเขาที่กาญจนบุรี ราชบุรี หาดใหญ่ ภูเก็ต ในประเทศไทย แต่เพราะความร้อนดังกล่าวเป็นเหตุให้แยกออกจากกัน และกระแสน้ำได้ค่อย ๆ ดันออกไปประมาณ ๑๐ เซนติเมตรต่อปี เมื่อนำระยะเวลาเข้ากับระยะทางเวลาหมื่น ๆ กว่าล้านปี จึงถึงที่ตั้งอยู่ในปัจจุบันที่แวนคูเวอร์ จากการที่เขาเข้ามาสำรวจแผ่นดินแถวจังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี หาดใหญ่ และภูเก็ต เมื่อสองปีที่แล้ว ได้พบว่ามีเปลือกหอยชนิดต่าง ๆ ที่อยู่ใต้ดินตลอดจนชั้นของดินและหินเหมือนกับที่พบอยู่เทือกเขาดังกล่าวที่แวนคูเวอร์ บริติช โคลัมเบีย ตามทฤษฎีของเวกเนอร์ ที่ใครเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไร้สาระนั้น บัดนี้นักธรณีวิทยาได้เริ่มเชื่อกันขึ้นแล้ว

พฤหัสบดี ๓ – อาทิตย์ ๖ : ลอสแองเจลิส

• ออกเดินทางไปยังนครลอสแองเจลิส โดยสายการบิน Lufthansa เที่ยวบินแอลเอช ๖๐๔ แวะสนามบิน ไคตั๊ก ฮ่องกง บินต่อไปที่สนามบินนาริตะ ประเทศญี่ปุ่น เพื่อเปลี่ยนเครื่องบินสายการบิน Japan Airline

• ถึงสนามบินลอสแองเจลิส นายประชา คุณเกษม เอกอัครราชทูต ผู้แทนถาวรไทยประจำสหประชาชาติ และนายเสาวพจน์ ศรีวลี กงสุลรักษาการกงสุลใหญ่ประจำนครลอสแองเจลิส มาต้อนรับและอำนวยสะดวก นำเข้าพักที่โรงแรมไฮแอท รีเจนซี ชาวไทยในลอสแองเจลิส ถวายภัตตาหารเพล ที่ห้องพักโรงแรม

• เดินทางไป Ambassador College ชม Musical Studio, Main Auditorium บ้านเก่าแก่อายุมากกว่า ๒๐๐ ปี ที่มีผู้บริจาคให้มหาวิทยาลัย ไม้ดอกกว่า ๒๐๐ ชนิดบริเวณมหาวิทยาลัย ชม Huntington Library ภาพเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของอเมริกาและอังกฤษ สวนดอก Carmellia พันธุ์ต่าง ๆ

• เดินทางไปวัดไทยลอสแองเจลิส[๑] เพื่อสมทบกับขบวนถวายผ้าป่าของชาวไทยในลอสแองเจลิส กับบริษัทการบินไทย และร่วมพิธีสวมรัศมีพระประธานในอุโบสถ[๒] สมเด็จพระสังฆราช (วาสนมหาเถร) ทรงเป็นประธานในพิธี มีคนไทยมาร่วมงานหลายพันคน

[๑] วัดนี้สร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ ปัจจุบันพระเทพโสภณ วัดพระเชตุพน เป็นเจ้าสำนัก

[๒] พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ เป็นผู้สร้างถวายและได้รับพระราชทานนามว่าพระพุทธนรเทพศาสดา ทิพยนคราภิมงคลสถิต

• ชมทิวทัศน์ของเมือง Santa Monica เมืองตากอากาศชายทะเล มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย ลอสแองเจลิส (UCLA)

• เข้าพักบ้านพักกงสุลไทยประจำลอสแองเจลิส ที่เบเวอรี่ ฮิลส์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มอบพระพุทธรูป ภ.ป.ร. หน้าตัก ๕ นิ้ว สำหรับสถานกงสุล มีคณะข้าราชการสถานเอกอัครราชทูตและครอบครัว นักเรียนไทยมาประชุมสวดมนต์ไหว้พระ ฟังการแสดงธรรมและอบรมกรรมฐาน นั่งสมาธิและสนทนาธรรม

จันทร์ ๗ : แวนคูเวอร์

• ออกเดินทางไปยังแวนคูเวอร์ ประเทศแคนาดา โดยเครื่องบินสายการบิน Western Airline เที่ยวบิน ดับบลิวเอ ๔๕๕ เครื่องบินแวะพักที่เมืองพอร์ตแลนด์ รัฐโอเรกอน

• ถึงสนามบินแวนคูเวอร์ นายสุทิน เวสสุวรรณ์ และนายวินัย วุฒิกลพานิช ชาวไทยในแวนคูเวอร์มาต้อนรับ เข้าพักที่โรงแรมไฮแอท รีเจนซี แวนคูเวอร์

อังคาร ๘ : แวนคูเวอร์

• ชมพิพิธภัณฑ์และหอดูดาว Vancouver Museum and Planetarium แสดงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์แคนาดา การเข้ามาตั้งรกรากในเมืองแวนคูเวอร์ ประวัติอินเดียนแดง ซึ่งเป็นชนเผ่าพื้นเมือง อุตสาหกรรมไม้ในเมืองแวนคูเวอร์ ฯลฯ

• ชม University of British Columbia และ Museum of Anthropology แสดงเกี่ยวกับอินเดียนแดง ชนเผ่าพื้นเมืองของแคนาดา ชีวิตความเป็นอยู่ ศิลปวัฒนธรรมของประเทศต่าง ๆ

พุธ ๙ : แวนคูเวอร์

• ชมเรือนต้นไม้ Bioedel Conservatory เป็นเรือนกระจกปลูกต้นไม้ดอกไม้จากเขตร้อนต่าง ๆ ของโลก ส่วนใหญ่เป็นดอกไม้สวยงาม ปลูกให้ประชาชนชม

• ชมบันไดปลาโจน Capilano Hatchery แสดงเกี่ยวกับชีวิตปลาแซลมอนชนิดต่าง ๆ ตั้งแต่การขึ้นมาวางไข่ การเจริญเติบโต และกลับขึ้นมาวางไข่อีก การเพาะพันธุ์เพื่อขยายพันธุ์ปลา ฯลฯ

• ชมเขื่อนกั้นน้ำคลีฟแลนด์ แม่น้ำคาปิลาโน เป็นเขื่อนที่สร้างบนภูเขา สำหรับส่งน้ำไปให้ผู้บริโภคในตัวเมืองแวนคูเวอร์

• ขึ้นภูเขาไซเปรส ซึ่งมีหิมะตกอยู่ตลอดเวลา ชมบริเวณตัวเมืองจากเนินเขา ระหว่างทางผ่าน Horse Shoe Bay

• กลับที่พัก แสดงพระธรรมเทศนา และฝึกสมาธิที่ห้องพักโรงแรม

พฤหัสบดี ๑๐ : เดนเวอร์

• ออกเดินทางโดยสายการบิน Frontier Airlines เที่ยวบิน เอฟเอ ๑๓๒ ไปยังเมืองเดนเวอร์ รัฐวอชิงตัน (Washington) ถึงสนามบิน มีชาวไทยในเมืองเดนเวอร์ มารับเข้าพักที่โรงแรมบราวน์ พาเลซ (Brown Palace) ไปเยี่ยมวัดพุทธวราราม และชาวไทยซึ่งมาคอยถวายสักการะ

ศุกร์ ๑๑ : เดนเวอร์

• ชาวไทยเมืองเดนเวอร์ ถวายภัตตาหารเพลที่วัดพุทธวราราม วัดนี้มีพระจำพรรษาอยู่ ๒ รูป

• เดินทางไปสถาบันนาโรปา (Naropa Institute) ซึ่งเป็นสถาบันเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแบบทิเบต เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้แสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการนั่งสมาธิ ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แก่นักศึกษาและอาจารย์จากสถาบันนาโรปา ซึ่งมีการถาม-ตอบปัญหาและต่างให้ความสนใจเป็นอย่างมาก

• ชมบริเวณเมืองโบเดอร์ University of Colorado ภูเขารอคกี้ เมืองโกลเดน แล้วเข้าที่พัก วันนี้หิมะตกทั้งวันอากาศหนาวมาก

เสาร์ ๑๒ : เดนเวอร์-ทัลซ่า

• ร้านอาหารสยาม ซึ่งเป็นของครอบครัวคนไทย จากจังหวัดนนทบุรี ประกอบด้วยมารดา-บุตรหลานกว่า ๓๐ คน ถวายภัตตาหารเพล

• ไปสนามบินเมืองเดนเวอร์ ออกเดินทางโดยสายการบิน Continental Airlines เที่ยวบิน C.O. ไปยังเมืองทัลซ่า

• ชม University of Tulsa มหาวิทยาลัยเก่าแก่ของรัฐ และ Oral Roberts University มหาวิทยาลัยเอกชนที่สร้างโดยเงินบริจาคของประชาชน

อาทิตย์ ๑๓ : ทัลซ่า

• ชมเมือง Bartlesville
• ชม Woolraroc Wildlife Refuge สวนสาธารณะที่เลี้ยงสัตว์ป่าแบบปล่อยตามธรรมชาติ มีสัตว์หลายชนิด เช่น กวาง ควายไบสัน สิงโต ฯลฯ และมีพิพิธภัณฑ์แสดงเกี่ยวกับความเป็นอยู่และประวัติชนเผ่าอินเดียนแดง การบุกเบิกเข้ามาสร้างถิ่นฐานใหม่ของชาวอเมริกา

จันทร์ ๑๔ : ทัลซ่า

• ชม Oral Roberts University มหาวิทยาลัยที่สร้างและได้ทุนดำเนินงานจากเงินบริจาคของประชาชน โดยการริเริ่มดำเนินการของมินิสเตอร์แห่งศาสนาคริสต์นิกาย Methodist Churches ชื่อ Oral Roberts เป็นประธานแห่งมหาวิทยาลัยนี้ มีนักศึกษาประมาณ ๔,๐๐๐ คน ให้การศึกษาในคณะต่าง ๆ คือแพทย์ กฎหมาย พยาบาล วิทยาศาสตร์ และอักษรศาสตร์ นักศึกษาจะต้องแต่งตัวเรียบร้อย เคร่งศาสนา และมีการสวดมนต์สัปดาห์ละ ๒ ครั้ง

อังคาร ๑๕ : ทัลซ่า-วอชิงตัน ดีซี

• ออกเดินทางโดยสายการบิน Brianife International Airway เที่ยวบิน บีเอ็น ๑๐๔ ไปยังวอชิงตัน ดีซี
• ถึงสนามบิน Dulles Airport นายนิกร พลายแสงเพชร อุปทูตไทยประจำวอชิงตัน ดีซี ต้อนรับและอำนวยความสะดวก
• เข้าพักที่ทำเนียบเอกอัครราชทูตไทยประจำวอชิงตัน ดีซี

พุธ ๑๖ : วอชิงตัน ดีซี

• ข้าราชการสำนักงานผู้ดูแลนักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกาถวายภัตตาหารเพล แล้วไปชมรัฐสภาทั้งวุฒิสภาและสภาผู้แทนราษฎรที่ Capital
• ชม Space Museum มีการแสดงเกี่ยวกับการเดินทางไปอวกาศขององค์การนาซา เครื่องบินโบราณ ดาวเทียม จรวดและวิวัฒนาการ
• ชม National Museum มีการแสดงวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชาติต่าง ๆ ในแอฟริกา เอเชียแปซิฟิค เอสกิโม และอินเดียนแดง นกชนิดต่าง ๆ สัตว์ป่า สัตว์ทะเล สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม โลกพระจันทร์ ดาวตก การเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการมนุษย์
• เยี่ยมวัดเขมร ชื่อวัดพุทธาราม ได้พบกับ นาย อินตัม อดีตนายกรัฐมนตรีกัมพูชา ซึ่งได้มาเยี่ยมวัดนี้เช่นกัน

พฤหัสบดี ๑๗ : วอชิงตัน ดีซี

• เยี่ยมชมทำเนียบขาว (White House) โดยมีเจ้าหน้าที่กระทรวงการต่างประเทศและเจ้าหน้าที่ทำเนียบขาว อำนวยความสะดวก ข้าราชการจากสถานทูตไทยในวอชิงตัน ดีซี ถวายภัตตาหารเพล ณ ทำเนียบที่พัก
• ชม Arlington Cemetery Mount Vernon ที่ฝังศพของอดีตประธานาธิบดี จอห์น เอฟ เคเนดี้ และ Arlington Memorial Amphitheater ที่แสดงเหรียญตราที่ทหารนิรนามได้รับจากประเทศต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องราชอิสริยาภรณ์รามาธิบดี จากประเทศไทย มีเจ้าหน้าที่สุสานและอนุศาสนาจารย์ทหารอเมริกันต้อนรับนำชม
• เยี่ยมวัดไทยในวอชิงตัน ดีซี วัดนี้สร้างมา ๕ ปีเศษ มีพระอยู่ ๓ รูป
• เยี่ยมวัดเวียดนาม และวัดลังกา ท่านปิยสิริ เจ้าอาวาสชาวศรีลังกาเล่าว่า ท่านได้มาอยู่ในวอชิงตัน ดีซี กว่า ๓๐ ปี ก่อนพระสายเถรวาทอื่นทั้งหมด เมื่อ ๑๒ ปีมานี้ได้ซื้อบ้านนี้จากเจ้าของคนไทย เป็นผู้ดูแลนักเรียนไทย และใช้บ้านนี้เป็นที่ทำงาน ขายให้ในราคาสามหมื่นเหรียญเศษ ซึ่งถูกกว่าราคาที่เขาเคยซื้อไว้แต่เดิม จึงได้ย้ายมาใช้บ้านนี้ตั้งเป็นวัดขึ้น
• ชาวไทยพุทธ มีอุปทูตเป็นประธาน มาประชุม สวดมนต์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มอบพระพุทธรูป ภ.ป.ร. หน้าตัก ๕ นิ้ว สำหรับสถานเอกอัครราชทูต แสดงพระธรรมเทศนา นั่งสมาธิ ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ แจกหนังสือ พระและเหรียญทรงผนวช ทั่วกัน

ศุกร์ ๑๘ : วอชิงตัน ดีซี-นิวยอร์ค

• คณะข้าราชการไทยในวอชิงตัน ดีซี ถวายเพล จากนั้นออกเดินทางไปสนามบินจอห์น เอฟ เคนเนดี้ โดยเครื่องบินสายการบิน Brianife International Airway เที่ยวบิน บีเอ็น ๑๐๘

• สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ทรงพระกรุณาโปรดให้เฝ้าที่สนามบินจอห์น เอฟ เคนเนดี้ โดยมี นายประชา คุณะเกษม เอกอัครราชทูตผู้แทนถาวรไทยประจำสหประชาชาติ และเจ้าหน้าที่สถานทูตไทยในนิวยอร์ค ต้อนรับและอำนวยความสะดวก

• เข้าพักที่ทำเนียบเอกอัครราชทูตไทยในนิวยอร์ค (Permanent Mission of Thailand) ชมตึกที่ประชุม และที่ทำการองค์การสหประชาชาติ เอกอัครราชทูตไทยเล่าว่าที่ทำการองค์การสหประชาชาติ เดิมดำริจะสร้างที่นครซานฟรานซิสโก แต่ครอบครัว Rockefeller ได้มอบที่ดินตรงนี้ให้แก่องค์การสหประชาชาติเพื่อสร้างที่ประชุมและที่ทำการ จึงตกลงมาสร้างในที่นี้ และต่อมาได้สร้างตึกสำนักเลขาธิการสูง ๓๘ ชั้น

เสาร์ ๑๙ : นิวยอร์ค

• เยี่ยมวัดวชิรธรรมปทีป นิวยอร์ค วัดนี้สร้างมาประมาณ ๕ ปีเศษ มีพระจำพรรษาอยู่ ๕ รูป เจริญพระพุทธมนต์แก่ชาวไทยในนครนิวยอร์ค ในการนี้ มีคู่บ่าวสาวชาวไทย ๑ คู่ รับพรเป็นพิเศษ ชาวไทยในนครนิวยอร์ค ถวายภัตตาหารเพล

• ชม Metropolitan Museum of Art มีการแสดงเกี่ยวกับศิลปะไทยในศตวรรษที่ ๒๐ นิทรรศการจากสาธารณรัฐประชาชนจีน ฯลฯ

• ชม American Museum of National and History มีการแสดงสัตว์ต่าง ๆ ในอัฟริกา ภาพเขียนต่าง ๆ นิทรรศการเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชนเผ่าอินเดียนแดงและเอสกิโม ฯลฯ

• ชมบริเวณเมืองและทิวทัศน์ของ Statute of Liberty แม่น้ำฮัดสัน (Hudson River) ขึ้นชมบริเวณเมืองที่ตึก World Trade Center สูง ๑๐๗ ชั้น เป็นตึกที่สูงที่สุดในนิวยอร์ค ส่วนสูงตึกเอนไปตามลมได้สามนิ้วครึ่ง

จันทร์ ๒๑ : ชิคาโก

• ชมตึก Sears Tower ซึ่งเป็นตึกที่สูงที่สุดในชิคาโก สูง ๔๔๓ เมตร มีทั้งหมด ๑๑๐ ชั้น ขึ้นไปชมได้ถึงชั้นที่ ๑๐๓

• ชม Museum of Science and Industry มีนิทรรศการเกี่ยวกับการสื่อสาร อาหารต่าง ๆ และโภชนาการ

• ชมสถานแสดงพันธุ์สัตว์น้ำ John G. Shedd Aquarium ที่ใหญ่ที่สุดในโลก

อาทิตย์ ๒๐ : นิวยอร์ค-ชิคาโก

• ออกเดินทางไปชิคาโก โดยเครื่องบินของสายการบิน United Airline เที่ยวบินที่ ยูเอ ๐๐๓ ถึงสนามบินโอแฮร์ นายประนอม ก้องสมุทร กงสุลใหญ่ประจำชิคาโก และข้าราชการสถานกงสุลไทยประจำชิคาโก ต้อนรับและอำนวยความสะดวก เข้าที่พักโรงแรมไฮแอท รีเจนซี

• เยี่ยมวัดธัมมาราม วัดนี้ตั้งมาประมาณ ๔ ปีเศษ มีพระจำพรรษาอยู่ ๒ รูป แสดงธรรมสัมโมทนียกถาแก่ชาวไทยในชิคาโก จากนั้นปลูกต้นไม้ชื่อ Radiant Flowering Crab ที่บริเวณหลังวัด

• ชม Bahai House สถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาของศาสนา Bahai ระหว่างทางผ่านทะเลสาบ Michigan ที่ใหญ่ที่สุดในโลก

• กลับไปวัดธัมมาราม แสดงธรรม แนะนำแนวทางปฏิบัติกรรมฐานแก่ชาวไทยในชิคาโก

อังคาร ๒๒ : ชิคาโก

• ชาวไทยในชิคาโก ถวายภัตตาหารเพล ณ วัดธัมมาราม เยี่ยมชมวัดญี่ปุ่น แล้วเดินทางไปกรุงลอนดอนโดยเครื่องบิน British Airways เที่ยวบิน บีเอ ๒๙๙

อังกฤษ ฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ // เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๓

พุธ ๒๓

• ถึงสนามบิน Heathrow
นายแผน วรรณเมธี เอกอัครราชทูตไทยประจำอังกฤษ คณะข้าราชการไทยและพระสงฆ์จากวัดพุทธปทีปลอนดอน ๓ รูป คอยต้อนรับและอำนวยความสะดวก
• เยี่ยมวัดพุทธปทีป ชมบริเวณตัวเมืองสถานที่ต่าง ๆ ของกรุงลอนดอน

เสาร์ ๒๖

• เยี่ยมทำเนียบเอกอัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศส รับภัตตาหารเพล โดยข้าราชการสถานทูตและชาวไทยในปารีสถวาย แสดงพระธรรมเทศนา มอบพระพุทธรูป ภ.ป.ร.หน้าตัก ๕ นิ้วสำหรับเอกอัครราชทูต แจกพระ-เหรียญ-หนังสือ ทั่วกัน
• ชมพระราชวังแวร์ซาย ระหว่างทางผ่านแม่น้ำแซน ประตูชัย (Arch de Triumph)

อาทิตย์ ๒๗

• เยี่ยมวัดเขมร โดยมีชาวเขมร ชาวลาว มาถวายภัตตาหารเพล
• ชมโบสถ์ Notre-Dame de Paris โบสถ์ที่ใหญ่ที่สุดในปารีส เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้พบและสนทนากับท่านชานวน แมร์ร่าร์ พระประจำโบสถ์ กับท่านสมิต ผู้ทำหน้าที่เลขานุการซึ่งให้การต้อนรับ และนำเข้าไปฟังการสวดสำหรับบ่ายวันอาทิตย์ภายในโบสถ์
• ชมพิพิธภัณฑ์ลูฟ หอไอเฟล ที่ฝังพระศพพระเจ้านโปเลียน

พฤหัสบดี ๒๔-ศุกร์ ๒๕

•ชม Westminster Abbey Saint Paul โบสถ์ที่ใหญ่ที่สุดของอังกฤษ ผ่านบ้านพักนายกรัฐมนตรีอังกฤษ ผ่านพระราชวังบัคกิ้งแฮม คณะข้าราชการสถานเอกอัครราชทูตไทย ถวายภัตตาหารเพลที่ทำเนียบเอกอัครราชทูต

• เดินทางไปยังปารีส ประเทศฝรั่งเศส โดยเครื่องบินของสายการบิน British Airways เที่ยวบิน บีเอ ๓๑๖
• ถึงสนามบิน Charles de Gaulle นายสาวิศร์ การีเวทย์ อุปทูตไทยประจำฝรั่งเศส และคณะข้าราชการไทยต้อนรับและอำนวยความสะดวก

จันทร์ ๒๘

• ออกเดินทางไปสวิตเซอร์แลนด์ โดยเครื่องบินสายการบิน Air France เที่ยวบินเอเอฟ ๐๖๔

• ถึงสนามบินเจนีวา นายมนัสพาสน์ ชูโต เอกอัครราชทูตผู้แทนถาวรไทยประจำนครเจนีวา และข้าราชการสถานทูตต้อนรับและอำนวยความสะดวก

พุธ ๓๐

• ชมบริเวณเมือง นาฬิกาดอกไม้ สวนสาธารณะ Jardine England โบสถ์ Saint Pierre Cathedral de Geneva

• คณะข้าราชการสถานทูต ถวายภัตตาหารเพลที่ทำเนียบเอกอัครราชทูตไทย แสดงพระธรรมเทศนา

• เดินทางไปเมืองโลซานน์ (Lausanne) ถึงที่ประทับของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระราชทานพระราชวโรกาสให้เข้าเฝ้าฯ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ถวายพระพุทธรูป ภ.ป.ร. หน้าตัก ๕ นิ้ว ๓ องค์ เหรียญทรงผนวชประมาณ ๕๐๐ เหรียญ เพื่อพระราชทานตามพระราชอัธยาศัย

อังคาร ๒๙

• เยี่ยมทำเนียบเอกอัครราชทูตไทยประจำสวิตเซอร์แลนด์ โดยคณะข้าราชการสถานทูตไทยถวายภัตตาหารเพล เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แสดงพระธรรมเทศนา มอบพระพุทธรูป ภ.ป.ร. หน้าตัก ๕ นิ้วสำหรับเอกอัครราชทูต แจกพระ-เหรียญ-หนังสือ ทั่วกัน

• ชมทะเลสาบเจนีวาโดยทางเรือ ใช้เวลาประมาณ ๒ ชั่วโมง ชมทิวทัศน์บนฝั่งที่มีบ้านเก่าของบุคคลสำคัญ ๆ อยู่รอบทะเลสาบ และแนวเขตติดต่อประเทศฝรั่งเศส

พฤหัสบดี ๑

• เดินทางกลับยังกรุงลอนดอน โดยสายการบิน British Airways เที่ยวบิน บีเอ ๖๒๑

• ถึงสนามบิน Heathrow นายแผน วรรณเมธี เอกอัครราชทูตไทยประจำอังกฤษ และข้าราชการไทยต้อนรับและอำนวยความสะดวก

• เดินทางกลับประเทศไทย โดยสายการบิน British Airways เที่ยวบิน บีเอ ๐๓๓ เครื่องบินแวะพักที่สนามบิน Abu Dhabi ก่อนถึงท่าอากาศยานดอนเมือง กรุงเทพมหานคร

ในการเสด็จเยือนสหรัฐอเมริกา แคนาดา และยุโรป ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ครั้งนี้รวมเวลา ๒๙ วัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เยี่ยมวัดต่าง ๆ ทั้งวัดไทย วัดเขมร วัดลังกา วัดเวียดนาม และวัดญี่ปุ่นรวม ๑๐ วัด ได้แสดงธรรม ๑๐ ครั้ง และเยี่ยมมหาวิทยาลัย ๖ แห่ง ฉะนั้น การที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปเยือนประเทศต่าง ๆ ดังกล่าว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทำหน้าที่พระธรรมทูตไปด้วย

เยือนครั้งที่ ๔

อินโดนีเซีย

ผูกพัทธสีมา

พ.ศ. ๒๕๒๕ พุทธศาสนิกชนอินโดนีเซียได้ร่วมกันสร้างวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัยขึ้น ณ กรุงจาการ์ตา ก่อสร้างได้สำเร็จเรียบร้อยเป็นส่วนมากใน พ.ศ. ๒๕๒๘ คณะพระธรรมทูตไทย คณะสงฆ์เถรวาทอินโดนีเซียและคณะกรรมการจัดสร้างวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย จึงจัดงานผูกพัทธสีมาอุโบสถวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย ในวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ และได้กราบทูลอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะสงฆ์ไทยไปประกอบพิธี โดยเดินทางจากประเทศไทยสู่กรุงจาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๘

คณะเดินทาง

๑. สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร
๒. พระธรรมธัชมุนี (ประยูร สนฺตงฺกุโร) วัดเทพศิรินทราวาส
๓. พระธรรมดิลก (วิชมัย ปุณฺณาราโม) วัดบวรนิเวศวิหาร
๔. พระเทพสารสุธี (แสง ชุตินฺธโร) วัดธรรมบูชา จ.สุราษฎร์ธานี
๕. พระเทพโมลี (ประจวบ กนฺตาจาโร) วัดมกุฏกษัตริยาราม
๖. พระราชสุมนต์มุนี (แบน กิตฺติสาโร) วัดบวรนิเวศวิหาร
๗. พระราชวราภรณ์ (สมภพ ภูริปญฺโญ) วัดราชผาติการาม
๘. พระศรีวิสุทธิญาณ (อุบล นนฺทโก) วัดบวรนิเวศวิหาร
๙. พระครูปัญญาวุฒิกิจ (เบญจ) วัดปทุมวนาราม
๑๐. พระครูเอนกธรรมคุณ (สง่า) วัดธรรมบูชา จ.สุราษฎร์ธานี
๑๑. พระครูสุภัทรสารโสภณ (ถวิล) วัดราชาธิวาส
๑๒. พระครูธรรมประเวที วัดกระดึงทอง จ.บุรีรัมย์
๑๓. พระมหาสำเภา ภสฺสโร วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๔. พระมหาสมจิตร อภิจิตฺโต วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๕. พระอนิลมาน ธมฺมสากิโย (ชาวเนปาล) วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๖. พระสุเขโม (เฮียน คิม อุย ชาวอินโดนีเซีย) วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๗. พระธมฺมวิชโย (กวันดินาตะ วิดโจโจ ชาวอินโดนีเซีย) วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๘. พระปิยธมฺโม (เส็งเตียโน มัวลิม ชาวอินโดนีเซีย) วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๙. พระทสฺสโน (เทดดี ชาวอินโดนีเซีย) วัดบวรนิเวศวิหาร
๒๐. พระปญฺญาวชิโร วัดปทุมวนาราม

คณะสงฆ์จากประเทศไทยพร้อมไวยาวัจกรและผู้ติดตาม เดินทางจากประเทศไทยเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ (คณะสงฆ์และผู้ติดตามส่วนหนึ่งล่วงหน้าไปก่อน ๑ วันเพื่อเตรียมการ)

ไวยาวัจกรและผู้ติดตาม

๑. นายมงคล ศรีไพรวรรณ อธิบดีกรมการศาสนา
๒. นายสนธิ์ แสวงบุญ กรมการศาสนา พิธีกร
๓. นายทินกร รัตนกุสุม ไวยาวัจกร
๔. นายยงยุทธ นภาศัพท์ ผู้ติดตาม
๕. นายอภัย นาคคง ผู้ติดตาม
๖. นายไพบูลย์ สุขสมรส ผู้ติดตาม
๗. นายบุญส่ง นุชน้อมบุญ ผู้ติดตาม

คณะสงฆ์ไทยได้ประกอบพิธีสมมติสีมาอุโบสถวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ เวลา ๐๙.๓๐ น. โดยมีสมเด็จพระญาณสังวร เป็นประธานสงฆ์พิธีสมมติสีมาฝังลูกนิมิตอุโบสถวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย ครั้งนี้ มีพุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและชาวอินโดนีเซียมาร่วมงานด้วยเป็นจำนวนมาก พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก พร้อมด้วยคณะนายทหารซึ่งอยู่ในระหว่างเดินทางมาราชการ ณ ประเทศอินโดนีเซียประมาณ ๔๐ คนก็ได้มาร่วมในงานนี้ด้วย

นับแต่พระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับการเผยแผ่ในแผ่นดินอินโดนีเซียโดยคณะพระธรรมทูตไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ได้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว กุลบุตรชาวอินโดนีเซียได้มีศรัทธาปสาทะเข้ามาบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนากันมากขึ้นตามลำดับ วัดพระพุทธศาสนาเถรวาทก็เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและแพร่หลายไปตามเมืองต่าง ๆ

วัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย

เป็นวัดพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทวัดแรกในประเทศอินโดนีเซียที่มีพัทธสีมาถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติ สำหรับใช้เป็นที่ประกอบสังฆกรรมตามพระพุทธบัญญัติ มีการบรรพชาอุปสมบทกุลบุตร เป็นต้น ทำให้การปฏิบัติศาสนกิจฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์สามารถดำเนินไปด้วยความสะดวก และได้รับผลสำเร็จเป็นอันดี ปัจจุบันมีวัดพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเกิดขึ้นหลายวัด มีกุลบุตรชาวอินโดนีเซียมาสมัครบรรพชาอุปสมบท (ในระยะเวลาสั้นบ้างยาวบ้าง) เป็นจำนวนมาก เมื่อครั้งที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จเยือนนั้น มีพระภิกษุสามเณรชาวอินโดนีเซียประจำอยู่ที่วัดและสำนักสงฆ์ทั่วอินโดนีเซียจำนวน ๑๐ รูปและกำลังศึกษาอยู่ในประเทศไทยจำนวน ๔ รูป จำนวนพุทธศาสนิกชนในอินโดนีเซียก็เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ

พระสงฆ์ที่ร่วมในพิธี

คณะสงฆ์เถรวาทอินโดนีเซีย ๖ รูป

๑. พระสุธมฺโม (บูสหะ บุรหะนุดิน) วัดลาซิม ชวาภาคกลาง

๒. พระปญฺญาวโร (หุโซโด) วัดมัชฌิมพุทธศาสนวงศ์ เมืองสมารัง

๓. พระเขมสรโณ (ซูตามัต) เจติยะเหตุรัตนโลก

๔. พระสุพลรตโน (พลรัตนะ อโสกะ) วัดศีลปารมิตา กรุงจาการ์ตา

๕. พระอภิสุริโย (ซูยันโต) วัดมันจาระ

๖. พระสุชาโต (ซุนวี) วัดธรรมทีปาราม เมืองมาลัง

พระสงฆ์ไทยที่ประจำอยู่อินโดนีเซีย ๔ รูป

๑. พระวิธูรธรรมาภรณ์ (วิญญ์ วิชาโน)
หัวหน้าพระธรรมทูตไทย วัดพุทธเมตตา กรุงจาการ์ตา

๒. พระครูพุทธมนต์ปรีชา (สมบัติ ปวิตฺโต)
พระธรรมทูตไทย วัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย กรุงจาการ์ตา

๓. พระฉลวย สุชีโว
พระธรรมทูตไทย วัดมัชฌิมพุทธศาสนวงศ์ เมืองสมารัง

๔. พระเผ่าพันธุ์ จิตฺตปโภ
พระธรรมทูตไทย วัดเลมบัง เมืองบันดุง

เยือนครั้งที่ ๓

เนปาล

บรรพชากุลบุตรศากยะ ๗๓ คน

พ.ศ. ๒๕๒๘ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เจริญพระชนมายุ ๗๒ พรรษา คณะสงฆ์เนปาลจึงได้ดำริจัดการบรรพชากุลบุตรศากยะ ๗๓ คน ถวายเป็นพระกุศลแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นการแสดงกตัญญูกตเวทิตาธรรมในฐานะที่ได้ทรงอุปถัมภ์ส่งเสริมการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาลตลอดถึงคณะสงฆ์เนปาลมาโดยตลอด

วันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ พระมหาปรัชญานันทมหาเถระ พระสังฆนายกแห่งเนปาล จึงได้เดินทางมาประเทศไทย เพื่อทูลอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปเป็นพระอุปัชฌาย์บรรพชากุลบุตรศากยะ ณ กรุงกาฐมาณฑุ และได้เข้าเฝ้าถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร หลังจากเสร็จพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน เมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ ในโอกาสนี้ ท่านสังฆนายกยังได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตในการทูลอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปเป็นพระอุปัชฌาย์ในการบรรพชากุลบุตรครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตตามประสงค์ และมีพระราชดำรัสว่า *"เลือกพระอุปัชฌาย์ได้ถูกต้องแล้ว"* ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้พระราชทานผ้าไตรแก่ผู้บรรพชา ๒๐ ไตรด้วย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะสงฆ์ไทย ๑๓ รูป คณะผู้ติดตามฝ่ายคฤหัสถ์ ๗๑ คนออกเดินทางจากประเทศไทยสู่กรุงกาฐมาณฑุ ประเทศเนปาล ในวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ ซึ่งทางกองทัพอากาศร่วมกับ บริษัทการบินไทย จำกัด ได้อนุเคราะห์ให้ใช้เครื่องบินของกองทัพอากาศเป็นยานพาหนะในการเดินทางครั้งนี้ เป็นเครื่องบินรุ่นดีซี ๘-๖๒ ซีเอฟ จัดเป็นเที่ยวบินพิเศษ ทีจี ๑๐๑๒ (เที่ยวไป) และทีจี ๑๐๑๓ (เที่ยวกลับ) เมื่อถึงที่กรุงกาฐมาณฑุแล้ว เครื่องบินได้จอดรออยู่ที่สนามบินกรุงกาฐมาณฑุจนถึงวันกลับ

พิธีบรรพชาจัดขึ้นในวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ ณ บริเวณลานกว้างของวัดศรีกีรติวิหาร ซึ่งตั้งอยู่บนไหล่เขาของเมืองกีรติปูร์ มีกุลบุตรศากยะจากทุกภาคของประเทศมาเข้ารับการบรรพชาจำนวน ๗๓ คน มีอายุตั้งแต่ ๒๐ จนถึง ๘๒ ปี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาปรัชญานันทมหาเถระ พระสังฆนายก พร้อมด้วยพระเถรานุเถระแห่งเนปาล ๕ รูป ร่วมเป็นสักขีพยานในพิธี

ชาวศากยะแห่งเนปาลถือว่าพวกตนเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากศากยะแห่งเมืองกบิลพัสดุ์ อันเป็นเมืองของพระพุทธบิดาสายหนึ่ง จากศากยะแห่งเมืองเทวทหะอันเป็นเมืองของพระพุทธมารดาสายหนึ่ง แล้วแยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ต่าง ๆ ของหุบเขาแห่งเนปาล โดยมีภาษา อาชีพ ขนบธรรมเนียม และความเชื่อถือเป็นอันเดียวกัน คือล้วนเป็นพุทธมามกะด้วยกันสืบมาแต่โบราณ

คุณประโยชน์

แก่พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ในเนปาล จากการเสด็จไปทรงปฏิบัติศาสนกิจในครั้งนี้

ได้แสดงแบบแผนของพระพุทธศาสนาเถรวาทของไทยให้คณะสงฆ์เนปาลได้เห็น

เพราะคณะสงฆ์เนปาลในขณะนั้นสืบเนื่องมาจากคณะสงฆ์หลายสาย บางท่านอุปสมบทจากพม่า จากลังกา หรือบางท่านอุปสมบทมาจากอินเดีย

สามเณรที่ได้รับบรรพชาแล้ว จะอยู่ศึกษาพระธรรมวินัย ณ วัดศรีกีรติวิหาร เป็นเวลา ๗ วัน จึงลาสิกขา (ในจำนวนนี้มี ๓ รูปที่บวชอยู่ต่อมาจนเป็นพระภิกษุและถึงมรณภาพในชีวิตพรหมจรรย์) ในระหว่างที่เป็นสามเณรใหม่นั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ประทานโอวาทอบรมหลายครั้ง โดยทรงเน้นการปฏิบัติอบรมทางจิตหรือการเจริญสมาธิกรรมฐาน และในวันที่ ๗ ของการบวช เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้นำสามเณรใหม่ออกบิณฑบาต ณ ถนนบริเวณหน้าวัดศรีกีรติวิหาร ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ครั้งสำคัญของพระพุทธศาสนาในเนปาล เพราะภาพของพระภิกษุสามเณรเดินบิณฑบาตนั้นได้จางหายไปจากสายตาของชาวเนปาลเป็นเวลากว่า ๕๐๐ ปี ฉะนั้น การบรรพชากุลบุตรศากยะในครั้งนี้ จึงเป็นการตอกย้ำการกลับมาของพระพุทธศาสนาเถรวาทอันเป็นพระพุทธศาสนาสายเดิม สู่ดินแดนอันเป็นพุทธภูมิอีกครั้งหนึ่ง ทั้งเป็นการรื้อฟื้นพุทธประเพณีที่เคยเฟื่องฟูในอดีตคือการบรรพชา การบิณฑบาต ให้กลับเฟื่องฟูขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งในแผ่นดินเนปาล

ได้ฟื้นฟูธรรมเนียมที่สำคัญของพระพุทธศาสนาที่เลือนหายไปจากเนปาลให้ฟื้นคืนมาอีกครั้งหนึ่ง คือ ประเพณีบรรพชากุลบุตร และประเพณีการบิณฑบาตอันเป็นกิจวัตรสำคัญประการหนึ่งของพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา

ได้ทรงอบรมสามเณรใหม่ให้เห็นเป็นตัวอย่าง ว่าผู้บวชใหม่หรือผู้เข้ามาสู่พระพุทธศาสนาในระยะเริ่มต้นนั้น ควรได้รับการอบรมสั่งสอนอย่างไร

ได้ทรงประทานความช่วยเหลือการส่งเสริมและฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาลอย่างเป็นรูปธรรมและกว้างขวาง เป็นการให้ขวัญกำลังใจแก่บุคลากรทางพระพุทธศาสนาของเนปาลอย่างทั่วถึงทุกด้าน

• **วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมคณะเดินทางถึงสนามบินกาฐมาณฑุ เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงกาฐมาณฑุ ข้าราชการสถานทูตไทยและคณะสงฆ์เนปาล นำโดยพระศากยานันทเถระ อุปสังฆนายกแห่งเนปาล มีพุทธศาสนิกชนชาวเนปาลจำนวนมากมาคอยต้อนรับ แล้วนำคณะเดินทางไปยังสถานที่จัดพิธีต้อนรับ ณ วัดอานันทกุฏิวิหาร ของคณะสงฆ์เนปาล โดยมีพระมหาปรัชญานันทมหาเถระ สังฆนายกแห่งเนปาล คณะสงฆ์เนปาล ๓๐ รูป พระลามะ ๑๐ รูป และพุทธศาสนิกชนจำนวนมากมาคอยอยู่เต็มบริเวณวัด หลังเสร็จพิธี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะสงฆ์ไทยได้ไปประกอบพิธีพุทธาภิเษกพระพุทธปฏิมาที่สร้างขึ้นใหม่ ณ ศาลาวัดศรีกีรติวิหาร แล้วกลับมาพักแรมที่วัดอานันทกุฏิวิหาร

• **วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะสงฆ์ไทย ๑๓ รูป และคณะสงฆ์เนปาล ๕ รูป โดยมีเจ้าพระคุณสมเด็จฯเป็นพระอุปัชฌาย์ประกอบพิธีบรรพชากุลบุตรศากยะ ๗๓ คน ณ วัดศรีกีรติวิหาร เสร็จแล้วไปเยี่ยมวัดลามะบริเวณเบาธนาถและสักการะพระเจดีย์เบาธนาถ นมัสการพระเจดีย์สวยัมภู แล้วไปอบรมสามเณรใหม่ ณ วัดศรีกีรติวิหาร ต่อมาในวันรุ่งขึ้น ก็ได้ประทานโอวาทแก่สามเณรใหม่อีกเป็นครั้งที่ ๒

เนปาล // พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘

เสาร์ ๒๓

• ถึงสนามบินกรุงกาฐมาณฑุ เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงกาฐมาณฑุ ข้าราชการสถานทูตไทย คณะสงฆ์เนปาล พุทธศาสนิกชนเนปาลจำนวนมากคอยต้อนรับ นำคณะเดินทางยังพิธีการต้อนรับที่วัดอานันทกุฏิวิหาร
• ประกอบพิธีพุทธาภิเษกพระพุทธปฏิมา ณ ศาลาวัดศรีกีรติวิหาร เสร็จพิธีแล้วกลับมาพักที่วัดอานันทกุฏิวิหาร

อาทิตย์ ๒๔

• ประกอบพิธีบรรพชากุลบุตรศากยะ ๗๓ คน ณ วัดศรีกีรติวิหาร
• เยี่ยมวัดลามะบริเวณเบาธนาถและสักการะพระเจดีย์เบาธนาถ นมัสการพระเจดีย์สวยัมภู
• อบรมสามเณรใหม่ ณ วัดศรีกีรติวิหาร

จันทร์ ๒๕

• ประทานโอวาทแก่สามเณรใหม่เป็นครั้งที่ ๒

อังคาร ๒๖

• เยี่ยมวัดพุทธวิหาร ร่วมพิธีต้อนรับของพุทธสมาคมกับสมาคมฮินดู
• เดินทางไปลุมพินี ชมสถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า ประทับแรม ณ บ้านรับรองของรัฐบาล เยี่ยมวัดฝ่ายเถรวาทและวัดฝ่ายลามะบริเวณลุมพินี

> วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ ไปเยี่ยมวัดพุทธวิหาร ร่วมพิธีต้อนรับของพุทธสมาคมทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานรวม ๖ สมาคมรวมทั้งสมาคมฮินดู ๑ สมาคม แล้วเดินทางไปลุมพินี ชมสถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า ประทับแรม ณ บ้านรับรองของรัฐบาล เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เยี่ยมวัดฝ่ายเถรวาทและวัดฝ่ายลามะบริเวณลุมพินี วันต่อมา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ และคณะสงฆ์ไทยทำอุโบสถฟังพระปาติโมกข์ในโรงอุโบสถของวัดเถรวาท ณ บริเวณลุมพินี โดยโปรดให้พระอมฤตานันทะเข้าฟังพระปาติโมกข์ด้วย (โรงอุโบสถในประเทศเนปาลมีเพียง ๒ แห่งคือ หลังแรกที่วัดศรีสุมังคลวิหาร เมืองลลิตปูร์ และหลังที่ ๒ คือที่วัดเถรวาท ณ ลุมพินี) ทรงเป็นประธานวางศิลาฤกษ์อาคารหลังหนึ่งในศูนย์วัฒนธรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาลุมพินี แล้วไปเยี่ยมชมเมืองกบิลพัสดุ์ เสาศิลาของพระเจ้าอโศก หมู่บ้านนิคลิหะวา และหมู่บ้านโคติหะวา ดูซากพระเจดีย์โบราณสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ ชมพิพิธภัณฑ์เมืองกบิลพัสดุ์ ประทับแรมที่ลุมพินี รุ่งขึ้น ทรงปลูกต้นมะม่วง ณ บริเวณลุมพินี แล้วเดินทางกลับกรุงกาฐมาณฑุ ประทับแรม ณ วัดอานันทกุฏิวิหาร

> วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ ไปร่วมพิธีต้อนรับของชาวพุทธ ณ วัดอักเษวรมหาวิหาร เมืองลลิตปูร์ (ปาตัน) แล้วไปเยี่ยมวัดศรีศากยะวิหาร พระเจดีย์โบราณชื่อ มหาเบาธะ และวัดคณะมหาวิหาร จากนั้นมูลนิธิอานันทกุฏิวิหาร ได้จัดพิธีถวายเกียรติบัตรและพิธีอำลาแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ณ วัดอานันทกุฏิวิหาร โดยมีราชปุโรหิตของพระราชาธิบดีแห่งเนปาลเป็นประธานในพิธี มีทูตานุทูตหลายประเทศร่วมพิธีด้วย

พุธ ๒๗

- ทำอุโบสถฟังพระปาติโมกข์ในวัดเถรวาท
- เป็นประธานวางศิลาฤกษ์อาคารในศูนย์วัฒนธรรม โครงการพัฒนาลุมพินี
- เยี่ยมชมเมืองกบิลพัสดุ์ เสาศิลาพระเจ้าอโศก ซากพระเจดีย์โบราณ พิพิธภัณฑ์เมืองกบิลพัสดุ์ ประทับแรมที่ลุมพินี

พฤหัสบดี ๒๘

- ทรงปลูกต้นมะม่วง ณ บริเวณลุมพินี แล้วเดินทางกลับกรุงกาฐมาณฑุ ประทับแรม ณ วัดอานันทกุฏิวิหาร

ศุกร์ ๒๙

- ร่วมพิธีต้อนรับของชาวพุทธ ณ วัดอักเษวรมหาวิหาร เมืองลลิตปูร์ เยี่ยมวัดศรีศากยะวิหาร พระเจดีย์โบราณมหาเบาธะ และวัดคณะมหาวิหาร
- มูลนิธิอานันทกุฏิวิหาร ได้จัดพิธีถวายเกียรติบัตรและพิธีอำลาที่วัดอานันทกุฏิวิหาร
- เข้าเฝ้าสมเด็จพระราชาธิบดีแห่งเนปาล ณ พระราชวังนารายันหิตี กรุงกาฐมาณฑุ
- ตอนเย็น ทรงประกอบพิธีบรรพชาแก่กุลบุตรศากยะที่มาขอบวชเพิ่มเติมที่วัดอานันทกุฏิวิหาร อีก ๓ คน

เสาร์ ๓๐

- ฉายภาพหมู่ร่วมกับสามเณรใหม่และพระเถรานุเถระเนปาล นำสามเณรใหม่ออกบิณฑบาต ทำพิธีมอบทุนบำรุงพระพุทธศาสนาในเนปาล ณ วัดศรีกีรติวิหาร
- เจริญพระพุทธมนต์ในพิธีบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ สถานเอกอัครราชทูตไทย แล้วเดินทางกลับประเทศไทย

ในโอกาสนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้มอบพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาบาลีแก่คณะสงฆ์เนปาล ๑ ชุด และมอบหนังสือต่าง ๆ แก่วัดที่เป็นศูนย์สำคัญทางการศึกษาพระพุทธศาสนาของเนปาล ๕ วัด คือ ๑) วัดศรีศากยะสิงหวิหาร เมืองลลิตปูร์ ๒) วัดอานันทกุฏิวิหาร กรุงกาฐมาณฑุ ๓) วัดศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปูร์ ๔) ศูนย์ฝึกอบรมสามเณรเมืองบาเนปา ๕) ห้องสมุดพุทธศาสนาวัดศรีสุมังคลวิหาร กรุงกาฐมาณฑุ และได้ทอดผ้าป่าถวายทุนบำรุงมูลนิธิอานันทกุฏิวิหาร ๗,๖๐๐ เหรียญสหรัฐ

ในวันเดียวกันนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมคณะได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระราชาธิบดีแห่งเนปาล ณ พระราชวังนารายันหิตี กรุงกาฐมาณฑุ โอกาสนี้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ถวายเงินเพื่อพระราชทานในการสาธารณกุศล ๓ ส่วนคือ

๓,๘๐๐ เหรียญสหรัฐ
เพื่อพระราชทานแก่โครงการพัฒนาลุมพินี สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า

๑,๕๐๐ เหรียญสหรัฐ
เพื่อพระราชทานบำรุงวัดปศุปตินาถของฮินดู

๑,๕๐๐ เหรียญสหรัฐ
เพื่อพระราชทานแก่มูลนิธิโรคเรื้อนของเนปาล

ในตอนเย็น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระสงฆ์ไทยและพระมหาเถระเนปาลรวม ๙ รูป ได้ประกอบพิธีบรรพชาแก่กุลบุตรศากยะที่มาขอบวชเพิ่มเติมอีก ๓ คน ณ วัดอานันทกุฏิวิหาร

ทุนบำรุงพระพุทธศาสนาในเนปาล

ที่คณะผู้ติดตามฝ่ายคฤหัสถ์ได้ร่วมกันบริจาค

๑,๐๐๐ เหรียญสหรัฐ
มอบแก่ห้องสมุดพระพุทธศาสนา วัดศรีสุมังคลวิหาร

๕๐๐ เหรียญสหรัฐ
มอบแก่ศูนย์ฝึกอบรมสามเณร เมืองบาเนปา

๑๑,๔๐๐ เหรียญสหรัฐ
มอบแก่วัดพุทธวิหาร เพื่อสร้างศูนย์กรรมฐานนานาชาติ

๑,๔๗๐.๕๘ เหรียญสหรัฐ
มอบแก่สังฆสภาแห่งเนปาลเพื่อใช้ในกิจการของคณะสงฆ์เนปาล

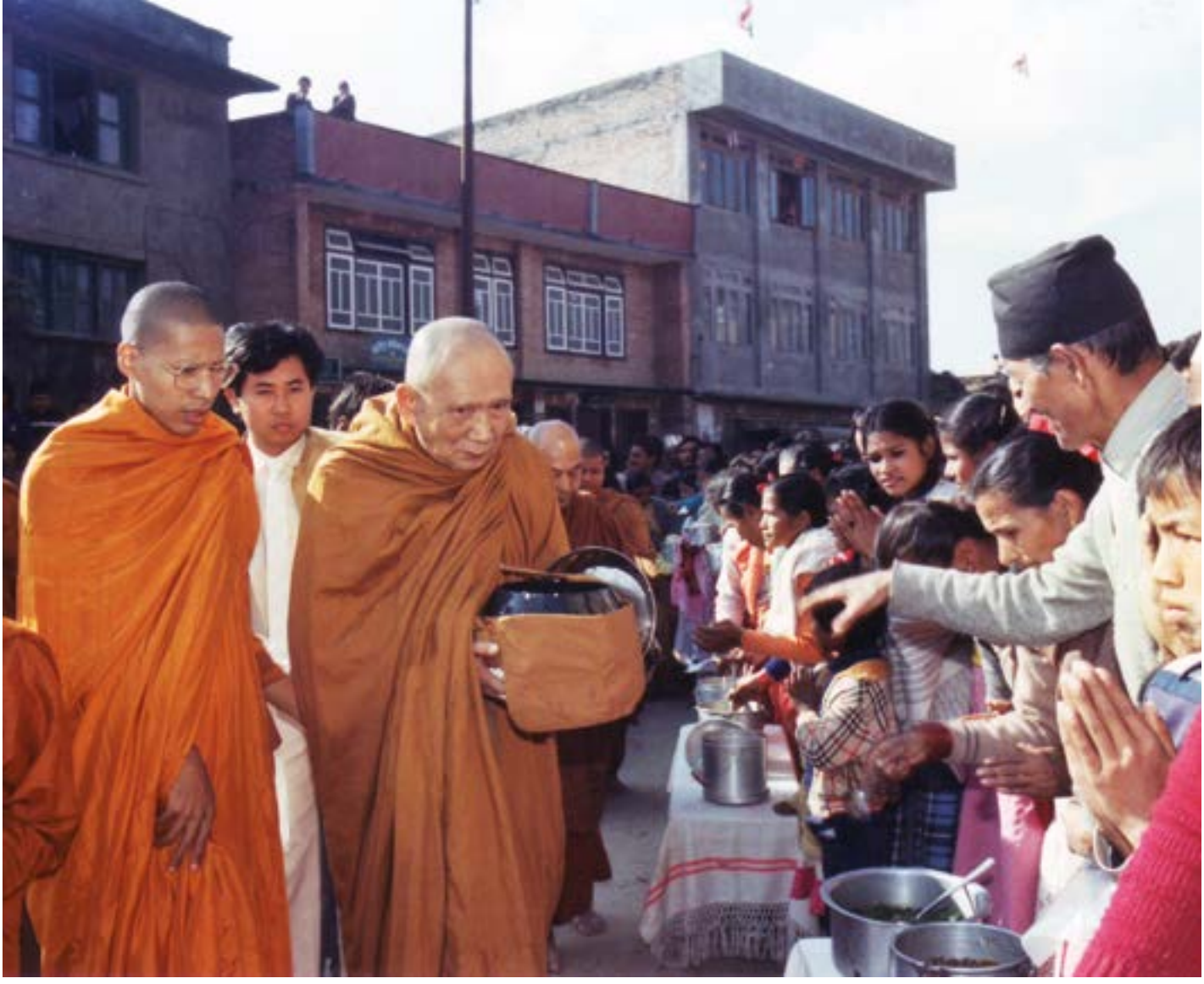

๑๑,๔๐๐ เหรียญสหรัฐ
มอบแก่วัดศรีกีรติวิหาร ซึ่งเป็นสถานที่จัดพิธีบรรพชากุลบุตรศากยะครั้งนี้

๙๘๐ เหรียญสหรัฐ
มอบแก่สำนักงานแม่กองธรรมของสังฆสภาแห่งเนปาล เพื่อใช้ในการสอนและการสอบความรู้ทางพระพุทธศาสนาทั่วประเทศ

รวมเป็นเงิน
๒๖,๗๕๐.๕๘
เหรียญสหรัฐ

> วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ร่วมฉายภาพหมู่ร่วมกับสามเณรใหม่และพระเถรานุเถระเนปาล ณ บริเวณลานกว้างวัดศรีกีรติวิหาร แล้วประทานโอวาทแก่สามเณรใหม่เป็นครั้งสุดท้าย จากนั้นได้ทำพิธีมอบทุนบำรุงพระพุทธศาสนาในเนปาล ซึ่งคณะผู้ติดตามฝ่ายคฤหัสถ์ได้ร่วมกันบริจาค และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้นำสามเณรใหม่ออกบิณฑบาต ณ บริเวณหน้าวัดศรีกีรติวิหาร จากนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะสงฆ์ไทยก็ได้ไปเจริญพระพุทธมนต์ในพิธีบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ สถานเอกอัครราชทูตไทย ซึ่งคณะคนไทยและสถานเอกอัครราชทูตไทยร่วมกันจัดขึ้น แล้วเดินทางกลับประเทศไทยโดยเครื่องบินกองทัพอากาศซึ่งจอดรออยู่ ณ สนามบินกรุงกาฐมาณฑุ เที่ยวบินที่ ทีจี ๑๐๑๓

เยือน สาธารณรัฐประชาชนจีน ครั้งแรกในประวัติศาสตร์จีน

ไทยกับจีนมีความสัมพันธ์กันในด้านการเมือง การค้าและวัฒนธรรมมาแต่โบราณกาล ชาวจีนได้เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานประกอบสัมมาชีพในผืนแผ่นดินไทย มาตั้งแต่สมัยโบราณและต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน แต่ในด้านการพระศาสนานั้น ยังไม่เคยมีการติดต่อสัมพันธ์กัน มาในยุคปัจจุบัน เมื่อแผ่นดินจีนเปลี่ยนแปลงการปกครองจากแบบราชาธิปไตย มาเป็นแบบสาธารณรัฐ หรือแบบคอมมิวนิสต์ เรื่องการพระศาสนาก็ดูยิ่งห่างไกลกันยิ่งขึ้น

วันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ คณะผู้แทนด้านศาสนาของสาธารณรัฐประชาชนจีนได้มาเข้าเฝ้าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร และได้ถวายหนังสือของรัฐบาลจีนกราบทูลอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จเยือนจีนอย่างเป็นทางการ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดศักราชใหม่ของการพระศาสนาในจีนที่ว่างเว้นมาเป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษ ในฐานะที่เป็นสิ่งต้องห้ามในผืนแผ่นดินจีน

หลังจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯได้รับหนังสือกราบทูลอาราธนาจากรัฐบาลจีนแล้ว จึงได้โปรดให้นำเรื่องนี้ปรึกษากับฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและเมื่อทุกฝ่ายเห็นพ้องต้องกันว่าเป็นการสมควร จึงได้โปรดให้กำหนดการเสด็จเยือนจีนขึ้น ในวันที่ ๒๐ มิถุนายน - ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ รวม ๑๓ วัน โดยเสด็จยังกรุงปักกิ่ง เมืองซีอาน เมืองคุนหมิง เมืองเซียงรุ่ง รวม ๔ เมือง ใน ๓ มณฑล คือ ปักกิ่ง ส่านซี และยูนนาน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะประกอบด้วย

- สมเด็จพระมหาธีราจารย์ (นิยม จานิสฺสโร) กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนใต้ เจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม
- พระธรรมสิริสารเวที (บุญเรือน ปุณฺณโก) ผู้ปฏิบัติหน้าที่เลขานุการสมเด็จพระสังฆราช วัดบวรนิเวศวิหาร (สุดท้ายได้เป็นที่ พระมหารัชมงคลดิลก)
- พระจุลนายก (แสวง ธมฺเมสโก) ผู้ช่วยเลขานุการเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต วัดบวรนิเวศวิหาร (ปัจจุบันเป็นที่ พระเทพปริยัติวิมล)
- พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (เย็นเต็ก) เจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย วัดโพธิ์แมนคุณาราม
- พระอนิลมาน ธมฺมสากิโย พระอนุจร วัดบวรนิเวศวิหาร
- คณะผู้ติดตามฝ่ายคฤหัสถ์ ๑๕ คน เจ้าหน้าที่กรมการศาสนา ๕ คน เจ้าหน้าที่กระทรวงการต่างประเทศ ๔ คน รวมทั้งคณะ ๓๐ คน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมคณะ ออกเดินทางจากท่าอากาศยานกองทัพอากาศ โดยเครื่องบินบริษัทการบินไทย จำกัด เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ เวลา ๑๐.๕๕ น. ถึงสนามบินกรุงปักกิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีน ในวันเดียวกัน เวลา ๑๖.๔๐ น. (เวลาจีน)

สาธารณรัฐประชาชนจีน // มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖

จันทร์ ๒๑

- ทรงพบปะกับนายจ้าวผู่ชู นายกพุทธสมาคมจีน เยี่ยมวัดกว่างจี้ ที่ตั้งพุทธสมาคมจีน ทางรัฐบาลจีนและพุทธสมาคมจีนได้จัดพิธีต้อนรับอย่างเป็นทางการ ทรงมีพระดำรัสในพิธีต้อนรับโดยทรงแสดงหลักสาราณียธรรม ๖ ประการ
- เสด็จไปเยี่ยมชมพระราชวังโบราณ และจตุรัสเทียนอันเหมิน

อังคาร ๒๒

- เสด็จเยือนวัดหลิงกวง ที่ประดิษฐานพระทันตธาตุ และทรงประกอบพิธีเบิกพระเนตรพระพุทธปฏิมาประธานที่อัญเชิญมาจากประเทศไทย ทรงกล่าวสัมโมทนียกถาแก่ผู้มาต้อนรับ
- เสด็จไปยังพระราชวังฤดูร้อน เสด็จเยี่ยมอนุสรณ์สถานของประธานเหมาเจ๋อตุงในบริเวณจตุรัสเทียนอันเหมิน

พุธ ๒๓

- เสด็จเยี่ยมสถานเอกอัครราชทูตไทย เสวยภัตตาหารและประทานพระโอวาทแก่ข้าราชการสถานเอกอัครราชทูตและคนไทยที่มาต้อนรับ แล้วเสด็จไปชมกำแพงเมืองจีนบริเวณด่านปะต้าหลิง ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของกรุงปักกิ่ง

พฤหัสบดี ๒๔

• รัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนา มาเฝ้าถวายภัตตาหาร ทรงสนทนาปรารภถึงภาวการณ์ของพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาชนจีน และได้แสดงพระดำริเกี่ยวกับความสำคัญของพระพุทธศาสนา การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาชนจีน

• เสด็จไปยังทำเนียบรัฐบาลของจีนเพื่อพบปะกับประธานาธิบดี เจียง เจ๋อหมิน ณ ตำหนักอิ๋งไต

• เสด็จเยือนวัดย่งเหอกง ซึ่งเป็นวัดลามะที่ใหญ่ที่สุดในกรุงปักกิ่ง

ศุกร์ ๒๕

• เสด็จไปยังนครซีอาน มณฑลส่านซี รองผู้ว่าการมณฑลส่านซีพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ระดับสูงของรัฐบาลและพุทธสมาคมส่านซี จัดพิธีถวายการต้อนรับ

วันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงพบปะกับนายจ้าวผู่ชู นายกพุทธสมาคมจีน ซึ่งทางรัฐบาลจีนและพุทธสมาคมจีนได้จัดพิธีต้อนรับอย่างเป็นทางการ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้มีพระดำรัสในพิธีต้อนรับโดยทรงแสดงหลักสาราณียธรรม ๖ ประการ จากนั้น เสด็จเยี่ยมชมพระราชวังโบราณ และจตุรัสเทียนอันเหมิน สถานที่ประกาศตั้งสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยประธานเหมาเจ๋อตุง วันรุ่งขึ้น เสด็จเยือนวัดหลิงกวง ที่ประดิษฐานพระทันตธาตุ ทรงประกอบพิธีเบิกพระเนตรพระพุทธปฏิมาประธานที่อัญเชิญมาจากประเทศไทย ทรงกล่าวสัมโมทนียกถาแก่ผู้มาต้อนรับ จากนั้นเสด็จไปยังพระราชวังฤดูร้อนนอกกรุงปักกิ่ง แล้วเสด็จไปเยี่ยมอนุสรณ์สถานของประธานเหมาเจ๋อตุง

วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ รัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนามาเฝ้าถวายภัตตาหาร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสนทนาปรารภถึงภาวการณ์ของพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาชนจีน และได้แสดงพระดำริเกี่ยวกับความสำคัญของพระพุทธศาสนา การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาชนจีน แล้วเสด็จไปยังทำเนียบรัฐบาลของจีนเพื่อพบปะกับนายเจียง เจ๋อหมิน ประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน ณ ตำหนักอิ๋งไต

ดีใจอย่างมากที่ใต้ฝ่าพระบาทเสด็จมาเยือนจีน

ขอขอบใจขอบคุณท่านประธานาธิบดี รัฐบาลจีน ที่ได้อาราธนาอาตมาและคณะให้ได้มีโอกาสมาประเทศจีน แล้วก็ได้มาเป็นครั้งแรก แม้จะไม่ได้มาเมืองจีนแต่ก็ได้รู้จักประชาชนชาวจีนเป็นจำนวนมาก เพราะในประเทศไทยนั้นได้มีประชาชนชาวจีนอยู่เป็นอันมาก อาตมาก็มีเชื้อสายจีนอยู่เหมือนกันเพราะฉะนั้นจึงได้รู้ประวัติของประเทศชาติจีนมาโดยลำดับ ทั้งในอดีตและทั้งในปัจจุบัน โดยเฉพาะเกร็ดพงศาวดารจีน เช่นเกร็ดในเรื่องไซอิ๋ว เรื่องสามก๊กก็ได้ทราบมาตั้งแต่บรรพบุรุษ (ประธานาธิบดีหัวเราะ) แสดงถึงวัฒนธรรม อารยธรรมที่ดีที่ยั่งยืนมาแล้วนาน และทั้งสองประเทศเราก็ได้มีความสัมพันธ์กันมาเป็นอันดีตั้งแต่อดีตกาลมาจนถึงปัจจุบันนี้ และก็ได้ปรารถนาที่จะมาประเทศจีนในโอกาสอันควร ก็ได้มีโอกาสมาในบัดนี้เพราะความเมตตาของท่านประธานาธิบดีรัฐบาลจีนที่ได้อาราธนา

ประเทศจีนกับประเทศไทยของเราเป็นเพื่อนบ้านที่เป็นมิตรที่ดีต่อกัน เพราะว่าประชาชนจีนกับประชาชนไทยของเรามีน้ำจิตน้ำใจที่ดีต่อกันมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ วันนี้ท่านจ้าวผู่ชูก็ได้มาร่วมด้วย ซึ่งท่านก็รู้จักหลายท่านอยู่แล้ว ท่านเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีเกล้าฯ เองก็ได้ทราบพระกิตติศัพท์ของใต้ฝ่าพระบาทว่า มีพระทัยใฝ่ในการศึกษาหาความรู้เป็นอย่างมากในหลายๆ ด้าน รวมทั้งเรื่องภาษา ก็ทรงมีความรู้อย่างสูง สำหรับประเทศไทยของพระองค์นั้น นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งแม้ว่าเกล้าฯ ไม่ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างละเอียด แต่ก็พูดได้เลยว่า ประเทศจีนนั้นได้นับถือพระพุทธศาสนามาแต่ดึกดำบรรพ์ ตามรัฐธรรมนูญของประเทศจีน เราก็ได้ระบุไว้ว่าให้นับถือศาสนาโดยเสรี ถึงแม้ว่าเกล้าฯ เองรู้จักพระพุทธศาสนาไม่มากนัก แต่ก็ทราบดีว่าไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา หรือว่าการค้นคว้าทางธรรมชาติ พระพุทธศาสนาก็มีการคาดคะเนไว้อย่างดีมาก รวมทั้งในสมัยก่อนนั้นก็ได้รู้จักจุลินทรีย์ซึ่งเป็นสัตว์เล็กๆ ที่มีชีวิตในน้ำแล้ว อันนี้ก็แสดงว่าพระพุทธศาสนาก็ได้เห็นการณ์ไกล โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธศาสนาสอนให้คนมีเมตตาต่อกัน ให้มีความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทั้งนี้นับว่าเป็นประโยชน์อย่างมากในการรักษาความสุขและความสามัคคี ได้ทราบกันมาว่าพระพุทธศาสนาได้แพร่มาสู่ประเทศจีนเรานานแล้ว ตามประวัติว่านานตั้ง ๒,๐๐๐ กว่าปี แต่พระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองมากนั้นก็ในสมัยราชวงศ์ถัง พูดถึงพระพุทธศาสนา เกล้าฯ ก็ได้เดินทางไปเยี่ยมที่สำคัญ ๒ แห่ง แห่งหนึ่งก็คือเมืองตูรูฟาน ในเขตปกครองตนเองซินเกียง และอีกที่หนึ่งได้ไปเมื่อ ค.ศ. ๑๙๗๖ ก็คือที่ตักกศิลาในปากีสถาน อันเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่พระถังซัมจั๋งเคยไปศึกษาเล่าเรียน

สมัยนี้ เราก็มีเครื่องบินแล้ว มีรถยนต์แล้ว แต่สมัยที่พระถังซัมจั๋งไปศึกษาพระพุทธศาสนายังชมพูทวีปนั้น คงจะพบความยากลำบากมากมายหลายประการ ตอนนั้นคงจะต้องอาศัยม้าและเดินด้วยเท้า เมื่อกี้นี้ก็ได้คุยกับท่านจ้าวผู่ชู ถึงบ้านเกิดของเกล้าฯ คือเมืองหยางโจว ที่หยางโจวนั้นสมัยก่อนก็มีพระอาจารย์ที่มีชื่อเสียงอยู่รูปหนึ่ง คือพระอาจารย์เจี้ยนเจิน ในสมัยนั้น พระอาจารย์ท่านก็พยายามลงเรือไปทางตะวันออก พยายามตั้ง ๖ ครั้ง และในครั้งที่ ๖ ก็ไปได้เป็นผลสำเร็จ ได้เข้าไปประเทศญี่ปุ่น แล้วต่อมาก็ได้มีการสร้างอนุสรณ์ให้กับพระอาจารย์เจี้ยนเจิน เดี๋ยวนี้อยู่เมืองหยางโจว พูดถึงพระอาจารย์องค์นั้นท่านได้พยายามไม่ลดละในการศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนา ตามความรู้สึกของเกล้าฯ ยังมีพระหลายรูปที่มีความรู้ทางวิชาการอย่างมาก ซึ่งเรื่องนี้ก็มีตัวอย่างพอหาได้ในประเทศจีน สำหรับการเสด็จมาเยือนประเทศจีนของใต้ฝ่าพระบาทในครั้งนี้ คงจะเป็นการส่งเสริมมิตรภาพอันดีระหว่างจีน-ไทย นับเป็นโอกาสดีสำหรับจีน-ไทยทั้งสองประเทศโดยเฉพาะคือเรื่องทางพระพุทธศาสนาของเราทั้งสองประเทศจะได้มีการแลกเปลี่ยนกัน จึงขอถวายพระพรให้ใต้ฝ่าพระบาทเสด็จจาริกประเทศจีนโดยความสะดวกสบาย และขออวยพรให้ประเทศไทยมีความเจริญรุ่งเรืองประชาชนมีความสุข

มีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้ฟังท่านประธานาธิบดีได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาในประเทศจีน ซึ่งประชาชนรู้จักนับถือทั่วไปและท่านประธานาธิบดีเองก็ได้ให้ความสนใจ และมีความรู้ในพระพุทธศาสนา ในประเทศไทยเรานั้น พระพุทธศาสนาได้ตั้งสถาพรมาช้านาน และเป็นศาสนาประจำชาติ และแม้พระมหากษัตริย์ คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของไทยก็ทรงให้ความอุปถัมภ์เรียกว่าเอกอัครศาสนูปถัมภก และก็ได้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วย ศาสนาอื่น ๆ ด้วยทุกศาสนา และประเทศไทยก็ได้นับถือทั้งฝ่ายเถรวาทและทั้งฝ่ายมหายาน รวมทั้งจีนนิกายด้วย และการมาครั้งนี้ก็ได้นำเจ้าคณะใหญ่จีนนิกายแห่งประเทศไทยมาด้วย ซึ่งนั่งอยู่ในที่นี้แล้ว พระพุทธศาสนาได้มีส่วนสร้างความเจริญให้ประเทศไทยมาตั้งแต่โบราณกาล และพระมหากษัตริย์ไทยในพระราชวงศ์ปัจจุบันนี้ ได้ทรงออกผนวชคือบวชเป็นภิกษุชั่วระยะเวลาอันสั้น ทุกรัชกาล ในรัชกาลปัจจุบันนี้เมื่อท่านเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ก็ได้เสด็จออกทรงผนวช ๑๕ วัน และแม้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ แห่งประเทศไทยก็ได้ทรงผนวช ๑๕ วัน และอาตมาจำได้ว่า ในวันทรงผนวชสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ของไทยนั้น เป็นโอกาสที่ท่านเติ้ง เสี่ยวผิง ไปเยี่ยมประเทศไทย แล้วก็ได้ไปร่วมพิธีด้วย อาตมาก็อยู่ในพิธีนั้นด้วย ท่านเติ้ง เสี่ยว ผิง ก็ได้ถวายเครื่องสักการะแด่พระภิกษุสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ในพิธีนั้นด้วย และแม้อาตมาจะอยู่ในประเทศไทยก็ได้สดับตรับฟังข่าวในประเทศจีนมาโดยลำดับจนถึงปัจจุบัน อันแสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมอารยธรรม และการศาสนาแห่งประเทศจีนมาตั้งแต่โบราณกาล เป็นมรดกตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน และอาตมาได้มีโอกาสมาในครั้งนี้ก็ด้วยความที่รัฐบาลจีนมีเมตตาอาราธนาให้มา ได้รับการต้อนรับอย่างดียิ่งจากท่านทั้งหลาย มีท่านรัฐมนตรีจาง เชิง จั้ว ท่านซื่อ ไน่ ได้อำนวยความสะดวกทุกอย่างในการที่ได้ไปเยือนทุก ๆ แห่ง และท่านเต้า สู้ เหริน รองนายกพุทธสมาคมจีน และท่านจ้าวผู่ชูที่ได้พบกันตั้งแต่วันแรก และก็ได้อธิบายชี้แจงเรื่องพระพุทธศาสนาในประเทศจีนให้ทราบ

ท่านเป็นผู้ที่รู้เรื่องพระพุทธศาสนาของจีนดีมาก

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสนทนากับประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน

ท่านยังเป็นรองประธานสภาที่ปรึกษาสูงสุดทางการเมืองด้วย ทั้งหมดนี้ก็เนื่องมาจากการรับทราบและอำนวยการของท่านประธานาธิบดีจึงได้จัดการต้อนรับเป็นอย่างดียิ่ง อาตมภาพได้มีโอกาสไปเยี่ยมพระราชวังโบราณ เทียนอันเหมิน พระราชวังฤดูร้อน และกำแพงเมืองจีน อันเป็นมรดกที่ประชาชนชาวจีนได้ทำมา อันแสดงความยิ่งใหญ่ของสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของจีนเป็นอันมาก และก็ได้ไปเยี่ยมสุสานของท่านเหมาเจ๋อตุง เพราะฉะนั้น จึงเชื่อว่าโบราณสถานที่เป็นมรดกอันสำคัญยิ่งของประชาชนจีนยั่งยืนมานาน อันแสดงถึงความเจริญและความยิ่งใหญ่ของประชาชนชาวจีน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความยิ่งใหญ่ทางภูมิปัญญาและจิตใจ ไม่ว่าเป็นเล่าจื้อ ขงจื้อ และนักปราชญ์จีนเป็นอันมาก เป็นที่รู้จักของคนไทยเป็นอย่างดี ฉะนั้น จีนจึงมีปัญญาชนผู้ที่มีความยิ่งใหญ่เป็นอันมาก เพราะฉะนั้นจึงสามารถปกครองประเทศจีนให้มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน และในปัจจุบันนี้ชื่อเสียงของท่านประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน ก็เป็นที่รู้จักกันดีในไทยตลอดจนถึงวิธีการปกครองของท่านเติ้งและผู้เป็นประมุขของประเทศจีนในอดีต จนถึงปัจจุบันก็กล่าวได้ว่าบางท่านแม้จะไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา บางท่านก็นับถือพระพุทธศาสนาก็ตาม แม้เช่นนั้น ผู้เป็นประมุขทุกท่านก็ได้ใช้สติปัญญาบริหารปกครองใช้การปกครองซึ่งเป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอยู่เป็นอันมาก เพราะว่าหลักการปกครองตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนานั้นได้มีแสดงไว้ทุกด้าน ทั้งในด้านบรรพชิต คือพระภิกษุ สามเณร และแม่ชี เป็นต้น และทั้งในด้านผู้ปกครองบ้านเมือง ทั้งในด้านประชาชนทั้งปวง แม้ในสมัยปัจจุบัน ซึ่งเป็นรัฐบาลของท่านเจียงเจ๋อหมิน ก็กล่าวได้ว่าท่านเป็นผู้ประกอบไปด้วยคุณสมบัติของผู้ปกครองประเทศอย่างดียิ่ง จึงกล่าวได้ว่า ท่านเป็นเหมือนแม่น้ำแห่งบุญบารมีที่แผ่ไปถึงประชาชนทั้งประเทศให้มีความสุขความเจริญ ซึ่งตามหลักพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้อันเป็นหลักฐานของผู้ปกครองประชาชนนั้น ถึงแม้ว่าท่านประธานาธิบดีจะไม่ได้รับนับถือหรือศึกษาพระพุทธศาสนาโดยตรง ก็กล่าวได้ว่าท่านมีหลักการปกครองเหล่านี้อยู่ในท่านแล้ว ซึ่งท่านก็ปฏิบัติอยู่แล้ว เป็นต้นว่าความโอบอ้อมอารี เผื่อแผ่ เจือจาน ซึ่งทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า ทาน ความเป็นผู้ที่มีความประพฤติ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ เรียบร้อยดีงาม ไม่เบียดเบียนประชาชน เป็นการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน เรียกว่า ศีล การสละต่าง ๆ เพื่อความผาสุกของประชาชน เพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชน เรียกว่า จาคะ ความซื่อตรงต่อประชาชน ความเป็นคนอ่อนโยนละมุนละไมต่อประชาชน ความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ เป็นอย่างดียิ่ง เรียกว่า ตบะ ความมีเมตตา ไม่เอาความโกรธเป็นที่ตั้ง การไม่เบียดเบียนประชาชนและประกอบด้วยความกรุณา ช่วยเหลือประชาชน ความเป็นผู้ที่มีความอดทน ความเป็นผู้ที่ปฏิบัติกิจต่าง ๆ ถูกต้องไม่ผิดพลาดด้วยความระมัดระวังมีสติปัญญาดีอย่างเยี่ยม หลักเหล่านี้เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ให้ประมุขของประเทศทั้งหลายปฏิบัติซึ่งเรียกว่าหลักของราชธรรม คือเป็นหลักปฏิบัติของพระราชา หรือท่านประธานาธิบดีทั้งปวง เพราะฉะนั้น อาตมาจึงคิดว่า พระพุทธศาสนานั้น ได้มีส่วนสร้างความเจริญให้แก่ประเทศจีนเป็นอันมาก เช่นเดียวกับประเทศไทย และชาวไทยเป็นอันมากก็ได้ทราบว่าประเทศจีนนั้นก็ได้รับนับถือพระพุทธศาสนาทั่วไปเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นคนไทยจึงได้ยินดีต้อนรับชาวจีนตลอดมาโดยลำดับจนปัจจุบัน และก็เชื่อว่าแม้ประเทศจีนเองก็คงยินดีรับรองคนไทยที่มาประเทศจีนเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น มิตรภาพระหว่างจีนและไทยนั้นจึงได้แน่นแฟ้นมาโดยลำดับแต่นานมา และในพระพุทธศาสนาในประเทศทั้งสองนี้ แม้ว่าส่วนใหญ่ประเทศไทยเป็นเถรวาท ประเทศจีนเป็นฝ่ายมหายาน ก็มีหลักใหญ่เป็นอันเดียวกัน ประมุขของประเทศไทยรวมทั้งประชาชนก็รับนับถือทั้งพระจากประเทศจีนคือจีนนิกาย ทั้งพระไทยฝ่ายเถรวาทสม่ำเสมอกันและก็ยกย่องให้มีสมณศักดิ์เสมอกัน เมื่อคณะสงฆ์ไทยเองมีเจ้าคณะใหญ่ แม้คณะสงฆ์จีนก็มีเจ้าคณะใหญ่เช่นเดียวกัน เพื่อปกครองคณะสงฆ์ของตนให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย และโดยที่พระพุทธศาสนานั้น ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนและความเสื่อมแก่ประเทศไทยประเทศจีนและทั้งสองประเทศ จึงขอฝากพระพุทธศาสนาแก่ท่านประธานาธิบดีให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามสมควรด้วย

ขอถวายพระพรอีกครั้งหนึ่งที่การเสด็จมาเยี่ยมของใต้ฝ่าพระบาทครั้งนี้ เป็นผลช่วยให้มิตรภาพระหว่างประชาชนของประเทศจีนและไทยทั้งสองพัฒนาเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น และขอขอบพระทัยที่ให้ความสนพระทัยประเทศจีนและก็ได้ให้ความชมเชยต่อวัฒนธรรมจีนที่มีประวัติมานมนาน ประเทศจีนเรานั้นกำลังมุ่งมั่นในการรักษาสันติภาพ ส่งเสริมการพัฒนาของโลก ไม่ว่าในโลกนี้จะนับถือศาสนาอะไรก็ตาม เชื่อว่าประชาชนของโลกต่างก็มีความใฝ่ฝันในสันติภาพด้วยกัน ขอถวายพระพรให้ใต้ฝ่าพระบาท ทรงมีสวัสดิภาพในการเสด็จมาเยือนประเทศจีน

ขอขอบใจอำนวยพรท่านประธานาธิบดีและขอให้ท่านประธานาธิบดีจีน ประสบความสำเร็จและสุขประโยชน์ตามที่ท่านประธานาธิบดีปรารถนาทุกประการ

人民日报
RENMIN RIBAO

รายงานข่าวการเสด็จเยือนจีนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ
โดยหนังสือพิมพ์จีน Renmin Ribao แห่งกรุงปักกิ่ง
เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ มีใจความว่า

ประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน เข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศไทย

เมื่อบ่ายวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ ประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ที่ตำหนักอิงไต ทำเนียบรัฐบาลจีนจงหนานไห่

ประธานาธิบดี เจียง เจ๋อหมิน ได้ถวายการต้อนรับสมเด็จพระสังฆราชด้วยความยินดียิ่ง ทั้งกล่าวว่าสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นพระประมุขสูงสุดของพระพุทธศาสนาไทยและเป็นนักศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียง ได้ทรงสร้างสาธารณประโยชน์ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาพระพุทธศาสนาของไทย ทรงได้รับการเคารพเชิดชูจากประชาชนไทยอย่างยิ่ง การเสด็จเยือนจีนในครั้งนี้นับเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ในวงการพระพุทธศาสนาของทั้งสองประเทศจะมีส่วนส่งเสริมการแลกเปลี่ยนและความร่วมมือระหว่างวงการพระพุทธศาสนาของทั้งสองประเทศ และมีความหมายต่อการสรรค์สร้างความเข้าใจและความมิตรภาพระหว่างประชาชนสองประเทศให้กระชับแน่นและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน ได้ถวายพระพรให้สมเด็จพระสังฆราชประสบความสำเร็จในการเสด็จเยือนจีนโดยสมบูรณ์

ประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน กล่าวว่า พระพุทธศาสนามีประวัติความเป็นมาในประเทศจีนที่ยาวนาน ได้เผยแพร่เข้ามาในประเทศจีนถึงปัจจุบันนับได้ ๒,๐๐๐ กว่าปีแล้ว โดยเริ่มแต่ราชวงศ์ฮั่นและเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยราชวงศ์ถัง พระถังซัมจั๋งแห่งราชวงศ์ถังได้เดินทางไปทางตะวันตก เพื่ออัญเชิญพระไตรปิฎกนับได้ว่าท่านมีบทบาทอันสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาและการศึกษาค้นคว้าในทางพระพุทธศาสนาของจีน

ประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน ยังได้กล่าวว่า สมเด็จพระสังฆราชเสด็จเยือนจีนครั้งนี้ ได้ทอดพระเนตรวัดวาอารามในกรุงปักกิ่ง และในมณฑลต่าง ๆ รวมทั้งได้ทรงเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา จึงเชื่อมั่นว่าจะทำให้ทรงเข้าพระทัยอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้นต่อกิจการพระศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานการณ์ทางพระพุทธศาสนาของจีน รวมทั้งนโยบายของจีนที่มีต่อกิจการพระศาสนาด้วย

ประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน กล่าวต่อไปว่ารัฐบาลจีนดำเนินนโยบายให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา ซึ่งเรื่องนี้รัฐธรรมนูญจีนได้กำหนดไว้อย่างชัดเจน ในเรื่องการให้ความคุ้มครองกิจกรรมทางศาสนาที่เป็นไปตามปกติให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ต่อวงการศาสนาภายในประเทศที่จะมีการติดต่อไปมาหาสู่กับวงการศาสนาในต่างประเทศ และถือว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนจีนกับประชาชนอื่น ๆ ของโลก

สมเด็จพระญาณสังวรมีรับสั่งว่า ความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างไทยกับจีนมีมาแต่ช้านานแล้ว ประชาชนทั้งสองประเทศนับแต่โบราณกาลมาก็ได้มีการติดต่อไปมาหาสู่อย่างใกล้ชิด สมเด็จพระสังฆราชได้สนพระทัยศึกษาและค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จีนมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ทรงอ่านพงศาวดารจีนเรื่องไซอิ๋ว และทรงมีความปรารถนามานานแล้วที่จะเสด็จมาเยือนประเทศจีน และความปรารถนาของพระองค์ก็ได้กลายเป็นจริงแล้วในวันนี้

สมเด็จพระสังฆราชทรงขอบคุณต่อรัฐบาลจีนที่กราบทูลอาราธนา และถวายการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ ทรงแสดงความขอบคุณประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน ที่เข้าเฝ้าและสนทนากันอย่างสนิทสนม

ในท้ายที่สุด สมเด็จพระสังฆราชทรงสวดพระพุทธมนต์อำนวยพรให้ประเทศจีนเจริญรุ่งเรืองและให้ประชาชนจีนมีความผาสุกโดยทั่วกัน

จากนั้น เสด็จเยือนวัดย่งเหอกง ซึ่งเป็นวัดลามะที่ใหญ่ที่สุดในกรุงปักกิ่ง เพราะเดิมเป็นพระราชวังที่ประทับของพระจักรพรรดิหย่งเจิ้ง หลังจากขึ้นครองราชย์ได้ถวายให้เป็นวัดลามะในพระพุทธศาสนา ทางรัฐบาลจีนถือว่าเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าแห่งหนึ่ง จึงได้บำรุงรักษาอย่างดีตลอดมา จากนั้นเสด็จกลับที่พักและโปรดให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายจีนที่ติดตามขบวนเสด็จเข้าเฝ้ารับประทานของที่ระลึก รวม ๒๒ คน และมีพระดำรัสขอบใจคณะเจ้าหน้าที่ฝ่ายจีน

วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ เสด็จยังนครซีอาน มณฑลส่านซี โดยเครื่องบินที่รัฐบาลจีนจัดถวาย มีคณะผู้ติดตามฝ่ายจีนรวม ๒๐ คน นำโดยรัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนา ตอนเย็น รองผู้ว่าการมณฑลส่านซีพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ระดับสูงของรัฐบาลและพุทธสมาคมส่านซี จัดพิธีถวายการต้อนรับ วันต่อมา เสด็จเยือนวัดต้าฉือเอิน อันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและพระคัมภีร์ที่พระถังซัมจั๋งอัญเชิญมาจากอินเดียกว่า ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว จากนั้นเสด็จชมพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์มณฑลส่านซี วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ เสด็จไปชมพิพิธภัณฑ์ทหารหุ่นปั้นดินเผาของจิ๋นซีฮ่องเต้ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของนครซีอาน เสด็จไปชมวังหวาชิงฉือ ซึ่งเคยเป็นอุทยานทรงพระสำราญของฮ่องเต้ในราชวงศ์ต่าง ๆ มาเกือบทุกราชวงศ์

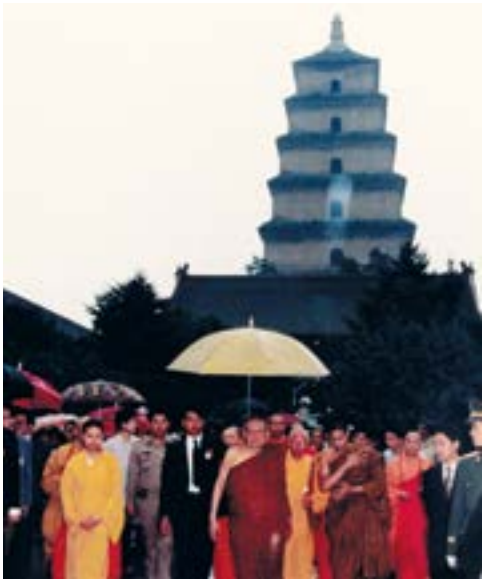

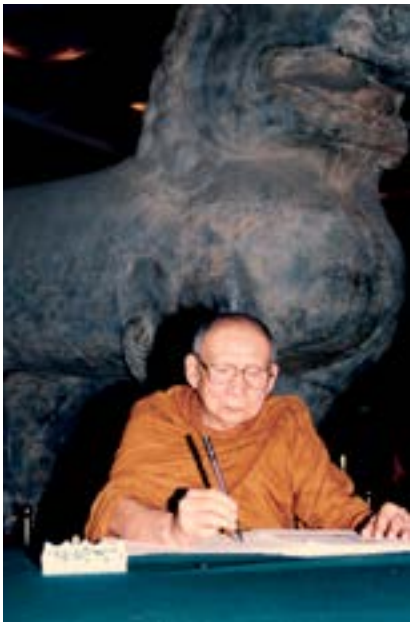

สาธารณรัฐประชาชนจีน // มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖

เสาร์ ๒๖

- เสด็จเยือนวัดต้าฉือเอิน (วัดเจดีย์ห่านป่าใหญ่) ในเมืองซีอาน
- ชมพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์มณฑลส่านซี

อาทิตย์ ๒๗

- เสด็จไปชมพิพิธภัณฑ์ทหารหุ่นปั้นดินเผาของจิ๋นซีฮ่องเต้ วังหวาชิงฉือ

จันทร์ ๒๘

- ทรงประกอบพิธีถวายสังฆทานอุทิศพระกุศลถวายบูรพกษัตริยาธิราชเจ้าทั้งปวง โดยโปรดให้พระสงฆ์จีนที่รับเสด็จเป็นผู้รับถวายสังฆทาน
- เสด็จยังเมืองคุนหมิง มณฑลยูนนาน ผู้ว่าการมณฑลยูนนานพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ระดับสูงของยูนนานได้จัดพิธีถวายการต้อนรับ

วันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงประกอบพิธีถวายสังฆทาน อุทิศพระกุศลถวายบูรพกษัตริยาธิราชเจ้าทั้งปวง ดังที่ทรงเคยปฏิบัติทุกวันจันทร์ โดยโปรดให้พระสงฆ์จีนที่รับเสด็จเป็นผู้รับถวายสังฆทาน ตอนบ่ายเสด็จยังเมืองคุนหมิง มณฑลยูนนาน ทางตอนใต้สุดของจีนโดยเครื่องบินที่รัฐบาลจีนจัดถวาย ผู้ว่าการมณฑลยูนนานพร้อมเจ้าหน้าที่ระดับสูงของยูนนานได้จัดพิธีถวายการต้อนรับ

วันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ เสด็จเยือนวัดหยวนทง วัดหัวถิง วันต่อมาเสด็จยังเมืองเชียงรุ่ง เขตปกครองตนเองสิบสองปันนา เสด็จวัดป่าเจมหาราชสถาน ประทานพระโอวาทแก่ภิกษุสามเณรและประชาชนที่มาถวายการต้อนรับ ทรงปลูกต้นลานเป็นที่ระลึก ๑ ต้นที่หน้าวิหาร วัดป่าเจ แล้วเสด็จเยี่ยมหมู่บ้านชาวไต วันรุ่งขึ้นเสด็จชมป่าหินในเขตปกครองตนเองหลูหนานยี่

วันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ คณะผู้ติดตามฝ่ายจีน นำโดยรัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนาได้เข้าเฝ้ากราบทูลลา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงสนทนาปราศรัยเยือนจีนครั้งนี้กับรัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนาและนายกพุทธสมาคมจีน ซึ่งเดินทางจากกรุงปักกิ่งมาส่งเสด็จที่เมืองคุนหมิง จากนั้น เวลา ๑๔.๕๐ น. เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะเสด็จกลับประเทศไทย

สาธารณรัฐประชาชนจีน // กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

อังคาร ๒๙

- เสด็จเยือนวัดหยวนทง และวัดหัวถิง

พุธ ๓๐

- เสด็จเมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนา เสด็จเยี่ยมวัดดอนแตน วัดป่าเจมหาราชสถาน ประทานพระโอวาทแก่ภิกษุสามเณรและประชาชนที่มาถวายการต้อนรับ ทรงปลูกต้นลานเป็นที่ระลึก จากนั้นเสด็จเยี่ยมหมู่บ้านชาวไต

พฤหัสบดี ๑

- เสด็จชมป่าหิน ในเขตปกครองตนเองหลูหนานยี่

ศุกร์ ๒

- รัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนาของจีนได้นำคณะผู้ติดตามเข้าเฝ้ากราบทูลลาและส่งเสด็จกลับประเทศไทย

เกล้ากระหม่อมรู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูงที่ได้มีโอกาสถวายการรับเสด็จใต้ฝ่าพระบาทในการที่เสด็จมาเยือนและทอดพระเนตรประเทศจีนซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ แม้ว่าใต้ฝ่าพระบาทจะได้เสด็จไปเยือนเฉพาะในเมืองปักกิ่ง เมืองซีอาน และเมืองคุนหมิงเท่านั้นก็ตาม แต่พระโอวาทของใต้ฝ่าพระบาทได้เผยแพร่ไปยังมวลพุทธศาสนิกชนของประเทศจีนโดยทั่วถึงกันแล้ว พระกรณียกิจต่าง ๆ ของใต้ฝ่าพระบาทที่ทรงปฏิบัติอย่างเปี่ยมล้นไปด้วยพระเมตตานั้น ได้ถูกบันทึกและแสดงแก่ประชาชนชาวจีนทางจอโทรทัศน์แล้ว ผลที่ได้รับจากการเสด็จเยือนประเทศจีนของใต้ฝ่าพระบาทครั้งนี้ มีเป็นอเนกอนันต์และกว้างขวาง การเสด็จมาของใต้ฝ่าพระบาทในครั้งนี้ นับว่าเป็นเหตุการณ์ครั้งแรกของวงการคณะสงฆ์ระหว่างสองประเทศเราในระยะเวลากว่า ๑,๕๐๐ ปี และผลดีที่ได้รับจากการเสด็จมาในครั้งนี้ ก็หวังว่าจะมีอิทธิพลต่อไปอีกในอนาคตกว่า ๑,๕๐๐ ปีต่อไป

และการเสด็จมาของใต้ฝ่าพระบาทในครั้งนี้มีอิทธิพลอย่างมากต่อพุทธศาสนิกชนของทั้งสองประเทศของเรา วันนี้ ใต้ฝ่าพระบาทก็จะเสด็จกลับไปยังประเทศไทยแล้ว เกล้ากระหม่อมในนามของพุทธศาสนิกชนแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน ใคร่ขอขอบพระทัยใต้ฝ่าพระบาทและถวายพระพรให้ทรงมีพระพลานามัยสมบูรณ์ เพื่อเป็นนาถะของปวงพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดไป และขออวยพรให้พระพุทธศาสนาในประเทศไทยเจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้น และขออวยพรให้ประเทศชาติไทยมีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น และอวยพรให้ประชาชนชาวไทย มีความสุขความเจริญตลอดไป

ขออำนวยพรให้สาธารณรัฐประชาชนจีนมีความสุขความเจริญ ขอให้พระพุทธศาสนาพร้อมทั้งลัทธิศาสนาทั้งปวงที่นับถือกันได้มีความเจริญรุ่งเรืองอำนวยผลให้มีความสุขแก่ประชาชนชาวจีนทั่วไป และขออำนวยพรให้แก่รัฐบาลผู้อาราธนาให้มา พร้อมทั้งประธานาธิบดีและข้าราชการประชาชนทั้งปวงให้มีความสุขความเจริญทั่วกัน

เกล้ากระหม่อมใคร่ขอถวายพระพรแด่ใต้ฝ่าพระบาท และนับว่าการเสด็จมาเยือนประเทศจีนในครั้งนี้ได้ประสบความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง และย่อมจะมีบทบาทในการไปมาหาสู่กันอย่างฉันมิตรระหว่างประชาชนของประเทศเราทั้งสอง รวมทั้งระหว่างวงการศาสนาของประเทศเราทั้งสองด้วย พร้อมทั้งย่อมจะส่งเสริมบทบาทในการแลกเปลี่ยนทัศนะและความช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างประเทศของเราทั้งสองอีกด้วย

พวกเกล้ากระหม่อมรู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูง และยินดีมากที่ได้มีโอกาสนองงานถวายใต้ฝ่าพระบาท ขอถวายพระพรให้ใต้ฝ่าพระบาทจงมีพระพลานามัยสมบูรณ์ตลอดไป ขออวยพรให้ประเทศชาติไทยมีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น ขออวยพรให้ประชาชนชาวไทยอยู่เย็นเป็นสุข ขออวยพรให้พระพุทธศาสนาในประเทศไทยเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น ถ้าหากการรับเสด็จของพวกเกล้ากระหม่อมในครั้งนี้มีข้อตกบกพร่องหรือข้อผิดพลาดใด ๆ ที่ทำให้ต้องระคายพระทัยแล้วไซร้ ขอใต้ฝ่าพระบาทได้ทรงพระเมตตาประทานอภัยแก่พวกเกล้ากระหม่อม

การมาเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนในครั้งนี้มีขึ้นได้ก็ด้วยทางรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนจีนได้อาราธนาเชิญอาตมาพร้อมทั้งคณะให้มา การมาเยือนจึงบังเกิดขึ้น และเมื่อเดินทางมา ทางรัฐบาลจีนก็ได้จัดให้มีท่านรัฐมนตรีถึง ๒ ท่านมาเป็นผู้ช่วยต่าง ๆ ในการให้คำแนะนำทั้งในการนำไปในที่ต่าง ๆ ตลอดจนถึงพบกับท่านประธานาธิบดีและเจ้าหน้าที่ระดับต่าง ๆ ของท้องถิ่นนั้น ๆ ที่ได้เยือน เพราะฉะนั้นความสำเร็จทั้งปวงที่เกิดขึ้นน้อยหรือมาก จึงมีได้เพราะท่านทั้งหลายที่ได้ช่วยแนะนำ และได้อุปการะต่าง ๆ เช่น ท่านจาง เชิงจั้ว รัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนา ท่านซื่อ ไน่ รัฐมนตรีช่วยว่าการทบวงกิจการศาสนา และท่านผู้อื่นทุกท่านจนถึงท่านที่นั่งอยู่ ณ ที่นี้ทุกท่าน ทำให้การไปเยี่ยมในที่ต่าง ๆ และการปฏิบัติตนต่าง ๆ ของคณะอาตมาได้เป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสม บังเกิดเป็นประโยชน์น้อยหรือมากดังที่ท่านทั้งหลายได้กล่าวแล้ว ซึ่งเป็นการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเราทั้งสองให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และจะทำให้พระพุทธศาสนา ลัทธิศาสนาที่นับถือกันในประเทศจีนก้าวหน้ายิ่งขึ้น อันจะนำให้บังเกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนทั่วไปของสาธารณรัฐประชาชนจีน เพราะฉะนั้น จึงอาจจะทำให้ท่านทั้งหลายที่ได้อุปการะทั้งปวงนี้เหน็ดเหนื่อยกันมากจนถึงกับท่านซื่อ ไน่ ไม่สบาย ทำให้อาตมากับคณะไม่สบายใจเหมือนกัน ก็ตั้งใจอำนวยพร ขออำนาจคุณพระรัตนตรัยอภิบาลรักษาท่านซื่อ ไน่ ให้หายป่วยเรียบร้อยโดยเร็ว

ขอขอบพระคุณมาก

เพราะฉะนั้น อาตมาอาจสรุปได้ว่า ความสำเร็จในการมาเยือนครั้งนี้ ที่ท่านจางเป็นประธานในการรับรองตามที่ต่าง ๆ ที่กล่าวนั้นก็ได้เกิดขึ้นด้วยทั้งสองฝ่ายประกอบกัน มีทั้งฝ่ายท่านทั้ง ๖ เป็นต้นที่มานั่งอยู่ที่นี้ด้วย และทั้งฝ่ายคณะที่มาด้วย ทำให้บังเกิดความสำเร็จขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของเราทั้งสองให้มั่นคงและบำรุงลัทธิศาสนาของตนที่คนจีนนับถือให้ดำรงมั่นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนทั่วไป เพราะฉะนั้นก็ขอขอบใจทุกท่านและก็ขอลากลับประเทศไทยในวันนี้ ขอให้ความสุขความเจริญจงมีแก่สาธารณรัฐประชาชนจีน ตั้งแต่ท่านประธานาธิบดี คณะรัฐบาลเป็นต้น ตลอดจนถึงประชาชนแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีนทั้งปวงโดยทั่วกัน เก้อเว่ย ไจ้เจี้ยน ก็ขอฝากลาไปถึงท่านประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน และคณะรัฐบาลทั้งปวงด้วย ขอโทษที่ทำให้ท่านทั้งหลายเหนื่อยหลายวัน (ทรงพระสรวล)

รู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ใต้ฝ่าพระบาทได้มีโอกาสมาเยือนและทอดพระเนตรประเทศจีน ซึ่งนับได้ว่าเป็นเกียรติอย่างสูงแก่ประชาชนประเทศจีน แล้วใต้ฝ่าพระบาทก็ต้องทรงเหน็ดเหนื่อยเช่นเดียวกัน

ก็เป็นเหตุให้อาตมาได้มาเห็นความเจริญรุ่งเรืองความยิ่งใหญ่ของประเทศจีน ทั้งในอดีตอันนานไกลตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

ประเทศไทยก็เป็นประเทศที่สวยงาม และยังมีอารยธรรมที่ได้รับการสืบทอดกันมาอันยาวนานเหมือนกัน จากใต้ฝ่าพระบาทก็เป็นที่ประจักษ์แล้วแก่พวกเกล้ากระหม่อมทั้งหลายถึงคุณภาพอันดีงามของประชาชนไทยทั่วไป รวมถึงทำให้เห็นว่ามีสิ่งที่ควรแลกเปลี่ยนและศึกษาซึ่งกันและกันอยู่มากมาย สำหรับพระโอวาทของใต้ฝ่าพระบาทนั้น เกล้ากระหม่อมฟังแล้ว ก็ได้รับประโยชน์อย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระโอวาทของใต้ฝ่าพระบาทที่ว่า พุทธศาสนิกชนต้องปฏิบัติหลักธรรมตามความเป็นจริงนั้น ถือได้ว่ามีประโยชน์สำหรับประเทศจีนเป็นอย่างมากในพระโอวาทของใต้ฝ่าพระบาทยังประกอบไปด้วยมิตรภาพอันดีต่อประชาชนจีน และได้ประทานอำนวยพรแก่รัฐบาลจีน เพราะฉะนั้นเกล้ากระหม่อมในนามของรัฐบาลจีน ใคร่ขอขอบพระทัยใต้ฝ่าพระบาท

โอวาทที่อาตมาได้กล่าวนั้นนำมาจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันมีมาแต่อดีตกาล เพราะฉะนั้นเมื่ออาตมาได้พบกับพระพุทธศาสนาซึ่งเต็มไปด้วยภูมิปรัชญาต่าง ๆ ทางปัญญาจึงได้รับพระพุทธศาสนามานับถือโดยเร็วและพากันปฏิบัติเพื่อความสุขความเจริญเช่นเดียวกัน และที่อาตมากล่าวว่าได้มาเห็นความเจริญของประชาชนชาวจีน ทั้งในอดีตและในปัจจุบันนั้น อาจจะถามว่าเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ทราบได้อย่างไร อาตมาขอตอบว่า ทราบได้จากสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นมรดกตกทอดเช่นโบราณสถานต่าง ๆ อันยิ่งใหญ่ อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสิ่งอันยิ่งใหญ่ของโลกถึง ๒ ชิ้นคือกำแพงเมือง ทหารหุ่นปั้นดินเผา เป็นมรดกของโลกที่ยิ่งใหญ่ทั้ง ๒ ชิ้น และทั้งได้มาพบท่านผู้ปกครองตั้งแต่ชั้นยอด มีท่านประธานาธิบดีเป็นต้น จนถึงท่านทั้งหลายอันแสดงให้เห็นว่ามีภูมิปัญญาอย่างสูง จึงได้รวมกันสามารถปกครองประเทศชาติประชาชนชาวจีนให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียว หรือมีความสามัคคีกันไม่แตกแยก เป็นมหาอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ไพศาลตลอดมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันและต่อไป เพราะฉะนั้น ขอสรรเสริญด้วยความจริงใจแก่ท่านบรรพบุรุษของประชาชนชาวจีนทุกท่านตั้งแต่อดีตกาลนานไกลมาถึงปัจจุบันชนในปัจจุบันด้วยความจริงใจขอให้อนุชนของชาวจีนต่อไปก็เป็นเช่นเดียวกัน เพื่อสามารถที่จะปกครองประเทศจีนอันยิ่งใหญ่ไพศาลนี้ให้ยั่งยืนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด อนึ่ง ขอแถมอีกหน่อยว่าความเจริญของประชาชนชาวจีนประเทศจีนนี้ ก็เนื่องไปถึงประเทศไทยด้วยเพราะเมื่อมีชาวจีนที่เจริญด้วยภูมิปัญญาเป็นต้น ไปอยู่ในประเทศไทยก็ช่วยกันทำนุบำรุงประเทศไทยให้เจริญยิ่งขึ้นด้วยส่วนหนึ่ง และขอฝากไว้ข้อหนึ่งว่าเราทั้งสองประเทศก็กล่าวได้ว่าต่างได้นับถือพระพุทธศาสนา และได้ปฏิบัติตามธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยกัน และก็เชื่อว่าการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น เป็นเหตุหนึ่งอันเป็นเหตุใหญ่ที่ทำให้ประเทศเราทั้งสองมีความเจริญและดำรงอยู่มั่นคง จึงขอให้ท่านทั้งหลายทางฝ่ายสาธารณรัฐประชาชนจีนนี้ ช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยดีด้วย นี้เป็นข้อที่ขอฝากท่านทั้งหลายไว้แล้ว ก็อยากจะเพิ่มอีกนิดหนึ่งว่า ขอให้คณะสงฆ์ในประเทศจีนนี้มีโอกาสได้แสดงธรรมสั่งสอนแก่ประชาชนให้มากขึ้น และเชื่อว่าคณะสงฆ์คงจะไม่สั่งสอนให้ปฏิบัติผิดคือให้เป็นอันตรายแก่วิธีการปกครองประเทศของสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่สั่งสอนอยู่ในหลักธรรมของพระพุทธเจ้า เพื่อจะให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบซึ่งจะเป็นการช่วยให้ระบอบการปกครองของสาธารณรัฐประชาชนจีนนี้ยั่งยืนต่อไปตลอดกาลนาน และขอให้ข้อความที่อาตมาได้กล่าวโดยสังเขปนี้ถ้าเป็นการสมควรก็ได้นำกราบเรียนท่านประธานาธิบดีและคณะรัฐบาลให้รับทราบกันด้วยโดยทั่วกัน

ปัจจุบันนี้คณะสงฆ์ของจีนก็ได้เริ่มดำเนินกิจการเผยแผ่พระศาสนาโดยมีการแสดงธรรมแก่ประชาชนแล้ว แต่คงต้องอาศัยความพยายามต่อไป

ดีแล้ว ต้องขอให้กำชับคณะสงฆ์ให้แสดงธรรมในขอบเขตอันควร อย่าให้กระทบกระทั่งแก่รัฐบาลแก่ผู้ปกครองจีนหรือแก่ระบอบของจีน ระบอบที่จีนปฏิบัติอยู่นี้ก็เหมาะสมแก่ประเทศจีนแล้วทุกประการ ให้สนับสนุนการปกครองของประเทศจีนดังระบอบที่ปกครองอยู่นี้ตลอดไป และในเรื่องนี้อาตมาก็ขอกล่าวอ้างสักหน่อยหนึ่งว่า ในครั้งพุทธกาลนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วและทรงจาริกไปประกาศพระพุทธศาสนาถึง ๗ รัฐ ๗ ประเทศใหญ่ ๆ ซึ่งมีระบอบการปกครองต่าง ๆ กัน แต่ว่าเสด็จที่ไหนก็ราบรื่นที่นั้น ไม่มีรัฐบาลของประเทศไหนรังเกียจ เพราะไม่ทรงแสดงธรรมที่เป็นปฏิปักษ์หรือขัดขวางต่อระบอบการปกครองของระบอบนั้น ๆ ของประเทศนั้น ๆ ไม่ทรงเกี่ยวข้องด้วยระบอบการเมืองทุกอย่าง แต่ทรงสั่งสอนด้วยธรรมอันบริสุทธิ์ คณะสงฆ์ก็ต้องมีความเข้าใจ ก็ต้องให้ท่านนายกพุทธสมาคมกำชับคณะสงฆ์ให้มีความเข้าใจในเรื่องนี้ด้วย อย่าเทศน์ให้เป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบการปกครองทุกอย่างให้สนับสนุนการปกครองของทุกประเทศที่ตนอาศัยอยู่ แสดงธรรมที่บริสุทธิ์

ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลจีนกับพุทธสมาคมแห่งประเทศจีน นับได้ว่าอยู่ในขั้นดีมาก ภายใต้แนวนโยบายของรัฐบาลจีน ก็ให้มีการสนับสนุนอย่างเต็มที่ต่อกิจกรรมของพุทธสมาคมแห่งประเทศจีนอยู่แล้ว

ก็ดีแล้ว ก็นึกว่าได้พุทธสมาคมที่ดี ตลอดจนถึงท่านนายกและท่านกรรมการที่มีความสามารถรู้จักปฏิบัติให้เหมาะสมจึงได้สามารถทำให้รัฐบาลและศาสนากลมกลืนกันได้ และสนับสนุนให้ก้าวหน้าไปได้ นี้เป็นหลักที่ต้องการของพระพุทธเจ้า พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย

ท่านประธานาธิบดี เจียง เจ๋อหมิน เคยได้ใช้เวลากว่า ๒ ปี ในการเชิญผู้นำศาสนาต่าง ๆ ของประเทศจีนมาจับเข่าคุยกัน ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างท่านประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน และผู้นำศาสนาต่าง ๆ ของประเทศจีนนั้น นับได้ว่าดีมาก

ดีแล้ว เมื่อทางองค์การศาสนากับฝ่ายรัฐบาลเข้าใจกันก็เรียบร้อยดี ในเรื่องนี้ พุทธสมาคมต้องเข้มแข็งหน่อย ปฏิบัติให้เหมาะสม ในประวัติที่แล้วมานั้น รัฐบาลของหลายประเทศที่เป็นปฏิปักษ์ ที่ไม่พอใจศาสนา ไม่ต้องการศาสนา ก็เพราะว่าศาสนานั้น ๆ ไม่ทำความเข้าใจกับทางรัฐบาล แสดงธรรมอันไม่เหมาะสม ขอให้ถือหลัก ๓ ประการ ในการเปล่งวาจาทุกอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ว่าวาจาที่คนพูดนี้สำคัญนัก สร้างศัตรูก็ได้ สร้างมิตรก็ได้ ให้ประโยชน์ก็ได้ ให้โทษก็ได้ ตั้งแต่น้อย ๆ จนถึงมหาศาล เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนไว้ว่า วาจาที่ควรพูดนั้น ๑. เป็นคำจริง ๒. เป็นประโยชน์ ๓. ถูกต้องกาละ กาลเวลา นี้เป็นประโยชน์ทั้งพระทั้งฆราวาสเป็นประโยชน์แก่ทุก ๆคน ควรปฏิบัติตามหลักสามประการนี้ จริงแต่ไม่มีประโยชน์ หรือไม่ต้องด้วยกาละ ก็ไม่ต้องพูด จงถือเอาประโยชน์ ไม่มีโทษ และต้องมีกาละกาลเวลาถือเป็นหลักประกอบกับคำที่จริง ไม่หลอกลวงกัน วันนี้เลยขอประกาศพระพุทธศาสนาหน่อยหนึ่ง (ทรงพระสรวล)

ใต้ฝ่าพระบาทรับสั่งได้ดีมาก กระหม่อม (หัวเราะ)

ถ้ากล่าวมากไปก็ขอโทษด้วยนะ (ทรงพระสรวล)

พวกเกล้ากระหม่อมได้อยู่ร่วมกับใต้ฝ่าพระบาทมาครึ่งเดือนแล้ว และวันนี้ใต้ฝ่าพระบาทก็จะเสด็จกลับประเทศไทย พวกเกล้ากระหม่อมก็รู้สึกอาลัยอาวรณ์ มิตรภาพระหว่างพวกเกล้ากระหม่อมกับสมาชิกผู้ตามเสด็จใต้ฝ่าพระบาทก็เช่นเดียวกัน นับวันจะเพิ่มทวีมากขึ้น ดังนั้น เกล้ากระหม่อมต้องขอบพระทัยที่ใต้ฝ่าพระบาททรงเมตตาเสด็จเยือนประเทศจีน

ก็เพราะเรามีความเข้าใจกันดี ตามหลักพระพุทธศาสนา ..... (ทรงพระสรวล)

การสนทนาปรารภการเยือนจีนครั้งนี้ กับ นายจาง เซิงจั้ว รัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนา และนายจ้าวผู่ชู นายกพุทธสมาคมจีน พร้อมกับคณะผู้ติดตามฝ่ายจีน ที่ได้เข้าเฝ้ากราบทูลลาและส่งเสด็จกลับไทย เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

การเสด็จเยือนจีนครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดความตื่นเต้นในทางพระพุทธศาสนาแก่บุคคลทั้งฝ่ายคณะสงฆ์ พุทธศาสนิกชน และผู้บริหารปกครองจีนเป็นอันมาก เพราะเป็นครั้งแรกในการเจริญศาสนสัมพันธ์อย่างเป็นทางการระหว่างไทยกับจีน และเป็นครั้งแรกที่ประชาชนชาวจีนได้เห็นภาพของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาอย่างเต็มตา กระทั่งพระสงฆ์จีนบางรูปกล่าวว่า ไม่เคยคิดและไม่เคยเห็นมาก่อนว่าพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา จะได้รับการยกย่องเทิดทูนและความเคารพจากปวงชนถึงขนาดนี้ ทั้งเป็นแบบอย่างของชีวิตพรหมจรรย์ที่แท้จริงที่ได้พบเห็นอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกด้วย (เพราะจีนตกอยู่ในภาวะว่างศาสนามาเกือบครึ่งศตวรรษ) เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงใช้โอกาสที่ได้เสด็จเยือนมหามิตรประเทศครั้งนี้ฝากฝังพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ ตลอดถึงศาสนาอื่นๆ อันเป็นที่เคารพยึดมั่นของปวงชน เป็นรากฐานความสงบสุขของชาติบ้านเมือง แก่ผู้ปกครองของจีน นับแต่ประธานาธิบดีลงมาจนถึงผู้ว่าการมณฑลและนายกพุทธสมาคม ให้ช่วยอุปถัมภ์บำรุง และให้โอกาสคณะสงฆ์ได้สั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน ให้ช่วยสอดส่องดูแลคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนให้ประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในขอบเขตของธรรมและกฎระเบียบบ้านเมืองด้วย ทั้งยังทรงฝากฝังคนเผ่าไต ซึ่งเป็นเชื้อสายเดียวกับคนไทยสยาม ตลอดถึงชนเชื้อชาติอื่นๆ ในจีน แก่ผู้ปกครองจีนให้ช่วยปกครองดูแลให้อยู่เป็นสุข ตามควรแก่อัตภาพ โดยเชื่อในความฉลาดสามารถของผู้บริหารปกครองของจีนว่าสามารถทำให้เป็นไปได้ เพราะเคยทำมาแล้วในอดีต และทำอยู่ในปัจจุบันและคงทำต่อไปในอนาคต

เสด็จวางศิลาฤกษ์

วัดไทยลุมพินี

พ.ศ. ๒๕๓๕ พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้ดำริจัดสร้างวัดไทยขึ้น ณ ลุมพินี ประเทศเนปาล อันเป็นสถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นพุทธสถานแบบไทยที่แสดงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยให้เป็นที่ปรากฏแก่สายตาชาวโลก และเป็นที่พักพิงของพุทธศาสนิกชนชาวไทยที่เดินทางมานมัสการปูชนียสถานสำคัญคือ ลุมพินี สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า ประกอบกับใน พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ฉะนั้น คณะผู้ดำริจัดสร้างวัดไทยที่ลุมพินีจึงได้ประสานกับกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เสนอขออนุมัติดำเนินการก่อสร้างวัดไทยที่ลุมพินีให้เข้าเป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบในหลักการและได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการก่อสร้างวัดไทยที่ลุมพินี เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ คณะกรรมการฯ ร่วมกับพุทธศาสนิกชนชาวไทยจึงเริ่มดำเนินการก่อสร้าง

เนปาล // พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘

เสาร์ ๑๘

- เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงกาฐมาณฑุ พร้อมด้วยคณะสงฆ์และเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของรัฐบาลเนปาล ถวายการต้อนรับ ณ สนามบิน นำเสด็จไปยังทำเนียบเอกอัครราชทูต
- ราชเลขาธิการฝ่ายข่าวของสมเด็จพระราชาธิบดีแห่งเนปาลเข้าเฝ้า นำพระราชสาส์นของสมเด็จพระราชาธิบดีมาถวาย
- เสด็จวัดศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปูร์ ทรงประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพิธีเปิดอาคารไทยกีรติภวัน

อาทิตย์ ๑๙

- เสด็จยังเมืองไภรหะวา เพื่อประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์วัดไทยลุมพินี
- ทอดพระเนตรบริเวณวิหารมายาเทวี แล้วจึงเสด็จกลับไปยังวัดศรีกีรติวิหาร

จันทร์ ๒๐

- พระเถระชั้นบริหารของคณะสงฆ์เนปาล เข้าเฝ้าถวายสักการะและถวายรายงานความเป็นไปของคณะสงฆ์เนปาล
- เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอาราธนาเจ้าอาวาสวัดศรีกีรติวิหารเป็นผู้รับสังฆทาน
- เสด็จยังสถานเอกอัครราชทูตไทยเพื่อเปิดโอกาสให้ข้าราชการเอกอัครราชทูตและพุทธศาสนิกชนเข้าเฝ้าถวายสักการะ
- เสด็จยังสนามบินกรุงกาฐมาณฑุ เสด็จกลับประเทศไทย

พ.ศ. ๒๕๓๘ เมื่อเตรียมการต่าง ๆ พร้อม คณะกรรมการฯ จึงกราบทูลอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จไปทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ก่อสร้างวัดไทยที่ลุมพินี ซึ่งกำหนดในวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จจากประเทศไทย เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘ ถึงสนามบินกรุงกาฐมาณฑุในวันเดียวกัน เอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงกาฐมาณฑุ พร้อมด้วยคณะสงฆ์เนปาล และเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของรัฐบาลเนปาล รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ ถวายการต้อนรับ นำเสด็จไปยังทำเนียบเอกอัครราชทูต เพื่อประทานโอกาสให้คณะคนไทยในเนปาลและผู้ที่มาร่วมพิธีวางศิลาฤกษ์สร้างวัดไทยคราวนี้เข้าเฝ้า

ในโอกาสนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ประทานพระโอวาทแก่คณะคนไทยที่เข้าเฝ้า โดยทรงแสดงหลักสังคหวัตถุ ๔ คือ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา สำหรับเป็นแนวในการประพฤติปฏิบัติต่อกัน

ณ ทำเนียบเอกอัครราชทูต ราชเลขาธิการฝ่ายข่าวของสมเด็จพระราชาธิบดีแห่งเนปาลเข้าเฝ้า นำพระราชสาส์นจากสมเด็จพระราชาธิบดีมาถวาย และกราบทูลเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เรื่องที่ทรงขอพระราชทานวโรกาสเข้าเฝ้าถวายพระพรเนื่องในการเสด็จเยือนเนปาลครั้งนี้ว่า สมเด็จพระราชาธิบดีทรงมีพระราชภารกิจต้องเสด็จพระราชดำเนินต่างเมือง จึงไม่มีโอกาสรับเสด็จ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้มากราบทูลขอประทานอภัย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ฝากราชเลขาธิการกราบบังคมทูลสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ และฝากถวายของที่ระลึกแด่สมเด็จพระราชาธิบดี สมเด็จพระราชินีและสมเด็จมกุฎราชกุมาร แล้วเสด็จไปประทับแรม ณ วัดศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปูร์

ณ วัดศรีกีรติวิหาร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพิธีเปิดอาคาร “ไทยกีรติภวัน” คณะสงฆ์เนปาลพร้อมด้วยบุคคลสำคัญในคณะรัฐบาล และพุทธศาสนิกชนจำนวนมากร่วมพิธีถวายการต้อนรับ ในโอกาสนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงสนทนากับนายกรัฐมนตรีเนปาล เกี่ยวกับภาวการณ์ของพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป และได้ทรงฝากฝังพระพุทธศาสนากับท่านนายกรัฐมนตรีให้ช่วยดูแลด้วย

พิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพิธีเปิดอาคารไทยกีรติภวัน ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘

- พระอนุรุทธมหาเถระ อุปสังฆนายก กราบทูลถวายการต้อนรับในนามคณะสงฆ์เนปาล
- พระสุทรรศันมหาเถระ กราบทูลถวายการต้อนรับในนามของวัดศรีกีรติวิหาร
- เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ประทานพระสัมโมทนียกถาเป็นภาษาไทย
- พระอนิลมาน ธมฺมสากิโย (ปัจจุบันคือพระศากยวงศ์วิสุทธิ์) แปลเป็นภาษาเนปาล มีใจความสำคัญดังนี้

อาตมภาพยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้มายังประเทศเนปาลนี้อีกครั้งหนึ่ง อันนับเป็นครั้งที่ ๔ ในวันประกอบพิธีมงคล คือพิธีวางศิลาฤกษ์วัดไทยลุมพินี และพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ วัดศรีกีรติวิหารนี้ โดยสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐแห่งสยามประเทศ ประเทศไทย พระผู้ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงมีพระมหากรุณาแผ่มาไกลถึงราชอาณาจักรเนปาลนี้ จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้อาตมภาพเดินทางออกจากประเทศไทยมาประกอบศาสนกิจสำคัญในประเทศเนปาล คือ พิธีวางศิลาฤกษ์สร้างวัดไทยที่ลุมพินี และพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่วัดศรีกีรติวิหารนี้ และกล่าวได้ว่า ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาของสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระราชาธิบดีแห่งประเทศเนปาล พร้อมทั้งรัฐบาลเนปาล ที่ได้โปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาต และอนุญาตให้มีการวางศิลาฤกษ์สร้างวัดไทยลุมพินี เพราะฉะนั้น พิธีอันสำคัญทางพระพุทธศาสนาจึงเกิดขึ้นได้ และในการเดินทางมาครั้งนี้ สมเด็จพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระราชาธิบดีแห่งเนปาลประเทศ ได้มีพระราชกรณียกิจที่ทรงกำหนดนัดไว้ก่อน เสด็จพระราชดำเนินไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจในต่างจังหวัดหลายวัน เพราะฉะนั้น จึงไม่ประทับอยู่ในวาระที่อาตมาพักอยู่นี้ แต่ถึงเช่นนั้น ก็ได้ทรงพระราชทานราชเลขาธิการให้มาแจ้งให้ทราบ และก็ได้โปรดพระราชทานราชองครักษ์ให้มาดูแลด้วยท่านหนึ่งตลอดเวลาที่อาตมาพักอยู่ที่นี้ จึงเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูง

ในการที่ได้เดินทางมาในครั้งก่อนนั้น สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระราชาธิบดีแห่งเนปาลประเทศ ก็ได้มีพระมหากรุณาให้เข้าไปเฝ้าถวายพระพรได้ครั้งหนึ่ง และได้ทรงรับรองเป็นอย่างดียิ่ง ซึ่งเหตุการณ์นั้นยังอยู่ในความทรงจำของอาตมภาพ ตลอดจนถึงในประเทศไทยที่อาตมภาพได้นำไปแจ้งให้ทราบ ให้ซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง จึงขอถวายพระพรเจริญชัยมงคล แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระราชาธิบดีแห่งเนปาลประเทศ พร้อมทั้งรัฐบาลแห่งประเทศเนปาลและอุบาสกอุบาสิกาโดยทั่วกัน

ขออนุโมทนาสาธุการชาวเนปาลทั้งหลายทุกท่าน ที่ได้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา
โดยที่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติที่เนปาลนี้ และต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เป็นพระบรมศาสดาของพระพุทธศาสนา ก็กล่าวได้ว่าพระองค์เป็นชาวเนปาลนั่นเอง
ซึ่งท่านทั้งหลายได้เห็นความสำคัญในพระพุทธศาสนา จึงขออนุโมทนาสาธุการ
ความมีศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธศาสนาของท่านทั้งหลาย พึงมั่นใจได้ว่า แรงศรัทธาที่เป็นสัมมาศรัทธา
คือศรัทธาในสิ่งสมควรอย่างยิ่ง ความศรัทธาย่อมนำให้ท่านสามารถสร้างความสงบสุข และความเจริญรุ่งเรือง
ให้เกิดแก่ชีวิตของท่านและครอบครัวได้อย่างแน่นอน เช่นเดียวกับให้เกิดแก่ประเทศชาติที่รักของท่านด้วย
ศรัทธาในพระรัตนตรัยจักนำให้เกิดปัญญาคือความฉลาดรู้ทำความเจริญให้เกิดได้นานาประการ

หัวใจพระพุทธศาสนา ที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ชัดแจ้ง ที่ผู้ปฏิบัติตาม
จักได้รับผลเป็นความสุขสงบ อันเป็นยอดปรารถนาของผู้มีปัญญาทั้งหลาย นั่นก็คือ
๑. การไม่ทำบาปอกุศลทั้งปวง ๒.การทำกุศลความดีให้พร้อมบริบูรณ์ และ ๓. การทำใจให้ผ่องใสไกลจากกิเลสทั้งหลาย
มีความโลภ ความโกรธ ความหลง ห่างไกลจากจิตใจ ไม่อาจทำความเศร้าหมองให้เกิดแก่จิตใจได้
ผู้ใดมีจิตใจผ่องใส ผู้นั้นย่อมเป็นสุข ผู้นั้นย่อมมีแสงสว่างส่องทางชีวิต ให้เห็นดีเห็นชั่วเห็นถูกเห็นผิด
เห็นความเสื่อม เห็นความเจริญ มีโอกาสดีกว่าคนอื่นที่จะเลือกเดินไปบนหนทางสู่ความสุข ความดี ความเจริญ
เราทั้งหลายมีบุญยิ่งนัก ที่ได้พบพระพุทธศาสนา ได้รู้จักหัวใจพระพุทธศาสนา
พึงตั้งใจให้ดีประคับประคองบุญของเราให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น เพื่อจะได้เป็นสุขสวัสดีตลอดไป ทั้งชีวิตนี้และชีวิตหน้า
ขอพุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ สังฆานุภาพ กุศลานุภาพ ได้เป็นพรแก่ทุกท่าน
ได้มีความดี ความสุข ความเจริญ ตลอดไปชั่วกาลนานเทอญ

วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จจากกรุงกาฐมาณฑุ โดยเครื่องบินไปยังเมืองไภรหะวา หรือสิทธารนคร เพื่อไปยังลุมพินี ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์วัดไทยลุมพินี

ในพิธี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ ร้อยตำรวจโทเชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธานฝ่ายฆราวาสของไทย รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์เนปาล เป็นประธานฝ่ายฆราวาสของเนปาล พระศากยานันทมหาเถระ สังฆนายกของเนปาลเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ของเนปาล พร้อมด้วยทูตานุทูตของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาหลายประเทศและพุทธศาสนิกชนจำนวนมากร่วมในพิธี

เมื่อได้เวลาอันเป็นมงคลฤกษ์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการของไทยและรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ของเนปาล ได้ร่วมกันวางศิลาฤกษ์การก่อสร้างวัดไทยลุมพินี เป็นเสร็จพิธี

วัดไทยลุมพินีที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงวางศิลาฤกษ์ เป็นวัดไทยแห่งแรกและแห่งเดียวในประเทศเนปาล ตั้งอยู่ห่างจากวิหารมายาเทวี (ที่ประสูติของพระพุทธเจ้า) ราว ๙๕๐ เมตร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นผู้วางรากฐานแก่วัดไทยในประเทศเนปาลเป็นแห่งแรกและครั้งแรก

คณะสงฆ์เนปาล

ถวายรายงานการพระพุทธศาสนาในประเทศเนปาล โดยสรุปดังนี้

๑. การศึกษาพระพุทธศาสนา ได้จัดตั้งโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันเสาร์ เรียกว่า เนปาลมหาปริยัติศึกษา ดำเนินการมาได้ ๓๒ ปีแล้ว ผู้จบการศึกษาชั้นสูงสุดเรียกว่า ปริยัติสัทธรรมโกวิท ใช้เวลาเรียน ๑๐ ปี ชั้นรองลงมาเรียกว่าปริยัติสัทธรรมปาลกะ ใช้เวลาเรียน ๖ ปี ส่วนชั้นต้นไม่มีชื่อเฉพาะ ขณะนี้มีนักเรียนรวมกันประมาณ ๖,๐๐๐ คนเศษ ส่วนเนื้อหาของวิชาที่เรียนประกอบด้วยความรู้เรื่องพระไตรปิฎก วรรณคดีบาลี แต่ยังไม่ได้รับการรับรองจากรัฐบาล ขณะนี้มีศูนย์การศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งหมด ๓๒ ศูนย์

โอกาสนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทอดพระเนตรบริเวณวิหารมายาเทวีอย่างละเอียด โดยการนำชมของพระสุทรรศันมหาเถระ อาจารย์ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเนปาล แห่งมหาวิทยาลัยตรีภูวัน และนักโบราณคดีประจำลุมพินี แล้วจึงเสด็จจากลุมพินีกลับไปยังวัดศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปูร์

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘ พระสุทรรศันมหาเถระ รองประธานคณะกรรมการบริหารคณะสงฆ์เนปาล ได้นำพระเถระชั้นบริหารของคณะสงฆ์เนปาลเข้าเฝ้าถวายสักการะและถวายรายงานความเป็นไปของคณะสงฆ์เนปาล จากนั้นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ประทานพระโอวาทเป็นการให้คำแนะนำและให้กำลังใจแก่พระเถรานุเถระของคณะสงฆ์เนปาล

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ถวายสังฆทาน ซึ่งทรงปฏิบัติเป็นกิจวัตรทุกวันจันทร์ ทรงอาราธนาพระสุทรรศันมหาเถระเจ้าอาวาสวัดศรีกีรติวิหารเป็นผู้รับสังฆทาน แล้วเสด็จไปยังสถานทูตไทยเพื่อเปิดโอกาสให้ข้าราชการสถานทูตและพุทธศาสนิกชนเข้าเฝ้าถวายสักการะ จากนั้นเสด็จยังสนามบินกรุงกาฐมาณฑุ เสด็จกลับประเทศไทยโดยเครื่องบินบริษัทการบินไทย จำกัด เที่ยวบินที่ ทีจี ๓๑๒ ถึงสนามบินดอนเมือง เวลา ๑๘.๒๐ น. ของวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘

๒. ขณะนี้มีพระภิกษุสามเณรอยู่ทั่วประเทศ ๑๒๕ รูป ซึ่งได้รับการบรรพชาอุปสมบทจากประเทศต่าง ๆ คือ พม่า ไทย ศรีลังกา แต่มารวมกันเป็นสังฆเถรวาทเนปาล

๓. สภาพการณ์โดยทั่วไป คณะสงฆ์เถรวาทเนปาล มีความเป็นอยู่ที่ผาสุกตามควรแก่อัตภาพ มีอุปสรรคปัญหาอยู่บ้างคือ รัฐบาลยังไม่ให้ความสนับสนุนเท่าที่ควร และมีคนบางกลุ่มคอยวิพากษ์วิจารณ์คณะสงฆ์ในทางลบ

๔. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาลมีความยากอยู่บ้าง เพราะชาวพุทธในเนปาลนั้นห่างไกลจากพระพุทธศาสนามาเป็นเวลายาวนานกว่า ๕๐๐ ปี จึงขาดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา แต่คุ้นเคยอยู่กับพิธีกรรมเป็นส่วนใหญ่

พระโอวาท

แก่พระเถรานุเถระของคณะสงฆ์เนปาล

๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘

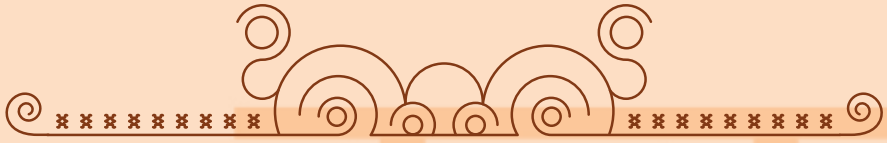

“ขอให้ท่านพระเถรานุเถระทั้งหลายอบรมพระภิกษุสามเณรที่เข้ามาใหม่ให้มีความรู้ในพระพุทธศาสนา จนสามารถจะเรียนรู้ได้โดยตนเองถึงขั้นปฏิเวธ ตามขั้นที่จะพึงเป็นไปได้ เมื่อได้ฝึกฝนตนเองให้ดีแล้ว ก็ให้ตั้งใจอบรมอุบาสก อุบาสิกา สาธุชนทั้งหลาย เริ่มจากผู้ที่อยู่ใกล้วัดและไกลวัด ตามที่จะพึงเป็นไปได้ แล้วค่อยหาวิธีที่จะขออุปถัมภ์จากประเทศชาติบ้านเมือง จากท่านที่เป็นประมุข แต่ในขั้นต้นก็ให้อาศัยอุบาสกอุบาสิกาสาธุชนไปก่อน ไม่ทอดทิ้งเฉยเมยในการสั่งสอนประชาชนชาวเนปาล ซึ่งจะทำให้ชาติบ้านเมืองสงบเรียบร้อยดี และย่อมจะมีโอกาสหนึ่งที่ผู้ปกครองทางบ้านเมืองเห็นคุณประโยชน์และหันมาให้การสนับสนุน ซึ่งย่อมจะทำให้พระพุทธศาสนาถาวร เจริญมั่นคงขึ้นโดยลำดับ จึงขอฝากความคิดไว้เพียงเท่านี้โดยย่อ

ประเทศเนปาลนับว่าโชคดีกว่าในอินเดีย ครั้งสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลเป็นอันมาก จะเห็นได้ว่า ฝ่ายที่ไม่นับถือพระพุทธศาสนา ได้ทำลายพระพุทธศาสนาด้วยการเผาวัดวาอาราม ฆ่าฟันพระภิกษุสามเณรเป็นต้น แม้เป็นเช่นนั้น คณะสงฆ์อินเดียครั้งโบราณก็ยังไม่ย่อท้อ เมื่อถูกเบียดเบียนจากที่หนึ่งก็อพยพย้ายกันไปอยู่อีกถิ่นหนึ่ง ที่ไม่ถูกเบียดเบียน เมื่อผู้ปกครองประเทศที่เป็นฝ่ายเบียดเบียนนั้นผ่านพ้นไปแล้วก็กลับไปถิ่นเดิม การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินเดียเอง ก็ได้ประสบเหตุการณ์ที่รุนแรงอย่างยิ่งแต่ก็รักษามาได้โดยลำดับ จนถึงสมัยพระเจ้าอโศก ที่พระพุทธศาสนาแพร่ออกไปในภายนอก จนถึงดำรงอยู่ในบัดนี้

ฝ่ายที่ไม่ได้รับนับถือพระพุทธศาสนา และประมุขของประเทศเนปาล ก็มิได้ทำการเบียดเบียนอะไรนัก ก็นับว่ายังโชคดีอยู่มาก อย่าไปกระทบกระทั่งผู้ปกครองประเทศ ข้าราชการผู้ปกครองประเทศและฝ่ายที่ไม่นับถือพระพุทธศาสนา เราไม่ว่ากล่าวกระทบบุคคล กระทบการปกครอง กระทบวัตถุเป็นต้น แต่มุ่งปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ อันจะทำให้เกิดความรัก เคารพนับถือทุกคนในประเทศชาติ เป็นหลักของสังคหวัตถุธรรม ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา สมานัตตตา ดังนี้ เป็นต้นแล้วจะได้มีความสุขสวัสดีโดยตลอด

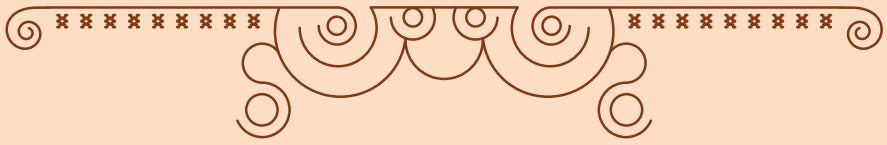

เมื่อได้ไปประเทศจีน ก็ได้มีโอกาสพบกับท่านเจียง เจ๋อ หมิน ประธานาธิบดีจีน ซึ่งก็ได้พูดกับท่านด้วยหลักการปกครองทศพิธราชธรรม แล้วก็ได้ยกย่องท่านว่า ท่านได้ปกครองประเทศตามหลักทศพิธราชธรรมของพระพุทธเจ้า ได้ปกครองประเทศจีนให้มีความสงบเรียบร้อย สมกับชื่อของท่านที่ว่า เจียง เจ๋อ หมิน เจียงแปลว่า สัตว์ใหญ่ เจ๋อ แปลว่า เมตตากรุณา หมิน แปลว่า ประชาชน เพราะฉะนั้น ประเทศจีนนั้นมีความสวัสดี มีความเจริญ เพราะฉะนั้นจึงได้สนทนาถูกคอกัน สนทนากันอยู่จนถึง ๓๕ นาที และได้ฝากพระพุทธศาสนากับท่านไว้ด้วย

ตอนที่ไปประเทศจีนก็ได้ไปหลายหัวเมือง ซึ่งก็ได้รับการต้อนรับจากผู้ปกครองท้องถิ่นนั้น ด้วยดีตลอดทุกแห่ง เพราะเราได้ไปกล่าวยกย่องท่านประธานาธิบดีไว้อย่างสูงสุดแล้ว ด้วยหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ดังนั้น เราควรปฏิบัติเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยหลักธรรมของพระพุทธเจ้า แล้วในเนปาลนี้ก็เชื่อว่า ท่านพระราชาธิบดีในที่นี้ทรงไม่ขัดข้องแน่นอน เพราะได้รู้จักกับท่าน และท่านก็เคยรับรองเมื่อมาครั้งก่อน มาคราวนี้ท่านมีพระราชกรณียกิจที่นัดเอาไว้แล้ว ก่อนที่เราจะนัดมาที่นี้ แต่ก็ยังโปรดให้องครักษ์มาช่วยดูแล

ได้พบกับท่านนายกรัฐมนตรี ก็รู้สึกว่าท่านก็มีอัธยาศัยที่ละมุนละไม น่านับถือดีมาก เพราะฉะนั้นจึงเชื่อว่าพระพุทธศาสนาในเนปาลจะสวัสดี ไม่เป็นอะไร แต่ขอให้เราที่เป็นพระสงฆ์นั้น เวลาสั่งสอนอย่าไปกระทบกระทั่งบุคคล กระทบกระทั่งอะไรต่าง ๆ แต่เราสอนไปตามหลักธรรมเพื่อให้ประชาชนผู้นับถือศาสนาทั้งปวงทั้งหมดมีความสามัคคีกัน ไม่วิวาทกันเพราะศาสนา ให้มีความเคารพนับถือในองค์พระมหากษัตริย์ ในรัฐบาล และขนบธรรมเนียมประเพณีของบ้านเมืองโดยทั่วกัน ก็จะมีความสวัสดี จึงเชื่อว่า พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ คุ้มครอง เพราะเป็นถิ่นกำเนิดของพระพุทธเจ้าอยู่ที่นี้แล้ว ลุมพินีนี้เป็นหลักมงคลอันสูงสุด เพราะฉะนั้น จักได้มีความสวัสดี จักไม่เป็นอะไร ที่สำคัญขอให้พวกเราปฏิบัติตามหลักของพระพุทธเจ้าโดยสม่ำเสมอกัน”

เสด็จเยือน ญี่ปุ่น

เปิดการประชุมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโลก

พ.ศ. ๒๕๔๑ ประเทศญี่ปุ่น

ในวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๑ เป็นวันเปิดการประชุมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโลก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นประธานเปิดการประชุม และทรงประทานพระสัมโมทนียกถาแก่ที่ประชุม โดยทรงเน้นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา ตามพระโอวาทปาติโมกข์ และหลักปฏิบัติที่สำคัญของพระพุทธศาสนาคือหลักมัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ทรงสรุปว่า

พระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น พุทธศาสนิกชนทุกนิกาย ทุกวัฒนธรรม ทุกเชื้อชาติ สามารถปฏิบัติได้ผลเสมอเหมือนกัน ขอเพียงให้ศึกษา ให้เข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้องเท่านั้น

ญี่ปุ่น // เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๑

อาทิตย์ ๕

- เสด็จไปทอดพระเนตรวัดไฮดาชิ ฮอนเคนจิ เยี่ยมวัดของนิกายเนนบุตซึสุ ณ เมืองอรยะชิยามา และทรงพบคนไทยในเมืองเกียวโต

จันทร์ ๖

- เป็นวันเปิดการประชุมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโลก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นประธานเปิดการประชุม และทรงประทานพระสัมโมทนียกถาแก่ที่ประชุม โดยทรงเน้นหลักพระโอวาทปาติโมกข์ และหลักมัชฌิมาปฏิปทา
- เสด็จไปทอดพระเนตรศูนย์แสดงมรดกวัฒนธรรมโลก ในเมืองเกียวโต

อังคาร ๗

- เสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปใหญ่เมืองนารา และเสด็จทอดพระเนตรพุทธสถานสำคัญ ๆ ณ เมืองนารา

พุธ ๘

- ประทับพักพระอิริยาบถตามพระอัธยาศัย

พระพุทธศาสนานิกายเนนบุตซึสุ ประเทศญี่ปุ่น ได้จัดการประชุมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโลก (The World Buddhist Propagation Conference) ขึ้นที่เมืองเกียวโต ประธานกรรมการจัดการประชุมได้กราบทูลอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จเป็นประธานเปิดการประชุมครั้งนี้ ณ เมืองเกียวโต ระหว่างวันที่ ๔ - ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๑

คณะผู้ตามเสด็จประกอบด้วย พระมหารัชมงคลดิลก (บุญเรือน ปุณฺณโก) พระสะท้าน จิตฺตวโร วัดบวรนิเวศวิหาร และผู้ติดตามฝ่ายคฤหัสถ์ ๔ คน เดินทางจากกรุงเทพฯ โดยเครื่องบินบริษัทการบินไทย จำกัด เที่ยวบินที่ ทีจี ๗๒๘ วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๑ เวลา ๙.๑๐ น. ถึงสนามบินโอซาก้า ประเทศญี่ปุ่น เวลา ๑๖.๑๐ น. ในวันเดียวกัน

เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงโตเกียว กงสุลใหญ่ประจำเมืองโอซาก้า ดร.เกียวเซ เอนชินโจ ประธานกรรมการจัดการประชุม พร้อมด้วยผู้มีเกียรติจำนวนมาก มาถวายการต้อนรับ

พฤหัสบดี ๙

- เสด็จโดยรถไฟ จากเมืองเกียวโต ไปยังเมืองนาโกย่า
- ณ เมืองนาโกย่า ทอดพระเนตรวัดนิไตจิ ทรงนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่พุทธศาสนิกชนญี่ปุ่นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ แล้วเสด็จโดยรถไฟกลับเมืองเกียวโต

ศุกร์ ๑๐

- เสด็จจากเมืองเกียวโตไปยังเมืองโกเบ

เสาร์ ๑๑

- เสด็จเยี่ยมบ้านพักของ ดร.เกียวเซ เอนชินโจ แล้วเสด็จกลับประเทศไทย โดยเครื่องบิน บริษัทการบินไทย จำกัด เที่ยวบินที่ ทีจี ๗๒๗ จากท่าอากาศยานเคนไซ เมืองโกเบ ถึงท่าอากาศยานกรุงเทพฯ เวลา ๒๒.๕๕ น. วันเดียวกัน

เยือน

อินเดีย เนปาล

สมโภชวัดไทยกุสินาราเฉลิมราชย์

พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้ร่วมกันจัดสร้างวัดไทยในประเทศอินเดีย เพื่อน้อมถวายเป็นพุทธบูชาและถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๕๔๒ วัดนี้มีชื่อว่า วัดไทยกุสินาราเฉลิมราชย์ ตั้งอยู่ ณ เมืองกุสินารา สถานที่ปรินิพพานและถวายพระเพลิงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในรัฐอุตตรประเทศ เริ่มก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๗ และเสร็จสมบูรณ์ใน พ.ศ. ๒๕๔๒ จึงมีกำหนดจัดงานพิธีสมโภชขึ้นในวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๒ และได้กราบทูลอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จทรงเป็นประธานสงฆ์ **ซึ่งครั้งนี้เป็นการเสด็จปฏิบัติพระศาสนกิจในต่างประเทศเป็นครั้งสุดท้ายของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ**

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๒ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะ คือ พระมหารัชมงคลดิลก (บุญเรือน ปุณฺณโก) พระสะท้าน จิตฺตวโร วัดบวรนิเวศวิหาร และผู้ติดตามฝ่ายคฤหัสถ์ ๓ คน ได้ออกเดินทางโดยเครื่องบินบริษัทการบินไทย จำกัด เที่ยวบิน ทีจี ๓๑๓ จากท่าอากาศยานกรุงเทพฯ ไปยังเมืองกัลกัตตา ประเทศอินเดีย

อินเดีย เนปาล // กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๒

พฤหัสบดี ๑๘

- เสด็จถึงเมืองกัลกัตตา แล้วเสด็จโดยรถไฟต่อไปยังเมืองปัตนะ รัฐพิหาร
- เสด็จเมืองนาลันทา ประทับที่วัดไทยนาลันทา เยี่ยมชมมหาวิทยาลัยนาลันทาเก่า
- เสด็จไปประทับ ณ วัดไทยพุทธคยา

ศุกร์ ๑๙

- เสด็จไปนมัสการพระเจดีย์พุทธคยาและพระศรีมหาโพธิ แล้วเสด็จเยี่ยมวัดป่าพุทธคยา
- เสด็จโดยรถยนต์ต่อไปยังเมืองพาราณสี

เสาร์ ๒๐

- เสด็จไปชมพุทธสถาน ณ สารนาถ เสด็จไปยังเมืองกุสินารา ประทับ ณ วัดไทยกุสินาราเฉลิมราชย์

การเสด็จครั้งนี้ ได้เสด็จเยี่ยมศาสนสถานและประทับที่วัดหลายแห่ง ได้แก่ วัดไทยนาลันทา วัดไทยพุทธคยา พระเจดีย์พุทธคยา พระศรีมหาโพธิ วัดไทยลุมพินี วัดศรีกีรติวิหาร และวัดไทยกุสินารา เฉลิมราชย์ ได้ทรงนำคณะสงฆ์ออกบิณฑบาตด้วย

วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๒ เสด็จจากวัดศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปูร์ ไปยังสนามบินกรุงกาฐมาณฑุ เสด็จกลับประเทศไทย โดยเครื่องบินบริษัทการบินไทย จำกัด เที่ยวบินที่ ทีจี ๓๒๐ ถึงท่าอากาศยานกรุงเทพฯ เวลา ๑๘.๑๕ น. ในวันเดียวกัน

อาทิตย์ ๒๑

- ทรงเป็นประธานสงฆ์ในพิธีสมโภชวัดไทยกุสินาราเฉลิมราชย์ แล้วเสด็จไปนมัสการสถูปที่ปรินิพพานและที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ

จันทร์ ๒๒

- ทรงนำคณะสงฆ์ออกบิณฑบาต ณ บริเวณวัดไทยกุสินาราเฉลิมราชย์
- ตอนบ่ายเสด็จไปยังลุมพินี เมืองไภรหะวา ประเทศเนปาล โดยรถยนต์ เสด็จเยี่ยมวัดไทยลุมพินี แล้วเสด็จโดยเครื่องบินไปยังกรุงกาฐมาณฑุ ประทับ ณ วัดศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปูร์

อังคาร ๒๓

- เสด็จไปยังสถานบินกรุงกาฐมาณฑุ เพื่อเสด็จกลับประเทศไทย

จะเป็นครูเขาได้ ก็ในทางปฏิบัติเท่านั้น

ในยุคหลังพุทธกาล งานพระธรรมทูตที่มีชื่อเสียงปรากฏมาในประวัติพระพุทธศาสนาก็คือพระธรรมทูตสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ที่โปรดให้จัดส่งพระธรรมทูต ๙ สายออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ ทั้งภายในชมพูทวีปและนอกชมพูทวีป เป็นการทำให้พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง กลายเป็นมรดกอันล้ำค่าของชาวโลกสืบมาจนทุกวันนี้

งานพระธรรมทูต

- เป็นงานหลักของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ที่จะต้องนำพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปแนะนำสั่งสอนชาวโลกให้ได้รับประโยชน์สุข
- พระพุทธสาวกหรือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ได้ปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางแนวและวางกรอบไว้ตั้งแต่เริ่มต้นการประกาศพระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาล
- พระธรรมทูตรุ่นแรกในพระพุทธศาสนาก็คือ พระอรหันตสาวกรุ่นแรก ๖๐ รูปในปีแรกแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

• สำหรับคณะสงฆ์ไทย งานพระธรรมทูตไม่ใช่งานใหม่

ในอดีตคณะสงฆ์ไทยเคยทำงานพระธรรมทูตมาหลายครั้ง แต่งานพระธรรมทูตนั้นเป็นงานที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวตามภาวการณ์ของพระพุทธศาสนา มิใช่งานที่ต้องทำเป็นการประจำหรือต่อเนื่อง จึงปรากฏเป็นระยะ ๆ ตามสถานการณ์ งานพระธรรมทูตจึงเป็นเหมือนงานที่เริ่มต้นใหม่อยู่เสมอ

• พระธรรมทูตชุดที่ ๒

คือชุดพระวิสุทธาจารย์กับพระวรญาณมุนี พร้อมพระสงฆ์อีก ๒๐ รูปและสามเณร ๒๐ รูป ซึ่งออกไปผลัดเปลี่ยนพระธรรมทูตชุดพระอุบาลีที่ลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๘

• งานพระธรรมทูตคณะสงฆ์ไทยครั้งสำคัญ

พระอุบาลี พร้อมทั้งพระอริยมุนีและพระสงฆ์รวม ๑๗ รูป ออกไปประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๕ ทำให้เกิดมีพระสงฆ์ขึ้นในลังกาอีกวาระหนึ่ง สืบมาจนทุกวันนี้ เรียกว่า พระสงฆ์สยามวงศ์ หรืออุบาลีวงศ์

• ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์

มีการส่งพระสงฆ์ไทยไปสืบข่าวพระพุทธศาสนาในลังกาหลายครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๒ เรียกว่า สมณทูต เพราะมิใช่ไปสั่งสอนหรือเผยแผ่พระพุทธศาสนา

“กรอบงานของพระธรรมทูตในพระพุทธศาสนา”

หน้าที่ของพระธรรมทูตที่พระพุทธองค์ทรงมอบหมายแก่พระธรรมทูตรุ่นแรก

๑. สร้างประโยชน์สุขแก่พหูชน ซึ่งเรียกรวมว่า “การอนุเคราะห์โลก”

๒. แสดงธรรมหรือคำสอนที่ “งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด”

๓. แสดงพรหมจรรย์คือระบบความประพฤติที่บริสุทธิ์บริบูรณ์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ

• ในสมัยรัชกาลที่ ๔

มีการส่งพระสงฆ์ไทยไปลังกาหลายครั้ง ในลักษณะของสมณทูตเช่นกัน แต่มีครั้งหนึ่งที่ทรงส่งคณะพระธรรมยุตไปลังกาตามคำขอของพระสงฆ์ลังกาเพื่อให้ไปประดิษฐานพระสงฆ์ธรรมยุตในลังกา โดยมีพระอโนมศิริมุนี (สุดท้ายได้รับสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ ศรี อโนมสิริ วัดปทุมคงคา) เป็นหัวหน้าคณะ พร้อมด้วยสงฆ์รวม ๑๐ รูป เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕ พระสงฆ์ที่ทรงส่งไปครั้งนี้เรียกได้ว่าเป็นพระธรรมทูต แต่ผลของการปฏิบัติศาสนกิจครั้งนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะพระสงฆ์ลังกาเกิดการแก่งแย่งกันเอง พระอโนมศิริมุนี จึงเดินทางกลับ

• พ.ศ. ๒๓๙๗

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้พระอมราภิรักขิต (เกิด อมโร) กับพระมหาปาน ปญฺญาสีโล (ชาวกัมพูชา) วัดบรมนิวาส พร้อมด้วยพระอนุจรอีก ๕ รูป เชิญคัมภีร์พระไตรปิฎก ๔๐ คัมภีร์ไปพระราชทานแก่สมเด็จพระหริรักษ์แห่งกัมพูชา และพระสงฆ์ไทยคณะนี้ได้ก่อตั้งคณะธรรมยุตขึ้นในประเทศกัมพูชาด้วย จึงเรียกได้ว่าเป็นพระธรรมทูตอีกชุดหนึ่งที่ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติศาสนกิจ ต่อมา พระมหาปาน ปญฺญาสีโล ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสุคนธาธิบดี พระสังฆราชฝ่ายธรรมยุต

แล้วนับแต่นั้นมา งานพระธรรมทูตของคณะสงฆ์ไทยก็เงียบหายไปตามกาลเวลา...

พ.ศ. ๒๕๐๗ งานพระธรรมทูตของคณะสงฆ์ไทย ได้เริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่งโดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น ได้จัดส่งพระธรรมทูตออกไปปฏิบัติศาสนกิจ ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุเคราะห์นักเรียนไทยและคนไทยที่มาศึกษาและทำงานอยู่ในประเทศอังกฤษเป็นประการสำคัญ งานพระธรรมทูตครั้งนี้จึงยังมีขอบเขตของงานจำกัดอยู่ในวงแคบ ๆ คือมุ่งเฉพาะคนไทยในประเทศอังกฤษเท่านั้น ยังไม่กว้างไกลไปถึง “สร้างประโยชน์แก่พหูชน คือชาวโลก” แต่จากการริเริ่มงานพระธรรมทูตครั้งนี้เองที่เป็นเหตุให้เกิดความดำริการสร้างวัดไทยในกรุงลอนดอน คือวัดพุทธปทีป และเกิดการจัดตั้งสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศขึ้น ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ในเวลาต่อมา

พ.ศ. ๒๕๐๙ สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศได้ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการตามมติของที่ประชุมมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๒/๒๕๐๙ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๙ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ ได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ตามมติที่ประชุมมหาเถรสมาคมครั้งเดียวกัน ส่วนสถานที่ตั้งสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศนั้น อยู่ที่ตำหนักล่าง วัดบวรนิเวศวิหาร และได้ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

กรมการศาสนาโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม ได้จัดตั้งสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์คือ

๑. เพื่อเลือกเฟ้นและฝึกอบรมพระสงฆ์ไทย ให้สามารถประกาศพระพุทธศาสนาในต่างประเทศ

๒. เพื่อเผยแผ่เกียรติคุณของชาติไทย

๓. เพื่อสงเคราะห์ทางด้านจิตใจแก่คนไทยในต่างประเทศ

๔. เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดี ระหว่างพุทธศาสนิกชนกับองค์การศาสนาอื่น

SANGHA THERAVÂDA INDONESIA

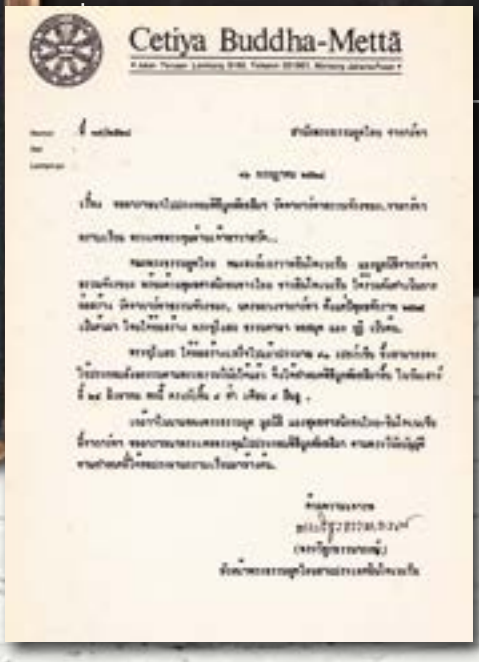
Cetiya Buddha-Mettā

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเริ่มงานพระธรรมทูตต่างประเทศ โดยเสด็จไปเป็นประธานสงฆ์ในพิธีเปิดวัดพุทธปทีป ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ ๑-๓ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๐๙ ในพิธีเปิดวัดพุทธปทีปครั้งนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้แสดงพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่ง เกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อให้มีชีวิตอย่างเป็นสุข หลังจากเสร็จพิธีเปิดวัดพุทธปทีป เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เดินทางไปสังเกตการณ์พระศาสนา ที่ประเทศฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ อิตาลีและกรีซด้วย

พ.ศ. ๒๕๑๑
คณะกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ได้คัดเลือกพระธรรมทูตที่สำเร็จการฝึกอบรมจากสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตฯ ให้ไปปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูตประจำวัดพุทธปทีป ๑ รูป คือ พระมหาสมบุญ สิทฺธิญาโณ วัดทัศนารุณสุนทริการาม ตามหลักการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนพระธรรมทูตตามที่กำหนดไว้แต่แรกตั้งวัด

จากนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ได้เดินทางไปดูการพระศาสนาและการศึกษา ณ ประเทศอินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์ ระหว่างวันที่ ๑๖ เมษายน - ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ รวมเวลา ๑๗ วัน

การเดินทางครั้งนี้ แม้จะไม่ได้ไปในฐานะพระธรรมทูตโดยตรง แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ชื่อว่า ทรงปฏิบัติหน้าที่ของพระธรรมทูตอย่างเต็มที่ และอย่างได้ผลเกินความคาดหมาย

พระธรรมทูต ใน อินโดนีเซีย

การเสด็จเยือนประเทศอินโดนีเซียครั้งแรก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงพบปะกับผู้นำและบุคคลสำคัญทางพระพุทธศาสนาของอินโดนีเซีย ตลอดถึงได้พบปะกับชาวพุทธกลุ่มต่าง ๆ ในอินโดนีเซีย

ผลจากการเสด็จครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวต่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินโดนีเซียอย่างกว้างขวาง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้พบกับพระชินรักขิต ผู้นำชาวพุทธและพระภิกษุเถรวาทรูปแรกในอินโดนีเซีย ขณะนั้น พระชินรักขิตได้ขอให้คณะสงฆ์ไทยช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในอินโดนีเซีย โดยการส่งพระธรรมทูตไทยไปช่วยสอนพระพุทธศาสนา เพราะที่อินโดนีเซียขณะนั้นยังขาดแคลนพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถในการสั่งสอนประชาชน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศจึงรับข้อเสนอมาพิจารณาเพื่อให้ความช่วยเหลือต่อไป

พ.ศ. ๒๕๑๒ พระชินรักขิตได้เดินทางมาประเทศไทย และได้มาพำนักที่วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อมากราบทูลเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทบทวนเรื่องขอพระธรรมทูตไทยออกไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในอินโดนีเซียอีกครั้งหนึ่ง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ร่วมกับกรมการศาสนา จึงได้ดำเนินการให้คณะสงฆ์ไทยโดยความอุปถัมภ์ของรัฐบาลไทย จัดส่งพระธรรมทูตไทยออกไปช่วยการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก เดินทางจากประเทศไทยเมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยมีระยะเวลาในการปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศอินโดนีเซียวาระ ๒ ปี เมื่อพระธรรมทูตไทยเดินทางถึงประเทศอินโดนีเซียแล้ว ได้แยกย้ายกันไปปฏิบัติศาสนกิจอยู่ในเมืองต่าง ๆ

พระธรรมทูตไทยรุ่นแรกที่จัดส่งไปอินโดนีเซีย

๑. พระครูปลัดอรรถจริยานุกิจ (วิสุทธ์ วิชาโน) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นหัวหน้า
๒. พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์ (มุทเรือง มุทุกโชโต) วัดพระศรีมหาธาตุ
๓. พระมหาประแทน เขมทสฺสี วัดยานนาวา
๔. พระมหาสุชีพ เขมาจาโร วัดระฆังโฆสิตาราม

พระชินรักขิต เป็นชาวอินโดนีเซียเชื้อสายจีน มีนามเดิมว่า เท บวน อัน (The Boen An) เป็นชาวโบกอร์ ชวาตะวันตก เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า จึงได้เดินทางไปบรรพชาอุปสมบท ณ ประเทศพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้ฉายาว่า ชินรักขิโต เมื่อบวชแล้วได้ศึกษาพระพุทธศาสนาอยู่ในพม่าชั่วระยะเวลาหนึ่ง แล้วจึงเดินทางกลับมาอินโดนีเซีย เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นการฟื้นกลับมาของพระพุทธศาสนาในอินโดนีเซียหลังจากเสื่อมสูญไปเป็นเวลากว่า ๕๐๐ ปี ชาวอินโดนีเซียมีความเชื่อสืบกันมาว่าพระพุทธศาสนาจะสูญไปจากอินโดนีเซีย ๕๐๐ ปี แล้วก็จะกลับมาเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง <u>แต่การกลับมาของพระพุทธศาสนาในครั้งนี้ มิใช่พระพุทธศาสนามหายานอย่างที่เคยรุ่งเรืองมาในอดีต แต่เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาท</u>

หลังจากกลับมาสู่อินโดนีเซียแล้ว พระชินรักขิตก็ได้พยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างเต็มกำลัง

พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้บรรพชาอุปสมบทกุลบุตรชาวอินโดนีเซียเป็นพระภิกษุ ๑ รูปที่เมืองตังกรัง โดยได้อาราธนาพระพม่า พระไทย และพระกัมพูชา มาเป็นผู้ประกอบพิธี

พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้บวชกุลบุตรอินโดนีเซียชาวบาหลีเป็นสามเณร ๑ รูป ได้ชื่อว่า สามเณรชินคิรี ซึ่งต่อมาได้มารับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพฯ และได้ชื่อใหม่ว่า คิริรักขิโต

พระชินรักขิตได้พยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยกำลังความสามารถของตนและศิษยานุศิษย์เป็นเวลา ๑๐ ปี ทำให้เกิดมีพระภิกษุสามเณรขึ้นในอินโดนีเซียได้เพียง ๓ รูป ฉะนั้น เมื่อพระชินรักขิตได้มีโอกาสพบกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ใน พ.ศ. ๒๕๑๑ จึงได้ปรึกษาขอความอนุเคราะห์จากคณะสงฆ์ไทยเพื่อช่วยเหลือการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในอินโดนีเซีย

คณะเดินทาง • เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ • พระธรรมโสภณ (สนธิ์ กิจฺจกาโร)
• พระขันติปาโล (ชาวอังกฤษ) วัดบวรนิเวศวิหาร
• ไวยาวัจกร ๑ คน คือ ม.ล. สุเจต นพวงศ์
วันที่เดินทาง ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

เป้าหมาย > เพื่อประกอบพิธีอุปสมบทพระภิกษุเถรวาทครั้งแรกในแผ่นดินอินโดนีเซีย ให้แก่สามเณรชาวอินโดนีเซีย

๑. สามเณรชินสูรยะภูมิ อายุ ๖๗ ปี ได้นามฉายาว่า อคฺคชินมิตฺโต
๒. สามเณรปัณฑิตะ ธัมมสีหะ อายุ ๕๒ ปี ได้นามฉายาว่า อคฺคธมฺโม
๓. สามเณรธัมมวิชยะ อายุ ๓๖ ปี ได้นามฉายาว่า สิริวิชโย
๔. สามเณรธัมมสุชิสโย อายุ ๒๙ ปี ได้นามฉายาว่า ชินธมฺโม
๕. สามเณรชุมาดี อายุ ๔๘ ปี ได้นามฉายาว่า สจฺจมโน
(สามเณร ๕ รูปได้รับการบรรพชาจากคณะพระธรรมทูตไทยไว้ก่อนแล้ว)
สถานที่ > มหาเจดีย์บุโรบูร์ดูร์ หรือ บุโรพุทโธ
วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓
ผู้ประกอบพิธี >พระอุปัชฌาย์ = เจ้าพระคุณสมเด็จฯ
>พระกรรมวาจาจารย์ = พระธรรมโสภณ (สนธิ์ กิจฺจกาโร)
>พระอนุสาวนาจารย์ = พระครูปลัดอรรถจริยานุกิจ (วิญญ์ วิชาโน : พระธรรมทูต)
>พระอันดับ = พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์ (บุญเรือง ปุญฺญโชโต : พระธรรมทูต)
พระขันติปาโล และพระสุภาโต (ชาวอินโดนีเซีย)

พิธีอุปสมบทกุลบุตรชาวอินโดนีเซีย ๕ รูปครั้งนี้ ก่อให้เกิดความปีติยินดีแก่ชาวพุทธในอินโดนีเซียอย่างยิ่ง เพราะเป็นการทำให้ **ความเชื่อ**ที่ฝังลึกว่า พระพุทธศาสนาที่ได้หายไปจากอินโดนีเซีย ๕๐๐ ปี แล้วจะต้องกลับมารุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งนั้น ปรากฏเป็น **ความจริง**ชัดเจนยิ่งขึ้น และยังมีความหมายที่สำคัญ ดังนี้

๑. เป็นการประกาศความสำเร็จในการปฏิบัติศาสนกิจของคณะพระธรรมทูตไทยในอินโดนีเซีย
๒. เป็นการประกาศการกลับมาของพระพุทธศาสนาสู่อินโดนีเซีย หลังจากที่เสื่อมสูญไปจากแผ่นดินนี้เป็นเวลากว่า ๕๐๐ ปี
๓. เป็นการประดิษฐานพระพุทธศาสนาเถรวาทขึ้นในแผ่นดินอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก (ในอดีต พระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองในอินโดนีเซียคือพระพุทธศาสนามหายาน)
๔. เป็นการประดิษฐานคณะสงฆ์เถรวาทขึ้นในอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก (เพราะมีจำนวนภิกษุที่เป็นชาวอินโดนีเซียครบองค์สงฆ์คือ ๔ รูปขึ้นไป เป็นครั้งแรก)
๕. เป็นการประดิษฐานคณะธรรมยุตขึ้นในอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก (เพราะคณะสงฆ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี้เป็นพระสงฆ์ธรรมยุต)

พระธรรมทูตไทยได้ปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินโดนีเซียต่อเนื่องมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๒ จนถึงปัจจุบัน โดยคณะสงฆ์ไทยได้จัดส่งพระธรรมทูตออกไปผลัดเปลี่ยนกันตามวาระโดยพระธรรมทูตบางรูปก็อยู่ปฏิบัติศาสนกิจต่อเนื่องกันหลายวาระบางรูปก็อยู่ปฏิบัติศาสนกิจวาระเดียว พระธรรมทูตไทยที่ปฏิบัติศาสนกิจอยู่ในอินโดนีเซียยาวนานที่สุดคือ ตั้งแต่เริ่มต้น พ.ศ. ๒๕๑๒ จนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตคือ พ.ศ. ๒๕๔๙ คือพระครูปลัดอรรถจริยานุกิจ (วิญญ์ วิชาโน) หัวหน้าพระธรรมทูตไทยในอินโดนีเซีย ซึ่งสุดท้ายได้เป็นที่ พระราชวราจารย์ ถึงมรณภาพเมื่อ วันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๙ ณ ประเทศสิงคโปร์

> เนื่องจากมีชาวอินโดนีเซียที่ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทเพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกปี ใน พ.ศ. ๒๕๒๐ คณะพระธรรมทูตไทยในอินโดนีเซียจึงได้อาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระญาณสังวร ไปให้การบรรพชาแก่กุลบุตรชาวอินโดนีเซียครั้งใหญ่อีกครั้ง

> เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมด้วยคณะสงฆ์จากประเทศไทย รวม ๖ รูป จึงออกเดินทางไปยังอินโดนีเซียเพื่อประทานบรรพชาแก่กุลบุตรชาวอินโดนีเซียจำนวน ๔๓ คน ระหว่างวันที่ ๗-๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ รวม ๑๓ วัน

> พิธีบรรพชาจัดขึ้น ณ วิหารมหาธรรมโลก เมืองสมารัง ในวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นการบรรพชาหมู่ครั้งแรกในอินโดนีเซีย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปในหมู่ชาวอินโดนีเซียอย่างรวดเร็ว เป็นผลจากการปฏิบัติศาสนกิจของพระธรรมทูตไทย วัดและพระภิกษุสามเณรฝ่ายเถรวาทในอินโดนีเซียได้เพิ่มจำนวนขึ้น กิจกรรมฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในรูปแบบต่าง ๆ ก็ได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม และแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง จนเป็นเหตุให้มีชาวอินโดนีเซียบางกลุ่มเฝ้ามองด้วยความกังขา

ผลของการปฏิบัติหน้าที่

ของพระธรรมทูตไทยในอินโดนีเซียภายใต้การกำกับดูแลของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อย่างใกล้ชิด ได้ก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่พระพุทธศาสนาเถรวาทในอินโดนีเซีย มาโดยลำดับกาล สรุปได้ดังนี้

กำหนดพิธีบรรพชาหมู่ครั้งใหญ่จำนวน ๖๐ คนอีกครั้งหนึ่ง แต่ต้องยกเลิกกระทันหัน!

ใน พ.ศ. ๒๕๒๑ ชาวอินโดนีเซียบางกลุ่มได้ร้องเรียนต่อรัฐบาลอินโดนีเซียว่าพระพุทธศาสนานั้นขัดต่อหลักปรัชญาการปกครองของอินโดนีเซียที่เรียกว่า หลักปัญจสีละ คือ

๑. ความเชื่อในพระเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว ๒. ความเป็นมนุษยชาติผู้มีความยุติธรรมและอารยธรรม ๓. ชาตินิยมแห่งความเป็นอินโดนีเซีย ๔. หลักแห่งประชาธิปไตยที่อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ๕. ความยุติธรรมในสังคมสำหรับชาวอินโดนีเซียทั้งปวง

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่ไม่เชื่อในเรื่องมีพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียวซึ่งเรียกว่าตูฮัน (Tuhan) ตามหลักปรัชญาปัญจสีละข้อแรก ทำให้รัฐบาลอินโดนีเซียมีหนังสือถึงองค์กรพระพุทธศาสนาในอินโดนีเซียเพื่อให้ทำการชี้แจงเรื่องดังกล่าว การร้องเรียนครั้งนี้ มีผลกระทบต่อการปฏิบัติหน้าที่ของพระธรรมทูตโดยตรง และต่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในอินโดนีเซียอย่างรุนแรงด้วย เพราะถ้าคณะสงฆ์ไทยไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ให้ผ่านพ้นไปได้ การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในอินโดนีเซียก็คงต้องหยุดชะงักเลิกล้มไป พระธรรมทูตจึงเรียนเรื่องนี้ต่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศและผู้กำกับดูแลพระธรรมทูตไทยในอินโดนีเซีย เพื่อพิจารณาแก้ไขต่อไป

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอาราธนาพระเถรานุเถระและผู้เกี่ยวข้องบางท่านมาร่วมพิจารณาและทำการศึกษาวิจัย เพื่อจัดทำคำชี้แจงแก่รัฐบาลอินโดนีเซีย ผลจากการศึกษาวิจัยเรื่องนี้อย่างกว้างขวาง จึงโปรดให้คณะทำงานทำเอกสารขึ้นชุดหนึ่งเพื่อชี้แจงเรื่องพระพุทธศาสนาเถรวาทและปรัชญาปัญจสีละของอินโดนีเซีย ชื่อว่า Concerning Theravada Buddhism and The Indonesian State Philosophy of Panca-Sila ซึ่งมีเนื้อหาประกอบด้วย

- การตีความ ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า Tuhan ในปรัชญาการปกครองของอินโดนีเซีย
- บทวิเคราะห์เรื่องพระพุทธศาสนาเถรวาทและปรัชญาปัญจสีละของอินโดนีเซีย
- บทวิเคราะห์เรื่อง Atheism, Theism and Non-Theism กับพระพุทธศาสนา
- ผลของการศึกษาวิจัย สรุปได้ว่าพระธรรม คือ Tuhan ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พ.ศ. ๒๕๑๒
พระธรรมทูตไทยชุดแรกมาถึงอินโดนีเซีย

พ.ศ. ๒๕๑๓
เกิดคณะสงฆ์ ๕ รูป ขึ้นในอินโดนีเซีย เป็นครั้งแรก

พ.ศ. ๒๕๑๔
เกิดวัดพระพุทธศาสนาเถรวาทขึ้นวัดแรก คือ วัดธรรมทีปาราม ที่บาตู มาลัง

พ.ศ. ๒๕๑๘
หัวหน้าพระธรรมทูตไทย ประจำอินโดนีเซีย คือ พระวิธูรธรรมาภรณ์ (วิญญ์ วิชาโน) ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ ทำให้การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความสะดวกคล่องตัวยิ่งขึ้น

พ.ศ. ๒๕๑๙
- พระภิกษุสามเณรอินโดนีเซียมีจำนวนมากขึ้น จึงมีการจัดตั้ง “คณะสังฆเถรวาทแห่งอินโดนีเซีย” ขึ้นเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ โดยมีพระปญฺญาวโร เป็นสังฆนายกเป็นรูปแรก
- จัดตั้งศูนย์กลางการปฏิบัติงานของพระธรรมทูตไทย ขึ้นที่เจติยะพุทธเมตตา (วัดพุทธเมตตา) กรุงจาการ์ตา โดยการบริจาคที่ดินพร้อมอาคารของอุบาสิกา ฮะตาตี มูรดายะ

พ.ศ. ๒๕๒๐
มี ๓ เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในอินโดนีเซีย คือ ๑) การบรรพชาสามเณรหมู่จำนวน ๔๓ รูป ณ วิหารมหาธรรมโลก เมืองสมารัง ชวาภาคกลาง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นพระอุปัชฌาย์ ๒) ในโอกาสนี้ ได้ประทานการบวชอุบาสิกา (แม่ชี) แก่สตรี ๓ คน ๓) มีการประชุมสงฆ์สวดพระปาติโมกข์ ณ มหาเจดีย์บุโรบูดูร์ (บุโรพุทโธ)

พ.ศ. ๒๕๒๑
คณะสังฆเถรวาทอินโดนีเซียร่วมกับพระธรรมทูตไทย ได้เปิดโรงเรียนพระปริยัติธรรมแห่งแรกในอินโดนีเซีย ณ วัดมัชฌิมพุทธศาสนวงศ์ เมนดุด

พ.ศ. ๒๕๒๗
รัฐบาลอินโดนีเซียประกาศให้วันวิสาขบูชาเป็นวันหยุดราชการ ซึ่งเท่ากับเป็นการรับรองพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาของอินโดนีเซีย

พ.ศ. ๒๕๒๘
ประกอบพิธีผูกพัทธสีมาอุโบสถวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย เป็นครั้งแรกในอินโดนีเซีย ณ กรุงจาการ์ตา โดยเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นประธานในพิธี

พ.ศ. ๒๕๔๐
พระสุเขโม ชาวอินโดนีเซีย ได้รับแต่งตั้งจากคณะสงฆ์ไทย เป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรกของคณะสังฆเถรวาทอินโดนีเซีย

พ.ศ. ๒๕๔๑
พระปญฺญาวโร สังฆนายกแห่งคณะสังฆเถรวาทแห่งอินโดนีเซีย ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระปัญญาวราภรณ์ เป็นพระราชาคณะรูปแรกของคณะสงฆ์อินโดนีเซีย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงวางรากฐานให้แก่พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์เถรวาทในอินโดนีเซียมาตั้งแต่แรกเริ่ม โดยการจัดส่งพระธรรมทูตไทยมาช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในอินโดนีเซีย ทั้งทรงกำกับดูแลการปฏิบัติงานของพระธรรมทูตอย่างใกล้ชิด ทรงช่วยแก้ไขอุปสรรคปัญหาการปฏิบัติงานของพระธรรมทูตอย่างละเมียดละไมเรียบร้อย จนพระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับจากรัฐบาลอินโดนีเซียว่าเป็นศาสนาหนึ่งของอินโดนีเซีย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้โปรดให้พระธรรมทูตไทยนำเสนอเอกสารคำชี้แจงเรื่องนี้ต่อรัฐบาลอินโดนีเซีย เมื่อรัฐบาลพิจารณาแล้วจึงได้ยอมรับว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ขัดต่อปรัชญาการปกครองข้อว่าด้วย Tuhan ของอินโดนีเซีย สามารถเผยแผ่ในประเทศอินโดนีเซียได้ อุปสรรคครั้งสำคัญนี้จึงผ่านพ้นไปด้วยดี ทำให้การปฏิบัติงานของพระธรรมทูตดำเนินต่อไปด้วยความราบรื่นตลอดมาจนถึงปัจจุบัน เท่ากับรัฐบาลอินโดนีเซียยอมรับว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาของชาวอินโดนีเซียศาสนาหนึ่ง

พ.ศ. ๒๕๒๗ รัฐบาลอินโดนีเซียได้ประกาศให้วันวิสาขบูชาเป็นวันหยุดราชการซึ่งเท่ากับเป็นการรับรองพระพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ ขณะเดียวกันชาวพุทธในอินโดนีเซียก็ถือว่า พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นปีที่ครบ ๕๐๐ ปี ที่พระพุทธศาสนาเสื่อมสูญไปจากอินโดนีเซีย และได้กลับคืนสู่อินโดนีเซียอีกครั้งหนึ่งอย่างสมบูรณ์

จำนวนสงฆ์และพุทธสถานที่เกิดขึ้นในอินโดนีเซีย

พระภิกษุทุกนิกาย
๒๘๗ รูป

วัดทั่วประเทศ
๓,๔๑๘ วัด

พุทธสมาคม
ที่จดทะเบียนในกรมการศาสนา
๒๐ แห่ง

โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์
๑๒๘ แห่ง

ครูผู้สอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์
๒,๕๗๑ คน

ข้าราชการครูในโรงเรียน
(ที่บรรจุแล้ว) **๗๗๐** คน
(ที่รอบรรจุ) **๒๖๙** คน

พระธรรมทูต ในทวีปออสเตรเลีย

พ.ศ. ๒๕๑๑

เมื่อครั้งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จเยือนประเทศออสเตรเลียครั้งแรก เริ่มมีชาวพุทธบ้างแล้วคือชาวพุทธเชื้อสายจีน และเป็นพระพุทธศาสนาแบบมหายาน แต่ก็ยังมีจำนวนน้อย ทรงมีโอกาสเสด็จเยือนสหพันธ์พุทธสมาคมซึ่งตั้งอยู่ในนครซิดนีย์ ได้ทรงทราบว่ามีผู้สนใจพระพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อยกว่า ๓๐๐ คนที่มีความต้องการขอความอุปถัมภ์จากประเทศไทยให้จัดตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นในนครซิดนีย์ และให้มีพระสงฆ์ไทยอยู่ประจำเพื่อสั่งสอนพระพุทธศาสนา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงแนะนำให้ทำหนังสือขอไปยังมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อการจัดตั้งสำนักสงฆ์ในนครซิดนีย์ และจัดส่งพระสงฆ์จากประเทศไทยมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

ในระยะแรก พระธรรมทูตทั้ง ๒ รูปได้พักอยู่ที่บ้านเช่าชั่วคราว บ้านเลขที่ ๙ ริบบอนเวย์ โรสเบอรี่ และได้เริ่มปฏิบัติศาสนกิจสอนพระพุทธศาสนาแก่ประชาชน ปรากฏว่ามีผู้สนใจการศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้น มีผู้มาฟังธรรมและสนทนาธรรมตลอดเวลา นักเรียนไทยก็มารับการสอนและให้ความอุปถัมภ์พร้อมทั้งช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามฐานะเพิ่มมากขึ้น คณะกรรมการจัดซื้อที่ดินและบ้านเพื่อตั้งวัดพิจารณาเห็นความเป็นไปในการที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศนี้ จึงได้ตกลงจัดซื้อที่ดินและบ้านที่เหมาะสมที่ถนนสแตนมอร์ เลขที่ ๘๘-๙๐ ในนามของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ จัดตั้งเป็นวัดในพระพุทธศาสนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘

ต่อมาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ดำเนินการขอพระราชทานนามวัด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า **วัดพุทธรังษี**

พ.ศ. ๒๕๑๕

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ จึงได้ดำเนินการจัดส่งพระภิกษุ ๒ รูป และไวยาวัจกร ๑ คน ออกมาประจำอยู่ ณ นครซิดนีย์ โดยเช่าที่พักอยู่ไปพลางก่อน เพื่อประสานกับคณะกรรมการที่มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ จัดตั้งขึ้นเพื่อมาดำเนินการจัดซื้อที่ดินเพื่อตั้งวัดต่อไป พระภิกษุ ๒ รูปแรกที่จัดส่งออกมาอยู่ประจำ ณ นครซิดนีย์ คือ พระปริยัติกวี (อัมพร อมฺพโร) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ซึ่งเป็นพระธรรมทูตที่สำเร็จการฝึกอบรมจากสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศรุ่นแรก และพระขันติปาโล (ชาวอังกฤษ) วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ตรงกับวันวิสาขบูชา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งกำลังทรงศึกษาอยู่ที่ประเทศออสเตรเลียขณะนั้น เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดวัดพุทธรังษี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมคณะสงฆ์ไทยรวม ๙ รูป และผู้ติดตามฝ่ายคฤหัสถ์ ๑๖ คน เดินทางไปทรงเป็นประธานสงฆ์ในพิธี พร้อมกับถวายพระธรรมเทศนา คณะเดินทางได้เข้าพำนักอยู่ในออสเตรเลียระหว่างวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ถึง ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๘ รวม ๑๒ วัน ในระหว่างที่ทรงพำนักอยู่ในออสเตรเลีย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เสด็จไปเยี่ยมพุทธสมาคมแห่งนิวเซาท์เวลส์ พุทธสมาคมจีนแห่งออสเตรเลีย และได้เดินทางต่อไปยังประเทศนิวซีแลนด์ เพื่อดูการพระศาสนา ณ ประเทศนั้นเป็นเวลา ๓ วัน

พ.ศ. ๒๕๒๐

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เสด็จเยือนออสเตรเลียอีกเป็นครั้งที่ ๓ หลังจากเสร็จการปฏิบัติพระศาสนกิจการประทานบรรพชาแก่กุลบุตรชาวอินโดนีเซีย ๔๓ คน ณ เมืองสมารัง แล้ว จึงเสด็จจากกรุงจาการ์ตาไปยังประเทศออสเตรเลีย โดยเริ่มต้นที่เมืองเพิร์ธ นครซิดนีย์ แล้วเสด็จยังกรุงเวลลิงตัน ประเทศนิวซีแลนด์ แล้วเสด็จกลับมายังนครซิดนีย์ จากนั้นเสด็จประเทศสิงคโปร์ ก่อนเสด็จกลับประเทศไทย

ในระหว่างที่ทรงพำนัก ณ เมืองเพิร์ธ เป็นเวลา ๕ วัน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงพบปะกับชาวพุทธทั้งชาวออสเตรเลียและชาวเอเชีย รวมทั้งชาวไทยที่อาศัยอยู่ในเมืองเพิร์ธ ทรงแสดงธรรมแก่ชาวพุทธในเมืองเพิร์ธทุกวัน เท่ากับได้ทรงปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูตไทยโดยตรง

ในระหว่างทรงพำนักอยู่ ณ นครซิดนีย์ เป็นเวลา ๑๓ วัน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงพบปะชาวพุทธทั้งชาวออสเตรเลียและชาวเอเชียที่อยู่อาศัยในออสเตรเลียเป็นจำนวนมาก และได้ทรงนำพระสงฆ์ทำวัตรสวดมนต์และแสดงธรรมแก่ชาวพุทธและผู้สนใจที่มาร่วมประชุมทำวัตรสวดมนต์และฟังธรรมทุกวัน เป็นการปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูตให้เห็นเป็นตัวอย่างอันดียิ่ง

ในการเยือนประเทศนิวซีแลนด์

ระหว่างวันที่ ๓-๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นเวลา ๔ วัน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูตอย่างครบถ้วนคือทรงนำพระสงฆ์และชาวพุทธทำวัตรสวดมนต์แล้วทรงแสดงธรรมแนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาและทรงนำฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเป็นประจำทุกวัน

ประเทศนิวซีแลนด์ ในขณะนั้นยังไม่มีสมาคมหรือองค์กรทางพระพุทธศาสนาที่มั่นคงถาวร เพราะยังมีชาวพุทธน้อย แต่ก็มีผู้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาอยู่พอสมควร แต่จากการที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เสด็จเยือนนิวซีแลนด์ ๒ ครั้ง พร้อมทั้งได้ทรงประทานพระดำริแนะนำเกี่ยวกับการสั่งสอนพระพุทธศาสนา จึงทำให้กลุ่มชาวพุทธในนิวซีแลนด์มองเห็นลู่ทางและมีกำลังใจที่จะจัดตั้งวัด และจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในนิวซีแลนด์กันเพิ่มขึ้น คนไทยที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่นั่นก็พร้อมจะให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ฉะนั้นใน พ.ศ. ๒๕๓๖ จึงได้มีการสร้างวัดไทยแห่งแรกขึ้นในนิวซีแลนด์ คือ วัดญาณประทีป ณ เมืองโอคแลนด์ พระสงฆ์ที่มาประจำอยู่วัดนี้เป็นชุดแรกและต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันก็คือพระสงฆ์จากวัดบวรนิเวศวิหาร

จากรากฐานที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงริเริ่มวางไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๑ เป็นต้นมา งานพระธรรมทูตไทยในประเทศออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ก็ได้เจริญก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปสู่เมืองต่าง ๆ ของทั้งสองประเทศเกือบจะทุกเมือง

จำนวนพุทธสถานที่เกิดขึ้นในออสเตรเลียและนิวซีแลนด์

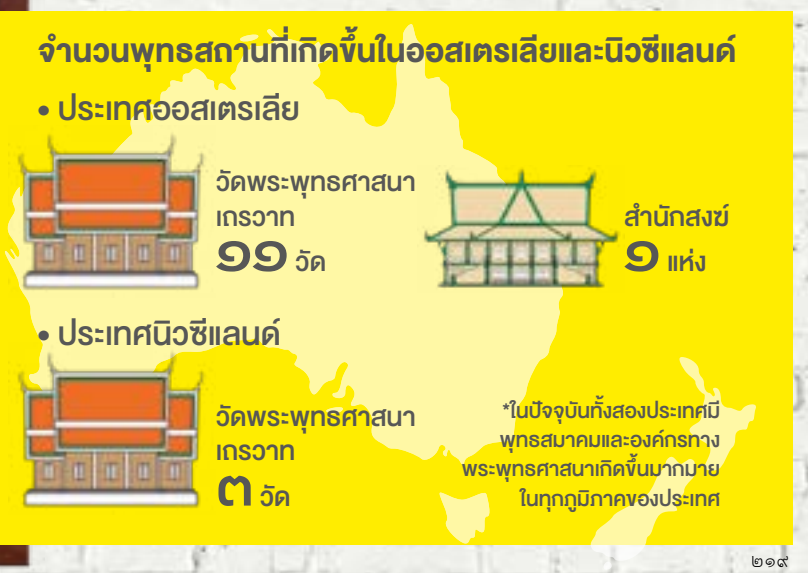

พระธรรมทูต ใน ฟิลิปปินส์

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เสด็จเยือนประเทศฟิลิปปินส์ครั้งแรกในคราวเดียวกับที่เสด็จเยือนอินโดนีเซียและออสเตรเลีย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ในครั้งนั้นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้พำนักอยู่ในฟิลิปปินส์เป็นเวลาสั้น ๆ แต่จากการเสด็จครั้งนั้น ทำให้เกิดความตื่นตัวทางพระพุทธศาสนาพอสมควร แม้ว่าในฟิลิปปินส์จะยังมีชาวพุทธจำนวนน้อย ก่อนที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะเสด็จเยือน ก็ได้มีกุลบุตรชาวฟิลิปปินส์เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาถึงกับเดินทางเข้ามาบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดบวรนิเวศวิหาร ๒ รูป เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ แต่พระภิกษุชาวฟิลิปปินส์ทั้ง ๒ รูป อยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยไม่นานนักก็ลาสิกขา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศฟิลิปปินส์ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงริเริ่มไว้จึงขาดตอนไป เพราะขาดผู้ประสานงานต่อเนื่อง ในปัจจุบันแม้ชาวพุทธในฟิลิปปินส์จะมีจำนวนน้อย ก็ยังพยายามที่จะส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศนั้น โดยสถานเอกอัครราชทูตไทยเป็นผู้ให้การสนับสนุน ดังเช่นใน พ.ศ. ๒๕๕๑ สถานเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงมนิลา ได้ร่วมกับชาวพุทธในฟิลิปปินส์ จัดงานวันวิสาขบูชาขึ้น ณ สถานเอกอัครราชทูตไทย โดยอาราธนาพระสงฆ์จากวัดบวรนิเวศวิหารมาเป็นผู้ประกอบพิธีแสดงธรรม เมื่อ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ปรากฏว่ามีผู้มาร่วมงานกันพอสมควรทั้งที่เป็นชาวพุทธและมิใช่ชาวพุทธ

พระธรรมทูต ใน เนปาล

พ.ศ. ๒๕๑๓ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จเยือนเนปาลครั้งแรก และได้พบปะกับพระอมฤตานันทะ ประธานธรรโมทยสภาของคณะสงฆ์เนปาล ทำให้ทรงทราบถึงสภาพการณ์พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์เถรวาทในเนปาล ซึ่งได้เริ่มฟื้นฟูขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ หลังจากพระพุทธศาสนาได้เสื่อมสูญไปจากเนปาลเป็นเวลานับร้อยปี พระอมฤตานันทะได้ปรึกษาหารือและแสดงความประสงค์ให้คณะสงฆ์ไทยช่วยสนับสนุนเรื่องการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาล ช่วยสนับสนุนทุนการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรเนปาลให้มาศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และช่วยจัดส่งพระธรรมทูตไทยออกไปสั่งสอนพระพุทธศาสนาในเนปาล

จำนวนสงฆ์ พุทธสถาน และชาวพุทธในเนปาล

วัดพระพุทธศาสนาเถรวาท **๑๒๒** วัด

พระภิกษุสามเณร **๑๘๙** รูป

ศึกษาอยู่ในต่างประเทศ **๓๐๐** รูป*

*ส่วนใหญ่อยู่ในประเทศไทย

มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา **๑** แห่ง*

*มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาลุมพินี

แม่ชี **๑๔๗** คน

ศึกษาอยู่ในต่างประเทศ **๗** คน

พ.ศ. ๒๕๑๔ จากการหารือกันครั้งนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงริเริ่มต้นการช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาล โดยดำเนินการจัดหาทุนให้สามเณรเนปาล ๒ รูป ได้เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และพำนักอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร แต่นั้นมาพระภิกษุสามเณรชาวเนปาลก็ได้เดินทางเข้ามาอยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยโดยกระจายอยู่ตามวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดอย่างต่อเนื่อง

พ.ศ. ๒๕๒๓ เสด็จไปร่วมประชุมคีตาสากล ครั้งที่ ๕ ณ เมืองโจธปูร์ ประเทศอินเดีย ในฐานะแขกพิเศษ เมื่อเสร็จพระภารกิจ ณ เมืองโจธปูร์แล้ว ได้เสด็จเยือนเนปาลเป็นครั้งที่ ๒ เป็นระยะเวลาสั้น ๆ เพื่อทรงนมัสการสังเวชนียสถานลุมพินี

พ.ศ. ๒๕๒๘ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร เสด็จเยือนเนปาลเป็นครั้งที่ ๓ เพื่อประทานบรรพชาแก่กุลบุตรศากยะจำนวน ๗๓ คน ณ วัดศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปูร์ กรุงกาฐมาณฑุ พระศาสนกิจครั้งนี้ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูตครั้งสำคัญและเป็นแบบอย่างสำหรับคณะสงฆ์เนปาลที่จะสืบสานต่อไป ดังนี้

การปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูตครั้งสำคัญในประเทศเนปาล

๑. ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ประทานบรรพชาแก่กุลบุตรศากยะ ๗๓ คน นับเป็นการบรรพชาหมู่ครั้งแรกในเนปาล เพราะการบวชกุลบุตรจำนวนมากเช่นนี้ ไม่เคยมีในเนปาลมาเป็นเวลานานนับร้อยปีแล้ว

๒. ได้ประทานพระโอวาทอบรมสั่งสอนสามเณรใหม่ทุกวัน เป็นการแสดงแบบอย่างการอบรมสั่งสอนแก่ผู้เข้ามาใหม่ว่าควรจะอบรมสั่งสอนเรื่องอะไร อย่างไร เพื่อที่ผู้เข้ามาใหม่จะได้รู้จักพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง และปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเหมาะสม

๓. ทรงนำสามเณรใหม่ออกบิณฑบาต เป็นการปฏิบัติกิจของพระภิกษุสามเณรตามพระพุทธบัญญัติให้ครบถ้วน เป็นการรื้อฟื้นพุทธประเพณีที่เคยมีมาแต่ห่างหายไปจากสายตาของชาวเนปาลเป็นเวลานับร้อยปี ให้กลับเฟื่องฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๕๓๘ เสด็จเยือนเนปาลเป็นครั้งที่ ๔ เพื่อเป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์วัดไทยลุมพินี ณ ลุมพินี สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้าในครั้งนี้ ทรงพบปะกับพระเถรานุเถระของเนปาล และบุคคลสำคัญในคณะรัฐบาลเนปาล มีนายกรัฐมนตรีแห่งเนปาล เป็นต้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ประทานแนวทางในการดำเนินกิจการต่าง ๆ เพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาลแก่พระเถรานุเถระแห่งเนปาลหลายประการ คือ

แนวทางเพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาล

๑) ต้องให้การศึกษาอบรมพระภิกษุสามเณร ตลอดถึงอุบาสกอุบาสิกาให้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา จนสามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งระดับปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ตามที่จะพึงเป็นไปได้

๒) การพึ่งพาอาศัยผู้อื่นเพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ควรพึ่งพาคนใกล้ตัวคืออุบาสกอุบาสิกาก่อนเท่าที่จะเป็นไปได้ แล้วจึงค่อยหาวิธีที่จะขอความอุปถัมภ์จากประเทศชาติบ้านเมือง

๓) ต้องไม่ละเลยทอดทิ้งการสั่งสอนประชาชนให้เป็นคนดีมีความเรียบร้อย เมื่อประชาชนเรียบร้อยบ้านเมืองก็สงบสุข ผู้ปกครองทางบ้านเมืองย่อมเห็นคุณประโยชน์ของศาสนาและหันมาให้ความอุปถัมภ์สนับสนุนเอง ซึ่งจะทำให้พระพุทธศาสนามีความถาวรมั่นคง

๔) การสั่งสอนเผยแผ่พระพุทธศาสนา อย่าไปกระทบกระทั่งบุคคลหรือกระทบกระทั่งใคร ๆ สอนไปตามหลักธรรม เพื่อให้ประชาชนผู้นับถือศาสนาทั้งปวงมีความสามัคคีไม่ทะเลาะวิวาทกัน มีความเคารพในพระมหากษัตริย์ รัฐบาล และขนบธรรมเนียมประเพณีของบ้านเมืองโดยทั่วไป

พ.ศ. ๒๕๔๒ เสด็จเยือนเนปาลครั้งที่ ๕ แต่เป็นการเสด็จจากวัดไทยกุสินาราเฉลิมราชย์ เมืองกุสินารา ประเทศอินเดีย ไปทรงนมัสการสังเวชนียสถานลุมพินี แล้วเสด็จไปยังกรุงกาฐมาณฑุ ประทับแรม ๑ คืน เพื่อเดินทางกลับประเทศไทย

แม้ว่าคณะสงฆ์ไทยจะไม่ได้จัดส่งพระธรรมทูตไทยไปปฏิบัติศาสนกิจ แต่การเสด็จเยือนเนปาลของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในแต่ละครั้งนั้นเท่ากับพระองค์ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ในฐานะผู้กำกับดูแลพระธรรมทูต ทรงสนับสนุนให้พระภิกษุสามเณรเนปาลได้เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเพื่อกลับไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนายังประเทศตน ก็เหมือนเป็นการส่งพระธรรมทูตออกไปสั่งสอนเผยแผ่พระพุทธศาสนานั่นเอง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นกำลังสำคัญในการส่งเสริมฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในเนปาล ทรงให้ทั้งกำลังสติปัญญา กำลังทรัพย์ และกำลังคน ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงปัจจุบัน พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์เถรวาทในเนปาล จึงมีความเจริญมั่นคง

พระธรรมทูต ในทวีปอเมริกาและยุโรป

งานพระธรรมทูตสายธรรมยุตในอเมริกานั้น ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะผู้กำกับดูแลโดยตรง แต่เกี่ยวข้องโดยสืบเนื่องจากงานพระธรรมทูตที่พระองค์ทรงริเริ่มวางรากฐานไว้ตั้งแต่ทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ หรือสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ โดยความอุปถัมภ์ของรัฐบาล เพื่อฝึกอบรมพระธรรมทูตที่จะไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างประเทศ พระนักศึกษาที่จะเข้ารับการฝึกอบรมในสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศก็คือ พระที่สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง คือ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย (ในขณะนั้น) และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแห่งละ ๑๐ รูป รวมเป็น ๒๐ รูป เมื่อสำเร็จการฝึกอบรมแล้ว คณะกรรมการอำนวยการฝึกอบรมฯ จะคัดเลือกจัดส่งไปเป็นพระธรรมทูตในประเทศต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป

การฝึกอบรมพระธรรมทูตในครั้งนั้น ได้ดำเนินการสำเร็จครบตามหลักสูตร (๑ ปี ๖ เดือน) เพียง ๑ รุ่น แล้วการฝึกอบรมก็หยุดชะงักไป เนื่องจากปัญหาขาดพระนักศึกษาจาก ๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์ที่มีจำนวนไม่พอเพียงแก่การฝึกอบรม แต่โครงการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศตามที่ทางรัฐบาลและมหาเถรสมาคมได้ตั้งขึ้นนั้น ยังไม่ล้มเลิกไป ทางรัฐบาลยังคงจัดสรรงบประมาณสำหรับโครงการนี้ให้แก่คณะสงฆ์สืบมา

หลังจากการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศได้หยุดชะงักไประยะหนึ่ง คณะสงฆ์ได้ฟื้นฟูโครงการนี้ขึ้นมาใหม่โดยมอบให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง เป็นผู้รับผิดชอบ และแบ่งการดำเนินการเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) การฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศฝ่ายคณะธรรมยุต ให้มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ

๒) การฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศฝ่ายคณะมหานิกาย ให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ

สำหรับการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ (ธรรมยุต) ซึ่งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยรับผิดชอบดำเนินการนั้น ได้เริ่มดำเนินการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗ นับเป็นการสืบสานงานฝึกอบรมพระธรรมทูตฯ ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงวางรากฐานไว้เมื่อครั้งทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ให้ดำเนินต่อไปตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ โดยมีการปรับปรุงแก้ไของค์ประกอบบางประการ เพื่อความเหมาะสมแก่สถานการณ์รอบด้านที่เปลี่ยนแปลงไป

ในปัจจุบัน ได้ปรับหลักสูตรเป็นการอบรมระยะสั้น ๓ เดือน พระภิกษุผู้เข้ารับการฝึกอบรม คัดเลือกมาจากจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ ฝึกอบรมปีละ ๑ รุ่น รุ่นละประมาณ ๓๐ - ๖๐ รูป สำนักฝึกอบรมตั้งอยู่ที่วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพมหานคร พระภิกษุที่สำเร็จการฝึกอบรมแล้ว คณะกรรมการดำเนินการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ จะพิจารณาจัดส่งไปปฏิบัติศาสนกิจประจำวัดในต่างประเทศตามความเหมาะสม เพราะปัจจุบัน วัดไทยได้เกิดขึ้นในประเทศต่างๆ ทั่วโลกเป็นจำนวนมาก เฉพาะวัดพระพุทธศาสนาสังกัดคณะธรรมยุตในทวีปอเมริกาและทวีปยุโรปก็มีเป็นจำนวนมาก

จำนวนวัดพระพุทธศาสนาสังกัดคณะธรรมยุต ที่เกิดขึ้นในทวีปอเมริกาและทวีปยุโรป

วัดแคโรไลนาพุทธจักรวนาราม รัฐนอร์ธแคโรไลนา คือวัดไทยในอเมริกาที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอุปถัมภ์ในการก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ โดยมีพระวิธูรธรรมาภรณ์ (สมบัติ ปวิตฺโต) วัดบวรนิเวศวิหาร อดีตพระธรรมทูตไทยประจำอินโดนีเซีย เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างและเป็นเจ้าอาวาส

พระธรรมทูต ใน สาธารณรัฐประชาชนจีน

สาธารณรัฐประชาชนจีนภายใต้การปกครองระบอบคอมมิวนิสต์ ไม่เอื้อต่อการเผยแผ่ศาสนาไม่ว่าศาสนาใด ในระยะแรกเข้มงวดมากเพราะถือว่าศาสนาเป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับประชาชน จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาซึ่งเคยเป็นศาสนาประจำชาติของจีนจางหายไปจากความรู้สึกนึกคิดของชาวจีนยุคใหม่ แต่มาในระยะหลังทางรัฐบาลจีนค่อยผ่อนปรนในเรื่องศาสนา พระพุทธศาสนาในจีนซึ่งเป็นแบบมหายานจึงค่อยเปล่งแสงขึ้นทีละน้อย อย่างค่อยเป็นค่อยไปและระมัดระวัง

พ.ศ. ๒๕๓๖ เกิดปรากฏการณ์ใหม่ขึ้นในประวัติศาสตร์จีน รัฐบาลจีนได้กราบทูลอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จเยือนจีนอย่างเป็นทางการ ระหว่างวันที่ ๒๐ มิถุนายน ถึง ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ รวมเวลา ๑๓ วัน ทรงเป็นพระประมุขทางศาสนาพระองค์แรกที่ได้รับเชิญให้เยือนจีนอย่างเป็นทางการ ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์จีน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูต โดยทรงแสดงธรรมคำสั่งสอนให้แก่ประชาชนในทุกสถานที่ที่ได้เสด็จเยี่ยม แม้การพบปะกับผู้นำของประเทศอย่างท่านประธานาธิบดีจีน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ทรงแสดงพระธรรมคำสอนพร้อมทั้งทรงฝากฝังพระพุทธศาสนาต่อท่านประธานาธิบดีให้ช่วยอุปถัมภ์ดูแล

ในการเสด็จเยี่ยมวัดและสมาคมพระพุทธศาสนาแต่ละแห่ง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงแสดงหลักการและคำสอนของพระพุทธศาสนา ทั้งทรงแนะนำแนวทางการเผยแผ่หรือสั่งสอนพระพุทธศาสนา ในทางที่จะเกิดผลดี ทั้งแก่พระพุทธศาสนาและประชาชนหลายประการ

ในการเสด็จเยือนจีนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ครั้งนี้ พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่พระธรรมทูตหลายประการคือ

๑. ทรงฝากฝังพระพุทธศาสนาต่อประธานาธิบดีจีน เพื่อช่วยอุปถัมภ์ดูแล

๒. ทรงปรารภกับเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของรัฐบาลจีน คือรัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนา ขอให้ให้โอกาสแก่พระสงฆ์ในจีนได้มีโอกาสสั่งสอนพระพุทธศาสนาแก่ประชาชน พระองค์ทรงแสดงความมั่นพระทัยว่าพระพุทธศาสนาจะไม่สั่งสอนในสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลและบ้านเมือง

๓. ทรงขอให้ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนาในจีน ต้องกำชับคณะสงฆ์ให้รู้จักแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนไม่ให้กระทบต่อรัฐบาลต่อผู้ปกครอง และต่อระบอบการปกครองของจีน ต้องแสดงธรรมสั่งสอนให้พอเหมาะแก่ประเทศชาติและประชาชน

๔. ทรงฝากฝังนายกพุทธสมาคมจีนว่า คณะสงฆ์และชาวพุทธควรปฏิบัติให้พอเหมาะพอสม อันจะทำให้ศาสนากับรัฐบาลกลมกลืนกัน ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน แต่สนับสนุนซึ่งกันและกัน ก้าวหน้าไปด้วยกัน โดยทรงย้ำว่านี้เป็นหลักของพระพุทธเจ้า

๕. ทรงแสดงหลักการสั่งสอนพระพุทธศาสนาว่าต้องยึดหลักการของพระพุทธเจ้า ๓ ประการคือ ๑) เป็นคำจริง ๒) เป็นประโยชน์ ๓) ถูกต้องกาลเวลา พระพุทธองค์เองก็ไม่ทรงแสดงธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หรือขัดขวางต่อระบอบการปกครองของประเทศใดๆ และไม่ทรงเกี่ยวข้องด้วยระบบการเมืองทุกอย่าง

ประการสุดท้าย ทรงกล่าวกับรัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนาของจีนว่า “วันนี้ ขอประกาศพระพุทธศาสนาหน่อยนะ”

เจ้าหน้าที่ชั้นสูงของจีนทั้งฝ่ายรัฐบาลจีนและพุทธสมาคมจีนได้กล่าวตรงกันว่า ภาพลักษณ์และพระโอวาทในที่ต่าง ๆ ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น ได้ก่อให้เกิดผลดีต่อพระพุทธศาสนาและประชาชนชาวจีนอย่างมหาศาล ทั้งทำให้รัฐบาลจีนรู้จักและเข้าใจพระพุทธศาสนาได้ดียิ่งขึ้น เพราะทั้งข่าวและพระโอวาทของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับการเผยแพร่ไปสู่ประชาชนทั่วประเทศ

พระวิสัยทรรศน์

๒ ประการสำคัญเกี่ยวกับงานพระธรรมทูตที่เฉียบคมตั้งแต่ทรงเริ่มงานพระธรรมทูต

ประการแรก

ทรงเห็นว่าการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศนั้น ควรพัฒนาให้เป็นการศึกษาระดับปริญญาโท พร้อมทั้งได้ทรงดำเนินการให้ร่างหลักสูตรปริญญาโทสาขาพระธรรมทูต เสนอให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้ง ๒ แห่งดำเนินการต่อไป แต่เนื่องจากความไม่พร้อมของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในขณะนั้น หลักสูตรปริญญาโทสาขาพระธรรมทูต จึงยังไม่เกิดขณะนั้น

> พระวิสัยทรรศน์ในประเด็นนี้ แสดงให้เห็นถึงแนวพระดำริของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในงานพระธรรมทูตว่า พระธรรมทูตนั้นควรจะต้องมีพื้นฐานทางวิชาการระดับปริญญาโทเป็นอย่างน้อย จึงจะทำงานพระธรรมทูตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ประการที่สอง

เนื่องจากทรงมีประสบการณ์ในเรื่องการพระศาสนาและการศึกษาจากการเสด็จไปสังเกตการณ์ในประเทศต่าง ๆ ทุกทวีป จึงทรงมีพระวิสัยทรรศน์ในงานพระธรรมทูตซึ่งส่วนมากเน้นงานพระธรรมทูตในประเทศตะวันตกว่า "เราจะเป็นครูเขาได้ ก็ในทางปฏิบัติเท่านั้น" เพราะทรงพบว่าในทางทฤษฎีนั้น ชาวตะวันตกได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามามาก และอาจจะมากกว่าพวกเราชาวเอเชียด้วยซ้ำ ดังจะเห็นได้ว่าตำรับตำราทางพระพุทธศาสนาที่ใช้กันอยู่ในวงวิชาการทั่วโลกนั้น ล้วนเป็นผลงานของชาวตะวันตกเกือบจะทั้งนั้น แต่สิ่งที่ชาวตะวันตกยังขาดและยังไม่เคยทำก็คือ พระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติ ซึ่งในทางตะวันออก มีครูอาจารย์ในทางปฏิบัติอยู่เป็นอันมากทั้งในฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน

> พระวิสัยทรรศน์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในด้านนี้ ได้ปรากฏให้เราเห็นเป็นรูปธรรมขึ้นเรื่อย ๆ ในสภาพการณ์ของพระพุทธศาสนาในโลกตะวันตกปัจจุบัน

ทรง “ปริยัติ”
และไม่ทิ้ง “ปฏิบัติ”
มิใช่เพียงทางใด
เพียงลำพัง

พระพุทธศาสนา จีด
ก็เพราะไม่ได้ลองปฏิบัติ
ธรรมปฏิบัติเท่านั้นที่จะทำให้
ประสบรสของพระพุทธศาสนา

บริหารกาย
เดินบิณฑบาต เดินจงกรม
และเดินตรวจวัด

บริหารตน
“ไม่” ไขว่คว้าแสวงหา
แต่“ไม่”ปฏิเสธเมื่อหน้าที่มาถึง

ปฏิบัติตนเสมือนนักเรียน
ผู้มุ่งแสวงหาความรู้ใส่ตน
จากครูทุกคนที่รอบรู้เชี่ยวชาญ

พระต้องจน
“พระไม่ควรอยู่อย่างหรูหราฟุ่มเฟือย
แต่ควรอยู่แบบสมถะ เรียบง่าย และประหยัด”

สำรวม เรียบ ง่าย
สมกับราชทินนาม
“ญาณสังวร”

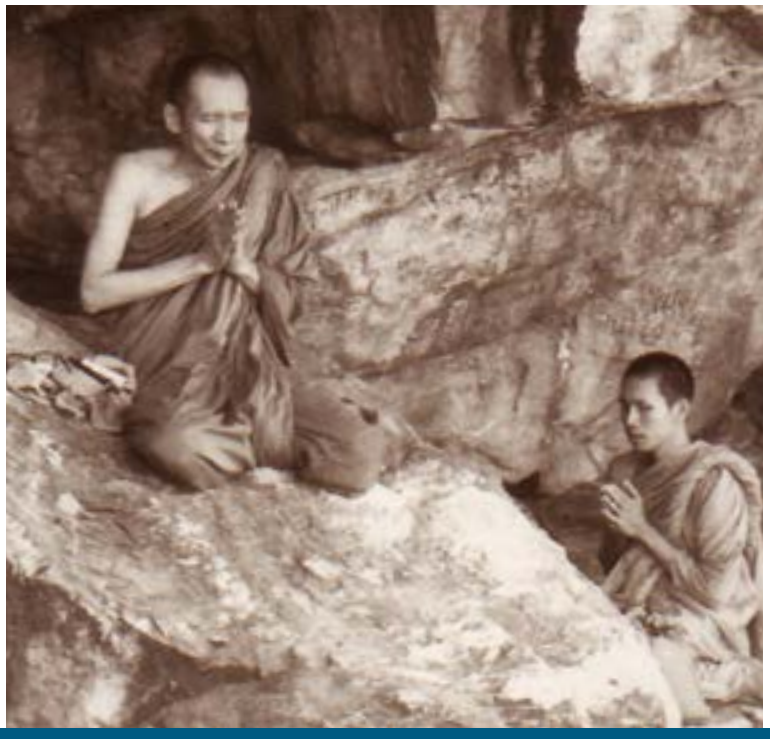

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า การศึกษาที่แท้ทางพระพุทธศาสนานั้นประกอบด้วยสาระสำคัญสองส่วน คือ “ปริยัติ” และ “ปฏิบัติ” ความรู้แต่เพียงฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเพียงลำพังมิใช่หนทางที่ท่านผู้ใหญ่แต่ก่อนเคยปฏิบัติกันมา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯแม้จะทรงสำเร็จภูมิเปรียญธรรม ๙ ประโยค อันเป็นชั้นสูงสุดของหลักสูตรการศึกษาด้านปริยัติของคณะสงฆ์แล้วก็ตาม แต่กระนั้นก็ยังทรงใฝ่แสวงหาความรู้ทางพระพุทธศาสนาและความรู้ด้านอื่น ๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ทางพระพุทธศาสนาหรือความรู้ทางธรรมนั้น ไม่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นผู้รู้แล้ว หากแต่ทรงถือว่าทรงเป็นผู้กำลังศึกษา มักทรงกล่าวในเวลาทรงสอนธรรมแก่คนทั้งหลายด้วยความถ่อมพระองค์ว่า ***“แนะนำในฐานะผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติธรรมด้วยกัน”***

พร้อมกันนั้นก็ทรงเอาพระหทัยใส่ในการปฏิบัติควบคู่กันไปด้วย กล่าวคือ ทรงปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเป็นประจำอย่างต่อเนื่อง โดยทรงเริ่มต้นจากรับสั่งของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระอุปัชฌาย์ของพระองค์เองที่รับสั่งชี้แนะพระองค์ว่า *“อย่าบ้าเรียนมากนัก ทำกรรมฐานเสียบ้าง”* ดังที่เคยเล่ามาแล้วข้างต้น ด้วยเหตุนี้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงถือว่าสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นคืออาจารย์กรรมฐานพระองค์แรกของพระองค์ตั้งแต่นั้นมา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงฝึกฝนทางสมาธิกรรมฐานอย่างต่อเนื่อง โดยการฝึกฝนด้วยพระองค์เองบ้างและทรงศึกษาเรียนรู้จากพระอาจารย์กรรมฐานที่มีชื่อเสียงบ้าง

โดยเหตุที่ทรงมีที่ประทับประจำอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นที่ประทับในพระนคร ถ้าเรียกอย่างโบราณก็ต้องกล่าวว่าเป็นพระอารามฝ่ายคามวาสี คือเป็นวัดที่อยู่ในละแวกบ้าน แต่วัตรปฏิบัติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ กลับทรงถือแบบอย่างของพระภิกษุสงฆ์ที่ประจำอยู่ในพระอารามฝ่ายอรัญวาสี คือวัดที่อยู่ในท่ามกลางป่าเขา กล่าวคือตอนกลางวันก็ทรงศึกษาธรรม ทรงปฏิบัติกิจวัตรต่าง ๆ ที่มีมากมายมหาศาล ครั้นตกเวลากลางคืนก็ทรงไหว้พระสวดมนต์ประจำวัน แล้วทำสมาธิกรรมฐานอย่างน้อยหนึ่งชั่วโมง แล้วจึงบรรทม ทรงบรรทมตื่นเวลา ๓ นาฬิกา ตามธรรมเนียมอย่างพระวัดป่าทั่วไป หลังจากทำกิจส่วนพระองค์เรียบร้อยแล้ว ทรงทำวัตรสวดมนต์ประจำวัน และทรงสวดพระสูตรต่าง ๆ บ้าง ทรงทบทวนพระปาติโมกข์เป็นตอน ๆ บ้าง จากนั้นก็ทรงทำสมาธิกรรมฐานจนรุ่งอรุณจึงเสด็จออกบิณฑบาต

เรื่องบิณฑบาตนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงถือว่าเป็นกิจวัตรสำคัญของความเป็นพระ แม้เมื่อทรงเป็นสมเด็จพระราชาคณะแล้วเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยังเสด็จออกบิณฑบาต ยกเว้นวันที่ทรงมีศาสนกิจอื่น ทรงปฏิบัติพระองค์ตามที่พระบรมศาสดาได้ทรงบัญญัติว่ากรณียกิจ ๔ หรือนิสสัย ๔ ที่พระภิกษุในพระพุทธศาสนาพึงปฏิบัติในชีวิตของการเป็นพระหรือในการบวช ได้แก่ บิณฑบาต ถือผ้าบังสุกุล อยู่โคนไม้ และฉันยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงถือว่าการบิณฑบาตเป็นการปฏิบัติกิจของสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ และทรงถือว่าเป็นการออกกำลังกายไปพร้อมกันด้วย ดังนั้น แม้จะทรงอยู่ในฐานะเป็นพระเถระผู้ใหญ่ซึ่งมีญาติโยมจำนวนมากต่างจัดหาภัตตาหารมาถวายสำหรับฉันทั้งมื้อเช้าและมื้อเพลอยู่แล้ว และดูจะมีมากจนเกินพอเสียด้วยซ้ำไป แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยังเสด็จออกบิณฑบาตเป็นกิจวัตร วันใดที่เสด็จกลับจากบิณฑบาตเข้าสู่บริเวณวัดแล้ว ทรงพบสามเณรที่กำลังออกบิณฑบาต จะทรงเอาของที่ทรงรับบิณฑบาตมาได้นั้นใส่บาตรแก่สามเณร ทรงอธิบายว่า ***"เป็นห่วงเณร เพราะเณรโดยมากบิณฑบาตไม่ค่อยได้"***

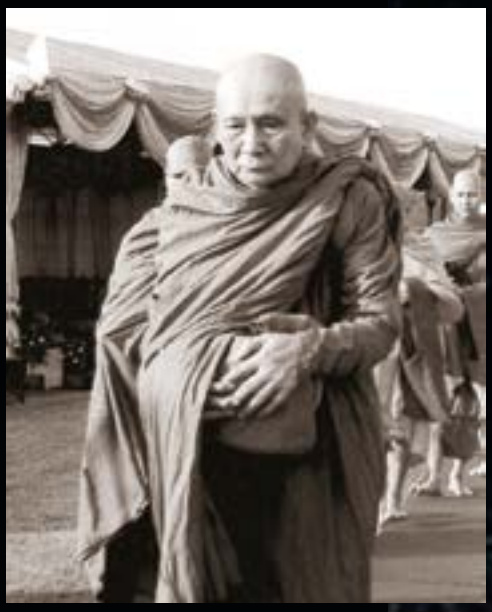

เมื่อกลับจากบิณฑบาตถึงที่ประทับแล้ว กิจวัตรของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อีกเรื่องหนึ่งที่ทรงปฏิบัติเป็นประจำ คือการใส่บาตรพระพุทธชินสีห์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำพระอาราม ทุกเช้าก่อนเสด็จออกบิณฑบาตจะโปรดให้ศิษย์ไปเชิญบาตรพระพุทธชินสีห์ซึ่งเป็นบาตรศิลาขนาดย่อมมาจากพระอุโบสถมารอไว้ที่ที่ประทับ ก่อนที่จะเสวยจะทรงตักอาหารที่ทรงบิณฑบาตมาได้ หรือมีผู้จัดถวายใส่บาตรพระพุทธชินสีห์เสียก่อน เรียบร้อยแล้วก็จะโปรดให้ศิษย์เชิญบาตรพระพุทธชินสีห์ไปตั้งถวายพระพุทธชินสีห์ในพระอุโบสถ จากนั้นจึงเสวยพระกระยาหารของพระองค์เอง โดยเสวยในบาตรตามแบบธรรมเนียมของพระป่า

อีกเรื่องหนึ่งที่เนื่องอยู่ในเรื่องการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ได้แก่ **การเดินจงกรม** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเดินจงกรมเป็นประจำทุกวัน โดยมากมักเป็นเวลากลางคืนก่อนที่จะสรงน้ำ จะทรงเดินจงกรมไปมาบริเวณลานหน้าตำหนักที่ประทับซึ่งมีความยาวประมาณ ๒๐ เมตร เป็นเวลาราวครึ่งชั่วโมง แล้วจึงสรงน้ำ ขึ้นตำหนักทรงงานราว ๒๓ นาฬิกา จะทรงไหว้พระสวดมนต์เจริญสมาธิภาวนาแล้วเข้าที่บรรทมดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ดูเหมือนว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะทรงถือว่าการเดินจงกรมนี้เป็นการออกพระกำลังกายประจำวันอีกช่วงหนึ่ง เพิ่มเติมจากการเดินบิณฑบาตในตอนเช้า มีบางคราวที่ระหว่างเดินจงกรมนี่เอง ทรงมีเรื่องที่จะปรึกษาพูดคุยกันกับผู้เกี่ยวข้อง ก็จะโปรดให้ท่านผู้นั้นมาพบ โดยทรงหยุดการเดินจงกรมชั่วขณะ เมื่อจบการสนทนาแล้วก็จะทรงเดินจงกรมต่อ จนได้เวลาตามที่ทรงกำหนดไว้ในพระทัย จึงเสด็จเข้าห้องสรง

การเดินจงกรม
คือการเดินไปมาเพื่อให้จิตเป็นสมาธิ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงอานิสงส์ของการเดินจงกรมไว้ ๕ ประการ คือ
- ทำให้อดทนต่อการเดินทางไกล ๑
- อดทนต่อความเพียร ๑
- มีอาพาธน้อย ๑
- อาหารที่กินดื่มเคี้ยวลิ้มรสแล้วย่อมย่อยไปด้วยดี ๑ และ
- สมาธิที่เกิดจากการจงกรมตั้งอยู่ได้นาน ๑

แม้ในเวลาที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จไปประทับเจริญสมาธิภาวนาในวัดป่าตามต่างจังหวัดก็จะทรงปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน คือการบิณฑบาตและการเดินออกพระกำลังโดยไม่งดเว้น เช่นเมื่อเสด็จไปประทับ ณ สำนักสงฆ์ดอยปุย จังหวัดเชียงใหม่ ก็โปรดที่จะเดินออกพระกำลังไปตามป่าเขาในละแวกสำนักสงฆ์นั่นเอง หรือมิเช่นนั้นก็เสด็จไปตามหมู่บ้านชาวเขาชาวดอย เพื่อทรงเยี่ยมเยียนชาวบ้านและเป็นการออกพระกำลังไปในตัว บางคราวเมื่อเสด็จไปประทับ

ณ วัดเขาเต่า อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในตอนเย็น ๆ ก็โปรดที่จะเดินไปตามชายหาดที่ไม่มีผู้คนละเล้าละลุมเป็นระยะทางไกล ๆ คราวใดที่เสด็จไปประทับ ณ วัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี ก็โปรดที่จะทรงออกพระกำลังบริเวณวัด แม้เมื่อคราวเสด็จเยือนประเทศเนปาล เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ ก็เสด็จโดยพระบาทไปตามคันนาในท้องทุ่งเป็นระยะทางไกล ๆ เพื่อไปทอดพระเนตรเสาศิลาของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเป็นร่องรอยหลักฐานสำคัญของความเจริญแห่งพระพุทธศาสนาในอดีต

การเดินของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น ไม่ว่าจะเป็นการเดินจงกรมภายในวัด หรือการเดินออกพระกำลังในพื้นที่ต่าง ๆ มักทรงเดินอย่างเร็ว จนผู้ติดตามต่างรู้สึกว่าเดินตามพระองค์ไม่ค่อยทัน แต่ก็ไม่เห็นว่าพระองค์จะแสดงพระอาการเหน็ดเหนื่อยแต่อย่างใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะอานิสงส์แห่งการเดินจงกรมตามที่เล่ามาข้างต้นก็เป็นได้

นอกจากการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานด้วยพระองค์เองแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงแสวงหาโอกาสที่จะเสด็จไปเจริญสมาธิภาวนาตามป่าเขาใกล้ ๆ เริ่มต้นจากจังหวัดที่อยู่ไม่ไกลนัก เช่น ลพบุรี หรือสระบุรี ต่อมาเมื่อมีโอกาสอำนวยก็เสด็จไปพำนักเจริญสมาธิภาวนาตามสำนักวัดป่าในภาคอีสาน ซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีชื่อเสียงมาช้านานแล้วว่ามี “พระป่า” ที่ทรงภูมิธรรมชั้นสูงสืบเนื่องกันมาไม่เคยขาดสาย วัดที่เคยเสด็จไปประทับก็เช่น วัดป่าบ้านตาดของพระธรรมวิสุทธิมงคล หรือหลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน วัดถ้ำกลองเพลของหลวงปู่ขาว อนาลโย วัดหินหมากเป้งของพระราชนิโรธรังษี หรือหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี วัดดอยธรรมเจดีย์ของพระอาจารย์แบน ธนกาโร และวัดภูทอกของพระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ เป็นต้น

เมื่อเสด็จไปพำนัก ณ สำนักวัดใด ก็จะทรงศึกษาเรียนรู้เรื่องสมาธิภาวนา หรือการปฏิบัติกรรมฐานกับพระอาจารย์ในสำนักนั้น ๆ อย่างเอาจริงเอาจัง ทรงปฏิบัติพระองค์เสมือนเป็นนักเรียนผู้มุ่งแสวงหาความรู้ใส่ตนจากครูทุกคนที่รอบรู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ และการสำเหนียกศึกษาเรื่องธรรมปฏิบัติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นี้ มิได้ทรงจำกัดเฉพาะครูบาอาจารย์ที่เป็นพระสงฆ์เท่านั้น แม้ผู้รู้ทางธรรมปฏิบัติที่เป็นคฤหัสถ์ก็ทรงสนพระทัยและเสวนาธรรมด้วย เช่น แม่ชีแก้ว เสียงล้ำ ณ สำนักวัดป่าบ้านตาด เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็เคยสนทนาธรรมด้วยหลายครั้ง เมื่อเสด็จไปพำนัก ณ วัดนั้น

ทรงปฏิบัติพระองค์เสมือนเป็นนักเรียน ผู้มุ่งแสวงหาความรู้ใส่ตน จากครูทุกคน ที่รอบรู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ

หลวงปู่ผาง จิตฺตคุตฺโต
ณ วัดอุดมคงคาคีรีเขต จ. ขอนแก่น

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร ณ วัดถ้ำขาม
จ. สกลนคร

พระอุดมสังวรวิสุทธิเถร (พระอาจารย์วัน อุตฺตโม)
ณ ลานพระเจดีย์พระธาตุจอมกิตติ จ. เชียงราย

โอกาสใดก็ตามที่พระสงฆ์ผู้เป็นครูบาอาจารย์ฝ่ายกรรมฐานเดินทางเข้ามาในพระนคร และมาพำนัก ณ วัดบวรเวศวิหาร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะโปรดให้จัดถวายความสะดวกแก่ท่านเหล่านั้นด้วยความปีติ พร้อมทั้งถือโอกาสอาราธนาท่านเหล่านั้นให้แสดงธรรมในแนวของการปฏิบัติกรรมฐานแก่อุบาสกอุบาสิกาด้วยเมื่อโอกาสอำนวย นอกจากนั้นก็จะโปรดให้ศิษย์จัดบริขารต่าง ๆ ถวายท่านเหล่านั้นด้วยความกระตือรือร้น โดยรับสั่งว่า ***“โอกาสดี! ได้ทำบุญกับพระปฏิบัติ”***

พระอาจารย์ฝ่ายกรรมฐานที่ได้มาพำนักที่วัดบวรนิเวศวิหารบ่อยกว่าท่านอื่น ๆ คือ พระธรรมวิสุทธิมงคล หรือหลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน ทุกครั้งที่ท่านเข้ามา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ โปรดให้จัดตำหนักคอยท่า ปราโมช ถวายเป็นที่พักด้วย เป็นโอกาสให้ได้ทรงเสวนาธรรมด้านการปฏิบัติกรรมฐานกับหลวงตามหาบัวอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่องเป็นเวลายาวนาน ในขณะเดียวกัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เองก็ได้เสด็จไปประทับเจริญภาวนาที่วัดป่าบ้านตาดหลายครั้งด้วย มีอยู่คราวหนึ่งได้ทรงปรารภถึงหลวงตามหาบัวกับผู้ที่เป็นศิษย์ใกล้ชิดพระองค์ว่า ***“ท่านอาจารย์มหาบัวนี่ท่านมีอะไรอยู่นะ เวลาสนทนาธรรมกันอยู่ พอนึกว่าวันนี้ท่านจะดึกแล้ว ท่านจะลุกขึ้นกราบลาไปพักทันที สังเกตมาหลายครั้งแล้ว”***

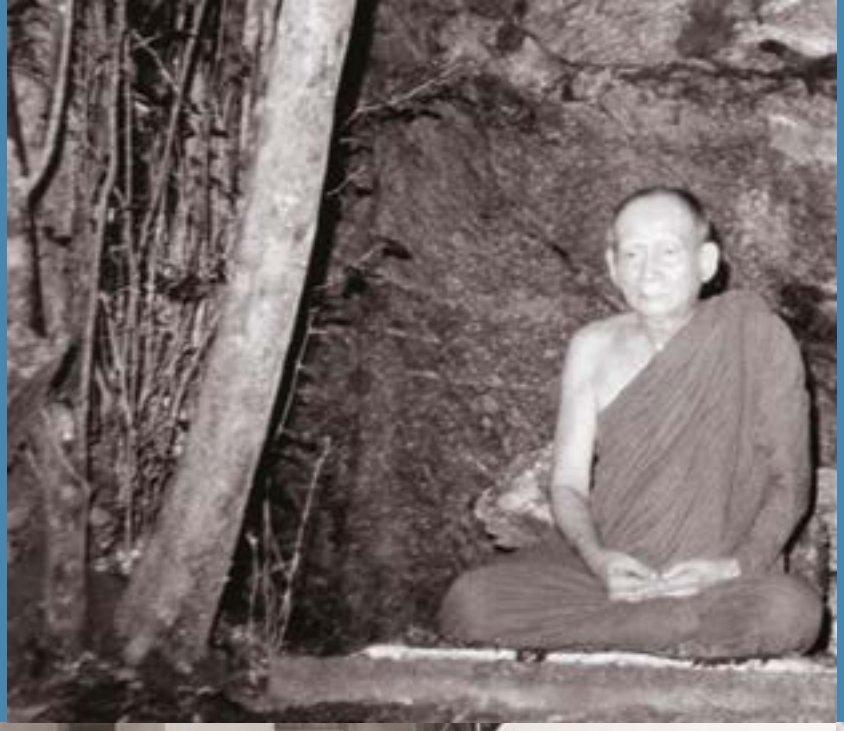

ด้วยเหตุที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ
ทรงใฝ่พระทัยเป็นอย่างยิ่งใน
เรื่องการปฏิบัติตามพระธรรม
คำสอนของพระบรมศาสดา
เราจึงสังเกตเห็นได้ว่า
พระองค์ทรงมีพระจริยวัตร
และพระอิริยาบถสงบสำรวม
เรียบ ง่าย สมกับราชทินนาม
“ญาณสังวร”
ที่ได้รับพระราชทานเป็นอย่างยิ่ง

พระราชนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฏ์ (หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี)
ณ วัดหินหมากเป้ง จ. หนองคาย

ทรงปฏิบัติพระกรรมฐานกับ หลวงปู่ขาว อนาลโย
ณ วัดถ้ำกลองเพล จ. หนองบัวลำภู

หลวงปู่สาม อกิญจโน แห่งวัดป่าไตรวิเวก
ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่ฝั้น อาจาโร
ณ วัดป่าอุดมสมพร จ. สกลนคร

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอธิบายว่า

“ธรรมปฏิบัติเท่านั้นที่จะทำให้ประสบรสของพระพุทธศาสนา ผู้ที่รู้สึกจืดชืดในพระพุทธศาสนา เกิดความเบื่อหน่ายในพระพุทธศาสนา สงสัยในพระพุทธศาสนา ก็เพราะไม่ได้ลองปฏิบัติเช่นในสติปัฏฐาน แต่ถ้าได้พิจารณาให้เข้าใจและลองปฏิบัติดู จนได้รับรสในการปฏิบัติบ้างแล้วก็จะเห็นค่าของพระพุทธศาสนายิ่งนัก”

ด้วยเหตุที่ทรงเห็นคุณเห็นประโยชน์ของธรรมปฏิบัติเช่นนี้ จึงทรงพระเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่การฝึกฝนอบรมจิตที่ทรงปฏิบัติได้ผลสำเร็จแล้วให้แก่ผู้อื่นด้วย โดยทรงแนะนำสั่งสอนการฝึกปฏิบัติอบรมจิตตามวิธีที่ทรงศึกษาปฏิบัติ แก่พระภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไปทุกโอกาสที่ทรงกระทำได้ ทรงพระอุตสาหะเรียบเรียงหนังสือเกี่ยวกับการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานหลายเรื่องสำหรับคนหลายระดับ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ชาวพุทธทั้งหลายได้รับรสหรือได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงนั่นเอง

คำอธิบาย ทิ้งไป กำหนดไว้แต่ “ธรรม” เท่านั้น

เคยมีผู้ให้ข้อสังเกตว่าถ้าเราสอดส่องดูอัธยาศัยของเด็กเล็กดูสักคนหนึ่ง ว่าในวัยเด็กเธอหรือเขาผู้นั้นชอบเล่นชอบทำอะไรเป็นพิเศษ เรามักจะพบว่าเมื่อเด็กคนนั้นเติบโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้น สิ่งที่เล่นหรือเคยทำนั้นเองมักจะพัฒนาเป็นอัธยาศัยประจำตัวของคนผู้นั้น และอาจจะส่องให้เห็น “แวว” ความเป็นไปในชีวิตข้างหน้าได้พอสมควร

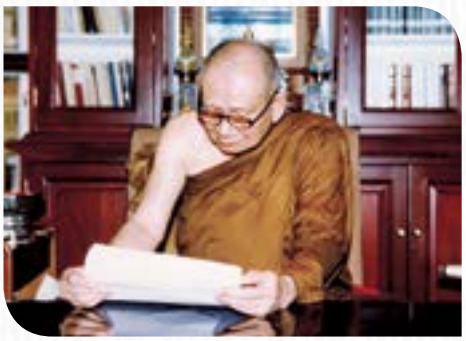

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็เป็นผู้หนึ่งที่เราอาจกล่าวได้ว่าทรงเป็นตัวอย่างที่สอดคล้องตามข้อสังเกตข้างต้นเป็นอย่างยิ่ง เพราะแต่ไหนแต่ไรมา ตั้งแต่ครั้งทรงเป็นนักเรียนชั้นประถม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงชอบที่จะบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ไว้ในสมุด โดยทรงเอาสมุดแบบฝึกหัดมาพับเป็นสมุดเล่มเล็ก ๆ แล้วทรงบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ เพื่อช่วยความจำหรือทรงเก็บไว้เป็นที่ระลึก สมุดบันทึกดังกล่าวบางเล่มยังหลงเหลือมาให้เราเห็นได้ทุกวันนี้ ตัวอย่างเช่น สมุดบันทึกที่ทรงจดเรื่องพิธีถือน้ำพิพัฒน์ที่ได้เล่ามาแล้วข้างต้น

ยิ่งทรงเจริญวัยขึ้น พระอุปนิสัยที่ทรงชอบจดบันทึกก็ยิ่งชัดเจนมากขึ้น และดำเนินมาตลอดพระชนมชีพของพระองค์ เรื่องราวต่าง ๆ ที่ทรงจดบันทึกไว้จึงมีจำนวนมาก เช่น ทรงบันทึกเทศนาของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ที่ทรงแสดงในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร โดยทรงใช้วิธีทรงจำเนื้อความจากที่ทรงสดับพระธรรมเทศนากัณฑ์นั้น ๆ แล้วมาจดบันทึกในภายหลังไม่ช้านานนัก ด้วยวิธีนี้ จึงทรงบันทึกเนื้อหาสาระของพระธรรมเทศนาแต่ละกัณฑ์ได้พอสังเขปต่อเนื่องกันนานถึงสามปี

ในเวลาเสด็จไปในที่ต่าง ๆ ไม่ว่าภายในหรือต่างประเทศ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะทรงบันทึกเรื่องราวไว้โดยย่อบ้าง โดยพิศดารบ้าง ทรงเริ่มทำเช่นนี้ ตั้งแต่ทรงเดินทางไปร่วมสมโภชพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุ ณ กรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นต้นมา บางคราวในโอกาสที่เสด็จเยือนต่างประเทศ จะทรงมีสมุดบันทึกประจำวันส่วนพระองค์ ทรงจดเหตุการณ์เป็นภาษาอังกฤษด้วย

นอกจากทรงบันทึกเรื่องการเดินทางแล้ว แม้ในเรื่องทั่วไป ก็ทรงมีสมุดบันทึกส่วนพระองค์เพื่อจดเรื่องราวและเหตุการณ์ที่น่ารู้น่าสนใจต่าง ๆ เช่น คำบอกเล่าของบุคคลบ้าง จากหนังสือพิมพ์รายวันบ้าง จากแหล่งอื่น ๆ บ้าง และที่สำคัญที่สุดคือ จากประสบการณ์ของพระองค์เองบ้างเป็นจำนวนมาก

พระอุปนิสัยที่ทรงชอบจดบันทึกนี้เอง แสดงให้เห็นว่าทรงมีพระอุปนิสัยด้านการประพันธ์มาตั้งแต่สมัยยังทรงพระเยาว์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเริ่มนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ มาตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเปรียญ งานพระนิพนธ์มีหลากหลายรูปแบบ ถ้าแบ่งตามลักษณะเรื่องราวหรือเนื้อหาก็อาจแบ่งได้ดังนี้

การแบ่งงานพระนิพนธ์ตามลักษณะของเรื่องราว

๑ พระธรรมเทศนา

ทั้งในงานพระราชพิธี รัฐพิธี งานทั่วไป และพระธรรมเทศนาประจำวันธรรมสวนะในพระอุโบสถ มีจำนวนไม่น้อยกว่า ๒๐๐ กัณฑ์

๒ ธรรมบรรยาย

ส่วนใหญ่เป็นคำสอนพระนวกภิกษุหรือพระใหม่ ในช่วงพรรษกาลของแต่ละปี นับแต่ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นมา เรื่องที่ทรงนำมาบรรยายสอนพระใหม่มีหลายลักษณะ บางปีทรงนำหมวดธรรมะต่าง ๆ มาบรรยาย บางปีทรงนำพระสูตรต่าง ๆ มาบรรยาย บางปีทรงเลือกหมวดธรรมะเรื่องใดเรื่องหนึ่งมาบรรยายโดยละเอียด เช่น **โสฬสปัญหา, โพธิปักขิยธรรม, สัมมาทิฏฐิ** เป็นต้น เพราะฉะนั้น พระนิพนธ์ประเภทนี้จึงมีจำนวนมาก

๓ คำสอนกรรมฐาน

คือ ธรรมบรรยายอบรมกรรมฐาน ที่ทรงบรรยายแก่พระภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไป ประจำวันพระและวันหลังวันพระตลอดทั้งปี ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเริ่มอบรมหรือเริ่มสอนมาตั้งแต่ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ การอบรมกรรมฐานดังกล่าวนี้ ทรงดำเนินตามแนวของมหาสติปัฏฐานสูตรเป็นหลัก และทรงนำหลักธรรมอื่น ๆ มาอธิบายประกอบบ้าง ฉะนั้น การบรรยายจึงมักต่อเนื่องกันเป็นเวลานาน เมื่อจบเรื่องแล้วบางทีก็ทรงเริ่มต้นใหม่อีก เพราะผู้ฟังมักหมุนเวียนกันมาไม่ใช่คนกลุ่มเดิม พระนิพนธ์ประเภทนี้ได้มีการพิมพ์เผยแพร่ค่อนข้างแพร่หลายแล้ว เช่น **แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน, บันทึกกรรมฐาน, อนุสสติและสติปัฏฐาน, แนวปฏิบัติทางจิต, ธรรมบรรยายในการปฏิบัติอบรมจิต, ธรรมกถาในการอบรมกรรมฐาน** และ **คู่มือกรรมฐาน** เป็นต้น

๔ หลักพระพุทธศาสนา

เป็นพระนิพนธ์ประเภทแสดงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงขั้นสูง บางเรื่องทรงนิพนธ์เป็นพระธรรมเทศนา หรือเป็นธรรมบรรยายในการสอนพระใหม่ แล้วทรงดัดแปลงเป็นความเรียงที่สละสลวยในภายหลังเพื่อให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น พระนิพนธ์ประเภทนี้ เช่น **หลักพระพุทธศาสนา, คำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา, ลักษณะพระพุทธศาสนา, ความเข้าใจเรื่องพระพุทธศาสนา, ความเข้าใจเรื่องปฏิจจสมุปบาท** และ **ความเข้าใจเรื่องนิพพาน** เป็นต้น

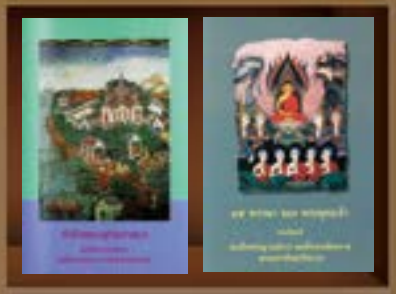

๕ ประวัติหรือตำนาน

ได้แก่ พระนิพนธ์เกี่ยวกับพุทธประวัติและประวัติเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งทรงนิพนธ์ไว้หลายเรื่อง คือ **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า** เป็นการเล่าเรื่องพุทธประวัติแนวใหม่ โดยนำเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องมาเล่าประกอบไว้ด้วย ทำให้ผู้อ่านได้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากว้างขวางออกไป ทั้งเรื่องในอดีตและในปัจจุบัน แต่เรื่องนี้ทรงนิพนธ์ได้ถึงเพียงพรรษาที่ ๑๒ ของสมเด็จพระบรมศาสดาเท่านั้นก็ทรงยุติเนื่องจากพระภารกิจอีกหลายด้านเพิ่มพูนขึ้น ส่วนที่เป็นตำนานหรือประวัติของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยก็เช่น **พุทธศาสนวงศ์** ซึ่งเป็นเรื่องที่ว่าด้วยความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและคณะธรรมยุต, **นำเที่ยววัดบวรนิเวศวิหาร, การปกครองคณะสงฆ์** และ **ประวัติการปกครองคณะสงฆ์โดยสังเขป** เป็นต้น

๖ ธรรมคดี

ได้แก่พระนิพนธ์ที่แสดงคำสอนของพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ เช่น เรื่องโลก เรื่องชีวิต เรื่องจิต เรื่องกรรม ตลอดไปถึงเรื่องสังคม การเมือง และการพัฒนา เป็นต้น พระนิพนธ์เหล่านี้บางเรื่องทรงนิพนธ์เป็นบทความเป็นตอน ๆ ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารแล้วรวมพิมพ์เป็นเล่มในภายหลัง บางเรื่องทรงนิพนธ์เป็นตอนสำหรับออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียง บางเรื่องประมวลจากที่ทรงนิพนธ์ไว้ในที่ต่าง ๆ มารวมเป็นเรื่องเดียวกัน พระนิพนธ์ประเภทนี้จึงมีจำนวนมาก เช่นเรื่อง **พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ** ทรงนิพนธ์ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารศรีสัปดาห์ (เป็นนิตยสารมีชื่อเสียงในยุคเมื่อหลายสิบปีก่อน และทรงรู้จักคุ้นเคยกับบรรณาธิการ) ต่อเนื่องกันเป็นเวลาถึง ๑๑ ปี พระนิพนธ์เรื่องนี้เป็นการแสดงพระพุทธคุณโดยนำเอาเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทั้งเรื่องของบุคคล เหตุการณ์ และสถานที่มาเป็นตัวอย่างสะท้อนให้เห็นถึงพระพุทธคุณในด้านต่าง ๆ นับว่าเป็นการอธิบายพระพุทธคุณหรืออธิบายเรื่องพระพุทธศาสนาแนวใหม่ หรือแนวประยุกต์

เรื่อง **การบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่** ทรงนิพนธ์เป็นบทความออกรายการวิทยุทางสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต ประจำทุกเช้าวันอาทิตย์ ต่อเนื่องมาเป็นเวลา ๗ ปี ตามคำอาราธนาของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี แล้วจึงรวมพิมพ์เป็นเล่มเผยแพร่ในภายหลัง พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงมุ่งแนะนำประชาชนทั่วไปให้รู้จักฝึกอบรมจิตใจของตนเองอย่างง่าย ๆ เพื่อให้สามารถควบคุมจิตใจของตนเองได้อย่างน้อยในระดับที่ทำให้การดำเนินชีวิตประจำวันมีความสงบราบรื่น จึงเรียกพระนิพนธ์ชุดนี้ว่า **การบริหารทางจิต** ซึ่งควรจะทำควบคู่ไปกับการบริหารทางกายที่ทุกคนรู้จักคุ้นเคยอยู่แล้ว เพื่อความสมบูรณ์ของชีวิตนั่นเอง

นอกจากนี้ก็มีพระนิพนธ์เรื่อง **พระพุทธศาสนากับสังคมไทย, ราชธรรมกับการพัฒนาสังคม, ทศพิธราชธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ทศบารมี ทศพิธราชธรรม** เป็นต้น พระนิพนธ์เหล่านี้ทรงแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวโยงระหว่างพระพุทธศาสนากับความเป็นไปของบ้านเมือง ตลอดถึงประโยชน์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมและประเทศชาติ

โลกและชีวิตในพุทธธรรม, ความเข้าใจเรื่องชีวิต, ความเข้าใจเรื่องจิต, ความเข้าใจเรื่องกรรม, ความสุขหาได้ไม่ยาก และ **ชีวิตนี้น้อยนัก** เป็นต้น พระนิพนธ์เหล่านี้ทรงแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาสอนให้คนเข้าใจเรื่องโลกและความเป็นไปของชีวิตอย่างไร ทำตนอย่างไรจึงจะทำให้ชีวิตมีความสุข

นอกจากนี้ ก็ยังมีพระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ อีกจำนวนมากที่ทรงอธิบายถึงแนวทางในการดำเนินชีวิตตามแนวของพระพุทธศาสนา พระนิพนธ์เหล่านี้ล้วนเป็นการอธิบายพระพุทธศาสนาแบบประยุกต์ คือประยุกต์หลักธรรมให้พอเหมาะพอสมกับชีวิตและสังคมยุคปัจจุบัน และประยุกต์ศาสตร์สมัยใหม่ให้ผสมกลมกลืนกับพระพุทธศาสนา เพื่อให้รู้จักนำพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างพอเหมาะพอดี

๗ ธรรมนิยาย

ได้แก่พระนิพนธ์ที่ทรงแสดงหรืออธิบายคำสอนของพระพุทธศาสนาในรูปแบบ นวนิยาย หรือที่สำนวนทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อธิบายแบบบุคคลาธิษฐาน พระนิพนธ์ลักษณะนี้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงนิพนธ์ไว้หลายเรื่อง บางเรื่องทรงนิพนธ์ไว้แต่ครั้งยังเป็นพระเปรียญ และบางเรื่องทรงนิพนธ์เมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร บางเรื่องทรงนำเค้าเรื่องมาจากชาดก บางเรื่องก็ทรงดำริขึ้นเอง ธรรมนิยายเรื่องสำคัญที่ทรงนิพนธ์ขึ้นจากแนวพระดำริของพระองค์เอง และเป็นที่ได้รับยกย่องแพร่หลายมากก็คือเรื่อง **จิตตนคร** ซึ่งเป็นธรรมนิยายขนาดยาวที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงนำเรื่องของธรรมะและกิเลสที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้มาแปลงให้เห็นเป็นรูปธรรม คือให้เห็นเป็นตัวบุคคล และแสดงกิริยาอาการหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ต่อกันเช่นกับบุคคลกระทำต่อกัน ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่า ในจิตใจของแต่ละคนต่างมีธรรมะและกิเลสต่อสู้กันไปตามความคิดและการคิดของแต่ละคน เสมือนกับมีคนดีคนชั่วต่อสู้กันอยู่ในเมือง ๆ หนึ่ง เพื่อให้ได้เมืองนั้นไว้ในอำนาจของตน เมื่อคนดีครองเมือง บ้านเมืองและประชาชนก็อยู่เป็นสุข เมื่อคนชั่วครองเมือง บ้านเมืองและประชาชนก็อยู่เป็นทุกข์ เช่นเดียวกับจิตใจของคนเรา เมื่อธรรมะมีอำนาจครองจิตใจ ชีวิตก็สงบสุข เมื่อกิเลสหรืออธรรมมีอำนาจครองจิตใจ ชีวิตก็เดือดร้อนเป็นทุกข์ ฉะนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงอธิบายให้เห็นลักษณะความหมาย และกิริยาอาการของธรรมะและอธรรมหรือกิเลสให้เข้าใจง่ายด้วยการแสดงให้เห็นเสมือนเป็นตัวบุคคล เพื่อที่ผู้อ่านจะได้เข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาง่ายขึ้น ทั้งอาจจะช่วยให้ชวนคิดชวนอ่านสำหรับผู้ที่ยังไม่ค่อยคุ้นเคยกับพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

๘ พระโอวาทและคติธรรม

ได้แก่พระโอวาทและคติธรรม ที่ทรงประทานในโอกาสต่าง ๆ เช่น พระโอวาทในการเสด็จเยี่ยมวัดและพุทธศาสนิกชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พระโอวาทในการเสด็จเยี่ยมวัดและพุทธศาสนิกชนภาคพายัพ เป็นต้น พระโอวาทเหล่านี้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงแสดงไปตามสภาพของประชาชนและบ้านเมืองในแต่ละแห่งที่เสด็จไปเยือน ไม่เพียงแต่ทรงประทานคำสอนทางพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนเท่านั้น แต่ยังทรงแสดงพระวิสัยทรรศน์เกี่ยวกับพระศาสนา การคณะสงฆ์และบ้านเมืองอย่างน่าสนใจยิ่ง บางคราวทรงนิพนธ์เป็นข้อความสั้น ๆ มีเนื้อความไม่กี่บรรทัด เรียกว่า “พระวรธรรมคติ” เพื่อประทานเป็นข้อคิดแก่สาธารณชนในโอกาสต่าง ๆ

๙ คำประพันธ์

ได้แก่พระนิพนธ์ที่ทรงนิพนธ์เป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเริ่มนิพนธ์บทนิพนธ์ลักษณะนี้มาตั้งแต่ทรงเป็นสามเณร และทรงนิพนธ์ในโอกาสต่าง ๆ เรื่อยมา พระนิพนธ์ลักษณะนี้จึงมีอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน พระนิพนธ์คำประพันธ์เรื่องยาวของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในหมวดนี้คือเรื่อง **คำกลอนนิราศสังขาร** ซึ่งทรงนิพนธ์แต่ครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์

๑๐ พระนิพนธ์ภาษาอังกฤษ

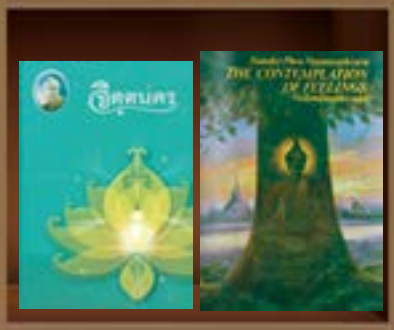

เนื่องจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงริเริ่มการสอนพระพุทธศาสนาแก่ชาวต่างประเทศขึ้น ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เรียกว่า Dhamma Class โดยทรงสอนด้วยพระองค์เองเป็นส่วนมากและมีพระภิกษุชาวต่างประเทศที่บวชอยู่วัดบวรนิเวศวิหารช่วยสอนบ้าง เป็นเหตุให้พระองค์ต้องทรงเตรียมคำสอนเป็นภาษาอังกฤษสำหรับสอนชาวต่างประเทศ การสอนส่วนใหญ่เน้นเรื่องการฝึกสมาธิกรรมฐาน ฉะนั้น พระนิพนธ์ภาษาอังกฤษของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงเป็นเรื่องการฝึกสมาธิกรรมฐานเป็นส่วนมาก เช่นเรื่อง**กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา ธรรมะภาคปฏิบัติ** เป็นต้น ต่อมาในภายหลังจึงได้มีการแปลพระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ ที่เป็นภาษาไทยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นภาษาอังกฤษเพิ่มเติมขึ้น เช่น เรื่อง**แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน หลักการทำสมาธิเบื้องต้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร ศีล** เป็นต้น

หากเราได้อ่านหรือศึกษาพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่มีจำนวนมากดังกล่าวมาแล้วข้างต้น เราย่อมประจักษ์ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ นอกจากจะทรงพระปรีชาฉลาดหลักแหลม ทรงสอดส่องรอบรู้ในพระธรรมคำสอนอย่างแจ่มแจ้งแล้ว ยังทรงสามารถยิ่งที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาเผยแผ่หรืออธิบายให้ผู้คนทั้งหลายได้ซึมทราบรับรู้ด้วย ทักษะอย่างหนึ่งที่ทรงใช้อยู่เสมอในงานพระนิพนธ์หลายชิ้น คือการอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ ที่ทรงอธิบายได้อย่างลึกซึ้ง ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจตามเรื่องที่ทรงอธิบายได้อย่างตรงไปตรงมา เช่น เมื่อทรงอธิบายเรื่อง **“ผลแห่งกรรม”** ทรงใช้คดีโลกมาอธิบายขยายคดีธรรมได้อย่างชัดเจนเห็นจริงว่า

“ลองนึกถึงภาพของรถบรรทุกขนาดใหญ่กำลังแล่นไล่ทับเราอยู่ ขณะเดียวกันก็มีรถบรรทุกแก้วแหวนเงินทองคันใหญ่ กำลังแล่นไล่ตามเพื่อจะยกแก้วแหวนเงินทองเหล่านั้นให้เราด้วย รถทั้งสองคันนั้นกำลังขับแซงกันอย่างรวดเร็ว ผลัดกันนำผลัดกันตาม นึกภาพนี้แล้วก็นึกถึงใจตนเองว่า ยังมีใจจะต้องการแก้วแหวนเงินทองหรือ ยังมีใจอยากได้อะไรอีกหรือ ในเมื่อรถล่าชีวิตเรากำลังขับตะบึงติดตามมาอย่างมุ่งมาดปรารถนาตัวเราเป็นเป้าหมาย”

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงนิพนธ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาไว้มาก นับจำนวนเป็นร้อยเรื่องดังกล่าวมาแล้ว แต่พระองค์มิได้แสดงพระองค์ว่าทรงเป็นปราชญ์หรือผู้รอบรู้ทางพระพุทธศาสนา ฉะนั้น ในการสั่งสอนธรรมะของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระองค์มักจะทรงกล่าวว่า ไม่ได้แสดงในฐานะเป็นครูบาอาจารย์หรือผู้รอบรู้ แต่ทรงแสดงในฐานะเป็นผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติธรรมด้วยกัน และทรงสรุปว่า ส่วนที่เป็นคำอธิบายนั้น เมื่อฟังแล้วก็ทิ้งไปเสีย คงกำหนดไว้แต่ธรรมะเท่านั้น นั่นคือทรงสอนมิให้ติดในตัวบุคคล หรือในตัวครูบาอาจารย์ แต่ทรงให้ยึดธรรมะเป็นหลักสำคัญในการพิจารณาและปฏิบัตินั่นเอง

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงย้ำเตือนอยู่เสมอว่า
พระมหากรุณาของพระบรมศาสดานั้น ไม่เคยขาดสาย ไม่เคยว่างเว้น
พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นความประเสริฐสถานเดียว
เป็นไปเพื่อความหมดจากกิเลสและกองทุกข์จริงแท้ ตราบใดที่ยังมีทุกข์
พระคุณของพระพุทธเจ้าก็ยังเป็นที่พึ่งได้ตลอดไป

เป็นเจ้าภาพซื้อเหล็ก อิฐ หิน ปูน
สร้างอุโบสถหลังใหม่
งานปิดทอง
วัดนี
อเชิญร่วมเป็นเจ้าภาพ
ยกช่อฟ้า
ขอเชิญร่วมตัดหวายลูกนิมิ
ปิดทอง ฉลองอุโบสถ
ขอให้ช่วยกัน
สร้างวัด
ในใจ
ละได้บุญมาก
สร้างพระ
ประจำตระกูล
ด้วยมือของคุณเอง
เชิญร่วมเป็นเจ้าภา
สมทบทุนสร้างวิหาร
ติดต่อทำบุญ
ได้ทุกวัน
ขอเชิญร่วมงานบุญ
ณ วัด
ขอเชิญร่วมเป็นเจ้าภา
ทอดกฐินสามัคคี
อสมทบทุนสร้างอุโบสถวัดโคก

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะทรงแนะนำประชาชนอยู่เสมอว่า

“ขอให้ช่วยกันสร้างวัดภายใน คือการมีธรรมะประจำใจอยู่เสมอ ย่อมอำนวยสุขประโยชน์แก่ชีวิตได้แน่นอนตลอดไป และไม่ว่าจะไปที่ไหน ก็จะมีวัดให้เป็นที่พำนักของจิตใจ เป็นที่ชุ่มเย็นของจิตใจอยู่เสมอ ทั้งเป็นสถานที่ที่ไม่ต้องไปแสวงหาจากที่ไหน เมื่อทุกคนมีวัดอยู่ในใจ”

พระประวัติด้านการก่อสร้าง

> การก่อสร้างสิ่งอันเป็นสาธารณประโยชน์ คือ สิ่งที่อำนวยประโยชน์แก่คนทั่วไป ไม่ว่าในทางศาสนาหรือในทางสังคม นับว่าเป็นภารกิจสำคัญประการหนึ่งสำหรับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ภาษาทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า นวกรรม ซึ่งมีมาแต่ครั้งพุทธกาล แม้ในครั้งพุทธกาลพระอรหันตสาวกบางรูปได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในงานนวกรรม เช่น พระมหาโมคคัลลานเถระ เป็นต้น ในบางครั้งเมื่อมีการก่อสร้างอารามหรือวิหารอันเป็นเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์) พระพุทธองค์ก็โปรดให้พระมหาโมคคัลลานะไปช่วยดูแลการก่อสร้างก็มี แม้ในยุคปัจจุบัน คณะสงฆ์ได้ให้ความสำคัญแก่งานนวกรรม หรือการก่อสร้าง โดยจัดเป็นองค์การหนึ่งทางการปกครองคณะสงฆ์ เรียกว่า องค์การสาธารณูปการ มีหน้าที่ดูแลสิ่งก่อสร้างทางพระพุทธศาสนา ฉะนั้น เมื่อมีการกล่าวถึงงานหรือหน้าที่ทางการก่อสร้างของคณะสงฆ์ จึงนิยมเรียกว่า งานสาธารณูปการ

> เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ในด้านนี้อย่างครบถ้วน นับแต่ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารเป็นต้นมา งานสาธารณูปการอันดับแรกที่ทรงทำคือ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะภายในพระอาราม เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๕ และเรื่อยมาจนถึงวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ วัดบวรนิเวศวิหารในยุคของพระองค์นั้น ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์เสมือนสร้างใหม่หมดทั้งพระอาราม การบูรณะที่สำคัญคือ การปิดโมเสกสีทองพระเจดีย์ใหญ่ทั้งองค์ การประดับหินอ่อนพระอุโบสถทั้งหลัง ซึ่งเป็นงานที่ยากลำบากมาก เพราะพระอุโบสถเป็นอาคารโบราณ แต่ก็ทรงบูรณะได้สำเร็จเรียบร้อย โดยใช้เวลาในการบูรณะต่อเนื่องกว่า ๒๐ ปี

ทรงดูแลงานก่อสร้างและบูรณะเสนาสนะและถาวรวัตถุภายในวัดบวรนิเวศวิหารด้วยพระองค์เอง

> นอกจากการก่อสร้างเสนาสนะและถาวรวัตถุภายในวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้ทรงสร้างและทรงอุปถัมภ์การสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ในที่อื่นๆ รวมจำนวนถึง ๔๕ รายการ ได้แก่ ปูชนียสถาน พุทธสถาน โรงเรียน โรงพยาบาล และสิ่งสาธารณประโยชน์ แต่ถ้าเป็นชิ้นวัตถุก็มีจำนวนนับร้อย ซึ่งมากเกินความคาดคิดของคนทั่วไป

• งานก่อสร้างวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดชลบุรี

• งานก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระปิยมหาราช อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี

• ตึกสกลมหาสังฆปริณายก

บรรยากาศวัดบวรนิเวศวิหารในปัจจุบัน หลังจากที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทำการบูรณะอาคารเก่า รวมทั้งก่อสร้างอาคารขึ้นใหม่

สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ นอกจากจะเป็นสิ่งอำนวยประโยชน์
แก่มหาชนแล้ว ยังเป็นสิ่งสะท้อนถึงพระคุณธรรม
ในพระองค์หลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ
ความกตัญญูที่ทรงมีต่อครูบาอาจารย์และผู้มีพระคุณ
ทั้งหลาย ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ความเมตตากรุณา
ที่ทรงมีต่อมหาชน ทั้งในฝ่ายพระศาสนาและ
ในฝ่ายบ้านเมือง และทั้งหมดนี้ย่อมรวมลงในพระคุณธรรม
ข้อสำคัญคือความเสียสละ ไม่ยึดติดในวัตถุธรรมทั้งหลาย
แต่ทรงมุ่งสุขประโยชน์ของมหาชนเป็นหลักสำคัญ

เสนาสนะ ที่สร้างขึ้นใหม่ภายในวัดบวรนิเวศวิหารในยุคของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕

๑๐ ๑๑ ๑๒

๖

๗

๘

๙

๑๓

๑๔

๑๕

๑๖

ปูชนียสถาน

พระพุทธรูป เจดีย์ และพระพุทธบาทจำลอง

at ดอยแม่สลอง
อำเภอแม่ฟ้าหลวง
จังหวัดเชียงราย

พระบรมธาตุเจดีย์
ศรีนครินทราสถิตมหาสันติศิริ

at วัดญาณสังวราราเมวรมหาวิหาร
ในพระบรมราชูปถัมภ์
จังหวัดชลบุรี

พระพุทธมหาวชิรอุตตโมภาสศาสดา
พระพุทธรูปแกะสลัก เขาชีจรรย์

พระบรมธาตุเจดีย์
มหาจักรีพิพัฒน์

พระมหามณฑปพระพุทธบาท ภปร. ๔๓
บนยอดเขาพระพุทธบาท

พุทธคยาเจดีย์จำลอง

สิ่งสาธารณประโยชน์

at จังหวัดกาญจนบุรี

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระปิยมหาราช
ทรงฉายเป็นพระบรมราชานุสาวรีย์แด่
สมเด็จพระปิยมหาราชที่ได้ทรงทำคุณประโยชน์
แก่ชาติบ้านเมืองและประชาชนที่ลเคยเสด็จ
ประพาสไทรโยคหลายครั้ง

ศาลา ภปร. วัดเทวสังฆาราม
ทรงสร้างแทนศาลาหลังเก่าซึ่งเคยใช้
เป็นโรงเรียน เมื่อครั้งทรงเป็นนักเรียน
ชั้นประถมโรงเรียนประชาบาล
วัดเทวสังฆาราม

โรงเรียน

จังหวัดกาญจนบุรี

โรงเรียนวชิราวุธวิทยานันท์
วัดเทวสังฆาราม

โรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา
วัดพุทธวิมุตติวนาราม
อำเภอไทรโยค

โรงเรียนสมเด็จพระปิยมหาราชรวมมิตรเขต
อำเภอไทรโยค

จังหวัดเชียงใหม่

โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน
วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร

จังหวัดแพร่

โรงเรียนพุทธโกศัยวิทยา
วัดพระบาทหมื่งเมืองวรวิหาร

จังหวัดกำแพงเพชร

โรงเรียนพระปริยัติธรรม
วัดนาคริรโสภณ

จังหวัดชลบุรี

โรงเรียนผู้รู้ ๒๔๕๐
วัดญาณสังวราราม

จังหวัดยโสธร

โรงเรียนสมเด็จพระญาณสังวร

พุทธสถาน
วัดในประเทศ

วัดล้านนาญาณสังวราราม
อำเภอจอมทอง

at จังหวัดเชียงใหม่

at จังหวัดเพชรบุรี

วัดวังพุไทร
อำเภอหนองหญ้าปล้อง

วัดรัชดาภิเษก
อำเภอบ่อพลอย

วัดพุทธวิมุติวนาราม
อำเภอไทรโยค

at จังหวัดกาญจนบุรี

พุทธสถาน
วัดในต่างประเทศ

ประเทศสหรัฐอเมริกา
• วัดลอสแองเจลิสพุทธจักรวนาราม วัฒนธรรมแคลิฟอร์เนีย ทรงอุปถัมภ์การก่อสร้างมาแต่เริ่มแรก

ประเทศเนปาล
• วัดศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปุรี กรุงกาฐมาณฑุ ทรงอุปถัมภ์การสร้างอุโบสถศิลปะแบบไทย

ประเทศอินโดนีเซีย
• วัดจากาวีดายธรรมจักรชัย กรุงจากาวีดา ทรงอุปถัมภ์การก่อสร้าง และเสด็จไปเป็นประธานผูกพัทธสีมาอุโบสถ นับเป็นพัทธสีมาแห่งแรกในประเทศอินโดนีเซีย

ประเทศออสเตรเลีย
• วัดพุทธรังษี นครซิดนีย์ เป็นวัดพระพุทธศาสนาเถรวาทและวัดไทยแห่งแรกในทวีปออสเตรเลีย

โรงพยาบาล

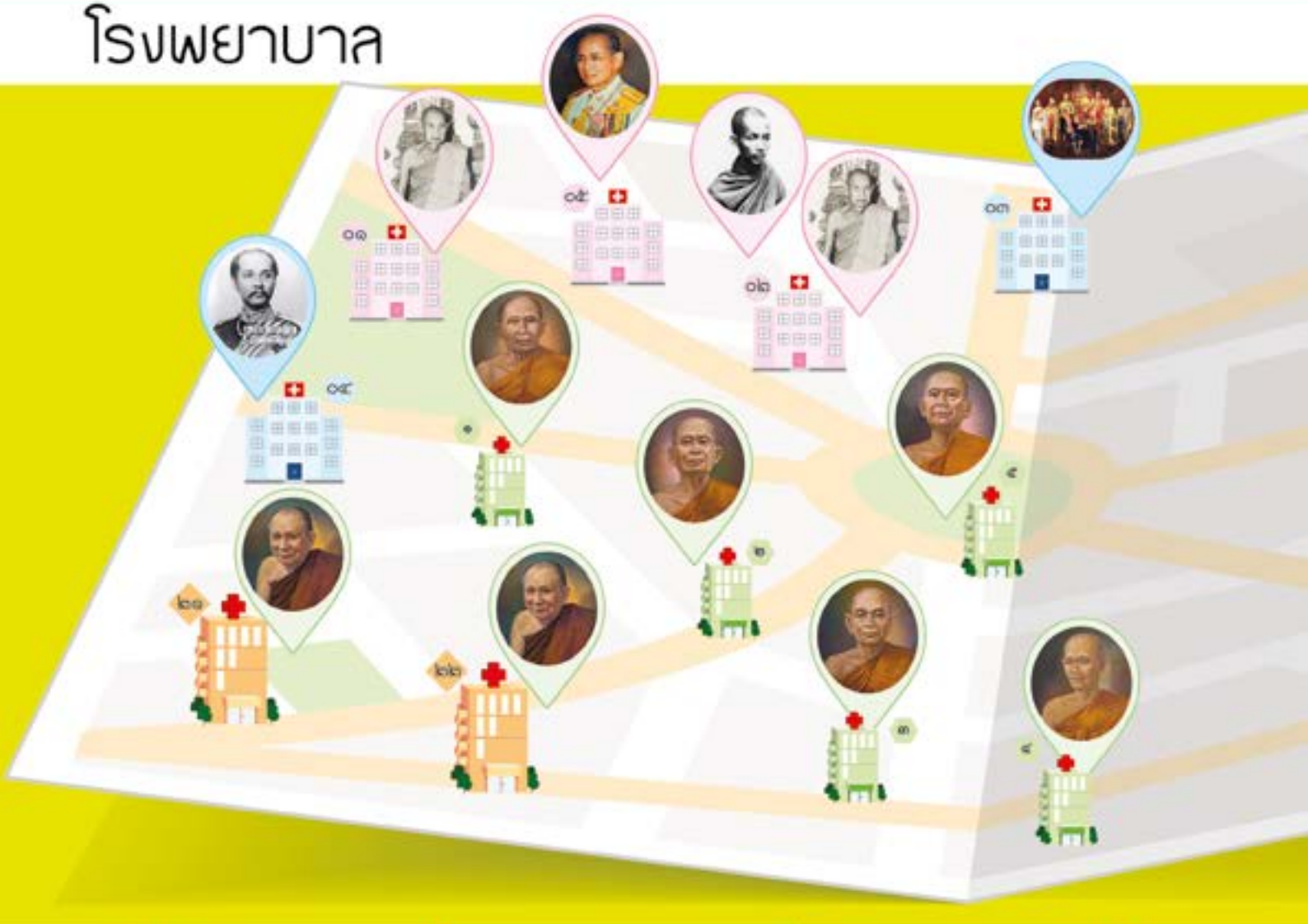

อาคารที่ทรงสร้าง ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย

อาคารโรงพยาบาลอื่นๆ

ศึกสมเด็จพระญาณสังวร : ทรงสร้างเป็นอนุสรณ์ส่วนพระองค์ เมื่อทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๙

๐๑ ศึกวชิรญาณวงศ์ ทรงสร้างถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระอุปัชฌาย์ของพระองค์

๐๒ ศึกวชิรญาณ สามัคคีพยาบาร ทรงสร้างถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๐๕ ศึก ภปร. ศึกผู้ป่วยนอก ทรงสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

๐๓ โรงพยาบาลวัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ทรงสร้างถวายพระบรมราชจักรีวงศ์

๐๔ โรงพยาบาลสมเด็จพระโปยมหาราชรวมมิยเชต อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ทรงสร้างถวายเป็นพระบรมราชานุสาวรีย์แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒๑ โรงพยาบาลสมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๑๙ (ห่าม่วง) จังหวัดกาญจนบุรี

๒๒ โรงพยาบาลมหามกุฏราชวิทยาลัย จังหวัดกาญจนบุรี ทรงสร้างเนื่องในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๘๔ พรรษา

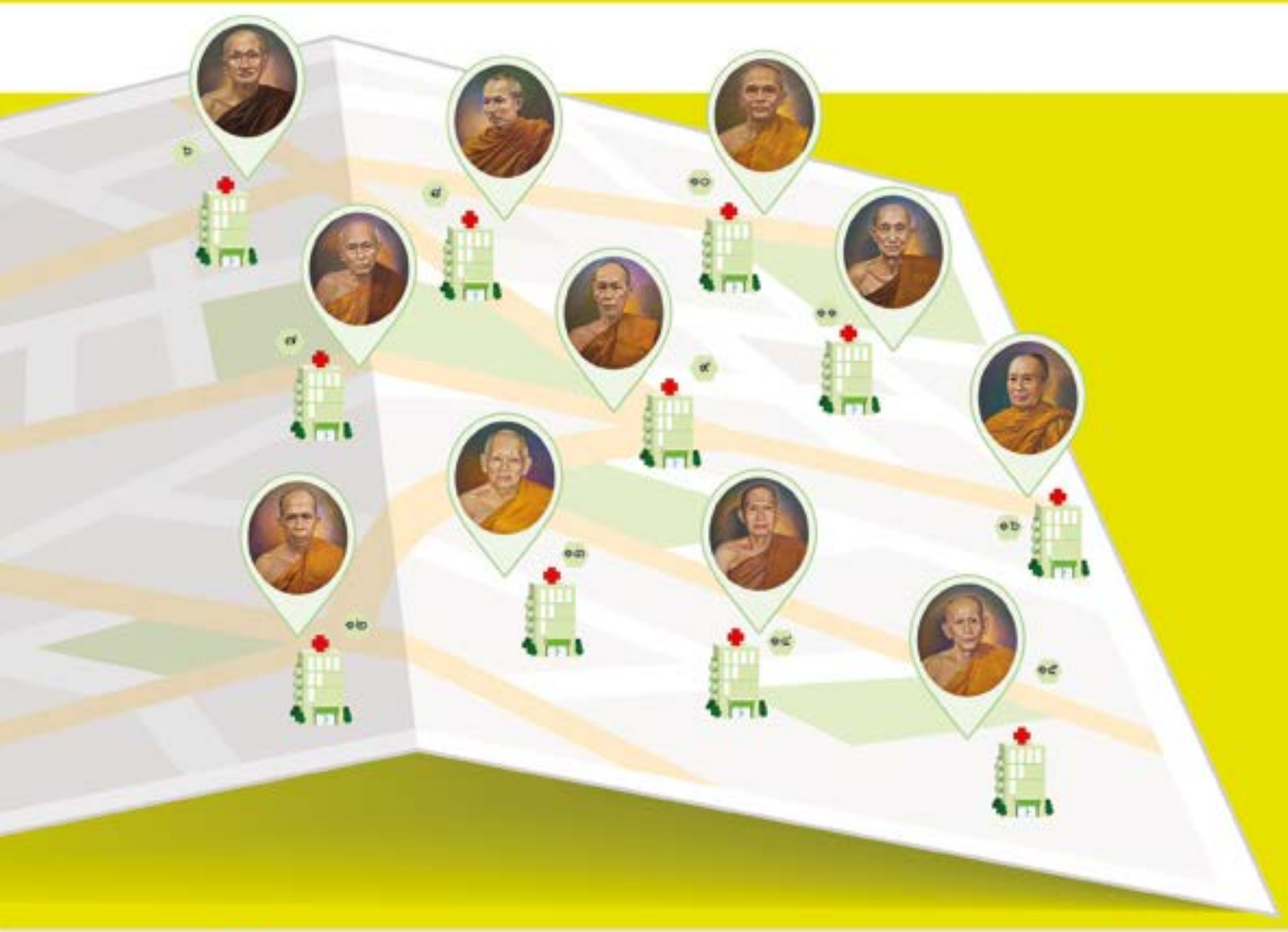

ตึกสกลมหาสังฆปริณายก : ณ โรงพยาบาลในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ
โดยทรงสร้างถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ ตามลำดับดังนี้
๑-๑๖ = หมายเลขตึกสกลมหาสังฆปริณายก # = ลำดับที่ของสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

๑ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชภูฉันารายณ์ จังหวัดภาษีนบุรี : #๑ สมเด็จพระสังฆราช (สี)

๒ โรงพยาบาลละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ : #๒ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข)

๓ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชจอมบึง จังหวัดราชบุรี : #๓ สมเด็จพระสังฆราช (มี)

๔ โรงพยาบาลเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี : #๔ สมเด็จพระสังฆราช (สุก)

๕ โรงพยาบาลแม่จัน จังหวัดเชียงราย : #๕ สมเด็จพระสังฆราช (ค่อน)

๖ โรงพยาบาลหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี : #๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

๗ โรงพยาบาลชลบุรี จังหวัดชลบุรี : #๙ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว)

๘ โรงพยาบาลนิคมคำสร้อย จังหวัดมุกดาหาร : #๑๐ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๙ โรงพยาบาลนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ : #๑๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

๑๐ โรงพยาบาลขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน : #๑๒ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว)

๑๑ โรงพยาบาลสมเด็จพระญาณสังวร จังหวัดเชียงราย : #๑๓ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชิรญาณวงศ์

๑๒ โรงพยาบาลอ่าวลึก จังหวัดกระบี่ : #๑๕ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ)

๑๓ โรงพยาบาลตราด จังหวัดตราด : #๑๕ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย)

๑๔ โรงพยาบาลภูกระดึง จังหวัดเลย : #๑๖ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน กุฏฺจาที)

๑๕ โรงพยาบาลสามสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช : #๑๗ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ)

๑๖ โรงพยาบาลไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี : #๑๘ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน)

สนับสนุนการศึกษา

๑

ทรงดำเนินการให้จัดสร้าง
ตึกกวีบรรณาลัย
โดยทุนบริจาคของนายกวี เหวียนระวี
สำหรับเป็นหอสมุดมหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย วัดบวรนิเวศวิหาร
ติดกับตึกสภาการศึกษาฯ เพื่อเกื้อกูลแก่
การศึกษาค้นคว้าของพระนักศึกษาและ
คณาจารย์ของมหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย

๒

ทรงดำเนินการให้รื้ออาคารโรงเรียนวัดบวรนิเวศ ๒ หลัง คือตึก
อรพินทุ์และตึกดำรงธรรมี ซึ่งเก่าแก่ทรุดโทรมเพราะสร้างมาแต่
ครั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัด
ตั้งโรงเรียนหนังสือไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖
แล้วสร้างอาคารเรียน ๔ ชั้นขึ้นแทน โปรดประทานชื่ออาคารนี้ว่า
ตึกวชิรญาณวงศ์ เพื่อถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระอุปัชฌาย์ของพระองค์และครูใหญ่
พระองค์แรกของโรงเรียนวัดบวรนิเวศ ทำให้นักเรียนมีสถานที่
เรียนกว้างขวางสะดวกสบายขึ้น

๓

เนื่องในโอกาสฉลองพระชนมายุ
๘๔ พรรษา โปรดประทานทุนให้
จัดสร้างอาคารเรียนแก่โรงเรียน
วัดบวรนิเวศในพื้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร
อีกหลังหนึ่งเรียกว่า **"อาคาร ๘๔
พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร"** ทำให้
โรงเรียนวัดบวรนิเวศมีพื้นที่การเรียน
การสอนและการจัดกิจกรรมทางการ
ศึกษาสะดวกกว้างขวางยิ่งขึ้น

๔

โปรดให้สร้าง **"อาคาร ๘๐ ญสส."**
ภายในโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดนาควัชรโสภณ จังหวัด
กำแพงเพชร ถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติ เนื่องใน
วโรกาสเฉลิมพระชนม์ ๖๐ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
พระบรมราชินีนาถ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ อาคารนี้
ใช้เป็นทั้งที่ศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสามเณรและสถาน
ศึกษาพระพุทธศาสนาสำหรับเยาวชน

๕

ทรงพระดำริให้จัดสร้าง
โรงเรียนสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต
อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี
เป็นโรงเรียนประจำ สำหรับสงเคราะห์เด็กที่
เรียนดีแต่ยากจนให้มีโอกาสเรียนได้อย่างเต็มที่
มีตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาจนจบชั้นมัธยมศึกษา
โดยรับเด็กจากทั่วประเทศมาอยู่ศึกษาและ
ศึกษาฟรีตลอดหลักสูตร ทรงพระเมตตาจัดตั้ง
กองทุนเพื่อสงเคราะห์เด็กนักเรียนเหล่านี้
ไว้ด้วย และเพื่ออำนวยความสะดวกในด้าน
สุขภาพอนามัยของนักเรียนและครูอาจารย์
รวมถึงประชาชนในบริเวณใกล้เคียงซึ่งเป็นถิ่น
ทุรกันดาร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ดำเนินการ
ให้จัดสร้างโรงพยาบาลสมเด็จพระปิยมหาราช
รมณียเขตขึ้นในบริเวณใกล้เคียงด้วย เป็น
โรงพยาบาลขนาด ๓๐ เตียง ทั้งโรงเรียนและ
โรงพยาบาลได้ทำพิธีเปิดพร้อมกัน
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕

ในบริเวณใกล้กัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ
ได้โปรดให้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระปิยมหาราช เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์
ถึงการเสด็จประพาส ณ บริเวณนี้หลายครั้ง
และเป็นเครื่องระลึกเตือนใจพสกนิกรทั้งใกล้
และไกลได้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของ
สมเด็จพระปิยมหาราช ที่เสด็จพระราชดำเนิน
ไปพระราชทานความเจริญผาสุกแก่พสกนิกร
ไม่ว่าจะอยู่ในถิ่นห่างไกลทุรกันดารเพียงไร

๔

การตั้งทุนการศึกษาไว้ในมหาวิทยาลัย เพื่อใช้ดอกผลมอบเป็นทุนการศึกษาแก่นิสิตนักศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๐ ทรงเป็นพระอาจารย์สอนวิชาสมถะและวิปัสสนา (ปัจจุบันเรียกว่าวิชาการฝึกสมาธิตามแนวพุทธศาสนา) แก่นิสิตภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และผู้สนใจทั่วไป เมื่อจบภาคการศึกษา ทรงมอบเงินค่าสอนเป็นทุนเริ่มต้น จัดตั้งเป็น **"ทุนศิษย์สมเด็จ"** เพื่อส่งเสริมการศึกษาของนิสิต

พ.ศ. ๒๕๓๗ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้จัดงานบำเพ็ญกุศลถวายมุทิตาสักการะเทิดพระเกียรติเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เนื่องในมงคลวาระทรงเจริญพระชนมายุ ๘๐ พรรษา ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ในโอกาสนี้ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ถวายจตุปัจจัยบูชาพระคุณ ๒๒๑,๐๘๑.๐๐ บาท เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้มอบจตุปัจจัยจำนวนดังกล่าวตั้งเป็น **"ทุนสมเด็จพระญาณสังวร"** ไว้ในมูลนิธิพุทธเกษตร เพื่อใช้ดอกผลบำรุงกิจกรรมทางการศึกษาและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงรับอาราธนาไปในกิจกรรมใด ๆ ของสถานศึกษา ไม่ว่าจะเป็นที่ใด ก็จะทรงมอบจตุปัจจัยที่สถานศึกษานั้นถวาย ตั้งเป็นทุนหรือกองทุนเพื่อส่งเสริมการศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษานั้นเสมอเหมือนกัน

๑๐

ทุนการศึกษาสำหรับเยาวชน

ทรงห่วงใยและเอาพระทัยใส่ในการศึกษาของเยาวชนเป็นอย่างมาก ถึงกับเคยรับสั่งกับผู้ใกล้ชิดว่า *"เราไม่มีโอกาสเรียน จึงอยากส่งเสริมคนอื่นให้ได้เรียนมาก ๆ"* จึงทรงส่งเสริมการศึกษาของเยาวชนทั่วไปรวมถึงพระภิกษุสามเณร โดยทรงจัดตั้ง**กองทุน "นิธิน้อย คชวัตร"** เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ในขั้นต้น ทรงมีพระประสงค์จะมีกองทุนไว้สำหรับอุปการะโยมมารดาของพระองค์เอง ต่อมาเมื่อกองทุนเดิบใหญ่ขึ้นก็ทรงขยาย

พระเมตตาออกไปถึงการสงเคราะห์เยาวชนในด้านการศึกษา จากดอกผลในกองทุนนิธิน้อย คชวัตร ทรงโปรดให้จัดเป็นทุนการศึกษาแก่นักเรียนโรงเรียนวัดบวรนิเวศ เป็นประจำทุกปี นอกจากนี้ยังโปรดประทานทุนการศึกษาแก่พระภิกษุที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อไปศึกษาต่อในระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ณ ประเทศอินเดียด้วย

๖

ทรงดำเนินการจัดสร้างอาคารโรงเรียนพระปริยัติหลังใหม่ ณ วัดเทวสังฆารามเรียกว่า **อาคารรวิเทวานันท์** เพื่อเป็นการสนองคุณวัดเทวสังฆารามอันเป็นสำนักเดิมของพระองค์ อาคารนี้ใช้เป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสามเณรและโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์สำหรับเยาวชนด้วย

๗

ทรงประทานทุนจัดสร้างอาคารเรียนแก่ **โรงเรียนประถมวัดพุทธวิมุติวนาราม** หรือวัดพุมุด จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นโรงเรียนที่อยู่ในถิ่นทุรกันดาร

๘

ทรงประทานพระอุปถัมภ์การจัดสร้าง**โรงเรียนสมเด็จพระญาณสังวร** จังหวัดยโสธร ซึ่งคณะศิษยานุศิษย์ได้ดำริจัดสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ในการฉลองพระชนมายุ ๖๐ พรรษา ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ นับเป็นโรงเรียนที่จัดสร้างขึ้นในพระนาม "สมเด็จพระญาณสังวร" เป็นแห่งแรก

พระเครื่อง

ในเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

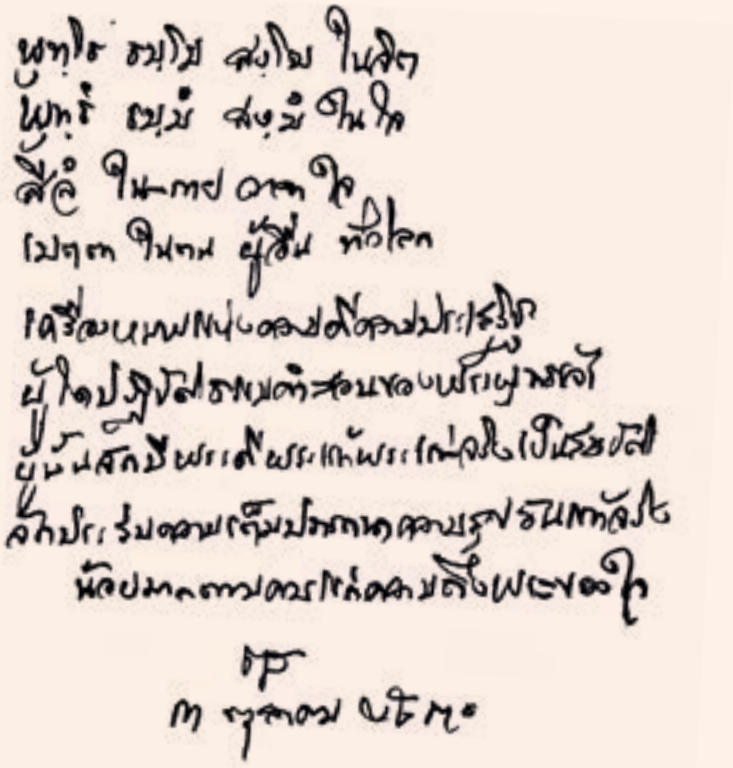

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชฯ น่าจะทรงมีความรู้ในการสร้างพระเครื่องมาตั้งแต่ครั้งประทับอยู่วัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) แล้ว เพราะพระเทพมงคลรังษี (หลวงพ่อดี พุทฺธโชติ) พระอุปัชฌาย์ เมื่อครั้งทรงบรรพชาและอุปสมบท ณ วัดเทวสังฆาราม ของพระองค์นั้นเป็นศิษย์ของหลวงปู่ยิ้ม จนฺทรสี ซึ่งมีความรู้เรื่องการลบผงพุทธคุณตามสูตรมูลกัจจายน์ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ในสมัยก่อน แต่ทรงสนพระทัยด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมตามความประสงค์ของหลวงพ่อดีพระอุปัชฌาย์มากกว่า และเป็นจุดมุ่งหมายหลักของพระองค์ ดังปรากฏถึงผลการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระองค์ทั้งที่วัดเสนหาและวัดบวรนิเวศวิหารโดยลำดับว่าในที่สุดพระองค์ก็ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค อันเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว

การสร้างพระเครื่องครั้งแรกของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่ปรากฏหลักฐานเป็นครั้งแรก ณ วัดบวรนิเวศวิหารก็คือ เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ “พระสาสนโสภณ” คือ **เหรียญพระไพรีพินาศ พิมพ์รูปไข่** เท่าที่พบเห็นส่วนใหญ่เป็นเนื้อเงินลงยา ส่วนเนื้ออื่น ๆ อย่างเช่น เนื้อทองคำ มีผู้หลักผู้ใหญ่ยืนยันว่ามี หรือเนื้อทองแดงนั้นก็ไม่อาจยืนยันได้ พระเครื่องและวัตถุมงคลส่วนใหญ่ที่ทรงสร้างขึ้นมาด้วยพระประสงค์ตามแบบคตินิยมโบราณ คือ การสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา และเป็นพุทธานุสสติ มิได้ทรงมีพระประสงค์มากไปกว่าเหตุผล ๒ ข้อนี้ ผู้เขียนเคยได้เข้าเฝ้าพระองค์ครั้งแรกเมื่อยังเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยศิลปากร ใน พ.ศ. ๒๕๓๑ พระองค์ทรงพระเมตตาโปรดประทานวัตถุมงคลและหนังสือพระนิพนธ์แสงส่องใจ ทรงกำชับว่าให้อ่านหนังสือเล่มนี้ให้จบ **พระเครื่องคือพุทธานุสสติ หนังสือคือธรรมานุสสติ เท่านี้ก็จะเป็นมงคลยิ่งนัก**

วัตถุมงคลที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ประทานให้จัดสร้าง ส่วนใหญ่มีทั้งในส่วนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในส่วนของพระองค์เอง ในส่วนของวัดบวรนิเวศวิหาร ในส่วนของพระนวกะ ในส่วนของหน่วยราชการ องค์กร มูลนิธิ และเอกชนต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่มากมาย อันไม่อาจจะนำมากล่าวได้หมด ณ ที่นี้ หากแต่พอจะประมวลโดยสังเขปได้ดังนี้

ผู้เขียน: นายอดุลย์นันท์ทัต กิจไชยพร

๑. วัตถุมงคลชุด ภปร. ที่ออก ณ วัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ)

ประกอบด้วย • พระพุทธรูป ภปร. ขนาด ๙ นิ้ว (ฐานถอดได้) และขนาด ๕ นิ้ว
• เหรียญพระพุทธชินราช ทั้งเนื้อทองแดงกะไหล่ทองและอัลปาก้า

๒. วัตถุมงคลชุด ภปร. ที่ออก ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

ประกอบด้วย • พระพุทธรูป ภปร. ขนาด ๙ นิ้ว และขนาด ๕ นิ้ว หล่อด้วยดินไทย
(ทั้ง ๒ ขนาดฐานถอดไม่ได้) • พระกริ่ง ภปร. เนื้อโลหะผสม ผิวรมดำ

๓. วัตถุมงคลชุด ๕ รอบ

ชุดวัตถุมงคลครบ ๕ รอบ
พระชนมายุ ๖๐ พรรษา ๓ ตุลาคม ๒๕๑๖

๓.๑ สมเด็จพระศาสดารัศมี
มี ๒ พิมพ์ คือ ซุ้มกว้างและซุ้มแคบ มวลสารที่จัดสร้างประกอบด้วยผงพิเศษ คือ ผงจิตรลดาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานมาส่วนหนึ่ง ผงพระสมเด็จวัดระฆังบางขุนพรหมรุ่นแรก ผงพระวัดรังษีสุทธาวาสรุ่นแรก ผงพระวัดพลับ ผงพระเก่าหลวงปู่โต๊ะ และผงพุทธเก่าอีกหลายชนิด

๓.๒ สมเด็จพิมพ์ทรงสี่เหลี่ยมขึ้นฟักแบบพระสมเด็จวัดระฆัง (พิมพ์ทรงเจดีย์) ท่านเจ้าคุณพระสังวรวิมลเถร (สมณศักดิ์ในขณะนั้น) หรือหลวงปู่โต๊ะ วัดประดู่ฉิมพลี ได้สร้างถวาย ประกอบด้วยผงพระวัดพลับที่ได้มาครั้งหลวงปู่โต๊ะไปฝึกวิปัสสนากัมมัฏฐาน ณ วัดพลับ ผงพระพุทธคุณที่หลวงปู่โต๊ะลบทำขึ้นมาตามสูตรโบราณ และผงพระผงรุ่นแรกของหลวงปู่โต๊ะ และผงพระสมเด็จปรกโพธิ์ฐานเกย
รุ่น พ.ศ. ๒๕๑๐

๓.๓ สมเด็จพระศาสดารัศมี
เนื้อแร่ฟลูออไรด์ สร้างจากเนื้อแร่ชนิดหนึ่งที่ขุดพบในเหมืองแร่ที่ จ.กาญจนบุรี มีความสวยงาม แต่หากโดนน้ำหรือโดนเหงื่อในมืออาจแปรสภาพได้ ภายในเนื้อพระมีพระเกศาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ผสมอยู่ด้วย

พิมพ์ใหญ่

พิมพ์เล็ก

๓.๔ สมเด็จพิมพ์ทรงสี่เหลี่ยมชิ้นฟัก
เนื้อแร่ฟลูออไรด์ หลังตราชั่ง (ราศีตุลย์) มี ๓ พิมพ์ พิมพ์ใหญ่ พิมพ์กลาง และพิมพ์เล็ก

๓.๕ พระนางพญา
เนื้อแร่ฟลูออไรด์ หลังตราชั่ง ด้านล่างเป็นลายพระหัตถ์ย่อ ญส.

๓.๖ เหรียญพระพุทธชินสีห์สมโภชสมณศักดิ์สมเด็จพระญาณสังวร ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖ สร้างด้วยเนื้อทองแดงรมดำ ด้านหลังเหรียญเป็นพระคาถาที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงผูกขึ้นความว่า “อิสฺวาสุรตนตฺตยํ รกฺขตุ ตวํ นิรนฺตรํ โหตุ สุวฑฺฒโน สาธุ สพฺพตฺถ ญาณสวโร” อันมีความหมายที่ทรงแปลไว้ว่า “ขอรัตนะทั้งสาม คือพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ จงรักษาท่านชั่วนิรันดร์ จงเป็นผู้เจริญดี เป็นคนดี และจงเป็นผู้สำรวมในญาณทุกเมื่อแล” (เหรียญนี้สร้างขึ้นมาก่อนวัตถุมงคลชุด ๕ รอบพระชนมายุทั้งหมด)

๓.๗ เหรียญพระศาสดารูปไข่
พิมพ์ทรงเดียวกับสมเด็จพระศาสดารัศมี แต่ด้านในเหรียญจะไม่มีรัศมีรอบพระเศียร ออกแบบจัดสร้างโดยกองกษาปณ์ (ในขณะนั้น) กรมธนารักษ์ มีเนื้อทองคำ นวโลหะและทองแดง

๓.๘ เหรียญพระพุทธรูป ภปร. จากพิมพ์ดูมีลักษณะคล้ายเหรียญพระพุทธชินสีห์ แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงรับสั่งอธิบายว่า เหรียญพระพุทธรูป ภปร. นี้ ด้านหน้าตรงฐานผ้าทิพย์จะมีตรา ภปร. และพระหัตถ์ขวาทรงแบเป็นปางประทานพร (ในขณะที่พระหัตถ์ขวาของพระพุทธชินสีห์และพระศาสดาจะเป็นทรงคว่ำในปางมารวิชัย) ฐานพระเป็นรูปทรงตามลักษณะของพระพุทธรูป ภปร. และหากจะพิจารณาเป็นพระไพรีพินาศ ฐานพระก็แตกต่างกันมาก ตัวเหรียญเป็นรูปใบโพธิ์ มี ๒ ขนาด คือขนาดใหญ่กับขนาดเล็ก ด้านหลังเหรียญเป็นพระคาถาที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงผูกขึ้นเช่นเดียวกับเหรียญพระพุทธชินสีห์สมโภชพระสมณศักดิ์ในข้อ ๓.๖

๓.๙ พระควัมบดีปิดตา
พิมพ์ทรงแบบพระปิดตาหลวงพ่อแก้ว วัดเครือวัลย์ จ.ชลบุรี หลังลายพระหัตถ์ ญส.

ที่ระลึกทรงเจริญพระชนมายุครบ ๕ รอบ ๖๐ พรรษา ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ วัตถุมงคลชุดนี้ได้ประกอบพิธีพุทธาภิเษกเมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร โดยเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระญาณสังวร ทรงจุดเทียนชัยและองค์ประธานอธิษฐานจิตเจริญภาวนาพุทธาภิเษก พร้อมกับพระคณาจารย์ผู้ทรงวิทยาคุณ ๑๕ รูป สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสนมหาเถร) เมื่อครั้งยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ทรงเป็นองค์ประธานสงฆ์ในการเจริญพระพุทธมนต์ พระสงฆ์ ๔ รูปสวดภาณวารพุทธาภิเษก

๔. วัตถุมงคลชุดสมเด็จสุคโต พ.ศ. ๒๕๑๗

พิมพ์ชุ้มลึกใหญ่

พิมพ์ชุ้มตื้นเล็ก

พิมพ์สมเด็จทรงนิยมใหญ่

พิมพ์ชุ้มลึกเล็ก

พิมพ์สมเด็จทรงนิยมเล็ก

มีทั้งหมด ๖ พิมพ์ คือ พิมพ์ชุ้มลึกใหญ่ พิมพ์ชุ้มตื้นใหญ่ พิมพ์สมเด็จใหญ่
พิมพ์ชุ้มลึกเล็ก พิมพ์ชุ้มตื้นเล็ก และพิมพ์สมเด็จเล็ก

ที่นิยมเรียกกันว่าพระ ๖ สมเด็จ เนื่องจากมีส่วนผสมของมวลสารพระสมเด็จปิลันทน์ ซึ่งเรียกว่าเป็นพระ ๒ สมเด็จ เพราะสร้างโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (ม.จ. ทัด เสนีย์วงศ์) และมีส่วนผสมของพระสมเด็จของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) และสมเด็จฯ โต ก็ได้อธิษฐานจิตให้ด้วย ในการจัดสร้างพระสมเด็จสุคโตนี้ ร.ต.อ. เผ่าศิริฯ สัทธิวิหาริกในเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นมีผู้มีจิตศรัทธาบริจาคพระสมเด็จปิลันทน์หลากหลายพิมพ์จำนวน ๔๐๐ กว่าองค์มาเป็นมวลสารหลัก ผสมผสานกับพระนภปฏลมหาเศวตฉัตรที่กางกั้นพระพุทธชินสีห์ในพระอุโบสถ ไรพระศกเก่าของพระพุทธสุวรรณเขต (หลวงพ่อโต) พระประธานองค์หลัง พระโคนสมอกรุวัดบวรนิเวศวิหาร

๕. วัตถุมงคลชุดสมเด็จอรหัง พ.ศ. ๒๕๑๙

เพื่อจัดสร้างวัดญาณสังวรารามราชวรมหาวิหาร ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีทั้งหมด ๕ พิมพ์ คือ พิมพ์เกศอุหรือเกศเปลวเพลิง พิมพ์สังฆาฏิ พิมพ์โต๊ะกัง พิมพ์ฐานคู่ และพิมพ์เล็กมีประภามณฑล

๖. พระกริ่งบวรนิเวศ ญส. สุวัฑฒนะ พ.ศ. ๒๕๑๙

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงประทานพระอนุญาตให้ ม.ล. จำเรียง ปราโมช โยมอุปัฏฐากจัดสร้าง โดยถอดพิมพ์จากพระกริ่งปวเรศองค์ดั้งเดิมของวัดบวรนิเวศวิหาร โดยลบบัวด้านหลังออก เปลี่ยนเป็นตัวอักษรที่ทรงเขียนด้วยลายพระหัตถ์ว่า “บวรนิเวศ ญส. สุวัฑฒนะ” เป็นพระกริ่งที่รวมนามของวัดบวรนิเวศวิหาร สมณศักดิ์และพระนามฉายาสุวัฑฒโน นิยมเรียกชื่อสั้น ๆ ว่า “พระกริ่งสุวัฑฒนะ” เป็นพระกริ่งที่แสดงถึงความกตัญญูกตเวทีของพระองค์ เพราะ ม.ล.จำเรียง ปราโมช เป็นโยมอุปัฏฐากพระองค์มานับแต่เสด็จมาประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร

เนื้อเงิน

เนื้อนวโลหะ

๗. พระกริ่งสุวัฑฒโน พ.ศ. ๒๕๒๑

คณะกรรมการบูรณะวัดคิรีวิหาร ต.ขำราก อ.เมือง จ.ตราด ได้ขอประทานพระอนุญาตเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จัดสร้างพระกริ่ง โดยอัญเชิญพระนามฉายาทางพระพุทธศาสนา คือ “สุวัฑฒโน” มาเป็นพระนามพระกริ่ง เพื่อหาทุนในการสร้างพระอุโบสถหลังใหม่ของวัดคิรีวิหาร เป็นรูปแบบพระกริ่งที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ คือเป็นพระกริ่งปางสมาธิสอดคล้องกับพระนาม “สมเด็จพระญาณสังวร” มีความงดงามโดดเด่น จัดสร้างด้วยเนื้อทองคำ เนื้อเงิน และเนื้อนวโลหะ

๘. วัตถุมงคลชุด ๖ รอบ

ที่ระลึกทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ ทั้งชุดประกอบด้วย

- **พระกริ่งบวรรังษี** เป็นพระกริ่งใหญ่ปางสมาธิ สร้างจากชนวนพระเก่าของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวิริยาลงกรณ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ฯลฯ
- **พระชัยวัฒน์บวรรังษี** จำนวนสร้างทั้งหมด ๕๐๐ ชุด เปิดโอกาสให้ประชาชนบริจาคบูชาสมทบทุนก่อสร้างตึก “วชิรญาณ สามัคคีพยาบาร” โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
- **พระควัมบดีปิดตา เนื้อผงพุทธคุณ** มี ๒ เนื้อและ ๒ พิมพ์ คือ เนื้อผงพุทธคุณสีขาว พิมพ์ใหญ่และพิมพ์เล็ก เนื้อผงพุทธคุณสีดำ (ผงพุทธคุณ-ใบลานเก่าผสมแร่) พิมพ์ใหญ่และพิมพ์เล็ก

พระกริ่งบวรรังษี

พระชัยวัฒน์บวรรังษี

พระปิดตาเนื้อผงพุทธคุณสีขาว

พระปิดตาเนื้อผงพุทธคุณสีดำ

พระสังกัจจายน์ไทย

พระสังกัจจายน์จีน

พระคันธารราฐเนื้อผงพุทธคุณสีขาว

- **พระสังกัจจายน์ไทย พิมพ์หยดน้ำ**
- **พระสังกัจจายน์จีน** (พระศรีอริยเมตไตรยแบบจีน)
- **พระคันธารราฐเนื้อผงพุทธคุณสีขาว**
- และอื่น ๆ

เนื้อทองคำ

เนื้อทองแดง

๙. เหรียญพระรูปเหมือนพระพักตร์ตรง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้จัดสร้างขึ้นเนื่องในมหามงคลวโรกาสที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖ รอบ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ โดยจัดสร้างเป็นแบบเนื้อทองคำขนาดเล็กจำนวน ๑๐๐ เหรียญ และเนื้อทองแดงขนาดใหญ่จำนวน ๓๐,๐๐๐ เหรียญ ที่ด้านหลังเหรียญทั้งสองแบบมีพระปรมาภิไธยย่อ ภปร. ประดิษฐาน

๑๐. เหรียญพระพุทธชินสีห์

ที่ระลึกเมื่อครั้งเสด็จปฏิบัติศาสนกิจบรรพชากุลบุตรศากยะ ณ วัดนครมณฑปศรีกีรติวิหาร เมืองกีรติปูร์ กรุงกาฐมาณฑุ ประเทศเนปาล ระหว่างวันที่ ๒๓-๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘

๑๑. พระกริ่ง-พระชัยวัฒน์ปวเรศ

ที่ระลึกเนื่องในมหามงคลวโรกาส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ในวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ จำนวนสร้าง ๒๕,๐๐๐ ชุด

๑๒. พระกริ่ง-พระชัยวัฒน์เมตตา และ พระกริ่ง-พระชัยวัฒน์ไพรีพินาศ รุ่นเมตตา พ.ศ. ๒๕๒๙

สำหรับมูลนิธิ ญสว. (สมเด็จพระญาณสังวร) เพื่อการศึกษาของพระภิกษุสามเณร วัดกษัตราธิราช จ.พระนครศรีอยุธยา

๑๓. พระรูปเหมือนลอยองค์ รุ่นแรก พ.ศ. ๒๕๓๑

เพื่อมูลนิธิโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ เป็นทุนเริ่มแรกในการก่อสร้างโรงพยาบาลธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต มีทั้งพระบูชาและพระเครื่องขนาดเล็ก

๑๔. พระกริ่งดำรงราชานุภาพ

ที่ระลึกครบ ๑๐๐ ปี กระทรวงมหาดไทย ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๕ ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีพระเมตตาประทานพระอนุญาต ให้กระทรวงมหาดไทย ดำเนินการจัดสร้าง และพุทธาภิเษก ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๓

๑๕. เหรียญพระพุทธชินสีห์ และพระกริ่งจีนต้าเย่นถะ

ที่ระลึกเสด็จจาริกเมืองจีน เมื่อครั้งเสด็จเยือนประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างเป็นทางการ ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของประธานาธิบดีสาธารณรัฐประชาชนจีน ระหว่างวันที่ ๒๐ มิถุนายน ถึง ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

๑๖. พระบูชาไพรีพินาศ พระกริ่ง ๘๐ พรรษา และครอบน้ำพระพุทธมนต์

ที่ระลึกทรงเจริญพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษา ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

๑๗. พระกริ่ง ๗ รอบ

ที่ระลึกทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบ
๘๔ พรรษา ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๐

๑๘. พระกริ่งทศบารมี และล๊อกเกตพระรูป

ที่ระลึกนวกภิกษุพรรษกาล พ.ศ. ๒๕๔๒

๑๙. พระกริ่ง-พระชัยวัฒน์คชวัตร และครอบน้ำพระพุทธมนต์คชวัตร

ที่ระลึกทรงเจริญพระชนมายุครบ ๙๐ พรรษา
๓ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๔๖

๒๐. พระกริ่งญาณสังวร รุ่นเชียงแสนสิงห์หนึ่งล้านทอง

ที่ระลึกทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังปริณายก
ครบ ๑๙ ปี วันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๑

๒๑. พระท่ากระดาน สมเด็จพระนเรศวร พ.ศ. ๒๕๑๘

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงเททอง เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ในคราวนี้ ได้จัดสร้างพระบูชา ขนาด ๙ นิ้ว ๕ นิ้ว และพระเครื่องพระท่ากระดานเกศบิด สำหรับจังหวัดกาญจนบุรี อันเป็นพระชาติภูมิ ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ โดยแท้

ชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นก็ไม่ต่างไปจากชีวิตของบุคคลทั่วไป คือพระองค์ก็ต้องทรงประสบกับความผิดหวังบ้าง ความสมหวังบ้าง ประสบกับความสำเร็จบ้าง ความล้มเหลวบ้าง แต่โดยที่พระองค์ทรงเพียบพร้อมไปด้วยพระคุณธรรมอันเป็นเสมือนแกนหรือแก่นของชีวิต ฉะนั้น ชีวิตของพระองค์ จึงมีความสมหวังมากกว่าความผิดหวัง มีความสำเร็จมากกว่าความล้มเหลว มีความดีใจมากกว่าความเสียใจ กล่าวโดยรวมก็คือ ด้วยพระคุณธรรมอันเป็นแกนหรือแก่นของชีวิต เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงประสบความสำเร็จ หรือทรงมีความเจริญก้าวหน้าไปตามครรลองของชีวิตพรหมจรรย์อย่างสม่ำเสมอจนถึงที่สุด ดังเป็นที่ปรากฏ ฉะนั้น หากจะวิเคราะห์จากพระจริยาวัตรของพระองค์ว่าทรงมีพระคุณธรรมที่โดดเด่นอย่างไรบ้าง ก็อาจจะกล่าวได้ว่า พระคุณธรรมที่โดดเด่นเป็นที่ปรากฏในเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นคือ

ความเรียบง่าย ทรงใฝ่รู้ ทรงยึดมั่นในกตัญญู
ทรงเปี่ยมด้วยพระเมตตา ทรงถ่อมพระองค์
ทรงอดทน และทรงคารวธรรม

ใฝ่รู้
ไม่คิดตนเป็นผู้รู้
แม้รู้แล้ว
กตัญญู
ระลึกรู้ในคุณ
และไม่หยุดหาโอกาสตอบแทน
เรียบง่าย
สมถะ "น้อย" มีเท่าที่จำเป็น
พระคุณธรรม
ที่ปรากฏ
เมตตา
ช่วยเหลือทุกชีวิต
ด้วยเห็นว่าสำคัญเสมอกัน
คารวธรรม
พึงเคารพ ต่อผู้ที่ควรเคารพ
ถ่อมตน
สงบเสงี่ยม สำรวมระวัง
พูดน้อย และไม่แสดงตน
อดทน
มองอุปสรรคให้เล็ก
เป้าหมายนั้นจึงยิ่งใหญ่

พระคุณธรรมประการแรกคือ

ความเรียบง่าย

ซึ่งชาวบ้านมักจะเรียกว่า สมถะ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายในทุกด้าน นับตั้งแต่เครื่องนุ่งห่ม เช่น สบง จีวร ที่ทรงใช้ ก็ทรงใช้จนเก่า บางครั้งก็มีการฉีกขาดก็จะทรงเย็บและชุนด้วยพระองค์เองบ้าง ทรงแนะให้ศิษย์เย็บหรือชุนบ้าง จนเห็นว่าเก่าจริง ๆ ไม่เหมาะที่จะใช้ต่อไปจึงทรงเปลี่ยน ฉะนั้น สบง จีวรที่ทรงใช้ จึงมีน้อยชิ้นเท่าที่จำเป็น

เรียบง่าย

สมถะ “น้อย” มีเท่าที่จำเป็น

เสนาสนะที่อาศัยอยู่ ตลอดถึงสิ่งของเครื่องใช้ ก็ไม่โปรดที่จะใช้ของหรูหราสวยงาม เช่น เมื่อครั้งยังเป็นที่ พระสาสนโสภณ ชั้นล่างของตำหนักคอยท่า ปราโมช ซึ่งเป็นที่ประทับยังแบ่งเป็นห้องขนาดเล็กหลายห้อง มีห้องโถงอยู่ตรงกลาง ส่วนห้องอื่น ๆ ก็โปรดให้เป็นที่อยู่ของบรรดาศิษย์ซึ่งมีมากกว่าสิบคน ฉะนั้น เมื่อทรงรับแขกที่ห้องโถงชั้นล่าง ซึ่งมีพื้นที่ราว ๔ x ๔ เมตร และขนาบด้วยห้องที่อยู่อาศัยของศิษย์ทั้งสองด้าน จึงเป็นการไม่สะดวก ทั้งไม่ค่อยเจริญหูเจริญตาสำหรับแขกผู้ใหญ่ในบางโอกาส

ฉะนั้น ในโอกาสที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เดินทางไปเยี่ยมและพำนักเจริญสมาธิภาวนา ณ สำนักวัดป่าในภาคอีสานคราวหนึ่งเป็นเวลาเกือบเดือน คณะศิษย์จึงได้ทำการบูรณะชั้นล่างของตำหนักเสียใหม่ โดยรื้อห้องเล็กห้องน้อยออกหมด ทำเป็นห้องโถงตลอดทั้งชั้น พร้อมทั้งติดโคมไฟผนังและเพดานให้สวยงามและสว่างไสว มีพื้นที่ที่กว้างขวางสะดวกแก่การรับแขก การทั้งนี้คณะศิษย์ดำเนินการโดยไม่ได้ทูลให้ทรงทราบก่อน

ครั้นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ กลับจากภาคอีสานและมาพบสภาพที่เปลี่ยนแปลงของตำหนักคอยท่า ปราโมช แทนที่จะทรงยินดีปลื้มใจกับความสวยงามของ “ห้องรับแขกใหม่” ดังกล่าว กลับรับสั่งว่า ***“สวยงามเกินไป ที่อยู่อาศัยของพระไม่ควรหรูหรา โคมไฟนี่ก็เกินจำเป็น ไม่ควรเอามาติดในที่อยู่อาศัยของพระ ควรรื้อเอาไปติดไว้ที่โบสถ์หรือวิหาร”*** แล้วก็ทรงกำชับอีกว่า รื้อเอาไปติดที่โบสถ์หรือวิหารเสีย

ห้องที่ประทับก็ไม่โปรดให้ปูพรม จะมีก็เฉพาะอาสนะที่ประทับเท่านั้น แม้ห้องพระในที่ประทับ ซึ่งเป็นที่ไหว้พระสวดมนต์และนั่งสมาธิประจำวัน ก็ไม่มีพรมปูพื้น มีแต่อาสนะสำหรับประทับนั่งทำวัตรสวดมนต์และนั่งสมาธิผืนเล็กวางอยู่หน้าโต๊ะหมู่บูชา

เตียงบรรทมที่ทรงใช้มาโดยตลอด ก็เป็นเพียงเตียงเล็ก ๆ เตี้ย ๆ ไม่ได้ปูด้วยฟูกหรือเบาะ แต่ทรงปูด้วยผ้าที่พับซ้อนกันเพียง ๒ - ๓ ชั้น แม้จะมีผู้นำเตียงอย่างดีมีราคาแพงมาถวาย ก็ไม่ทรงใช้

ที่ประทับของเจ้าพระคุณสมเด็จฯไม่มีสิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นเครื่องประดับสวยงามหรือสิ่งของฟุ่มเฟือยใด ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ (ทรงเคยมีวิทยุเมื่อครั้งยังทรงเรียนภาษาอังกฤษสำหรับฟังรายการภาคภาษาอังกฤษ เมื่อเลิกเรียนก็ทรงเลิกใช้) ในตู้ ไม่มีเครื่องเจียระไนหรือลายคราม มีแต่หนังสือ ของที่เห็นได้ในทุกที่ในที่ประทับของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ คือหนังสือกับพระพุทธรูป

สำหรับพระพุทธรูปนั้นก็ไม่ใช่ของเก่า แต่เป็นพระพุทธรูปใหม่ที่มีผู้ถวายในโอกาสต่าง ๆ บ้าง มีผู้นำมาให้ทรงบูชา (ซื้อ) บ้าง ซึ่งก็ทรงรับบูชาไว้ด้วยเมตตา กระทั่งมีผู้ปรารถนาดีบางคนมาทูลด้วยความเป็นห่วงว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะถูกเขาหลอกขายของปลอมว่า *"เกล้าฯ เกรงว่าจะไม่ใช่ของเก่านะกระหม่อม"* เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงตอบว่า ***"ที่นี่ไม่ได้นิยมของเก่า แต่นิยมพุทธลักษณะเท่านั้น"***

บางครั้งมีผู้นำสิ่งของเครื่องใช้ที่สวยงามมาถวาย พระองค์ก็ทรงรับไว้และอนุโมทนา แต่ไม่ทรงใช้สอย โดยรับสั่งว่า ***"ไม่เหมาะสำหรับพระ"*** บางคราวมีผู้เคารพนับถือบางคนพยายามจะถวายรถยนต์สำหรับทรงใช้ส่วนพระองค์ แต่ก็ทรงปฏิเสธด้วยเหตุผลง่าย ๆ ว่า ***"ไม่รู้จะเอาไปเก็บไว้ที่ไหน"*** บางคราวก่อนที่จะทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ทรงมีภารกิจที่จะต้องเดินทางไปนอกวัดก็เดินทางโดยแท็กซี่ไปกับศิษย์ เพราะไม่โปรดที่จะรบกวนผู้อื่น แม้เมื่อทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว หากมีผู้มาอาราธนาเชิญเสด็จไปบำเพ็ญกุศลที่บ้าน ที่อยู่ไม่ไกลจากวัดบวรนิเวศวิหารนักเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็จะรับสั่งกับเจ้าภาพว่า ***"ไม่ต้องเอารถมารับนะ แล้วจะเดินไปเอง"***

พระจริยวัตรของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่เพียงแต่แสดงถึงพระคุณธรรมในเรื่องความเรียบง่ายเท่านั้น แต่ยังแสดงถึงความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ความมัธยัสถ์ (ประหยัด) ความมักน้อยสันโดษ ความไม่สั่งสม และความไม่ยึดติด

ใฝ่รู้

ไม่ถือตนเป็นผู้รู้
หรือรู้แล้ว

หากเป็นความรู้เชิงปริยัติ
พระองค์ก็จะทรงศึกษาเรียนรู้
หรือปรึกษาเล่าเรียนกับตำรับตำรา
อยู่เสมอมิได้ขาด
หากเป็นความรู้เชิงปฏิบัติ
พระองค์ก็จะทรงศึกษาเรียนรู้
หรือปรึกษาเล่าเรียนกับครูบาอาจารย์
ที่เป็นนักปฏิบัติอยู่เสมอ

การอ่านนับว่าเป็นกิจวัตรประจำวันอย่างหนึ่งของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระองค์ทรงอ่านหนังสือทุกประเภท ทั้งคดีโลกคดีธรรม ทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ **ทรงอ่านทุกเวลาที่มีโอกาส** แต่ส่วนมากเป็นเวลากลางคืน หลังจากทรงว่างเว้นจากภารกิจอื่น ๆ

พระคุณธรรมหรือพระอัธยาศัยส่วนนี้ สรุปได้ว่า ความเป็นผู้ใฝ่รู้ใฝ่เรียนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ หากเป็นความรู้เชิงปริยัติ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็จะทรงศึกษาเรียนรู้ หรือว่าปรึกษาเล่าเรียนกับตำรับตำราอยู่เสมอมิได้ขาด หากเป็นความรู้เชิงปฏิบัติ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็จะทรงศึกษาเรียนรู้หรือปรึกษาเล่าเรียนกับครูบาอาจารย์ที่เป็นนักปฏิบัติอยู่เสมอ พร้อมทั้งทรงปฏิบัติตรวจสอบด้วยพระองค์เองอยู่เสมอเช่นกัน โดยมิได้ทรงถือพระองค์ว่าเป็นผู้รู้หรือว่ารู้แล้ว จนไม่ต้องขวนขวายหาความรู้เพิ่มเติม

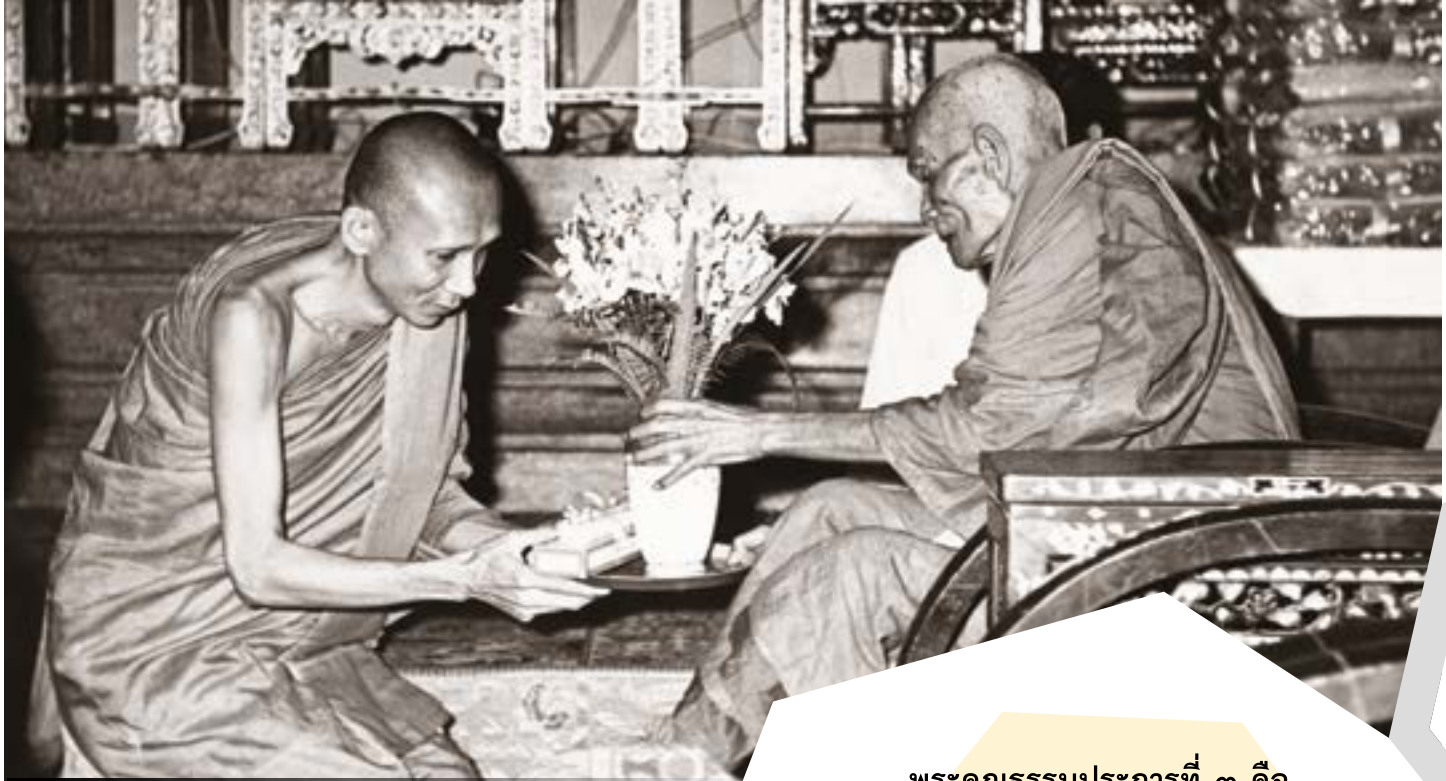

ทรงถวายสักการะหลวงพ่อดี วัดเทวสังฆาราม

พระคุณธรรมประการที่ ๓ คือ

ความกตัญญู

พระคุณธรรมข้อนี้ย่อมเป็นที่ปรากฏทั้งจากพระจริยวัตรส่วนพระองค์ และจากพระธรรมคำสอนที่ทรงเน้นอยู่เสมอ

ในพระจริยวัตรส่วนพระองค์จะเห็นได้ว่าความกตัญญูประการแรกที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แสดงให้ปรากฏคือความกตัญญูต่อพระครูอดุลยสมณกิจหรือหลวงพ่อดีซึ่งเป็นทั้งพระอุปัชฌาย์ผู้ให้การบรรพชา และพระอาจารย์ผู้สั่งสอนพระธรรมคนแรกของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ หลวงพ่อดีเป็นผู้มุ่งมั่นที่จะให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่เมื่อยังเป็นสามเณรได้เล่าเรียนบาลี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็สนองเจตนาดีของหลวงพ่อ กระทั่งสำเร็จการศึกษาสูงสุดทางบาลีคือได้เป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยค แล้วทรงกลับไปช่วยสอนบาลีที่โรงเรียนเทวานุกูล ที่วัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) ซึ่งหลวงพ่อสร้างรอไว้ตามความตั้งใจตั้งแต่ต้นของหลวงพ่อดี ทำให้หลวงพ่อชื่นใจมากที่สามารถตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมได้สำเร็จตามที่ดำริไว้ ทรงถือว่าหลวงพ่อดี หรือหลวงพ่อวัดเหนือ เป็นผู้มีพระคุณอย่างสูงแก่พระองค์ ได้ทรงถวายความเคารพนับถือและทรงอุปัฏฐากดูแลตลอดมา กระทั่งหลวงพ่อดีถึงแก่มรณภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐

นอกจากไปช่วยหลวงพ่อสอนบาลีดังกล่าวแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังสนองคุณวัดเทวสังฆารามอันเป็นโรงเรียนเดิมและสำนักเดิมของพระองค์อีกอย่างหนึ่งก็คือ ทรงดำเนินการสร้างศาลาการเปรียญหลังใหม่แทนศาลาหลังเดิมที่เคยใช้เป็นโรงเรียนประชาบาล สมัยที่พระองค์ทรงเรียนชั้นประถมที่โรงเรียนแห่งนี้ เรียกว่า ศาลา ภปร. พร้อมทั้งทรงดำเนินการสร้างเมรุถาวรให้แก่วัดเหนือและสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมให้แก่วัดเหนืออีกหลังหนึ่ง เรียกว่า อาคารรวิเทวานันท์ ด้วย

กตัญญู

ระลึกรู้ในคุณ
และไม่หยุดหาโอกาสตอบแทน

งานฌาปนกิจพระชนนี

บำเพ็ญกุศลแด่บุพพการี และป้าเฮ้งผู้มีพระคุณ

ความกตัญญูประการต่อมา ก็คือ ความกตัญญูต่อพระชนนี (โยมมารดา) แม้ตามพระประวัตินั้นดูเหมือนว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ กับพระชนนีจะไม่ค่อยใกล้ชิดกันนัก เพราะเมื่อครั้งทรงพระเยาว์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอยู่ในความเลี้ยงดูของโยมป้าเฮ้งมาโดยตลอด กระทั่งทรงบรรพชาเป็นสามเณร แต่ในความเป็นจริงกลับปรากฏว่าความผูกพันระหว่างเจ้าพระคุณสมเด็จฯ กับพระชนนีนั้นมิได้ลดน้อยลงเลย ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ขณะที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงเป็นพระเปรียญ ๗ ประโยค ทรงดำริที่จะลาสิกขา ถึงกับทำหนังสือขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตขอลาสิกขาแล้ว และได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว เมื่อพระชนนีทราบข่าว ถึงกับเดินทางมาจากเมืองกาญจนบุรี แล้วรีบขึ้นไปหาพระลูกชายบนกุฏิด้วยความร้อนใจ เล่ากันว่า พระชนนีได้พูดกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ว่า *“คุณมหาจะสึกหรือ! ถ้าคุณมหาสึก อิฉันจะผูกคอตาย”*

ถ้อยคำของพระชนนีดังกล่าวนี้ นับว่าลึกซึ้งกินใจมาก เพราะเท่ากับพระชนนีเอาชีวิตของตนแลกกับความเป็นพระของพระลูกชายทีเดียว ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เอง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงเลิกล้มความคิดที่จะลาสิกขา และแจ้งขอยกเลิกพระบรมราชานุญาตให้ลาสิกขาได้ ด้วยเหตุผลสั้น ๆ ว่า **“มีความจำเป็นอย่างที่สุดที่จะลาสิกขาไม่ได้”** ทั้งนี้ ก็เท่ากับพระองค์ได้เอาความเป็นพระตลอดชีวิตของพระองค์แลกเอาความมีชีวิตอยู่ของพระชนนีไว้ เท่ากับทรงให้ชีวิตของพระองค์แก่พระชนนี เป็นการตอบแทนแก่พระชนนีที่พร้อมจะสละชีวิตของตนเพื่อพระองค์นั่นเอง เรื่องนี้เป็นเหตุการณ์ที่แสดงถึงความรักความห่วงใยที่ทั้งสองท่านมีต่อกันเกินกว่าที่จะคาดคิด

ใช่แต่เพียงเท่านั้น เมื่อพระชนนีเจริญอายุถึงวัยชรา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อครั้งยังเป็นพระโศภนคณาภรณ์ ก็ไม่ปล่อยให้พระชนนีอยู่ห่างไกลและเดียวดาย ได้ขอพระอนุญาตสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ซึ่งทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารอยู่ในขณะนั้น นำพระชนนีมาพำนักอยู่ใกล้ ๆ ที่วัดบวรนิเวศวิหารโดยขออนุญาตปลูกเรือนหลังเล็ก ๆ ไว้ข้าง ๆ ตำหนักคอยท่า ปราโมช สำหรับให้พระชนนีอยู่อาศัย เพื่อจะได้อุปัฏฐากดูแลได้สะดวก และ

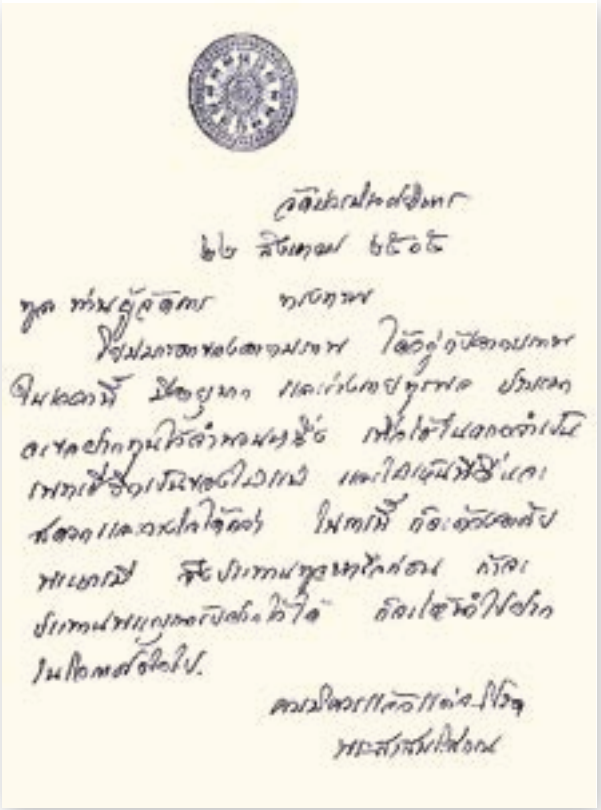

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และ
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

ใกล้ชิด ตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ เมื่อพระชนนีได้มาพำนักอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารก็เป็นการสะดวกที่พระชนนีจะรักษาศีลฟังธรรม และทำบุญทำทานในโอกาสต่าง ๆ กิจวัตรที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงปฏิบัติต่อพระชนนีคือ การไปเยี่ยมถามสารทุกข์สุขดิบกับพระชนนีทุกวัน เวลาเช้าบ้าง เวลาเย็นบ้าง สุดแต่จะสะดวก บางครั้งเมื่อทรงทราบหรือได้ยินเสียงพระชนนีที่แสดงถึงความวุ่นวายใจ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็จะทรงเดินไปไต่ถามและปลอบโยนด้วยข้อธรรมง่าย ๆ สั้น ๆ ทำนองจะไม่ให้รู้สึกว่าทรงสอน คำที่มักจะตรัสกับพระชนนีเสมอก็คือ ***"โยม! เป็นไงบ้างวันนี้ พักบ้างหรือเปล่า? หลับดีไหม? ทำภาวนาบ้างจะได้หลับสบาย!"*** หรือหากวันใดทราบว่าพระชนนีหงุดหงิด เพราะการออกลิงออกค่างของบรรดาลูกศิษย์ทั้งหลาย เจ้าพระคุณสมเด็จฯก็มักจะตรัสว่า ***"ช่างเถอะ! เรื่องของเด็ก ๆ มัน"*** หรือหากบางครั้งทรงเห็นว่าพระชนนีหงุดหงิดวุ่นวายมากก็จะตรัสว่า ***"โยม! เป็นไงบ้างวันนี้ ปล่อยวางเสียบ้าง"***

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงอุปัฏฐากดูแลพระชนนีที่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลาสิบปี ถึง พ.ศ. ๒๕๐๕ ทรงเห็นว่าสุขภาพของพระชนนีทรุดโทรมลง จึงได้ทรงตั้งกองทุนไว้จำนวนหนึ่ง สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลพระชนนีสืบไปในอนาคต เรียกว่า นิธิน้อย คชวัตร กระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๗ พระชนนีได้กลับไปงานศพของป้าเฮ้ง ณ บ้านเมืองกาญจน์ และเมื่อเสร็จงานศพป้าเฮ้งแล้วพวกลูกหลานได้ขอร้องให้พักอยู่ที่เมืองกาญจน์สักระยะหนึ่ง ค่อยกลับกรุงเทพฯ เพราะได้จากลูกหลานทางเมืองกาญจน์มาหลายปี ระหว่างที่พักอยู่ที่กาญจนบุรีนั้นพระชนนีได้เกิดล้มป่วยลงและถึงแก่กรรมในเวลาต่อมาไม่นาน คือเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ สิริอายุได้ ๗๙ ปี

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มักทรงปรารภถึงผู้มีพระคุณต่อพระองค์อยู่เสมอ โดยมักจะทรงปรารภให้ผู้ใกล้ชิดฟังว่า ท่านใดได้ทำประโยชน์อะไรให้แก่พระองค์บ้าง และผู้มีพระคุณท่านใดที่พระองค์ยังไม่มีโอกาสทำอะไรตอบแทนบ้าง อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าทรงรำลึกถึงพระคุณของท่านเหล่านั้นอยู่ในพระทัยเสมอ ฉะนั้น เมื่อมีโอกาสเหมาะจึงทรงปรารภออกมาทางวาจาให้ผู้อื่นฟังบ่อย ๆ

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมวราภรณ์ ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร หลังจากนั้นไม่นาน สมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทยมหาเถร) วัดสระเกศ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ได้ทรงปรารภกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในวันหนึ่งว่า *"เจ้าคุณ! จะเอาวัดบวรไว้อยู่หรือ?"* แสดงว่าสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นทรงเป็นห่วงเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ว่าจะทรงปกครองวัดบวรนิเวศวิหารไม่ไหว เพราะขณะนั้นวัดบวรนิเวศวิหารมีพระเถระผู้มีอายุพรรษาสูงกว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นจำนวนมาก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงปรารภถึงสมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทยมหาเถร) ว่าทรงมีพระเมตตาต่อพระองค์มากองค์หนึ่ง และทรงรำลึกถึงพระเมตตาของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นอยู่เสมอ ฉะนั้น เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา จึงทรงไปถวายสักการะสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นตลอดมา แม้เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ก็เสด็จไปถวายสักการะพระอัฐิเสมอมามิได้ขาด

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๑๕ เมื่อทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวร นับเป็นสมเด็จพระญาณสังวร พระองค์ที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงรำลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระญาณสังวร (สุก ไก่เถื่อน) โดยทรงปรารภว่า ***"ถ้าไม่มีสมเด็จพระญาณสังวร รูปที่ ๑ ก็คงไม่มีสมเด็จพระญาณสังวร รูปที่ ๒ พระองค์จึงนับว่าเป็นผู้มีพระคุณท่านหนึ่ง"*** ฉะนั้น เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงเสด็จไปถวายสักการะพระรูปและพระอัฐิของสมเด็จพระญาณสังวร (สุก ไก่เถื่อน) ทั้งที่วัดราชสิทธารามและที่วัดมหาธาตุตลอดมาทุกปี

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เป็นอีกพระองค์หนึ่งที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงปรารภถึงบ่อย ๆ ว่าเป็นผู้มีพระคุณใหญ่หลวงต่อพระองค์ เพราะทรงเป็นพระอุปัชฌาย์และทรงถือว่าทรงเป็นพระอาจารย์กรรมฐานพระองค์แรกของพระองค์ด้วย ทั้งทรงเป็นผู้มอบหมายภาระหน้าที่สำคัญ ๆ ให้พระองค์ได้ทรงปฏิบัติและเรียนรู้หลายอย่าง เท่ากับทรงเป็นครูในทางการคณะสงฆ์ของพระองค์ด้วย เป็นต้นว่าทรงมอบหมายให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่เมื่อยังเป็นพระเปรียญ ๙ ประโยค เป็นเลขานุการในพระองค์ และทรงมอบให้พระองค์แต่เมื่อยังเป็นที่พระโศภนคณาภรณ์ เป็นพระอภิบาลในพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เมื่อเสด็จออกทรงผนวชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ฉะนั้น จึงมักทรงปรารภกับผู้ใกล้ชิดบ่อย ๆ ว่า ***"สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงมีพระเมตตาต่อที่นี่มาก แต่ที่นี่ยังไม่ได้ทำอะไรถวายท่านเลย"***

พ.ศ. ๒๕๑๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้ทรงดำเนินการสร้างตึกวชิรญาณวงศ์ อาคารเรียนของโรงเรียนวัดบวรนิเวศ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ โดยรื้ออาคารเรียนเก่า ๒ หลังของโรงเรียนวัดบวรนิเวศลงคือ ตึกอรพินทุ์ กับตึกดำรงธรรมี แล้วสร้างตึกใหม่เป็นอาคาร ๔ ชั้นขึ้นแทน ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๒๕ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ดำเนินการให้สร้างตึกวชิรญาณวงศ์ ขึ้นอีกหลังหนึ่ง เป็นตึกสงฆ์อาพาธ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ด้วยเช่นกัน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นพระมหาเถระอีกพระองค์หนึ่งที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงปรารภว่า ***"ถือว่าพระองค์ทรงเป็นพระอาจารย์กรรมฐานของที่นี่ท่านหนึ่ง แต่เป็นในทางตำรา"*** ฉะนั้น ใน พ.ศ. ๒๕๒๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้ดำเนินการให้สร้างตึกวชิรญาณ สามัคคีพยาบาร ขึ้นแทนตึกวชิรญาณและตึกสามัคคีพยาบาร หลังเดิมที่ทรุดโทรม ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์นั้น และเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ คู่กันในอาคารหลังเดียวกัน

พ.ศ. ๒๕๒๙ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นประธานอุปถัมภ์ในการสร้างตึกภปร. ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย ถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติแด่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๖๐ พรรษา ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ ทั้งนี้ก็ด้วยทรงรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณที่พระราชทานแก่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในด้านต่าง ๆ เป็นอันมาก

พระคุณธรรมประการที่ ๔ คือ

เมตตา

พระเมตตาในเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นปกแผ่ไปในทุกชีวิต ทั้งในคนและสัตว์

เมตตา

ช่วยเหลือทุกชีวิต
ด้วยเห็นว่าสำคัญเสมอกัน

ดังเช่นเมื่อเสด็จออกบิณฑบาต หากทรงพบสามเณรกำลังออกบิณฑบาตสวนทางกับพระองค์ ก็จะทรงนำอาหารที่ทรงบิณฑบาตได้มานั้นใส่บาตรสามเณร ทั้งนี้ก็ด้วยพระปรารภที่ว่า ***"สงสารเณร! เกรงว่าจะบิณฑบาตได้ไม่พอฉัน"*** และการถวายสิ่งของแก่สามเณรก็มักจะทรงปรารถว่า ***"สามเณรไม่มีกิจนิมนต์ ไม่มีรายได้ พระก็ต้องช่วยกันดูแล"***

คราวหนึ่ง เมื่อเสด็จกลับจากบิณฑบาต ทรงเห็นเด็กผู้ชายคนหนึ่งนอนคุดคู้อยู่ที่ข้างกำแพงพระวิหารพระศาสดา เมื่อถึงที่ประทับ จึงโปรดให้ศิษย์รีบไปดูและนำตัวมาที่ตำหนักที่ประทับ เพื่อสอบถามถึงความเป็นมาของเด็กคนนั้น ได้ความว่าเป็นเด็กหนีออกจากบ้าน จึงโปรดประทานความช่วยเหลือและให้พาไปมอบเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อให้ความช่วยเหลือต่อไป

กิจวัตรประจำวันอย่างหนึ่งของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ คือการเดินตรวจวัดในตอนเย็น โดยเสด็จไปทั่วบริเวณวัด สิ่งที่ได้ทรงพบเห็นเป็นประจำก็คือ สุนัข ซึ่งมีอยู่มากมายจนเป็นที่กล่าวกันทั่วไปว่าวัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่มีสุนัขมากวัดหนึ่ง หากวันใดทรงพบสุนัขขี้เรื้อนซึ่งก็มักมีมาไม่ขาด ก็จะตรัสว่า ***"เจ้านี่ของใคร"*** ซึ่งหมายความว่า สุนัขขี้เรื้อนตัวนั้นอยู่ในคณะหรือในบริเวณของใคร ก็จะโปรดให้บอกแก่ภิกษุสามเณรในที่นั้นให้ช่วยดูแล โดยจะตรัสแบบขำขันว่า ***"คนตั้งเยอะแยะยังดูแลได้ สุนัขตัวเดียวทำไมดูแลไม่ได้"***

ในการเดินตรวจวัดคราวหนึ่ง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสังเกตว่าทำไมไม่ค่อยเห็นสุนัข จึงตรัสถามบรรดาศิษย์ที่ตามเสด็จว่าสุนัขไปไหนหมด บรรดาศิษย์จึงต้องกราบทูลความจริงว่า ทางวัดให้เทศบาลมาเก็บเอาไปเลี้ยง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงรับสั่งว่า ***"เออ! ก็บ้านเขาอยู่ที่นี่ จะให้เขาไปอยู่ที่ไหน ไปเอาคืนมา"*** ปรากฏว่า ทางวัดต้องให้เทศบาลนำสุนัขทั้งหมดที่จับไปจากวัดมาคืน และปรากฏว่าเทศบาลเอามาคืนมากกว่าจำนวนที่จับไปเสียอีก

เจ้าจุด สุนัขในวัดบวรนิเวศวิหาร ที่คอยเดินรับเดินส่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสมอเมื่อเสด็จไปในบริเวณวัด จนกระทั่งตาย

เมื่อเสด็จไปประทับในต่างวัด คราวหนึ่ง หลังจากเสวยภัตตาหารซึ่งเสวยในบาตรตามปกติแล้ว ศิษย์คนหนึ่งก็นำบาตรไปล้าง โดยล้างแล้วก็เทน้ำล้างบาตรซึ่งมีเศษอาหารเหลืออยู่เยอะลงในโถส้วม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ คงสังเกตเห็นความผิดปกติจากที่เคยทำในวันก่อน ๆ จึงตรัสถามว่า ***"เอาน้ำล้างบาตรไปเทที่ไหน?"*** ศิษย์ก็ทูลว่าเทลงโถส้วม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำหนิอย่างรุนแรง ***".....ทีหลังอย่าทำอย่างนี้ มันไม่ควรและสกปรก ควรเอาไปเทที่ที่สะอาด เผื่อว่าพวกมดแมงเขาจะได้กินเศษอาหาร ..... ทีหลังอย่าทำ"***

พระคุณธรรมข้อเมตตาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นก็ย่อมรวมไปถึง กรุณา มุทิตา อุเบกขาด้วย เพราะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงถือคติว่า ***"เวลาที่ควรนิ่งก็นิ่ง เวลาที่ควรพูดก็พูด หรือเวลาที่ควรอุเบกขาก็ควรอุเบกขา"*** เพราะฉะนั้น พระคุณธรรมข้อเมตตานี้ จึงมีความหมายโดยรวมว่า ทรงมีพรหมวิหารธรรมนั่นเอง

พระคุณธรรมที่ชัดเจนอีกข้อหนึ่ง คือ ความถ่อมพระองค์ ซึ่งเป็นที่ประจักษ์แก่บุคคลทั่วไป ทั้งฝ่ายพระและฝ่ายชาวบ้าน หากมองในภาพรวมก็คือเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่ว่าจะทรงอยู่ในกาละและเทศะใด ไม่ทรงแสดงพระกิริยาอาการว่าทรงสูงส่งยิ่งใหญ่ อย่างที่ภาษาชาวบ้านเรียกว่าไม่แสดงพระอาการเจ้ายศเจ้าอย่าง

ถ่อมตน

สงบเสงี่ยม สำรวมระวัง
พูดน้อย และไม่แสดงตน

ด้วยพระคุณธรรมข้อนี้ทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นพระมหาเถระที่สงบเสงี่ยม สำรวมระมัดระวัง ตรัสน้อย และไม่ชอบแสดงพระองค์

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคมมาตั้งแต่ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ และทรงเป็นต่อเนื่องมาตั้งแต่กรรมการมหาเถรสมาคมชุดแรก จนถึงวาระสุดท้ายแห่งพระชนมชีพ ในการประชุมกรรมการเถรสมาคม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็โปรดที่จะนั่งตอนท้าย ๆ แถว กระทั่งครั้งหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายีมหาเถร) วัดมกุฏกษัตริยาราม ทรงทักแบบสัพยอกด้วยพระเมตตาว่า *"เจ้าคุณสานั่งไกลนัก กลัวจะเป็นสมเด็จหรือไง"*

ในการสั่งสอนธรรมก็เช่นกัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ไม่ได้แสดงพระองค์ว่า เป็นผู้รอบรู้เชี่ยวชาญ ไม่ว่าจะเป็นด้านปริยัติหรือด้านปฏิบัติ แต่มักจะถ่อมพระองค์โดยตรัสว่า ***"แนะนำในฐานะผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติด้วยกัน"***

บางครั้งทรงร่างพระธรรมเทศนาในงานสำคัญ ๆด้วยพระองค์เองแล้วมักจะรับสั่งกับพระผู้ปฏิบัติสนองงานว่า ***"เอาไปดูซิ! มีอะไรจะเพิ่มเติมบ้าง"*** แสดงให้เห็นว่าทรงให้เกียรติและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่ได้ทรงถือว่าพระองค์ทรงรอบรู้ไปทุกอย่าง และบางครั้งก็ทรงเตือนผู้ปฏิบัติสนองงานในการทำงานด้วยว่า ***"อย่าไปแสดงตนว่ารู้ดีหรืออวดรู้ คนอื่นเขาจะหมั่นไส้เอา"*** หมายความว่าบางเรื่องแม้เราจะรู้และเป็นเรื่องจริง แต่ควรจะพูดหรือไม่ควรพูดนั้น ต้องดูความเหมาะสม หรือความควรไม่ควรด้วย ไม่ใช่พูดทุกเรื่องที่รู้ หรือพูดทุกเรื่องกับทุกคน เท่ากับทรงเน้นถึงความสำคัญของ "กาละเทศะ"

พระคุณธรรมประการต่อไป
คือ ความอดทน

เนื่องจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีพระสุขภาพค่อนข้างไม่แข็งแรงมาแต่ทรงพระเยาว์ แม้เมื่อทรงบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว พระสุขภาพก็ยังไม่ดีขึ้น แต่ดูเหมือนจะมีอาการมากขึ้น จนบางครั้งป่วยไปเรียนไม่ไหว แต่ก็ด้วยทรงมีความอดทน จึงทรงประคองพระองค์ให้ผ่านพ้นการเรียนมาได้ด้วยดี และด้วยผลการเรียนชั้นดี คือได้เป็นที่หนึ่งมาเกือบตลอด

อดทน

มองอุปสรรคให้เล็ก
เป้าหมายนั้นจึงยิ่งใหญ่

แต่เนื่องด้วยทรงมีพระสุขภาพไม่แข็งแรงเป็นทุนอยู่แล้ว ในระหว่างที่ทรงเรียนบาลีอยู่ที่วัดเสนหา นครปฐมนั้น ก็ทรงได้โรคเพิ่มเติมขึ้นอีกคือ วัณโรค โดยทรงได้รับมาจากการปฏิบัติดูแลพระอาจารย์ซึ่งเป็นโรคนี้ คือ พระครูสังวรวินัย (อาจ) และไม่นานพระอาจารย์ก็ถึงมรณภาพด้วยโรคดังกล่าว

เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาอยู่ศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดบวรนิเวศวิหาร จึงทรงเจ็บป่วยอยู่เสมอ แต่พระองค์ก็มิได้ย่อท้อต่อการเรียน ตามบันทึกส่วนพระองค์แสดงให้เห็นว่า บางครั้งทรงอาพาธมากแต่ด้วยความเอาพระทัยใส่ในการเรียนและทรงมีพระขันติธรรม ถึงจะเจ็บป่วยแค่ไหนก็ไม่ทรงขาดสอบ ดังที่ทรงบันทึกไว้ว่า ***"วันนี้ต้องใช้ผ้าสักหลาดพันรอบอกหลายชั้นเพื่อไม่ได้เกิดอาการหนาวสั่นในเวลานั่งสอบ"*** และคงเนื่องด้วยพระสุขภาพที่ย่ำแย่นี้เอง ครั้งหนึ่ง ขณะเมื่อยังทรงเป็นพระเปรียญและยังอยู่ที่กุฏิหอเขียว ข้างตำหนักบัญจบเบญจมาที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ถึงกับตรัสกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในวันหนึ่งว่า *"ถ้าคุณมหาตายกันจะทำศพให้เอง"* ทำนองว่า ทรงปลงตกเมื่อเห็นสภาพของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในขณะนั้น แต่ขณะเดียวกันก็ทรงแสดงความห่วงใยและพระเมตตาไปพร้อมกัน (สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ทรงใช้คำว่า "กัน" กับผู้ใกล้ชิด)

เรื่องพระขันติธรรมในเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นเป็นที่ประจักษ์แก่บรรดาศิษย์และผู้ใกล้ชิดทั่วกัน ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้นกับพระองค์ก็จะทรงประคองพระองค์ให้อยู่ในความเป็นปกติได้เสมอ ไม่ทรงแสดงอาการขึ้นลงให้เป็นที่ปรากฏ แม้ในระหว่างที่ประทับรักษาพระองค์อยู่ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ จนถึงวาระสุดท้ายแห่งพระชนมชีพ ก็เป็นที่ประจักษ์แก่บรรดาแพทย์ พยาบาลและผู้ถวายการอุปัฏฐากดูแลว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่แสดงอาการเจ็บปวดให้เห็น ไม่เคยทรงขออะไร และไม่เคยทรงปฏิเสธอะไร เกี่ยวกับการดูแลรักษาพยาบาล คงประทับอยู่ในอาการดุษณียภาพตามแต่แพทย์พยาบาลจะจัดถวายอย่างไร แทบจะไม่น่าเชื่อว่าเป็นไปได้ แต่ก็เป็นไปได้ จนบางครั้งแพทย์ที่ถวายการฉีดยาทนอยากที่จะรู้ไม่ได้ว่าทรงรู้สึกอย่างไร เลยทูลถามว่า *"เจ็บไหมกระหม่อม?"* ก็รับสั่งว่า ***"ลองดูเองสิ!"***

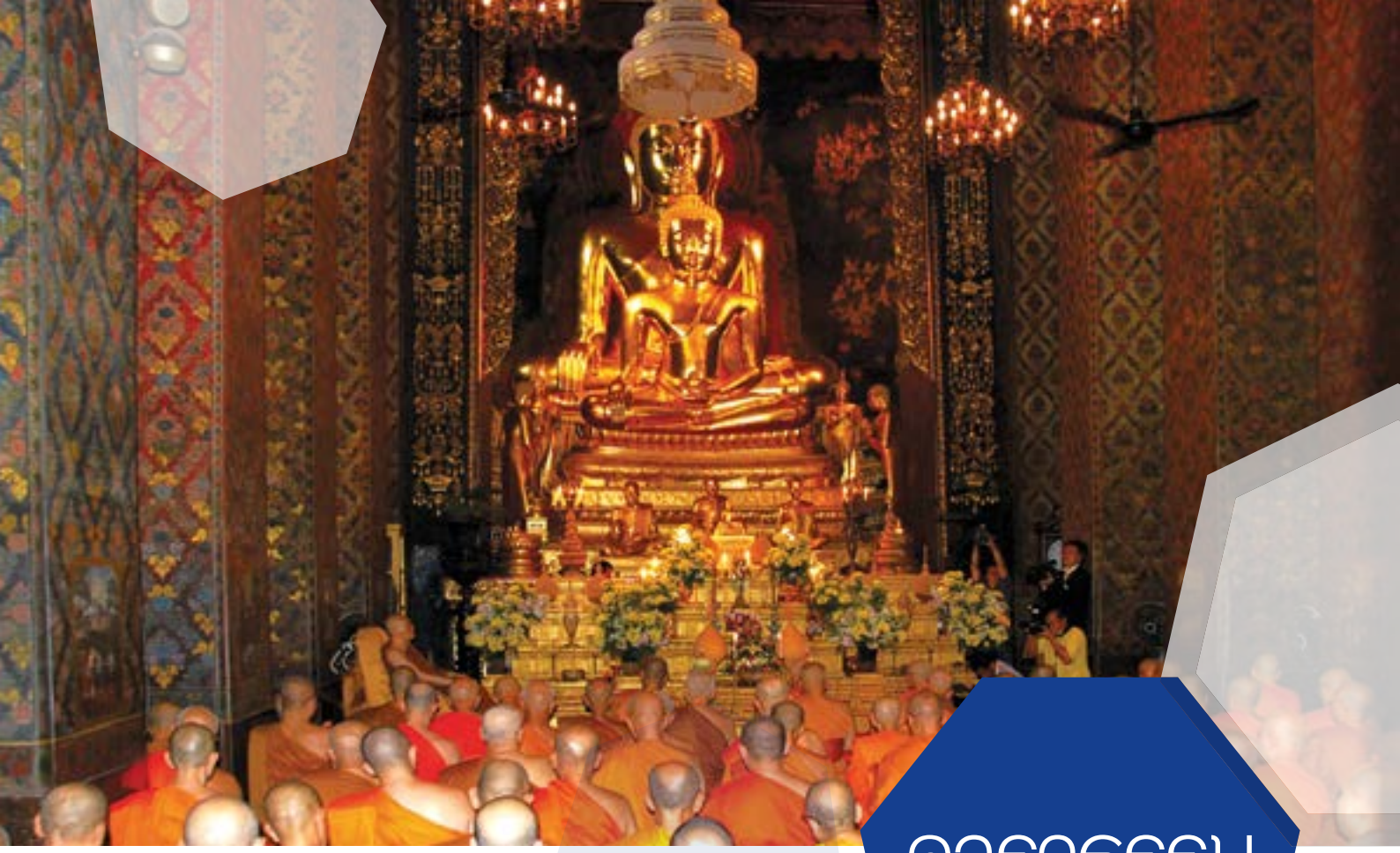

คารวธรรม

พึงเคารพ ต่อผู้ที่ควรเคารพ

พระคุณธรรมประการสุดท้าย คือ
คารวธรรม
หรือความเคารพนบน้อมต่อผู้ที่ควรเคารพ

คารวธรรมอันดับแรกของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็คือ ความเคารพในพระรัตนตรัย ความเคารพในพระพุทธเจ้านั้น ทรงแสดงออกในหลายลักษณะ เช่น ทรงแนะนำตักเตือนภิกษุสามเณรเสมอว่า ภิกษุสามเณรควรลงโบสถ์ทำวัตรสวดมนต์ประจำวันเพราะ

‘การลงโบสถ์ทำวัตรเช้าค่ำนั้น
ก็เสมือนได้เฝ้าพระพุทธเจ้าประจำวัน’

ทำให้ระลึกถึงพระพุทธคุณ หรือเจริญพุทธานุสติ ทำให้จิตใจไม่ห่างเหินจากพระธรรม การสวดมนต์ก็เสมือนหนึ่งได้ฟังพระธรรมเทศนาหรือฟังพระธรรมคำสอนจากพระพุทธเจ้า ฉะนั้น การทำวัตรสวดมนต์ประจำวันจึงเป็นกิจที่ภิกษุสามเณรควรทำ เพราะเป็นการกระทำที่มีแต่คุณประโยชน์

อีกประการหนึ่ง ทรงเตือนศิษย์หรือผู้ใกล้ชิดเสมอว่าพระพุทธรูปนั้นควรตั้งไว้ในที่สูงหรือที่เหมาะสม และไม่ควรตั้งไว้ในที่ต้องเดินข้ามกรายไปมา ส่วนพระองค์เองนั้นเมื่อผ่านพระพุทธรูป ไม่ว่าในที่ใดหรือโอกาสใดจะทรงยกพระหัตถ์ถวายอัญชลี คือ พนมมือไหว้ แม้เวลาประทับนั่ง ก็จะไม่ทรงหันปลายพระบาทไปทางพระพุทธรูป และคงเนื่องด้วยพระคุณธรรมข้อนี้จึงทำให้พระองค์เป็นผู้ที่โปรดพระพุทธรูปไปด้วย ในที่ประทับไม่ว่าจะประทับอยู่ที่ใดก็จะต้องประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ด้วยสำหรับที่จะทรงไหว้พระสวดมนต์ประจำวัน

ความเคารพในพระธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็คือ ทรงเคารพต่อพระคัมภีร์และหนังสือธรรมะทุกประเภท คัมภีร์พระพุทธศาสนาจะทรงเก็บหรือวางไว้ในที่สูงเสมอ หนังสือธรรมะทุกชนิดก็เช่นเดียวกัน บางครั้ง ศิษย์หรือผู้ปฏิบัติสนองงานถวายพระองค์วางหนังสือธรรมะไว้บนพื้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็จะรีบตรัสบอกทันทีว่า ***"นั้นพระธรรม อย่าวางกับพื้น"*** คือจะโปรดให้วางบนพานหรือวางไว้ในที่สูง บางครั้งเมื่อจำเป็นที่จะต้องทิ้งกระดาษที่ไม่ใช้ หรือกระดาษที่ไม่ประสงค์จะเก็บไว้อีกต่อไป ก็จะรับสั่งว่าเป็นกระดาษธรรมะหรือเปล่า? ถ้าเป็นกระดาษที่เขียนธรรมะก็จะโปรดให้เผาเสีย ไม่ให้ทิ้งลงถังขยะ พระธรรมจะได้ไม่ถูกเหยียบย่ำ หรือไปอยู่ในที่อันไม่สมควร

คนทั่วไปมักจะคิดว่า มากราบเจ้าพระคุณสมเด็จฯแล้วจะต้องได้ของดี คือพระเครื่องหรือเหรียญอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กลับทรงเตือนผู้ปฏิบัติงานถวายอยู่เสมอว่า หนังสือธรรมะให้มีไว้เสมอ อย่าให้ขาด สำหรับจะได้ทรงแจกผู้ที่มาถวายสักการะ เพราะฉะนั้น ในเวลาแจกของที่ระลึกไม่ว่าจะเป็นวัตถุมงคลแบบใด ๆ จะต้องมีหนังสือธรรมะควบคู่ไปกับของที่ทรงแจกเสมอ โดยทรงอธิบายว่า ***"ที่นี่แจกพระธรรม ไม่ได้แจกของขลัง"***

ส่วนความเคารพในพระสงฆ์นั้น เห็นได้ชัดจากพระจริยวัตรของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ว่าทรงมีความเคารพในท่านผู้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง ทรงมีความเคารพในความเป็นผู้มีศีลของพระภิกษุสามเณรทั่วไป ทรงปฏิบัติต่อภิกษุสามเณรด้วยการให้เกียรติ หรือไม่ทรงใช้ภิกษุสามเณรโดยไม่มีเหตุอันควรเสมือนเป็นเด็กหรือคนรับใช้ เพราะทรงถือว่าภิกษุสามเณรคือผู้ทรงศีลด้วยกัน แม้สามเณรก็เป็นผู้ทรงศีลตามภาวะของสามเณร ไม่เพียงแต่ไม่ทรงใช้สอยโดยปราศจากเหตุอันควรเท่านั้น แม้การให้สิ่งของแก่ภิกษุสามเณรก็ทรงให้ด้วยความเคารพ คือจะรับสั่งว่า เอาสิ่งนี้ไปถวายพระรูปนั้น หรือเอาสิ่งนี้ไปถวายเณรรูปนั้น เป็นต้น

ถวายเครื่องไทยธรรมแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร

พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล) วัดบูรพาราม (พระอารามหลวง) จ. สุรินทร์

ทรงเข้ากราบนมัสการสมเด็จพระวันรัต (จับ จิตตธมฺโม) วัดโสมนัสวิหาร

สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี (ทองเจือ จินฺตากโร) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

หากเป็นพระสุปัฏิบัติ หรือที่เรียกอย่างชาวบ้านว่าพระกรรมฐานด้วยแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะถวายความเคารพอย่างสูง ไม่ว่าพระกรรมฐานนั้นจะมีอายุพรรษาปูนใด กล่าวคือเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะทรงรู้สึกปิติยินดีเมื่อทรงได้พบหรือได้ต้อนรับพระกรรมฐาน ไม่ว่าพระกรรมฐานรูปนั้นจะเป็นพระในปูนใด พร้อมกับจัดการต้อนรับด้วยความเคารพ

สำหรับพระเถระผู้มีอายุพรรษามากกว่าพระองค์ ไม่ว่าท่านรูปนั้นจะเป็นใคร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็จะถวายความเคารพตามธรรมเนียมทางพระวินัย คือกราบหรือไหว้ตามควรแก่โอกาสและสถานที่ หากพระองค์ประทับนั่งอยู่ ก็จะโปรดให้ศิษย์จัดอาสนะถวายให้พระเถระรูปนั้นนั่ง และทรงกราบแสดงความเคารพตามธรรมเนียมทางพระวินัย

จากพระคุณธรรมในด้านต่าง ๆ ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ตามที่กล่าวมานี้ จึงกล่าวได้ว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำเนินพระจริยวัตรไปตามหลักของการทำดีในคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างครบถ้วน นั่นคือ **ทำดีด้วยตนเองด้วย แนะนำชักชวนคนอื่นให้ทำดีด้วย และยินดีหรือสรรเสริญเมื่อเห็นคนอื่นทำดีด้วย**

“พระปฏิปทา แบบอย่าง”

ไม่ว่าใครก็ตาม หากมีโอกาสวาสนา ได้เข้าเฝ้าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ สักครั้งหนึ่ง แม้จะเป็นเวลาไม่นานก็ตาม ก็ย่อมมีความรู้สึกเกิดขึ้นในใจไม่แตกต่างกันว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นพระมหาเถระที่ผู้ใดอยู่ใกล้แล้วจะได้รับแต่ความสงบร่มเย็น ทุกถ้อยพระวาจาที่รับสั่งประกอบด้วยสาระและธรรมะ ทรงเป็นผู้สงบนิ่ง รับสั่งน้อย ไม่ว่าจะประทับอยู่ ณ ที่ใด จะทรงอยู่ในพระอาการสำรวมอยู่เสมอ โดยปกติเราจึงมักเห็นพระอิริยาบถที่ประทับหลับพระเนตรอยู่เป็นนิตย์

พระอิริยาบถที่ประทับหลับพระเนตร ที่เรามักได้เห็นกันเป็นประจำ

ทรงเคร่งครัดในพระธรรมวินัย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเคร่งครัดในพระธรรมวินัยเป็นอย่างยิ่ง แม้เรื่องบางเรื่องที่ผู้อื่นอาจเห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยแต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ไม่ได้ทรงมองข้าม ไม่ทรงละเว้นที่จะปฏิบัติตามพระวินัย เช่น การใช้กระบอกกรองน้ำ หรือ ธมกรก ซึ่งเป็นพระวินัยบัญญัติแต่ครั้งพุทธกาลสำหรับป้องกันมิให้พระภิกษุสงฆ์บริโภคน้ำที่มีสัตว์เจือปน สมัยนี้แม้จะมีน้ำประปาแล้ว ถ้านำน้ำประปานั้นไปใส่ไว้ในตุ่มหรือในถัง เมื่อจะทรงใช้ก็ทรงใช้กระบอกกรองน้ำก่อนเสมอ ทรงปฏิบัติเช่นนี้ไม่ว่าจะประทับอยู่ในพระอารามหรือเสด็จไปประทับต่างจังหวัด ผ้าสบงจีวรหรือผ้าอื่น ๆ ที่ได้รับถวายมา จะทรงทำวิกัป คือทำให้เป็นของสองเจ้าของตามหลักพระวินัย ก่อนที่จะล่วงเลยกำหนดไปก่อนเสมอ ฉะนั้นเพื่อกันลืม ก่อนจะเข้าบรรทมในแต่ละวัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะรับสั่งถามพระผู้ปฏิบัติสนองงานก่อนเสมอว่า ***"วันนี้มีผ้าต้องวิกัปไหม?"*** จะไม่ทรงปล่อยให้ล่วงวันล่วงคืนไป เพราะทรงเกรงว่าจะหลงลืมจนผิดพระวินัย แม้กระทั่งการเสด็จไปกิจนิมนต์ใด ๆ นอกพระอาราม หลังเวลาเที่ยงวันแล้ว ทั้ง ๆ ที่ทรงเป็นเจ้าอาวาสและสกลมหาสังฆปริณายก แต่ก็จะทรงลาวิกาลกับพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งตามพระวินัย

ทรงเป็นผู้มักน้อย สันโดษ

พระปฏิปทาที่เห็นได้ชัดเจนอย่างยิ่งของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ คือ ความเป็นผู้มักน้อย สันโดษ ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเรียบง่าย แม้ที่อยู่อาศัยก็ไม่โปรดให้ประดับตกแต่งให้งดงามจนเกินสมควร ดังที่เล่ามาแล้วข้างต้น ทรงเตือนพระภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า ***"พระเณรไม่ควรอยู่อย่างหรูหรา"*** ในการเสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ รัฐบาลจีนจัดการรับเสด็จอย่างยิ่งใหญ่สมพระเกียรติข้าวของเครื่องใช้ ตลอดถึงห้องบรรทมก็ตั้งใจจัดให้สวยงามหรูหรา เมื่อถึงเวลาบรรทม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ โปรดให้ศิษย์ที่ตามเสด็จจัดที่บรรทมถวายใหม่ โดยใช้ผ้าส่วนพระองค์ปูบนพื้นห้อง ไม่บรรทมบนเตียงที่เขาจัดถวาย โดยรับสั่งกับศิษย์ว่า ***"นั่นไม่ใช่ที่พระนอน"*** อันหมายความว่าเตียงหรือที่นอนใหญ่โตที่เขาจัดถวายนั้น ไม่เหมาะสมสำหรับพระเพราะเป็นที่นอนอันสูงใหญ่ซึ่งไม่ต้องตรงตามพระวินัย

เมื่อครั้งเสด็จเยือนจีน

เกี่ยวเนื่องกับพระปฏิปทาข้อนี้ ทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่ทรงสะสมวัตถุสิ่งของที่มีผู้ถวายมาก็ทรงแจกจ่ายต่อไปตามโอกาส ทรงถือคติว่า **"พระต้องจน"** เพราะทรงถือว่าพระไม่มีอาชีพการงาน ไม่มีรายได้ แต่เป็นอยู่ได้ด้วยสิ่งของที่ชาวบ้านถวาย กล่าวอย่างสามัญก็คือ แล้วแต่ชาวบ้านเขาจะให้ ถ้าเขาให้ก็มี ถ้าเขาไม่ให้ก็ไม่มี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงรับสั่งเสมอว่า

พระไม่ควรเป็นอยู่อย่างหรูหรา ฟุ่มเฟือย แต่ควรอยู่อย่างสมถะ เรียบง่าย และประหยัด

สบงจีวรที่ทรงใช้ ก็ทรงใช้จนเก่า บางครั้งสบงจีวรมีรอยฉีกขาดก็ทรงเย็บ ทรงชุนด้วยพระองค์เอง ทั้งยังทรงสอนวิธีชุนผ้าให้กับศิษย์บางคนด้วย เมื่อมีผู้ศรัทธาจะถวายเครื่องอำนวยความสะดวกในลักษณะต่าง ๆ ก็จะทรงอนุโมทนา แล้วก็ทรงปฏิเสธ เช่น เมื่อมีผู้ขอถวายรถยนต์ไว้สำหรับใช้สอยส่วนพระองค์ก็ทรงปฏิเสธไปทุกครั้ง พร้อมทรงอธิบายว่าไม่รู้จะเอาไปไว้ที่ไหน เมื่อมีผู้ขอถวายโคมไฟระย้าสวยงามสำหรับประดับตำหนัก ก็ทรงปฏิเสธว่ายังไม่มีความจำเป็น ทรงใช้เฉพาะสิ่งที่จำเป็นหรือสมควรแก่สมณสารูปเท่านั้น

กับ หลวงพ่อคูณ ปริสุทฺโธ

ในโอกาสที่ทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา พระเทพวิทยาคม หรือหลวงพ่อคูณ ปริสุทฺโธ ถวายปัจจัยร่วมบำเพ็ญพระกุศลนับจำนวนนับล้านบาท เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอนุโมทนาขอบคุณหลวงพ่อคูณ และรับสั่งกับหลวงพ่อคูณว่า ***"ขอถวายคืนร่วมทำบุญกับหลวงพ่อด้วยแล้วกัน"*** เป็นอันว่าทรงรับแล้วถวายคืนไปทั้งจำนวน เมื่อใดก็ตามที่ทรงรับนิมนต์เสด็จไปในการบำเพ็ญกุศลตามวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดในต่างจังหวัด ปัจจัยและข้าวของที่มีผู้ถวายหรือวัดที่เชิญเสด็จเป็นผู้จัดถวายเองก็ตาม ก็จะประทานคืนให้แก่วัดนั้น ๆ เสมอไป

ทรงอยู่ในพระอาการสำรวมอยู่เสมอ

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ ครั้งที่ยังทรงเป็นที่พระสาสนโสภณ ได้มีเหตุระทึกใจเกิดขึ้น กล่าวคือวันหนึ่งในตอนบ่าย ขณะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ กำลังสนทนาธรรมอยู่กับนางโยเซฟิน สแตนตัน ภริยาอดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย พร้อมกับชาวต่างประเทศคนอื่นอีกหลายคนที่มุขชั้นล่างของตำหนักคอยท่า ปราโมช **ได้เกิดมีระเบิดขึ้นในที่ไม่ห่างไกลจากที่ประทับนั้น บานประตูหน้าต่างของห้องหลุดกระจาย มีเสียงดังได้ยินไปทั้งวัด!**

แต่เดชะบุญไม่มีผู้ใดได้รับบาดเจ็บ ภายหลังสืบทราบว่าระเบิดครั้งนั้นมิใช่การหมายปองร้ายผู้ใด หากแต่เกิดขึ้นจากศิษย์วัดคนหนึ่งที่ไม่ค่อยปกตินัก อย่างไรก็ดี จากเหตุระเบิดครั้งนั้นเป็นเหตุให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีเจ้าหน้าที่ตำรวจมาประจำ ณ ตำหนักที่ประทับเพื่อถวายอารักขา พร้อมกับทรงพระกรุณาโปรดให้มีรถยนต์หลวง (ร.ย.ล.) มาจอดประจำไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหารหนึ่งคัน เพื่อถวายความสะดวกที่จะเสด็จไปปฏิบัติศาสนกิจในที่ต่าง ๆ ในกรณีของรถยนต์หลวงนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ รับสั่งกับเจ้าหน้าที่ผู้รับรับสั่งแต่เพียงสั้น ๆ ว่า ***"ไม่สมควร"*** ก็เป็นอันว่าไม่ทรงรับไว้ เพียงแต่ขอรับพระราชทานใช้สอยเป็นครั้งคราวเมื่อมีความจำเป็นเท่านั้น

พระของประชาชน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงถือคติว่า “พระต้องจน” อยู่เนืองนิจ ครั้งหนึ่งหลังจากที่ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกได้ไม่นาน ศิษย์ที่ใกล้ชิดคนหนึ่งมากราบทูลว่า *“ขณะนี้ที่วัด...ที่เมืองกาญจน์ กำลังสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเกือบจะเสร็จแล้ว ยังขาดเงินอีกราว ๗ - ๘ แสนบาท อยากกราบทูลใต้ฝ่าพระบาทเสด็จไปโปรดสักครั้ง สะพานจะได้เสร็จเร็ว ๆ”* เจ้าพระคุณสมเด็จฯ รับสั่งตอบว่า ***“เวลาน่ะพอมี แต่เงินตั้งแสนจะเอาที่ไหน เพราะพระไม่มีอาชีพการงาน ไม่มีรายได้เหมือนชาวบ้าน แล้วแต่เขาจะให้”***

พระดำรัสดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่ได้ทรงถือว่าพระองค์เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ยิ่งด้วยพระยศ ยิ่งด้วยพระบารมี อยากได้อะไรก็สั่งเอาได้ หรือบันดาลเอาได้ หากแต่ทรงถือว่าพระองค์ก็คือ “พระรูปหนึ่ง” เท่านั้น ในฐานะที่ทรงเป็นพระรูปหนึ่งเช่นนี้ ทรงวางพระองค์เป็น **พระของประชาชน** อย่างแท้จริง สำหรับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แล้วทุกคนเป็นพุทธศาสนิกชนเสมอหน้ากันหมด หากเขามาเฝ้าก็ทรงต้อนรับปฏิสันถารด้วยอย่างเท่าเทียมสม่ำเสมอ แม้การรับกิจนิมนต์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าใกล้หรือไกล ก็ทรงรับนิมนต์โดยมิได้เลือกว่าต้องทรงรู้จักมักคุ้นหรือไม่ และเมื่อทรงรับแล้วแม้จะยากลำบากเพียงไรก็ทรงพากเพียรอุตสาหะปฏิบัติพระศาสนกิจในเรื่องนั้นให้ลุล่วงดังที่ทรงตั้งพระทัยไว้จนได้

ครั้งหนึ่งทรงรับนิมนต์ไปเป็นประธานในพิธีเปิดและฉลองศาลาการเปรียญของวัดแห่งหนึ่งในจังหวัดยโสธร ทางวัดตระเตรียมงานไว้ล่วงหน้าเป็นเวลานาน แต่พอใกล้จะถึงกำหนดวันงาน แพทย์ได้ถวายตรวจร่างกายแล้วนิมนต์ให้เข้ารักษาพระองค์ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ครั้นถึงกำหนดวันงาน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงขออนุญาตแพทย์เดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจที่จังหวัดยโสธร ซึ่งในครั้งกระนั้นยังไม่มีสนามบินที่จะเดินทางได้ด้วยเครื่องบิน ต้องเสด็จด้วยรถยนต์ แม้มีผู้กราบทูลว่าควรงดงานดังกล่าวเพราะพระพลานามัยไม่ปกติ ก็รับสั่งว่า ***“ไม่เป็นไร แต่ถ้าไม่ไปงานเขาจะเสีย”*** รับสั่งดังนั้นแล้วก็ทรงเดินทางด้วยรถยนต์จากโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ในเวลากลางคืนเพื่อจะได้ไปถึงวัดนั้นในเวลาเช้าวันรุ่งขึ้น และทรงปฏิบัติศาสนกิจได้ทันทีเมื่อเสร็จงานแล้วก็เสด็จกลับมาประทับ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ต่อไป

อีกครั้งหนึ่งทรงรับนิมนต์ไปแสดงพระธรรมเทศนาในงานศพที่จังหวัดขอนแก่น ทรงเดินทางไปด้วยรถตู้ รถเกิดประสบอุบัติเหตุพลิกคว่ำลงข้างถนน รถพลิกไปหลายตลบแต่ไม่มีใครได้รับบาดเจ็บ รวมทั้งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ด้วย มีเพียงศิษย์บางคนฟกช้ำ แต่รถตู้เสียหายมากวิ่งต่อไปไม่ได้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ต้องเปลี่ยนไปประทับรถยนต์ของตำรวจทางหลวงเพื่อเดินทางต่อไปยังงานดังกล่าว รับสั่งกำชับกับทุกคนในกระบวนเดินทางครั้งนั้นว่าไม่ต้องบอกใครถึงอุบัติเหตุดังกล่าว เพราะเกรงว่าเจ้าภาพงานจะตกใจและเสียใจ เมื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรียบร้อยก็เสด็จกลับกรุงเทพฯ เหมือนไม่มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น

<< การเสด็จไปปฏิบัติศาสนกิจและ
เยี่ยมประชาชนในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ

ด้วยความที่ทรงวางพระองค์ไม่เหินห่างจากผู้หนึ่งผู้ใด หากแต่ประทานพระเมตตาหรือความเป็นกันเองกับบุคคลทุกระดับ ใคร ๆ ก็สามารถเข้าเฝ้าได้อย่างใกล้ชิด นับตั้งแต่ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ต้องทรงพบปะกับบุคคลต่าง ๆ ตามภาระหน้าที่อยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุสามเณรหรือประชาชนทั่วไป

เพื่อความสะดวกทั้งของพระองค์เองและผู้ที่เกี่ยวข้อง จึงทรงกำหนดเวลาสำหรับ “รับแขก” ไว้ให้เป็นที่รู้ทั่วกันว่าทรงรับแขกวันละสองเวลา คือ เวลาเช้าหลังจากเสวยภัตตาหารแล้วครั้งหนึ่ง และเวลาบ่ายหลังจากบ่ายสองโมงไปแล้วครั้งหนึ่ง ตามเวลาที่กำหนดนี้ บุคคลต่าง ๆ สามารถเข้าเฝ้าได้อย่างเสมอหน้า ไม่เลือกว่าใคร

มีอยู่คราวหนึ่ง สมัยที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงรับแขกที่ห้องรับแขกใต้กุฏิไม้หลังใหญ่หน้าตำหนักคอยท่า ปราโมช แต่ละวันมีผู้คนมากราบนมัสการเป็นจำนวนมาก ทรงสังเกตเห็นชายหนุ่มคนหนึ่งมานั่งอยู่กับแขกที่มาเฝ้าโดยไม่พูดจาอะไร เมื่อกลุ่มผู้มาเฝ้ากลับเขาก็กลับด้วย เป็นเช่นนั้นอยู่หลายวัน จนกระทั่งวันหนึ่ง เมื่อมีโอกาสอำนวย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงรับสั่งถามเขาว่า *“เออ! มีธุระอะไรหรือเปล่า”* ทั้งนี้เพราะทรงเห็นเขามานั่งอยู่หลายวันแล้ว

ชายหนุ่มคนนั้นจึงเล่าถวายว่า เขาทำงานอยู่ท่าเรือแล้วตกงาน เพราะภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ เขากลุ้มใจมากไม่รู้จะทำอย่างไร บางวันก็เดินโต่เต่เหม่อลอยไร้จุดหมาย

วันหนึ่งผ่านมาทางวัดบวรนิเวศวิหาร เห็นคนเขาเดินมาทางนี้ก็เลยเดินตามเข้ามาด้วย คนเหล่านั้นเข้ามากราบนมัสการเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ตนก็เลยตามเข้ามานั่งอยู่ท้ายกลุ่ม ได้มองดูพระพักตร์เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แล้วรู้สึกสบายใจ พอคนเหล่านั้นกลับก็กลับพร้อมกันไปด้วย นับแต่วันนั้นมาก็รู้สึกว่าสบายใจขึ้น จึงมานั่งอยู่เช่นนั้นหลายวัน แล้วต่อมาก็ได้งานทำ เรื่องก็มีเพียงเท่านี้ เขาเล่าจบก็กราบทูลลาจากไป

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงยิ้ม และรับสั่งกับศิษย์ผู้สนองงานอยู่ในขณะนั้นว่า *“เออ! ไม่ได้ทำอะไรก็ช่วยคนได้”* แล้วทรงพระสรวลเบา ๆ

แต่ละวัน ๆ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีพระศาสนกิจทั้งในวัดนอกวัด ตั้งแต่เช้าจนบ่ายหรือตลอดทั้งวันแทบจะไม่ทรงมีเวลาพัก เมื่อมีผู้พยายามกราบทูลให้ทรงผ่อนพระภาระลงบ้างก็รับสั่งตอบทุกครั้งไปว่า *“เออ! จะทำยังไงได้ ที่นี่เป็นพระของประชาชน”*

ที่รับสั่งว่า “ที่นี่เป็นพระของประชาชน” มิได้หมายความแต่เพียงการเสด็จไปกิจนิมนต์หรือรับประชาชนที่มาเฝ้าในที่ประทับเท่านั้น เพราะยามใดก็ตามที่ประชาชนในบ้านเมืองเกิดวิกฤติวุ่นวาย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็มิได้ทรงนิ่งเฉย หากแต่ทรงขวนขวายหาทางบรรเทาวิกฤติ หรือทรงช่วยเหลือเท่าที่ความเป็นพระภิกษุของพระองค์จะกระทำได้ ตัวอย่างเช่น

เมื่อเกิดเหตุวิกฤติในบ้านเมืองในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ มีการใช้กำลังรุนแรงและมีความสูญเสียเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากทั้งแก่ชีวิตและทรัพย์สิน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่อาจทรงนิ่งเฉยอยู่ได้ ได้โปรดให้ทำใบปลิวในนาม “พระสงฆ์ไทย” แล้วให้ศิษย์ช่วยกันนำไปแจกจ่ายแก่ประชาชนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ครั้งนั้น เพื่อให้บ้านเมืองกลับคืนสู่ความสงบสุขโดยเร็ว ใจความสำคัญของใบปลิวครั้งนั้นทรงเตือนให้คนไทยตั้งมั่นในสัมมาสติ ทรงขอให้ทุกคนถามตัวเองสามประการว่า เราทั้งหลายเป็นอะไรกัน เราทั้งหลายกำลังจะทำอะไรให้แก่กัน และเราทั้งหลายกำลังมุ่งอะไรเพื่ออะไร ลงท้ายทรงสรุปว่า

ใบปลิวที่

“การที่จะมาทำลายกันเองลงไปเท่ากับเป็นการทำลายกำลังชาตินั้นเอง ทำให้ชาติอ่อนกำลังลง และเราทั้งหลายต่างมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นประมุขของชาติ ผู้ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม เป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงสุด ปรากฏว่าพระองค์มีพระราชวิตกห่วงใยเป็นอันมาก มีพระมหากรุณาแผ่ไปอย่างยิ่ง เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่รุนแรงขึ้นเพียงใด ความทุกข์อย่างหนักก็ย่อมจะเกิดขึ้นในพระราชหฤทัยเพียงนั้น จึงน่าที่ทุก ๆ ฝ่ายจะรำลึกถึงพระมหากรุณาและปฏิบัติอย่างผ่อนปรนแก่กัน ด้วยมุ่งประโยชน์แก่ประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และระลึกถึงพระศาสนาซึ่งสอนให้ใช้สัมมาสติ กล่าวได้ว่าทุกศาสนาย่อมสอนให้ใช้สัมมาสติทั้งนั้น”

ตัวอย่างอีกคราวหนึ่ง คือเมื่อเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมประเทศไทยในหลายภูมิภาค เจ้าพระคุณสมเด็จฯ โปรดให้จัดสิ่งของต่าง ๆ ออกไปช่วยประชาชนที่ประสบภัยน้ำท่วมในบริเวณกรุงเทพฯ และปริมณฑล ได้เสด็จไปประทานสิ่งของในบางแห่งด้วยพระองค์เอง และโปรดให้คณะศิษยานุศิษย์ทั้งพระภิกษุสามเณรและฆราวาสช่วยกันนำสิ่งของไปแจกในพื้นที่อื่นเท่าที่สามารถจะดำเนินการได้

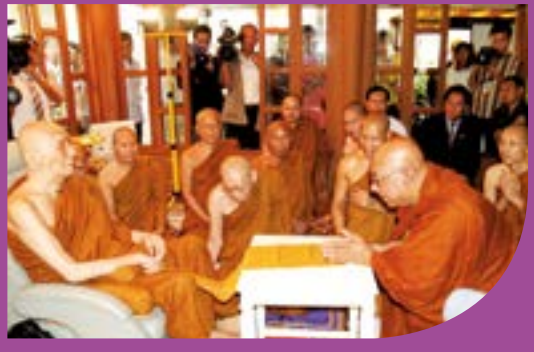

บางสมัย ความทุกข์ร้อนเกิดขึ้นในมิตรประเทศ พระเมตตาคุณก็ปกแผ่ไปยังต่างประเทศเพื่อนบ้านนั้นด้วย เช่น เมื่อ พ.ศ.๒๕๕๑ ประเทศเมียนมาร์ประสบอุทกภัยครั้งใหญ่เนื่องจากพายุนาร์กีส เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็โปรดให้จัดสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคไปประทานความช่วยเหลือแก่ประชาชนผู้ประสบภัย โดยมีกองทัพอากาศเป็นผู้ดำเนินการลำเลียงสิ่งของเหล่านั้น

ที่เล่าสู่กันฟังมาข้างต้นนี้เป็นเพียงตัวอย่างอันน้อยนิดของพระจริยวัตรและพระปฏิปทาอันงดงามของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่ทรงวางพระองค์เสมอต้นเสมอปลายมาตลอดพระชนมชีพ และจะเป็นตำนานที่จะเล่าสืบกันไปในวันข้างหน้าถึง “พระรูปหนึ่ง” ที่ทรงเป็นพระแท้ และทรงเป็นพระของประชาชนอย่างแท้จริง

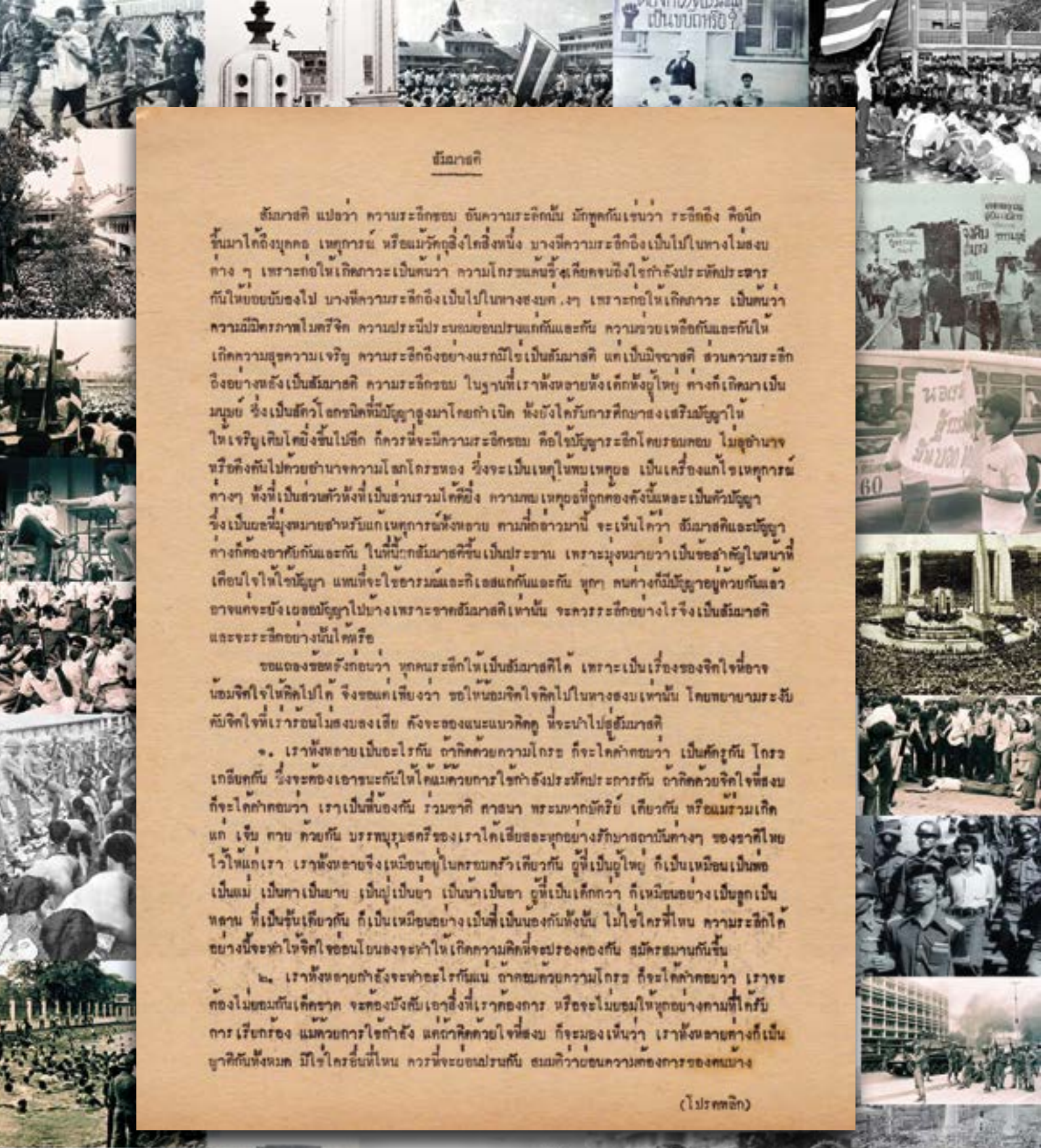

สัมมาสติ

สัมมาสติ แปลว่า ความระลึกชอบ อันความระลึกนั้น มักพูดกันเร่ว่า ระลึกถึง คือนึกขึ้นมาได้ถึงบุคคล เหตุการณ์ หรือแม้วัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง บางทีความระลึกถึงเป็นไปในทางไม่สงบต่าง ๆ เพราะก่อให้เกิดภาวะเป็นต้นว่า ความโกรธแค้นชิงชัง เคียดจนถึงใช้กำลังประหัตประหารกันให้ย่อยยับไปข้าง บางทีความระลึกถึงเป็นไปในทางสงบต่าง ๆ เพราะก่อให้เกิดภาวะ เป็นต้นว่า ความมีมิตรภาพไมตรีจิต ความประนีประนอมอ่อนปรนแก่กันและกัน ความช่วยเหลือกันและกันให้เกิดความสุขความเจริญ ความระลึกถึงอย่างแรกนี้ไซ่เป็นสัมมาสติ แต่เป็นมิจฉาสติ ส่วนความระลึกถึงอย่างหลังเป็นสัมมาสติ ความระลึกชอบ ในฐานที่เราทั้งหลายทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ต่างก็เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นสัตว์โลกชนิดที่มีปัญญาสูงมาโดยกำเนิด ทั้งยังได้รับการศึกษาส่งเสริมปัญญาให้เจริญเพิ่มไคยิ่งขึ้นไปอีก ก็ควรที่จะมีความระลึกชอบ คือใช้ปัญญาระลึกโดยรอบคอบ ไม่ลุอำนาจหรือดึงดันไปด้วยอำนาจความโลภโกรธหลง ซึ่งจะเป็นเหตุให้พบเหตุร้าย เป็นเครื่องแก้ไขเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นส่วนตัวทั้งที่เป็นส่วนรวมได้ดียิ่ง ความพบเหตุร้ายที่ถูกต้องดังนี้แหละเป็นตัวปัญญา ซึ่งเป็นยอดที่มุ่งหมายสำหรับแก้เหตุการณ์ทั้งหลาย ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า สัมมาสติและปัญญาต่างก็ต้องอาศัยกันและกัน ในที่นี้จะกล่าวสัมมาสติขึ้นเป็นประธาน เพราะมุ่งหมายว่าเป็นข้อสำคัญในหน้าที่เตือนใจให้ใช้ปัญญา แทนที่จะใช้อารมณ์และกิเลสแก่กันและกัน ทุกๆ คนต่างก็มีปัญญาอยู่ด้วยกันแล้ว อาจแต่จะยังเยอะปัญญาไปบ้างเพราะขาดสัมมาสติเท่านั้น จะควรระลึกอย่างไรจึงเป็นสัมมาสติ และจะระลึกอย่างนั้นได้หรือ

ขอแถลงข้อตั้งก่อนว่า ทุกคนระลึกให้เป็นสัมมาสติได้ เพราะเป็นเรื่องของจิตใจที่อาจน้อมจิตใจให้คิดไปได้ จึงขอแต่เพียงว่า ขอให้น้อมจิตใจคิดไปในทางสงบเท่านั้น โดยพยายามระงับคับจิตใจที่เร่าร้อนไม่สงบลงเสีย ดังจะของแนะแนวคิดดู ที่จะนำไปสู่สัมมาสติ

๑. เราทั้งหลายเป็นอะไรกัน ถ้าคิดด้วยความโกรธ ก็จะได้คำตอบว่า เป็นศัตรูกัน โกรธเกลียดกัน ซึ่งจะต้องเอาชนะกันให้ได้แม้ด้วยการใช้กำลังประหัตประหารกัน ถ้าคิดด้วยจิตใจที่สงบก็จะได้คำตอบว่า เราเป็นพี่น้องกัน ร่วมชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เดียวกัน หรือแม้ร่วมเกิดแก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน บรรพบุรุษครูของเราได้เสียสละทุกอย่างรักษาสถาบันต่างๆ ของชาติไทยไว้ให้แก่เรา เราทั้งหลายจึงเหมือนอยู่ในครอบครัวเดียวกัน ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่ ก็เป็นเหมือนเป็นพ่อเป็นแม่ เป็นตาเป็นยาย เป็นลุงเป็นยา เป็นน้าเป็นอา ผู้ที่เป็นเด็กกว่า ก็เหมือนอย่างเป็นลูกเป็นหลาน ที่เป็นรุ่นเดียวกัน ก็เป็นเหมือนอย่างเป็นพี่เป็นน้องกันทั้งนั้น ไม่ใช่ใครที่ไหน ความระลึกได้อย่างนี้จะทำให้จิตใจอ่อนโยนลงจะทำให้เกิดความคิดที่จะปรองดองกัน สมัครสมานกันขึ้น

๒. เราทั้งหลายกำลังจะทำอะไรกันแน่ ถ้าคิดด้วยความโกรธ ก็จะได้คำตอบว่า เราจะต้องไม่ยอมกันเด็ดขาด จะต้องบังคับเอาสิ่งที่เราต้องการ หรือจะไม่ยอมให้ทุกอย่างตามที่ใครับการเรียกร้อง แม้ด้วยการใช้กำลัง แต่ถ้าคิดด้วยใจที่สงบ ก็จะมองเห็นว่า เราทั้งหลายต่างก็เป็นชาติกันทั้งหมด มีใช่ใครอื่นที่ไหน ควรที่จะยอมปรองกัน สมควรว่าอ่อนความต้องการของคนบ้าง

(โปรดพลิก)

เหมือนอย่างว่าคนอะครั้งหนึ่ง ทุกฝ่ายต่างได้ต่างเสียด้วยกัน เพราะการที่ดึงดันเอาแต่ใจของตน ฝ่ายเดียวนั้นยากที่จะตกลงกันได้ หลักของความสามัคคีประการหนึ่งก็คือ ความที่รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา หรือเอาใจเราไปใส่ใจเขา แต่จะต้องทำใจให้สงบเสียก่อน จึงจะเกิดความคิดยอมปรนประนีประนอมดังกล่าวได้

๑. เราทั้งหลายกำลังมุ่งอะไร เพื่ออะไร สิ่งที่มุ่งนั้น ถ้าไม่ขัดกันก็ไม่เกิดปัญหาขัดแย้ง แต่ถ้าขัดกันก็เกิดปัญหาขัดแย้ง แต่ก็จะต้องมีจุดมุ่งหมายว่าเพื่ออะไร เมื่อมีจุดที่มุ่งหมายเป็นอันเดียวกัน เช่นเพื่อชาติ ก็น่าที่ทุกฝ่ายจะหากันเสียสละประโยชน์อุปโลกส่วนตน เพื่อส่วนรวมคือ ชาติ อันหมายถึงประชุมชนทั้งหมดพร้อมทั้งสถาบันทั้งหลายของชาติ ด้วยสันติวิธี หยายามหาทางปฏิบัติโดยสันติวิธีที่จะให้บรรลุถึงจุดที่มุ่งหมาย ทุกๆ คนย่อมรวมอยู่ในชาติ ต่างเป็นกำลังของชาติ ดังที่เรียกกันว่า "พลเมือง" จึงต้องรักษาคนเองไว้ให้ดีด้วยกัน การที่จะมาทำลายกันเองลงไปเท่ากับเป็นการทำลายกำลังของชาตินั้นเอง ทำให้ชาติอ่อนกำลังลง และเราทั้งหลายต่างก็มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นองค์พระประมุขของชาติ ผู้ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม เป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงสุด ปรากฏว่าพระองค์ทรงมีพระราชวิตกห่วงใยเป็นอันมาก ทรงมีพระมหากรุณาแผ่ไปอย่างยิ่ง เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่น่าจะรุนแรงขึ้นเพียงใด ความทุกข์อย่างหนักก็ย่อมจะเกิดขึ้นในพระราชหฤทัยเพียงนั้น จึงน่าที่ทุกๆ ฝ่ายจะรำลึกถึงพระมหากรุณา และปฏิบัติที่ยอมปรนแก่กัน ด้วยมุ่งประโยชน์แก่ประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม เป็นที่ตั้ง และระลึกถึงพระศาสนาซึ่งสอนให้ใช้สัมมาสติ กล่าวโดยว่า ทุกศาสนาย่อมสอนให้ใช้สัมมาสติทั้งนั้น

แนวคิดทั้ง ๑ ประการนี้ เป็นแนวคิดที่ขอเสนอแนะแก่ทุกๆ คน ทุกๆ ฝ่าย ขอให้ทุกคน ทุกฝ่ายหากันขบคิด รำลึก ถึงจะต้องใช้เวลาอีกหน่อย ก็ยังดีกว่าการทำอะไรลงไปด้วยความบุ่มบ่ามอันขอให้อารมณ์ที่ดึงเครียดผ่อนคลาย ขอให้จิตใจสงบ และคิดรำลึกตามแนวที่เสนอแนะหรือแม้แนวอื่นที่จะนำไปสู่ความสงบเหตุผลที่ดีกว่า ยอมจะได้สัมมาสติและปัญญา ในอันที่จะแก้ไขผ่อนปรนนำไปสู่วัตถุประสงค์ที่ต้องการร่วมกัน โดยสวัสดี.

พระสงฆ์ไทย

๑๒ ตุลาคม ๒๕๑๖

นอกเหนือจากพระอิสริยยศและสมณศักดิ์ที่ทรงดำรงฐานะเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นประมุขของคณะสงฆ์ไทยแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงพระกิตติคุณวิเศษ ทรงเป็นที่เคารพนับถือสักการะของมหาชนทั้งไทยและเทศ

ผลแห่งพระกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติบำเพ็ญมาตลอดพระชนมชีพ ได้บันดาลให้เกิดประโยชน์ใหญ่น้อยแก่คนจำนวนมาก ทรงเป็นหลักที่พึ่งพิงทางจิตใจของพุทธศาสนิกชนมาช้านาน ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะทรงได้รับการยกย่องเฉลิมพระกิตติคุณในหลายวาระโอกาส ทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศ ดังจะได้เล่าสู่กันฟังต่อไป

พระกิตติคุณที่ทรงได้รับจากผู้ใดหรือหน่วยงานใด ย่อมไม่อาจเทียบเทียมได้กับพระมหากรุณาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเฉลิมพระเกียรติยศเพิ่มเติมขึ้นจากพระอิสริยยศและสมณศักดิ์ในฐานะที่ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ตามระเบียบแบบแผนปกติ ในส่วนนี้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับพระมหากรุณาเป็นพิเศษที่เห็นได้เด่นชัดสี่กรณีด้วยกัน

ข้อแรก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับพระราชทานสถาปนาในพระราชทินนามพิเศษ

ตามประเพณีแต่โบราณมา พระมหาเถระผู้เป็นสามัญชนได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นตำแหน่งที่ พระสังฆราชหรือสมเด็จพระสังฆราช จะได้รับพระราชทานนามว่า สมเด็จพระอริยวงษา ต่อมาแก้ไขเป็น สมเด็จพระอริยวงษญาณ และมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณทุกพระองค์ ดังที่ใช้กันสืบมาจนปัจจุบัน และได้รับพระราชทานอิสริยยศเสมอเจ้านายชั้น “พระองค์เจ้า” หากพระมหาเถระ ผู้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นตำแหน่งที่ สมเด็จพระสังฆราช จะได้รับพระราชทานพระนามเฉพาะพระองค์ เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เป็นต้น และทรงดำรงพระอิสริยยศฝ่ายพระราชวงศ์สุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดพระราชทาน คือ บางพระองค์ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จกรมพระยา บางพระองค์เป็นสมเด็จกรมพระ บางพระองค์เป็นกรมหลวง

สำหรับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น นับว่าได้รับพระราชทานพระมหากรุณาเป็นพิเศษ คือทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาเป็นตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช ในราชทินนามพิเศษเฉพาะพระองค์ว่า สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งไม่เคยปรากฏในอดีตที่ผ่านมา

พัดเล่มนี้มีลักษณะเป็นพัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ทำด้วยงาแกะตลอดทั้งเล่ม พื้นพัดสลักเป็นลายโปร่งอย่างประณีต ประดับพลอย เป็นฝีมือของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (บุญศรี บุรณศิริ) ผู้เป็นต้นสกุลบุรณศิริ สร้างขึ้นเพื่อทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อพระราชทานแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ให้ทรงใช้เป็นพัดยศประจำพระองค์ ครั้นต่อมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงถวายพัดแฉกงาพิเศษประดับพลอยเล่มนี้แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พ.ศ. ๒๔๓๖ และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ก็ได้ทรงถวายพัดแฉกงาพิเศษเล่มนี้เป็นพัดยศสำหรับทรงถือสืบมาตลอดพระชนมายุ

ข้อสอง เจ้าพระคุณสมเด็จฯทรงได้รับพระราชทานพัดแฉกงาพิเศษประดับพลอย

ส่วนในรัชกาลปัจจุบันเมื่อครั้งที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพัดแฉกงาพิเศษเล่มนี้แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นตามธรรมเนียม ต่อมาเมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้าสิ้นพระชนม์แล้ว ในศุภวาระฉลองพระชนมายุ ๙๐ พรรษาของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพัดแฉกงาพิเศษประดับพลอยเล่มนี้เป็นพระเกียรติยศ

ครั้นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์แล้ว ถึง พ.ศ. ๒๕๓๖ ในคราวที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกแล้ว เจริญพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพัดแฉกงาพิเศษประดับพลอยเล่มนี้แด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ

พัดแฉกงาพิเศษประดับพลอย ซึ่งมีประวัติความเป็นมาเก่าแก่และมีความสวยงามเป็นพิเศษ สร้างด้วยฝีมืออันวิจิตรบรรจง ทั้งทำด้วยวัสดุมีค่าหายากเล่มนี้ เรามิได้พบเห็นกันบ่อยนัก เพราะมีธรรมเนียมกันมาแต่โบราณที่จะทรงใช้แต่เพียงในสองโอกาส คือ ในงานพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และวันรับพระราชทานผ้าพระกฐินหลวงเท่านั้น

ข้อสาม

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับพระราชทาน พัดรัตนาภรณ์เป็นพระเกียรติยศพิเศษ

พัดรัตนาภรณ์ เป็นแบบธรรมเนียมที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงพระราชดำริว่า สำหรับเจ้านายและข้าราชการที่สนองพระเดชพระคุณได้เป็นที่พอพระราชหฤทัย ย่อมได้รับพระราชทานเหรียญบำเหน็จความชอบในพระองค์ ที่เรียกว่า เหรียญรัตนาภรณ์ ให้เป็นเครื่องหมายปรากฏแห่งพระมหากรุณา เหรียญรัตนาภรณ์ในแต่ละรัชกาลมีพระปรมาภิไธยย่อเป็นสำคัญอยู่กลางดวงเหรียญ มีการประดับตกแต่งลดหลั่นกันเป็นลำดับชั้น จากชั้น ๕ ซึ่งเป็นชั้นต้น ไปจนถึงชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุด เหรียญรัตนาภรณ์นี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานตามพระอัธยาศัย เมื่อทางฝ่ายเจ้านายและข้าราชการมีโอกาสได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ดังนี้แล้ว ทางฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ที่ทรงคุ้นเคยและทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสเป็นส่วนพระองค์ ก็น่าจะได้รับพระราชทานเกียรติยศในทำนองที่เทียบเคียงกันได้ด้วย ในแต่ละรัชกาลจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพัดรัตนาภรณ์ขึ้น ลักษณะเป็นพัดหน้านางกลางพัดปักพระปรมาภิไธยย่อของรัชกาลนั้น ๆ แต่พัดรัตนาภรณ์นี้มิได้แบ่งเป็นหลายชั้นอย่างเหรียญรัตนาภรณ์หากแต่มีเพียงชั้นเดียว สำหรับรัชกาลปัจจุบัน พัดรัตนาภรณ์เป็นพัดรูปหน้านางดังที่กล่าวมาแล้ว พื้นพัดสีน้ำเงิน ที่กลางพัดปักเป็นอักษรพระปรมาภิไธยย่อ ภ.ป.ร. ลักษณะอย่างดวงเหรียญรัตนาภรณ์ อยู่ภายใต้พระแสงจักรและพระแสงตรีสอดไขว้ ที่วงขอบของพัดทั้งซ้ายและขวาปักเป็นแถบสีเหลือง ลักษณะเช่นเดียวกันกับแถบแพรสำหรับห้อยดวงเหรียญรัตนาภรณ์ นมพัดปักเป็นรูปอุณาโลม ภายใต้ พระมหาพิชัยมงกุฎ

เมื่อทรงสร้างพัดรัตนาภรณ์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพัดนี้แด่พระภิกษุสงฆ์จำนวนเพียงไม่มาก เฉพาะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับพระราชทานพัดรัตนาภรณ์ ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ หลังจากที่ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่พระอภิบาลเมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชแล้วไม่นานนัก และในงานฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา ๓ ตุลาคม ๒๕๓๖ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานถวายพัดรัตนาภรณ์เป็นครั้งที่ ๒ พร้อมกับพระราชทานพัดแฉกงาพิเศษประดับพลอย ซึ่งไม่เคยปรากฏมีมาก่อนเช่นกัน

ข้อสี่

พระเกียรติยศพิเศษที่ทรงได้รับพระราชทาน เมื่อสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สิ้นพระชนม์แล้ว

พระโกศกุดั่นใหญ่

พระโกศทองน้อย

ตามปกติธรรมเนียมในพระราชสำนักย่อมมีหลักที่ว่าเมื่อสมเด็จพระสังฆราชที่เป็นสามัญชนสิ้นพระชนม์จะได้รับพระราชทานพระโกศกุดั่นน้อยเป็นพระเกียรติยศสำหรับพระศพ แต่สำหรับกรณีของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ตั้งแต่วันแรกที่พระราชทานน้ำสรงพระศพ ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนชั้นพระโกศขึ้นเป็นพระโกศกุดั่นใหญ่เป็นกรณีพิเศษ และเมื่อถึงวาระที่จะพระราชทานเพลิงพระศพ ทรงพระกรุณาโปรดถวายพระโกศทองน้อยทรงพระศพพร้อมฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น กางกั้นพระโกศ ถวายเป็นเครื่องเพิ่มเติมพระเกียรติยศเป็นกรณีพิเศษให้ปรากฏสืบไป

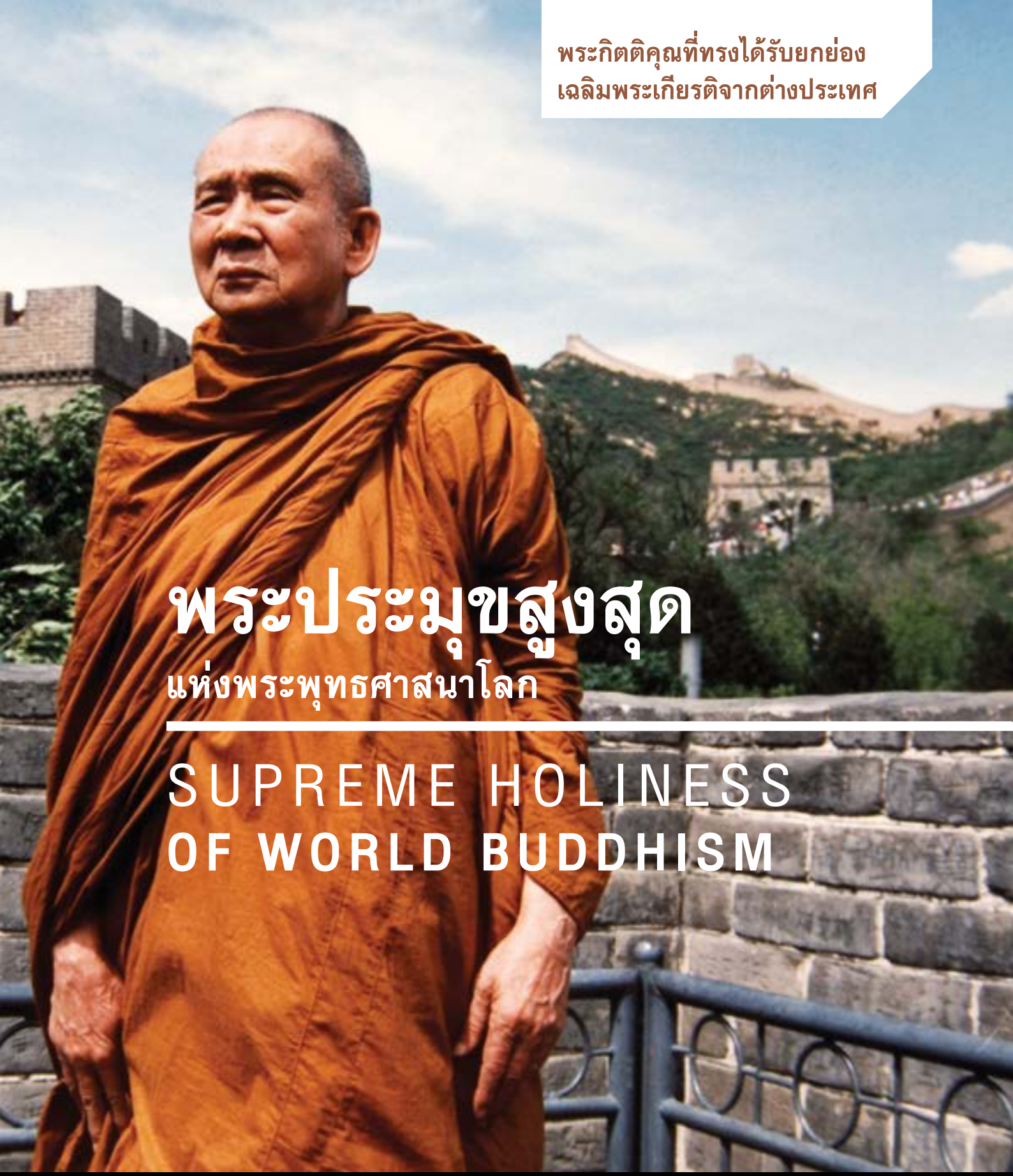

พระกิตติคุณที่ทรงได้รับยกย่อง
เฉลิมพระเกียรติจากต่างประเทศ

พระประมุขสูงสุด
แห่งพระพุทธศาสนาโลก

SUPREME HOLINESS
OF WORLD BUDDHISM

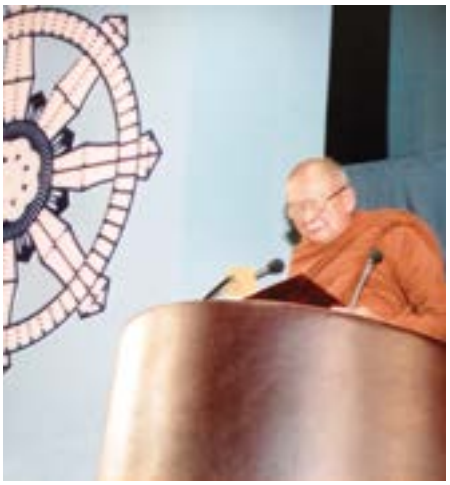

Buddhist Summit World Buddhist Supreme Conference ณ เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น พ.ศ. ๒๕๔๑

พระกิตติคุณของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับการยกย่องสรรเสริญในระดับนานาชาติ คือเมื่อวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ พระดร. ชินไก โดริ รองประธานที่ประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธโลก (Buddhist Summit World Buddhist Supreme Conference) ซึ่งได้จัดการประชุมขึ้นที่นครเกียวโตก่อนหน้านั้น ได้รับฉันทานุมัติของผู้นำชาวพุทธจากประเทศต่าง ๆ จำนวน ๓๒ ประเทศทั่วโลกให้เชิญเกียรติบัตรสำหรับตำแหน่ง **พระประมุขสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนาโลก (Supreme Holiness of World Buddhism)** มาถวายแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ณ ตึกวชิรญาณ สามัคคีพยาบาร โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย

เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชาวพุทธทั่วโลกว่าแม้จะต่างลัทธิต่างนิกายกัน เมื่อต่างยึดถือธรรมเป็นหลักหรือยึดถือธรรมเป็นสำคัญแล้ว ความแตกต่างกันเชิงรูปแบบอันเป็นความแตกต่างภายนอกก็จะหมดความหมายไป แล้วสามารถอยู่รวมกันได้โดยไม่มีข้อขัดแย้ง ซึ่งความจริงข้อนี้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างอยู่เสมอ ทรงมีปฏิสัมพันธ์กับชาวพุทธทุกลัทธินิกายด้วยความเป็นกันเองและให้เกียรติซึ่งกันและกันตามสมควรแก่ฐานะ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงเป็นที่รู้จักและเคารพนับถือของชาวพุทธทุกลัทธินิกาย เนื่องมาจากพระจริยวัตรและการปฏิบัติพระศาสนกิจที่ทรงยึดธรรมเป็นหลัก และมีความเป็นสากลนั่นเอง

World Buddhist Supreme Conference

Buddhist Summit

His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara
Supreme Patriarch of the Kingdom of Thailand

Honorary Title

"Supreme Holiness of World Buddhism"

His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara,
Supreme Patriarch of the Kingdom of Thailand,
who has long been highly revered and deeply trusted by
the pious Thai people as the Supreme Patriarch of the land of smiles,
has taught the practice of wisdom and compassion, the teachings of Lord Buddha, and
has led the Kingdom toward the peaceful and prosperous country,
which serves as a model to the entire world.

The highest virtue of His Holiness extends throughout the Kingdom of Thailand and to
the Buddhist countries of the world and all human beings.
His Holiness's sincere devotion to Lord Buddha for many decades is
genuinely praised and admired from all the Buddhists throughout the world.

In appreciation of the glorious achievements of His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara,
along with the supreme Buddhist leaders of 32 countries of the world,
I hereby humbly dedicate this supreme honorary title to
His Holiness with great pleasure
on behalf of the 370 million Buddhists in the world.

September 1, 2012

Most Ven. Dr. Kyuse Enshinjoh
President of Buddhist Summit
World Buddhist Supreme Conference

การประชุมสุดยอดพุทธศาสนิกแห่งโลก

องค์กรผู้นำสูงสุดชาวพุทธ

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก แห่งราชอาณาจักรไทย

ทูลถวายตำแหน่งพระเกียรติยศ

"พระประมุขสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนาโลก"

แด่

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
แห่งราชอาณาจักรไทย ผู้ทรงได้รับการเคารพอย่างสูงสุดและได้รับการไว้วางใจอย่างสุดซึ้ง
จากพุทธศาสนิกชนชาวไทยที่เต็มเปี่ยมด้วยศรัทธา ว่าทรงเป็น
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก แห่งดินแดนแห่งรอยยิ้ม
ทรงเป็นผู้สอนพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ให้ทุกคนปฏิบัติธรรมตั้งอยู่ในพระปัญญาธรรมและพระกรุณาธรรม
ทั้งทรงเป็นผู้นำราชอาณาจักรไทยสู่สันติภาพและความเจริญรุ่งเรือง
นับว่าเป็นแบบอย่างของสากลโลก

ทรงมีพระบารมีปกแผ่ไพศาลไปทั่วราชอาณาจักรไทย
และประเทศพุทธศาสนาทั่วโลก พร้อมมนุษยชาติถ้วนหน้า
พระศรัทธาที่เปี่ยมพระหทัยในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระองค์ที่มีมายาวนาน
ได้รับการแซ่ซ้องและเทิดทูนจากพุทธศาสนิกชนทั่วโลก

ด้วยความซาบซึ้งในพระกรณียกิจทั้งปวงที่น่าสรรเสริญใน
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ข้าพเจ้าในนามของพุทธศาสนิกชน ๓๗๐ ล้านคนทั่วโลก
พร้อมผู้นำสูงสุดชาวพุทธโลกจาก ๒๒ ประเทศ
ขอทูลถวายพระเกียรติยศอันสูงสุดนี้แด่
เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ด้วยความปีติโสมนัสยิ่ง
ทูลถวาย ณ วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ (ค.ศ. ๒๐๑๒)

พระ ดร. เกียวเซ เอ็นชินโจ
ประธานองค์กรผู้นำสูงสุดชาวพุทธ
การประชุมสุดยอดพุทธศาสนิกแห่งโลก

ผู้นำชาวพุทธทุกลัทธินิกาย

ยิ่งไปกว่านั้นยังทรงมีโอกาสได้วิสาสะเสวนากับผู้นำของชาวพุทธลัทธินิกายต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ ไม่ว่าจะเป็น สมเด็จพระสังฆราชแห่งลาว กัมพูชา พระสังฆนายกแห่งพระสงฆ์เนปาล พระสังฆนายกแห่งศรีลังกา พม่า (เมียนมาร์) บังคลาเทศ ผู้นำคณะสงฆ์แห่งไต้หวัน ผู้นำลามะแห่งภูฏาน ผู้นำคณะสงฆ์แห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน สังฆนายกแห่งคณะสงฆ์เวียดนาม ผู้นำคณะสงฆ์นิกายเนนบุตซึสุแห่งญี่ปุ่น วิปัสสนาจารย์โกเองก้า

สมเด็จพระสังฆราชแห่งลาว

คณะสงฆ์จากลังกา

วิปัสสนาจารย์โกเองก้า

BUDDHIST SUMMIT WORLD BUDDHIST SUPREME CONFERENCE

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้ทรงเข้าร่วมประชุมในระดับนานาชาติขององค์การทางด้านพุทธศาสนา ทั้งที่จัดขึ้นในประเทศไทย และต่างประเทศอีกหลายครั้ง คือ

• การประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธโลกครั้งที่ ๒ ระหว่างวันที่ ๙ - ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๓ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงมอบหมายให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ร่วมกับคณะสงฆ์เนนบุตซึสุประเทศญี่ปุ่น จัดประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งโลกครั้งที่ ๒ ณ หอประชุมพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม การประชุมครั้งนี้เน้นการส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวพุทธทั่วโลก เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการเผยแผ่ศาสนา และเพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสมหามงคลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗๒ พรรษา

• การประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธโลก ครั้งที่ ๔ ระหว่างวันที่ ๑ - ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๘ ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงมอบหมายให้มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นเจ้าภาพจัดประชุมที่หอประชุมอาคารชุมพรเขตอุดมศักดิ์ กองทัพเรือ โดยมีผู้นำชาวพุทธจาก ๒๓ ประเทศ จำนวนกว่า ๓,๐๐๐ คนเข้าร่วมประชุม ด้วยเหตุดังกล่าว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงเป็นที่รู้จักคุ้นเคยของผู้นำชาวพุทธทั่วโลก

คณะรองพระสังฆนายกแห่งเวียดนาม

คณะสงฆ์จากจีน

พระศากยนันทะมหาเถระ สังฆนายกแห่งเนปาล

สมเด็จพระสังฆราชแห่งกัมพูชา

ดร. เกียวเซ เอนชินโช ผู้นำนิกายเนนบุตซึสุแห่งญี่ปุ่น

พระลามะจากภูฏาน

> เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังเสด็จร่วมการประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธโลกและการประชุมนานาชาติในต่างประเทศอีกหลายครั้ง

• พ.ศ. ๒๕๒๓ เสด็จร่วมประชุมคีตาสากลครั้งที่ ๕ ณ เมืองโจธปูร์ รัฐราชสถาน ประเทศอินเดีย ในฐานะทรงได้รับอาราธนาเป็นแขกพิเศษ เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๓ ในการประชุมครั้งนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงกล่าวสัมโมทนียกถาต่อที่ประชุม แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอินเดียในด้านศาสนา ภาษา วรรณกรรม และวัฒนธรรม เกี่ยวกับชีวิตและสังคมที่หลากหลาย รวมถึงความเกี่ยวโยงระหว่างพระพุทธศาสนาและภควัตคีตา

• พ.ศ. ๒๕๔๑ เสด็จร่วมประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธโลก ณ เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น ระหว่างวันที่ ๔ - ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๑ ในฐานะประธานที่ประชุมและได้ทรงกล่าวธัมมีกถาเปิดประชุม โดยทรงย้ำให้ชาวพุทธมีความมั่นใจในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสรู้และสั่งสอนชาวโลกว่า สามารถนำมาปฏิบัติได้จริง ไม่ว่าจะถือพระพุทธศาสนาลัทธินิกายใด อยู่ในชาติใด วัฒนธรรมใด ขอเพียงให้ศึกษาให้เข้าใจจริง และตั้งใจปฏิบัติให้ถูกต้องจริงเท่านั้น

“พี่ชายคนโตของข้าพเจ้า”

พ.ศ. ๒๕๑๕ วัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๒๕๔๑ ประเทศญี่ปุ่น

พ.ศ. ๒๕๓๖ วัดบวรนิเวศวิหาร

ท่านทะไล ลามะ ประมุขของพระพุทธศาสนานิกายวัชรยานแห่งทิเบต ทั้งสองพระองค์ได้ทรงพบปะกันหลายครั้ง ทั้งในโอกาสที่ท่านทะไล ลามะ เสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหาร หรือทรงพบกันในการประชุมระหว่างประเทศ เป็นเหตุให้ทั้งสองพระองค์ทรงเคารพและคุ้นเคยกันเป็นอย่างยิ่ง จนถึงกับท่านทะไล ลามะ เรียกขานเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ว่า “พี่ชายคนโตของข้าพเจ้า”

นอกจากจะทรงได้รู้จักคุ้นเคยกับผู้นำของชาวพุทธ นานาประเทศแล้ว บ่อยครั้งที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงมีโอกาสต้อนรับประมุขหรือผู้นำประเทศต่าง ๆ อาทิ

- เจ้าชายฟิลลิปส์ ดยุคแห่งเอดินเบอเรอ เสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕
- ฯพณฯ ศรี วาราหคิรี เวงกฏคีรี ประธานาธิบดีแห่งอินเดีย เยือนวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕
- เจ้าชายนารูฮิโต (ฮิโร โนมิยา) แห่งญี่ปุ่น เสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๓
- นายศรีจันทร์ ซีฟ ผู้ช่วยประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกา ฝ่ายประชาสัมพันธ์ เฝ้าถวายสักการะ เมื่อวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๕
- ฯพณฯ พี.วี. นรสิงหะ ราว นายกรัฐมนตรีแห่งอินเดีย มาเฝ้าถวายสักการะ เมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๖
- นางมาเลีย บูโตรส ฆาลี ภริยาเลขาธิการองค์การสหประชาชาติ มาเฝ้าถวายสักการะ เมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๖
- เจ้าชายฟิลิป มกุฏราชกุมารแห่งเบลเยี่ยม (ปัจจุบันคือ สมเด็จพระราชาธิบดีแห่งเบลเยี่ยม) เสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๖
- ฯพณฯ มะดัน ลาล ขุระนา รัฐมนตรีฝ่ายกิจการสภาผู้แทนราษฎรและท่องเที่ยวแห่งอินเดีย มาเฝ้าถวายสักการะ เมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑

ดยุคแห่งเอดินเบอเรอ
๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕

เจ้าชายฟิลิป (ปัจจุบันคือสมเด็จพระราชาธิบดีแห่งเบลเยี่ยม)
๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

คณะสมณทูตสำนักวาติกัน
๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐

ฯพณฯ พี.วี. นรสิงหะ ราว
๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๖

ฯพณฯ ศรี วาราหคีรี เวงกฏคีรี
๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

ฯพณฯ H.E. R.K. RAI เอกอัครราชทูตอินเดีย
๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๒

เอกอัครราชทูตจีนประจำประเทศไทย
๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๓

ผู้แทนพิเศษ His Holiness Alexey II รัสเซีย
๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๒

นางมาเลีย บูโตรส ฆาลี
๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๖

เอกอัครราชทูตสาธารณรัฐอิหร่านประจำประเทศไทย
๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๓

นอกจากนี้ ยังมีทูตานุทูตและผู้นำองค์กรทางศาสนาต่าง ๆ มาเฝ้าถวายสักการะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในโอกาสต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ อาทิ เอกอัครสมณทูตวาติกันประจำประเทศไทย เอกอัครราชทูตอินเดีย ศรีลังกา เมียนมาร์ เนปาล อิหร่าน สาธารณรัฐประชาชนจีน ประจำประเทศไทย ประธานสภาผู้แทนราษฎรเขตปกครองตนเองทิเบต สาธารณรัฐประชาชนจีน ผู้แทนออธอดอกซ์ศาสนจักรแห่งมอสโค ประเทศรัสเซีย เรน สวามี อวเรศานนท์ มหาราชอาจารยะมหามณฑเลศวร นิกายซูนาแห่งฮินดู ประเทศอินเดีย เลขาสภาคริสตจักรสากล บุคคลเหล่านี้ต่างมาเฝ้าถวายสักการะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ด้วยความชื่นชมยินดี เป็นเหตุให้ได้ทรงเจริญศาสนสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นราบรื่นยิ่งขึ้น อันเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมีมาแต่ก่อน

เส้นทางสายไหม แห่งธรรม

ปรากฏการณ์สำคัญอีกครั้งหนึ่งคือ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ รัฐบาลแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน ในสมัยประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน ได้กราบทูลเชิญเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างเป็นทางการ ระหว่างวันที่ ๒๐ มิถุนายน – ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ทรงเป็นพระประมุขศาสนจักรพระองค์แรกที่เสด็จเยือนจีนอย่างเป็นทางการในประวัติศาสตร์จีน และรัฐบาลจีนได้ถวายการต้อนรับในระดับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ

การที่สาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งปกครองด้วยระบบคอมมูนิสต์ หรือระบอบสังคมนิยมแบบเหมาเจ๋อตุง อันเป็นที่รู้กันว่าเป็นระบอบที่ปฏิเสธศาสนา ได้กราบทูลเชิญเจ้าพระคุณสมเด็จฯ องค์พระประมุขแห่งพระพุทธศาสนาของไทยให้เสด็จเยือนอย่างเป็นทางการและได้ถวายการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่นั้น จึงเป็นการประกาศให้โลกได้รู้ว่า จีนได้เปิดประตูใจให้แก่ศาสนาแล้วโดยได้เปิดประตูแก่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรก เฉกเช่นกับฮ่องเต้ในอดีตได้เปิดประตูพระราชวังต้อนรับพระพุทธศาสนา

ในการเสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนครั้งนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เสด็จเยือนเมืองสำคัญของจีนคือ กรุงปักกิ่ง นครซีอาน นครคุนหมิง และสิบสองปันนา ทรงพบปะบุคคลสำคัญของจีนทั้งฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายพุทธจักรจำนวนมาก อาทิ ประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน รัฐมนตรีว่าการทบวงกิจการศาสนา นายกพุทธสมาคมแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน ผู้นำคณะสงฆ์นิกายต่างๆ ของจีน จึงได้ทอดพระเนตรและรับทราบความเป็นไปของจีนทั้งทางบ้านเมืองและทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง

การเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ครั้งนี้ นับว่ามีนัยสำคัญทั้งทางฝ่ายผู้ต้อนรับและฝ่ายผู้มาเยือน ประธานาธิบดี เจียง เจ๋อหมิน ได้ถวายการต้อนรับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ณ ทำเนียบประธานาธิบดี โดยท่านประธานาธิบดีได้มายืนรับเสด็จที่ประตูและนำเสด็จเข้าไปยังทำเนียบ ท่านประธานาธิบดีได้กราบทูลต้อนรับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อย่างยืดยาวเท้าความถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์จีน และประเด็นสำคัญ ท่านประธานาธิบดีได้กราบทูลเน้นถึงรัฐธรรมนูญแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีนว่า ระบุไว้ว่าให้ประชาชนนับถือศาสนาได้โดยเสรี

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงตอบขอบคุณรัฐบาล และท่านประธานาธิบดีที่ได้อาราธนาให้มาเยือนจีน ทรงกล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของวัฒนธรรมจีนและกล่าวถึงพระพุทธศาสนาว่า เป็นคำสอนที่มุ่งสร้างความสันติสุขให้แก่มวลมนุษย์โดยถ้วนหน้า และทรงจบการสนทนากับท่านประธานาธิบดีจีนด้วยทรงขอฝากพระพุทธศาสนาให้ท่านประธานาธิบดีช่วยอุปถัมภ์ดูแลตามสมควร

การเสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ครั้งนี้นับว่าเป็นปรากฏการณ์ครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์จีน และในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของไทย เพราะเท่ากับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเป็นผู้นำร่องในการนำศาสนาเข้าไปสู่ประตูชีวิตของสาธารณรัฐประชาชนจีนยุคปัจจุบัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะผู้มาเยือนก็ทรงตระหนักถึงท่าทีของเจ้าบ้านที่แสดงน้ำใจไมตรีต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี จึงได้ทรงฝากฝังพระพุทธศาสนาให้รัฐบาลจีนได้ช่วยโอบอุ้มดูแลเหมือนอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต และก็เป็นที่ปรากฏว่านับแต่นั้นเป็นต้นมา สถานการณ์เกี่ยวกับศาสนาในสาธารณรัฐประชาชนจีนโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาได้คลี่คลายไปในทางสดใสยิ่งขึ้นตามลำดับ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธบริษัทจีนและไทยก็ได้เป็นไปอย่างแน่นแฟ้นต่อเนื่องอย่างเห็นได้ชัด

อภิธชมหารัฏฐคุรุ

สมณศักดิ์สูงสุดแห่งคณะสงฆ์เมียนมาร์

~คำแปลภาษาพม่า~

จากประเทศไทย ได้รับตำแหน่งอภิธชมหารัฏฐคุรุ สยาดอภัททันตะญาณสังวร อายุ ๗๗ พรรษา ๕๗

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย พร้อมเอกอัครราชทูตแห่งเมียนมาร์ เข้าถวายสักการะที่วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔

คำประกาศพระเกียรติคุณเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในการถวายตำแหน่งอภิธชมหารัฏฐคุรุ ในภาษาพม่า

ที่สำคัญยิ่งคือ ทรงได้รับสมณศักดิ์ชั้นสูงสุดของคณะสงฆ์เมียนมาร์ ที่เรียกว่า อภิธชมหารัฏฐคุรุ จากรัฐบาลแห่งสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ สมณศักดิ์ชั้นนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ฯพณฯ นายอูนุ นายกรัฐมนตรีของสหภาพเมียนมาร์ในขณะนั้น ได้เชิญเครื่องสมณศักดิ์ดังกล่าวมาถวายแด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหารด้วยตนเอง

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๓๔ รัฐบาลเมียนมาร์เห็นสมควรที่จะถวายสมณศักดิ์อภิธชมหารัฏฐคุรุนี้แด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมทั้งถวายที่ดิน ๑ เอเคอร์ บริเวณใกล้กับพระเจดีย์ชเวดากอง เพื่อสร้างวัดไทย นับว่าทรงเป็นพระมหาเถระไทยองค์ที่ ๒ ที่ทรงได้รับเกียรติยศเช่นนี้จากคณะสงฆ์เมียนมาร์ แต่เนื่องจากเวลานั้นสถานการณ์บ้านเมืองไม่อำนวย ผู้แทนคณะรัฐบาลของเมียนมาร์ นำโดย พลโท Phone Myint รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและการศาสนา พร้อมด้วยคณะ ได้เชิญเครื่องสมณศักดิ์ที่อภิธชมหารัฏฐคุรุ มาเพื่อถวายแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่ไม่เป็นโอกาสสะดวกที่จะถวายในเวลานั้น จึงได้เข้าเฝ้าถวายสักการะ เมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ และมอบเครื่องสมณศักดิ์ไว้ที่กระทรวงมหาดไทยของไทย จากนั้น พลเอกอิสรพงศ์ หนุนภักดี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จึงได้เชิญมาถวายแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ณ ตำหนัก คอยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๔ แสดงให้เห็นว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับความเคารพยกย่องอย่างสูงไม่เฉพาะจากพุทธศาสนิกชนชาวไทย หากแต่รวมไปถึงพุทธศาสนิกชนชาวเมียนมาร์ซึ่งเป็นเพื่อนบ้านใกล้เคียงด้วย

ราชบัณฑิตยสมาคมทางวิทยาศาสตร์และ อักษรศาสตร์แห่งเดนมาร์ก ถวายพระเกียรติ ให้ทรงเป็นคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมบาลี

นอกเหนือจากพระกิตติคุณและการยกย่องเฉลิมพระเกียรติที่ทรงได้รับพระราชทาน และทรงได้รับจากบุคคลหรือองค์กรต่าง ๆ ในหลายวาระโอกาสดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ปรารภเหตุที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญพระองค์กอปรด้วยพระเมตตาสั่งสอนสาธุชน ด้วยพระวิริยะคุณแรงกล้า ได้ทรงปกครองคณะสงฆ์ให้มีความเจริญก้าวหน้า บังเกิดเป็นคุณูปการแก่ประเทศชาติและพุทธศาสนิกชน ทรงเอาพระทัยใส่ในการจัดการศึกษาทั้งสำหรับคณะสงฆ์และผู้สนใจใฝ่รู้ในทางพระพุทธศาสนาทั่วไป ทรงพระปรีชายวดยิ่งในด้านอักษรศาสตร์ จนถึงกับราชบัณฑิตยสมาคมทางวิทยาศาสตร์และอักษรศาสตร์แห่งประเทศเดนมาร์ก (The Royal Danish Academy of Sciences and Letters) ได้ถวายพระเกียรติให้ทรงเป็นกรรมการในคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมบาลีของราชบัณฑิตยสมาคมแห่งนั้น ได้ทรงรจนาพระนิพนธ์หลากเรื่องที่เป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจค้นคว้าในเรื่องพระพุทธศาสนา

พระราชทาน
รางวัล ศาสตรเมธี พุทธศักราช ๒๕๔๕
โดยมูลนิธิศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล

รางวัลศาสตรเมธี

ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยจอมเกล้า

สถาบันการศึกษาชั้นสูงจำนวนถึง ๑๓ แห่ง จึงได้ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ในสาขาวิชาต่าง ๆ ที่ส่องสะท้อนถึงพระกรณียกิจที่โดดเด่น และหลากหลายข้างต้น ตามลำดับเวลาดังนี้คือ

พ.ศ. ๒๕๒๙	มหาวิทยาลัยรามคำแหง ถวายปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา
พ.ศ. ๒๕๓๒	มหาวิทยาลัยมหิดล ถวายปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศาสนาเปรียบเทียบ
พ.ศ. ๒๕๓๓	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
พ.ศ. ๒๕๓๗	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา
พ.ศ. ๒๕๓๘	มหาวิทยาลัยนเรศวร ถวายปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการบริหารการศึกษา
พ.ศ. ๒๕๓๙	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
พ.ศ. ๒๕๔๑	มหาวิทยาลัยขอนแก่น ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาภาษาไทย
พ.ศ. ๒๕๔๓	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา
พ.ศ. ๒๕๔๕	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาไทศึกษา
พ.ศ. ๒๕๔๗	มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการบริหารการศึกษา
พ.ศ. ๒๕๔๘	มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการบริหารการศึกษา
พ.ศ. ๒๕๕๔	มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการบริหารการศึกษา
พ.ศ. ๒๕๕๖	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ถวายปริญญาศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

ข้อความในคำประกาศสดุดีเฉลิมพระเกียรติคุณเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในโอกาสที่ทรงได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ของแต่ละมหาวิทยาลัย ต่างมีเนื้อหาสาระที่งดงาม พรรณนาถึงพระกรณียกิจต่างด้านไว้อย่างน่าฟังน่าอ่านทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น คำประกาศสดุดีพระเกียรติคุณสำหรับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งขอยกมาแต่เพียงสังเขปดังนี้

“...เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นพุทธศราพกผู้ทรงเถรธรรม จำเริญในสมณคุณานุคุณวุฒิ มีธรรมิกวราภรณ์อันพิสุทธิ์ผุดผ่องใสประดับไตรทวาร ทรงสังวรในญาณเชี่ยวชาญในธรรม ปรีชาเลิศล้ำคำมคธและสยามพากษ์ รู้หลักหลากวากยสัมพันธ์ ทรงสรรคำใช้แต่ที่ง่าย ที่เหมาะ ธรรมกถาไพเราะทั้งเบื้องต้น ในท่ามกลาง และบั้นปลาย พระปิยวาจาสังฆราชาธิบายแจ่มแจ้งหมดจด รินรสพระธรรมแสดง เป็นแสงส่องใจเวไนยบุคคลที่สดับ ให้บังเกิดความสงบระงับ สะอาด สว่าง กระจ่างแจ้งแจ่มใสในพระสัทธรรม...”

...สาธุ...
เจ้าพระคุณสมเด็จฯ
สมควรยิ่งแล้ว
แก่คำประกาศยกย่อง
พระกิตติคุณเหล่านั้น

สิ้นพระชนม์

ในวันเวลาที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกนั้น ทรงมีพระชนมายุ ๗๕ พรรษาแล้ว หากจะกล่าวถึงปุถุชนทั่วไป ก็ต้องเรียกว่าอยู่ในวัยที่เป็นผู้อาวุโสยิ่ง สมควรที่จะผ่อนพักจากหน้าที่การงานทั้งหลาย และอยู่ท่ามกลางการดูแลของผู้ที่ใกล้ชิด แต่ด้วยพระฐานะที่ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นับตั้งแต่วินาทีที่ทรงรับสถาปนาให้ทรงดำรงตำแหน่งดังกล่าว พระภารกิจและงานมากมายเหนือคณานับของพระศาสนาก็หลั่งไหลมาสู่ความรับผิดชอบของพระองค์ แต่ละวัน ๆ ที่ผ่านไปต้องทรงพระอุตสาหะปฏิบัติงานที่ทรงรับผิดชอบจนเต็มพระกำลัง อีกทั้งในส่วนพระองค์เองก็ยังทรงมากด้วยพระเมตตา

ไม่ว่าใครก็ตาม มาจากสารทิศใดก็ตาม
หากหวังจะพึ่งพระบารมี ขอพระเมตตา
ปกแผ่เหนือเศียรเกล้าแล้ว เป็นอันว่า
ไม่เคยมีใครผิดหวังเลยสักรายเดียว

แต่พร้อมกันนั้นก็ยังทรงเคร่งครัดในสมณวัตร พระกรณียกิจประจำวันที่ทรงปฏิบัติอย่าง “พระรูปหนึ่ง” ก็ไม่ทรงขาดตกบกพร่อง ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า ยิ่งนานวันที่ทรงสถิตอยู่ในตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ก็ยังไม่เห็นวี่แววว่าจะทรงลดหย่อนผ่อนปรนพระกรณียกิจและศาสนกิจไปได้อย่างไร

อย่างไรก็ดี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยังทรงเป็นพระรูปหนึ่งที่ไม่อาจหนีพ้นได้จากความจริงของธรรมชาติ เมื่อทรงเจริญพระชนมายุมากขึ้น พระสุขภาพโดยทั่วไปก็ถดถอยลงเป็นธรรมดา คณะแพทย์จึงได้กราบทูลเชิญเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้ไปประทับรักษาพระองค์ ณ ตึกวชิรญาณ สามัคคีพยาบาร โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย ตั้งแต่วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๓ เป็นต้นมา เวลานั้นพระชนมายุได้ ๘๗ พรรษาแล้ว ในระยะแรกที่ประทับ ณ โรงพยาบาลยังมิใช่เป็นการประทับอย่างถาวรตลอดเวลา หากแต่ยังเสด็จไปทรงปฏิบัติพระศาสนกิจตามที่มีผู้กราบทูลเชิญในที่ต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลเป็นครั้งคราว บางครั้งก็เสด็จกลับมาประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ๒ - ๓ วัน แล้วก็เสด็จกลับไปประทับที่โรงพยาบาลใหม่อีกครั้งหนึ่ง พระศาสนกิจที่ทรงปฏิบัติเป็นประจำคือเสด็จกลับมาที่วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อสดับพระปาติโมกข์ที่ในพระอุโบสถ ทุกวันพระขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๕ ค่ำ นอกจากนั้น ในวาระวันคล้ายวันประสูติที่ ๓ ตุลาคมของทุกปี ก็ทรงพระเมตตาเสด็จออกจากโรงพยาบาลมาเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปเฝ้าถวายสักการะที่ห้องประชุมสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ภายในบริเวณวัดบวรนิเวศวิหาร จนกระทั่งพระสุขภาพพลานามัยเสื่อมถอยลงมากขึ้น ไม่เป็นการสะดวกและปลอดภัยที่จะเสด็จออกภายนอกโรงพยาบาลแล้ว คณะแพทย์จึงได้กราบทูลขอให้ทรงงดการเสด็จออกนอกสถานที่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นต้นมา

พระมหากรุณาธิคุณ

๑

๒

ในระหว่างที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ประทับรักษาพระองค์ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมพระอาการหลายครั้ง

๓

๔

๑ เมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๕
๒ เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๗
๓ เมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๑
๔ เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๘

บางคราวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ทรงเยี่ยมพระอาการ

เสด็จพระราชดำเนินมาทรงถวายสักการะ เนื่องในวันคล้ายวันพระราชสมภพ และทรงเยี่ยมพระอาการ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๕

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา เสด็จมาทรงถวายสักการะ และทรงเยี่ยมพระอาการ เมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๑

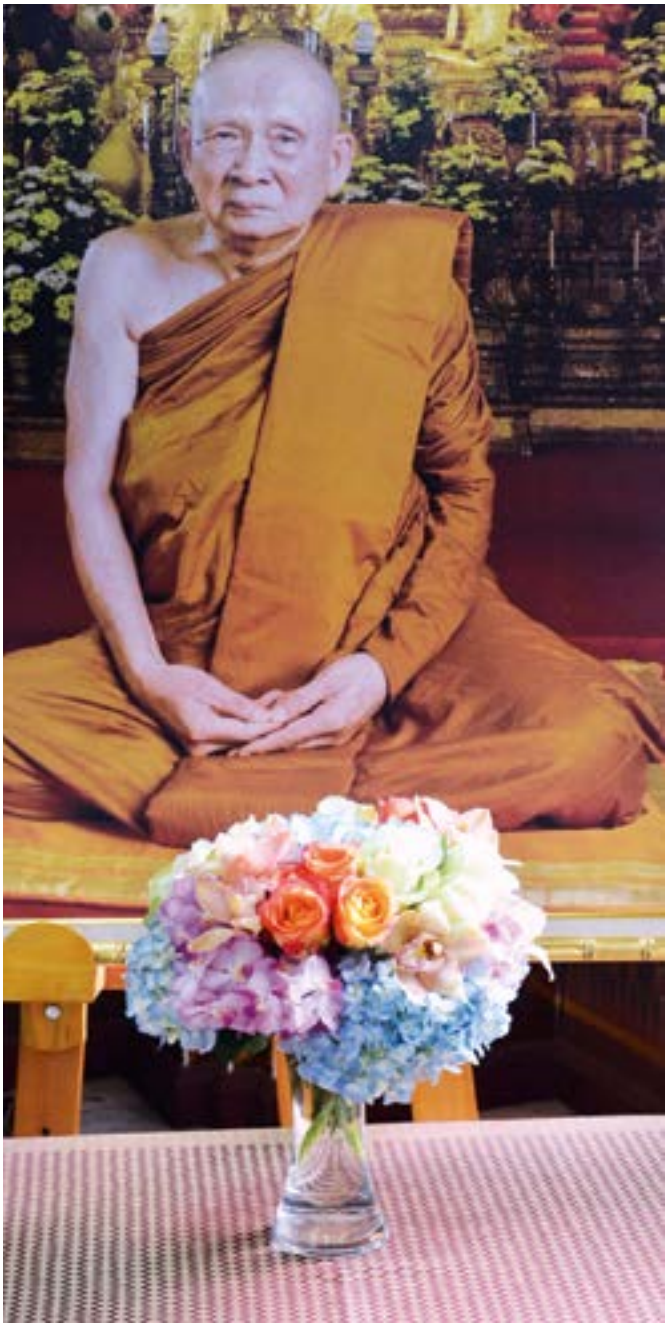

นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้องคมนตรี
เชิญแจกันดอกไม้พระราชทานมาเฝ้าเยี่ยมพระอาการเป็นประจำทุกสัปดาห์

ขณะประทับที่โรงพยาบาล

ทรงงาน ณ ห้องประทับ ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์

บริเวณที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ประทับรักษาพระองค์อยู่ที่ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาร ชั้น ๖ อันมีนามเรียกเป็นพิเศษว่า “ชั้นพระมหากรุณาธิคุณ” บริเวณโถงด้านหน้าเมื่อขึ้นบันไดหรือออกจากลิฟท์แล้ว เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ใหญ่พร้อมเครื่องบูชาสักการะ ถัดเข้าไปตอนในจึงเป็นห้องพักรับรองสำหรับผู้มีหน้าที่ต้องปฏิบัติ จากนั้นจึงเป็นห้องที่ประทับ ตลอดเวลาที่ประทับอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์นั้น ด้วยพระเมตตาล้นเหลือเจ้าพระคุณสมเด็จฯ โปรดให้พุทธศาสนิกชนเข้าเฝ้าถวายสักการะได้ทุกวันในเวลาเช้าและบ่าย จึงปรากฏว่ามีพุทธศาสนิกชนเข้าเฝ้าถวายสักการะเป็นจำนวนมากทุกวันมิได้ขาด จนถึงวาระสุดท้ายแห่งพระชนมชีพ

งานฉลองพระชนมายุ ๑๐๐ พรรษา

ถึงวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นวาระสำคัญยิ่ง ด้วยเป็นวาระครบรอบวันคล้ายวันประสูติ ๑๐๐ ปี ซึ่งเป็นอภิลักขิตมงคลสมัยพิเศษอันไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ของชาติ ที่สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกจะดำรงพระชนม์อยู่ยืนยาวถึงถ้วนศตวรรษได้เช่นนี้ รัฐบาลและประชาชนต่างรู้สึกปีติปราโมทย์และร่วมกันจัดงานฉลองพระชนมายุ ๑๐๐ พรรษา อย่างงดงามสมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้การจัดงานฉลองพระชนมายุ ๑๐๐ พรรษา ระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ การจัดงานมีทั้งที่วัดบวรนิเวศวิหาร และที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วันที่ ๓ ตุลาคม เวลาเช้า ๑๐.๓๐ นาฬิกา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ครั้นเวลา ๑๗.๓๐ นาฬิกา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์อีกครั้งหนึ่งยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระราชทานตั้งสมณศักดิ์ใหม่แก่พระราชาคณะ ๒ รูป คือตั้งพระอนิลมาน ธมฺมสากิโย ผู้เป็นพระภิกษุชาวเนปาลวงศ์ศากยะ และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเมตตาอุปถัมภ์บำรุงมาช้านาน เป็นพระราชาคณะที่พระศากยวงศ์วิสุทธิ์ และตั้งพระครูอนุกูลกาญจนกิจ (บุญเพิ่ม อานนฺโท) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นวัดประจำชาติภูมิของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นพระราชาคณะที่พระกิตติสุวัฒนาภรณ์ จากนั้นเป็นการเจริญพระพุทธมนต์ และเจริญพระพุทธมนต์นวัคคหายุสมธัมม์ตามแบบธรรมเนียม

ส่วนกิจกรรมอื่น ๆ นั้นมีติดต่อกันหลายวัน เช่น การตักบาตรพระสงฆ์ ๒๐๐ รูปที่ถนนพระสุเมรุ บริเวณด้านหน้าวัดบวรนิเวศวิหาร นิทรรศการ “พระชันษา ๑๐๐ ปี สดุดีพระสังฆบิดร” การประชุมเสวนาพระธรรมทูตไทย ๔ ทวีป การทรงบำเพ็ญพระกุศลทักษิณานุประทานเป็นการส่วนพระองค์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ การปฏิบัติธรรมเป็นสังฆราชบูชา การถวายปริญญาศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย การเจริญพระพุทธมนต์ถวายเป็นพระกุศลแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ของคณะสงฆ์และองค์กรต่าง ๆ รวมทั้งการลงนามถวายพระพร ระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม ตลอดเวลาของงานเฉลิมพระเกียรติทั้ง ๗ วันนี้ มีพุทธศาสนิกชนมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก เพราะต่างรู้สึกปีติยินดีที่ได้มีส่วนร่วมในมงคลสมัยอันหาได้ยากยิ่งครั้งนี้

นอกจากการเฉลิมฉลองโอกาสสำคัญในส่วนกลางแล้ว กิจกรรมงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังมีที่จัดขึ้นทั้งในส่วนภูมิภาค หรือแม้แต่ในต่างประเทศ ในส่วนภูมิภาคนั้นกล่าวได้ว่า หน่วยงานของรัฐ หน่วยงานส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาคเอกชนในจังหวัดต่าง ๆ ได้พร้อมใจกันจัดกิจกรรมที่หลากหลายขึ้นทั่วราชอาณาจักร ส่วนในต่างประเทศนั้นที่สมควรกล่าวถึงเป็นพิเศษคือการหุ้มทองคำฉัตรยอดพระมหาโพธิเจดีย์จัดทำ ณ วัดมหาโพธิมหาวิหาร พุทธคยา สาธารณรัฐอินเดีย ซึ่งในการนี้คณะกรรมการของโครงการได้ขอพระราชทานพระมหากรุณาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายบัวยอดฉัตรพระมหาโพธิเจดีย์ ซึ่งทำด้วยทองคำประดับเพชรและนพรัตน์ เพื่อทรงตั้งสัตยาธิฐานถวายเป็นพุทธบูชาด้วย

พระชันษา
๑๐๐ปี

สิ้นพระชนม์

หลังจากความปลาบปลื้มยินดีที่ได้ร่วมกันเฉลิมฉลองโอกาสสำคัญดังกล่าวข้างต้นผ่านพ้นไปเพียงไม่กี่วัน ถึงวันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ พระอาการโดยทั่วไปของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรุดลง คณะแพทย์ได้ถวายการผ่าตัดพระอันตะ (ลำไส้ใหญ่) ออก

แรกทีเดียวหลังการผ่าตัดพระอาการทั่วไปเป็นที่พอใจของคณะแพทย์ แต่แล้วพอถึงวันที่ ๒๑ ตุลาคม พระอาการทั่วไปกลับทรุดลง ความดันพระโลหิตลดลงเรื่อย ๆ ทีละน้อย

จนถึงเวลาค่ำของวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงสิ้นพระชนม์เมื่อเวลา ๑๙.๓๐ น. ด้วยการติดเชื้อในกระแสพระโลหิต สิริพระชนมายุได้ ๑๐๐ พรรษา กับ ๒๑ วัน

หลังจากสิ้นพระชนม์แล้ว ได้มีแถลงการณ์ของโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เรื่องการสิ้นพระชนม์ จากนั้นก็ได้มีประกาศของสำนักพระราชวัง เรื่องการไว้ทุกข์ในพระราชสำนัก มีกำหนด ๓๐ วัน ตามมาด้วยประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีให้สถานที่ราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ และสถานศึกษา ลดธงครึ่งเสา มีกำหนด ๓ วัน ให้ข้าราชการ ลูกจ้าง พนักงานของส่วนราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ไว้ทุกข์มีกำหนด ๑๕ วัน

ค่ำวันนั้นเอง เมื่อข่าวเรื่องการสิ้นพระชนม์ทราบฝ่าละอองพระบาท สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร มีพระราชบัณฑูรว่าจะทรงส่งข้าราชบริพารในพระองค์มาปฏิบัติการในการเชิญพระศพจากโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ไปยังวัดบวรนิเวศวิหารให้งดงามสมควรแก่พระเกียรติยศ

แถลงการณ์โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย
เรื่อง
พระอาการประชวรของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ขณะประทับ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย
ฉบับที่ ๙

โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย
๒๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๖

ตลอดเวลาที่ประทับรักษาพระองค์ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่เคยแสดงพระอาการเจ็บปวดให้คณะแพทย์ผู้ถวายการรักษาหรือถวายการดูแลต้องลำบากใจ ทรงอยู่ในพระอิริยาบถนิ่งสงบ เสมือนไม่ทรงรับรู้อาการเจ็บป่วยของร่างกาย คล้ายกับจะปล่อยให้แพทย์ได้ทำหน้าที่ดูแลร่างกายของพระองค์ไปตามความรับผิดชอบของเขา ส่วนพระองค์เองก็ทรงดูแลจิตของพระองค์ไปตามหน้าที่ของพระองค์เช่นกัน ดังนั้น ตลอดเวลาที่ทรงอยู่ในความดูแลของคณะแพทย์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงไม่เคยขอ และไม่เคยขัดในสิ่งที่คณะแพทย์จะปฏิบัติต่อร่างกายของพระองค์ จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ด้วยความสงบ ท่ามกลางความโศกาดูรของพุทธศาสนิกชนชาวไทยตลอดถึงชาวต่างประเทศจำนวนมาก

เส้นทางกระบวนเชิญพระศพ

• ออกจากโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ทางประตูด้านถนนราชดำริ เลี้ยวซ้ายที่แยกศาลาแดง เข้าถนนพระรามที่สี่ ขึ้นทางด่วนที่ด่านพระรามที่สี่

• ลงจากทางด่วนที่ด่านยมราช เข้าถนนหลานหลวง

• เมื่อข้ามสะพานผ่านฟ้าลีลาศแล้ว เลี้ยวขวาเข้าถนนพระสุเมรุ เทียบกระบวนรถส่งพระศพที่หน้าประตูวัดบวรนิเวศวิหารตรงกับพระตำหนักเพ็ชร กำลังพลที่จะเป็นผู้ปฏิบัติเชิญเปลที่ประดิษฐานพระศพนั้นใช้กำลังของนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

รุ่งขึ้นจากวันสิ้นพระชนม์ คือวันศุกร์ที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้เชิญพระศพจากโรงพยาบาลในเวลา ๑๒ นาฬิกา โดยกระบวนรถยนต์ ถัดจากรถตำรวจนำแล้ว

• **คันที่ ๑** เป็นรถพระประเทียบที่ทรงใช้อยู่เป็นประจำ สำหรับรองนายกรัฐมนตรีพงศ์เทพ เทพกาญจนา เชิญพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร นำพระศพ

• **คันที่ ๒** เป็นรถพยาบาลของโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สำหรับเชิญพระศพ

• **คันที่ ๓, ๔, ๕** เป็นรถยนต์สำหรับสมเด็จพระวันรัต และพระภิกษุสงฆ์จากวัดบวรนิเวศวิหารตามพระศพ

• **คันที่ ๖** พลอากาศโทภักดี แสงชูโต ศาสตราจารย์พิเศษธงทอง จันทรางศุ ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี เป็นผู้เชิญเครื่องทองน้อยแก้ว นายนพรัตน์ เบญจวัฒนานันท์ ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เป็นผู้เชิญผ้าไตร และผู้อื่นอีกสองสามคน

จากนั้นไปก็มีรถอีกสองสามคันสำหรับแพทย์และพยาบาลที่ได้สนองพระเดชพระคุณระหว่างประชวรเป็นอันสุดกระบวน

ผู้ที่อยู่ในกระบวนรถเชิญพระศพคนหนึ่งได้บันทึกความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า

"สังเกตเห็นอากัปกิริยาของผู้คนที่รายอยู่สองข้างทางได้ชัดเจน ผู้คนทั้งหมดแต่งกายไว้ทุกข์ตามประเพณีนิยม ทุกดวงหน้ามีแต่ความเศร้าสลดและรู้สึกสูญเสียร่วมกัน ตลอดเวลาที่เคลื่อนกระบวน เจ้าหน้าที่ตำรวจได้ปิดการจราจรตลอดทั้งเส้นทางเพื่ออำนวยความสะดวก เมื่อกระบวนรถผ่านพ้นประตูของโรงพยาบาลแล้วเลี้ยวขวาเข้าถนนราชดำริมีคนเฝ้าอยู่สองข้างทางมากมายจนต้องซ้อนกันหลายแถว ผู้ที่อยู่แถวหน้าต่างก้มลงกราบเบญจางคประดิษฐ์ขณะเมื่อรถทรงพระศพแล่นผ่าน แต่พอห่างเขตโรงพยาบาลออกไป จำนวนคนก็น้อยลงบ้างแต่ก็ไม่ถึงกับขาดคนเสียเลยทีเดียว กระบวนรถวิ่งอย่างช้า ๆ เพื่อให้ผู้คนถวายสักการะพระศพได้ตามความปรารถนา ขณะเมื่อรถเชิญพระศพขึ้นทางด่วนที่ด่านพระรามที่สี่ เจ้าหน้าที่ของด่านทุกคนไม่ได้อยู่ในตู้เก็บค่าธรรมเนียม หากแต่มายืนเข้าแถวถวายสักการะเป็นแนวอยู่ข้างทางด้านซ้ายมือ บนทางด่วนกระบวนสามารถใช้ความเร็วได้มากขึ้นเพราะไม่มีผู้คนรายอยู่สองข้างทาง จนกระทั่งลงจากทางด่วนที่ด่านยมราชจึงกลับไปเคลื่อนกระบวนอย่างช้า ๆ เช่นเดียวกับเมื่อแรกออกจากโรงพยาบาล เมื่อเข้าถนนพระสุเมรุ จำนวนผู้คนก็กลับมาหนาตาขึ้นอีกครั้งหนึ่ง จำได้ว่ามีแถวนักเรียนรายทางตั้งแต่ก่อนถึงแยกสะพานเฉลิมวันชาติ เมื่อผ่านแยกดังกล่าวไปแล้ว ผู้คนแน่นขนัดไปหมด มีนักเรียนนายร้อย นายเรือ นายเรืออากาศ และนายร้อยตำรวจ มายืนรายแถวสลับกันอยู่ตลอดสองข้างทาง รถของเรายิ่งต้องวิ่งด้วยความระมัดระวังจนกระทั่งถึงบริเวณหน้าวัดบวรนิเวศวิหาร..."

พิธีเชิญพระศพและถวายน้ำสรงพระศพ

เมื่อเชิญพระศพขึ้นประดิษฐานบนพระตำหนักเพ็ชรแล้ว จากนั้นไปก็เป็นการถวายน้ำสรงพระศพของพระเถระและข้าราชการผู้ใหญ่ทั้งปวง ขณะที่ทางฝ่ายอาคารมนุษยนาควิทยาทานซึ่งอยู่อีกด้านหนึ่งของวัดบวรนิเวศวิหาร ก็เปิดให้ประชาชนถวายน้ำสรงหน้าพระรูปที่ประดิษฐานอยู่ที่โถงกลางของอาคารดังกล่าวได้ จนกระทั่งเวลาประมาณ ๑๖.๓๐ น. ทางด้านตำหนักเพ็ชรจึงยุติการถวายน้ำสรงพระศพ เพื่อให้เจ้าพนักงานตระเตรียมความพร้อมสำหรับการเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานน้ำสรงพระศพ

ครั้นได้เวลา ๑๗ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามบรมราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจพระราชทานน้ำสรงพระศพ

การนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินด้วย

พิธีบำเพ็ญพระราชกุศล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมถวายพระศพทั้งกลางวันและกลางคืนพร้อมทั้งมีประโคมย่ำยามถวายพระศพ เป็นเวลา ๗ วัน ภายหลังจากนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลสัตตมวาร (๗ วัน ในวันที่ ๓๐ - ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖) ปัญญาสมวาร (๕๐ วัน ในวันที่ ๑๑ - ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖) สตมวาร (๑๐๐ วัน ในวันที่ ๓๐ - ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗) และทุกวาระที่ครบรอบปีสิ้นพระชนม์พระราชทานตามพระเกียรติยศสำหรับสมเด็จพระสังฆราช จนถึงวาระที่จะออกพระเมรุ พระราชทานเพลิงพระศพ วันที่ ๑๖ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

นอกจากนี้ ยังได้มีผู้นำองค์กรทางศาสนาในประเทศต่าง ๆ ส่งสารแสดงความอาลัย เนื่องในการสิ้นพระชนม์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จำนวนมาก อาทิ องค์ทะไลลามะ พระสังฆราช พระสังฆนายก องค์กรระหว่างประเทศ และองค์กรพุทธศาสนาจากนานาประเทศ กล่าวได้ว่า **เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงดำรงอยู่ในฐานะพระสังฆบิดรของพุทธบริษัททั่วโลกโดยแท้**

อภิสัมมานสักการะ

อนึ่ง นอกจากการบำเพ็ญพระราชกุศลของหลวงแล้ว ระหว่างที่ประดิษฐานพระศพอยู่ที่พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลาสองปีเศษนั้น ได้มีคณะสงฆ์ พระราชวงศ์ ส่วนราชการและองค์กรต่าง ๆ ตลอดถึงพุทธศาสนิกชนจำนวนมากได้ร่วมเป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นประจำเสมอมามิได้ขาด ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุดที่พระศพได้รับพระราชทานเพลิง แสดงให้เห็นเด่นชัดถึงศรัทธาและความเคารพเลื่อมใสที่มหาชนมีอยู่อย่างมั่นคงแน่นแฟ้นในเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แม้สิ้นพระชนม์ล่วงลับไปแล้วก็ตาม

คณะทูตานุทูตจาก ๒๓ ประเทศ
ร่วมพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลสัตตมวาร เมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖
ร่วมพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลปัญญาสมวาร เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖
และร่วมพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลสตมวาร เมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ผู้นำชาวพุทธโลก
สวดมนต์ถวายพระกุศล

วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๗ ที่ประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธโลก ประกอบด้วย พระราชาธิบดี ผู้นำทางการเมือง ผู้นำทางพระพุทธศาสนาและบุคคลสำคัญของโลก จาก ๔๑ ประเทศได้ร่วมประกอบพิธีสวดมนต์ถวายพระกุศล และเทิดพระเกียรติ แด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรฯ พระประมุขสูงสุดแห่งพุทธศาสนาโลก ณ วิหารแห่งวัดเนนบุตซึสุ เมืองกาโต จังหวัดคิวโงะ ประเทศญี่ปุ่น

๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖
สำนักวาติกัน โดยสภาประมุขบาทหลวงโรมันคาธอลิก
แห่งประเทศไทย ประกอบพิธีมิสซาถวายพระกุศล

๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖
คณะสงฆ์แห่งนิกายเนนบุตซึสุ แห่งประเทศญี่ปุ่น
ประกอบพิธีสวดถวายพระกุศล

๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖
ฯพณฯ เซอร์ริง ต็อปเกย์ นายกรัฐมนตรีแห่งประเทศภูฏาน
พร้อมด้วยภริยาและคณะ มาถวายสักการะเคารพพระศพ

๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖
พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร เจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย
พร้อมด้วยคณะสงฆ์จีน ประกอบพิธีกงเต็กน้อมถวายพระกุศล

๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
พระมหาคณานัมธรรมปัญญาธิวัตร เจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย
พร้อมด้วยคณะสงฆ์อนัมนิกาย ประกอบพิธีกงเต็กน้อมถวายพระกุศล

๑๗ - ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๗
ผู้แทนรัฐบาลอินเดียรัฐมนตรีกระทรวงวัฒนธรรม ประเทศอินเดีย และ ฯพณฯ เอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย ประกอบพิธีวัชรยานบูชา ถวายพระกุศลอย่างเต็มรูปแบบตามลัทธิวัชรยาน

๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗
คณะสังฆเถรวาท พร้อมด้วยพุทธศาสนิกชนจากอินโดนีเซียกว่า ๑๐๐ คน มาถวายสักการะเคารพพระศพ และร่วมเป็นเจ้าภาพสวดถวายพระกุศล

รามัญทักษิณาบูชา

วันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗ คณะรังษีสังวรและสภาวัฒนธรรมไทย-รามัญ ได้บำเพ็ญกุศลรามัญทักษิณาบูชา ตามลัทธิธรรมเนียมมอญ ทูลถวายแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เนื่องในวาระครบรอบ ๒๕ ปีแห่งการโปรดเกล้าสถาปนา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ญาณสังวรัญชลี

๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗ วันมาฆบูชา
วันแห่งความรักในพระพุทธศาสนา

ฯพณฯ พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี ถวายสักการะพระศพ และเยี่ยมชมนิทรรศการและกิจกรรมในงาน

งานบำเพ็ญกุศล ครบ ๑ ปี แห่งการสิ้นพระชนม์

วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ตรงกับวันคล้ายวันประสูติ ครบ ๑๐๑ ปี และวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ตรงกับวันสิ้นพระชนม์ ครบ ๑ ปี ของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ จัดงานบำเพ็ญกุศลถวายแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เนื่องใน ๒ วาระนี้ เรียกว่า **“งานบำเพ็ญกุศลครบ ๑ ปี แห่งการสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก”** ระหว่างวันที่ ๓-๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร โดยภายในงานได้เปิดโอกาสให้ศิษยานุศิษย์และประชาชนทั่วไป ได้เข้าถวายสักการะพระศพ ร่วมฟังสวดพระอภิธรรมพระศพ และร่วมงานนิทรรศการและกิจกรรมต่าง ๆ มากมายที่จัดขึ้นเพื่อระลึกถึงพระองค์

พิธีทำบุญตักบาตรตอนเช้า หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร

กิจกรรม “บุปผาวิธานบูชา”

คือการให้ประชาชนร่วมปักดอกบานไม่รู้โรยบนพระรูปเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในอิริยาบถต่าง ๆ เพื่อแสดงความระลึกถึงพระองค์อย่างไม่เสื่อมคลายไปจากใจของประชาชนชาวไทย หลังจากปักภาพเสร็จแล้วจะทำการรวบรวมเพื่อนำไปจัดเป็นนิทรรศการต่อไป

ประชาชนที่มารอคอยเพื่อเข้าถวายสักการะพระศพ

รายการ “The Travel Show” *ของสถานีโทรทัศน์บีบีซี ประเทศอังกฤษ ถ่ายทำสารคดี ในกิจกรรมงานบำเพ็ญกุศลครบ ๑ ปี แห่งการสิ้นพระชนม์ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร*

นิทรรศการ “สัมพัจฉรานุสรณ์ ครบ ๑ ปี แห่งการสิ้นพระชนม์”

ที่ตึกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นนิทรรศการที่รวบรวมกิจกรรมตลอดระยะเวลา ๑ ปีแห่งการสิ้นพระชนม์ และจดหมายเหตุแห่งการสิ้นพระชนม์ นำมาถ่ายทอดให้ผู้เข้าชมได้รับรู้ถึงความสำนึกในพระเมตตาคุณ พระกรุณาคุณของประชาชนทั้งในและต่างประเทศที่ได้ร่วมกันแสดงอาลัยต่อพระองค์

“เมืองนิรมิต แห่งจิตตนคร”

ในนิทรรศการนี้ มีการเปิดตัวภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง **“เมืองนิรมิต แห่งจิตตนคร”** ในรูปแบบใหม่ทันสมัยน่าตื่นตาตื่นใจ โดยการจัดทำเป็นโรงภาพยนตร์เสียงเซอร์ราวที่ดำเนินการผลิตโดย “คณะเมืองนิรมิต แห่งจิตตนคร” ซึ่งเป็นคณะจิตอาสาที่ร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อถวายเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นอกจากนี้ ยังได้จัดพิมพ์เป็นรูปแบบหนังสือการ์ตูนแจกแก่ผู้เข้าชม จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร มีพิธีมอบทุนส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แก่สำนักศาสนศึกษาทั่วประเทศที่มีการจัดการศึกษาดีเด่นประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๗ ของมูลนิธิสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช วัดบวรนิเวศวิหาร ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยสมเด็จพระวันรัต รักษาการเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นประธานในพิธี

มีกิจกรรม “ปฏิบัติธรรมสังฆราชบูชา ครบ ๑ ปี แห่งการสิ้นพระชนม์” เชิญชวนพุทธศาสนิกชนร่วมสวดพระพุทธมนต์ ฟังพระธรรมเทศนาและปฏิบัติธรรม โดยการนำของพระวิปัสสนาจารย์สายกรรมฐานน้อมอุทิศถวายพระกุศลแด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ

ในทุกวันเสาร์และอาทิตย์ตลอดเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ได้จัดให้มีกิจกรรมการอ่านบทเสภา และบทกลอนในพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่พระองค์ได้ทรงนิพนธ์ไว้จำนวนมากกว่าร้อยบท ซึ่งยังไม่เคยได้รับการเผยแพร่มาก่อนโดยมีผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมมาเป็นผู้อ่านบทร้อยกรองดังกล่าว

การประดับพวงมาลาและดอกไม้ภายในงาน

โดยคณาจารย์และนักศึกษา สาขาเทคโนโลยีงานประดิษฐ์สร้างสรรค์ คณะเทคโนโลยีคหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี ได้ประดิษฐ์พวงมาลาขนาดพิเศษ คือ ขนาด ๓ เมตร โดยใช้ดอกไม้จำนวน ๑๐๐,๑๐๑ กลีบ มีน้ำหนัก ๑๐๑ กิโลกรัม พวงมาลาที่ประดิษฐ์เป็นรูปดอกบัว ซึ่งเป็นดอกไม้ที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนา ซ้อนด้วยดอกไม้ประดิษฐ์เป็นรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ อันเป็นรูปแบบพัดยศ พุ่มข้าวบิณฑ์มี ๒๑ แฉก สัญลักษณ์แทนวันที่ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๒ พื้นตรงกลางพวงมาลาถักร้อยด้วยตาข่ายดอกรัก อันแทนความศรัทธาและจงรักภักดีของพุทธศาสนิกชน ด้านล่างประดิษฐ์เป็นรูปช้างสามเศียรมีความหมายแทนพระสกุล “คชวัตร” บนเศียรช้างเทินด้วยพานพุ่มรูปดอกบัวสัญลักษณ์แห่งอามิสบูชา เหนือพานพุ่มประดิษฐานอักษรพระนามย่อ ญสส. อักษรพระนามสมเด็จพระสังฆราช ด้านล่างประดับด้วยดอกไม้ประดิษฐ์ มีพวงดอกไม้แบบราชสำนัก พร้อมประดิษฐ์ดอกไม้ “บัวสี่เหล่า”เพื่อประดับหน้าพระโกศ

ครบ ๑ ปีกับ ๑๒๑ วัน แห่งการสิ้นพระชนม์

หลังจากประดิษฐานพระศพมาครบ ๑ ปี เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ แล้ว ก็ยังคงมีหน่วยราชการ องค์กร คณะสงฆ์ และบุคคลต่าง ๆ มาบำเพ็ญกุศลโดยเสด็จพระราชกุศลถวายพระศพอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกวันทั้งภาคบ่ายและภาคค่ำ นอกจากการบำเพ็ญกุศลถวายพระศพประจำวันแล้ว ก็ยังมีการบำเพ็ญกุศลเป็นพิเศษในวาระพิเศษด้วย เช่น ในวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๘ อันเป็นวาระตรงกับวันสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช และเป็นวันที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ สิ้นพระชนม์ครบ ๑ ปีกับ ๑๒๑ วัน วัดบวรนิเวศวิหารก็ได้จัดพิธีบำเพ็ญกุศลถวาย และ จัดกิจกรรมเทิดพระเกียรติ โดยมีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ในเวลา ๑๙.๐๐ น. จบแล้ว คณะนักเรียนโรงเรียนถนอมพิศวิทยา แขวงวังทองหลาง เขตบางกะปิ แสดงมโนราห์ถวายหน้าพระศพ จบแล้ว สำนักการสังคีต กรมศิลปากร แสดงโขนรามเกียรติ์ตอนพาลีสอนน้อง ถวายหน้าพระศพ

พระเมตตา สู่ชาวเนปาล ยามทุกข์ยาก

พ.ศ. ๒๕๕๘ ประเทศเนปาลประสบภัยแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ขนาด ๗.๘ ริกเตอร์ และเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ขนาด ๕.๕ ริกเตอร์ มีประชาชนเสียชีวิตจำนวนกว่า ๘,๗๘๙ คน ผู้บาดเจ็บกว่า ๒๒,๓๐๙ คน บ้านเรือนเสียหายกว่า ๕๐๘,๗๓๔ หลัง ด้วยพระบารมีในเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทางวัดบวรนิเวศวิหาร และคณะธรรมยุต มีเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัตเป็นประธาน พร้อมด้วยพุทธศาสนิกชนจัดโครงการ **“น้ำพระทัยสมเด็จพระสังฆราช วัดบวรนิเวศฯ เพื่อชาวเนปาล”** โดยเสด็จพระกุศล จัดส่งสิ่งของอุปโภคบริโภคไปช่วยเหลือคือ ถุงยังชีพ เวชภัณฑ์ อุปกรณ์ทางการแพทย์ อุปกรณ์สร้างบ้าน เครื่องครัว การบูรณะโรงเรียน อุปกรณ์การเรียนสำหรับเด็ก เต็นท์พักชั่วคราว รวมเป็นมูลค่ากว่า ๑๕ ล้านบาท ทั้งนี้ก็โดยที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เสด็จเยือนเนปาลหลายครั้ง และได้ทรงพระเมตตาช่วยเหลือฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในเนปาลมาอย่างต่อเนื่อง

วาระคล้ายวันประสูติปีที่ ๑๐๒ ปี

ถึงวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ อันเป็นวาระคล้ายวันประสูติปีที่ ๑๐๒ ปี ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรฯ ได้มีการจัดบำเพ็ญกุศลถวายเป็นพิเศษดังเช่นที่เคยปฏิบัติมาโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการนี้ด้วย ในวาระนี้ได้มีกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

เวลา ๐๖.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุสามเณร ๑๕๐ รูป ณ ที่รับรองหลังศาลาจาน

เวลา ๐๗.๐๐ น. ทำบุญตักบาตรพระภิกษุสามเณร ๑๕๐ รูป อุทิศถวายพระกุศล ณ ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร โดยมี ฯพณฯ พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี พร้อมด้วยคณะ เป็นประธานในการตักบาตร

เวลา ๑๐.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการบำเพ็ญกุศลครบ ๑๐๒ ปี นับแต่วันประสูติ ณ พระตำหนักเพ็ชร พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ที่สวดพระพุทธมนต์ ณ พระตำหนักเพ็ชร และพระภิกษุสามเณรอีกประมาณ ๑๕๐ รูป บริเวณเต็นท์รับรองข้างพระตำหนักเพ็ชร

เวลา ๑๙.๐๐ น. คณะสงฆ์ สัทธิวิหาริก อุบาสก อุบาสิกา วัดบวรนิเวศวิหาร และคณะศิษยานุศิษย์ เป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมถวายพระศพ

วาระครบ ๒ ปี แห่งการสิ้นพระชนม์

วันเสาร์ที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นวาระสิ้นพระชนม์ครบ ๒ ปี ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการบำเพ็ญกุศลครบ ๒ ปี แห่งการสิ้นพระชนม์ฯ ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร พร้อมทั้งทรงพระกรุณาโปรดให้ประกอบพิธีเททองหล่อพระรูปเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ณ ลานพระอุโบสถคณะรังษี วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นงานต่อเนื่องกัน ดังมีรายการดังนี้

วันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ (วันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๑)

เวลา ๑๓.๓๐ น. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์ ไปทรงหล่อพระรูปสมเด็จพระญาณสังวรฯ ณ ลานพระอุโบสถคณะรังษี วัดบวรนิเวศวิหาร

เวลา ๑๖.๐๐ น. ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการบำเพ็ญกุศลครบ ๒ ปีแห่งการสิ้นพระชนม์ฯ ณ พระตำหนักเพ็ชร พระราชาคณะแสดงพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่ง พระสงฆ์ ๔ รูป สวดคาถาธรรมบรรยาย พระสงฆ์ ๒๐ รูปสวดมาติกา-สดับปกรณ์

เวลา ๑๙.๐๐ น. พระสงฆ์ ๔ รูปสวดพระอภิธรรม

วันอาทิตย์ที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ (วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๑)

เวลา ๑๐.๐๐ น. ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการบำเพ็ญกุศลครบ ๒ ปีแห่งการสิ้นพระชนม์ ณ พระตำหนักเพ็ชร พระสงฆ์ ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ โดยมี ฯพณฯ พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี พร้อมด้วยคณะรัฐมนตรี เป็นประธานในพิธี

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ที่สวดพระพุทธมนต์ ณ พระตำหนักเพ็ชร และพระภิกษุสามเณร ๓๐๐ รูป บริเวณเต็นท์รับรองข้างพระตำหนักเพ็ชร

เวลา ๑๓.๐๐ น. พิธีมอบทุนส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแก่สำนักศาสนศึกษาทั่วประเทศที่มีวิริยะอุตสาหะจัดการศึกษาปรากฏผลดีเด่นประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๘ ของมูลนิธิสมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช วัดบวรนิเวศวิหาร ในพระบรมราชูปถัมภ์ ณ พระตำหนักเพ็ชร

เวลา ๑๙.๐๐ น. พระสงฆ์ ๔ รูปสวดพระอภิธรรม

เวลา ๒๐.๐๐ น. พระภิกษุสามเณรวัดบวรนิเวศวิหาร สวดพระพุทธมนต์อุทิศถวาย ณ พระตำหนักเพ็ชร

องค์กรผู้นำสูงสุดพระพุทธศาสนาโลก
สวดถวายพระกุศลในวาระครบ ๒ ปีสิ้นพระชนม์

Buddhist Summit
World Buddhist Supreme Conference

October 25, 2013

H.R.H. Princess Maha Chakri Sirindhorn
Chairperson of the Committee of Funeral Ceremony for
the late H.H. Somdet Phra Nyanasamvara
c/o H.E. Sihasak Phuangketkeow
Ambassador of Thailand to Japan

Your Royal Highness,
We sincerely hope Your Royal Highness is well and prosperous under the sacred blessing of Triple Gem.

Every year, we have been conducting the Grand Memorial Service for the late His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara, Supreme Patriarch of Thailand in Japan, on the anniversary of the demise of His Late Holiness since His Holiness passed away on October 24, 2013.

We would like to report Your Royal Highness that we have solemnly conducted the Grand Memorial Service on October 24 this year for the late His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara at the Main Hall of the Royal Grand Hall of Buddhism, the sacred place for all Buddhists in the world, with the attendance of many monks, nuns, and followers of Nembutsushu assembled from all over Japan.

Please kindly see the photographs attached here.

At the ceremony, all the attendants recalled the virtuous and benign smile of His Late Holiness. We, with renewed respect, thought over again the great achievements made by His Late Holiness over his entire life for the sake of propagating Buddhism as well as spreading peace and serenity for humanity. And we pledged to propagate Buddhism into the whole world.

Buddhist Summit has developed to be a great international Buddhist conference where the supreme Buddhist leaders from forty-one countries across the five continents assemble together. We know very well that we owe greatly to His Late Holiness for the great achievements of the Buddhist Summit conference. All of us always remain deeply thankful to His Late Holiness.

As all Buddhist Summit leaders of 41 countries unanimously decided at the Sixth Buddhist Summit conference and it was written clearly in the Annex to Joint Communiqué, we will enshrine the bones and relics of all the deceased supreme Buddhist leaders, the great senior members of Buddhist Summit, at the Royal Grand Hall of Buddhism and solemnly hold the Grand Memorial Service every year.

1

Sincerely yours in the Dharma,

Most Ven. Dr. Kyosa Enshinjoh
Supreme Advisor to Buddhist Summit
World Buddhist Supreme Conference
Founder Priest
Nembutsushu Buddhist Sect of Japan

H.E. Khamba Lama D. Choijamts
President of Buddhist Summit
World Buddhist Supreme Conference
Head Lama
Centre of Mongolian Buddhism

Most Ven. Dr. Shinkai Kori
Vice President of Buddhist Summit
World Buddhist Supreme Conference
Chief High Priest
Nembutsushu Buddhist Sect of Japan

Most Ven. Weeragoda Sucuda Maha Thero
Secretary General of Buddhist Summit
World Buddhist Supreme Conference
Chief Prelate of Singapore

Copy to: H.S. Somdet Phra Wannarat
Member of the Supreme Sangha Council of Thailand
Patriarch of the Dhammayut Lineage
Abbot of Wat Bowonniwes Royal Monastery
The Kingdom of Thailand

1

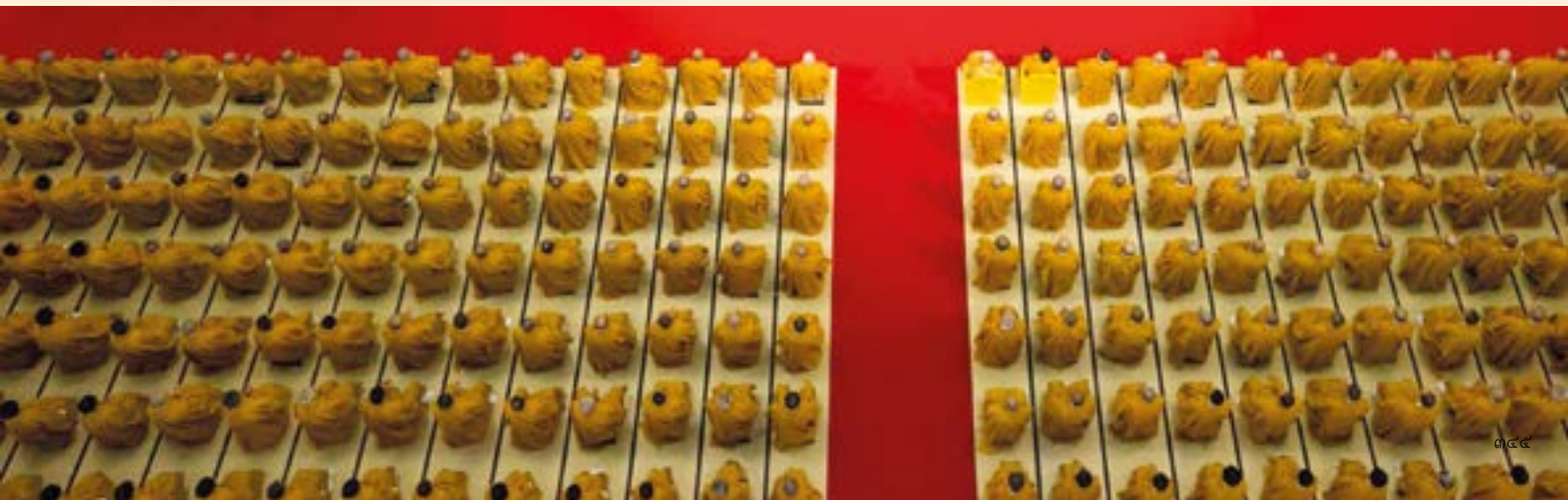

สื่อธรรมะ ถวายพระกุศล

ในระหว่างการประดิษฐานพระศพ ณ พระตำหนักเพ็ชร ตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ เป็นเวลากว่า ๒ ปี รัฐบาล ส่วนราชการ วัดบวรนิเวศวิหาร และบุคคลต่าง ๆ ได้จัดพิมพ์หนังสือพระนิพนธ์ และจัดทำสื่อธรรมะอันเนื่องด้วยเจ้าพระคุณสมเด็จฯ สำหรับแจกเป็นธรรมทานถวายพระกุศลจำนวนมาก ซึ่งควรแก่การบันทึกไว้เป็นตัวอย่าง

The Sangharaja
Man, Monk & Monarch
THE PEOPLE'S PATRIARCH

หนังสือบวรธรรมบพิตร

คณะกรรมการวัดบวรนิเวศวิหารได้จัดทำหนังสืออนุสรณ์ที่ระลึกในงานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรฯ ในชุด **บวรธรรมบพิตร** ซึ่งมี ๒ เล่ม เล่มหนึ่งเป็นการรวบรวมพระประวัติตั้งแต่ทรงกำเนิดจนถึงสิ้นพระชนมชีพ พระศาสนกิจ พระเกียรติคุณและพระคุณธรรม พระปฏิปทาแบบอย่างอันเป็นที่ยกย่องจากพุทธศาสนิกชนทั่วโลก ส่วนอีกเล่มหนึ่งเป็นการประมวลพระรูปที่ถ่ายทอดเรื่องราวเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ รวมถึงพระรูปของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่หาดูได้ยาก

เหรียญพระรูปเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช

ในการนี้ คณะกรรมการวัดบวรนิเวศวิหารได้จัดสร้างเหรียญพระรูปเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเป็นอนุสรณ์ในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นเหรียญรูปไข่พนะพักตรเสี้ยว ขนาดสูง ๓.๒ ซ.ม. มี ๓ ชนิด คือ

- เนื้อทองคำ (๓๒ กรัม) ๓๒ เหรียญ
- เนื้อเงินจำนวน ๓๒ เหรียญ
- เนื้อทองแดง ๒๐,๐๐๐ เหรียญ

การจัดเตรียมราชรถ อาคารสถานที่ ซุ้มถวายดอกไม้จันทน์ และการแสดงมหรสพ

(ซ้ายบน) ราชรถเชิญพระโกศ
(ขวาบน) ราชรถพระนำ
(ซ้าย) การบูรณะราชรถ

(ซ้าย) พลับพลาอิศริยาภรณ์ สถานที่รับเสด็จฯ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศล (ขวา) พระเมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ สถานที่พระราชทานเพลิงพระศพ

หน่วยราชการฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพฯ ครั้งนี้ ก็ได้เตรียมการต่าง ๆ เพื่อถวายพระเกียรติเต็มตามพระอิสริยยศตามอย่างโบราณราชประเพณีดังนี้

๑. การบูรณะราชรถนำและราชรถเชิญพระโกศ ได้จัดทำลวดลายและส่วนประกอบงานศิลปกรรม เปลี่ยนไม้ แกะสลัก ลงรักปิดทอง ประดับกระจก และจัดทำผ้าลายทองแผ่ลวดเพื่อประดับธงสามชาย ประจำองนราชรถ โดยกรมอู่ทหารเรือและกรมสรรพาวุธทหารบก ได้จัดทำเชือกฉุดลากและล้อราชรถพร้อมทั้งทดสอบการรับน้ำหนัก ซึ่งดำเนินการเรียบร้อยแล้ว

๒. การบูรณะอาคารช่าง จำนวน ๒ หลัง ณ วัดเทพศิรินทราวาส ประกอบด้วย การบูรณะอาคาร งานเปลี่ยนอิฐผนัง ทาสี และเคลือบผิวด้วยซิลิโคน งานบูรณะเปลี่ยนอุปกรณ์ ประตูหน้าต่าง ปรับปรุงไฟฟ้า งานพื้นกระเบื้อง บันไดหลังคาและงานสุขาภิบาล ซึ่งดำเนินการเรียบร้อยแล้ว

๓. การออกแบบซุ้มถวายดอกไม้จันทน์ มีแนวความคิดใช้การลดรูปและสัญลักษณ์อันแสดงถึงพระเกียรติยศสมเด็จพระสังฆราช และการจัดวางองค์ประกอบสื่อถึงงานพระราชทานเพลิงพระศพตามราชประเพณี โดยใช้รูปแบบพระโกศกุดั่นใหญ่ ภายใต้เศวตฉัตร ๓ ชั้น องค์ประกอบงานประดับตกแต่งซุ้มต่าง ๆ สร้างอยู่เหนือพื้นฉากหลังสีฟ้าอันเป็นสีประจำวันประสูติตรงกับวันศุกร์ จัดไว้ภายในรูปซุ้มคล้ายใบเสมาซึ่งดำเนินการเรียบร้อยแล้ว

๔. การจัดแสดงมหรสพ กำหนดจัดแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกพรหมมาศ และตอนนางลอย โดยใช้นักแสดงกว่า ๑๐๐ คน จากสำนักการสังคีตวิทยาลัยนาฏศิลป์ และสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ซึ่งได้เตรียมการฝึกซ้อม และมีความพร้อมสามารถจัดแสดงได้ โดยใช้เวลาการแสดงประมาณ ๓ ชั่วโมง

ครั้นวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ประธานที่ปรึกษาคณะกรรมการอำนวยการจัดงานพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ในการประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานพระศพฯ ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล ในการประชุมครั้งนี้ ได้มีการกำหนดวันพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในวันที่ ๑๕-๑๖-๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส และเนื่องในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพฯ ครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดให้วัดบวรนิเวศวิหาร ดำเนินการหล่อพระรูปเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรฯ สำหรับประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหารด้วย

สำนักราชเลขาธิการได้มีหนังสือที่ รล ๐๐๐๒.๕/๑๑๓๐๐ ลงวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ แจ้งวัดบวรนิเวศวิหาร ความว่า

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้วัดบวรนิเวศวิหารหล่อพระรูปสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อเป็นที่สักการะบูชา ด้วยทรงพระราชอนุสรณ์คำนึงถึงสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งเป็นพระอภิบาล ถวายโอวาทานุสาสน์ ในระหว่างทรงพระผนวช อีกทั้งมีพระคุณูปการต่อพระองค์เป็นอย่างยิ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดให้พระคุณเจ้ารักษาการเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์ และโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้ามงคลเฉลิม ยุคล ทรงเป็นประธานกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ และกรมศิลปากรจัดปั้นหุ่นทรงหล่อ กับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สำนักพระราชวังแจ้งความให้ศิษยานุศิษย์และผู้มีจิตศรัทธาได้ร่วมในการพระราชกุศลนี้”

พระราชพิธีทรงหล่อพระรูป “สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก”

วันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ เวลา ๑๔.๐๐ น. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์ไปทรงหล่อพระรูป “สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก” และ พระพุทธชินสีห์จำลอง อนึ่ง ในการทรงพระกรุณาโปรดให้วัดบวรนิเวศวิหารดำเนินการหล่อพระรูปเจ้าพระคุณสมเด็จฯ สำหรับประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหารครั้งนี้ ทางวัดบวรนิเวศวิหารได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตหล่อพระพุทธชินสีห์จำลองสำหรับประดิษฐานไว้ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร คู่กับพระรูปเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ด้วย

ต้นแบบพระรูปหล่อลอยองค์

ในวาระเดียวกันนี้ วัดบวรนิเวศวิหารได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจำลองหล่อพระรูปเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นพระรูปขนาดเล็กสำหรับศิษยานุศิษย์มีไว้สักการะบูชาด้วย มีรายการดังนี้

๑. พระรูปหล่อลอยองค์ ขนาด ๓.๒ ซม. เนื้อทองคำ จำนวน ๑,๐๐๐ องค์
๒. พระรูปหล่อลอยองค์ ขนาด ๑.๖ ซม. เนื้อทองคำ จำนวน ๑,๐๐๐ องค์
๓. พระรูปหล่อลอยองค์ ขนาด ๓.๒ ซม. เนื้อโลหะผสม จำนวน ๓๐,๐๐๐ องค์
๔. พระรูปหล่อลอยองค์ ขนาด ๑.๖ ซม. เนื้อโลหะผสม จำนวน ๓๐,๐๐๐ องค์
๕. พระรูปหล่อจำลอง ขนาดพระเพลา ๕ นิ้ว เนื้อโลหะผสม จำนวน ๕๐๐ องค์
๖. พระรูปหล่อจำลอง ขนาดพระเพลา ๓ นิ้ว เนื้อโลหะผสม จำนวน ๑,๐๐๐ องค์

วันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานพระศพสมเด็จพระญาณสังวรฯ ได้ประชุม ณ ตึกสันติไมตรี หลังใน ทำเนียบรัฐบาล โดยมี ฯพณฯ พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี เป็นประธานที่ประชุม ได้รับทราบหมายกำหนดการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพฯ

การจัดขบวนพระอิสริยยศและการฝึกซ้อม

๑. การจัดขบวนพระอิสริยยศ กำหนดจำนวน ๒ ริ้วขบวนดังนี้

๑.๑ ริ้วขบวนที่ ๑ การเชิญพระโกศสู่พระเมรุ โดยราชรถ เส้นทางเคลื่อนขบวนจากวัดบวรนิเวศวิหารไปยังวัดเทพศิรินทราวาส ไปตามเส้นทางถนนพระสุเมรุ เลี้ยวซ้ายข้ามสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ไปตามถนนหลานหลวง เลี้ยวขวาไปตามถนนกรุงเกษม เลี้ยวขวาถนนหลวง เข้าสู่สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส ระยะทาง ๓.๓๗ กิโลเมตร รูปแบบการเดินเป็นเดินสืบเท้าแบบเต็มก้าว (สโลว์มาร์ช) ตามจังหวะเพลงพญาโศก ใช้เวลาการเดินประมาณ ๑ ชั่วโมง ๓๐ นาที ถึง ๒ ชั่วโมง ผู้ร่วมเดินทางในริ้วขบวนที่ ๑ จำนวน ๑,๓๘๓ คน โดยจัดขบวนเป็น ๓ ตอนหลัก ได้แก่ ตอนที่ ๑ ขบวนทหารนำ ตอนที่ ๒ ขบวนเชิญพระโกศ และตอนที่ ๓ คณะศิษยานุศิษย์

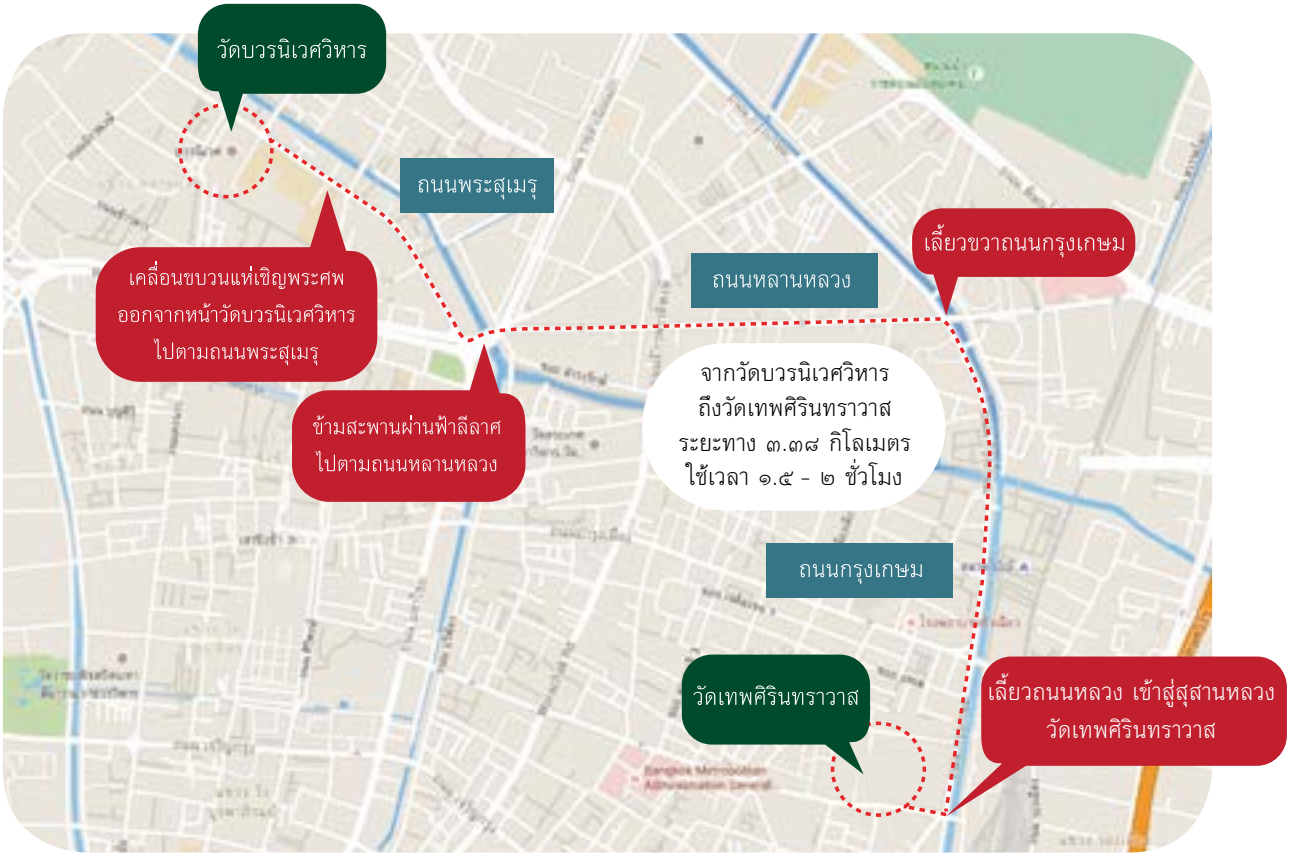

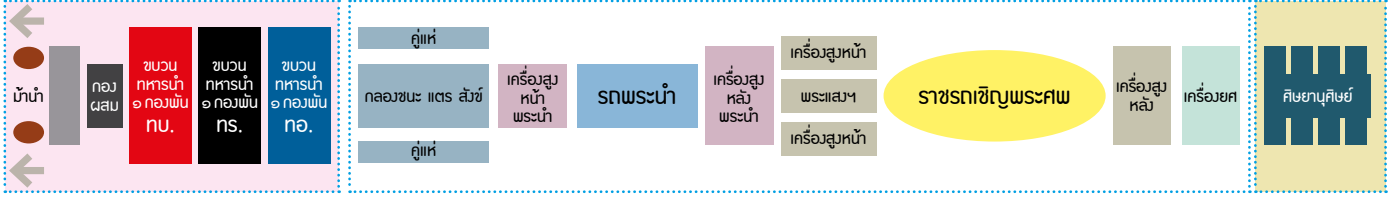

ริ้วขบวนที่ ๑ ขบวนเชิญพระศพโดยราชรถจากวัดบวรนิเวศวิหารไปยังวัดเทพศิรินทราวาส

ริ้วขบวนที่ ๒ เชิญพระศพโดยราชรถ เวียนรอบพระเมรุ

๑.๒ ริ้วขบวนที่ ๒ การเชิญพระโกศเวียนรอบพระเมรุโดยราชรถ จำนวน ๓ รอบ เดินแบบปกติ ใช้เวลาการเดินประมาณ ๓๐ นาที ผู้ร่วมเดินในริ้วขบวนที่ ๒ จำนวน ๑๗๘ คน ประกอบด้วย นำริ้ว กลุ่มเสลี่ยงพระนำ กลุ่มราชรถเชิญพระโกศ กลุ่มเครื่องยศและกลุ่มพระราชาคณะ

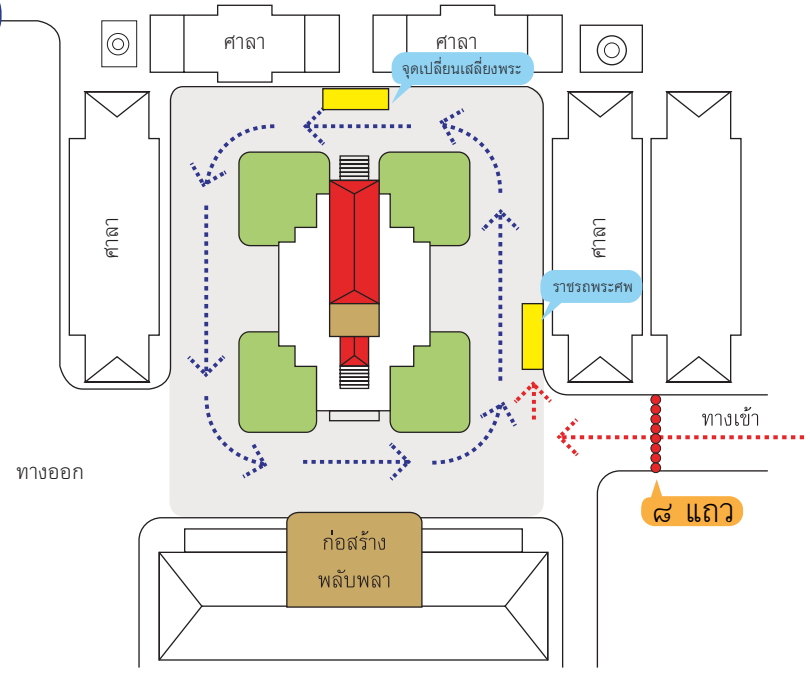

๒. การฝึกซ้อม กำหนดซ้อมย่อย จำนวน ๒ ครั้ง ก่อนถึงวันพระราชพิธีประมาณ ๑ เดือน ณ ลานอเนกประสงค์ กองทัพภาคที่ ๑ และซ้อมใหญ่ จำนวน ๓ ครั้ง ในวันอาทิตย์ ณ พื้นที่จริงโดยการซ้อมใหญ่ครั้งที่ ๓ กำหนดก่อนถึงวันพระราชพิธี ๓ วัน

๓. การจัดพิธีถวายดอกไม้จันทน์ของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครและในส่วนภูมิภาค

๓.๑ การจัดพิธีถวายดอกไม้จันทน์ของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครดำเนินการจัดพิธีแบ่งเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑ จัดพิธีถวายดอกไม้จันทน์ที่ซุ้มถวายดอกไม้จันทน์จำนวน ๒ ซุ้ม ณ บริเวณวัดบวรนิเวศวิหารและบริเวณวัดเทพศิรินทราวาส ใช้เวลาการจัดสร้างซุ้มถวายดอกไม้จันทน์ตามแบบที่กรมศิลปากรออกแบบประมาณ ๑ เดือน และจัดเตรียมดอกไม้จันทน์จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ ดอก เพื่อแจกให้ประชาชนที่ไปร่วมพิธี โดยกำหนดให้วัดตรีทศเทพและวัดเทพศิรินทราวาส เป็นสถานที่เผาดอกไม้จันทน์

ส่วนที่ ๒ จัดพิธีถวายดอกไม้จันทน์ตามวัดต่าง ๆในพื้นที่สำนักงานเขต ๔๖ เขต ยกเว้นสำนักเขตที่มีพื้นที่ใกล้เคียงวัดบวรนิเวศวิหารและวัดเทพศิรินทราวาส ได้แก่ สำนักงานเขตพระนคร สำนักงานเขตดุสิต สำนักงานเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย และสำนักงานเขตสัมพันธวงศ์ โดยจัดดอกไม้จันทน์วัดละ ๑๐,๐๐๐ ดอก เพื่อแจกให้ประชาชนไปร่วมพิธี

๓.๒ การจัดพิธีถวายถวายดอกไม้จันทน์ของประชาชนในส่วนภูมิภาคดำเนินการจัดพิธีทุกจังหวัดและอำเภอ โดยจังหวัดและอำเภอพิจารณาคัดเลือกวัดหรือสถานที่ที่มีความเหมาะสมในจังหวัดและอำเภอละ ๑ แห่ง ส่วนอำเภอเมืองจัดพิธีร่วมกับจังหวัด โดยให้คำนึงถึงประชาชนในพื้นที่ห่างไกลเพื่อให้สามารถเดินทางไปร่วมพิธีตามสถานที่ที่กำหนดได้อย่างสะดวกสบาย สำหรับจังหวัดชายแดนภาคใต้ให้พิจารณาคัดเลือกวัดที่มีความเหมาะสม โดยให้คำนึงถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนเป็นหลักสำคัญ นอกจากนี้ให้จัดแสดงพระธรรมเทศนาและจัดนิทรรศการ รวมทั้งเชิญชวนประชาชนในพื้นที่ไปร่วมพิธีถวายดอกไม้จันทน์โดยพร้อมเพรียงกัน

องค์ประธานที่ปรึกษามีพระราชบัญชาว่า ให้มีการถ่ายทอดสดการแสดงมหรสพทางสถานีโทรทัศน์ตลอดเวลาการแสดง และให้สามารถแสดงก่อนเวลาเสด็จพระราชดำเนินได้ รวมทั้งให้จัดเตรียมอุปกรณ์ไฟฟ้าเครื่องเสียงต่าง ๆ ไว้ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย

เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ประดิษฐานพระโกศพระศพ ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายเป็นลำดับมานั้น สมควรจะประกอบการพระราชทานเพลิงได้แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการดังต่อไปนี้

หมายกำหนดการ

พระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(เจริญ สุวฑฺฒโน)
ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส
เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

สำนักพระราชวัง
วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๕๘

พระราชกุศลออกพระเมรุ

วันอังคาร ที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

๑๖.๓๐ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เทศน์กัณฑ์ ๑ สวดธรรมคาถา พระสงฆ์ ๒๐ รูป สดับปกรณ์ บรรพชิตจีน ญวน ๒๐ รูป สดับปกรณ์ สวดพระอภิธรรม

เชิญพระโกศพระศพสู่พระเมรุพระราชทานเพลิง

วันพุธ ที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

๐๘.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์ เชิญพระโกศพระศพจากพระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหารสู่พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

๑๖.๓๐ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เทศน์กัณฑ์ ๑ พระสงฆ์ ๑๕ รูป สวดศราทธพรต สดับปกรณ์ พระราชทานเพลิง

เก็บพระอัฐิ

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

๐๗.๐๐ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เก็บพระอัฐิ เลี้ยงพระสามหาบ พระสงฆ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์ เชิญพระอัฐิและพระสรีรางคารจากพระเมรุวัดเทพศิรินทราวาสไปยังพระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร

งานพระราชกุศลพระอัฐิและบรรจุพระสรีรางคาร

วันเสาร์ที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๘

๑๖.๓๐ น. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ เสด็จไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร พระสงฆ์ ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ เทศน์กัณฑ์ ๑ สวดธรรมคาถา

วันอาทิตย์ที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๘

๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป ถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร

๑๒.๐๐ น. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ เสด็จไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ พระวิหารเก๋ง วัดบวรนิเวศวิหาร พระสงฆ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์ บรรจุพระสรีรางคาร

พระราชกุศลออกพระเมรุ

เจ้าพนักงานเตรียมการบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุ ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร ไว้พร้อมสรรพ

วันอังคาร ที่ ๑๕ ธันวาคม

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุ

๑๖.๓๐ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง
ถึงวัดบวรนิเวศวิหาร เสด็จขึ้นพระตำหนักเพ็ชร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องสักการะพระศพ สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) และทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการพระพุทธปฏิมาแล้ว
ถวายพัดรองที่ระลึกงานพระเมรุแด่สมเด็จพระราชาคณะ ที่จะถวายพระธรรมเทศนา ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม
สมเด็จพระราชาคณะถวายศีล จบ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระศพ ทรงธรรม
สมเด็จพระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระสงฆ์ ๔ รูป สวดธรรมคาถา
ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์ และทรงทอดผ้าไตร
พระสงฆ์ ๕ รูป สดับปกรณ์ พระสงฆ์ทั้งนั้นถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก
ออกจากพระตำหนักเพ็ชรแล้ว เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ ๒๐ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์
ถวายพัดรองที่ระลึกงานพระเมรุ สวดมาติกา จบ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงทอดผ้าไตร
พระสงฆ์สดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ออกจากพระตำหนักเพ็ชรแล้ว
เจ้าพนักงานนิมนต์บรรพชิตจีนและญวน ๒๐ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ถวายพัดรองที่ระลึกงานพระเมรุแด่บรรพชิตจีนและญวน
บรรพชิตจีนและญวนสวดมาติกา จบ ทรงทอดผ้าไตร บรรพชิตจีนและญวนสดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา
ออกจากพระตำหนักเพ็ชร เสด็จฯ ไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องบูชากระบะมุกที่เตียงพระสวดพระอภิธรรม เสด็จพระราชดำเนินกลับ

เชิญพระโกศไปพระราชทานเพลิง

วันพุธ ที่ ๑๖ ธันวาคม

เวลาเช้า ตั้งขบวนพระอิสริยยศแห่เชิญพระโกศพระศพ สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ที่หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ด้านถนนพระสุเมรุ
ขบวนทหาร ๓ เหล่าทัพ ๓ กองพัน ขบวนพระอิสริยยศ มีธง ๓ ชาย นำริ้ว
คู่แห่ กลองชนะ สังข์ แตร รถพระอ่านพระอภิธรรมนำ ราชรถทรงพระโกศพระศพ
ข้าราชการกระทรวงวัฒนธรรม ข้าราชการสำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เป็นคู่เคียง
แวดล้อมด้วยเครื่องสูงแห่นำเป็นพระเกียรติยศตามราชประเพณีไว้พร้อม
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระราชวงศ์ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูปสดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก
แล้วเชิญพระโกศพระศพ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)
จากพระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร ไปขึ้นประดิษฐานบนราชรถ

๘.๐๐ น. เคลื่อนขบวนแห่เชิญพระโกศพระศพจากวัดบวรนิเวศวิหาร ไปตามถนนพระสุเมรุ
เลี้ยวซ้ายข้ามสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ไปตามถนนหลานหลวง เลี้ยวขวาไปตามถนนกรุงเกษม
เลี้ยวขวาถนนหลวง เข้าสู่พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ทางประตูด้านใต้
ตั้งขบวนพระอิสริยยศ เชิญพระโกศเวียนพระเมรุ แล้วเชิญพระลองในขึ้นประดิษฐานยังพระจิตกาธานบนพระเมรุ
ตั้งแต่เชิญพระโกศศพถึงพระเมรุ มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำช่างพระเมรุ

เวลาบ่าย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนิน
ไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ พระราชทานเพลิงพระศพ

๑๖.๓๐ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งไปยังวัดเทพศิรินทราวาส
เสด็จขึ้นพลับพลาอิศริยาภรณ์ ถวายพัดรองที่ระลึกงานพระเมรุแด่สมเด็จพระราชาคณะที่จะถวายพระธรรมเทศนา
และพระสงฆ์ ๑๕ รูปที่จะสวดศราทธพรตคาถา แล้วเสด็จฯ ไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม สมเด็จพระราชาคณะถวายศีล จบ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์เสด็จไปยังพระเมรุ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระศพ ทรงธรรม
สมเด็จพระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ จบ พระสงฆ์ ๑๕ รูปสวดศราทธพรตคาถา จบแล้ว
เสด็จฯ ไปทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์พร้อมด้วยตู้สังเค็ดที่ระลึกงานพระเมรุ และทรงทอดผ้าไตร
พระสงฆ์ทั้งนั้นสดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ลงจากพลับพลาอิศริยาภรณ์
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระเมรุ พระราชทานเพลิงพระศพ
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)
ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับบนพลับพลาอิศริยาภรณ์
ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระสงฆ์ต่างประเทศ พระบรมวงศานุวงศ์
คณะองคมนตรี นายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี คณะทูต ประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ประธานศาลฎีกา
ประธานองค์กรอิสระ และข้าราชการ ขึ้นถวายพระเพลิงต่อไป ได้เวลาสมควร เสด็จพระราชดำเนินกลับ

เก็บพระอัฐิ

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๗ ธันวาคม

เวลาเช้า เจ้าพนักงานประมวลพระอัฐิและพระสรีรางคาร ถวายคลุมไว้ภายใต้ฉัตรขาว ๓ ชั้น ตั้งพระสุคนธ์ ขันสรง พระเจดีย์ศิลาสำหรับบรรจุพระโกศพระอัฐิและผอบสำหรับบรรจุพระสรีรางคารไว้พร้อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ในการเก็บพระอัฐิ

๗.๐๐ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งไปยังพระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสักการะพระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ทรงพระสุหร่ายสรงพระอัฐิ ขณะนี้ ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตร ดุริยางค์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงทอดผ้าไตรพระสามหาบ ๒ สำรับ (๖ รูป) พระสงฆ์สดับปกรณ์ แล้ว ทรงเก็บพระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ประดิษฐานในพระเจดีย์ศิลา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญไปประดิษฐานบนโต๊ะหมู่ ในพลับพลาอิศริยาภรณ์ แล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินตามพระอัฐิขึ้นประทับ ณ พลับพลาอิศริยาภรณ์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายสักการะพระอัฐิ แล้วถวายพัดรองที่ระลึกงานพระเมรุ และทรงประเคนสำรับภัตตาหาร พระสงฆ์รับพระราชทานฉันเสร็จ ถวายตู้สังเค็ดแด่พระสงฆ์สามหาบ พระสงฆ์สามหาบถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ลงจากพลับพลาอิศริยาภรณ์ เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์อีก ๑๐ รูปขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ถวายพัดรองที่ระลึกงานพระเมรุ พระสงฆ์สวดมาติกา แล้วทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์สดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก เสด็จพระราชดำเนินกลับ เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระเจดีย์ศิลาบรรจุพระอัฐิและผอบพระสรีรางคาร ขึ้นรถยนต์พระประเทียบไปประดิษฐานยังพระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร

การพระราชกุศลพระอัฐิและบรรจุพระสรีรางคาร

วันเสาร์ ที่ ๑๙ ธันวาคม

เวลาบ่าย เจ้าพนักงานได้เตรียมการพระราชกุศลพระอัฐิที่พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร ไว้พร้อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ เสด็จไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ยังวัดบวรนิเวศวิหาร

๑๖.๓๐ น. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ เสด็จโดยรถยนต์ที่นั่งถึงวัดบวรนิเวศวิหาร เสด็จขึ้นพระตำหนักเพ็ชร ทรงจุดธูปเทียนถวายสักการะพระอัฐิ และพระสรีรางคาร สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการพระพุทธปฏิมา ถวายพัดรองที่ระลึกงานพระราชกุศลพระอัฐิแด่พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์สดับปกรณ์ ถวายอดิเรก ออกจากพระตำหนักเพ็ชร เจ้าพนักงานนิมนต์สมเด็จพระราชาคณะที่จะถวายพระธรรมเทศนาและพระสงฆ์สวดธรรมคาถาขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ ถวายพัดรองที่ระลึกงานพระราชกุศลพระอัฐิแด่สมเด็จพระราชาคณะที่จะถวายพระธรรมเทศนา ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม สมเด็จพระราชาคณะถวายศีล จบ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยที่หน้าพระอัฐิสำหรับทรงธรรม สมเด็จพระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระสงฆ์ ๔ รูป สวดธรรมคาถา แล้วทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๕ รูป สดับปกรณ์ พระสงฆ์ทั้งนั้นถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ออกจากพระตำหนักเพ็ชร เสด็จกลับ

วันอาทิตย์ ที่ ๒๐ ธันวาคม

เวลาเช้า เจ้าพนักงานเตรียมการบรรจุพระสรีรางคาร สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ไว้พร้อม
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ
เสด็จไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ยังวัดบวรนิเวศวิหาร

๑๐.๓๐ น. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ เสด็จขึ้นพระตำหนักเพ็ชร ทรงจุดธูปเทียน
ถวายสักการะพระอัฐิและพระสรีรางคารสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)
แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการพระพุทธปฏิมา พระสงฆ์ถวายพรพระ จบ
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ทรงประเคนภัตตาหาร พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว
ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอติเรก ออกจากพระตำหนักเพ็ชร

๑๒.๐๐ น. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระเจดีย์บรรจุพระอัฐิขึ้นพระราชยานไปประดิษฐาน
ณ ตำหนักเดิม และเชิญผอบพระสรีรางคารขึ้นพระราชยานไปยังพระวิหารเก๋ง วัดบวรนิเวศวิหาร
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์แล้ว
ทรงบรรจุพระสรีรางคาร ณ บัลลังก์ที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมา ขณะนี้พนักงานประโคมสังข์ แตร กลองชนะ
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ทรงวางพวงมาลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ
ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายสักการะ แล้วเสด็จกลับ

การแต่งกาย

วันอังคาร ที่ ๑๕ ธันวาคม พระราชกุศลออกพระเมรุ
แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์

วันพุธ ที่ ๑๖ ธันวาคม เชิญพระศพสู่พระเมรุพระราชทานเพลิง
แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศ ไว้ทุกข์ สายสะพายช้างเผือก

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๗ ธันวาคม เก็บพระอัฐิ
แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

วันเสาร์ ที่ ๑๙ ธันวาคม พระราชกุศลพระอัฐิ เย็น สวดมนต์
แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว

วันอาทิตย์ ที่ ๒๐ ธันวาคม เช้า เลี้ยงพระ บ่าย บรรจุพระสรีรางคาร
แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว

พระราชทานพระเกียรติยศเป็นกรณีพิเศษ

ในการบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุ ณ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๘ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ทรงพระอนุสรณ์ถึงสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ที่ดำรงอยู่ในครุฐานียะ เป็นที่ตั้งแห่งพระราชศรัทธาในพระองค์ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ และประชาชนทุกหมู่เหล่ามาตลอดพระชนม์ชีพ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนชั้นเครื่องเกียรติยศประกอบพระศพ จากพระโกศกุดั่นใหญ่ เป็นพระโกศทองน้อย ทรงฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น เป็นกรณีพิเศษ ถวายเป็นเครื่องเพิ่มเติมพระเกียรติยศ

การตั้งแต่งตกแต่งที่ประดิษฐานพระศพ ณ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร จึงได้เปลี่ยนพระโกศทรงพระศพเป็นพระโกศทองน้อย ถวายฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น กางกั้นพระโกศ ตั้งแต่วันจันทร์ที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๘ เป็นต้นมา

วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๘ เวลา ๑๖.๓๗ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ โดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิตถึงยังวัดบวรนิเวศวิหาร เสด็จเข้าสู่ตำหนักเพ็ชร

เวลา ๑๖.๓๙ น. นายสมชาย พฤติกัลป์ รองเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ปฏิบัติหน้าที่อาลักษณ์ ถวายความเคารพพระราชอาสน์แล้วอ่านประกาศพระบรมราชโองการสถาปนาพระเกียรติยศ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ดังนี้

ประกาศ
สถาปนาพระเกียรติยศ

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรินทรบรมนาถ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระอนุสรณ์ถึง สมเด็จพระอัยยิกาเจ้า สมเด็จพระศรีพัชรินทรา สยามบรมราชกุมารี (เจริญ สุวัฒนวิน) พระชนมายุ ๑๐๐ ปี พรรษา ๘๐ ซึ่งสิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐ มีพระคุณูปการเป็นอเนกอนันต์ ด้วยเป็นพระองค์ในราชสกุลวงศ์ในระหว่างพระชนมายุ ทรงเป็นพระอาจารย์ที่ทรงพระราชศรัทธานับถือยกย่องอย่างสูงในฐานครูผู้ใหญ่ในบุคคล เมื่อสิ้นพระชนม์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถวายพระเกียรติยศตามพระราชอิสริยยศ สมเด็จพระอัยยิกาเจ้า สมเด็จพระศรีพัชรินทรา สยามบรมราชกุมารี ประดิษฐานเกียรติศัพท์ ๓ ชั้น แวดล้อมด้วยเครื่องประกอบพระเกียรติยศ ณ ท้องสนามหลวง วัดบวรนิเวศวิหาร และได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายเป็นการสนองพระเดชพระคุณ ทั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระเกียรติยศให้ปรากฏทั่วไป

บัดนี้ ถึงวาระที่จะทรงพระราชดำเนินเป็นปฐมฤกษ์แห่งการพระราชกุศลทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระอัยยิกาเจ้า สมเด็จพระศรีพัชรินทรา สยามบรมราชกุมารี เป็นที่เคารพเทิดทูนอย่างยิ่งของพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่ามาตลอดพระชนมชีพ ด้วยทรงเป็นครูในพระธรรมวินัย เพียบพร้อมด้วยพระคุณธรรม และพระจริยาวัตรอันสูงส่ง ทั้งได้ทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกาสังฆปริณายก เป็นประธานในพุทธจักรแห่งสยามรัฐสีมาอาณาจักรนานถึง ๒๕ ปี ทรงทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนา

เป็นศิลาอุทิศประโยชน์แด่พุทธจักรและอาณาจักรอย่างนิรันดร ควรได้รับพระเกียรติยศสืบขึ้น เป็นการมีศิลาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถวายพระนามในการพระราชทานเพลิงศพ โดยอนุโลมตามโบราณราชประเพณี

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพนักงานจัดเครื่องราชอิสริยยศ ๕ ชั้น กางกั้นพระโกศ ถวายเป็นเครื่องเพิ่มเติมพระเกียรติยศให้ปรากฏสืบไป

ประกาศ ณ วันที่ ๑๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นปีที่ ๖๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ
พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา
นายกรัฐมนตรี

จบแล้ว นายสมชาย พฤติกัลป์ รองเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ปฏิบัติหน้าที่อาลักษณ์ ถวายความเคารพพระราชอาสน์

อนึ่ง ขณะที่นายสมชาย พฤติกัลป์ อ่านประกาศพระบรมราชโองการ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร สยามบรมราชกุมารี พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ และบรรดาผู้เฝ้าทูลละอองพระบาท ณ ที่นั้น ทรงยืน และยืนขึ้นพร้อมกัน

จากนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงปฏิบัติพระราชกิจ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุต่อไป

ด่วนที่สุด
ที่ รล ๐๐๐๒.๓/๓๐๐๕๔

วัดบวรนิเวศวิหาร
รับที่ ๒๗๐
วันที่ ๒ ธ.ค. ๕๗

สำนักราชเลขาธิการ
พระบรมมหาราชวัง กทม. ๑๐๒๐๐

๑ ธันวาคม ๒๕๕๘

เรื่อง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนชั้นเครื่องเกียรติยศประกอบพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) จากพระโกศกุดั่นใหญ่ เป็นพระโกศทองน้อย ในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ

นมัสการ สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พรหมคุตฺโต) ผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ในโอกาสที่พระราชทานเลื่อนชั้นเครื่องเกียรติยศประกอบพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) จากพระโกศกุดั่นน้อย เป็นพระโกศกุดั่นใหญ่ เป็นกรณีพิเศษ นั้น

บัดนี้ ถึงวาระการพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนชั้นเครื่องเกียรติยศประกอบพระศพ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) จากพระโกศกุดั่นใหญ่ เป็นพระโกศทองน้อย ในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ ระหว่างวันที่ ๑๕ – ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๘ เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ และบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์อย่างสมเด็จพระสังฆราชในอดีต ด้วยทรงดำรงอยู่ในครุฐานียะ เป็นที่ตั้งแห่งพระราชศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนประชาชนทุกหมู่เหล่ามาโดยตลอดพระชนม์ชีพ

จึงนมัสการมาเพื่อโปรดทราบ

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างยิ่ง

(ท่านผู้หญิงบุตรี วีระไวทยะ)
รองราชเลขาธิการ ปฏิบัติราชการแทน
ราชเลขาธิการ

กองการในพระองค์
โทร. ๐๒ ๒๒๐๗๒๐๐ ต่อ ๓๓๐๘
โทรสาร ๐๒ ๒๒๐๗๔๘๖ เว็บไซต์ : www.ohm.go.th

หนังสือตำนานพระโกศและหีบบรรดาศักดิ์ กล่าวถึงพระโกศที่ทรงพระบรมศพและพระศพเจ้านาย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า สมเด็จพระสังฆราช กับโกศที่พระราชทานสำหรับข้าราชการระดับสูงไว้ ๑๔ ระดับ เฉพาะระดับที่ ๑ ถึงระดับที่ ๖ ได้แก่พระโกศทองใหญ่ พระโกศทองรองทรง พระโกศทองเล็ก พระโกศทองน้อย พระโกศกุดั่นใหญ่ พระโกศกุดั่นน้อย

- พระโกศกุดั่นน้อย มีเศวตฉัตร ๓ ชั้น แขวนเหนือพระโกศพระราชทานเป็นพระโกศทรงพระศพสมเด็จพระสังฆราช
- พระโกศกุดั่นใหญ่ มีเศวตรฉัตร ๓ ชั้น แขวนเหนือพระโกศพระราชทานเป็นพระโกศทรงพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าในการพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้รับพระราชทานพระโกศกุดั่นใหญ่ มีเศวตฉัตร ๓ ชั้น แขวนเหนือพระโกศ นับว่าได้รับพระราชทานพระเกียรติยศสูงขึ้นอีกชั้นหนึ่ง เมื่อถึงการพระราชกุศลออกพระเมรุ ได้รับพระราชทานพระโกศทองน้อยทรงพระศพ มีฉัตรตาดทองเหลือง ๕ ชั้น แขวนเหนือพระโกศ เป็นการพระราชทานพระเกียรติยศเป็นกรณีพิเศษ นับว่าได้รับพระราชทานพระเกียรติยศสูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง

อนึ่ง สมเด็จพระสังฆราชที่ได้รับพระราชทานพระโกศทองน้อยทรงพระศพมาในอดีต คือ

๑. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระราชทานพระโกศทองน้อยทรงพระศพเมื่อแรกสิ้นพระชนม์ ครั้นถึงการพระราชกุศลออกพระเมรุ พระราชทานพระโกศทองใหญ่ทรงพระศพ

๒. พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

พระราชทานพระโกศกุดั่นใหญ่ทรงพระศพเมื่อแรกสิ้นพระชนม์ ครั้นถึงการพระราชกุศลออกพระเมรุ พระราชทานพระโกศทองน้อยทรงพระศพ

๓. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

พระราชทานพระโกศทองน้อยทรงพระศพเมื่อแรกสิ้นพระชนม์ ครั้นถึงการพระราชกุศลออกพระเมรุ พระราชทานพระโกศทองใหญ่ทรงพระศพ

๔. สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระราชทานพระโกศกุดั่นใหญ่ทรงพระศพเมื่อแรกสิ้นพระชนม์ ครั้นถึงการพระราชกุศลออกพระเมรุ พระราชทานพระโกศทองน้อยทรงพระศพ

พระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ ทรงพระกรุณาโปรดให้ประดิษฐานพระศพไว้ ณ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลา ๒ ปีเศษ นับเป็นวันได้ ๗๘๒ วัน จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ ในวันที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ในการบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุพระศพสมเด็จพระญาณสังวรฯ ณ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘ หลังจากการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุ ณ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เสร็จแล้ว

เวลา ๒๑.๐๐ น. เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังประโคมย่ำยามพร้อมด้วยวงปี่พาทย์พิธีของกรมศิลปากร จากนั้นมีการเคลื่อนหีบพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกจากตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร สู่พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส โดยกระบวนรถยนต์ สองข้างทางที่ขบวนรถยนต์เชิญหีบพระศพผ่านไปมีพุทธศาสนิกชนเฝ้าถวายสักการะพระศพเป็นระยะ ๆ ตลอดทางจนเข้าสู่พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส แล้วเชิญหีบพระศพขึ้นประดิษฐานไว้ ณ ภายในห้องพระเมรุ

๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ ในช่วงก่อนงานพระราชพิธี ทางวัดบวรนิเวศวิหารได้เปิดให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าถวายสักการะพระศพสมเด็จพระญาณสังวรฯ เป็นวันสุดท้าย ซึ่งก็ได้มีประชาชนมากันอย่างเนืองแน่นจนเต็มบริเวณวัดบวรนิเวศวิหาร

เชิญพระโกศพระศพ

จากตำหนักเพ็ชร สู่พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘ เชิญพระโกศพระศพ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก จากตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร สู่พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส โดยริ้วขบวนพระอิสริยยศ เคลื่อนออกจากวัดบวรนิเวศวิหาร เวลา ๐๘.๐๐ น. สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญฺโญ) นั่งรถพระอ่านพระอภิธรรมนำ

เชิญพระโกศพระศพ

จากตำหนักเพ็ชร สู่พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

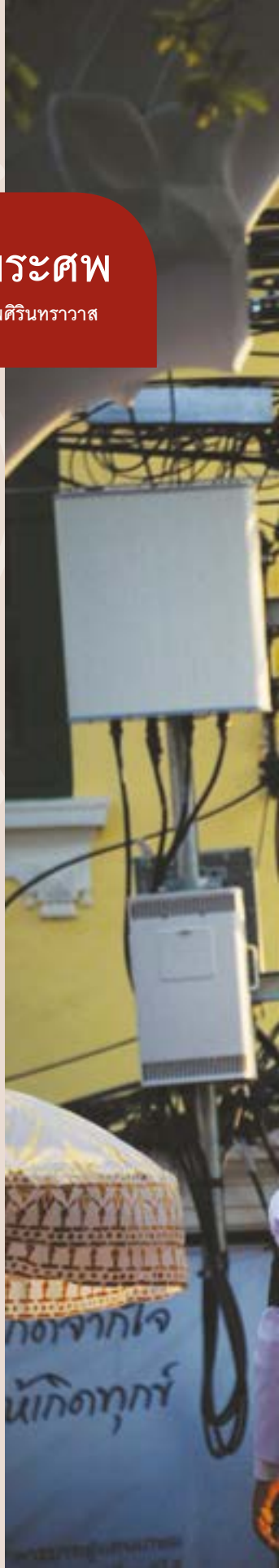

ริ้วขบวนแห่พระโกศพระศพ
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)

ขบวนทหาร ๓ เหล่าทัพ ๓ กองพัน

ขบวนพระอิสริยยศ

- พนักงานพระราชพิธีนำริ้ว ๑
- ประตูหน้า (สำนักพระราชวัง) ๒
- ธง ๓ ชาย ๒
- คู่แห่นุ่งผ้าเกี้ยวลาย สวมเสื้อครุย ลอมพอก สายละ ๘๐ สองสาย ๑๖๐
- กลองชนะพื้นแดงลายทอง สายละ ๔๐ สองสาย ๘๐
- จ่าปี่ (สำนักพระราชวัง) ๒
- จ่ากลอง (สำนักพระราชวัง) ๒
- แตรฝรั่ง ๑๖
- แตรงอน ๑๖
- สังข์ ๒
- สารวัตรกลองชนะ ๑
- สารวัตรแตร ๑
- เครื่องสูงพระนำหน้า
  - ฉัตร ๕ ชั้น ๖
  - บังแทรก ๔
  - ฉัตร ๗ ชั้น ๒
- เครื่องสูงหลังพระนำ
  - ฉัตร ๕ ชั้น ๔
  - ฉัตร ๗ ชั้น ๒
  - บังแทรก ๒
- สัปทนกั้นพระนำ (สำนักพระราชวัง) ๑
- บังสูรย์พระนำ (สำนักพระราชวัง) ๑
- กำกับเครื่องสูงพระนำ ๑
- พนักงานเชิญพัดยศสมณศักดิ์พระนำ (สำนักพระราชวัง) ๑

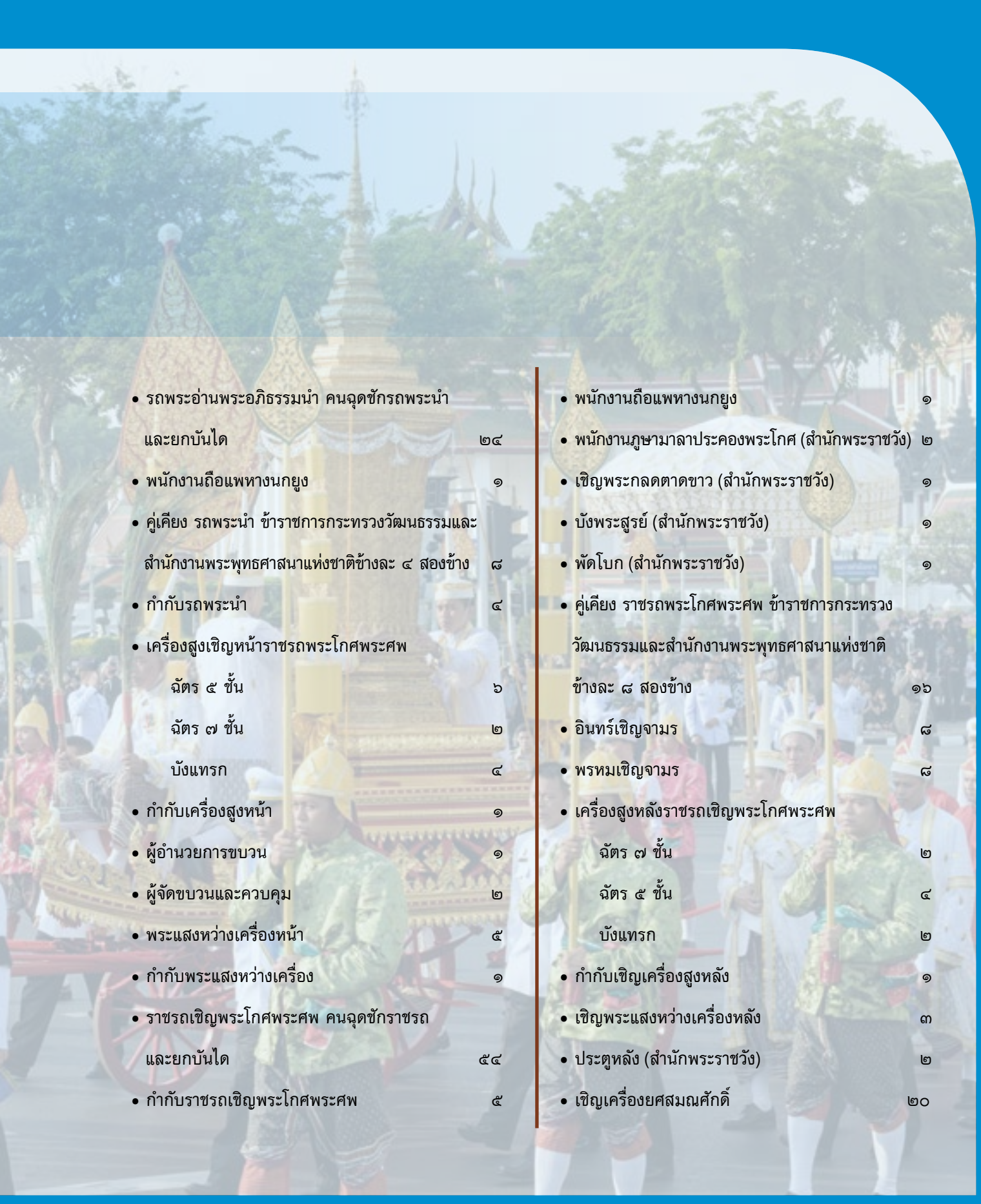

- รถพระอ่านพระอภิธรรมนำ คนฉุดชักรถพระนำ และยกบันได ๒๔
- พนักงานถือแพหางนกยูง ๑
- คู่เคียง รถพระนำ ข้าราชการกระทรวงวัฒนธรรมและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติข้างละ ๔ สองข้าง ๘
- กำกับรถพระนำ ๔
- เครื่องสูงเชิญหน้าราชรถพระโกศพระศพ
  - ฉัตร ๕ ชั้น ๖
  - ฉัตร ๗ ชั้น ๒
  - บังแทรก ๔
- กำกับเครื่องสูงหน้า ๑
- ผู้อำนวยการขบวน ๑
- ผู้จัดขบวนและควบคุม ๒
- พระแสงหว่างเครื่องหน้า ๕
- กำกับพระแสงหว่างเครื่อง ๑
- ราชรถเชิญพระโกศพระศพ คนฉุดชักราชรถและยกบันได ๕๔
- กำกับราชรถเชิญพระโกศพระศพ ๕
- พนักงานถือแพหางนกยูง ๑
- พนักงานภูษามาลาประคองพระโกศ (สำนักพระราชวัง) ๒
- เชิญพระกลดตาดขาว (สำนักพระราชวัง) ๑
- บังพระสูรย์ (สำนักพระราชวัง) ๑
- พัดโบก (สำนักพระราชวัง) ๑
- คู่เคียง ราชรถพระโกศพระศพ ข้าราชการกระทรวงวัฒนธรรมและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ข้างละ ๘ สองข้าง ๑๖
- อินทร์เชิญจามร ๘
- พรหมเชิญจามร ๘
- เครื่องสูงหลังราชรถเชิญพระโกศพระศพ
  - ฉัตร ๗ ชั้น ๒
  - ฉัตร ๕ ชั้น ๔
  - บังแทรก ๒
- กำกับเชิญเครื่องสูงหลัง ๑
- เชิญพระแสงหว่างเครื่องหลัง ๓
- ประตูหลัง (สำนักพระราชวัง) ๒
- เชิญเครื่องยศสมณศักดิ์ ๒๐

ริ้วขบวนพระอิสริยยศ

เชิญพระศพไปประดิษฐาน ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

ตอนที่ ๑ ขบวนทหารนำ

ตอนที่ ๒ รถพระนำ

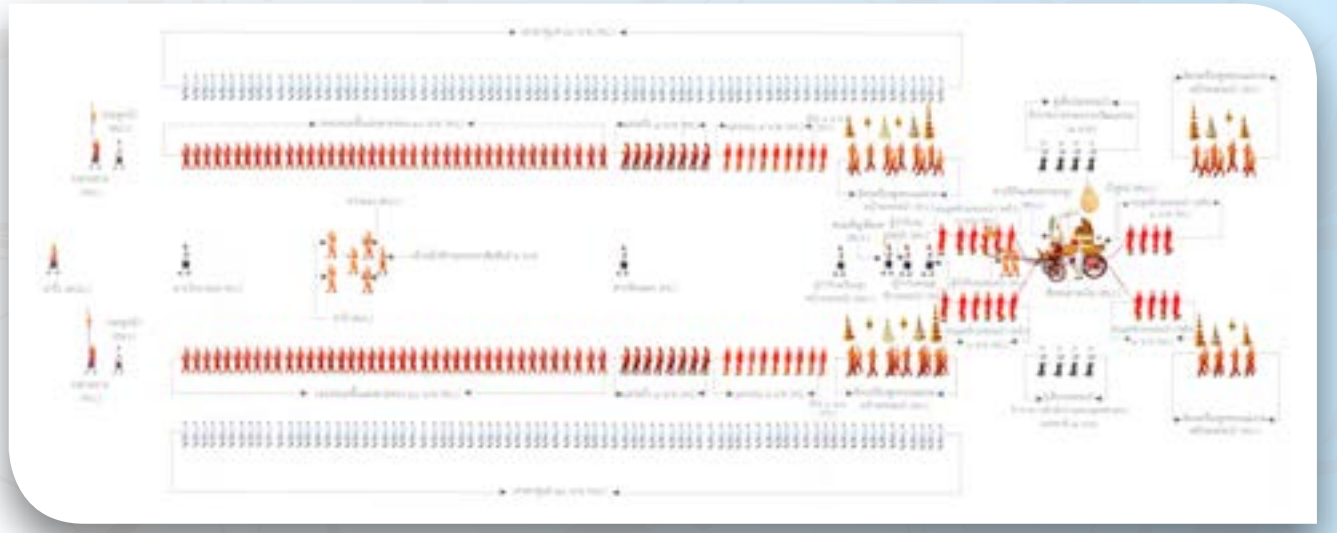

ตอนที่ ๓ เครื่องสูง ราชรถเชิญพระโกศพระศพ เครื่องยศสมณศักดิ์

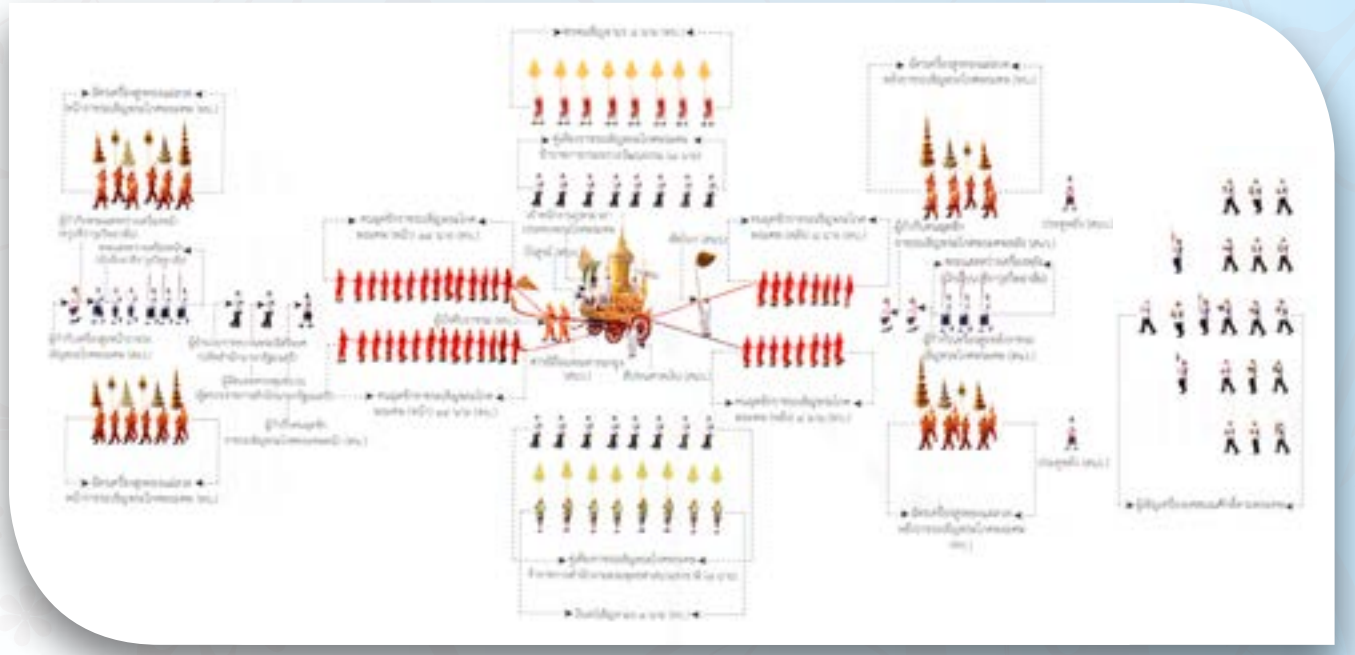

ตอนท้ายขบวน คณะศิษยานุศิษย์ตามพระศพ ๑๓ ตอน

สกุลพรวัตร
เจ้าหน้าที่ในพระองค์
วัดบวรนิเวศวิหาร

มูลนิธิมหามกุฏ
ราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์

วชิรานุวิทยาลัย

โรงเรียน ก.ป.ร. ราชวิทยาลัย
จังหวัดนครปฐม

โรงเรียนวัดบวรนิเวศ

โรงเรียนผู้ใหญ่ ยู.ส.ส. ๔๐
จังหวัดชลบุรี

โรงเรียนสมเด็จพระญาณ
สังวร ในพระสังฆราชูปถัมภ์
จังหวัดยโสธร

มหาวิทยาลัยมหามกุฏ
ราชวิทยาลัย

โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
สภากาชาดไทย

โรงพยาบาลสมเด็จ
พระสังฆราช องค์ที่ ๙๙
จังหวัดกาญจนบุรี

โรงเรียนวัดหนองโสนหรี
สมโภชบวรนิเวศคลายเยา
จังหวัดนครปฐม

โรงเรียนสมเด็จ
พระปิยมหาราช
จังหวัดกาญจนบุรี

มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย

สองข้างถนนที่ริ้วขบวนพระอิสริยยศเชิญพระโกศพระศพเคลื่อนผ่านไป มีพุทธศาสนิกชนตั้งโต๊ะหมู่บูชาถวายสักการะเป็นระยะ ๆ ตลอดทาง พร้อมทั้งมีประชาชนเฝ้าดูขบวนพระอิสริยยศและถวายความเคารพเนืองแน่นตลอดสองข้างทาง ท้ายริ้วขบวนพระอิสริยยศก็มีพุทธศาสนิกชน รวมทั้งพระภิกษุสามเณรเดินตามขบวนกันแน่นถนน ตั้งแต่วัดบวรนิเวศวิหารจนถึงวัดเทพศิรินทราวาส

ริ้วขบวนพระอิสริยยศ

เชิญพระศพเวียนพระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

ตอนที่ ๑ เสลี่ยงพระนำฉัตรเครื่องสูง

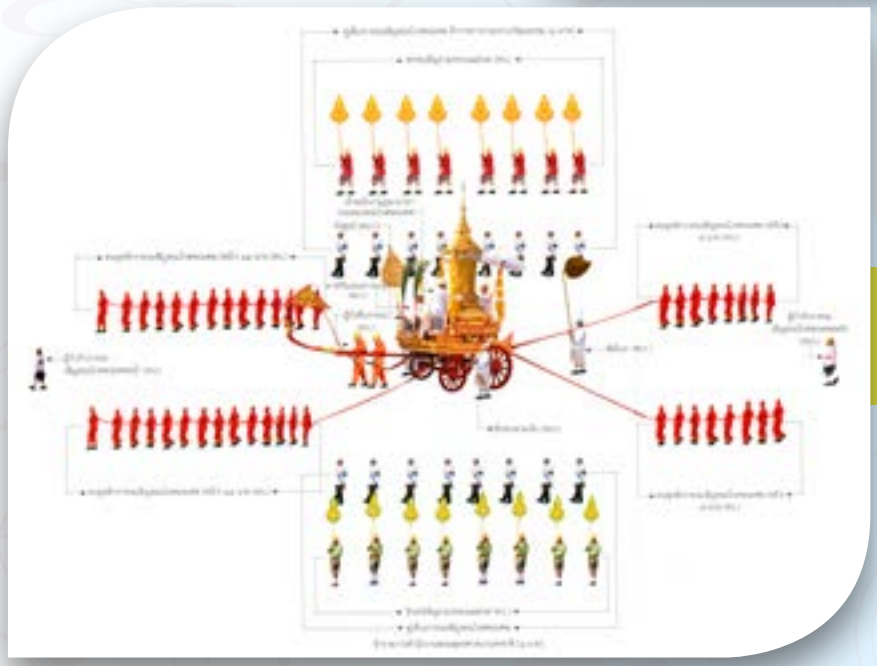

ตอนที่ ๒ ราชรถเชิญพระโกศพระศพ

ตอนท้ายขบวน เครื่องสูง เครื่องยศสมณศักดิ์ และคณะสงฆ์

เวลา ๐๙.๕๗ น. ขบวนพระอิสริยยศเชิญพระโกศพระศพถึงพระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส
เวลา ๑๐.๑๒ น. ขบวนพระอิสริยยศเชิญพระศพเวียนพระเมรุ ๓ รอบ แล้วตำรวจหลวง
เชิญพระลองพระศพขึ้นสู่พระเมรุ เชิญพระลองพระศพขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธาน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับพระราชทานถวายพระเกียรติยศเป็นพิเศษประการหนึ่ง คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พร้อมด้วย สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จฯ ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ถึง ๓ ครั้ง คือ ในเวลา ๑๖.๓๐ น. และในเวลา ๒๐.๐๐ น. (พระราชทานเพลิงจริง) ครั้นเวลา ๒๒.๐๐ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จฯ อีกครั้งหนึ่ง ทรงทอดผ้าไตร ๓ ไตร สดับปกรณ์กองฟอน

• เวลา ๑๖.๒๖ น. พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ พร้อมด้วยพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ โดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิตถึงยังพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

• เวลา ๑๖.๓๐ น. สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญฺโญ) ถวายศราทธพรตเทศนา จบแล้ว สมเด็จพระราชาคณะและพระราชาคณะ ๑๕ รูป สวดศราทธพรต จบแล้ว

• เวลา ๑๗.๑๗ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จขึ้นบนพระเมรุ ทรงถวายพระเพลิงที่พระจิตกาธาน ทรงวางธูปเทียนดอกไม้จันทน์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ แล้วทรงวางธูปเทียนดอกไม้จันทน์ส่วนพระองค์ ทรงกราบ ๓ ครั้ง แล้วเสด็จลงจากพระเมรุไปยังพลับพลาอิศริยาภรณ์

จากนั้น เจ้าหน้าที่นิมนต์สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระสังฆราช สังฆนายก และผู้นำพระสงฆ์จากต่างประเทศ พระราชาคณะ พระเถรานุเถระ บรรพชิตจีน บรรพชิตญวน ผู้แทนศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาฮินดู ขึ้นถวายดอกไม้จันทน์

จากนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร สยามบรมราชกุมารี ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ เสด็จขึ้นบนพระเมรุ ทรงวางดอกไม้จันทน์ แล้วทรงกราบ ๓ ครั้ง แล้วเสด็จไปประทับบนพลับพลาอิศริยาภรณ์

จากนั้น เจ้าหน้าที่เชิญคณะทูตานุทูต แขกผู้มีเกียรติ ขึ้นถวายดอกไม้จันทน์

เวลา ๑๗.๔๗ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินกลับ
เวลา ๑๘.๒๕ น. มีการแสดงโขนที่ลานหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

เวลา ๒๐.๑๔ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินถึงยังพลับพลาอิศริยาภรณ์อีกครั้งหนึ่ง เพื่อถวายพระเพลิงจริง เมื่อเวลา ๒๐.๒๒ น. พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ได้เวลาอันสมควรจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ

เวลา ๒๐.๕๕ น. มีการแสดงโขนชุดที่ ๒ ที่ลานหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ จนถึงเวลา ๒๑.๓๕ น.

เวลา ๒๒.๓๙ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินถึงยังพลับพลาอิศริยาภรณ์อีกครั้งหนึ่ง แล้วเสด็จขึ้นบนพระเมรุ ทรงทอดผ้าไตรที่ปลายด้ามเหล็กที่ปักจากกองฟอน ๓ ไตร พระราชาคณะ ๓ รูป สดับปกรณ์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ

ผู้นำพระพุทธศาสนาทั่วโลก
ร่วมพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ

ในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ครั้งนี้ กระทรวงการต่างประเทศ วัดบวรนิเวศวิหาร และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เป็นหน่วยงานหลักร่วมกันดำเนินการเชิญผู้นำพระพุทธศาสนาโลกจาก ๑๓ ประเทศ รวม ๑๙ รูป แต่ละคณะประกอบด้วย ผู้นำพระพุทธศาสนา ๑ รูป ผู้ติดตาม ๑ คน ล่าม ๑ คน มีรายชื่อดังนี้

ราชอาณาจักรกัมพูชา ๒ รูป คือ
๑) H.H. Tep Vong
สมเด็จพระสังฆราช ฝ่ายมหานิกาย
๒) H.H. Bour Kry
สมเด็จพระสังฆราช ฝ่ายธรรมยุต

สาธารณรัฐเกาหลี
Ven. Seong Mun
ผู้แทนประธานสงฆ์โชเก

สาธารณรัฐประชาชนจีน
Ven. Master Xuecheng
ประธานสงฆ์นิกายมหายาน

ญี่ปุ่น ๒ รูป คือ
๑) Most Ven. Dr. Shinkai Kori ผู้แทนประธานสงฆ์นิกายเนนบุตซึสุ
๒) Most Rev. Akisato Saito ประธานสงฆ์พุทธสมาคมแห่งญี่ปุ่น

สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา
Bhaddanta Kumarabhivamsa
ประธานมหาเถรสมาคมแห่งคณะสงฆ์เมียนมา
รักษาการสังฆนายกนิกาย Swechin

สหพันธ์สาธารณรัฐประชาธิปไตยเนปาล
Bhikshu Jnanapurnik Mahasthavira
ประธานสังฆสภาแห่งคณะสงฆ์เนปาล

สาธารณรัฐประชาชนบังคลาเทศ
H.H. Dr. Dharmasen Mahathero
พระสังฆราช นิกายสังฆราชิก

ราชอาณาจักรภูฏาน
H.H. Trulku Jigme Choeda
พระสังฆราช นิกายวัชรยาน

สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม
H.H. Thich Tri Quang
ประธานสงฆ์นิกายมหายาน

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
Most Ven. Phramaha Bounma Simmaphom
ผู้แทนประธานสงฆ์สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

สาธารณรัฐสิงคโปร์
Most Ven. Sik Kwang Sheng
ประธานสงฆ์แห่งสิงคโปร์

สาธารณรัฐอินโดนีเซีย
Most Ven. Sri Pannyavaro Mahathera
สังฆปาโมกข์แห่งสังฆเถรวาทอินโดนีเซีย

สาธารณรัฐสังคมนิยมประชาธิปไตยศรีลังกา ๔ รูป คือ
๑) Most Ven. Rajakeeya Panditha Galagama Dhammasiddhi Sri Dhammananda Aththadassi Thera
สังฆนายกสยามนิกาย (Asgiriya Chapter)
๒) Most Ven. Napana Premasiri Thera สังฆนายกรามัญนิกาย
๓) Most Ven. Mahopadhyaya Aggamahapanditha Kotugoda Dhammawasa Nayaka Thero สังฆนายกอมรปุรนิกาย
๔) Most Ven. Tibbatuwawe Sri Siddhartha Sumangala Mahanayake Thero สังฆนายกสยามนิกาย (Malwatta Chapter)

พิธีถวายดอกไม้จันทน์ของประชาชน

เพื่อให้ประชาชนได้ถวายดอกไม้จันทน์ในพระราชพิธีออกพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ครั้งนี้เป็นไปอย่างทั่วถึง รัฐบาลโดยกระทรวงมหาดไทยและกรุงเทพมหานคร ได้จัดพิธีถวายดอกไม้จันทน์ของประชาชนที่วัดสำคัญของจังหวัด อำเภอ และเขตต่าง ๆ ทั่วประเทศ ในวันที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘ ในเวลาเดียวกันกับพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ณ ซุ้มถวายดอกไม้จันทน์ ที่กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบ โดยให้ทุกจังหวัดและอำเภอจัดสร้างแบบเดียวกันทั่วประเทศ

สำหรับกรุงเทพมหานคร สำนักเขตต่างๆ ร่วมกับวัดสำคัญในพื้นที่จัดพิธีถวายดอกไม้จันทน์ของประชาชน ดังนี้

เขตคลองเตย จัดที่วัดคลองเตยใน

เขตดันนายาว จัดที่วัดราษฎร์ศรัทธาธรรม (บางชัน)

เขตดอนเมือง จัดที่วัดดอนเมือง

เขตทวีวัฒนา จัดที่วัดปุรณาวาส

เขตบางกอกน้อย จัดที่วัดเจ้าอาม

เขตบางขุนเทียน จัดที่วัดสะแกงาม

เขตบางแค จัดที่วัดราษฎร์บำรุง (งามศิริวิทยาคาร)

เขตบางบอน จัดที่วัดนินสุขาราม

เขตบึงกุ่ม จัดที่วัดนวลจันทร์

เขตพญาไท จัดที่วัดไผ่ตัน

เขตมีนบุรี จัดที่วัดบำเพ็ญเหนือ

เขตราษฎร์บูรณะ จัดที่วัดราษฎร์บูรณะ

เขตวังทองหลาง จัดที่วัดบึงทองหลาง

เขตสะพานสูง จัดที่วัดลาดบัวขาว (ราชโยธา)

เขตหนองแขม จัดที่วัดอุดมรังสี

และเขตห้วยขวาง จัดที่วัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษก

เขตคลองสาน จัดที่วัดพิชยญาติการาม

เขตจตุจักร จัดที่วัดเสมียนนารี

เขตดินแดง จัดที่วัดพรหมวงศาราม

เขตทุ่งครุ จัดที่วัดทุ่งครุ

เขตบางกอกใหญ่ จัดที่วัดอรุณราชวราราม

เขตบางเขน จัดที่วัดพระศรีมหาธาตุ

เขตบางซื่อ จัดที่วัดมัชฌันติการาม

เขตบางพลัด จัดที่วัดอาวุธวิกสิตาราม

เขตปทุมวัน จัดที่วัดปทุมวนาราม

เขตพระโขนง จัดที่วัดวชิรธรรมสาธิต

เขตยานนาวา จัดที่วัดปริวาสราชสงคราม

เขตลาดกระบัง จัดที่วัดลานบุญ

เขตวัฒนา จัดที่วัดธาตุทอง

เขตสาทร จัดที่วัดยานนาวา

เขตหนองจอก จัดที่วัดหนองจอก

เขตคลองสามวา จัดที่วัดพระยาสุเรนทร์

เขตจอมทอง จัดที่วัดราชโอรสาราม

เขตตลิ่งชัน จัดที่วัดรัชฎาธิษฐาน

เขตธนบุรี จัดที่วัดเวฬุราชิณ

เขตบางกะปิ จัดที่วัดเทพลีลา

เขตบางคอแหลม จัดที่วัดราชสิงขร

เขตบางนา จัดที่วัดบางนาใน

เขตบางรัก จัดที่วัดหัวลำโพง

เขตประเวศ จัดที่วัดทุ่งเศรษฐี

เขตภาษีเจริญ จัดที่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ

เขตราชเทวี จัดที่วัดดิสหงษาราม

เขตลาดพร้าว จัดที่วัดสาครสุ่นประชาสรรค์

เขตสวนหลวง จัดที่วัดยาง

เขตสายไหม จัดที่วัดอยู่ดีบำรุงธรรม (ออเงิน)

เขตหลักสี่ จัดที่วัดหลักสี่

ซุ้มรับดอกไม้จันทน์ของแต่ละวัด และการจัดระเบียบให้ประชาชนเข้าถวายดอกไม้จันทน์มีลักษณะเดียวกันคือ ที่ซุ้มรับดอกไม้จันทน์ประดิษฐานรูปพระโกศพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พร้อมเครื่องสักการะ หน้ารูปพระโกศพระศพตั้งโต๊ะวางพานรับดอกไม้จันทน์ ๗ พาน จัดให้ประชาชนเข้าถวายดอกไม้จันทน์ ๗ แถว โดยแจกดอกไม้จันทน์แก่ประชาชนที่จุดทางเข้า ประชาชนประนมมือถวายสักการะแล้ววางดอกไม้จันทน์บนพานประนมมือไหว้อีกครั้งหนึ่ง แล้วเดินออก

ณ จุดทางออกรับหนังสือที่ระลึก คือ

- ที่ดั่นหนังสือที่ระลึก คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือจดหมายเหตุงานพระศพฯ จัดทำ ซุ้มละ ๒๐,๐๐๐ แผ่น วัดละ ๑๒,๐๐๐ แผ่น
- แผ่นพับที่ระลึก คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือจดหมายเหตุงานพระศพฯ จัดทำ ซุ้มละ ๒๐,๐๐๐ แผ่น วัดละ ๑๒,๐๐๐ แผ่น
- หนังสือพระสังฆราชา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และสมเด็จพระสังฆราช แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานครจัดพิมพ์ ซุ้มละ ๑๒๕,๐๐๐ เล่ม วัดละ ๑๕,๐๐๐ เล่ม
- หนังสือบวรธรรมบพิตร ประมวลพระรูปสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วัดบวรนิเวศวิหารจัดพิมพ์

ในช่วงบ่ายถึงค่ำ ในส่วนของภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ ตลอดจนในต่างประเทศที่ได้เปิดให้ประชาชนร่วมถวายดอกไม้จันทน์ ก็ได้มีประชาชนหลั่งไหลเข้าร่วมถวายดอกไม้จันทน์เป็นจำนวนมากในทุกพื้นที่เช่นเดียวกัน

ดอกไม้จันทน์ที่ประชาชนถวายนี้ กรุงเทพมหานครรวบรวมนำไปเผาที่เมรุของวัดนั้น ๆ เฉพาะของซุ้มรับดอกไม้จันทน์ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร นำไปเผาที่เมรุวัดตรีทศเทพ ส่วนที่วัดเทพศิรินทราวาส นำไปถวายที่พระเมรุหลวงเพื่อเผาพร้อมการพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกหลังจากเสด็จพระราชดำเนินกลับแล้วส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งนำไปเผาที่เมรุเล็กวัดเทพศิรินทราวาส

พิธีเผาดอกไม้จันทน์ ณ วัดต่าง ๆ กำหนดเวลา ๒๐ นาฬิกา ที่หน้าเตาเผาบนเมรุตั้งรูปพระโกศพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พร้อมเครื่องสักการะ ผู้อำนวยการเขตเป็นประธานในพิธี ถวายผ้าบังสุกุลที่หน้าเตาเผา ๑ ไตร พระสงฆ์ชักผ้าบังสุกุลแล้ว ผู้อำนวยการเขตจุดไฟเผาดอกไม้จันทน์ในเตาเผา เป็นเสร็จพิธี

เพลง แสงเพลิงสุดท้าย

ดาวส่อง...คู่จันทร์ประกายวับวาววาว ในรัตติกาลยังมีแสงงามกระจ่างวิถี
ค่ำคืนที่แสงแห่งไฟ ประกายสุดท้ายที่มี แห่งทุกชีวีจุดแสงแห่งธรรมเคียงจันทร์ดวงงาม

**ฟ้าเปิด...ประทานแสงทองของดวงใจ ก่อนดับสลายสู่ควันไฟละลายคืนฟ้า*
ชีวิตของคนหนึ่งคน ผ่านพ้นจนวันลับลา กำเนิดขึ้นมาเพื่อโลกาจารึกสืบไป

แสงเพลิงสุดท้ายที่เผาผลาญสังขารสิ้นไป แสงทองของใจเจริญส่องใสไม่มีราคี
แสงเพลิงสุดท้ายเจียระไนสุดยอดความดี คือแสงชีวีที่สู่แสงแก้วแห่งพระธรรม

แสงจันทร์ส่องฟ้าถึงอำลาในแสงสุดท้าย แสงธรรมฝากไว้สว่างในใจไม่เปลี่ยนแปรผัน
แสงนวลปัญญาก่อกำเนิดค่านับอนันต์ คือแสงแห่งธรรมเคียงคู่โลกาไม่มีสิ้นสูญ

สิ้นทุกข์สุขที่แท้จึงได้พบพาน สู่ทางธรรมบันดาลในชาติสุดท้าย
ส่งฟ้าสู่ดินแดนที่หมดผองภัย สถิตไว้ในแดนธรรมพระนฤพาน

สถิตไว้เพียงความดีชั่วนิจนิรันดร์ สถิตไว้ในรอยธรรม พระญาณสังวร

คีตธรรมที่ระลึก เพื่อน้อมถวายอภิสัมมานสักการะ เนื่องในวาระพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ
เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

• คำร้อง : ฐิตวโสภิกขุ วัดปทุมวนาราม • ทำนอง : เดชาณัฏฐ์ ธีรดุริยสฤษฎ์ และ รัชต์พงษ์ สมศรี • เรียบเรียง : เจษฎา สุขทรามร
• ขับร้อง : ปาน ธนพร แวกประยูร • ศิลปะอาสาในการดูแลการออกแบบปกและสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ โดย สุพิชาน โรจน์วณิชย์
• ศิลปะอาสาในการกำกับมิวสิกวิดีโอ โดย ภัทธิ บัณฑุวนิช

การพระราชกุศลพระอัฐิ และบรรจุพระสรีรางคาร

๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๘

วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ในการเก็บพระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ในการนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ โดยเสด็จด้วย

พิธีอัญเชิญพระเจดีย์พระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก จากพระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส มาประดิษฐาน ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร

พระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้อัญเชิญประดิษฐานในพระเจดีย์ศิลา ๓ องค์ และอัญเชิญไปประดิษฐาน ดังนี้

พระเจดีย์พระอัฐิองค์ที่ ๑
อัญเชิญประดิษฐาน ณ ชั้น ๒ ของพระตำหนักเดิม วัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของอดีตเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารทุกพระองค์

พระเจดีย์พระอัฐิองค์ที่ ๒
อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี ในวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ อันเป็นสำนักเดิมของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระเจดีย์ทำด้วยศิลาจากจังหวัดกาญจนบุรี

พระเจดีย์พระอัฐิองค์ที่ ๓
อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดญาณสังวราราม วรมหาวิหาร ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดชลบุรี ในวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ ซึ่งเป็นพระอารามที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงสร้างถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระเจดีย์ทำด้วยศิลาจากจังหวัดชลบุรี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ เสด็จไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ในการบำเพ็ญพระราชกุศลพระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร และในการบรรจุพระสรีรางคาร ณ พระวิหารเก่ง วัดบวรนิเวศวิหาร

๑๙ - ๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๘

บำเพ็ญพระราชกุศลพระอัฐิ อัญเชิญพระโกศพระอัฐิขึ้นประดิษฐาน ณ พระตำหนักเดิม และบรรจุพระสรีรางคาร

พิธีอัญเชิญพระโกศพระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นประดิษฐาน ณ ชั้น ๒ ของพระตำหนักเดิม วัดบวรนิเวศวิหาร (องค์ที่ ๒ จากซ้าย) ส่วนพระสรีรางคารได้อัญเชิญไปบรรจุไว้ ณ ฐานพระพุทธชินสีห์จำลอง ในมุขตะวันตกของพระวิหารเก่ง วัดบวรนิเวศวิหาร สำหรับพระพุทธชินสีห์จำลองนั้น คณะศิษยานุศิษย์สร้างถวาย ในโอกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๘๐ พรรษา เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

๑๘ - ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๘

วัดบวรนิเวศวิหารได้เปิดให้ประชาชนเข้าถวายสักการะพระอัฐิ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก มีประชาชนมาเข้าแถวคอยเพื่อที่จะได้เข้ากราบสักการะพระอัฐิ ที่ประดิษฐานบนพระแท่นบัลลังก์ภายในตำหนักเพ็ชรเป็น จำนวนนับหมื่นคน จนแน่นเต็มบริเวณวัดบวรนิเวศวิหารทุกวัน

อัญเชิญพระโกศพระอัฐิ
ไปประดิษฐาน
ณ วัดเทวสังฆาราม
จังหวัดกาญจนบุรี

อัญเชิญพระโกศพระอัฐิ
ไปประดิษฐาน
ณ วัดญาณสังวราราม
จังหวัดชลบุรี

พิธีมอบพระอัฐิ เพื่ออัญเชิญไปประดิษฐาน ณ ประเทศอินโดนีเซีย และประเทศญี่ปุ่น

๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๘

สมเด็จพระวันรัต เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ประกอบพิธีมอบพระอัฐิสมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งประดิษฐานในพระเจดีย์หินอ่อนจากประเทศอิตาลี แก่ผู้แทนคณะสงฆ์จากสังฆเถรวาทอินโดนีเซีย เพื่ออัญเชิญไปประดิษฐาน ณ เจดีย์ญาณสังวรสังฆราช วัดเมนดุต มุงกิต เมกาลัง ชวากลาง ประเทศอินโดนีเซีย และมอบแก่ผู้แทนคณะสงฆ์เนนบุตซึสุ เพื่ออัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดเนนบุตซึสุ เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น เพื่อเป็นที่สักการะบูชาของพุทธศาสนิกชนจากจาตุรทิศสืบไป

ผู้แทนคณะสงฆ์จากสังฆเถรวาท ประเทศอินโดนีเซีย

ผู้แทนคณะสงฆ์เนนบุตซึสุ ประเทศญี่ปุ่น

ธรรมวินิจฉัยได้ถูกต้องเด็ดขาด ทรงบริหารคณะสงฆ์และก
ปริณายกนานถึง ๒๔ ปี ทรงบำเพ็ญพระกร
ะชนมายุไปแล้วนับแต่วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช
และบัดนี้ได้เป็นที่ประจักษ์ว่า สมเด็จพระญาณสังวร
มเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงกริ้ง
ราชเจ้า กรมหลวง เพื่อเป็นศิริมงคลในการบรรพชา
จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระ
ราชเจ้า กรมหลวง มีพระนามตามฉายาว่า ปิยะ
ณาจาย์ สุจินฺนธมฺมวิชานนตฺวา อริยวงศาคตาคมานา
สังฆวิสุท ปาวจนุตฺตมธิสาร วชิรญาณวงศวิวัฒน
ภสังฆนายิกี ศิริสังฆคุณบวรนายิการ
การนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้าพร
การ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเป็นที่ทรงสักการบูชาและทรง
ขอให้พระเกียรติคุณวิบุลยศ ปรากฏแผ่ไพศาลไปในสากล

สถาปนาพระอัฐิ

เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง

สถาปนาพระอัฐิ
เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง

เป็นราชประเพณีสืบมาแต่โบราณ ต่อเนื่องงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระเจ้าแผ่นดินจะทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอีกหลายอย่างคือ

๑. ทรงตั้งพระราชาคณะ อันนับว่าเป็นศาสนูปถัมภกกิจ

๒. ทรงสถาปนาพระเกียรติยศ เลื่อนกรมและตั้งกรมพระราชวงศานุวงศ์ ซึ่งสมควรจะได้เลื่อนพระเกียรติยศ

๓. พระราชทานยศบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการ ซึ่งมีบำเหน็จความชอบ

๔. ให้เร่งรีบชำระล้างความของราษฎรที่คั่งค้างอยู่ในโรงศาลให้สำเร็จกันไป ไม่เรียกค่าฤชาธรรมเนียม และพระราชทานเงินพินัย ไม่เรียกจากคู่ความ

๕. ปล่อยนักโทษ ซึ่งสมควรจะได้รับพระราชทานพระกรุณาให้พ้นจากเวรจำ

ฉะนั้น ต่อเนื่องงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๖๒ ถึงวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๖๒ พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์เลื่อนพระอิสริยยศพระราชอุปัธยาจารย์และพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์ให้สูงขึ้น อันเป็นการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ ตามโบราณราชประเพณี

ประกาศ
เรื่อง สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหิตลาธิเบศร
รามาธิบดีจักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร พระราชสังฆราช

พระราชวงศานุวงศ ข้าราชการ และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ทราบว่า

๑. สมเด็จพระวโรรสสาสนสังวร (วาสน์ วาสโน) สมเด็จพระสังฆราช วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ทรงเป็นพระราชอุปัชฌายาจารย์ฝ่ายมหานิกายองค์สำคัญ เมื่อทรงพระผนวชได้ทรงศึกษาพระธรรมวินัยและภาษาบาลีจนแตกฉานในพระไตรปิฎก และทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชชนกของสมเด็จพระวโรรสสาสนสังวร (เจิม แสงชูโต) สมเด็จพระสังฆราส องค์ที่ ๑๗ ในรัชกาลปัจจุบัน ทั้งทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และทรงเป็นประธานกรรมการมหาเถรสมาคม ทรงเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ทรงมีพระอัธยาศัยไมตรีจิตอันดีงามต่อคณะสงฆ์ในนานาประเทศ ทรงเป็นที่ยกย่องนับถือของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการปกครองคณะสงฆ์ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในและต่างประเทศ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการสาธารณสงเคราะห์ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการศึกษาของชาติ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการปกครองประเทศ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการต่างประเทศ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาเศรษฐกิจ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาสังคม ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาวัฒนธรรม ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการเมือง ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการทหาร ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการตำรวจ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการอุตสาหกรรม ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการเกษตร ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการพาณิชย์ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการคมนาคม ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการสื่อสาร ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการพลังงาน ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการสาธารณสุข ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการสังคมสงเคราะห์ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการแรงงาน ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการเกษตร ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการสหกรณ์ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการประมง ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการป่าไม้ ทรงเป็นที่ปรึกษาในการพัฒนาการเหมืองแร่

สมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระสังฆราช นั้น
เป็นตำแหน่งองค์พระประมุขสูงสุดแห่งคณะสงฆ์ไทยมาแต่โบราณ

นับว่าเป็นลักษณะพิเศษของคณะสงฆ์ไทย ไม่มีปรากฏในคณะสงฆ์ประเทศอื่น
ตำแหน่งที่ สมเด็จพระสังฆราชของไทยในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ มีคำเรียกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑ เจ้านายชั้นสูง (คือ ชั้นพระองค์เจ้าขึ้นไป) ผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษก
คือสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า”
ทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น มี ๓ พระองค์ คือ

๑) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๒) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) วัดบวรนิเวศวิหาร

๓) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร

๒ พระบรมวงศานุวงศ์ ผู้ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช
เรียกว่า “สมเด็จพระสังฆราชเจ้า” ทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น มี ๒ พระองค์ คือ

๑) พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (หม่อมเจ้าภุชงค์ ชมพูนุท)
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๒) สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์)
วัดบวรนิเวศวิหาร (เฉพาะพระองค์นี้ ทรงฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น)

๓ พระมหาเถระ ผู้มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช
เรียกว่า “สมเด็จพระสังฆราช” ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น ดังที่ปรากฏทั่วไป

การที่ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราชทั้ง ๒ พระองค์ดังกล่าวขึ้นเป็น “สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง” นั้น นับว่าเป็นเหตุการณ์วิเสสในประวัติศาสตร์คณะสงฆ์ไทย เพราะไม่เคยมีอย่างมาแต่ก่อน นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณใหญ่หลวงต่อคณะสงฆ์ไทย และเป็นสิ่งแสดงถึงพระราชหฤทัย ที่มุ่งมั่นยอยกพระพุทธศาสนา และเทิดทูนคณะสงฆ์ให้ดำรงคงอยู่เป็นที่สักการะบูชาอันบริสุทธิ์ของปวงพุทธศาสนิกชนสืบไปตลอดกาล

อัญเชิญพระสุพรรณบัฏ
สู่วัดบวรนิเวศวิหาร

พิธีอัญเชิญพระสุพรรณบัฏ พัดยศประจำ เนื่องในการทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ถวายพระนามสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร จากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาประกอบพิธีถวายสักการะ ที่ห้องบำเพ็ญกุศล ชั้น ๒ อาคาร ๑๐๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร

ภายในพิธีอัญเชิญพระสุพรรณบัฏ ที่ห้องบำเพ็ญกุศล อาคาร ๑๐๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร ยังได้มีการประกอบพิธีถวายราชสดุดีถวายพระพรชัยมงคล เนื่องในโอกาสมหามงคลวันเฉลิมพระชนมพรรษา และพิธีถวายสักการะเนื่องในการทรงพระกรุณาโปรดเฉลิมพระนามสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร

วัดบวรนิเวศวิหาร ยังได้อัญเชิญพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ให้คณะศิษยานุศิษย์และประชาชน เข้าถวายสักการะ ระหว่างวันที่ ๒๘-๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๒ ที่ห้องบำเพ็ญกุศล ชั้น ๒ อาคาร ๑๐๐ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นกรณีพิเศษด้วย

สมณศักดิ์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร

หอพระนาก | ที่ประดิษฐานพระอัฐิพระบุพการีทางธรรม

หอพระนากตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระอุโบสถ ใกล้กับพระวิหารยอดตรงข้ามกับหอพระมณเฑียรธรรม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในระยะที่ ๒ ของการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อขยายเขตพระระเบียงออกไปทางด้านทิศเหนือ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อและแผลงด้วยนาก ซึ่งอัญเชิญมาจากพระนครศรีอยุธยา และใช้เป็นที่เก็บพระอัฐิเจ้านายฝ่ายในตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยา และถือเป็นพระประธานในการ “เปตพลี (การอุทิศกุศลแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว)

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ หอพระนากคงจะชำรุดทรุดโทรมจึงโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแปลงหอพระนาก แล้วประดิษฐานพระพุทธรูปต่าง ๆ หลายสิบองค์ มีหุ้มทองบ้าง หุ้มเงินบ้าง หุ้มนากบ้าง รวมทั้งรูปพระเชษฐบิดรคือรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งสร้างกรุงศรีอยุธยา ที่แปลงเป็นพระพุทธรูปแล้วนั้นก็ประดิษฐานอยู่ด้วย ส่วนพระอัฐิเจ้านายนั้นเก็บอยู่ในตู้ผนังข้างหลังพระวิหาร

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อเตรียมงานสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ ปฏิสังขรณ์หอพระนาก ซ่อมแซมซ่อฟ้า ใบระกา และหลังคา รวมทั้งลงรักปิดทองซุ้มประตูหน้าต่างภายนอกทั้งหมด ตลอดจนเขียนผนังเพดาน ทำตู้ ปูพื้น และทำพระโกศทรงพระอัฐิในหอพระนากทั้งหมด ส่วนพระพุทธรูปทั้งหมดที่ประดิษฐานอยู่ในหอพระนาก โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้บนพระวิหารยอด อย่างไรก็ตามด้วยความเคยชินที่เคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปแผลงด้วยนากเช่นนี้ จึงยังคงเรียกว่า “หอพระนาก” มาตราบจนทุกวันนี้

ในสมัยรัชกาลที่ ๗ เมื่อเตรียมงานสมโภชพระนคร ครบ ๑๕๐ ปี โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ทั้งภายนอกและภายในทั้งหลัง เขียนลายผนังด้านในใหม่เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์อย่างของเดิม แล้วทำพระโกศทรงพระอัฐิเจ้านายที่ยังไม่มีพระโกศที่บรรจุทั้งหมด สิ่งที่เพิ่มเติมก็คือ เจาะผนังด้านทิศตะวันตกให้เป็นช่อง สร้างเป็นพระวิมานประดิษฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบวรราชเจ้ากรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๑, ๒ และ ๓ เบื้องหน้าพระวิมานสร้างเป็นซุ้มคูหา ตั้งพระเบญจาแบบย่อเก็จด้านหน้า ด้านหลังติดผนังสำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระโกศทรงพระอัฐิเจ้านายในพระบรมจักรีวงศ์ ระหว่างการบูรณะหอพระนากได้อัญเชิญพระบรมอัฐิ และพระอัฐิไปพักไว้ท้ายจรนำปราสาทพระเทพบิดรเป็นการชั่วคราว เมื่อการบูรณะสำเร็จแล้วใน พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงได้อัญเชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิขึ้นประดิษฐานในหอพระนากตามตำแหน่งที่จัดไว้

ในรัชกาลปัจจุบันมีการเสริมหน้าต่างกระจกขึ้นอีกชั้นหนึ่งนอกหน้าต่างลายรดน้ำของเดิม เพื่อป้องกันการเลือนหายของลายรดน้ำเมื่อถูกแดดฝน พร้อมทั้งทำเหล็กม้วนปิดซุ้มคูหาที่ตั้งพระบรมอัฐิและพระอัฐิ

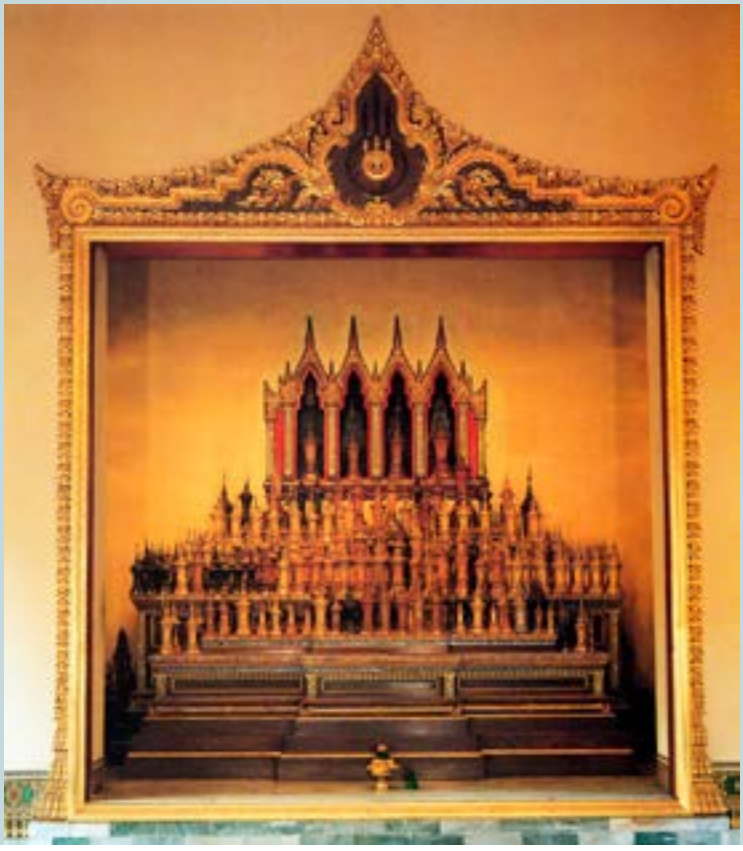

สมเด็จพระสังฆราชที่ได้อัญเชิญพระอัฐิไปประดิษฐานในหอพระนาก มีดังนี้

๑. สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช
(สุก ญาณสังวร) วัดราชสิทธาราม
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้หล่อพระรูปขนาดย่อม อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ในหอพระนาก พร้อมกับรูปหล่อของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยาราม ซึ่งเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ของพระองค์

๒. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
(พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๓. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
(พระองค์เจ้าฤกษ์) วัดบวรนิเวศวิหาร

๔. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
(พระองค์เจ้ามนุษนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร

๕. พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
(หม่อมเจ้าภุชงค์ ชมพูนุท) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๖. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
(หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร

๗. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ์
(วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๘. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร
(เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร

สืบเนื่องจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าสถาปนาพระอัฐิขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพนักงาน จัดฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น ถวายกางกั้นพระรูปบรรจุพระสรีรางคาร ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้แบ่งพระอัฐิบรรจุลงพระโกศทองคำ เชิญมาประดิษฐานในหอพระนาก วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเป็นที่ทรงสักการะบูชาและทรงบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย ในฐานะพระบุพการีทางธรรม

นอกจากในหอพระนาก เป็นที่ประดิษฐานของพระอัฐิพระราชวงศ์แล้ว ยังได้ประดิษฐานพระอัฐิของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่เนื่องด้วยวัดบวรนิเวศวิหารหลายพระองค์ด้วยกัน คือ

๑. ชั้นบนพระวิมาน ประดิษฐานพระอัฐิ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ผู้ทรงสร้างวัดบวรนิเวศวิหาร

๒. ชั้นพระเบญจาชั้นที่ ๒ ประดิษฐานพระอัฐิ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์ พระราชโอรสสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร รูปที่ ๒

๓. ชั้นพระเบญจาชั้นที่ ๔ ประดิษฐานพระอัฐิ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร รูปที่ ๓

๔. ชั้นพระสัมพันธวงศ์ ประดิษฐานพระอัฐิ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงษ์ พระราชอุปัธยาจารย์ ในรัชกาลที่ ๙) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร รูปที่ ๔

๕. ชั้นพระสัมพันธวงศ์ ประดิษฐานพระอัฐิ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน พระอภิบาลในรัชกาลที่ ๙ และพระราชาภินิษกรมณาจารย์ ในรัชกาลปัจจุบัน) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร รูปที่ ๖

หมายเหตุ

๑. พระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ผู้ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร พระองค์แรก ประดิษฐานอยู่ที่หอพระบรมอัฐิ บนพระราชมณเฑียร ตามพระราชประเพณี

๒. อัฐิ พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร รูปที่ ๕ ประดิษฐานอยู่ที่ฐานพระพุทธรูปศิลา ข้างพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

สำหรับสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวรนั้น วัดบวรนิเวศวิหารได้บำเพ็ญกุศลสมโภชพระสุพรรณบัฏที่ได้รับพระราชทานสถาปนาพระอัฐิขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวง ระหว่างวันที่ ๑๘ - ๑๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๖๓ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร โดยได้รับพระกรุณาโปรดรับพิธีบำเพ็ญกุศลสมโภชพระสุพรรณบัฏนี้ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ เสร็จพิธีบำเพ็ญกุศลสมโภชพระสุพรรณบัฏแล้ว วันที่ ๑๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๖๓ ได้อัญเชิญพระอัฐิซึ่งบรรจุในพระโกศทองคำลงยาไปประดิษฐานในหอพระนาก วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง

มีพุทธภาษิตบทหนึ่งว่า

สตญฺจ คนฺโธ ปฏิวาตเมติ
สพฺพา ทิสา สปฺปุริโส ปาวายติ.

มีความว่า กลิ่นของสัตบุรุษฟุ้งไปทวนลมได้ สัตบุรุษ คือ คนดี ฟุ้งกระจายไปได้ทุกทิศ

พระชีวประวัติและพระจริยวัตรของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร เป็นนิทรรศนะสะท้อนความของพุทธภาษิตดังกล่าวข้างต้นได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ กิตติศัพท์แห่งเกียรติคุณของคนดีนั้น เปรียบเหมือนกลิ่นของดอกไม้ ซึ่งย่อมฟุ้งกระจายไปตามสายลม เมื่อกลิ่นหอมของดอกไม้ฟุ้งกระจายไปตามสายลม ผู้คนไม่ว่าจะอยู่ที่ใกล้ไกล ย่อมได้สัมผัสกลิ่นหอมดังกล่าวด้วยความชุ่มชื่นใจ และไม่รู้สึกเบื่อหน่ายที่จะได้สัมผัสกลิ่นหอมนั้น

กิตติศัพท์แห่งความดีของคนดีก็เช่นกัน เมื่อใครได้รู้ได้ฟัง ก็พลอยยินดีอิ่มเอมใจไปด้วยพร้อมทั้งกระตุ้นเตือนใจให้อยากดีไปตาม แม้ความดีที่ไม่เคยทำ ก็อยากทำ

คนที่อยากดี จึงนึกถึงความดีของคนดีไม่รู้เบื่อ ทั้งเมื่อมีโอกาส ก็พยายามนำเอาความดีของคนดีนั้นออกมาประกาศให้คนทั้งหลายได้รู้ได้เห็น

กิจกรรมถวายพระกุศลแด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ของคณะสงฆ์เนนบุตซึสุ แห่งประเทศญี่ปุ่น เป็นปรากฏการณ์แห่งกตเวทิตาธรรม คือ การประกาศพระคุณความดีของคนดีให้เป็นที่ปรากฏแก่ชาวโลก ควรแก่การบันทึกไว้ในพระเกียรติประวัติของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้น

คณะสงฆ์เนนบุตซึสุแห่งประเทศญี่ปุ่นได้แสดงความรำลึกและถวายพระเกียรติอย่างสูงสุดแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้นมาโดยตลอด นับแต่ครั้งยังทรงพระชนม์อยู่ กล่าวคือ พุทธศักราช ๒๕๕๕ ได้เป็นผู้นำเชิญชวนให้ผู้นำชาวพุทธทั่วโลก ๓๒ ประเทศ ร่วมใจถวายพระเกียรติแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้น เป็น “พระประมุขสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนาโลก” ในการประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธโลก ณ ประเทศญี่ปุ่น เมื่อวันที่ ๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๕๕

• พุทธศักราช ๒๕๕๖ เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้นสิ้นพระชนม์ คณะสงฆ์เนนบุตซึสุก็ได้ประกอบพิธีแสดงความอาลัยและถวายพระกุศลอย่างยิ่งใหญ่ที่วัดเนนบุตซึสุ ประเทศญี่ปุ่น โดยเชิญผู้นำองค์กรพระพุทธศาสนาประเทศต่าง ๆ ร่วมพิธี และมีพุทธศาสนิกชนชาวญี่ปุ่นทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ร่วมพิธีจำนวนนับพัน

• พุทธศักราช ๒๕๕๗ ในวาระครบรอบ ๑ ปีสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้น คณะสงฆ์เนนบุตซึสุก็ได้จัดประชุมสุดยอดผู้นำพระพุทธศาสนาโลก ณ วัดเนนบุตซึสุ เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น โดยมีผู้นำทางการเมืองและผู้นำพระพุทธศาสนาประเทศต่าง ๆ รวม ๔๑ ประเทศ ร่วมประชุม และร่วมประกอบพิธีสวดมนต์ถวายพระกุศลแด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้น เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗

• พุทธศักราช ๒๕๕๘ ในวาระครบ ๒ ปีสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้น คณะสงฆ์เนนบุตซึสุ ก็ได้จัดประชุมสุดยอดผู้นำพระพุทธศาสนาโลก และประกอบพิธีสวดมนต์ถวายพระกุศลแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้น เช่นเดียวกับปีก่อน

• พุทธศักราช ๒๕๕๘ หลังจากพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้นแล้ว คณะสงฆ์เนนบุตซึสุ ก็ได้ขอประทานพระอัฐิของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้น ส่วนหนึ่งเพื่ออัญเชิญไปประดิษฐานไว้เป็นที่สักการะบูชาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ณ วัดเนนบุตซึสุ เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น ผู้แทนคณะสงฆ์เนนบุตซึสุได้มารับมอบและอัญเชิญพระอัฐิของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้นจากวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘ แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ห้องโถงกลางวิหารใหญ่ วัดเนนบุตซึสุ พร้อมทั้งจัดพิธีสมโภชอย่างยิ่งใหญ่

Buddhist Summit
World Buddhist Supreme Conference

พุทธศักราช ๒๕๖๒ เนื่องในวาระครบ ๖ ปีแห่งการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้น คณะสงฆ์เนนบุตซึสุ ก็ได้ประกอบพิธีสวดมนต์ถวายพระกุศลแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นอย่างยิ่งใหญ่เช่นเคย

ปรากฏการณ์ครั้งนี้ ย่อมแสดงถึงพระเกียรติคุณและพระสมณคุณของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ที่ฟุ้งกระจายไปยังนานาประเทศ และควรแก่การบันทึกไว้ให้ปรากฏว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณสังวร เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์พระประมุขแห่งคณะสงฆ์ไทยพระองค์เดียว ที่ผู้นำพระพุทธศาสนาทั่วโลก ทุกองค์กรนิกาย ถวายพระเกียรติเป็นพระประมุขสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนาโลก และเป็นสมเด็จพระสังฆราช องค์พระประมุขแห่งคณะสงฆ์ไทยพระองค์เดียวที่ได้รับการอัญเชิญพระอัฐิไปประดิษฐานไว้เป็นที่สักการะบูชาของพุทธศาสนิกในต่างประเทศ

อนึ่ง นอกจากคณะสงฆ์เนนบุตซึสุ ประเทศญี่ปุ่นแล้ว คณะสงฆ์สังฆเถรวาทแห่งอินโดนีเซีย ก็ได้อัญเชิญพระอัฐิส่วนหนึ่งไปประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์ ณ วัดเมนดุต มุงกิต เมกาลัง ชวากลาง สาธารณรัฐอินโดนีเซีย เพื่อเป็นที่สักการะบูชาของพุทธศาสนิกชนทั่วไปด้วย

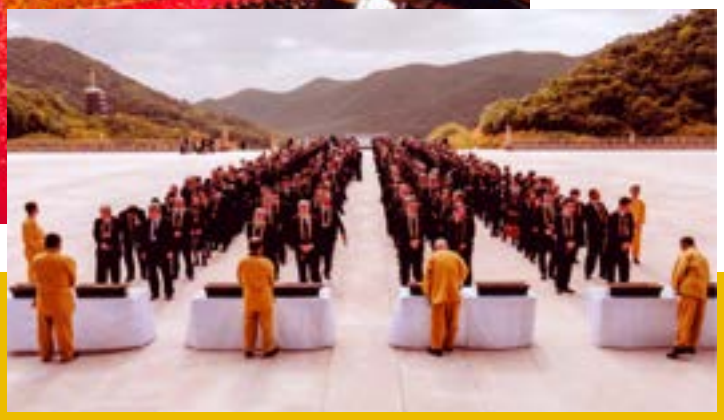

พระโกศทองคำลงยาสำหรับพระอัฐิ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ประดิษฐาน ณ หอพระนาก

ขอความสุขความเจริญจงมีแด่ผู้ที่
น้อมนำคำสอนของพ่อหลวงไปปฏิบัติ
ตลอดไป ด้วยความเคารพรักและ
ระลึกในพระมหากรุณาธิคุณ
ตลอดกาลนาน

ด.ช. ณัฐดนัย ยินดี